

bike
for
MOM
ปั่นเพื่อแม่

วารสาร

ราชบัณฑิตยสภา

The Journal of the Royal Society of Thailand

ปีที่ ๔๐ ฉบับที่ ๓ กรกฎาคม-กันยายน ๒๕๕๘

Volume 40 Number 3 July-September 2015

วารสารราชบัณฑิตยสภา

วารสารราย ๓ เดือน

ที่ปรึกษา

ศาสตราจารย์ ดร.ปกรณ์ อุดลพันธุ์
ดร.โสภา ชูพิกุลชัย ขปิลมันน์
รองศาสตราจารย์นพมาศ อึ้งพระ
ศาสตราจารย์ศรีสุรางค์ พูลทรัพย์

นายกฯราชบัณฑิตยสภา

ประธานสำนักธรรมเนียมศาสตร์และการเมือง
เลขานุการสำนักธรรมเนียมศาสตร์และการเมือง
ราชบัณฑิต

ประธานคณะกรรมการ

รองศาสตราจารย์ ดร.พรหมทิพย์ ศิริวรรณบุษย์

ภาควิชาชีววิทยา

คณะกรรมการ

ศาสตราจารย์ ดร.ผลิน ภู่อุญญ
ศาสตราจารย์ ดร.ปิยนารถ บุนนาค
ศาสตราจารย์ ดร.สมหวัง พิธิยานุวัฒน์
ศาสตราจารย์ ดร.ไพฑูริย์ เอกจริยกร
รองศาสตราจารย์ ดร.วรุฒิ หิรัญรักษ์
รองศาสตราจารย์วนิดา ขำเขียว
นางสาวกนกวลี ชูชัยยะ
นายพงษ์ศักดิ์ ศิริวงษ์

ราชบัณฑิต

ราชบัณฑิต

ราชบัณฑิต

ภาควิชาชีววิทยา

ภาควิชาชีววิทยา

ภาควิชาชีววิทยา

เลขาธิการราชบัณฑิตยสภา

รองเลขาธิการราชบัณฑิตยสภา

กองบรรณาธิการ

นางแสงจันทร์ แสนสุภา
นางสาวปิยรัตน์ อินทร์อ่อน
นางสาวจินดารัตน์ โพธิ์นอก
นางณัฐริกา โพธิ์ศรีปัทมากุล

ผู้อำนวยการกองธรรมเนียมศาสตร์และการเมือง

นักบรรณศิลป์ชำนาญการ

นักบรรณศิลป์ชำนาญการ

เจ้าพนักงานธุรการชำนาญงาน

ผู้จัดการ

นางสาวสุปัญญา ชมจินดา

เลขานุการกรม

The Journal of the Royal Society of Thailand

Quarterly Journal

ADVISORY BOARD

Pakorn Adulbhan

President of the Royal Society

Sobha Chupikulchai Spielmann

*Chairperson, the Academy of Moral and
Political Sciences*

Nopamas Oungphra

*Secretary, the Academy of Moral and
Political Sciences*

Srisurang Poolthupya

FRS

EDITOR-IN-CHIEF

Puntip Sirivunnabood

AFRS

EDITORIAL BOARD

Palin Phoocharoon

FRS

Piyanart Bunnag

FRS

Somwung Pitiyanuwat

FRS

Pathaichit Eagjariyakorn

AFRS

Wanida Kumkiew

AFRS

Vorawoot Hirunruk

AFRS

Kanokwalee Chuchaiya

Secretary-General

Pongsak Siriwong

Deputy Secretary-General

DEPARTMENTAL STAFF

Saengchant Sansupa

Director of Moral and Political Sciences Division

Piyaratt Inorn

Literateur, Professional Level

Chindarat Phonok

Literateur, Professional Level

Nattika Phosripitamakul

General Service Officer, Experienced Level

MANAGER

Supanya Chomchinda

Secretary of Office of the Royal Society

อาศิรวาท

๑ ชาวไทยใจคอหนัก
ทรงให้ความมดูแล

๑ ทรงแนะให้รักษ์ป่า
ชาวชนบทรักท่องถิ่น

๑ ประจามีใจศแต่
เพราะพระมิ่งขวัญนั้น
สอนให้รักพนาวัน
ศิลปะถิ่นเสริมก้อง

๑ สอนให้รักษ์วัฒนธรรม
ส่งเสริมให้เชี่ยวชาญ

๑ ประจําได้ชื่นชม
เทคนิคใหม่เปลี่ยนมากพลัน

๑ ในด้านศิลปะนั้น
โจนละครให้พื้นฟู
อีกหนังสือตำรุ
เทคนิคแสดงก้าวหน้า

๑ เนื่องในวารดิถี
ขอพระบรมรา-

๑ ทรงพระเกษมสำราญ
ปลอดโรคปลอดพองภัย

๑ ในวาระเพ็ศแพรว
ขอพระเกษมสุขกมล
เป็นพระมิ่งมงคล
ปลอดโรคภัยบ่กล้า

มีมิ่งขวัญคือพระแม่
แก่ประชาทั่วแผ่นดิน
ศิลปชีพเพิ่มทรัพย์สิน
ทอผ้าไทยได้ราคา
ทั่วกัน

ปกป้อง
เพื่อรักษ์ น้ำเอย
เพื่อให้มีกิน

โจนละครรำมุงสืบสาน
รักษ์แผ่นดินตั้งพิพิธภันท์
ศิลปประสมเชิงสร้างสรรค์
ทันใจชมโจนพระราชทาน

อุมชู
คู่หล้า
รวมเก็บ รักษ์แฮ

เด่นแท้โจนพระราชทาน
เฉลิมพระชนมพรรษา
จินนาคของปวงไทย

สุขสานต์ด้วยพลาณามัย
ขอพระองค์ทรงพระเจริญ
เฉลิมพระชนม์

เจ็ดจ้า
เหล่าราชฎร์ ทั่วแฮ
เฉียดไกลวรกาย

ด้วยเกล้าด้วยกระหม่อม ขอเดชะ
ข้าพระพุทธเจ้า ศาสตราจารย์ศรีสุรางค์ พูลทรัพย์ ราชบัณฑิต
ประพันธ์ทูลเกล้าฯ ถวายในนามของราชบัณฑิตยสภา

อาศิรวาท

๑ สมเด็จพระบรม-
แต่เยาว์แสงความรู้

๑ แบ่งเบาพระภารกิจ
พระโอรสผู้ภักดี

๑ พระทรงสูงส่งด้วย
เรียนฝึกเพื่อเจ็ดชู
สมเป็นพระบรมฯ ผู้
ช่วยกิจผ่านเกล้าให้

๑ ส่นพระทัยการศึกษา
สร้างโรงเรียนทุกแห่งหน

๑ ชวนให้ออกกำลัง
กิจกรรมจักรยานจร

๑ พระห่วงใยยิ่งแล้ว
ของเหล่าปวงประชา
เสริมสมองฝึกปัญญา
อีกปั้นเพื่อแม่ล้วน

๑ ขอทรงพระสำราญ
พระนามก้องทั่วแห่งหน

๑ สร้างความสามัคคี
พระบารมีพระปรีชา

๑ ขอพระองค์สุขแท้
ลือเลื่องในสากล
เป็นศูนย์รวมแห่งคน
บารมีพระนั้นล้วน

โอรสผู้กตัญญู
เพื่อเจ็ดชูวงศ์จักรี
ใจชีวิตตามหน้าที่
ต่อพระราชบิดา

กตัญญู
เกียรติให้

โอรส
เสร็จสิ้นสมบูรณ
ของพระเจ้าเยาวชน
ท่วงสุขมาพราษฏร
ทรงรับสั่งตั้งพระทัยสอน
“ปั้นเพื่อแม่” แผ่นทั่วไทย

การศึกษา

ทั่วถ้วน

เจริญยิ่ง

ช่วยให้เพาะพลัง

อยู่ยืนนานเจริญชนม์

ประกอบกิจเพื่อประชา

ชนะไพร่ในใต้หล้า

นำพองไทยให้สวัสดิ

เจริญชนม์

ทั่วถ้วน

ใจภักดี พระนา

สั่งให้ไทยศานต์

ด้วยเกล้าด้วยกระหม่อม ขอเดชะ

ข้าพระพุทธเจ้า ศาสตราจารย์ศรีสุรางค์ พูลทรัพย์ ราชบัณฑิต
ประพันธ์ทูลเกล้าฯ ถวายในนามของราชบัณฑิตยสภา

ประธานคณะกรรมการแถลง

วารสารราชบัณฑิตยสภาปีที่ ๔๐ เล่มที่ ๓ (กรกฎาคม-กันยายน ๒๕๕๘) ซึ่งอยู่ในช่วงวโรกาสวันคล้ายวันเฉลิมพระชนมพรรษาของสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ วันที่ ๑๒ สิงหาคม และวันคล้ายวันพระราชสมภพของสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราลงกรณ สยามมกุฎราชกุมาร วันที่ ๒๘ กรกฎาคม ขอจงทรงพระเจริญ

บทความในฉบับนี้เป็นการรวบรวมบทความวิชาการของราชบัณฑิตและภาคีสมาชิก สำนักธรรมศาสตร์และการเมืองที่นำเสนอต่อที่ประชุมสำนักฯ และในวโรกาสที่สำคัญนี้ จึงเริ่มด้วยการนำเสนอบทความเรื่อง สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ กับการส่งเสริมหัตถกรรมทอผ้าอีสาน ซึ่งแสดงให้เห็นถึงพระราชกรณียกิจในการส่งเสริมการประกอบอาชีพและการทำนุบำรุงศิลปหัตถกรรมของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และบทความเรื่อง สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ : ผู้นำสตรีแห่งสยามสมัยปฏิรูป ที่แสดงถึงพระมหากรุณาธิคุณของสมเด็จพระบรมราชินีนาถของไทย

นอกเหนือจากบทความเฉลิมพระเกียรติแล้ว บทความในเล่มนี้นำเสนอความรู้ในหลายหลากมิติ ทั้งด้านการปกครอง การศึกษา ศาสนา ปรัชญา ประวัติศาสตร์ จิตวิทยา เศรษฐศาสตร์ สังคมวิทยา และกฎหมาย ความรู้ที่นำเสนอเหล่านี้มีทั้งลักษณะนำเสนอแบบศาสตร์บริสุทธิ์ และศาสตร์ประยุกต์ที่สามารถนำไปพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ให้มีคุณภาพอันนำไปสู่การปฏิรูปประเทศอย่างเป็นรูปธรรมและยั่งยืน

บทความทั้งหมดนี้แสดงให้เห็นถึงความตั้งใจและความพยายามของราชบัณฑิตและภาคีสมาชิกที่ต้องการมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาของบ้านเมืองที่กำลังเผชิญอยู่ในปัจจุบัน ประเทศไทยมีทรัพยากรที่มีคุณค่ามากมาย มีหลักธรรมและแนวคิดที่ดั่งามมีประโยชน์ ปัญหาหลักของสังคมไทยคือการนำความรู้ ความคิด และสิ่งดีงามเหล่านี้ลงสู่การปฏิบัติเพื่อนำไปสู่การพัฒนาประเทศ

คณะกรรมการเชื่อมั่นว่างานวิชาการในวารสารฉบับนี้จะเป็นประโยชน์ต่อผู้อ่าน สามารถที่จะนำองค์ความรู้ในบทความเหล่านี้มาสร้างประโยชน์ให้เกิดแก่ตนเอง สังคมและประเทศชาติได้ เพื่อประเทศไทยจะได้ผ่านพ้นจากการเป็นประเทศกำลังพัฒนาไปสู่ประเทศที่พัฒนาแล้ว.

รศ. ดร.พรรณทิพย์ (เกเกษนันทน์) ศิริวรรณบุศย์

ประธานคณะกรรมการ

วารสารราชบัณฑิตยสภา

The Journal of the Royal Society of Thailand

ปีที่ ๔๐ ฉบับที่ ๓ กรกฎาคม-กันยายน ๒๕๕๘

Volume 40 Number 3 Jul-Sep 2015

สำนักธรรมศาสตร์และการเมือง

The Academy of Moral and Political Sciences

อาศิวาทสดุตี สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ

อาศิวาทสดุตี สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร

ประธานคณะบรรณาธิการแถลง

สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ กับการส่งเสริมหัตถกรรมทอผ้าอีสาน

๑

ปิยนาด บุนนาค

สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ : ผู้นำสตรีแห่งสยามสมัยปฏิรูป

๒๔

ปิยนาด บุนนาค

เซมา (Sema) วิธีสู่ความจริงสูงสุดของรุมี (Rumi)

๕๔

วนิดา ขำเขียว

การปกครองของสยามก่อนการปฏิรูปการปกครอง พ.ศ. ๒๔๓๕

๖๘

โกวิท วงศ์สุรวัฒน์

ไม่ไปจิ้มก้อง : ไทยยุคความสัมพันธ์กับจีนสมัยรัชกาลที่ ๔ - รัชกาลที่ ๕

๘๓

วุฒิชัย มุลศิลป์

พลวัตครัวเรือน การขยายตัวของเศรษฐกิจทุนนิยม และการเปลี่ยนแปลงเกษตรกรรมในชนบทไทย

๑๐๙

ชาย โพธิสิตา

แม่อุ้มบุญ : การประเมินคุณค่าทางพุทธจริยศาสตร์และวัฒนธรรมไทย

๑๓๒

ภัทรพร สิริกาญจน

การประเมินขณะเรียนรู้

๑๕๕

ทิตานา แชนมณี

เรื่องเล่า : กลไกการสื่อสารพระพุทธศาสนา

๑๗๕

สุกัญญา สุตบรรทัด

การย้อนพินิจการบริหารจัดการสำนักงานรับรองมาตรฐานและประเมินคุณภาพการศึกษา (องค์การมหาชน) ระหว่าง พ.ศ. ๒๕๔๔-๒๕๕๒ สมหวัง พิธิยานุวัฒน์	๑๙๘
ว่าด้วยชีวิตทางปัญญาของทัลคอตต์ พาร์สันส์ On the Intellectual Life of Talcott Parsons (1902-1979) จิระโชค วีระสย	๒๒๓
บ้านสามขา : บทเรียนความสำเร็จของการพัฒนาที่ไม่ต้องอาศัยทฤษฎี มนัส สุวรรณ	๒๔๕
ความฝันของคนไทยเรื่องเขตเศรษฐกิจพิเศษเพื่อประชาคมเศรษฐกิจอาเซียน วรุฒิ หิรัญรักษ์	๒๖๒
ปฏิรูปครุศึกษาไทย : ลอง “พยายามใหม่” ดูกีที่ ไพฑูรย์ สิ้นลารัตน์	๒๘๗
การพัฒนาเยาวชนสู่การปฏิรูปประเทศไทย พรรณทิพย์ (เกะกะนนท์) ศิริวรรณบุศย์	๓๐๗
การร่างรัฐธรรมนูญสหรัฐอเมริกา : ปัญหาและความสำเร็จ วงเดือน นาราสัยจ์	๓๒๖
ย้อนคิด : ทรรศนะทางจริยศาสตร์ของโสกราตีส เรื่อง ธรรมชาติของมนุษย์ หน้าที่ และการอยู่ในสังคม สิวลี ศิริไล	๓๔๕
ปัญหาในการตรากฎหมายฝ่ายนิติบัญญัติของประเทศไทย ไพฑูชิต เอกจริยกร	๓๕๘

วารสารราชบัณฑิตยสภา
ปีที่ ๔๐ ฉบับที่ ๓ ก.ค.-ก.ย. ๒๕๕๘

สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ กับการส่งเสริมหัตถกรรมทอผ้าอีสาน

ศาสตราจารย์กิตติคุณ ดร.ปิยนดา บุนนาค
ราชบัณฑิต สำนักวัฒนธรรมศาสตร์และการเมือง
ราชบัณฑิตยสภา

บทคัดย่อ

สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ได้ทรงฟื้นฟูและทำนุบำรุงศิลปะการทอผ้าของอีสานซึ่งเคยเสื่อมโทรมแต่เดิม ให้กลับมารุ่งเรืองขึ้นอีกครั้งก่อนที่จจะสูญหายไปจากชนบทของอีสาน พระราชกรณียกิจกอบปรีย์ด้วย การทรงแนะนำให้มีการปรับปรุงคุณภาพของผ้าทอ การส่งเสริมด้านภูมิปัญญาท้องถิ่นโดยโปรดให้ชาวบ้านปรับใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในวิถีชีวิตของชาวอีสานเป็นการสร้างความผูกพันและความภาคภูมิใจในการประดิษฐ์ศิลปหัตถกรรมทอผ้ากับทั้งยังทรงส่งเสริมด้านการตลาดตลอดจนการพระราชทานกำลังใจแก่ช่างฝีมือและสมาชิกของกลุ่มทอผ้าอย่างสม่ำเสมอด้วย ศิลปะการทอผ้าจึงกลายเป็นอาชีพเสริมที่เพิ่มพูนรายได้ให้แก่ชาวอีสานผู้ประกอบการอาชีพเกษตรกรรมช่วยแก้ปัญหาการดำรงชีพของพวกเขาเหล่านั้น นับเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ชาวอีสานสามารถรักษาศิลปะการทอผ้าอันน่าภาคภูมิใจไว้ได้ พระราชกรณียกิจของสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ในการทำนุบำรุงศิลปหัตถกรรมทอผ้าอีสานมีลักษณะเป็นทั้งการอนุรักษ์และการพัฒนา อันส่งผลให้ศิลปหัตถกรรมทอผ้าสามารถดำรงอยู่ เป็นมรดกทางวัฒนธรรมของชาวอีสานและของประเทศชาติสืบต่อไป

คำสำคัญ : สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ, หัตถกรรมทอผ้าอีสาน

ความนำ

หัตถกรรมทอผ้าของภาคตะวันออกเฉียงเหนือหรือที่เรียกกันทั่วไปว่าภาคอีสานได้รับผลกระทบอย่างมากเมื่อมีการประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ ๑ (พ.ศ. ๒๕๐๔-๒๕๐๙) และแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมฯ ฉบับที่ ๒ (พ.ศ. ๒๕๑๐-๒๕๑๕) ซึ่งส่งเสริมให้เอกชนจัดตั้งโรงงานอุตสาหกรรมทอผ้าขึ้นอย่างมากมาย โรงงานอุตสาหกรรมทอผ้าสามารถผลิตผ้าได้เป็นจำนวนมาก และมีราคาถูก คนทั่วไปสามารถซื้อหาได้ง่าย โดยไม่ต้องเสียเวลานั่งหลังขัดหลังแข็งทอผ้ากว่าจะได้ผ้าทอแต่ละผืน นอกจากนี้ คนรุ่นหนุ่มสาวชาวอีสานจำนวนไม่น้อย ได้เข้ามารับจ้างเป็นแรงงานในโรงงานอุตสาหกรรม

ในกรุงเทพฯ และเมืองใหญ่ นับเป็นทางเลือกซึ่งเป็นที่นิยมของคนหนุ่มสาว ในชนบทภาคอีสานจึงมีเพียงผู้สูงอายุที่ยังคงทอผ้าด้วยกรรมวิธีแบบดั้งเดิมเพียงปีละไม่กี่ผืน ด้วยเหตุนี้หัตถกรรมทอผ้าจึงซบเซาลง ซึ่งถ้ายังคงสภาพเช่นนี้อยู่ต่อไปภาคอีสานคงจะสูญเสียหัตถกรรมทอผ้าอันเป็นวัฒนธรรมหลักที่สืบทอดอย่างต่อเนื่องกันมาเป็นเวลานาน เพราะขาดเยาวชนที่จะสืบทอดงานศิลปหัตถกรรมนี้ต่อไป ในสภาพการณ์ดังกล่าวสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถได้ทรงเข้ามาส่งเสริมหัตถกรรมทอผ้าอีสานให้ยังคงอยู่และสืบทอดเป็นมรดกทางวัฒนธรรมต่อมาจนถึงปัจจุบัน โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อช่วยแก้ปัญหาความยากจนของราษฎรพร้อม ๆ กับการอนุรักษ์งานฝีมือผ้าทออีสาน

จุดเริ่มต้นของการส่งเสริมหัตถกรรมทอผ้าอีสาน

สืบเนื่องมาจากในเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๑๓ เกิดอุทกภัยขึ้นที่จังหวัดนครพนม ราษฎรได้รับความทุกข์ยากอย่างมากทั้งในด้านที่อยู่อาศัยและการประกอบอาชีพ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถได้เสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมราษฎรในท้องที่นั้น เพื่อพระราชทานเครื่องอุปโภคบริโภคเป็นการบรรเทาความทุกข์เดือดร้อนของพสกนิกร

ในครั้งนั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระราชทานพระราชดำริแก่สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถว่า การพระราชทานสิ่งของแก่ราษฎรเป็นเพียงการแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้า หากต้องการแก้ไขปัญหาระยะยาวจะต้องหาทางให้ราษฎรมีรายได้สามารถเลี้ยงตนเองอย่างสม่ำเสมอต่อไป^๑ สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ จึงทรงพิจารณาจะสนองแนวพระราชดำริที่จะส่งเสริมให้ราษฎรเลี้ยงตัวเองได้ จากการที่สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ทรงเอาพระราชหฤทัยใส่ในศิลปหัตถกรรมของไทย เมื่อทอดพระเนตรเห็นว่าสตรีชาวบ้านที่มารับเสด็จจากอำเภอต่าง ๆ ในจังหวัดนครพนม ส่วนใหญ่นุ่งซิ่นผ้าไหมมัดหมี่ซึ่งทอขึ้นใช้เองมีสีสันทนสวยงาม ทรงพระราชดำริว่าการทอผ้าของชาวอีสานน่าจะได้รับการส่งเสริมให้เป็นอาชีพเสริมเพิ่มรายได้ให้แก่ครอบครัว ทั้งยังเป็นการฟื้นฟูศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านที่กำลังสูญหายให้ดำรงอยู่ได้อีกด้วย จึงโปรดเกล้าฯ ให้สตรีชาวบ้านในเขตอำเภอนาหว้า ทอผ้าซิ่นทูลเกล้าฯ ถวาย โดยพระราชทานเงินค่าตอบแทนอย่างค้ำค่า ต่อมา โปรดเกล้าฯ ให้ราษฎรเลขาการในพระองค์และคณะให้คำแนะนำในการจัดตั้งกลุ่มทอผ้า ได้แก่ โครงการส่งเสริมศิลปอาชีพพิเศษทอผ้าไหม อำเภอนาหว้า จังหวัดนครพนม ใน พ.ศ. ๒๕๑๕^๒

^๑ ปิยนาด บุณนาคและคณะ “แพรว ฝ้าย ชิด มัดหมี่ ศรีอีสาน” ใน *สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถกับการพัฒนาศิลปวัฒนธรรมของชาติ ศึกษาเฉพาะงานศิลปหัตถกรรม*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ม.ป.ป.) หน้า ๖๙.

^๒ เพิ่งอ้าง.

จากจุดเริ่มต้นดังกล่าว โครงการส่งเสริมศิลปาชีพและศูนย์ศิลปาชีพ ในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถจึงเกิดขึ้นในพื้นที่ต่าง ๆ ของภาคอีสานโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อเพิ่มพูนรายได้ให้แก่ครอบครัว ป้องกันการทำลายทรัพยากรธรรมชาติ ป้องกันการอพยพย้ายถิ่น และเพื่อทำนุบำรุงและฟื้นฟูศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านที่กำลังเสื่อมสูญให้กลับมามีชีวิต และเป็นที่พักผ่อนหย่อนใจอีกแห่งหนึ่ง

การส่งเสริมหัตถกรรมทอผ้าอีสานของสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ

สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ทรงส่งเสริมหัตถกรรมทอผ้าของภาคอีสาน เป็นส่วนหนึ่งของการส่งเสริมงานศิลปหัตถกรรมผ่านโครงการส่งเสริมศิลปาชีพและศูนย์ศิลปาชีพในพื้นที่ต่าง ๆ ของภาคอีสาน ดังนี้

ศิลปะการทอผ้าไหมมัดหมี่

สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ โปรดเกล้าฯ ให้ส่งเสริมศิลปะการทอไหมผ้ามัดหมี่ในหลายพื้นที่ของภาคอีสาน ได้แก่ บ้านนาหว้า บ้านนางัว บ้านท่าเรือ บ้านนาคุณใหญ่ บ้านโคกสะอาด อำเภอนาหว้า จังหวัดนครพนม บ้านห้วยไหล่ บ้านมหาชัย บ้านหนองบัว ตำบลมหาชัย อำเภอปลาปาก จังหวัดนครพนม บ้านทรายทอง ตำบลปทุมวาปี อำเภอส่องดาว จังหวัดสกลนคร บ้านนาโพธิ์ อำเภอนาโพธิ์ จังหวัดบุรีรัมย์ บ้านกำพี้ อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม บ้านนาเสียว อำเภอเมืองฯ จังหวัดชัยภูมิ ศูนย์ศิลปาชีพบ้านกุดนาขาม กิ่งอำเภोजังหวัดสกลนคร และศูนย์ศิลปาชีพบ้านจารย์อำเภอบ้านม่วง จังหวัดสกลนคร

การทอผ้ามัดหมี่ในโครงการส่งเสริมศิลปาชีพและศูนย์ศิลปาชีพใช้กรรมวิธีดั้งเดิมของงานศิลปะพื้นบ้านชนิดนี้ ผสมผสานกับเทคนิควิธีสมัยใหม่เพื่อให้ได้ผลงานที่ประณีตงดงามและมีคุณภาพมากขึ้น จากการสัมภาษณ์สมาชิกของโครงการส่งเสริมศิลปาชีพในแต่ละพื้นที่ดังกล่าวข้างต้น^๓ พบว่ามีขั้นตอนของกรรมวิธีคล้ายคลึงกัน ได้แก่ การเตรียมเส้นไหมให้มีลวดลายตามต้องการด้วยวิธีการมัดและย้อมสี โดยการมัดและย้อมสีเส้นไหมที่ใช้เป็นเส้นพุ่ง หากต้องการลวดลายหลากหลายเท่าไรก็ต้องย้อมสีหลายครั้งเท่านั้น ส่วนด้ายเส้นยืนนั้นนิยมย้อมสีพื้นสีเดียว เทคนิควิธีแบบใหม่ซึ่งสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ มีพระราชเสาวนีย์ให้เจ้าหน้าที่มูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพแนะนำแก่สมาชิกทอผ้าไหมมัดหมี่ในพื้นที่ต่าง ๆ ดังกล่าว ได้แก่ กรรมวิธีในการฟอกสีและการย้อมสี ในเรื่องของการฟอกสีนั้น

^๓ โปรดดูรายละเอียดการสัมภาษณ์บุคคลต่าง ๆ ในปิยนดา บุนนาค และคณะ “สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถกับการทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรมแห่งชาติ : ศึกษาเฉพาะศิลปหัตถกรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือ” รายงานผลการวิจัย เสนอต่อทบวงมหาวิทยาลัย ๒๕๓๖, หน้า ๖๐-๗๐.

แต่เดิมชาวบ้านใช้วิธีต้มเส้นไหมพร้อมกากกล้วย ใบกล้วย หรือวงตาล เจ้าหน้าที่ได้แนะนำให้ใช้ต่างและ สบู่ผสมน้ำแล้วต้ม ซึ่งจะทำให้ฟอกสีไหมดิบพันธุ์พื้นเมืองซึ่งมีสีเหลืองออกได้โดยสะดวก สามารถย้อมไหม เป็นสีต่าง ๆ ได้ดีขึ้น

สำหรับวัสดุย้อมสีแต่เดิมชาวบ้านส่วนใหญ่ใช้สีธรรมชาติจากเปลือกไม้ ลูกไม้ และดอกไม้ เช่น เข แก่นขนุน และก้านดอกกรรณิการ์ให้สีเหลือง ครั่งให้สีแดง มะนาวโห่ให้สีม่วง เปลือกมะพร้าวให้สีกากี สมอและหญ้านางให้สีเขียว อย่างไรก็ตาม การเตรียมสีจากธรรมชาติดังกล่าวต้องใช้เวลาชั่งนาน ด้วยเหตุนี้ ในระยะหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ เมื่อผลิตผลจากระบบอุตสาหกรรมเข้ามาในตลาดของภาคอีสานมากขึ้น ชาวบ้านจึงมักนิยมใช้สีวิทยาศาสตร์ที่ซื้อหาจากตลาด ซึ่งชาวบ้านเรียกว่า “สีตลาด” หรือ “สีเจ๊ก” เพราะ สะดวกกว่าการย้อมด้วยสีธรรมชาติ สีวิทยาศาสตร์เหล่านี้มักมีราคาถูก แต่คุณภาพไม่ดี ไม่ติดทนนานและ สีตก เจ้าหน้าที่จึงแนะนำให้ใช้สีวิทยาศาสตร์ที่มีคุณภาพ การย้อมสีจึงได้มาตรฐานและมีความสวยงาม มากขึ้น

ยิ่งกว่านั้น สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ มีพระราชประสงค์ที่จะให้ผ้าไหม ของโครงการส่งเสริมศิลปาชีพมีเนื้อแน่นสม่ำเสมอ ไม่โปร่งบาง มีความสวยงาม และมีคุณภาพคงทน เจ้าหน้าที่มูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพจึงแนะนำให้สมาชิกทอผ้าไหมมัดหมี่ปรับปรุงฝีม อันเป็นส่วนประกอบ สำคัญอย่างหนึ่งของทุกทอผ้า ในการทอผ้านั้น เมื่อกระแทกฟืมเข้าสู่เส้นไหมที่กำลังทออยู่ จะช่วยให้ เส้นพุ่งและเส้นยืนกระชับเข้าที่ ผ้าทอได้ถี่กว่าและสม่ำเสมอกว่าฟืมไม้ที่ชาวบ้านใช้มาแต่เดิมซึ่งมีซี่ฟืม ค่อนข้างห่าง ฟืมใหม่จึงช่วยให้สามารถร้อยเส้นไหมที่เป็นเส้นยืนเข้ากับฟืมได้จำนวนมากเส้น ทำให้ผ้าที่ทอมี เนื้อแน่นขึ้น นอกจากนั้นมีการให้ขยายฟืมให้กว้างขึ้น ทำให้ได้ผ้าทอที่มีหน้ากว้างขึ้นด้วย ทั้งยังโปรดเกล้าฯ ให้ทอผ้าให้มีความยาวเป็นเมตร ๆ เพื่อประโยชน์ในการใช้สอยอเนกประสงค์ในปัจจุบัน มิใช่มีความยาว เฉพาะที่จะนำมาทำผ้าชิ้นได้อย่างเดียวดังในอดีตเท่านั้น

ศิลปการทอผ้าไหมลายขีด

สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ โปรดเกล้าฯ ให้ส่งเสริมการทอผ้าไหมลายขีด ในท้องที่ต่าง ๆ คือ บ้านน้อยวัดถ้ำกลองเพล ตำบลโนนทัน อำเภอหนองบัวลำภู บ้านห้วยเตือ ตำบลโนนทัน อำเภอหนองบัวลำภู บ้านหมู่ที่ ๒ และหมู่ที่ ๓ ตำบลหนองอ้อ อำเภอหนองวัวซอ จังหวัดอุดรธานี และ ศูนย์ศิลปาชีพบ้านกุดนาขาม ตำบลเจริญศิลป์ กิ่งอำเภอเจริญศิลป์ จังหวัดสกลนคร

การทอผ้าไหมลายขีดของสมาชิกศิลปาชีพยังคงกรรมวิธีเดิม แต่ได้มีการเพิ่มเติมเส้นด้ายพุ่งพิเศษ เข้าไปให้เกิดลวดลายบนผืนผ้า โดยอาศัย “เขาเก็บขีด” พิเศษเพิ่มเติมจากไม้ค้ำธรรมดาที่ทำให้เกิดการ ขัดกันของเส้นยืนและเส้นพุ่งในการทอผ้าในขั้นตอนพื้นฐาน

วารสารราชบัณฑิตยสภา
ปีที่ ๔๐ ฉบับที่ ๓ ก.ค.-ก.ย. ๒๕๕๘

ศาสตราจารย์กิตติคุณ ดร.ปิยนาด บุนนาค

๕

ก่อนหน้านี้ ชาวบ้านทอผ้าชิดด้วยเส้นด้ายที่ทำจากฝ้ายเป็นส่วนใหญ่ มีทอจากเส้นไหมบ้างเพียงเล็กน้อย นอกจากนี้ ในการทอผ้ายังใช้ฟืมแคบจึงได้ผ้าที่มีหน้าแคบ สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ จึงโปรดเกล้าฯ ให้ใช้เส้นไหมในการทอผ้าลวดลายชิด เพื่อให้มีความประณีตงดงามขึ้น ทั้งยังโปรดเกล้าฯ ให้ขยายฟืมเพื่อให้ได้ผืนผ้าที่มีหน้ากว้างขึ้นเหมาะสมแก่ประโยชน์ใช้สอยในปัจจุบัน นอกจากนี้ เจ้าหน้าที่ศิลปาชีพยังให้คำแนะนำในขั้นตอนการฟอก การย้อม และคุณภาพของสีที่ใช้ด้วย

ศิลปะการทอผ้าไหมแพรวา

สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ โปรดเกล้าฯ ให้ส่งเสริมการทอผ้าไหมแพรวา ในท้องที่ต่าง ๆ คือ บ้านโพน ตำบลโพน อำเภอคำม่วง จังหวัดกาฬสินธุ์ และศูนย์ศิลปาชีพภูคณาชาม ตำบลเจริญศิลป์ กิ่งอำเภอเจริญศิลป์ จังหวัดสกลนคร

การทอผ้าไหมแพรวาของชาวผู้ไทที่บ้านโพนนั้น คงรักษากรรมวิธีดั้งเดิมในการเตรียมเส้นไหมอย่างประณีต ขั้นตอนการเพิ่มเส้นพุ่งพิเศษด้วยวิธีจกนั้น แต่เดิมใช้ไม้แผ่นบางปาดโค้งปลายแหลมเป็นเครื่องมือในการสะกิดเส้นยืน เพื่อเก็บยกขึ้นตามลวดลายที่ต้องการในแต่ละแถว โปรดเกล้าฯ ให้ดัดแปลงโดยใช้ไม้ไผ่เก็บสายตามต้องการ มีเชือกโยงไว้กับคานบนของกี่ ทำให้สามารถจกโดยใช้เล็บหรือขนเม่นสอดเส้นไหมสีต่าง ๆ ไปตามลวดลายที่เก็บไว้ได้โดยสะดวกขึ้น

เช่นเดียวกับการทอผ้าไหมมัดหมี่และผ้าไหมลายชิด เจ้าหน้าที่ศิลปาชีพได้แนะนำเกี่ยวกับการฟอกสีและการย้อมสีให้มีคุณภาพมากขึ้น นอกจากนี้ แต่เดิมชาวบ้านนิยมทอผ้าไหมแพรวาให้มีพื้นเป็นสีแดงแต่เพียงสีเดียว เจ้าหน้าที่ศิลปาชีพได้แนะนำให้ย้อมสีหลากหลายขึ้น เพื่อเอื้อต่อการนำไปใช้สอยได้มากยิ่งขึ้น

ศิลปะการทอผ้าไหมหางกระรอก

สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ โปรดเกล้าฯ ให้ส่งเสริมศิลปะการทอผ้าไหมหางกระรอกในท้องที่บ้านกำพี้ อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม และบ้านนาโพธิ์ อำเภอนาโพธิ์ จังหวัดบุรีรัมย์

การทอผ้าไหมหางกระรอกทำตามกรรมวิธีดั้งเดิมคือ ใช้ไหม ๒ สีมาพื้นเป็นเกลียวก่อนนำไปทอ เมื่อทอแล้วจะได้ผืนผ้าไหมที่มีสีเหลือบคล้ายหางกระรอก น่าสังเกตว่านอกจากการทอด้วยทูกทอผ้าพื้นเมืองแล้ว ยังมีการทอผ้าไหมหางกระรอกด้วยกี่กระตุกอีกด้วย ในด้านการส่งเสริมนั้น เจ้าหน้าที่ศิลปาชีพได้ช่วยแนะนำในเรื่องการขยายฟืม เพื่อให้ได้ผ้าที่มีหน้ากว้างขึ้นเพื่อประโยชน์ใช้สอยในปัจจุบัน รวมทั้งกรรมวิธีในการฟอกและย้อมสีเช่นเดียวกับการส่งเสริมผ้าทอชนิดอื่น ๆ

ผลของพระราชกรณียกิจในการส่งเสริมฟื้นฟูหัตถกรรมทอผ้าอีสาน

จากการที่สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถทรงส่งเสริมฟื้นฟูศิลปหัตถกรรมทอผ้าอีสาน รวมทั้งที่ทรงจัดให้ฝึกอบรมศิลปะการประดิษฐ์งานศิลปะอื่น ๆ ในโครงการส่งเสริมศิลปอาชีพ เพื่อเป็นอาชีพเสริมของราษฎรนั้น ได้ส่งผลดังต่อไปนี้

๑. ชีวิตความเป็นอยู่ของราษฎร

(๑) ทำให้คุณภาพชีวิตของราษฎรดีขึ้น

โครงการส่งเสริมศิลปอาชีพมีส่วนช่วยให้คุณภาพชีวิตของชาวบ้านดีขึ้นเนื่องจากสมาชิกกลุ่มมีรายได้เพิ่มขึ้นจากการทอผ้าขาย เช่น แต่เดิมเมื่อผ้าไหมมัดหมี่ยังไม่เป็นที่นิยมมากนัก ชาวบ้านที่ทอผ้าไหมมัดหมี่อาจขายได้ราคาเพียงผืนละ ๑๐๐-๒๐๐ บาท เมื่อมีโครงการส่งเสริมศิลปอาชีพ ชาวบ้านที่มีฝีมือดีมีรายได้จากการทอผ้าถึงผืนละ ๖๐๐ บาทเป็นอย่างต่ำ ทำให้ชาวบ้านสามารถให้การศึกษาแก่บุตรหลานในระดับสูงกว่าการศึกษาภาคบังคับ มีเงินซ่อมแซมบ้านเรือนให้อยู่ในสภาพที่ดีขึ้น หรือซื้อที่ทำมาหากินเพิ่มเติมได้ บางแห่งก็ยิ่งทำให้ชุมชนมีความเจริญขึ้น ด้วยความเอาใจใส่ของข้าราชการที่เข้ามาประสานงานกับโครงการส่งเสริมศิลปอาชีพ จะเห็นได้จากคำให้สัมภาษณ์ของชาวบ้านในโครงการ อาทิ ชาวบ้านผู้หนึ่งซึ่งเป็นสมาชิกกลุ่มทอผ้า บ้านกำพี้ อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม (ไม่ประสงค์ระบุนาม) กล่าวว่า

...เป็นบุญหลายท่านมาช่วย ทำให้อาชีพเพิ่มขึ้น ผมกับเมียช่วยกัน ทอผ้าหลังจากทำนา ส่งลูกเรียนเป็นครูคนหนึ่ง อีกคนหนึ่งเรียนรามคำแหง...^๔

นางเชียวค่อม ชนะหาญ สมาชิกกลุ่มทอผ้า บ้านนาเสียว อำเภอมือง จังหวัดชัยภูมิ กล่าวว่า

...พอได้กินได้ใช้ เมื่อก่อนอดอยาก หมู่บ้านนี้เป็นหมู่บ้านยากจนไม่ขัดสนเหมือนเมื่อก่อน พอทำนาเสร็จก็พากันทอผ้าไหม...^๕

นางสีทน เสมจันตะ สมาชิกโครงการศิลปอาชีพ อำเภอปลาปาก จังหวัดนครพนม กล่าวว่า

...ตอนที่พระองค์ยังไม่มา บ้านมุ่งด้วยหญ้า เตียนนี้มุ่งด้วยสังกะสี ฐานะก็ดีขึ้น...^๖

^๔ สัมภาษณ์สมาชิกโครงการศิลปอาชีพ กลุ่มทอผ้า ณ บ้านกำพี้ อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม ๓๐ มีนาคม ๒๕๓๕.

^๕ สัมภาษณ์นางเชียวค่อม ชนะหาญ รองประธานกลุ่มทอผ้า ณ บ้านนาเสียว อำเภอมือง จังหวัดชัยภูมิ ๑๙ พฤษภาคม ๒๕๓๕.

^๖ สัมภาษณ์นางสีทน เสมจันตะ สมาชิกโครงการศิลปอาชีพ ณ อำเภอปลาปาก จังหวัดนครพนม ๑๐ พฤษภาคม ๒๕๓๕.

ในเรื่องการพัฒนาของชุมชน นางสาวเงิน ตูลีศรี สมาชิกโครงการศิลปาชีพ อำเภอปลาปาก จังหวัดนครพนม กล่าวว่า

...มีถนน ชาวบ้านก็พอมีพอกิน มีความภูมิใจให้ชาวบ้าน ชาวบ้านก็ทำงาน
ร่วมกันได้...^๗

นางลำไผ สมาชิกศูนย์ศิลปาชีพบ้านจาร อำเภอบ้านม่วง จังหวัดสกลนคร มีความเห็นว่า
ศูนย์ศิลปาชีพนั้น “ช่วยเหลือเยาวชนบ้านนอกให้มีงานทำ”^๘

(๒) ส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น

ชาวบ้านในภาคอีสานมีฝีมือด้านศิลปะการทอผ้ามาช้านาน การทอผ้าไหมมัดหมี่
ผ้าไหมหางกระรอก ผ้าไหมขิด และผ้าไหมแพรวา นับว่าเป็นศิลปะชั้นสูง เพราะมีกรรมวิธีสลับซับซ้อน
การทอผ้าแต่ละผืนต้องใช้เวลาและความประณีต จัดเรียงเส้นไหมให้สม่ำเสมอซึ่งในการทอต้องเรียงลำดับ
ก่อนหลังเพื่อให้เกิดลวดลายสวยงาม นอกจากนี้ยังมีความสามารถในการออกแบบและจดจำลวดลายได้
อย่างแม่นยำ โดยไม่ต้องอาศัยเครื่องมือคิดคำนวณใด ๆ

ดังนั้น การที่สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถทรงส่งเสริมศิลปะการทอผ้าไหม
ในภาคอีสาน เท่ากับได้ทรงเชิดชูภูมิปัญญาอันน่าภูมิใจของชาวอีสานให้เป็นที่รู้จักกันทั่วไป นอกจากจะ
โปรดเกล้าฯ ให้ทอผ้าไหมด้วยลวดลายดั้งเดิมอันเป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่นแล้ว ยังโปรดให้เจ้าหน้าที่
ศิลปาชีพกระตุ้นให้ชาวบ้านเสาะหาลายเก่า ๆ นำมาใช้เป็นแม่แบบในการทอ เช่น ราชฎที่บ้านน้อย
วัดถ้ำกลองเพล จังหวัดอุดรธานี เมื่อทราบพระราชดำริเรื่องนี้ ก็ได้ไปศึกษาลวดลายเก่า ๆ จากหมอนขิด
ที่ถวายเป็นไปแล้ว หมอนขิดเป็นแหล่งสะสมลายเก่าหลากหลาย เนื่องจากค่านิยมดั้งเดิมที่ว่า การทอผ้า
ลายขิดต้องทอหลายลายในผืนเดียวกันเพื่อแสดงฝีมือของผู้ทอ และการทำหมอนขิดถวายเป็นวัดก็จะต้องทำ
อย่างประณีตบรรจงเพื่อผลบุญของผู้ถวาย^๙ นอกจากนี้ การที่สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ
โปรดเกล้าฯ ให้ราชฎในโครงการส่งเสริมศิลปาชีพใช้ไหมพื้นเมืองด้วยเหตุผล ๒ ข้อ คือ ข้อแรกการใช้ไหม
พื้นเมืองในการทอทำให้ผ้าไหมของไทยมีเอกลักษณ์ กล่าวคือ ไหมพื้นเมืองมีคุณสมบัติเป็นเงามันเลื่อม
มีปุมปม ย้อมติดสีได้ดี มีความยืดหยุ่น หากต้องการผ้าทอที่ยังคงเอกลักษณ์ของไทยแต่ไม่ต้องการให้
มีปุมปมมากเกินไป อาจทอด้วยเส้นไหมส่วนที่สาวจากรังไหมข้างในสุด หรือที่เรียกว่า “ไหมน้อย” ก็จะ

^๗ สัมภาษณ์นางสาวสายเงิน ตูลีศรี สมาชิกโครงการศิลปาชีพ ณ อำเภอปลาปาก จังหวัดนครพนม ๑๐ พฤษภาคม ๒๕๓๕.

^๘ สัมภาษณ์นางลำไผ สมาชิกโครงการศิลปาชีพบ้านจาร จังหวัดสกลนคร ๑๐ เมษายน ๒๕๓๕.

^๙ สัมภาษณ์นางหนูพัน ครูฝึกไหมขิด บ้านน้อยวัดถ้ำกลองเพล อำเภอนงบัวลำภู จังหวัดอุดรธานี ๙ พฤษภาคม ๒๕๓๕.

ได้ผ้าทอที่สวยงาม เป็นเงาเลื่อมอันเป็นลักษณะของไหมพื้นเมือง ขณะที่มีความเรียบเนียนเช่นเดียวกับไหมพันธุ์นอก

เหตุผลข้อที่ ๒ ก็คือ ตัวไหมพันธุ์พื้นเมืองเลี้ยงได้ง่ายกว่าไหมพันธุ์นอก เพราะเคยชินกับภูมิอากาศของท้องถิ่นอยู่แล้ว นอกจากนี้ ชาวบ้านได้เรียนรู้วิธีเลี้ยงไหมพันธุ์พื้นเมืองมาแต่ดั้งเดิมแล้ว และสามารถผลิตเส้นไหมได้ด้วยตนเอง และทำหัตถกรรมทอผ้าได้อย่างครบวงจร ตั้งแต่ปลูกหม่อนเลี้ยงไหม ย้อมสี และทอผ้า ดังคำให้สัมภาษณ์ของสมาชิกผู้หนึ่งของกลุ่มทอผ้าไหมในพื้นที่อำเภอนาหว้า “ท่านชอบไหมพื้นเมือง ไม่ชอบให้ใช้ไหมอื่น ส่งเสริมให้เลี้ยงเอง ทอเอง ไม่ต้องซื้อจากที่อื่น”^{๑๐}

การที่ทรงส่งเสริมให้ใช้ไหมพื้นเมืองนับว่ามีความสำคัญมาก เนื่องจากร้านค้าเอกชนและหน่วยราชการที่เกี่ยวข้องกับการส่งเสริมการเลี้ยงไหมในบางพื้นที่จะแนะนำให้ชาวบ้านใช้ไหมพันธุ์ผสมญี่ปุ่นซึ่งมีเส้นใยสีขาว มีความเหนียวและทอได้เรียกว่า เช่น ที่บ้านหนองอ้อ อำเภอหนองวัวซอ จังหวัดอุดรธานี ร้านค้าเอกชนส่วนมากจะสั่งซื้อผ้าไหมที่ทอด้วยเส้นไหมพันธุ์ผสม แต่การใช้เส้นไหมพันธุ์ผสมเป็นเหตุให้ชาวบ้านส่วนใหญ่ต้องซื้อเส้นไหมจากโรงงาน เพราะไหมพันธุ์ผสมเลี้ยงยาก ชาวบ้านมักเลี้ยงไม่ได้ผลเนื่องจากไม่คุ้นเคยกับกรรมวิธี ทั้งยังต้องรักษาความสะอาดของห้องที่เลี้ยงไหมเป็นอย่างมาก^{๑๑} ด้วยเหตุนี้จึงโปรดเกล้าฯ ให้แนะนำราษฎรให้ใช้ไหมพื้นเมืองในการทอผ้า โดยมูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพพยายามประสานงานกับหน่วยราชการที่เกี่ยวข้องในการส่งเสริมให้ราษฎรเลี้ยงไหมพันธุ์พื้นเมือง แนะนำให้สร้างห้องเลี้ยงไหมแบบประหยัด ในปีหนึ่ง ๆ เลี้ยงได้ ๔-๕ รุ่น เฉลี่ยผลผลิตเป็นเส้นไหมประมาณรุ่นละ กิโลกรัม ทั้งนี้ทางมูลนิธิฯ จะรับซื้อผ้าไหมที่ทอด้วยไหมพื้นเมืองเท่านั้น

(๓) ส่งเสริมการทำงานเป็นกลุ่ม

การจัดตั้งโครงการส่งเสริมศิลปาชีพมีส่วนช่วยส่งเสริมความสามัคคีภายในชุมชน ฝึกให้รู้จักการทำงานร่วมกัน โดยจัดตั้งกลุ่มทำงานอย่างมีระบบ เป็นการรวมกลุ่มชาวบ้านโดยเฉพาะผู้หญิงเพื่อฝึกอาชีพ มีการบริหารและดำเนินการโดยกลุ่มของตนเอง เจ้าหน้าที่ของรัฐมีบทบาทเป็นเพียงผู้ประสานงานคอยช่วยเหลือสนับสนุน เช่น เมื่อได้ตัวอย่างลายผ้ามา สมาชิกจะช่วยกันแกะลายเพื่อที่จะได้เรียนรู้งานใหม่ ๆ หรือการให้สีใหม่ ๆ โครงการส่งเสริมศิลปาชีพในชุมชนที่ประสบความสำเร็จมักเป็นชุมชนที่มีความสามัคคีหรือสามารถร่วมกันทำงานเป็นกลุ่มได้ดี เช่น โครงการส่งเสริมศิลปาชีพทอผ้าไหมบ้านท่าเรือ และบ้านโคกสะอาด อำเภอนาหว้า จังหวัดนครพนม

^{๑๐} สัมภาษณ์นายทองพัน สมาชิกศูนย์ศิลปาชีพบ้านกุดนาขาม จังหวัดสกลนคร ๑๐ เมษายน ๒๕๓๕.

^{๑๑} สัมภาษณ์สมาชิกกลุ่มทอผ้าไหม ณ ตำบลหนองอ้อ อำเภอหนองวัวซอ จังหวัดอุดรธานี ๑๑ พฤษภาคม ๒๕๓๕.

(๔) ส่งเสริมสถานภาพทางสังคมของสตรี

บางชุมชนสามารถทอผ้าเป็นอาชีพที่เป็นรายได้หลักให้แก่ครอบครัวได้ เช่น สมาชิกกลุ่มศิลปาชีพบ้านหนองอ้อ อำเภอหนองวัวซอ จังหวัดอุดรธานี ได้ประกอบอาชีพทอผ้าอย่างเป็นล่ำเป็นสัน เป็นการส่งเสริมความสำคัญของบทบาทสตรีในการประกอบอาชีพหารายได้ให้แก่ครอบครัว เช่นเดียวกับผู้ชาย ซึ่งบางคนยังเข้ามาช่วยในกิจกรรมการทอผ้าด้วย เช่น ช่วยทำก๊ี่ เลี้ยงไหม เป็นการเปลี่ยนค่านิยมและความเชื่อของสังคมในอดีตที่เคยยึดถือว่า การทอผ้าเป็นงานของสตรีเท่านั้น และมีข้อห้ามว่าผู้ชายไม่ควรจับก๊ี่ทอผ้า นอกจากนี้ สตรีมัวยังสามารถยืดอาชีพทอผ้าเลี้ยงชีพได้ จะเห็นได้จากโครงการศิลปาชีพบ้านโคกสะอาด อำเภอนาหว้า จังหวัดนครพนม มีผู้ประกอบอาชีพส่วนหนึ่งเป็นแม่ข่ายที่สามารถหาเลี้ยงตนเองและครอบครัวได้ตามลำพัง

(๕) ลดปัญหาของสังคมโดยรวม

เมื่อราษฎรมีอาชีพเสริมที่เลี้ยงครอบครัวโดยทำงานในชุมชนของตนได้ ก็ไม่จำเป็นต้องจากบ้านไปทำงานที่อื่นโดยไม่มีจุดหมายที่แน่นอนดังในอดีต เป็นการลดปัญหาการอพยพเข้าเมืองใหญ่ เช่น นายทองพัน สมาชิกศูนย์ศิลปาชีพบ้านจาร จังหวัดสกลนคร กล่าวว่า “ช่วยเหลือคนยากจน คนตกงาน ไม่ต้องไปกรุงเทพฯ”^{๑๒} และนางสาวหอมหวาน สมาชิกศูนย์ศิลปาชีพแห่งเดียวกัน กล่าวว่า “ไม่ไปทำงานที่อื่น เพราะทำงานที่นี่ดีแล้ว”^{๑๓} การพระราชทานอาชีพเสริมให้กับราษฎรดังกล่าว ช่วยให้ชาวบ้านในโครงการมีงานทำในชุมชนของตน โดยไม่ต้องอพยพไปขายแรงงานที่อื่น

นอกจากนี้ การจัดตั้งโครงการส่งเสริมศิลปาชีพหรือศูนย์ศิลปาชีพในบางแห่ง เช่น ศูนย์ศิลปาชีพบ้านจาร อำเภอบ้านม่วง จังหวัดสกลนคร มีวัตถุประสงค์ให้ชาวบ้านมีงานทำโดยไม่ต้องเข้าป่าเพื่อตัดต้นไม้อันจะเป็นการทำลายป่าต้นน้ำลำธาร ดังนั้น การที่สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พระราชทานอาชีพให้แก่ราษฎรบ้านจารก็เพื่อเป็นตัวอย่างแก่ชุมชนอื่น ๆ ว่า แม้ไม่ตัดไม้ทำลายป่าก็สามารถดำรงชีพอยู่ได้โดยมีอาชีพเสริมทางด้านศิลปหัตถกรรมตามแนวพระราชดำริ นับเป็นการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติให้คงอยู่ต่อไป

๒. การสร้างสายสัมพันธ์ระหว่างสถาบันพระมหากษัตริย์กับราษฎร

การส่งเสริมการทอผ้าอีสานของสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ เป็นการสร้างสายสัมพันธ์ระหว่างสถาบันพระมหากษัตริย์กับราษฎร ดังเห็นได้จาก

^{๑๒} สัมภาษณ์นายทองพัน สมาชิกกลุ่มศูนย์ศิลปาชีพบ้านจาร ณ อำเภอบ้านม่วง จังหวัดสกลนคร ๑ เมษายน ๒๕๓๕.

^{๑๓} สัมภาษณ์นางสาวหอมหวาน สมาชิกกลุ่มศูนย์ศิลปาชีพบ้านจาร จังหวัดสกลนคร ๑ เมษายน ๒๕๓๕.

(๑) การพระราชทานกำลังใจ

สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถทรงตระหนักในพระราชหฤทัยว่า ประชาชาติไทยเป็นชนชาติที่มีความสามารถในการสร้างสรรค์ มีความประณีตในการประดิษฐ์หัตถศิลป์ต่าง ๆ โดยสายเลือด หากเพียงแต่ยังไม่ได้ค้นพบความสามารถนั้นในตน หากได้รับการส่งเสริมอย่างถูกต้องความสามารถนั้นย่อมปรากฏให้เห็นได้ ดังที่มีพระราชดำรัสว่า

...ข้าพเจ้านั้นภูมิใจเสมอว่า คนไทยมีสายเลือดของช่างฝีมืออยู่ทุกคนไม่ว่าจะเป็นชวานาชาวไร่หรืออาชีพใด อยู่สารทิศใด คนไทยมีความละเอียดอ่อนและฉับไวต่อการรับศิลปะทุกชนิด ขอเพียงแต่ให้เขามีโอกาสได้เรียนรู้และฝึกฝน เขาก็จะแสดงความสามารถออกมาให้เห็นได้...^{๑๔}

ในการคัดเลือกราษฎรเข้ารับการฝึกศิลปอาชีพ สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถทรงคำนึงถึงฐานะความเป็นอยู่และความจำเป็นของผู้นั้นว่า ถ้าได้มีโอกาสฝึกศิลปหัตถกรรมแล้ว จะสามารถช่วยเหลือครอบครัวให้มีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น หรืออย่างน้อยก็สามารถมีรายได้เลี้ยงตนเองได้ จึงโปรดเกล้าฯ ให้การดำเนินงานของมูลนิธิส่งเสริมศิลปอาชีพเป็นไปอย่างเหมาะสมกับพื้นฐานความสามารถของราษฎรแต่ละคนแต่ละกลุ่ม เมื่อราษฎรมีความพร้อมแล้ว จึงฝึกฝนให้มีความชำนาญมากขึ้นอีก ในการฝึกฝนตามขั้นตอนดังกล่าวนั้น สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถทรงเอาพระทัยใส่และพระราชทานกำลังใจแก่ชาวบ้านมาโดยตลอด จนทำให้ชาวบ้านผู้นั้นกลายเป็นช่างฝีมือผู้ประดิษฐ์งานศิลปหัตถกรรมอย่างน่าภาคภูมิใจ ดังที่ข้าราชการท้องถิ่นผู้หนึ่งกล่าวว่า

...ท่านเอาชาวบ้านที่ไม่รู้อะไรเลย ให้สามารถตกแต่ง ปั้น ทอ อะไรก็ได้...^{๑๕}

การพระราชทานกำลังใจแก่สมาชิกศิลปอาชีพ เพื่อให้เป็นช่างฝีมือผู้ประดิษฐ์งานศิลปหัตถกรรมนั้น สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถทรงเลือกใช้อย่างเหมาะสมกับขีดความสามารถของแต่ละบุคคล แต่ละชุมชนดังตัวอย่างต่อไปนี้

การส่งเสริมชุมชนที่มีฝีมือในขั้นพื้นฐาน เช่น ที่บ้านห้วยไหล อำเภอบลาปาก จังหวัดนครพนม ชาวบ้านเคยทอเฉพาะผ้าฝ้ายพื้นและผ้าไหมพื้นบ้างเล็กน้อย เมื่อเริ่มโครงการส่งเสริมศิลปอาชีพในพื้นที่นี้เพื่อแก้ปัญหาความยากจนของราษฎร จึงต้องเริ่มต้นอย่างเป็นขั้นตอน กองราชเลขาฯ ได้ส่งเส้นด้ายมาให้กองพันทหารราบที่ ๓๓ นำไปแจกจ่ายแก่ราษฎรเพื่อให้ทอผ้าฝ้ายพื้น เมื่อทอได้แล้ว ถวายผลงาน

^{๑๔} พระราชดำรัสในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ๑๑ สิงหาคม ๒๕๓๒.

^{๑๕} สัมภาษณ์นายถนอม ชาลุนวงศ์ ข้าราชการบำนาญ อดีตผู้ว่าราชการจังหวัดสกลนคร ณ บ้านพักจังหวัดขอนแก่น ๑๐ พฤษภาคม ๒๕๓๕.

วารสารราชบัณฑิตยสภา

ปีที่ ๔๐ ฉบับที่ ๓ ก.ค.-ก.ย. ๒๕๕๘

ศาสตราจารย์กิตติคุณ ดร.ปิยนาด บุนนาค

๑๑

ให้ทอดพระเนตร ปรากฏว่ามีมือยังอยู่ในชั้นพื้นฐาน จึงโปรดเกล้าฯ ให้ครูผู้ฝึกจากห้องที่อื่นเข้ามาช่วยแนะนำ ทั้งยังโปรดเกล้าฯ ให้ชาวบ้านห้วยไหลที่พอมมีฝีมือไปรับการฝึกอบรมที่พระตำหนักภูพานราชนิเวศน์ แล้วกลับมาสอนขั้นตอนการสาวไหม ย้อมสี และการทอ ให้แก่ผู้อื่น โดยทรงส่งเสริมให้ฝึกทอผ้ามัดหมี่ฝ้าย และท้ายที่สุดก็พระราชทานเส้นไหมให้ทดลองทอผ้าไหมพื้น โปรดเกล้าฯ ให้รับซื้อผ้าของชาวบ้าน ทุกชิ้น โดยพระราชทานค่าตอบแทนสูงกว่าราคาในท้องตลาดเพื่อเป็นกำลังใจ เมื่อชาวบ้านมีความชำนาญมากขึ้นก็โปรดเกล้าฯ ให้ทอผ้าไหมมัดหมี่ซึ่งเป็นผ้าที่ชาวบ้านจะขายได้ราคาดีกว่า^{๑๖} พระราชทานเงิน สำหรับทำหูกและพิมพ์ขนาดกว้างขึ้น ทั้งยังพระราชทานเส้นไหมเพิ่มเติมจากเส้นไหมที่ชาวบ้านผลิต ได้เอง^{๑๗} ชาวบ้านห้วยไหลเองก็ตระหนักดีว่าการที่ทรงรับซื้อผ้าไหมมัดหมี่เป็นเพราะมีพระราชประสงค์ ที่จะพระราชทานกำลังใจแก่ชาวบ้านในการเริ่มทอผ้าไหมมัดหมี่ จึงโปรดเกล้าฯ ให้รับซื้อทั้งหมด แม้แต่งงานที่ยังไม่ประณีตดังมีผู้กล่าวว่า

...รับหมด ไม่สวยก็รับ...เราเองก็รู้ว่าไม่สวย ฉันทนเองก็ไม่เคยมัดหมี่ เพิ่งทำเป็น ครั้งแรก แต่ก่อนทำแต่ผ้าพื้น...^{๑๘}

ที่บ้านกำพี้ อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม ชาวบ้านทอผ้าไหมมัดหมี่และผ้าไหม หางกระรอกเป็นอยู่แล้ว แต่ขาดแคลนเงินทุน สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ จึงโปรดเกล้าฯ พระราชทานไหม สี พิมพ์ และเงินทุนให้ตามความจำเป็น ทั้งยังโปรดเกล้าฯ ให้รับซื้อผ้าไหมที่ทอทุกชิ้น โดยการตีราคาให้ตามคุณภาพ แต่ค่อนข้างสูงกว่าราคาตลาด ดังคำกล่าวของชาวบ้านกำพี้ผู้หนึ่งว่า

...ท่านซื้อทั้งหมดเลย ถ้าใครทอไม่ได้ท่านก็ซื้อไหม หลังจากนั้นก็ทอกันหมด เลย ทออยู่ที่บ้าน ทอบ้านใครบ้านมัน ตอนแรกไม่ได้ทอกันทุกคน พอราชเลขามารับซื้อ ไหมแล้ว จึงได้ทอกันทุกบ้าน...^{๑๙}

นอกจากนี้ยังได้พระราชทานคำติชมคุณภาพของผ้าทุกชิ้นด้วย เพื่อเป็นแนวทาง ในการปรับปรุงให้ดีขึ้น ผู้ประสานงานโครงการศิลปาชีพบ้านกำพี้ได้กล่าวถึงความเอาพระทัยใส่ในการติชม ผลงานของราษฎรความว่า

^{๑๖} สัมภาษณ์นางสำ วงศ์ศรีเทพ สมาชิกกลุ่มทอผ้าไหม ณ บ้านห้วยไหล ตำบลมหาชัย อำเภอปลาปาก จังหวัดนครพนม ๑๐ พฤษภาคม ๒๕๓๕. และสัมภาษณ์ ร.ท.สุริวงม จูมณี นายทหารปฏิบัติการโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ ค่ายพระยอดเมืองขวาง ๘ พฤษภาคม ๒๕๓๕.

^{๑๗} เรื่องเดิม.

^{๑๘} สัมภาษณ์สมาชิกกลุ่มโครงการศิลปาชีพ กลุ่มทอผ้า สัมภาษณ์ ณ บ้านกำพี้ อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม ๓๑ มีนาคม ๒๕๓๕.

^{๑๙} สัมภาษณ์สมาชิกกลุ่มโครงการศิลปาชีพ กลุ่มทอผ้าไหม ณ บ้านกำพี้ อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม ๓๑ มีนาคม ๒๕๓๕.

...ถ้าดีก็ชมเชยว่าทำได้ดี ก็เพิ่มเงินให้ ถ้าคนไหนทอไม่ค่อยดี ก็จะเขียนว่า
ทอไม่แน่น เขียนมาละเอียดมาก และบอกว่า ลายไม่เสมอกันยังห่างอยู่ ท่านจะเขียนมา
อย่างละเอียด...^{๒๐}

ชาวบ้านจึงมีความซาบซึ้งในพระมหากรุณาธิคุณเป็นอย่างยิ่ง แม้ว่าสมเด็จพระนางเจ้า
สิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถจะยังไม่เคยเสด็จบ้านกำพี้ ชาวบ้านผู้หนึ่งกล่าวว่า

...คิดถึงตลอดเวลา เพราะท่านอย่างก้าวเข้ามาส่งเสริม ทางครอบครัว
สถานการณ์ดีขึ้นทุกอย่าง มีเงินมีทองพอใช้สอยแต่ละวัน ท่านมาแต่จิตใจท่าน ตัวท่าน
ไม่เคยมา ไม่เคยเห็น แต่ดีใจภาคภูมิใจมาก...^{๒๑}

ในหมู่บ้านที่มีโครงการส่งเสริมศิลปาชีพที่อำเภอนาหว้า จังหวัดนครพนม ซึ่งเป็นพื้นที่
แห่งแรกที่โครงการส่งเสริมศิลปาชีพได้เข้ามาส่งเสริมศิลปหัตถกรรมทอผ้าไหมนั้น เริ่มด้วยการที่สมเด็จพระนาง
เจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถโปรดเกล้าฯ ให้รับซื้อผ้าไหมมัดหมี่ที่ชาวบ้านทอทุกชิ้น โดยพระราชทาน
ค่าตอบแทนสูงเพื่อเป็นกำลังใจ และช่วยไม่ให้พ่อค้าคนกลางกดราคามากนัก ทั้งยังทรงสังเกตว่า
ความประณีตในการทอผ้าชิ้นบ่อยครั้งขึ้นอยู่กับฐานะความเป็นอยู่ของผู้ทอด้วย กล่าวคือคนที่มีฐานะ
ความเป็นอยู่ดีพอสมควรจะมีเวลานั่งทอผ้าอยู่กับที่ ขณะที่ชาวบ้านที่ยากจนไม่อาจนั่งทอผ้าอยู่กับ
ที่ได้้นาน เพราะจำเป็นต้องลุกไปทำงานอย่างอื่นเป็นระยะ ๆ

ข้าราชการท้องถิ่นซึ่งได้รับมอบหมายให้เป็นผู้ประสานงานศิลปาชีพของอำเภอนาหว้า
ได้เล่าถึงพระราชดำริในเรื่องนี้ตามที่ได้รับฟังจากท่านผู้หญิง ม.ร.ว.สุประภาดา เกษมสันต์ ราชเลขานุการ
ในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ มีความว่า

...ท่านดูเนื้อผ้าท่านบอกได้ว่า คนทอยากจนหรือมีฐานะดี ถ้าคนจนลายจะไม่
เสมอกัน เนื้อผ้าทอบางตอนสวย บางตอนหยาบ คนจนมีงานมาก คนมีฐานะจะนั่งอยู่กับ
ที่ตลอด...^{๒๒}

ด้วยเหตุนี้ พระองค์จึงโปรดเกล้าฯ ให้รับซื้อผ้าทอซึ่งอาจไม่ประณีตนักจากผู้ทอที่มีฐานะ
ความเป็นอยู่ยากจน ต่อมาทรงสังเกตว่าชาวบ้านบางคนยังมิได้พยายามที่จะพัฒนาฝีมือให้ดีขึ้น ทั้งที่ฐานะ
ความเป็นอยู่กระเตื้องขึ้น และเข้าร่วมโครงการเป็นเวลานานพอที่จะพัฒนาฝีมือได้บ้างแล้ว นอกจากนี้

^{๒๐} เรื่องเดิม.

^{๒๑} สัมภาษณ์นางวงเดือน อุดมเดชาเวท ผู้ประสานงานโครงการศิลปาชีพ ณ อำเภอนาหว้า จังหวัดนครพนม ๑๐ พฤษภาคม ๒๕๓๕.

^{๒๒} สัมภาษณ์สมาชิกกลุ่มทอผ้าไหม ณ บ้านนาหว้า อำเภอนาหว้า จังหวัดนครพนม ๑๑ เมษายน ๒๕๓๕.

ผู้ที่มีฝีมืออยู่แต่เดิมบางคนก็ไม่พยายามรักษาคุณภาพงานของตน โดยมีความคิดว่าไม่จำเป็นต้องทำอย่าง ประณีต มูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพก็รับซื้ออยู่แล้ว ดังนั้นจึงโปรดเกล้าฯ ให้ส่งผ้าที่มีฝีมือไม่เท่าที่ควรคืน กลับมาพร้อมคำติชม ทำให้ชาวบ้านพยายามทำงานให้ประณีตขึ้น ขณะเดียวกันก็เกิดความประทับใจว่า สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถทรงมีความรู้และเอาพระทัยใส่ในศิลปะผ้าทออย่างแท้จริง สมาชิกผู้หนึ่งของกลุ่มทอผ้าไหมในอำเภอนาโพธิ์ เล่าถึงคำพระราชทานแนะนำว่า

...เนื้อผ้าจะต้องมีความละเอียดและเนื้อแน่นเสมอกันตลอดทั้งผืน ไม่มีลาย โปรงบางเป็นตอน ๆ ไม่มีสิ่งใดเจือปน สีผ้าจะต้องสีสวยสม่ำเสมอตลอดทั้งผืน ไม่มี รอยต่างเป็นตอน ๆ ลายผ้าจะต้องลายสวย ลายแปลก ลายสม่ำเสมอทั้งผืน ลายไม่เขย่ง เป็นตอน...^{๒๓}

นางมณี คำทา ชาวบ้านซึ่งเข้าร่วมโครงการตั้งแต่ระยะแรกกล่าวถึงพระปรีชาสามารถ เกี่ยวกับศิลปะผ้าทอของสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ว่า “รู้สึกท่านจะมีหัวทางนั้นนะคะ เก่งกว่าเราเสียอีก”^{๒๔}

การส่งเสริมชุมชนที่มีฝีมืออยู่ในระดับดีเยี่ยม ทรงใช้วิธีการส่งเสริมแตกต่างออกไป เช่น ที่บ้านนาโพธิ์ อำเภอนาโพธิ์ จังหวัดบุรีรัมย์ สมาชิกกลุ่มทอผ้าไหมมีฝีมือในการทอผ้าไหมมัดหมี่และ ผ้าไหมหางกระรอก ประกอบกับได้รับคำแนะนำและการให้สีจากมูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพ ผ้าไหมจากพื้นที่นี้ จึงได้รับรางวัลยอดเยี่ยมในการประกวดผ้า ณ พระตำหนักภูพานราชนิเวศน์เป็นเนื่องนิจ ด้วยเหตุนี้ นอกเหนือจากลายดั้งเดิมแล้ว ยังโปรดเกล้าฯ ให้นำลวดลายโบราณจากราชสำนักซึ่งเหมาะสมสำหรับ ช่างที่มีฝีมือดีมาให้ทอตามแบบ รวมทั้ง “ลายพัฒนา” ที่ทางมูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพส่งมาให้ทดลองทอ ซึ่งสมาชิกกลุ่มทอผ้าไหมของบ้านนาโพธิ์สามารถทำได้อย่างดี ดังที่นางประคอง ภาสาคูดี ผู้ใหญ่บ้านนาโพธิ์ กล่าวไว้ว่า ไม่มีลายใดที่ทางมูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพส่งมาแล้ว ชาวนาโพธิ์ทอไม่ได้ ดังความว่า

...รู้สึกว่ามีแต่จะเพี้ยน ๆ หน่อยหนึ่ง เป็นเพราะเส้นไหมที่ท่านส่งมาเองมาจากทางอื่น ทางวังส่งไหมมาให้ รู้สึกว่าจะเป็นมัน ทอยากเรื่องลายไม่มีปัญหา...

นางประคองยังได้กล่าวเสริมพระราชดำริผ้าทอจากนาโพธิ์ว่า

^{๒๓} สัมภาษณ์นางจิรพันธ์ คำหล้า ประธานกลุ่มทอผ้าไหม ณ บ้านท่าเรือ จังหวัดนครพนม ๑๑ เมษายน ๒๕๓๕.

^{๒๔} สัมภาษณ์นางประคอง ภาสาคูดี ผู้ใหญ่บ้านนาโพธิ์ ณ อำเภอนาโพธิ์ จังหวัดบุรีรัมย์ ๒๐ พฤษภาคม ๒๕๓๕.

...ท่านไม่ค่อยตำหนิ แต่มีบางที่ท่านก็บอกว่า ทอให้สวย ๆ กว่านี้ ทอให้แน่น ๆ
แก้ตัวใหม่ แต่โดยมากมีแต่สวยตลอด แม้แต่สมาชิกใหม่ ๆ ทอไปก็มีแต่สวย สวย
มาตลอด...^{๒๕}

จากการที่ชาวบ้านนาโพธิ์มีฝีมือในระดับดีเยี่ยมเช่นนี้ เมื่อมีความต้องการผ้าไหมมัดหมี่
ที่มีคุณภาพสูง เช่น ความต้องการจากต่างประเทศ ทางมูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพมักมอบให้สมาชิกกลุ่ม
ทอผ้าไหมบ้านนาโพธิ์รับงานนั้น ๆ ทั้งยังเคยโปรดเกล้าฯ ให้นางประคอง ภาสกรุติ ประธานกลุ่มทอผ้าไหม
ตามเสด็จไปประเทศสหรัฐอเมริกา เพื่อสาธิตการทอผ้าไหมมัดหมี่^{๒๖} การที่ทรงสนับสนุนและพระราชทาน
คำชมผลงานของชาวบ้านนาโพธิ์ดังกล่าว ทำให้สมาชิกโครงการศิลปาชีพนาโพธิ์มีความภาคภูมิใจ และตั้งใจ
ที่จะรักษาคุณภาพของผลงานตลอดไป

ลักษณะการฝึกราษฎรในโครงการส่งเสริมศิลปาชีพและศูนย์ศิลปาชีพเป็นไปดังที่
ข้าราชการผู้หนึ่งสรุปไว้ว่า

...การดำเนินการต่าง ๆ จะเกิดจากขีดความสามารถของราษฎรเองว่าเมื่อ
เป็นอย่างนี้แล้วจะสามารถทำอะไรได้ใหม่ เมื่อชาวบ้านมีความพร้อมแล้วก็มีฝึกให้
เขามีความชำนาญมากขึ้นอีก เพื่อจะนำผลผลิตต่าง ๆ ซึ่งพระองค์ท่านพยายามส่งเสริม
อยู่ตลอด ในช่วงแรกนั้นราษฎรอาจจะเห็นว่าสิ่งที่ราษฎรนำไปทูลเกล้าฯ ถวายแล้ว
ได้รับเงินพระราชทานมานั้น เป็นเพียงการที่พระองค์ท่านต้องการจูงใจเพื่อให้ราษฎร
รู้จักรักษาสິงที่ตัวเองทำ พัฒนาขีดความสามารถขึ้นไปอีก เพื่อที่จะสามารถนำไปขาย
ในท้องตลาดได้...^{๒๗}

นอกจากนี้ สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถยังพระราชทานกำลังใจ
แก่สมาชิกของโครงการส่งเสริมศิลปาชีพด้วยการทรงใช้สอยศิลปหัตถกรรมอันเกิดจากฝีมือของสมาชิก
ศิลปาชีพอยู่เสมอ เช่น ทรงฉลองพระองค์ผ้าไหมจากโครงการส่งเสริมศิลปาชีพเป็นประจำ นำความปลื้มปิติ
แก่สมาชิกกลุ่มทอผ้าไหมในพื้นที่ต่าง ๆ เป็นอย่างยิ่ง สมาชิกผู้หนึ่งกล่าวว่า "...พอเห็นออกทีวีทีหนึ่งก็ไปจ้องดู
ไม่ว่าจะเป็นของจังหวัดไหน เห็นเป็นผ้าไหมก็ดีใจทั้งนั้น..."^{๒๘} การที่ทรงใช้ศิลปหัตถกรรมจากโครงการ

^{๒๕} เรื่องเดิม.

^{๒๖} เรื่องเดิม.

^{๒๗} สัมภาษณ์นายธาดา พรหมสาขา ณ สกลนคร ผู้ประสานงานจังหวัดสกลนครกับโครงการศิลปาชีพ ณ ศาลากลางจังหวัดสกลนคร
๙ เมษายน ๒๕๓๕.

^{๒๘} สัมภาษณ์นางศิริ ชนะพาล สมาชิกกลุ่มทอผ้าไหม ณ บ้านนาเสียว อำเภอเมือง จังหวัดชัยภูมิ ๑๙ พฤษภาคม ๒๕๓๕.

ส่งเสริมศิลปอาชีพ นอกจากจะเป็นการขยายตลาดแล้ว ยังสร้างความภาคภูมิใจให้แก่ชาวบ้าน ที่ผลงานของพวกตนได้เป็นเครื่องทรงและเครื่องใช้สอยของเจ้าฟ้าเจ้าแผ่นดิน ทำให้ชาวบ้านเหล่านั้นมีกำลังใจมากขึ้น

การที่สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถเสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมเยียนสมาชิกศิลปอาชีพอย่างสม่ำเสมอมีส่วนสร้างกำลังใจให้กับบุคคลเหล่านั้น ในการเสด็จพระราชดำเนินแต่ละครั้ง ทรงจับต้องผ้าชิ้นที่ชาวบ้านนำมาเฝ้ารับเสด็จด้วยความสนพระราชหฤทัยในลวดลายและสีสันในเวลาเดียวกันก็ทรงเปิดโอกาสให้ชาวบ้านได้จับต้องฉลองพระองค์เพื่อสำรวจดูเนื้อผ้าและลวดลายสีสันเช่นเดียวกัน ทั้งยังทรงซักถามเรื่องการทำมาหากินเลี้ยงชีพของราษฎรผู้นั้น มีพระราชปฏิสันถารกับราษฎรด้วยถ้อยคำที่ชาวบ้านเข้าใจได้ง่าย บางครั้งก็ทรงใช้ภาษาท้องถิ่นประกอบไปด้วย^{๒๙}

ความสนพระทัยครอบคลุมไปถึงเรื่องสุขภาพด้วย ดังเช่นปัญหาสายตาที่อาจเป็นอุปสรรคต่อการผลิตงานศิลปะ ก็พระราชทานแว่นตาให้ตั้งที่ผู้ใหญ่บ้านนาโพธิ์ อำเภอนาโพธิ์ จังหวัดบุรีรัมย์แล้วว่า สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถรับสั่งถามว่ามีสมาชิกที่สายตาไม่ดีหรือสายตาสั้นจำนวนเท่าใด ต่อมาก็พระราชทานเงินมาให้ตัดแว่นสายตา เพื่อมิให้เกิดปัญหาในเวลาทอผ้า ดังที่ครูคนหนึ่ง ที่ศูนย์ศิลปาชีพบ้านกุดนาขาม กล่าวว่า “เสด็จลงมาบู๊ป ถามเลย เป็นไงประชาชนอยู่ดี เป็นอย่างไรไหม เข้ามาดู เป็นห่วง ท่านเป็นห่วงประชาชนมาก วัตถุท่านไม่เท่าไร ท่านไม่สนใจหรอกว่าจะโอ้อาโอโงง... ท่านโปรดอย่างนั้น ให้เขาสำนึกว่าเขาเป็นคนอีสานจริงๆ”^{๓๐}

(๒) การส่งเสริมด้านการตลาด

งานศิลปะในโครงการส่งเสริมศิลปอาชีพและศูนย์ศิลปาชีพมีลักษณะเป็นศิลปะเพื่ออาชีพ จึงจำเป็นต้องคำนึงถึงด้านการตลาดควบคู่กันไปด้วย สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถทรงเอาพระทัยใส่เป็นอย่างยิ่งต่อการพัฒนาผลผลิตทางศิลปะให้เป็นที่ต้องการของตลาด ทั้งยังทรงเอาพระทัยใส่ในการขยายตลาดของงานศิลปหัตถกรรมเหล่านี้ เมื่อพระองค์ทรงสนับสนุนให้สมาชิกของศิลปาชีพผลิตงานศิลปหัตถกรรมเพื่อเป็นอาชีพเสริม ก็ทรงตั้งพระราชหฤทัยอย่างเต็มที่ที่จะช่วยให้ศิลปหัตถกรรมนั้น ๆ จำหน่ายได้อย่างกว้างขวาง เป็นช่องทางให้สมาชิกในโครงการส่งเสริมศิลปอาชีพมีรายได้เพิ่มพูนขึ้น สามารถยึดถือเป็นอาชีพเสริมได้อย่างจริงจัง

ในการปรับปรุงลวดลาย สี และรูปแบบของศิลปะผ้าทอของอีสานให้เป็นที่นิยมของตลาดนั้น ทรงแนะนำให้ใช้สีคุณภาพดีและหลากหลายสีขึ้น รวมทั้งเน้นการทอเป็นลวดลายเล็ก ๆ เช่น ผ้าไหมขีดเป็นลายเล็ก ๆ ตลอดทั้งผืน เหมาะสำหรับนำไปตัดชุดแต่งกายสตรี หรือผ้าไหมแพรวา เดิมทอเฉพาะสีแดง

^{๒๙} มูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ. *ประวัติผ้าไหมไทย*. (กรุงเทพฯ: บริษัท ด้านสุทธาการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๔๓), หน้า ๕๖.

^{๓๐} สัมภาษณ์นางประคอง ภาสาคูดี ผู้ใหญ่บ้านนาโพธิ์ ณ อำเภอนาโพธิ์ จังหวัดบุรีรัมย์ ๒๐ มีนาคม ๒๕๓๕.

ทรงแนะนำให้เพิ่มสีอื่น ๆ และทอผ้าพื้นเป็นชุดเพื่อให้ผู้ซื้อสามารถเลือกได้หลากหลายขึ้น ข้าราชการจังหวัดกาฬสินธุ์ผู้หนึ่งให้คำอธิบายเกี่ยวกับการพัฒนาผ้าไหมแพรวาของโครงการส่งเสริมศิลปาชีพมีความว่า

...เดิมทีเดี่ยวยังไม่ได้มาตรฐาน เพราะพวกเขาไม่ค่อยได้ซัก พอซักสีมันจะขึ้น สีที่นี้ทางศูนย์ศิลปาชีพ ทางโครงการกำหนดตัวสีให้ แล้วก็นำคณะกลุ่มแม่บ้านศึกษาดูงาน แล้วก็พัฒนารูปแบบ...สามารถตัดเป็นกระโปรงเสื้อได้ เดิมที่เป็นเพียงผ้าสไบธรรมดา แพรวาคือผ้าสไบผืนเดียว รุ่นใหม่นำไปประยุกต์ได้...^{๓๑}

สมาชิกกลุ่มทอผ้าแพรวาผู้หนึ่งเล่าถึงการพัฒนาผ้าไหมแพรวาให้เหมาะสมกับความต้องการของตลาดว่า “ลายนี้เป็นลายดั้งเดิม เรามาเปลี่ยนสีสลับเท่านั้นเอง โดยเริ่มตั้งแต่สมเด็จพระเจ้าเข้ามา เราทอส่งมันมีแต่สีแดง เราก็ต้องปรับปรุงขึ้นให้มีหลายสี ถ้าไปตัดชุดมันมีแต่สีแดง ก็เลยเป็นหลายสี”^{๓๒}

นอกจากนี้ สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถยังทรงปรับปรุงขนาดของผ้าทอเพื่อเพิ่มประโยชน์ใช้สอย โดยทั่วไปนั้นผ้าทอเดิมทอเป็นชิ้นและหน้าแคบก็โปรดเกล้าฯ ให้ใช้พืมน้ำกว้างขึ้น และทอเป็นเมตรยาวติดต่อกันเพื่อความสะดวกของผู้ซื้อจะนำไปใช้สอยเพื่อประโยชน์ต่าง ๆ กันดังกล่าวมาแล้ว

สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถโปรดเกล้าฯ ที่จะทรงใช้สอยผลิตภัณฑ์ศิลปาชีพทุกชนิดเพื่อให้เป็นแบบอย่างแก่ประชาชน เช่น ทรงฉลองพระองค์ที่ตัดเย็บจากผ้าไหมมัดหมี่ ผ้าไหมแพรวา ผ้าไหมขิด บรรดาข้าราชการบริพารก็โดยเสด็จพระราชานิยมใช้ผลิตภัณฑ์จากศิลปทัศนกรรมของมูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพฯ

ในโอกาสที่มีผู้เฝ้าละอองธุลีพระบาทจำนวนมาก เช่น ในวันเฉลิมพระชนมพรรษา สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถโปรดเกล้าฯ ให้จัดแสดงแบบเสื้อที่ทำจากผ้าไหมมัดหมี่ และให้ออกจำหน่ายผลิตภัณฑ์จากศิลปาชีพแทบทุกชนิด ผลิตภัณฑ์จากฝีมือคนไทยจึงแพร่หลายไปเป็นที่นิยมอย่างกว้างขวางในหมู่ชาวไทย^{๓๓} นอกจากนี้ยังทรงพยายามขยายตลาดต่างประเทศสำหรับผลงานศิลปาชีพด้วยพระองค์เอง ในการเสด็จพระราชดำเนินเยือนประเทศต่าง ๆ โดยเฉพาะในตลาดที่สำคัญ

^{๓๑} สัมภาษณ์นายอดุลยศักดิ์ ตันมา ครูฝึกแผนกปั่น ณ ศูนย์ศิลปาชีพภูพานาขาม ตำบลเจริญศิลป์ จังหวัดสกลนคร ๙ เมษายน ๒๕๓๕.

^{๓๒} สัมภาษณ์นายไพโรจน์ เพชรสังหาร ข้าราชการจังหวัดกาฬสินธุ์ เมษายน ๒๕๓๕.

^{๓๓} สัมภาษณ์สมาชิกกลุ่มทอผ้าแพรวา ณ บ้านโพน อำเภอคำม่วง จังหวัดกาฬสินธุ์.

วารสารราชบัณฑิตยสภา
ปีที่ ๔๐ ฉบับที่ ๓ ก.ค.-ก.ย. ๒๕๕๘

ศาสตราจารย์กิตติคุณ ดร.ปิยนภ บุนนาค

๑๗

คือ สหรัฐอเมริกาและญี่ปุ่น โปรดเกล้าฯ ให้นำผ้าทอและงานศิลปาชีพอีกหลายประเภทไปจัดแสดงให้ชาวต่างประเทศชมด้วย

มูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพยังได้จัดนิทรรศการเป็นระยะ ๆ เพื่อแสดงศิลปหัตถกรรมจากโครงการและศูนย์ศิลปาชีพ อาทิ มูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพได้จัดงาน “มัดหมี่ไหมไทยสายใยชนบท” ขึ้น ณ ศาลาสหทัยสมาคม ในพระบรมมหาราชวัง ระหว่างวันที่ ๖-๑๒ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๓๓ มีนิทรรศการแสดงผลงานมัดหมี่ที่มูลนิธิฯ สะสมมาเกือบ ๒๐ ปี และแสดงฉลองพระองค์ที่ตัดเย็บด้วยผ้าไหมมัดหมี่ ทั้งยังแสดงการนำผ้าไหมมัดหมี่มาใช้สอยในชีวิตประจำวันในรูปแบบต่าง ๆ มีภาพยนตร์ฉายแสดงความเป็นมาและกรรมวิธีการผลิตผ้าไหมมัดหมี่อย่างละเอียด รวมทั้งจัดแสดงตู้เก็บตัวอย่างผ้าไหมมัดหมี่ที่สวยงามทั้งสีและลาย^{๓๔}

พระราชกรณียกิจในการพระราชทานกำลังใจแก่ราษฎรโดยตรงและโดยอ้อม รวมทั้งการโปรดให้มีการส่งเสริมด้านการตลาดก็ทำให้ราษฎรตระหนักในพระมหากรุณาธิคุณอันเป็นส่วนสำคัญในการเสริมสร้างสายสัมพันธ์ระหว่างสถาบันพระมหากษัตริย์กับราษฎรให้แน่นแฟ้นยิ่งขึ้น

๓. การทำนุบำรุงศิลปหัตถกรรมของชาติ

การที่สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถทรงส่งเสริมงานหัตถกรรมทอผ้าอีสาน นอกจากเพื่อเป็นอาชีพเสริมเพิ่มพูนรายได้ให้แก่ราษฎรแล้ว ก็ยังเป็นผลดีต่อการทำนุบำรุงศิลปหัตถกรรมของชาติดังนี้

(๑) การอนุรักษ์ศิลปหัตถกรรมทอผ้า

ศิลปหัตถกรรมการทอผ้าพื้นบ้านของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ได้แก่ ผ้าประเภทต่าง ๆ เช่น ผ้าไหมมัดหมี่ ผ้าไหมขิด ผ้าไหมแพรวา ผ้าไหมหางกระรอก ก่อนหน้าที่สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถจะทรงส่งเสริม ศิลปหัตถกรรมการทอผ้าดังกล่าวกำลังจะเสื่อมสลายไป อันเป็นผลจากการพัฒนาอุตสาหกรรมภายหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ นอกจากนี้ จากการคมนาคมที่สะดวกที่กำหนดในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับต่าง ๆ ก็ทำให้สินค้าอุตสาหกรรมผ้าจากโรงงานสามารถเข้าไปถึงตลาดในภูมิภาคต่าง ๆ รวมถึงในภาคตะวันออกเฉียงเหนืออย่างกว้างขวางด้วย ทั้งผ้าบางชนิดยังมีราคาในระดับที่คนทั่วไปพอหาซื้อได้ เพราะผลิตด้วยเครื่องจักรในปริมาณมากตามหลักการของระบบอุตสาหกรรม ด้วยเหตุนี้ชาวบ้านจึงนิยมซื้อผ้าจากตลาดมาใช้นุ่งห่มมากกว่าทอขึ้นใช้เอง ชาวบ้านอำเภอนาหว้า จังหวัดนครพนมให้สัมภาษณ์ว่า ทอผ้าไหมมัดหมี่สำหรับนุ่งไปวัด หรือเมื่อมีงานมงคลเท่านั้น

^{๓๔} มูลนิธิศิลปาชีพในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ, หน้า ๑๐๐.

ในกรณีของผ้าไหมแพรวาก็เช่นเดียวกัน สตรีชาวผู้ไทคนหนึ่งทอผ้าตามประเพณี ๑-๒ ผืนในช่วงชีวิตของตน เพื่อนุ่งห่มในพิธีแต่งงานและเป็นมรดกให้บุตรสาว ซึ่งประเพณีดังกล่าวอาจสูญหายไปเมื่อสังคมพัฒนาเป็นแบบตะวันตกมากขึ้น ในกรณีของผ้าไหมชนิดนั้น ศิลปะการทอผ้าไหมชนิดเป็นผ้าเบี่ยงกำลังจะสูญหายไป คงเหลือแต่หมอนลายชนิดที่ทอด้วยฝ้ายซึ่งใช้เวลาน้อยกว่า ดังที่ชาวบ้านน้อยวัดถ้ำกลองเพล จังหวัดอุดรธานี เล่าว่า เมื่อสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถเสด็จฯ ที่หมู่บ้านนี้ และมีพระราชประสงค์จะทอดพระเนตรผ้าทอพื้นเมือง ชาวบ้านคงมีแต่หมอนชนิดถวายให้ทอดพระเนตรเท่านั้น

การที่ทรงส่งเสริมให้ชาวบ้านทำงานหัตถกรรมทอผ้าเป็นอาชีพ ก่อให้เกิดความตื่นตัวและความภูมิใจในศิลปะพื้นบ้านของชุมชน เท่ากับเป็นการอนุรักษ์ศิลปหัตถกรรมของชาติไว้มิให้สูญหายไป ดังนี้

ผ้าไหมมัดหมี่ ทรงสังเกตว่าผ้าไหมมัดหมี่มีลวดลายสวยงาม หลากหลาย โปรดเกล้าฯ ให้อนุรักษ์ลายพื้นบ้านเหล่านี้ไว้ เช่น ที่บ้านกำพี้ อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม โปรดเกล้าฯ ให้นักชวลิตลายจารีตที่เคยทำกันมาแต่บรรพบุรุษ ซึ่งได้แก่ ลายขอ ลายหมากระจับ ลายดอกแก้ว ลายโคมห้า ลายหมากไหม่ง ลายดาวเทียมเดือน ชาวบ้านกำพี้ผู้หนึ่งกล่าวว่า

...ไม่มีการคิดลายใหม่เลย มีแต่ลายเดิมของบ้านกำพี้ ถ้าส่งลายอื่นไปที่ไม่ใช่ของบ้านกำพี้ ท่านจะส่งกลับมาเลย ลายเก่าถ้าเอามาตัดแปลงท่านก็รู้ ท่านบอกว่าไม่ใช่ลายเก่าของบ้านกำพี้ หรือถ้าเอาลายจากที่อื่นมาตัดแปลง ท่านก็รู้ ท่านบอกว่าไม่ใช่ลายบ้านกำพี้...^{๓๕}

ในพื้นที่อื่นก็เช่นเดียวกัน แม้อาจมีลายพัฒนาส่งมาบ้าง แต่โปรดเกล้าฯ ให้พยายามรักษาลายดั้งเดิมของชุมชนนั้นไว้ นางประคอง ภาสาคูดี ผู้ใหญ่บ้านนาโพธิ์ อำเภอนาโพธิ์ จังหวัดบุรีรัมย์ เล่าว่า “เป็นลายเก่า ๆ ไม่อยากให้เปลี่ยนสีเปลี่ยนลาย อยากให้ทำของเก่า เพราะท่านบอกว่า สีเก่ามันสวยของเก่าแต่โบราณสวย”^{๓๖}

โดยเหตุที่บ้านนาโพธิ์มีฝีมือในการทอผ้ามัดหมี่มาแต่เดิม จึงปรากฏลายดั้งเดิมหลายลาย เช่น ลายขอ ลายโคมห้า ลายกระจับ ลายนาค ลายต้นสน ลายแมงมุม ลายดอกแก้ว ลายนก ลายไก่อ ลายช้าง ลายชองพลู ลายหมี่ขอ ลายขोन้อย ลายขอยี่สิบห้า ลายหมี่เกร็ดตีนดาว^{๓๗}

^{๓๕} เรื่องเดิม.

^{๓๖} เพิ่งอ้าง.

^{๓๗} สัมภาษณ์นางประคอง ภาสาคูดี ผู้ใหญ่บ้านนาโพธิ์ ณ อำเภอนาโพธิ์ จังหวัดบุรีรัมย์ ๒๐ มีนาคม ๒๕๓๖.

วารสารราชบัณฑิตยสภา
ปีที่ ๔๐ ฉบับที่ ๓ ก.ค.-ก.ย. ๒๕๕๘

ศาสตราจารย์กิตติคุณ ดร.ปิยนาด บุนนาค

๑๙

เจ้าหน้าที่ศิลปาชีพที่ไปแนะนำราษฎรในท้องที่ต่าง ๆ ยังได้รับพระราชเสาวนีย์ให้มองหาผ้าซั้วด้วย เมื่อเวลาไปเยี่ยมราษฎร เพราะผ้าที่ใช้เป็นผ้าซั้วมักเป็นผ้าเก่าที่หมดสภาพใช้สอยแล้ว เป็นแหล่งลวดลายดั้งเดิมได้อย่างดี สำหรับชาวบ้านที่มีฝีมือดี เช่น ชาวบ้านนาโพธิ์จะโปรดเกล้าฯ ให้นำลายเก่าจากผ้าโบราณในราชสำนักมาให้ทอเลียนแบบ เพื่อเป็นการอนุรักษ์ลายผ้าโบราณเหล่านั้นไว้

ผ้าไหมขิด โปรดเกล้าฯ ให้ชาวบ้านเสาะหาหลายเก่า ๆ นำมาเป็นลวดลายตัวอย่างในการทอผ้าไหมขิด เช่น ลายดอกแก้ว ลายขอ ลายพิกุล ลายข้าวหลามตัด^{๓๘} ทั้งยังโปรดเกล้าฯ ให้ชาวบ้านในจังหวัดอุดรธานีใช้ไหมในการทอลายขิด และทรงรับซื้อผลผลิตนั้นเพื่อเป็นการอนุรักษ์ไหมขิดไว้ เพราะชาวบ้านไม่นิยมทอเนื่องจากใช้เวลานานกว่าการทอผ้าฝ้ายมาก ทั้งเส้นไหมยังมีราคาแพง และความต้องการผ้าไหมขิดจากร้านค้าของเอกชนอาจไม่เพียงพอ

ผ้าไหมแพรวา ทรงอนุรักษ์ลักษณะการทอหลายลายในผืนเดียวกันซึ่งเป็นลายดั้งเดิม กล่าวคือมีลายหลัก เช่น ลายพันมหาอุ้มหงส์ นาคสีแขน ซ่อขันหมาก ดาวไตเครือ งูลอยหกไม้ นอกจากนี้ยังมีลายแถบ เช่น ลายดอกดาวห่มุ ลายดอกแปดขอ แต่เดิมผืนหนึ่งแบ่งออกเป็นช่อง ๆ เรียกว่า “หวาง” แต่ละหวางจะมีลวดลายไม่ซ้ำกัน กระบวนการทอจึงยากและซับซ้อน เมื่อเปลี่ยนเป็นการผลิตเพื่อขาย ชาวบ้านจึงมีแนวโน้มที่จะเปลี่ยนการทอ โดยการทอลวดลายเพียงลายเดียวและลายไม่หนุนสวยเหมือนแบบโบราณเพื่อให้ทอได้เร็วขึ้นและขายได้เร็วขึ้น โดยที่พ่อค้าและผู้บริโภคอาจไม่ทราบและไม่สนใจว่าผิดเพี้ยนไปจากเดิม แต่สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถโปรดเกล้าฯ ให้รักษาวิธีการทอแบบดั้งเดิมนี้ บางปีไม่พระราชทานรางวัลในการประกวดผ้าให้แก่ผ้าประเภทแพรวาเลย เพราะชาวบ้านทอเพียงลายเดียวหรือ ๒ ลายซึ่งง่ายกว่ามาก นับว่าได้ทรงอนุรักษ์ประเพณีการทอแบบดั้งเดิม คือให้ทออย่างน้อย ๓ ลายใน ๑ ผืน ดังนั้น แพรวาที่แท้จริงเพียงผืนเดียวจะมีลวดลายมากกว่า ๑๐ ลาย^{๓๙}

การอนุรักษ์ศิลปะทอผ้าอีกประการหนึ่งก็คือ การที่สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถโปรดเกล้าฯ ให้ราษฎรในโครงการส่งเสริมศิลปาชีพใช้ไหมพื้นเมืองในการทอ การที่ทรงส่งเสริมให้ใช้ไหมพื้นเมือง นับว่ามีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการอนุรักษ์ผ้าไหมพื้นเมืองอันเป็นเอกลักษณ์เฉพาะ นอกจากนี้ยังทรงอุปถัมภ์ช่างทอฝีมือดี เพื่อให้เป็นครูฝึกถ่ายทอดความรู้และความชำนาญให้แก่อนุชนรุ่นหลังต่อไป ข้อที่น่าสังเกตจากการสัมภาษณ์ครูฝึกเหล่านี้ก็คือ สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถทรงมีวิธีการที่จะจูงใจให้ครูฝึกเหล่านี้ทำหน้าที่ต่อไป โดยมีพระราชดำรัสใต้ถามทุกข์สุข ทรงมีความรู้ใน

^{๓๘} สัมภาษณ์คุณหญิงจรัสจิตต์ ทีชะระ (ปัจจุบันคือท่านผู้หญิง) รองราชเลขาธิการในสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ณ โรงฝึกศิลปาชีพสวนจิตรลดา กรุงเทพฯ ๒๙ มีนาคม ๒๕๓๕.

^{๓๙} สัมภาษณ์นางคำสอน สระทอง ครูฝึกแพรวา ณ ศูนย์ศิลปาชีพบ้านกุดนาขาม ตำบลเจริญศิลป์ จังหวัดสกลนคร ๑ เมษายน ๒๕๓๕.

เรื่องผ้าซึ่งทำให้ครูฝึกเห็นว่าทรงสนพระทัยจริง ๆ ขณะเดียวกันทรงมีวิธีการในการติชมผลงาน โดยทรงตำหนิอ้อม ๆ แต่เมื่อผลงานดีก็มีพระราชดำรัสชมเชยครูฝึกโดยตรง นางหนูพัน ครูฝึกไหมชนิดจากบ้านน้อย วัดถ้ำกลองเพล จังหวัดอุดรธานี ซึ่งโปรดเกล้าฯ ให้ไปฝึกสอน ณ ศูนย์ศิลปาชีพจิตตรลดา เล่าว่า ทรงสวมฉลองพระองค์ไหมชนิดจากฝีมือทอของนางหนูพัน และมีพระราชดำรัสที่ยังความปลื้มปิติให้แม่หนูพันเป็นอย่างยิ่งว่า “แม่หนูพันทำผ้าชนิดได้ดี ฉันทใส่สวยไหม”^{๕๐} นางสงกาจากบ้านเดียวกันซึ่งได้เข้ามาเป็นครูฝึกที่ศูนย์ศิลปาชีพจิตตรลดาเช่นกัน ก็ตั้งใจที่จะทำงานรับใช้เบื้องพระยุคลบาทไปตลอด จะหยุดทอก็ต่อเมื่อ “สมเด็จพระแม่บอกว่าพอแล้ว เลิกแล้ว”^{๕๑}

จากการสัมภาษณ์บรรดาครูฝึกในแผนกต่าง ๆ ของศูนย์ศิลปาชีพกุดนาขามจะเห็นได้ว่าครูฝึกเหล่านั้นล้วนเสียสละความสุขหรือผลประโยชน์ส่วนตน เพราะสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณนางคำสอน สระทอง ครูฝึกแพรวา จากบ้านโพนจังหวัดกาฬสินธุ์ เล่าว่า มีรายได้จากการทอแพรวาที่บ้านโพนมากกว่าเบี้ยเลี้ยงที่ได้รับจากศูนย์ศิลปาชีพ หากเต็มใจมาเป็นครูฝึกเพราะ “ท่านให้มาช่วยก็ต้องมาในฐานะเราเป็นพลนิกร” นางคำสอนยังเล่าด้วยว่าเคยมีผู้มาแนะนำว่า ไม่ควรสอนศิลปะการทอแพรวาแก่ชุมชนอื่น เพราะอาจจะผลิตงานมาจำหน่ายแข่งขันกัน แต่นางคำสอนมีความเห็นว่า “ไม่เป็นไรเพราะงานท่านท่านต้องการให้มาสอนก็ภูมิใจ”^{๕๒}

ตัวอย่างความคิดเห็นของครูฝึกดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่า การถ่ายทอดงานศิลปหัตถกรรมผ่านโครงการส่งเสริมศิลปาชีพนั้น เกิดขึ้นได้ก็เพราะบรรดาช่างฝีมือต่างชาบซึ่งในพระมหากรุณาธิคุณที่ทรงมีต่อราษฎร ทุกคนล้วนสำนึกในพระเมตตาคุณซึ่งทรงเอาพระทัยใส่ต่อความเป็นอยู่ของช่างฝีมือชั้นเยี่ยมเหล่านั้นอย่างทั่วถึง

(๒) การพัฒนาศิลปหัตถกรรมทอผ้า

สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถโปรดเกล้าฯ ให้มีการพัฒนาศิลปะการทอผ้าควบคู่กับการอนุรักษ์ไปด้วย ผ้าทอเหล่านั้นจึงมีคุณภาพดีขึ้นและเป็นที่ต้องการของผู้ซื้อมากขึ้น

ผ้าไหมมัดหมี่ ในการทอผ้าไหมมัดหมี่ที่ บ้านนาโพธิ์ อำเภอนาโพธิ์ จังหวัดนครพนม บ้านนาเสียว อำเภอเมือง จังหวัดชัยภูมิ และหมู่บ้านต่าง ๆ ของอำเภอนาหว้า จังหวัดนครพนม โปรดเกล้าฯ ให้นำลายเดิมมาปรับปรุงให้เกิดลายใหม่ขึ้น เช่น ลายล้อมสลับ ลายกอไผ่ ลายปราสาท ลายพระเทพ ลายศิลปาชีพ ลายบัวสวรรค์ ลายสวรรค์

^{๕๐} สัมภาษณ์นางหนูพัน บุญประโคน ครูฝึกไหมชนิด ณ บ้านน้อยวัดถ้ำกลองเพล อำเภอหนองบัวลำภู จังหวัดอุดรธานี ๑๐ เมษายน ๒๕๓๕.

^{๕๑} สัมภาษณ์นางสงกา วงหาทับ สมาชิกกลุ่มทอผ้าไหม ณ บ้านน้อยวัดถ้ำกลองเพล อำเภอหนองบัวลำภู จังหวัดอุดรธานี ๑๐ เมษายน ๒๕๓๕.

^{๕๒} สัมภาษณ์นางคำสอน สระทอง ครูฝึกแพรวา ณ ศูนย์ศิลปาชีพบ้านกุดนาขาม ตำบลเจริญศิลป์ จังหวัดสกลนคร.

นอกจากนี้ยังทรงแนะนำเกี่ยวกับลักษณะของลายและสีซึ่งเป็นที่ต้องการของตลาด และเหมาะแก่การตัดเย็บเสื้อผ้า ได้แก่ ลายเล็ก ๆ และสีสันทันไม่ฉูดฉาด

ผ้าไหมขิด ลายเดิมมีหลายลาย ทั้งดอกไม้ พันธุ์ไม้ สัตว์ สิ่งของ บางลายใหญ่เกินไป เช่น ลายช้าง ลายปราสาท ไม่เหมาะแก่การตัดเสื้อผ้าซึ่งนิยมใช้เฉพาะลายเล็ก เช่น ดอกไม้ ทรงส่งเสริมให้เสาะหาลายเก่ามาทอผ้าขิด เช่น ลายดอกแก้ว ลายดอกมะลิ ลายดอกจัน ลายดอกพิกุล ซึ่งเป็นลายดั้งเดิมที่ทำกันมาช้านานแล้ว ที่มีการทอลายเหล่านี้ขึ้นมาเพราะผู้แก่ผู้เฒ่าชาวอีสานในสมัยนั้นมีจินตนาการว่า ดอกแก้วเป็นดอกไม้ที่แสดงถึงความดี ด้วยมีกลิ่นหอม^{๔๓} ชาวบ้านจึงไปหาลายต่าง ๆ จากหมอนที่ไปถวายวัดเพื่อนำมาเป็นแบบ

ผ้าไหมแพรวา เดิมมีเพียงสีแดงเป็นสียืนพื้นเท่านั้น เมื่อทรงส่งเสริมการทอแพรวา จนเป็นที่นิยมของประชาชน จึงเกิดความต้องการผ้าไหมแพรวาสีอื่น ๆ ด้วย สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถจึงทรงอนุโลมให้ทอผ้าไหมแพรวาสีต่าง ๆ เพิ่มขึ้นเพื่อชาวบ้านจะได้มีรายได้มากขึ้น แต่ก็ยังทรงอนุรักษ์และส่งเสริมผ้าไหมแพรวาสีแดงซึ่งเป็นสีดั้งเดิมของชาวผู้ไทย

นอกจากนี้ยังโปรดเกล้าฯ ให้ขยายพิมพ์สำหรับการทอผ้าเหล่านี้ เพื่อให้ได้ผืนผ้าขนาดใหญ่ขึ้น เหมาะสมกับประโยชน์ใช้สอยมากขึ้น รวมทั้งการย้อมสีที่มีคุณภาพยิ่งขึ้นด้วยดังกล่าวมาแล้ว

สรุป

สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ได้ทรงฟื้นฟูศิลปะการทอผ้าของอีสานซึ่งเคยเลื่องชื่อมาแต่เดิม แต่ก่อนหน้าที่จะทรงส่งเสริมนั้น หัตถกรรมทอผ้ากำลังสูญหายไปจากชนบทของอีสาน เนื่องจากความนิยมผ้าทอจากโรงงานอุตสาหกรรมภายหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ พระราชกรณียกิจในเรื่องดังกล่าว รวมถึงการพระราชทานกำลังใจแก่ช่างฝีมือและสมาชิกของกลุ่มทอผ้า การทรงแนะนำให้ปรับปรุงคุณภาพของผ้าทอเหล่านี้ ตลอดจนการส่งเสริมด้านภูมิปัญญาท้องถิ่นและด้านการตลาด เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ชาวอีสานสามารถรักษาศิลปะการทอผ้าอันน่าภาคภูมิใจไว้ได้ ขณะเดียวกัน ศิลปะการทอผ้าก็กลายเป็นอาชีพเสริมที่เพิ่มพูนรายได้ให้แก่ชาวชนบทผู้ประกอบอาชีพเกษตรกรรม ช่วยแก้ปัญหาการดำรงชีพของพวกเขาเหล่านั้นได้ โดยมีพระราชดำริส่งเสริมให้มีลักษณะที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของชาวอีสาน หรือปรับใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นของพวกเขา เพื่อสร้างความผูกพันและความภาคภูมิใจในการประดิษฐ์ศิลปะหัตถกรรมทอผ้า พระราชกรณียกิจของสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ในการทำนุบำรุงศิลปะหัตถกรรมทอผ้าอีสานมีลักษณะเป็นทั้งการอนุรักษ์และการพัฒนา อันส่งผลให้ศิลปะหัตถกรรมทอผ้าสามารถดำรงอยู่เป็นมรดกทางวัฒนธรรมของชาวอีสานและของชาติสืบต่อไป

^{๔๓} กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม, *ผ้าทอลายขิด*. (กรุงเทพฯ : กระทรวงอุตสาหกรรม, ม.ป.ป.), หน้า ๓.

บรรณานุกรม

กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม. *ผ้าทอลายขิด*. กรุงเทพฯ : กระทรวงอุตสาหกรรม, ม.ป.ป.

ปิยนาด บุนนาคและคณะ. *สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถกับการพัฒนาศิลปวัฒนธรรมของชาติ ศึกษาเฉพาะงานศิลปหัตถกรรม*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย., ม.ป.ป.

_____. *สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถกับการทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรมแห่งชาติ : ศึกษาเฉพาะศิลปหัตถกรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือ*. รายงานผลการวิจัย เสนอต่อทบวงมหาวิทยาลัย ๒๕๓๖.

มูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ. *ประวัติผ้าไหมไทย*. กรุงเทพฯ : บริษัท ด้านสุทธาการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๔๓.

Abstract Her Majesty Queen Sirikit and the Isan Handicraft Weaving under the Royal Patronage

Piyanart Bunnag

*Fellow of the Academy of Moral and Political Sciences,
The Royal Society of Thailand.*

Her Majesty Queen Sirikit has preserved and restored the long renowned art of textile weaving in the Northeastern, or “Isan” Region to its former glory before it would cease to exist from the rural areas of the region. Her Majesty the Queen has played a great part in the promotion during her royal duties in the area including giving suggestions for quality improvement of the weaving textiles and supporting of local wisdom by encouraging the rural people in the region to apply the local wisdom to their daily life as the way to promote their pride and bond with the creation of weaving textile art and handicraft. Moreover, Her Majesty the Queen has also assisted in market promotion for the products and in constantly giving encouragement to the craftsmen and members of the weaving groups in the area. With Her Majesty the Queen’s support, the art of textile weaving has gradually become a part-time occupation, which has helped increasing a significant amount of family income for the population in the Northeastern Region, most of which are poor farmers. Such incomes have fundamentally helped alleviating the problems of living of Her Majesty’s subjects in Isan. Therefore, her royal duties in the area have been a vitally important factor in encouraging her royal subjects in the region to maintain their pride in the art of textile weaving. It can also be concluded that the royal duties of Her Majesty the Queen in the preservation of art and handicraft of Isan textile weaving include both the maintenance and development types of activities. Such a mixed strategy has proved to be a very successful way to promote the art and handicraft of Isan textile weaving to continue to exist as a renowned cultural heritage of the Isan population and the Thai nation today and in the future.

Keywords: Her Majesty Queen Sirikit, Isan Handicraft

สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ : ผู้นำสตรีแห่งสยามสมัยปฏิรูป

ศาสตราจารย์กิตติคุณ ดร.ปิยนาด บุนนาค
ราชบัณฑิต สำนักธรรมศาสตร์และการเมือง
ราชบัณฑิตยสภา

บทคัดย่อ

สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ เป็นราชานารีสยามในยุคของการเปลี่ยนผ่านจากสมัยของการปรับตัวเข้าสู่ยุคใหม่เข้าสู่สมัยปฏิรูปในภาวะที่สยามกำลังถูกคุกคามจากจักรวรรดินิยมตะวันตกอย่างรุนแรง ด้วยพระปรีชาสามารถ พระอัจฉริยภาพ พระราชวิริยอุตสาหะในการแสวงหาความรู้และการทรงงาน รวมทั้งพระราชวิสัยทัศน์ที่กว้างไกล ทำให้ทรงประกอบพระราชกรณียกิจนานัปการที่ก่อให้เกิดประโยชน์อย่างประมาณมิได้แก่ประเทศชาติและประชาชนในเชิงพัฒนาของสังคมสยาม โดยเฉพาะการเป็นผู้นำในการปรับเปลี่ยนบทบาทของเด็กหญิงและสตรีสยามให้ทันสมัยผ่านการปฏิรูปการศึกษาให้เป็นแบบสมัยใหม่ ในขณะที่ยังคงรักษาขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีงามของสยามไว้ พระองค์มีส่วนทำให้สยามผ่านพ้นภาวะวิกฤติไปได้อย่างงดงามด้วยความเป็นผู้นำสตรีแห่งสยามของพระองค์ ดังนั้น องค์การยูเนสโกจึงได้ประกาศยกย่องให้พระองค์เป็นบุคคลสำคัญของโลกใน พ.ศ. ๒๕๕๖ ในวาระครบรอบ ๑๕๐ ปีของวันพระราชสมภพ เมื่อวันที่ ๑ มกราคม พ.ศ. ๒๕๕๗

คำสำคัญ : สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ, ผู้นำสตรี, สมัยปฏิรูป

ความนำ

สตรีสยามในยุคจารีตปฏิบัติตนเป็น “ผู้ตาม” ในลักษณะที่ถูกเรียกเปรียบเปรยว่าเป็น “ข้างเท้าหลัง” ผู้ใหญ่ในครอบครัวมักไม่นิยมให้สตรีเรียนรู้อักขรวิธีด้วยเกรงกันว่าจะประพฤติกการอันไม่สมควรสำหรับความเป็นกุลสตรี แม้สตรีในชนชั้นผู้ปกครอง รวมทั้งราชานารีตามประเพณีในราชสำนักเน้นงานการเรือนและงานฝีมือชั้นสูง หลังจากผ่านการเรียนอักขรวิธีเบื้องต้นแล้วโดยมีศูนย์กลางอยู่ในพระบรมมหาราชวังตามสำนักเจ้านายฝ่ายใน ด้วยเหตุนี้ สตรีสยามในยุคนี้จึงไม่มีโอกาสก้าวขึ้นมาเท่าเทียมบุรุษในฐานะผู้นำอย่างไรรู้ดี ในช่วงเปลี่ยนผ่านจากสมัยการปรับตัวเข้าสู่ยุคใหม่ในรัชกาลที่ ๔ และสมัยผู้สำเร็จราชการ

วารสารราชบัณฑิตยสภา
ปีที่ ๔๐ ฉบับที่ ๓ ก.ค.-ก.ย. ๒๕๕๘

ศาสตราจารย์กิตติคุณ ดร.ปิยนาด บุนนาค

๒๕

แผ่นดินตอนต้นรัชกาลที่ ๕ สุ่มัยแห่งการปฏิรูปประเทศในรัชกาลที่ ๕ หลังสมัยผู้สำเร็จราชการแผ่นดินและรัชกาลที่ ๖ ราชนาเรื่องค์หนึ่งผู้ทรงพระปรีชาสามารถและทรงได้รับโอกาสให้แสดงพระปรีชาสามารถได้ทรงก้าวสู่ความเป็นผู้นำสตรีแห่งสยามในสมัยปฏิรูปประเทศได้อย่างสง่างาม และยังทรงประกอบพระราชกรณียกิจที่เป็นคุณูปการแก่ชาวสยามทั้งปวงโดยเฉพาะการยกระดับการศึกษาและคุณภาพชีวิตของสตรีสยามให้ดีขึ้นจนเป็นรากฐานมาจนทุกวันนี้ ราชนาเรื่องค์นี้คือ สมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง*

พระราชประวัติ^๑

สมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถ เป็นพระราชธิดาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ กับเจ้าจอมมารดาเปี่ยม พระสนมเอก (ต่อมาในรัชกาลที่ ๖ ได้รับการสถาปนาขึ้นเป็นสมเด็จพระปิยมมาวดี ศรีพัชรินทรมาตา อันมีความหมายว่าเป็นพระมารดาของสมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง) ประสูติในพระบรมมหาราชวัง เมื่อวันที่ ๑๓ เดือนอ้าย แรมเจ็ดค่ำ ปีกุนเบญจศก จุลศักราช ๑๒๒๕ เป็นปีที่ ๑๓ ในรัชกาลที่ ๔ ตรงกับวันที่ ๑ มกราคม พุทธศักราช ๒๔๐๖ สมเด็จพระบรมชนกนาถพระราชทานนามว่า พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าเสาวภาผ่องศรี เป็นพระธิดาลำดับที่ ๕ ของเจ้าจอมมารดาเปี่ยม เป็นพระราชธิดาลำดับที่ ๖๖ ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และเป็นพระชนนีฐานต่างพระราชชนนีกับพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

เมื่อเจริญพระชนมพรรษาได้ทรงศึกษาตามประเพณีสำหรับราชนาเรื่องค์นั้น คือ เน้นงานการเรือนและงานฝีมือชั้นสูง ไม่เน้นการศึกษาอักษรวิธี ดังที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ พระเชษฐาร่วมพระมารดาได้ทรงกล่าวไว้ในหนังสือ พระราชประวัติสมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถ ซึ่งพิมพ์แจกเมื่อคราวงานพระบรมศพ พ.ศ. ๒๔๖๓ ความตอนหนึ่งว่า

* เป็นพระปรมาภิไธยสุดท้ายหลังจากสมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถ เสด็จสวรรคต ในบทความนี้ผู้เขียนจะขอเขียนพระนามว่า สมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถ ตลอดบทความ.

^๑ ปิยนาด บุนนาค, “สมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถ: พระมารดาแห่งสยามประเทศ” ปาฐกถาเสาทหลักของแผ่นดินชุด “๑๕๐ ปี พระราชสมภพสมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถ” วันศุกร์ที่ ๑๓ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๕๗ เวลา ๑๓.๐๐-๑๕.๐๐ น. ณ ห้อง ๑๐๕ อาคารมหาจุฬาลงกรณ์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

...ปลายรัชกาลที่ ๔ นั้น ยังหาได้มีที่จะศึกษาเล่าเรียนได้ดีเสมอเหมือนอย่างทุกวันนี้ไม่ และบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายในซึ่งทรงชำนาญในการอักษร เคยเป็นที่ศึกษาเล่าเรียนของเจ้านายชั้นหลังนั้น ก็สิ้นพระชนม์ไปเสียหมดแล้ว สมเด็จพระบรมราชินีนาถจึงมีโอกาสที่จะทรงศึกษาเล่าเรียนได้น้อยนัก...^๒

ในการศึกษาตามจารีตประเพณีนั้น ปรากฏว่าสมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถทรงมีฝีมือเป็นที่ยอมรับโดยทั่วไป ทางด้านการประดิษฐ์ดอกไม้สด ทั้งในลักษณะร้อยเป็นตาข่ายสำหรับแขวนประดับประดา และร้อยเป็นมาลัยรูปทรงต่าง ๆ

อย่างไรก็ดี “แต่หากว่าทรงมีพระวิริยอุตสาหะพระปัญญามากตั้งแต่ประสูติมาเดิมแล้วและพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงทรงเมตตากรุณาใช้สอยติดตามเสด็จมาแต่ยังทรงพระเยาว์ ได้ทรงเห็นทรงฟังพระกระแสน้ำสั่งและการงานในพระราชสำนักมาก อีกทั้งได้ทรงพระอุตสาหะหมั่นฟัง หมั่นถามเล่าเรียน หมั่นเขียน หมั่นตรึตรองตามวิสัยบัณฑิตยชาติ จึงได้ทรงทราบสรรพวิชาอันควรจะทราบได้ถ้าแม้จะไม่ดีกว่า ก็เสมอเหมือนผู้ที่มีความรู้และศึกษาเล่าเรียนอย่างดีแล้วได้”^๓

เมื่อพระพี่นางพระองค์ใหญ่ คือพระองค์เจ้าสุนันทากุมารีรัตน์ เจริญพระชันษาได้ ๑๘ พรรษา และพระพี่นางพระองค์รอง คือพระองค์เจ้าสว่างวัฒนา เจริญพระชันษาได้ ๑๖ พรรษา ตรงกับปีที่ ๑๐ ในรัชกาลที่ ๕ นั้น ทั้ง ๒ พระองค์ก็ได้ถวายตัวรับราชการเป็นพระภรรยาเจ้า จึงดำรงพระอิสริยยศเป็นพระนางเธอ พระองค์เจ้าสุนันทากุมารีรัตน์ และพระนางเธอ พระองค์เจ้าสว่างวัฒนา ตามลำดับ ในระหว่างนั้นพระองค์เจ้าเสาวภาผ่องศรีได้ทรงมีโอกาสรับใช้สอยใกล้ชิดพระยุคลบาท พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอยู่บ่อย ๆ ได้ทรงทราบเรื่องราวนานาชาติ ทรงได้ยินได้ฟังพระกระแสน้ำสั่งในพระราชกิจจานุกิจอันเกี่ยวกับการบ้านเมืองทั้งภายในนอกภายในพระราชสำนัก ทรงเข้าพระทัยในวิธีการบริหารพระราชกิจน้อยใหญ่ กระทำพระองค์สอดคลองเป็นที่สพพระราชอัธยาศัยและเป็นที่ยอมรับปรานในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบรมเชษฐาธิราชยิ่งขึ้น ดังนั้น เมื่อพระองค์เจ้าเสาวภาผ่องศรี เจริญพระชันษา ๑๕ พรรษา ทรงผ่านพระราชพิธีโสกันต์ ก็ทรงได้รับพระมหากรุณาธิคุณโปรดเกล้าฯ ให้รับราชการเป็นบาทบริจาริกาในฐานะพระภรรยาเจ้าเช่นเดียวกับสมเด็จพระเชษฐาธิราชทั้ง ๒ พระองค์ โดยมีพระอิสริยยศเป็น พระนางเธอ พระองค์เจ้าเสาวภาผ่องศรี

^๒ พระราชประวัติสมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถ พิมพ์แจกในงานพระบรมศพ พ.ศ. ๒๔๖๓ อ้างถึงใน “อุทุมพร”, สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนี พันปีหลวง, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพฯ : สว่างสรรค์บุ๊ค, ๒๕๕๑), หน้า ๙.

^๓ พระราชประวัติสมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถ, เพิ่งอ้าง.

วารสารราชบัณฑิตยสภา
ปีที่ ๔๐ ฉบับที่ ๓ ก.ค.-ก.ย. ๒๕๕๘

ศาสตราจารย์กิตติคุณ ดร.ปิยนาด บุนนาค

๒๗

พระภรรยาเจ้ามีพระเกียรติยศเสมอกันทุกพระองค์ พระเกียรติยศที่จะเพิ่มพูนนั้นขึ้นอยู่กับการมีพระราชโอรสเป็นสำคัญ^๔ จนกระทั่ง ในวันที่ ๓๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๒๓ เกิดเหตุการณ์สิ้นพระชนม์ของพระนางเธอ พระองค์เจ้าสุนันทากุมารีรัตน์ โดยเรือพระประเทียบล่มระหว่างโดยเสด็จแปรพระราชฐานไปยังพระราชวังบางปะอินจึงทำให้เกิดปัญหาในการจะออกพระนามในประกาศทางราชการ ซึ่งนำมาสู่การจัดระเบียบภายในพระราชสำนักว่าด้วยตำแหน่งพระภรรยาเจ้าให้เป็นที่เรียบร้อย โดยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สถาปนาพระนางเธอ พระองค์เจ้าสุนันทากุมารีรัตน์ เป็นสมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์ พระบรมราชเทวี ในเดือนกรกฎาคมปีเดียวกัน ซึ่งถือเป็นสมเด็จพระอัครมเหสีพระองค์แรก และพระนางเธอ พระองค์เจ้าสว่างวัฒนา ขึ้นเป็นสมเด็จพระอัครมเหสีพระองค์ต่อไป เฉลิมพระนามาภิไธยว่า สมเด็จพระนางเจ้าสว่างวัฒนา พระราชเทวี โดยในวันงานพระเมรุมาศสมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์ฯ ก็ได้มีประกาศยืนยันฐานะสมเด็จพระอัครมเหสีให้ปรากฏเด่นชัดยิ่งขึ้นโดยเพิ่มคำว่า “บรม” เข้าไปหน้าของคำว่าราชเทวีอีกหนึ่งคำ ดังนั้น พระองค์จึงได้รับการเฉลิมพระนามาภิไธยเป็นสมเด็จพระนางเจ้าสว่างวัฒนา พระบรมราชเทวี ซึ่งเป็นตำแหน่งสมเด็จพระอัครมเหสีเนื่องจากพระองค์เป็นพระราชชนนีในสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ พระราชโอรสพระองค์ใหญ่ในรัชกาลที่ ๕

ภายหลังการสิ้นพระชนม์ของสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ สยามมกุฎราชกุมาร พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสถาปนาสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ พระราชโอรสในพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระวรราชเทวี ขึ้นเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมารพระองค์ต่อมา พร้อมทั้งสถาปนาพระอิสริยยศของพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระวรราชเทวี ขึ้นเป็น สมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระอัครราชเทวี ในฐานะเป็นพระชนนีในสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ พระองค์ใหม่ ซึ่งเป็นพระยศพระอัครมเหสีเช่นเดียวกับสมเด็จพระนางเจ้าสว่างวัฒนา พระบรมราชเทวี หลังจากนั้น เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินเยือนยุโรปอย่างเป็นทางการใน พ.ศ. ๒๔๔๐ พระองค์ได้สถาปนาสมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระอัครราชเทวี เป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์และเฉลิมพระนามาภิไธยขึ้นเป็น สมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระบรมราชินีนาถ ซึ่งเป็นตำแหน่งสูงสุดของพระภรรยาเจ้า

^๔ สุวดี เจริญพงศ์ “สมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี” ใน สุวดี เจริญพงศ์ และปิยนาด บุนนาค (บรรณาธิการ). *สตรีแถวหน้าในประวัติศาสตร์เอเชีย*. (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์บ้านพิทักษ์อักษร, ๒๕๕๐), หน้า ๓๕.

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคตใน พ.ศ. ๒๔๕๓ และสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ สยามมกุฎราชกุมาร พระราชโอรสของทั้ง ๒ พระองค์ เสด็จขึ้นเถลิงถวัลยราชสมบัติเป็นพระมหากษัตริย์ รัชกาลที่ ๖ ในพระบรมนามาภิไธยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงมีพระราชดำริว่า พระราชประเพณีได้เคยมีมาเมื่อสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติบรมราชาภิเษกใหม่ ได้ทรงสถาปนาพระราชอิสริยยศและเฉลิมพระปรมาภิไธยสมเด็จพระพันปีหลวงฉลองพระเดชพระคุณเป็นปฐม เพื่อเป็นศุภมงคล พระองค์จึงมีพระบรมราชโองการประกาศเฉลิมพระปรมาภิไธยสมเด็จพระบรมราชชนนี ว่า “สมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนี” (ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๕๓-๒๐ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๖๒)

หลังจากที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคต สมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถ ทรงมีความวิปโยคอย่างแสนสาหัสก่อให้เกิดความทุกข์ระทมกระทบกระเทือนพระราชหฤทัยจนถึงทรงพระประชวรและไม่ทรงสามารถเสด็จออกปฏิบัติพระราชกรณียกิจได้มากนัก พระองค์ประทับอยู่แต่ที่พระตำหนักพระราชวังพญาไท ทรงพระประชวรเรื้อรัง มีอาการไข้ รวมทั้งมีอาการพิษขึ้นในพระอันตะ (ลำไส้ใหญ่) นายแพทย์สมิธ นายแพทย์ประจำพระองค์ระบุว่า เป็นเพราะพระยักษะ (ไต) วาย หรือพระยักษะเสีย จึงเสด็จสวรรคตเมื่อวันจันทร์ที่ ๒๐ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๖๒ พระชนมายุ ๕๕ พรรษา มีบันทึกว่าสมเด็จพระอนุชาธิราช เจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนาถ กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ ได้ทรงอยู่ดูแลพระมารดาทั้งคืนจนรุ่งเช้า^๕ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินพร้อมด้วยพระบรมวงศานุวงศ์สงฆ์พระบรมศพ และโปรดเกล้าฯ ให้อัญเชิญพระโกศพระบรมศพประกอบพระลองทองใหญ่ขึ้นประดิษฐานไว้ ณ พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท มุขตะวันตก ภายในพระบรมมหาราชวัง เพื่อทรงบำเพ็ญพระราชกุศลอุทิศถวายสนองพระเดชพระคุณสมเด็จพระบรมราชชนนี ต่อมา วันที่ ๒๔ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๖๓ โปรดเกล้าฯ ให้มีการพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ ณ เมรุมาศท้องสนามหลวง และได้อัญเชิญพระบรมราชสรีรางคารมาประดิษฐานภายในอนุสาวรีย์ “เสาวภาประดิษฐาน” ณ วัดราชาธิราช^๖

หลังจากเสด็จสวรรคต พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เฉลิมพระปรมาภิไธยสมเด็จพระบรมราชชนนี ว่า “สมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง” นับตั้งแต่วันที่ ๒๐ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๖๒ เป็นต้นไป^๗

^๕ วิบูล วิจิตรวาทการ. เล่าเรื่องเมืองสยามในแผ่นดินพระพุทธเจ้าหลวง, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพฯ : สร้างสรรค์บุ๊คส์, ๒๕๔๖).

^๖ ราชกิจจานุเบกษา, ประกาศพระอาการสวรรคตแห่งสมเด็จพระพันปีหลวง, เล่ม ๓๖, ๒๐ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๖๒, หน้า ๒๐๖๙.

^๗ สารานุกรมไทย ฉบับกาญจนาภิเษกเฉลิมพระยศเจ้านาย.

ฐานะและบทบาทของสตรีสยามในสมัยปฏิรูป

นับตั้งแต่ทศวรรษ ๒๔๔๐ ชนชั้นนำสยามมีความชัดเจนมากขึ้นเกี่ยวกับฐานะและบทบาทของสตรีที่เปลี่ยนไปเพื่อให้เป็นผลดีต่อการปฏิรูปบ้านเมืองให้มีความเจริญรุ่งเรือง รวมทั้งจากวิถีชีวิตบางประการที่เปลี่ยนไปด้วย กล่าวคือสตรีโดยเฉพาะสตรีชั้นสูงและชั้นกลางถูกคาดหวังให้ปรับภาระในบ้านให้สอดคล้องไปด้วย น่าสังเกตว่าความคาดหวังใหม่ของสังคมต่อบทบาทของสตรียังคงจำกัดอยู่เฉพาะขอบเขตของงานในบ้าน นั่นก็คือ การเป็น “เมีย แม่ และแม่เรือน” โดยเน้นที่คุณภาพของหน้าที่ให้เป็น “เมีย แม่และแม่เรือน” ที่มีประสิทธิภาพตามแนวทางของสังคมนิตะวันตก ดังนี้^๘

เมียในฐานะเพื่อนคู่คิด

การที่บุรุษชั้นสูงและชั้นกลางต้องรับผิดชอบงานใหม่ ๆ ในสมัยปฏิรูปประเทศส่งผลให้มีความต้องการภรรยาผู้ตระหนักรู้ถึงความเปลี่ยนแปลงของสังคมบ้างไม่มากก็น้อย เพื่อจะได้พูดคุยกับสามีในฐานะเป็น “เพื่อนคู่คิด” ได้บ้าง มิใช่เป็นเพียงผู้ปรนนิบัติทางกายตามแนวคิดแบบจารีต

แม่ในฐานะครูคนแรก

จากการพยายามที่จะวางอนาคตของสยามในแนวทางของอารยประเทศ ปัญญาชนสยามได้รับอิทธิพลจากความคิดของตะวันตกเกี่ยวกับความสำคัญของคนรุ่นใหม่ต่ออนาคตของประเทศเน้นความสำคัญของการศึกษาสำหรับเยาวชนของชาติทั้งในระบบโรงเรียนและก่อนวัยเรียนบทบาทของแม่จึงมิได้จำกัดอยู่เฉพาะการเลี้ยงดูเด็กให้เจริญเติบโตทางกายเท่านั้นแต่รวมถึงพัฒนาการทางสติปัญญาด้วย

เมียและแม่ในฐานะแม่เรือนผู้รอบรู้

สตรีชั้นสูงและชั้นกลางยังได้รับการคาดหวังให้เป็นแม่เรือนผู้รอบรู้ในเรื่องการต้อนรับแขก เรื่องสุขอนามัย รวมทั้งการควบคุมรายรับรายจ่ายของครอบครัวอันเนื่องมาจากการขยายตัวของเศรษฐกิจระบบเงินตราของสยาม

เมื่อความคาดหวังใหม่ของสังคมต่อผู้หญิงมีความเข้มข้นตั้งแต่ทศวรรษ ๒๔๔๐ เป็นต้นไปดังกล่าว ปัญญาชนหลายฝ่ายเห็นควรส่งเสริมการศึกษาสำหรับผู้หญิงเพื่อให้มีคุณสมบัติที่จะสามารถตอบสนองความคาดหวังดังกล่าว สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถเองก็ต้องทรงศึกษาเรียนรู้ด้วยพระองค์เองในบางครั้งก็สร้างความกังวลพระราชหฤทัยดังที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราช

^๘ สุวดี ธนประสิทธิ์พัฒนา, “สถานภาพทางสังคมของสตรีไทยสมัยปฏิรูปประเทศ”, ฝายวิจัย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๕ (อัตสำเนาเย็บเล่ม), หน้า ๕๕-๖๓ อ้างถึงใน สุวดี เจริญพงศ์ และปิยนดา บุนนาค (บรรณาธิการ), *สตรีในภาพหน้าประวัติศาสตร์เอเชีย*. (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์บ้านพิทักษ์อักษร, ๒๕๕๐), หน้า ๖๘-๗๐.

หัตถเลขาเกี่ยวกับการศึกษาภาษาอังกฤษของสมเด็จพระนางเจ้าว่า “...จะให้แม่เล็ก* เรียน [ภาษาอังกฤษ] พอให้รู้อะไรพอง ๆ ปลา ๆ เพราะรับฝรั่งมังค่าบ่อยก็จะได้พอเข้าใจคำพูดบ้าง หาไม่แค้นกับใจนัก ไม่ค่อยยอมออกเลย...”^๙

จากประสบการณ์ของพระองค์เองดังกล่าวมาแล้ว สมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรีจึงทรงมีเจตนารมณ์แรงกล้าที่จะให้กุลธิดาสยามโดยเฉพาะจากครอบครัวชั้นสูงและชั้นกลางได้รับการศึกษาอบรมเพื่อให้ความพร้อมสำหรับบทบาทตามความคาดหวังใหม่

พระผู้นำสตรีแห่งสยาม

สมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถทรงมีบทบาทตามฐานะของสตรี ซึ่งเป็นที่คาดหวังของสังคมสมัยปฏิรูป ดังสตรีทั่วไปคือ “เมียในฐานะเพื่อนคู่คิด” “แม่ในฐานะครูคนแรก” “เมียและแม่ในฐานะผู้รอบรู้” แต่สมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถทรงมีบทบาทที่เป็นพระราชภารกิจอันหนักยิ่งกว่าสตรีสยามทั่วไป ด้วยทรงอยู่ในฐานะพระอัครมเหสีแห่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระประมุขของประเทศ และในสภาวะการณ์ที่สยามกำลังปฏิรูปประเทศเพื่อความอยู่รอดของประเทศจากการคุกคามของจักรวรรดินิยมตะวันตก ประกอบกับพระราชอัธยาศัย พระราชจริยวัตร พระอัจฉริยภาพ และพระปรีชาสามารถของพระองค์เองด้วย ทำให้สมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถทรงมีบทบาทสำคัญยิ่งในฐานะพระผู้นำสตรีแห่งสยามในสมัยนั้น

บทความนี้จะนำเสนอบทบาทของสมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถในฐานะผู้นำสตรีแห่งสยามตามบทบาทฐานะของสตรีซึ่งเป็นที่คาดหวังของสังคมสมัยปฏิรูปโดยเริ่มจาก “เมียในฐานะเพื่อนคู่คิด” “แม่ในฐานะครูคนแรก” และ “เมียและแม่ในฐานะแม่เรือนผู้รอบรู้” ตามลำดับ

“เมียในฐานะเพื่อนคู่คิด” สมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถทรงก้าวจากการเป็นพระภรรยาเจ้าขึ้นเป็นพระอัครมเหสีอันดับที่ ๑ ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเป็นพระอัครมเหสีคู่พระทัยในลักษณะ “เพื่อนคู่คิด” เป็น “ผู้ร่วมทุกข์ร่วมสุข” ของพระราชสวามีอย่างแท้จริง^{๑๐} ด้วยทรง “เห็น” ถึงพระอัจฉริยภาพและพระปรีชาสามารถนานปีการ ตั้งแต่ทรงพระเยาว์ ปรากฏหลักฐาน

* พระนามอย่างไม่เป็นทางการที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเรียกสมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถ.

^๙ ประชุมพระราชหัตถเลขารัชกาลที่ ๕ ที่ทรงบริหารราชการแผ่นดิน ภาคที่ ๔, (พระนคร : คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและโบราณคดี สำนักนายกรัฐมนตรี, ๒๕๑๒), หน้า ๔๑.

^{๑๐} หม่อมเจ้าสิบลีพันพารเสนอ โสณกุล, “พระราชประวัติ”. ใน คณะกรรมการจัดพิมพ์หนังสือฉลองพระบรมครบร้อยปี สมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถ. เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีในรัชกาลที่ ๖ และรัชกาลที่ ๗. พิมพ์ครั้งที่ ๒. (กรุงเทพฯ : มูลนิธิพระบรมราชานุสรณ์ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวในพระบรมราชูปถัมภ์, ๒๕๕๗), หน้า ๓๐.

หลายชิ้นว่า ในบรรดาพระมหากษัตริย์หลายพระองค์ สมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรีทรงกระตือรือร้นใฝ่หาความรู้ แม้ขณะที่ทรงพระเยาว์มิได้ทรงมีโอกาสศึกษาทางด้านอักษรวิธียามากนัก ยามใดเมื่อได้ทรงรับใช้ใกล้ชิดเบื้องพระยุคลบาท ก็ทรงตั้งพระทัยสดับตรับฟังกระแสรับสั่งในพระราชกิจจานุกิจอันเกี่ยวกับการบ้านการเมืองรวมทั้งการต่างประเทศ เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงได้รับหนังสือราชการหรือหนังสือต่างประเทศ หากเป็นเรื่องที่ทรงเห็นแปลกก็มีพระราชดำรัสให้พระภรรยาเจ้าที่ประทับอยู่ด้วยในขณะนั้นทอดพระเนตร สมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรีจะสนพระทัยและทรงจับประเด็นกราบบังคมทูลโต้ตอบได้เป็นที่สบพระราชอัธยาศัย^{๑๑}

ไม่ว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะเสด็จประพาสที่ใดในราชอาณาจักร สมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถก็ได้ตามเสด็จพระราชดำเนินโดยขบวนฝ่ายในทุกครั้ง แม้ภายนอกราชอาณาจักรที่อยู่ในทวีปเอเชียก็โดยเสด็จหลายคราว เช่น ขวามลายู สิงคโปร์ ประกอบกับพระราชอัธยาศัยใฝ่รู้ช่างซักช่างถาม รวมทั้งพระราชจริยวัตรที่เอาพระทัยใส่ในพระราชสวามีเสมอมา ทำให้เป็นที่โปรดปรานทั้งในเชิงภูมิปัญญาความรู้ที่ต้องพระราชอัธยาศัย และพระราชจริยวัตรที่ช่างปรนนิบัติตามพระปรีชาสามารถด้านการเป็น “แม่บ้านแม่เรือน” ของพระองค์ทรงหยิบของถวายได้ตามพระราชประสงค์โดยเกือบมิต้องมีพระราชดำรัสสั่งจึงทำให้ทรงเป็นที่สนิทเสน่หาของพระราชสวามี พร้อมกับไว้วางพระราชหฤทัยที่จะทรงปรึกษาหารือข้อราชการบางประการโดยเฉพาะในเรื่องที่เกี่ยวกับพระราชสำนัก สมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถจึงเป็นที่ “ชอบพระราชอัธยาศัยไว้วางพระราชหฤทัยและทรงพระเมตตากรุณาอย่างยิ่งที่สุด หาที่เปรียบเทียบมิได้”^{๑๒}

นอกจากนี้ ในยามที่พระราชสวามีทรงพระประชวร พระองค์ก็ทรงสามารถคะเนพระอาการได้ถูกต้อง และถวายการพยาบาลให้จนเป็นที่พอพระราชหฤทัย แม้ในการประชวรครั้งสุดท้ายเมื่อทรงเห็นพระอาการแม้ในระยะเริ่มแรกสมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถก็ทรงทราบทันทีว่าพระอาการหนักก่อนที่หมอจะทราบภายหลังว่าพระวิภะไม่ทำงานและพระบังคนเบาเป็นพิษ^{๑๓}

^{๑๑} สุวดี เจริญพงศ์ “สมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี” ใน สุวดี เจริญพงศ์ และปิยนดา บุนนาค (บรรณาธิการ). *สตรีแถวหน้าในประวัติศาสตร์เอเชีย*. (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์บ้านพิทักษ์อักษร, ๒๕๕๐), หน้า ๔๒.

^{๑๒} ดังสะท้อนให้เห็นจากพระราชหัตถเลขาส่วนพระองค์ สมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราลงกรณ์ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชทานแด่สมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถ ในเวลาที่ทรงสำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ ฯลฯ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทานเป็นที่ระลึกในงานพระบรมศพ สมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนี เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๓ ต่อมา กรมศิลปากรให้พิมพ์แจกในงานศพอีกเป็นครั้งที่ ๒ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๑ โดยแบ่งพิมพ์เป็น ๒ ภาค ใน หม่อมเจ้าสิริพันธุ์พระยาเสนา สอนกุล, “พระราชประวัติ”. ใน คณะกรรมการจัดพิมพ์หนังสือฉลองพระบรมครบร้อยปี สมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถ. *เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีในรัชกาลที่ ๖ และรัชกาลที่ ๗*. พิมพ์ครั้งที่ ๒. (กรุงเทพฯ: มูลนิธิพระบรมราชานุสรณ์ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวในพระบรมราชูปถัมภ์, ๒๕๕๗), หน้า ๓๓.

^{๑๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๐.

สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถทรงมีพระราชหฤทัยจงรักภักดีผูกพันมั่นคงในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสมอมา ดังมีพระราชดำรัสว่า “...พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเปรียบดุจดวงชีวิตของเรา ที่ท่านทั้งหลายได้ช่วยกันพิทักษ์รักษาสนองพระเดชพระคุณในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวให้ทรงเป็นสุขสำราญตลอดทางกันดาร จนเสด็จกลับคืนพระนครครั้งนี้ ก็เหมือนหนึ่งท่านทั้งหลายได้ช่วยป้องกันชีวิตของเราตลอดมา จึงขอบคุณท่านทั้งหลายเป็นอันมาก”^{๑๔}

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นว่าสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถเป็นพระมเหสีผู้เปรียบเสมือน “เพื่อนคู่คิด” ของพระองค์ ผู้มีความจงรักภักดีและ “สุจริตธรรม” จึงโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้เป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดินแทนพระองค์ในคราวเสด็จประพาสยุโรปครั้งแรกใน พ.ศ. ๒๔๔๐ ดังจะกล่าวต่อไปในประเด็นการบริหารราชการบ้านเมืองในฐานะผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน

ทั้งนี้อาจพิจารณาได้ว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงฝาก “เมืองไทย” แผ่นดินที่รักยิ่งของพระองค์กับผู้ที่ทรงไว้วางพระราชหฤทัยมากที่สุดในฐานะ “เมียเพื่อนคู่คิด” อันเป็นที่รักของพระองค์เป็นรองก็แต่เพียงแผ่นดินสยามเท่านั้น ดังมีพระราชดำรัสเปรียบเทียบว่า

...ตัวฉันเองรู้สึกเสียเป็นนิจว่าเป็นสามีหรือผัวของเมืองไทยที่ได้อยู่กับฉันมา
ถึง ๓๐ ปี เป็นเมียเก่าก่อนแม่เล็กนานแต่เพียงอยู่ด้วยกัน ๒๐ ปีเศษ ยังคิดถึงกันเกือบตาย
นี่เมียเก่าเมียแก่เมียที่เลี้ยงฉันมา จะไม่ให้ฉันคิดถึงยิ่งกว่าเมียใหม่อย่างไรได้ รองลงไปก็
แม่เล็กหรือจะเป็นกะใจไม่แนกก็เท่ากันเท่านั้น...

“แม่ในฐานะครุคนแรก” สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถเป็นพระมารดาของพระราชโอรสและพระราชธิดา ๑๔ พระองค์โดยเป็นพระราชโอรสถึง ๗ พระองค์ ซึ่งนับว่าเป็นหลักความมั่นคงให้แก่ราชบัลลังก์และการสืบราชสันตติวงศ์จึงทำให้ทรงได้รับการยกพระอิสริยยศขึ้นเป็นสมเด็จพระอัครมเหสี ทรงควบคุมเลี้ยงดูพระราชโอรส พระราชธิดาที่มีชันษาไล่เลี่ยกันด้วยความเอาพระทัยใส่และสนิหเสน่หาอย่างยิ่ง กอปรด้วยพระอุตสาหะอดทน แม้จะมีพระพี่เลี้ยงนางนมประจำอยู่ในฐานะที่ทรงดำรงตำแหน่ง “ลูกหลวง” ก็ตาม พระองค์ก็ได้ทรงละเลยหน้าที่แห่งความเป็นพระมารดาเลย นอกจากทรงเป็นครุคนแรก ที่อบรมเลี้ยงดูพระราชโอรสพระราชธิดาด้วยพระองค์เองแล้ว ยังทรงห่วงใยในการศึกษาของพระราชโอรสทุกพระองค์เป็นอย่างยิ่ง (พระราชธิดาทุกพระองค์สิ้นพระชนม์ขณะทรงพระเยาว์) ทรงมีพระราชประสงค์ในการให้การศึกษแก่พระราชโอรสอย่างดียิ่งเพื่อให้ทรงเจริญวัยเติบโตเป็นผู้ใหญ่ที่ดี มีความรับผิดชอบทั้งแก่พระองค์เอง และต่อชาติบ้านเมือง ดังที่ หม่อมราชวงศ์ศีกฤทธิ ปราโมชกล่าวไว้ว่า

^{๑๔} พระราชดำรัสของสมเด็จพระบรมราชินีนาถเมื่อพระราชทานเหรียญราชินี, อ้างถึงใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๒.

...ในฐานะเช่นนี้จะแลเห็นได้ชัดว่าสมเด็จฯ ทรงเป็นสตรีที่ทันสมัยและถ้าพูดให้ชัดก็จะต้องพูดว่า ทรงนำสมัยในเวลานั้น พระราชโอรสธิดาของสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินนั้นตามปกติก็มักแต่จะมีผู้คอยตามพระทัย ไม่มีผู้ใดกล้าขัดขืน คงตกเป็นพระราชภาระของสมเด็จพระชนกนาถและพระราชชนนี ที่จะต้องทรงคอยบังคับควบคุมในฐานะเช่นนี้สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถได้ทรงปฏิบัติพระราชภาระนั้นเป็นอย่างดี จะเห็นได้ว่ามิได้ทรงปล่อยปละละเลยพระราชโอรสทุกพระองค์ให้เสียเวลาเปล่าไป โดยไร้ประโยชน์ มีแต่คอยทรงกวดขันในเรื่องการเล่าเรียนอยู่เป็นนิจหากมีอุปสรรคใด ๆ เกิดขึ้นแก่การศึกษาของพระราชโอรส ไม่ว่าอุปสรรคนั้นจะเป็นเรื่องเล็กหรือเรื่องใหญ่ สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถก็ทรงหาทางแก้ไขอุปสรรคนั้นทุกครั้งไป...^{๑๕}

เมื่อพระราชโอรสทรงเจริญพระชันษาที่จะเสด็จไปทรงศึกษาต่อ ณ ต่างประเทศ นั้นหมายถึงต้องอยู่ห่างไกลจากพระมารดาไปไกลมาก สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถก็ทรง “ตัดพระทัย” ให้เสด็จไปเพื่อประโยชน์ทางวิชาการและการดำรงพระชนม์ชีพต่อไปของพระราชโอรสเองและเพื่อประโยชน์แก่ชาติบ้านเมืองด้วย แม้กระนั้นก็ทรง “ฝากฝัง” พระราชโอรสกับบุคคลที่ทรงไว้วางพระราชหฤทัยว่าเป็นผู้ที่มีความเหมาะสมที่จะดูแลให้การศึกษาของพระราชโอรสเป็นไปด้วยดี ก็ทรงมอบหมายภาระในการปกครองดูแลพระราชโอรสได้อย่างเต็มที่ ดังมีพระราชหัตถเลขาถึงเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี (ม.ร.ว. เปีย มาลากุล) ครั้งเป็นพระยารวิสุทธรักษาให้ดูแลการศึกษาของสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนาถ (ต่อมาคือ จอมพล สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนาถ กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ) ที่เสด็จไปทรงศึกษาต่อ ณ ประเทศอังกฤษในช่วงแรก ความตอนหนึ่งว่า

...ด้วยลูกคนเล็กจะออกไปเล่าเรียนนี้ ฉันทขอฝากด้วยจงเปนธุระดูแลว่าตักเตือนทั้งการดีแลชั่วทุกอย่างไป เช่นลูกโต* ถึงจะไม่สู้คั้นเคยกัน ขออย่าได้เกรงใจเลย ขอให้เข้าใจว่าดวงตาของฉันททั้งคูนี ฝากให้พระยารวิสุทธรักษาไว้ ถ้าพระยารวิสุทรมีใจเมตตาฉันทฉันทจะได้เห็นแสงสว่างต่อไป ถ้าวางเสียแล้ว ก็คงจะมีตมด ฉันทจะมีชีวิตรออยู่ยาวก็เพราะพระยารวิสุทจะช่วยสงเคราะห์ ฉันทหวังใจว่าพระยารวิสุทคงจะรักษาดวงตาของ

^{๑๕} สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ. พระราชหัตถเลขาสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีในรัชกาลที่ ๖ และรัชกาลที่ ๗ พระราชทานเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี. (กรุงเทพฯ : มูลนิธิพระบรมราชานุสรณ์ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวในพระบรมราชูปถัมภ์, ๒๕๕๗), หน้า ๑๑.

* สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ สยามมกุฎราชกุมาร (ต่อมาคือ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖).

ฉันทั้งสองนี้ให้หัดจินเต็มกำลังที่จะทำได้ ถ้าถึงเวลาที่จำเป็นจะตั้งวางไว้ ก็คงให้วางในที่อันสมควร ถ้าพระยาวิสุทธได้ส่งเคราะห์ฉันจนเต็มที่แล้ว ความรักและบุญคุณจะมีอยู่แก่ฉันตลอดชีวิตไม่มีเวลาลืม...^{๑๖}

และอีกตอนหนึ่งซึ่งแสดงถึงความมุ่งมั่นของผู้เป็น “แม่” ที่จะให้ “ลูก” เติบโตเป็นคนดีอย่างแท้จริงว่า

...อนึ่งฉันมีปรารถนาที่จะให้พระยาวิสุทธมีหนังสือบอกข่าวคราวลูกตรงถึงตัวฉันเอง ไม่เป็นทางราชการ เป็นส่วนเฉพาะตัวที่ควรจะพูดกันได้ เป็นฉันทักเองจะเป็นที่พอใจมากขอฝากลูกทั้ง ๒ จงมาก ขอได้เมตตาช่วยว่าตักเตือนในสิ่งที่ดีคืออย่าให้ไปไม่ได้และแนะนำในสิ่งที่ชอบที่ควร ขออย่าให้เป็นการเฟิน ๆ แลเป็นอย่างทางราชการ ขอให้ว่ากล่าวประหนึ่งว่าลูกหลาน อย่าได้มีความเกรงใจเลย ถึงแม้ว่าเวลานี้จะไม่เป็นที่พอใจของลูก นานไปเมื่อรู้ศึกศิว์ตลอดแล้ว ก็คงจะคิดถึงคุณในการที่ได้รับคำแนะนำโดยความรักนี้ไปไม่ต้องสงสัย เว้นเสียแต่จะเป็นคนชั่วนั้นและก็เป็นการที่จะต้องสูญเสียอยู่เอง...^{๑๗}

สำหรับพระราชโอรสที่มีปัญหาเรื่องพระพลานามัยไม่สมบูรณ์ก็ทรงห่วงใยที่จะให้ได้รับการศึกษา สมวัยและเท่าเทียมผู้อื่น เพื่อจะได้เป็นประโยชน์ทั้งต่อตนเองและชาติบ้านเมืองต่อไป ดังพระราชหัตถเลขา ลงวันที่ ๒๑ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๑๙ ถึงพระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ ความตอนหนึ่งว่า

...ด้วยฉันมีความรำคาญใจด้วยเรื่องการเล่าเรียนของลูกเอียดเล็ก* นักด้วยว่าอายุก็ค่อนข้างมากแล้ว สมควรที่จะเรียนให้รู้ได้มากกว่านี้ นี้ความรู้ในการที่ได้เรียนก็ไม่เดินไปได้สมดังที่มีอายุอย่างขึ้นมาถึงเท่านี้ จะว่าไปก็จริงตั้งแต่คุณวิสุทธได้มาเป็นธุระในการเล่าเรียนของลูกคนนี้นั้น ก็ดูเหมือนจะดีขึ้นกว่าแต่ก่อน...ลูกจะได้เล่าเขียนอ่านบ้างเพราะว่าหนังสือไทย ลูกคนนี้ก็ยังไม่จำเป็นต้องเรียนมากอยู่ก็เมื่อเป็นเช่นนี้ ขอให้คุณคิดดูเถอะจะเสียเวลาเปลืองเวลาที่ควรเด็กจะได้รับได้รู้ความรู้ให้สมแก่อายุแลเทียมหน้าเพื่อนมนุษย์ซึ่งเกิดมาในโลกนี้ แลคิดถึงประโยชน์แผ่นดิน ซึ่งควรจะได้รับจากเด็กคนนี้ ประการใดในกาลภายหน้านั้นด้วย...^{๑๘}

^{๑๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖-๑๗.

^{๑๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๐.

* สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าอัชฎาภรณ์ธิดาฯ (ต่อมาคือ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าอัชฎาภรณ์ธิดาฯ กรมหลวงนครราชสีมา).

^{๑๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๗-๒๘.

วารสารราชบัณฑิตยสภา
ปีที่ ๔๐ ฉบับที่ ๓ ก.ค.-ก.ย. ๒๕๕๘

ศาสตราจารย์กิตติคุณ ดร.ปิยนภ บุนนาค

๓๕

ความห่วงใยต่อพระราชโอรสพระองค์นี้ยังคงมีต่อไป ซึ่งอาจด้วยปัญหาพระพลานามัย แม้กระนั้นก็ไม่ทรง “ปิดกั้น” ในการเสด็จไปศึกษาต่อ ณ ทวีปยุโรป ดังพระราชหัตถเลขา ลงวันที่ ๕ ธันวาคม ร.ศ. ๑๒๐ ถึงพระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ ความตอนหนึ่งว่า

...เรื่องลูกเอียดเล็ก ซึ่งเธอปรารถนาจะให้ได้ออกไปยุโรปในเวลาลูกทั้ง ๒ คน กลับเข้ามาในปีว่าแลกล่าอะไร ๆ มายืดยาวนั้นเป็นที่เข้าใจซึ้งทีเดียวในความประสงค์ของเธอ แลในส่วนฉันก็ไม่ได้มีความคิดแลถ้อยคำอันใดที่จะขัดขึ้นขวางแผนเอาลูกไว้กับตัวซึ่งเป็นการรู้ได้แน่ว่าเป็นการขัดกับผลของเขาซึ่งควรจะได้มี ได้รับในเวลาต่อไปข้างหน้า แลย่อมรู้สึกใจอยู่ดีแล้วว่าฉันไม่มีความรู้แลความสามารถอันใดพอที่จะให้ความรู้ซึ่งจะเป็นผลกับลูกให้ถูกต้องแลสมควรกับกาลสมัยในต่อไปข้างหน้า ฉะนั้นแล้วจะมีใจปรารถนาอย่างไรได้ที่จะขวางแผนลูกไว้กับตัว ซึ่งทราบได้ชัดว่าเป็นการขัดกับความต้องการอันจะเป็นประโยชน์แก่ตัวลูกในเวลาต่อไป ถึงแม้ว่าจะมีความรักตามธรรมดาตามมารดา กับบุตรซึ่งไม่มีปรารถนาที่จะให้ลูกไปไกลตัว แม้เพียงชั่ววันหนึ่งก็ไม่พึงปรารถนาอยู่อย่างใดก็ดี แต่ความจำเป็นบังคับใจให้ต้องคิดถึงประโยชน์ซึ่งจะได้กับตัวลูก ในเวลาที่เจริญขึ้นเป็นประมาณยิ่งกว่าสิ่งอื่น เพราะฉนั้นใจฉันจึงไม่ได้มีความคิดที่จะขัดขึ้น ในสิ่งที่เห็นฤาเข้าใจได้ชัดแล้ว ในผลซึ่งจะมีต่อลูกประการใด จำเป็นต้องตั้งใจสละลูกให้ไปไกลตัวไม่จำเป็นต้องกล่าวอีกว่าปรารถนาอย่างไรใดแลทนความคิดถึงซึ่งเป็นธรรมดาฉันนั้นไว้ เพราะควรต้องคิดถึงความยาวยิ่งกว่าคิดสั้น...^{๑๙}

นอกจากจะทรงเอาพระทัยใส่การเล่าเรียนของพระราชโอรสของพระองค์แล้วยังทรงเผื่อแผ่ไปยังพระราชโอรสที่ประสูติจากพระมเหสีพระองค์อื่นและเจ้าจอมมารดาอีกด้วย ดังความตอนหนึ่งในพระราชหัตถเลขา ลงวันที่ ๒๙ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๒๐ ว่า

...ในเวลานี้เจ้านายชั้นเล็กอีกชั้นหนึ่งมีชนมายุสมควรกับเวลาที่จะเล่าเรียนได้แล้ว คือ ลูกฉันอีก ๒ คน* แลหูลหม่อมมหิดล** กับองค์อรุณพงศ์*** รวม ๔ องค์ด้วยกันอายุ

^{๑๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๙-๔๐.

* สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลก กรมขุนเพชรบูรณ์อินทราชัย และสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าประชาธิปกศักดิ์เดชม. (ต่อมาคือ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๗)

** สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามหิดลอดุลยเดช ประสูติแต่สมเด็จพระนางเจ้าสว่างวัฒนา พระบรมราชเทวี (สมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า) รัชกาลปัจจุบันทรงเฉลิมพระนามภิไธยเป็น สมเด็จพระมหิตลาธิเบศร อดุลยเดชวิกรม พระบรมราชชนก.

*** พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าอรุณพงษ์รัชสมโภช (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอรุณพงษ์รัชสมโภช) เป็นพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาเลื่อน.

ที่อย่างน้อยที่สุด ๘ ขวบขึ้นไปหา ๑๐ ขวบ ฉันจึงมีใจปรารถนาอยากจะให้ได้เล่าเรียนตามสมควรแก่เวลาแลชนมายุของเธอทั้งหลายนั้นเสีย เพราะเวลานี้ก็ต่างองค์ต่างได้เล่าเรียนอยู่บ้างแล้วตามอย่างเด็ก ๆ ที่อยู่ว่าง ๆ ดีกว่าจะให้เล่นนอนอย่างเด็กอยู่เปล่า ๆ พอเป็นเวลาดำเนินแห่งความรู้ในขั้นต้นแปลว่าไวกว้าง ก็อ่านแลเขียนกันได้ตามภาษาเด็ก ๆ ซึ่งได้เริ่มเรียนแต่ต่างครูบาอาจารย์กันแลเป็นผู้หญิงสอนกันเองไม่เป็นระเบียบเรียบร้อยอันใด มีครูผู้ชายสอนก็แต่ลูกตัว**** คนเดียว เพราะฉะนั้นฉันจึงอยากจะให้เธอเป็นผู้ดำริห์ แลจัดการเล่าเรียนของเจ้านายเหล่านี้ให้ได้รับความรู้ตามสมควรแก่เวลาแลชนมายุของเธอทั้งหลายนั้นให้ตลอดไปจนกว่าจะเจริญขึ้นอย่างแต่ก่อน แลถ้าเธอได้เป็นธุระจัดการเล่าเรียนของเจ้านายเหล่านี้แล้ว หวังใจว่าคงจะได้รับความรู้เจริญดีเป็นลำดับตั้งปรารถนาตั้งที่ได้ไหนมาแล้ว...^{๒๐}

สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถเป็นพระมารดาของพระมหากษัตริย์ผู้ทรงพระปรีชาสามารถและพระอัจฉริยภาพ ประกอบพระราชกรณียกิจเป็นคุณประโยชน์น่านับการแก่แผ่นดิน สืบเนื่องกันถึง ๒ รัชกาล คือพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ (ครองราชย์ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๕๓-๒๔๖๘) ผู้ทรงได้รับพระราชสมัญญาว่า “สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า” และพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๗ (ครองราชย์ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๖๘-๒๔๗๗) ผู้ทรงได้รับพระราชสมัญญาว่า “พระบิดาแห่งการปกครองระบอบประชาธิปไตย”^{๒๑} ทั้ง ๒ พระองค์ทรงได้รับการยกย่องจากองค์การการศึกษา วิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติหรือยูเนสโก (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization-UNESCO) ให้เป็นบุคคลสำคัญของโลก ประจำปี ๒๕๒๖ และปี ๒๕๕๖ ตามลำดับ

นอกจากนี้ พระราชโอรสอีก ๓ พระองค์ต่างได้ทรงประกอบพระกรณียกิจเป็นคุณประโยชน์แก่ประเทศชาติและประชาชนเช่นเดียวกัน คือ จอมพล สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนาถ กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ (มีพระชนม์ชีพระหว่าง พ.ศ. ๒๔๒๕-๒๔๖๓) สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าอัษฎางค์เดชาวุธ กรมหลวงนครราชสีมา (มีพระชนม์ชีพระหว่าง พ.ศ. ๒๔๓๒-๒๔๖๗) และ

**** สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจุฑาธุชราชดิลล กรมขุนเพชรบูรณ์อินทราชัย.

^{๒๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๔-๓๖.

^{๒๑} โปรดดูรายละเอียดพระราชกรณียกิจของทั้ง ๒ พระองค์ใน ปิยนาค บุนนาคและคณะ, ๙ แผ่นดินของการปฏิรูประบอบราชการ, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๖), หน้า ๑๔๓-๑๔๔.

วารสารราชบัณฑิตยสภา
ปีที่ ๔๐ ฉบับที่ ๓ ก.ค.-ก.ย. ๒๕๕๘

ศาสตราจารย์กิตติคุณ ดร.ปิยนาด บุนนาค

๓๗

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลก กรมขุนเพ็ชรบูรณ์อินทราชัย (มีพระชนม์ชีพระหว่าง พ.ศ. ๒๔๓๕-๒๔๖๖)

จะเห็นได้ว่าในฐานะพระมารดาของพระราชโอรส ทรงอบรมกล่อมเกลาทุกพระองค์อย่างใกล้ชิดด้วยความสนิทสนมหา จนกระทั่งเจริญพระชนมพรรษาทรงประกอบพระราชกรณียกิจและพระกรณียกิจที่มีคุณประโยชน์นานับการต่อประเทศชาติ ด้วยทรงตระหนักถึงหน้าที่ของพระองค์ต่อพระบုพการี ศาสนา ประเทศชาติ และประชาชน ทั้งนี้พระมารดาอบรมทรงมีส่วนสำคัญยิ่งในการปลูกฝังจิตสำนึกเช่นนี้

นอกจากนี้ สมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถ ยังเปรียบเสมือน “แม่” ของพระบรมวงศานุวงศ์และราชสำนักฝ่ายในด้วย ดังปรากฏว่าได้พระราชทานอุปการะแก่หม่อมเจ้าพระประยูรญาติราชันดดาหลายองค์และหลายรุ่น ซึ่งล้วนเป็นพระธิดาของพระบรมวงศ์ เมื่อมีวัยอันสมควรคือราว ๑๑ ขวบก็พระราชทานให้เข้าพิธีเกศากันต์อันเป็นประเพณีนิยมของชาวไทยมาแต่โบราณถือว่าเป็นสิริมงคลแก่ดรณิผู้จะเปลี่ยนชีวิตจากวัยเด็กเข้าสู่วัยสาว แม้เหล่าข้าหลวงที่มีได้เป็นหม่อมเจ้า หากแต่เป็นผู้ที่ทรงพระมหากรุณาเป็นพิเศษก็ได้เคยโปรดเกล้าฯ ให้ได้เข้าพิธีตัดจุกอย่างมีเกียรติเช่นเดียวกัน โดยมีพิธีการทุกอย่างเต็มตามประเพณีโบราณผิดกันแต่มีได้เข้าพิธีในวังหลวง ซึ่งจะทำได้ก็แต่เฉพาะเชื้อพระวงศ์ตั้งแต่ชั้นหม่อมเจ้าขึ้นไปเท่านั้น

ข้าหลวงคนใดเมื่อเล่าเรียนจบแล้วก็ต่างมีงานอันเป็นหน้าที่แบ่งแยกกันไปตามแต่จะทรงกำหนด บางคนเป็นพวกพนักงานพระภูษา ก็จะมีมุงฝักฝนไปทางพับ จีบ อบ ร่ำ และอื่น ๆ อันเป็นวิธีการที่ได้เคยทำกันมา หรือใครถนัดทางเย็บปักถักร้อยและงานด้านประณีตศิลป์ต่าง ๆ เช่น งานร้อยกรองจัดแต่งดอกไม้สด ก็จะได้มีโอกาสฝึกฝนหาความรู้ความชำนาญจากท่านผู้ใหญ่ที่มีการทำงานด้านนี้เป็นประจำอยู่เสมอ บ้างก็ทรงส่งให้ไปเป็นครูสอนอยู่ที่โรงเรียนราชินี การจัดงานให้ทำเช่นนี้เป็นไปตามพระราชวินิจฉัยจากนิสัยความถนัดและความสนใจของแต่ละบุคคลที่ทรงเห็นว่าจะมีผลดีทั้งแก่ตัวผู้นั้นเองและจะเป็นประโยชน์แก่ส่วนรวมต่อไป

แม้ในสมัยต่อมาภายหลังจากสิ้นรัชกาลที่ ๕ แล้ว ก็ยังปรากฏว่าสมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถ ทรงพระมหากรุณาอุปถัมภ์บำรุงหม่อมเจ้าหญิงรุ่นเล็ก อันล้วนเป็นเชื้อพระวงศ์ทั้งห่างและใกล้ชิดอีกหลายองค์ แม้เชื้อพระวงศ์ที่สืบสายมาจากกรมพระราชวังบวรในรัชกาลที่ ๕ ก็ได้ทรงพระมหากรุณารับมาไว้ในพระอุปการะด้วย ได้พระราชทานให้มีความเป็นอยู่และการศึกษาโดยควรแก่ศักดิ์ศรี บางองค์เมื่อถึงโอกาสอันเหมาะสมก็ได้ทรงอนุเคราะห์ให้ได้เสกสมรสไปกับผู้ที่มีฐานันดรและมีวิญญูอันคู่ควรกัน ส่วนข้าหลวงที่มีได้เป็นหม่อมเจ้า แต่ทว่าไม่เคยรับราชการในพระองค์มาในสมัยก่อนก็พระราชทานอุปการะอย่างดียิ่ง

ในรัชกาลที่ ๖ ขณะที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวขึ้นครองราชย์นั้น ยังไม่มีพระอัครมเหสีผู้จะทรงดำรงพระฐานะประมุขฝ่ายในตามราชประเพณี จึงทรงถวายตำแหน่งประมุขฝ่ายในแก่สมเด็จพระบรมราชชนนีโดยนัย ประกอบกับราชสำนักที่พระบรมมหาราชวังค่อย ๆ ลดบทบาทลง เพราะพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ได้เสด็จประทับที่ “วังหลวง” เป็นประจำ นอกจากนี้ยังมีราชสำนักฝ่ายในที่สวนสุนันทาซึ่งเป็นที่ประทับของพระบรมวงศ์ฝ่ายในของรัชกาลก่อน และราชสำนักที่พระราชวังพญาไทซึ่งเป็นที่ประทับของสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระมารดา ด้วยเหตุนี้สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถจึงทรงประกอบพระราชกรณียกิจสำคัญในการจรรโลงบทบาทของราชสำนักฝ่ายในในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจนกระทั่งเสด็จสวรรคต^{๒๒}

“เมียและแม่ในฐานะแม่เรือนผู้รอบรู้” สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถทรงเป็น “แม่เรือน” ผู้มีความรอบรู้ในเรื่องต่าง ๆ ทั้งภายใน “บ้านเรือน” คือ พระบรมมหาราชวังที่ประทับ ซึ่งเป็นงานการเรือนตามแบบจารีตของกุลสตรีชั้นสูงและความรอบรู้ “งานบ้านงานเมือง” และการต่างประเทศซึ่งล้วนสะท้อนถึงพระราชดำริริเริ่ม ทันทสมัย พระราชวิสัยทัศน์ก้าวไกลในลักษณะองค์ต้นแบบของ “ผู้นำสตรีแห่งสยามในสมัยปฏิรูปประเทศ”

สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถทรงพระปรีชาสามารถอย่างยิ่งในงานหัตถศิลป์ต่าง ๆ มาตั้งแต่ทรงพระเยาว์ ดังจะเห็นได้จากเรื่องการจัดฉลองพระองค์และเครื่องทรงอลงกรณ์ซึ่งมีความสนพระทัยเป็นพิเศษ ทรงผสมผสานศิลปะการแต่งกายแบบไทยกับศิลปะการแต่งกายแบบตะวันตกได้อย่างงดงามลงตัว ทำให้เป็นที่ประจักษ์ว่าพระราชินีแห่งสยามทรงมีรสนิยมทางศิลปะอันงดงามสะท้อนภาพ “สตรีศิวิไลซ์” เพิ่มพระบารมีแห่งพระราชสวามีผู้เป็นพระมหากษัตริย์สยาม นับได้ว่าทรงเป็นผู้นำในการเปลี่ยนแปลงการแต่งกายของสตรีในพระราชสำนักและสตรีชั้นสูงในเวลานั้น

งานศิลปะที่ทรงสนพระทัยเป็นพิเศษคือ งานเย็บปักถักร้อยทุกชนิด มีทั้งการปักสะดึงกรั้งไหม หักทองแล่ง ทองขวาง^{๒๓} การประดิษฐ์จัดแต่งดอกไม้สดชนิดต่าง ๆ รวมถึงการพับจีบ อบรม รุ่งเครื่องหอม และแกะสลักผลไม้ ตามที่นิยมในราชสำนักแต่โบราณ ทรงนิยมดัดแปลงการฝีมือให้ดูแปลกและงดงาม ดังที่สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ สยามมกุฎราชกุมารพระองค์แรกของสยาม ได้ทรงบันทึกไว้ในจดหมายเหตุรายวัน แสดงถึงพระอัจฉริยภาพด้านศิลปะของ “เสด็จน่า” ไว้

^{๒๒} พระราชประวัติสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ อ้างถึงใน “อุทุมพร”, สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พันปีหลวง, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์บุ๊ค, ๒๕๕๑), ๔๐๒ หน้า.

^{๒๓} ชัชพล ไชยพร, (๒๕๕๓), “น้ำพระราชหฤทัยสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ”, สกุลไทย, ๖๐ (๓๑๓๑), ๒๙.

ตื่นเช้าสามโมง กินข้าวแล้วออกไปเรียนหนังสือ เลิกเรียนแล้วกลับมาเรอยู่กับ
น้ำสร้อย ป่าโลมไม่อยู่ ไปดูการร้อยดอกไม้ของเสด็จน้ำ ที่พะที่นั่งทรงธรรม... คำดูดอกไม้
เสด็จน้ำและพวกเจ้าจอมแขวนไว้ในที่งามดี...

ทรงบันทึกถึงเหตุการณ์ที่ “เสด็จน้ำ” ทรงอำนวยการจัดสถานที่รับแขกเมืองไว้ด้วย

...วันนี้ที่บ่นวนมาก เพราะอากาศดุ๊กลิ่วโปลจะมาทูลลามมีดินเนอร์ด้วย คำทูล
กระหม่อมทรงเครื่องเต็มยศรับอากาศดุ๊ก เลี้ยงโต๊ะแล้วขึ้นกินน้ำชา ที่ห้องน้ำเงิน เสด็จน้ำ
ทรงแต่งห้องรับแขกแข็งแรงมาก มีดอกไม้แขวนด้วย...

สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถทรงศึกษาความเป็นไปอย่างรอบด้านทั้งภายในและ
ภายนอกราชอาณาจักรตามกระแสโลกที่เปลี่ยนแปลงไป โดยเฉพาะในช่วงเวลาหัวเลี้ยวหัวต่อแห่งภัยคุกคาม
ของลัทธิจักรวรรดินิยม การเป็นผู้รอบรู้ทำให้ทรงสามารถวางพระองค์ได้พอเหมาะพอควรแก่กาลเทศะ เป็น
ที่ยอมรับในสังคมนานาชาติและยังประโยชน์อย่างยิ่งแก่ประชาชนและบ้านเมืองสยามในช่วงเวลาดังกล่าว

ฐานะของสตรีสยามในสมัยปฏิรูปสำหรับคนทั่วไปก็นับว่าเป็นเรื่องที่ทำไต่ยากแล้ว แต่สมเด็จพระ
ศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถนอกจากทรงปฏิบัติหน้าที่อย่างสมบูรณ์ในบทบาทตามฐานะ
“เมีย แม่ และแม่เรือน” ใน “ครอบครัว” ของพระองค์เองแล้ว ยังทรงต้องประสานบทบาทในฐานะทั้งสาม
เข้าด้วยกันในการประกอบพระราชกรณียกิจอย่างหลากหลายนานัปการเพื่อประโยชน์สุขแก่ประชาชน
และประเทศชาติ ดังนี้^{๒๔}

การบริหารราชการบ้านเมืองในฐานะผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน ในคราวที่พระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จฯ ประพาสยุโรปครั้งที่ ๑ ใน พ.ศ. ๒๔๔๐ เพื่อทรงประกอบพระราชกรณียกิจ
ให้แก่บ้านเมือง ได้ทรงมีพระมหากรุณาธิคุณโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ
ทรงดำรงตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแผ่นดินดูแลบริหารราชการของบ้านเมืองแทนพระองค์ เพราะนอกจากที่
ทรงเป็นพระราชมารดาของมกุฎราชกุมารแล้ว ยังเป็นเพราะความไว้วางพระราชหฤทัยในพระปรีชาสามารถ
ด้วย ทั้งนี้เป็นไปตามมาตรา ๖ ของพระราชกำหนดผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน รัตนโกสินทรศก ๑๑๕ มีความ
ตอนหนึ่งว่า “ให้สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ ซึ่งสำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ทรงประกอบ
การทั้งปวงอันเป็นพระราชกิจและพระราชอำนาจของพระเจ้าแผ่นดินนั้นพร้อมด้วยที่ประชุม จนกว่าได้

^{๒๔} ปิยนดา บุนนาค, “สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ: พระมารดาแห่งสยามประเทศ” ปาฐกถาเสถหลักของแผ่นดินชุด “๑๕๐ ปี
พระราชสมภพสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ” วันศุกร์ที่ ๑๓ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๕๗ เวลา ๑๓.๐๐ น.-๑๕.๐๐ น. ณ ห้อง ๑๐๕
อาคารมหาจุฬาลงกรณ์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

เสด็จพระราชดำเนินกลับคืนมายังพระนคร”^{๒๕} จึงทรงเป็นสมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระบรมราชินีนาถซึ่งเป็นตำแหน่งสูงสุดของพระภรรยาเจ้าและยังเป็นสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถพระองค์แรกของประเทศไทยหรือสยามประเทศในเวลานั้นด้วย

ในการดำรงตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแผ่นดินนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถทรงปฏิบัติพระองค์ ดังพระราชดำริสความตอนหนึ่งว่า

...เราได้สั่งให้พระอัครราชเทวี รักษาราชการในหน้าที่อันสำคัญยิ่งนี้ด้วยการปฏิบัติ
อธิษฐานน้ำใจให้ตั้งอยู่ในสัจธรรมอันประเสริฐ ซึ่งเป็นธรรมอันพระเจ้าแผ่นดินทุกพระองค์
ทรงปฏิบัติอธิษฐานในพระราชหฤทัยมิให้อคติทั้งหลายสืประการมาครอบงำในสันดาน
ได้ ให้มีความกรุณาปราณีและตั้งใจทำนุบำรุงทั่วไป ในพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการ
ฝ่ายหน้าฝ่ายใน และสมณพราหมณาจารย์ประชาราษฎร์ทั่วพระราชอาณาจักร และอารี
ตั้งใจเป็นธรรมต่อชนทั้งหลายอันจะมายังพระนครนี้ และรักษาสัญญาทั้งปวงอันได้ทำไว้
แล้วดุจเราได้ประพฤติปฏิบัติต่อท่านทั้งหลาย ๒๙ ปีมาแล้วนั้น เราหวังใจว่า ด้วยความ
สุจริตอันมีอยู่แล้วในสันดานแห่งพระอัครราชเทวี และด้วยความจงรักภักดีที่เรามีต่อตัวเรา
คงประพฤติตามที่เราหวังใจและที่ได้แนะนำนี้ทุกประการ...^{๒๖}

พร้อมกันนั้นได้โปรดเกล้าฯ ตั้งคณะที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน ประกอบด้วยสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าจาตุรนต์รัศมี กรมพระจักรพรรดิพงษ์ สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระภาณุพันธุวงศ์วรเดช พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงเทวะวงศโรปกการ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ และเจ้าพระยาอภัยราชาสยามานุกุลกิจ (โรลังย์คมิเนส) โดยมีพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าประวิตรวิวัฒน์ม เป็นราชเลขานุการ ผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน

ปรากฏว่าสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถทรงปฏิบัติพระองค์ในฐานะผู้สำเร็จราชการแผ่นดินได้เป็นอย่างดี ดังสะท้อนให้เห็นในพระราชหัตถเลขาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวระหว่างเสด็จประพาสยุโรปครั้งที่ ๑ ดังความว่า “...หนังสือทางราชการของแม่เล็กที่ไปเป็นผู้สำเร็จราชการมีมาแคงเต็มที...”

^{๒๕} โปรดดูการวิเคราะห์เรื่องการมีพระบรมราชโองการแต่งตั้งให้พระอัครมเหสีเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดินใน สุวดี เจริญพงศ์, เรื่องเดิม, หน้า ๓๙-๕๖.

^{๒๖} “อุทุมพร”, สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนี พันปีหลวง, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพฯ : สร้างสรรค์บุ๊ค, ๒๕๕๑), หน้าปกใน.

น่าสังเกตว่า พระราชหัตถเลขาในโอกาสเสด็จประพาสยุโรปบางฉบับสะท้อนให้เห็นว่า ทรงสนทนากับพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรีฯ เกี่ยวกับการเมืองระหว่างประเทศมาก่อนหน้านี้แล้ว ดังความตอนหนึ่งว่า

...หรือกันระงับการซึ่งพวกฝรั่งเศสซึ่งอยู่ฝ่ายตัวนอกแกล้งกล่าววว่าเราไม่ยากเปนไมตรีกับฝรั่งเศส จะขอให้มีเวลาปรึกษาหารือกัน ฉันทก็รับเขาวว่าขอให้เข้าใจว่าเมืองฝรั่งเศสไม่เหมือนเมืองอื่นต้องปกครองตามใจคนจึงเปนการยากแต่รอดตัวที่เขาเปนคนมีคนชอบมาก ฉันทก็ว่าฉันทจิตใจที่ได้มาเปิดความจริงซึ่งมีอยู่ในอกให้เห็นว่าเราอยากเปนไมตรีกับฝรั่งเศสเพียงใด ข้อความอันนี้ฉันทก็ได้เปิดไว้กับเอมเปอเรอร์รัสเซียเสร็จแล้ว เขาก็รับว่าเอมเปอเรอร์ได้รับสั่งกับเขา ฉันทว่าด้วยฝรั่งเศสมีใจรักแลเชื่อถือเอมเปอเรอร์ ๆ เปนพยานฉันทในข้อนี้ กับทั้งที่ฉันทจะได้สำแดงไมตรีต่อมองซิเออร์โพร ซึ่งเปนที่รักของชาวฝรั่งเศส คงจะเปนเหตุให้ความประสงค์ของฉันทสำเร็จได้...^{๒๗}

สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน ดูแลบริหารราชการบ้านเมืองแทนพระองค์เป็นเวลานานถึง ๙ เดือน หรือ ๒๕๓ วัน (ระหว่างวันที่ ๗ เมษายน-๑๖ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๔๐) นับเป็นพระราชภารกิจที่หนักและ “ท้าทาย” มากสำหรับ “สตรี” ที่อยู่ในยุคของการเชื่อมต้อจากสมัยเก่าสู่สมัยใหม่ และในยามที่สยามประเทศเพิ่งผ่านการปฏิรูปการบริการราชการแผ่นดินครั้งใหญ่แบบ “พลิกแผ่นดิน” มาเพียง ๕ ปีเท่านั้น และภาวะที่สยามกำลังถูกคุกคามจากจักรวรรดินิยมอังกฤษและฝรั่งเศสโดยรอบด้าน แต่ก็ไม่ปรากฏว่าสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถก็ทรงสามารถปฏิบัติหน้าที่ผู้สำเร็จราชการแผ่นดินได้อย่างไม่ขาดตกบกพร่อง จนกระทั่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จฯ กลับมารับพระราชภารกิจของบ้านเมืองต่อมาได้อย่างต่อเนื่องสมบูรณ์

อนึ่ง ความสนพระราชหฤทัยในเรื่องราวระหว่างประเทศของสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถยังคงมีสืบเนื่องต่อมาจนขึ้นปลายแห่งพระชนม์ชีพดังที่นายแพทย์สมิธ ชาวอังกฤษแพทย์หลวงประจำพระองค์ ทำหน้าที่ถวายการรักษาพระอาการของสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนี เขียนไว้ในหนังสือ *A Physician at the Court of Siam* ว่า

...พระนางตื่นบรรทมระหว่างหกโมงถึงสองทุ่ม เมื่อทรงเปลี่ยนฉลองพระองค์เสร็จแล้วเจ้าพนักงานก็จะโทรศัพท์มาตามหมอสมิธที่บ้าน เพื่อให้มาตรวจพระอาการ

^{๒๗} เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ อ่างถึงโน สุวดี เจริญพงศ์ และปิยนดา บุนนาค (บรรณาธิการ). *สตรีแถวหน้าในประวัติศาสตร์เอเชีย*. (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์บ้านพิทักษ์อักษร, ๒๕๕๐), หน้า ๔๘.

ถ้ามีอาหารประจวบก็จะจัดยาให้ แต่ถ้าไม่มีอาหารประจวบ พระนางก็ทรงโปรดสนทนาเกี่ยวกับประเทศต่าง ๆ ในยุโรป ทรงมีความรู้เป็นอย่างดีเกี่ยวกับพระราชวงศ์ในมหาประเทศต่าง ๆ ในด้านตะวันตกของโลก ไม่ทรงโปรดอ่านหนังสือเอง แต่จะให้ข้าราชการบริพารอ่านให้ฟังเสมอ ก่อนบรรทม จะต้องมีคนอ่านวรรณคดีหรือหนังสือพิมพ์ถวาย...^{๒๘}

การเสด็จประพาสต่างประเทศ ในการเสด็จประพาสนอกพระราชอาณาจักรของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น สมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถได้ตามเสด็จด้วยในบางครั้ง เช่น การเสด็จประพาสเมืองสิงคโปร์ ชาว^{๒๙} ทำให้ได้ทอดพระเนตรเห็นความเจริญก้าวหน้าด้านการศึกษาของเด็กหญิงและกุลสตรี ด้านการแพทย์ การสาธารณสุข ดังการเสด็จฯ เยือนชาวครั้งที่ ๒ และครั้งที่ ๓ ใน พ.ศ. ๒๔๓๙ และ พ.ศ. ๒๔๔๔ เป็นการเสด็จพระราชดำเนินเป็นการส่วนพระองค์ด้วยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพอพระราชหฤทัยในน้ำใจไมตรีของผู้คนและบรรยากาศของชวามาก ดังทรงกล่าวไว้ในพระราชหัตถเลขาตอนหนึ่งว่า “...ถ้าหากว่านอกจากกรุงเทพแล้ว จะหาที่ใดซึ่งจะเป็นที่ไมตรีสบายดีเหมือนยาวาไม่มีแล้ว...”^{๓๐} ฝ่ายในที่ตามเสด็จ เช่น สมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถ พระนางเจ้าสุกุมลมารศรี พระราชเทวี พระอรรคชายาเธอ พระองค์เจ้าสายสวลีภิรมย์ กรมขุนสุทธาสินีนาฏ ปราบกฏในการเสด็จพระราชดำเนินเยือนชาวแต่ละครั้ง สถานที่ที่ทรงโปรดเสด็จไปทอดพระเนตร คือ โรงพยาบาลและโรงเรียน ถ้าไม่ทรงไปด้วยพระองค์เองก็จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถและเจ้านายฝ่ายในเป็นผู้แทนพระองค์เสด็จไปทอดพระเนตรกิจการของสถานที่เหล่านี้ ภายหลังจากเสด็จพระราชดำเนินกลับไทยแล้ว นับตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๒๒ เรื่อยมาจนถึง พ.ศ. ๒๔๓๙ ในช่วงระยะเวลา ๑๐ กว่าปีนี้ ประเทศไทยมีโรงพยาบาลเกิดขึ้นหลายแห่ง นอกจากนี้ยังมีการตั้งกรมพยาบาล โรงเรียนแพทยาลัย โรงเรียนนางผดุงครรภ์ ในส่วนของโรงเรียน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

^{๒๘} มัลคอล์ม, สมิธ. “สมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระบรมราชินีนาถ” ใน *ราชสำนักสยามในทรงพระนครของหมอมสมิธ*. (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, ๒๕๓๗).

^{๒๙} โปรดดูรายละเอียดใน อภิชา ชุตินวงศ์พิสิฐ และสุวดี ธนประสิทธิ์พัฒนา, “การเสด็จประพาสสิงคโปร์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว”, วารสารณัฐศาสตร์ และปิยนาค บุนนาค, “การเสด็จพระราชดำเนินเยือนชาวของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว” ภาพฉายประวัติศาสตร์สมัยรัชกาลที่ ๕ ใน ปิยนาค บุนนาค และคณะ, เอกสารประกอบการประชุมทางวิชาการ, *การเสด็จพระราชดำเนินเยือนประเทศในเอเชียและยุโรป : ภาพฉายประวัติศาสตร์สยามในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว*. เนื่องในวโรกาสพระบรมราชสมภพครบ ๑๕๐ ปี วันอังคารที่ ๑๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๔๖ ณ ห้องประชุมสารนิเทศ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, หน้า ๑-๒๒, หน้า ๒๓-๔๘.

^{๓๐} พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. *พระราชนิพนธ์จดหมายเหตุนรายวันเมื่อเสด็จประพาสเกาะชวาครั้งหลัง*, (กรุงเทพฯ : เอ็ม บี ๑๐, ม.ป.ป.), หน้า ๗๙.

และสมเด็จพระบรมราชินีนาถทรงมีโอกาสดำเนินการพระเนตรทั้งโรงเรียนสอนหนังสือทั่วไปและโรงเรียนของหมอสอนศาสนาที่สอนแต่เฉพาะเด็กผู้หญิง ผลที่ตามมาคือใน พ.ศ. ๒๔๒๓ ประเทศไทยมีโรงเรียนสำหรับเด็กหญิงโดยเฉพาะเป็นแห่งแรกคือ โรงเรียนสุนันทาลัยหรือโรงเรียนราชินีในปัจจุบัน และมีโรงเรียนสตรีอื่นๆ ตามมาดังกล่าวมาแล้ว

นอกจากนี้ยังมีการต้อนรับอย่างเป็นทางการพิธีของข้าหลวงชาวตะวันตกซึ่งปกครองดินแดนเหล่านั้นดังในการเสด็จประพาสสิงคโปร์ใน พ.ศ. ๒๔๓๙ สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถขณะเป็นสมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระอรรคราชเทวี สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าวัลยอลงกรณ์ และเจ้าจอมมารดาชุ่ม ได้ตามเสด็จ^{๓๑} รัฐบาลสิงคโปร์ (ข้าหลวงอังกฤษ) ได้จัดการต้อนรับเสด็จ สตรีฝ่ายในได้มีโอกาสเข้าร่วมงานพิธีด้วย ดังปรากฏในเอกสารความตอนหนึ่งว่า “...๑๘ พฤษภาคม เวลาบ่ายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินพร้อมด้วยสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระอรรคราชเทวีไปในที่ท่าหน้าเชอซาลส์มิทเชล คอเวอนเนอผู้ครองเมืองสเตอร์ตส์เสตเตอลเมนต์ ได้เชิญประชุมสมัคสโมสรในสวนเพื่อเปนพระเกียรติยศ...”^{๓๒} และ “...๒๐ พฤษภาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๕ ตอนค่ำไปดินเนอร์ที่เกาเวอนเมนต์เฮาส์ มีสำหรับให้แม่เล็ก พวกเรา ๖ คน แม่เล็ก นางชุ่ม กรมดำรง รพี แลกงซูล ข้างเขามิผู้หญิง ๕ คน ๖ ทั้งเมียเจ้าเมือง รวมกันทั้งสิ้นประมาณ ๑๖ หรือ ๑๘ เปนอย่างคั่นเคย..”^{๓๓} การได้เข้าร่วมครั้งนี้ทำให้สตรีฝ่ายในได้มีโอกาสสังเกตและเรียนรู้พิธีการได้ด้วยตนเอง

ดังนั้น เมื่อเสด็จกลับมา สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถจึงขอพระราชทานกราบบังคมทูลเสนอแนะให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงวางรากฐานด้านการศึกษาของเด็กหญิงและกุลสตรี ด้านการแพทย์ การสาธารณสุข การสังคมสงเคราะห์ และทำนุบำรุงด้านการเกษตรกรรม การทหาร และการสาธารณสุขประโยชน์ทางด้านกายภาพ รวมทั้งการเป็น “แม่งาน” ในการจัดพิธีการรับแขกเมืองแบบตะวันตกในราชสำนัก โดยทรงนำประสบการณ์มาจัดการต้อนรับบุคคลระดับพระบรมวงศานุวงศ์ต่างประเทศในพระบรมมหาราชวังตามแบบตะวันตกได้เป็นอย่างดี อาทิ การจัดการต้อนรับเจ้าชายเฮนรีแห่งปรัสเซีย ในเดือนธันวาคม พ.ศ. ๒๔๔๒ ซึ่งได้มีการจัดงานสโมสรรื่นเริงที่พระราชวังบางปะอิน การชุมนุมฟังดนตรี การประชุมดูละคร และจัดพระราชทานเลี้ยงในพระบรมมหาราชวังตามแบบตะวันตกเพื่อเป็นพระเกียรติยศในการส่งเสด็จ ซึ่งทางราชสำนักสยามได้จัดเตรียมอาหารอย่างฝรั่งและจัดโต๊ะ

^{๓๑} พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, *ระยะทางเที่ยวชวากว่าสองเดือน*, หน้า ๑๐ (รูปภาพ).

^{๓๒} หจข. เอกสารรัชกาลที่ ๕ กต๗.๑๓.๒ โทรเลขพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์ทรงมีมาแต่เมืองสิงคโปร์ถึงคณะผู้รักษาการแผ่นดิน ลงวันที่ ๑๙ พฤษภาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๕

^{๓๓} พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, *ระยะทางเที่ยวชวากว่าสองเดือน*, หน้า ๒๑.

เสวยยาบแบบราชสำนักยุโรปโดยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระบรมราชินีร่วมเสวยด้วย^{๓๔}

ในบางโอกาสทรงปรับการประดิษฐ์ดอกไม้แบบไทยให้ผสมผสานกับแบบตะวันตก เพื่อให้เป็นที่ประทับใจของแขกเมือง อาทิ จัดเป็นรูปพญานาคพาดบนโต๊ะเสวย

การเสด็จเยี่ยมราษฎร สมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถ มักตามเสด็จพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินประพาสหัวเมืองชนบทเพื่อเยี่ยมเยียนราษฎร^{๓๕} ซึ่งบางครั้งอาจต้องเสด็จพระราชดำเนินรอนแรมไปในถิ่นทุรกันดาร ต้องเสด็จผ่านป่าเขา บางคราวต้องทรงช้างทรงม้าหรือประทับเกวียน ซึ่งก็ได้ทรงหวาดหวั่น^{๓๖} ตามเส้นทางเสด็จพระราชดำเนิน มีประชาชนมาเฝ้ารับเสด็จก็พระราชทานเครื่องอุปโภคบริโภคให้ ที่แห่งใดถนนหนทาง สะพานหรือที่สาธารณะอื่น ๆ ขาดทรุดโทรมก็บริจาคพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ทำนุบำรุงซ่อมสร้างให้ดีขึ้น ตำบลใดขาดน้ำบริโภคใช้สอย ก็โปรดเกล้าฯ ให้ขุดบ่อน้ำสาธารณะ และปีใดที่มีอากาศหนาวก็พระราชทานผ้าห่มกันหนาว รวมทั้งตำบลใดที่ขาดแคลนยารักษาโรคก็จะโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระราชทรัพย์ให้ข้าราชการบริพารจัดซื้อยามาแจกจ่าย

การศึกษา สมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถทรงสนพระราชหฤทัยในการพัฒนาเยาวชนสตรีสยาม เพื่อให้มีส่วนร่วมในการร่วมสร้างความเจริญรุ่งเรืองให้แก่ประเทศในยามที่กำลังถูกคุกคามและทำทลายจากการแผ่ขยายอิทธิพลของลัทธิจักรวรรดินิยมตะวันตกซึ่งแพร่แนวความคิดเรื่อง “ภาระของคนผิวขาว” ในการอ้างสิทธิสภาพที่จะยึดครองดินแดนต่าง ๆ ที่ “ไม่มีอารยธรรม” ในสายตาของตะวันตกเพื่อให้ความเป็นอารยะตามแบบตน^{๓๗} พระองค์มีพระราชดำริว่า แนวทางที่สำคัญส่วนหนึ่งในการดำเนินการดังกล่าวให้บรรลุผลสัมฤทธิ์ คือ การจัดการศึกษาเล่าเรียนที่ดีตามมาตรฐานสากลในขณะนั้นให้แก่เยาวชนสตรีทั้งหลาย

แต่เดิมนั้นมีโรงเรียนสำหรับเด็กหญิงเพียงแห่งเดียวคือโรงเรียนกุลสตรีวังหลัง ซึ่งก่อตั้งขึ้นโดยคณะผู้สอนศาสนาคริสต์จากสหรัฐอเมริกา^{๓๘} ต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๒๓ สมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถซึ่งทรงตระหนักถึงความสำคัญของการให้เด็กหญิงไทยมีโอกาสทางการศึกษาตามแบบนานอารยประเทศจึงได้กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวให้ทรงจัดตั้ง “โรงเรียนสุนันทาลัย” สำหรับ

^{๓๔} หจข. เอกสารรัชกาลที่ ๕ กต ๓๓.๖.๓/๕ เรื่องการต้อนรับปรัสเซียแห่งปรัสเซีย (พ.ศ. ๒๔๔๒).

^{๓๕} วิลาวรรณสถิตยวงศ์. ๗๒ ปี จอมสุรางค์อุปถัมภ์. (ม.ป.ท., ม.ป.ป.).

^{๓๖} เวสีนา เสนิงค์. เสวยภาพ่องศรี. (กรุงเทพฯ : บางกอกบุ๊ค, ๒๕๔๑).

^{๓๗} ปิยนาด บุนนาค. ประวัติศาสตร์ไทยสมัยใหม่ (ตั้งแต่การทาสันธิสัญญาบาวริงถึง “เหตุการณ์ ๑๔ ตุลาคม” พ.ศ. ๒๕๑๖), พิมพ์ครั้งที่ ๓. (กรุงเทพฯ : คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๙), หน้า ๓๗.

^{๓๘} ประวัติความเป็นมาโรงเรียนวัฒนาวิทยาลัย (ออนไลน์), <http://www.wattana.ac.th/history/> สืบค้นเมื่อวันที่ ๒๙ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๕๗.

วารสารราชบัณฑิตยสภา
ปีที่ ๔๐ ฉบับที่ ๓ ก.ค.-ก.ย. ๒๕๕๘

ศาสตราจารย์กิตติคุณ ดร.ปิยนดา บุนนาค

๔๕

กุลธิดาชั้นสูง เพื่ออุทิศแด่สมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์ สมเด็จพระเชษฐภคินี ดังความในพระราชหัตถเลขาว่า “แม่เล็กเป็นคนมีอชญาไศรยน์อมไปในทางที่อยากให้ผู้หญิงมีที่เล่าเรียนเปนการแน่นอนมาเสียช้านานแล้ว แต่คิดจะตั้งโรงเรียนมาช้านานจนเกิดโรงเรียนสุนันทาไลย ขึ้น”^{๓๙} (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเรียกสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถว่า “แม่เล็ก”)^{๔๐} โรงเรียนแห่งนี้เป็นโรงเรียนประจำสำหรับสตรีแห่งแรก มีหลักสูตรคล้ายคลึงกับโรงเรียนมิชชันนารี กล่าวคือ ให้การศึกษาวิชาภาษาไทย ภาษาอังกฤษ ประวัติศาสตร์ ภูมิศาสตร์ และวิชาแม่บ้านการเรือน ตลอดจนการเข้าสมาคมตามแบบตะวันตก แต่ต่อมาโรงเรียนแห่งนี้ก็เลิกกิจการไปใน พ.ศ. ๒๔๔๐ สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถพระราชทานพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ให้จัดตั้ง “โรงเรียนเสาวภาผ่องศรี” ขึ้น จากพระนามเดิมของพระองค์ ตรงบริเวณที่เป็นวังของพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ โรงเรียนแห่งนี้ซึ่งเป็นโรงเรียนไป-กลับสำหรับเด็กหญิง ต่อมา พ.ศ. ๒๔๔๙ ทรงมีพระราชหัตถเลขาถึงพระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ (ต่อมาคือ เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี เสนาบดีกระทรวงธรรมการ) โปรดเกล้าฯ ให้รวมโรงเรียนเสาวภา กับโรงเรียนบำรุงสตรีวิชา โรงเรียนสตรีของรัฐบาลแห่งแรก เปิดทำการสอนใน พ.ศ. ๒๔๔๔ แล้วพระราชทานชื่อว่า โรงเรียนเสาวภา ต่อมา พ.ศ. ๒๕๒๓ กระทรวงศึกษาธิการได้เปลี่ยนชื่อเป็นวิทยาลัยอาชีวศึกษาเสาวภาจนถึงปัจจุบัน

ใน พ.ศ. ๒๔๔๘ สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งโรงเรียนสตรีขึ้นอีกแห่งหนึ่ง ที่ตรงบริเวณตึกมณณนอชฎาณกับถนนจักรเพชร ตำบลปากคลองตลาด แล้วพระราชทานนามว่า “โรงเรียนราชินี” แต่ในเวลาต่อมาได้ย้ายไปอยู่ที่ข้างวังหน้า ข้างวังพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนเรศวรฤทธิตรงข้ามกับโรงพยาบาลทหารบก ที่ถนนพระอาทิตย์จนถึง พ.ศ. ๒๔๔๙ จึงย้ายมาอยู่ที่ตึกสุนันทาไลยปากคลองตลาดหรือในสถานที่ตั้งปัจจุบัน^{๔๑}

สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถได้ทรงบริจาคพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ให้ตั้งโรงเรียนและจ่ายเงินเดือนครูในโรงเรียนต่าง ๆ เช่น โรงเรียนราชินี โรงเรียนราชินีบน โรงเรียนทวิธาภิเศก โรงเรียนเสาวภา โรงเรียนแพทย์ผดุงครรภ์และหญิงพยาบาล (ปัจจุบันคือ คณะพยาบาลศาสตร์

^{๓๙} หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศ. ๕-๒๙ อ้างถึงในสุวดี เจริญพงศ์ “สมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี” ใน สุวดี เจริญพงศ์ และปิยนดา บุนนาค (บรรณาธิการ). *สตรีแถวหน้าในประวัติศาสตร์เอเชีย*. (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์บ้านพิทักษ์อักษร, ๒๕๕๐), หน้า ๔๖.

^{๔๐} ไกรฤกษ์ นานา, “ปียมหาราชานุสรณ์ ประวัติศาสตร์ที่ไม่ถูกบันทึก”, *ศิลปวัฒนธรรม* ฉบับปีที่ ๒๙ ฉบับที่ ๖ เมษายน ๒๕๕๑ หน้า ๑๐๖-๑๒๕.

^{๔๑} โปรดดูรายละเอียดใน “ประวัติวิทยาลัยอาชีวศึกษาเสาวภา” (ออนไลน์). http://www.swbvc.ac.th/index.php?option=com_content&view=article&id=46&Itemid=27 และ “ตำนานการศึกษาในสยาม” (ออนไลน์). <http://allknowledges.tripod.com/historyofthaieducation.html> สืบค้นเมื่อวันที่ ๒๙ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๕๗.

มหาวิทยาลัยมหิดล) โรงเรียนวิเชียรมาตุ และโรงเรียนสภาราชินี (จังหวัดตรัง) โรงเรียนจอมสุรางค์อุปถัมภ์ (จังหวัดพระนครศรีอยุธยา) โรงเรียนราชินีบูรณะ (จังหวัดนครปฐม) โรงเรียนศรียานุสรณ์ (จังหวัดจันทบุรี) โรงเรียนสตรีราชินูทิศ (จังหวัดอุดรธานี) และโรงเรียนมัธยมวัดเบญจมบพิตรซึ่งสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถเสด็จฯ มาทรงควบคุมการก่อสร้างแทนพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

การแพทย์ การพยาบาล และการสังคมสงเคราะห์ สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ทรงมีความห่วงใยความเจ็บไข้ได้ป่วยของราษฎรและทหารเป็นอย่างยิ่ง ได้ทรงสนับสนุนการก่อตั้งโรงพยาบาลศิริราช ซึ่งนับว่าเป็นโรงพยาบาลแห่งแรกของประเทศไทย และพระราชทานพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ ตั้งโรงเรียนแพทย์ผดุงครรภ์ขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๔ สำหรับเป็นสถานศึกษาวิชาพยาบาลและผดุงครรภ์ของสตรี ทั้งยังทรงจ่ายเงินเดือนแพทย์ มิชชันนารี ช่วยเหลือค่าใช้จ่าย ตลอดจนค่าอาหารของนักเรียน และพระราชทานเงินให้แก่หญิงอนาถาที่มาคลอดบุตรตามการแพทย์สมัยใหม่แบบตะวันตก ในโรงพยาบาลศิริราชเพื่อเป็นค่าใช้จ่ายทุกคน ทั้งนี้ สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถทรงเป็นผู้นำชักชวนสตรีไทยให้เลิกการคลอดบุตรในลักษณะที่ต้องอยู่ไฟมาใช้วิธีการพยาบาลแบบสากลที่สุขสบาย และได้ผลดีกว่า

นอกจากนี้ เมื่อมีการจัดตั้งสภาอุณาโลมแดงตามความคิดริเริ่มของท่านผู้หญิงเปลี่ยน ภาสกรวงศ์ โดยชักชวนสตรีอาสาสมัครและได้กราบบังคมทูลสมเด็จพระนางเจ้าสว่างวัฒนา พระบรมราชเทวี เพื่อขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตตั้งสภาอุณาโลมแดงแห่งชาติสยามขึ้น ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้จัดตั้งสภาอุณาโลมแดงขึ้นเมื่อวันที่ ๒๖ เมษายน พ.ศ. ๒๔๓๖ เพื่อเป็นศูนย์กลางบรรเทาทุกข์ช่วยเหลือผู้เจ็บป่วย ในคราวที่เกิดความขัดแย้งระหว่างสยามกับฝรั่งเศสเรื่องเขตแดนริมฝั่งแม่น้ำโขงเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๖ เป็นที่รู้จักกันว่า วิกฤติการณ์ ร.ศ. ๑๑๒ หรือวิกฤติการณ์ปากน้ำ ทำให้ทหารและราษฎรจำนวนมากได้รับบาดเจ็บ สภาอุณาโลมแดงได้เป็นศูนย์กลางในการบรรเทาทุกข์ให้เป็นอย่างมาก หลังจากวิกฤติการณ์ดังกล่าว สภาอุณาโลมแดงจึงใช้ชื่อว่าสภาอากาศสยาม ซึ่งเปลี่ยนเป็นโรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์และสภาอากาศไทยในปัจจุบัน นับว่าเป็นองค์กรสาธารณประโยชน์องค์กรแรกในประเทศไทย ทั้งนี้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระนางเจ้าสว่างวัฒนา พระบรมราชเทวี (สมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า) เป็นสภาชนนี และสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ขณะเป็นสมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระวรราชเทวี ดำรงตำแหน่งสภานายิกา สืบต่อมาเป็นเวลาถึง ๒๖ ปี ท่านผู้หญิงเปลี่ยน ภาสกรวงศ์ เป็นเลขานุการนิสิตสภาอุณาโลมแดง สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถได้ทรงบริจาคพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ในกิจกรรมขององค์กรกุศลนี้อยู่เสมอ นอกจากนั้นยังได้ทรงบริจาคพระราชทรัพย์แก่โรงพยาบาลหลายแห่งทั้งในกรุงเทพมหานครและต่างจังหวัด

วารสารราชบัณฑิตยสภา
ปีที่ ๔๐ ฉบับที่ ๓ ก.ค.-ก.ย. ๒๕๕๘

ศาสตราจารย์กิตติคุณ ดร.ปิยนาด บุนนาค

๔๗

การสาธารณสุขประโยชน์ สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถทรงเห็นความสำคัญของเส้นทางคมนาคม ทรงมีพระราชดำริให้สร้างสะพานเสาวนีย์ซึ่งเป็นสะพานข้ามคลองริมทางรถไฟสายเหนือเชื่อมถนนศรีอยุธยาให้ติดต่อกันตลอด เมื่อคราวเฉลิมพระชนมพรรษา ๔๘ พรรษา พ.ศ. ๒๔๕๔ กรมโยธาธิการได้ออกแบบและสร้างถวายตามพระราชเสาวนีย์ ต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๖๐ พระองค์ทรงบริจาคพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ โปรดให้สร้างรูปปั้นแม่พระธรณีบีบมวยผม พระราชทานให้เป็นสาธารณสมบัติสำหรับประชาชนให้ได้ใช้น้ำสะอาดบริโภค โดยน้ำจะไหลจากมวยผมแม่พระธรณีลงหม้อน้ำขนาดใหญ่ ปัจจุบัน แม่พระธรณีบีบมวยผมนับเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ เป็นที่เคารพบูชาของประชาชน รูปปั้นแม่พระธรณีบีบมวยผมนี้ตั้งอยู่ที่ห้วมถนนใกล้สะพานผ่านพิภพลีลา ที่โรงพยาบาลปัญจมาภิธาอุทิศจังหวัดพระนครศรีอยุธยา และบ่อน้ำที่หัวหิน^{๔๒}

ใน พ.ศ. ๒๔๔๓ สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถได้ตามเสด็จพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เปิดทางรถไฟสายกรุงเทพฯ-นครราชสีมาด้วย

การศาสนา สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถทรงบำเพ็ญพระราชกุศลอย่างสม่ำเสมอ ทรงบริจาคพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์สร้างเจดีย์วัดฤๅ พระพุทธรูป พระธรรมคัมภีร์ เช่น พระไตรปิฎกสยามรัฐในรัชกาลที่ ๕ สร้างพระวิหารสมเด็จพระวัดเบญจมบพิตร ปฏิสังขรณ์พระอารามต่างๆ ทั้งในพระนครและหัวเมืองรวมทั้งนอกพระราชอาณาจักรด้วย

นอกจากการบำเพ็ญพระราชกุศลเป็นพิเศษตามพระราชจารีตประเพณีที่จัดขึ้น อาทิ วันประสูติพระราชพิธีโสกันต์และวันสำคัญอื่น ๆ แล้ว ยังได้ทรงบริจาคพระราชทรัพย์ถวายแด่พระภิกษุสงฆ์และสามเณรเป็นกิจวัตร พร้อมทั้งพระราชทานค่าน้ำประปา ค่าชำระปิดกวาด รักษาพระอาราม และการทำงานบำรุงซ่อมแซมดูแลรักษาอย่างสม่ำเสมอ^{๔๓}

การทหาร สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถมักเสด็จฯ ไปทอดพระเนตรการซ้อมรบหรือที่เรียกว่า “การประลองยุทธ” ในต่างจังหวัดเกือบทุกปี บางครั้งประทับร่วมเสวยพระกระยาหารในเต็นท์ผู้บัญชาการรบท่ามกลางแม่ทัพนายกอง และเคยมีพระราชดำรัสในเวลาการชุมพลทหารครั้งใหญ่ตอนหนึ่งว่า “ถึงแม้ฉันเป็นหญิงก็จริง แต่ก็มิมีใจเหมือนท่านทั้งหลายซึ่งเต็มไปด้วยความรักชาติศาสนาพระมหากษัตริย์เมื่อมีเหตุการณ์ใดเกิดขึ้น ในเวลาหนึ่งเวลาใดก็ดี ฉันตั้งใจที่จะช่วยเหลือผู้เป็นนักรบ

^{๔๒} “อุทุมพร”, สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนี พันปีหลวง, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์บุ๊ค, ๒๕๕๑).

^{๔๓} โปรดดูรายละเอียดใน “อุทุมพร”, พระราชประวัติ ชีวิตส่วนพระองค์ สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนี พันปีหลวง, (กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์บุ๊ค, ๒๕๑๕), หน้า ๑๐๙-๑๑๒.

อยู่เสมอไม่ถอยเลย”^{๔๔} พระองค์มีพระราชหฤทัยห่วงใยในความทุกข์สุขของทหาร โดยพระราชทานเครื่องอุปโภคบริโภคแก่เหล่าทหาร หรือเมื่อทหารประสบอุบัติเหตุ เจ็บป่วย ก็จะทรงส่งแพทย์หลวงไปรักษา^{๔๕}

คราวเมื่อตามเสด็จพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไปเปิดทางรถไฟสายกรุงเทพฯ-นครราชสีมา ได้ทรงเข้าไปในค่ายทหาร ทรงเปิดสโมสรนายทหาร ซึ่งพระราชทานนามว่า “สโมสรร่วมเรียงไชย”^{๔๖} และทอดพระเนตรการแสดงของหน่วยทหารต่าง ๆ ในค่ายบริเวณหนองบัว โดยกรมทหารม้าที่ ๕ ได้ทำการแสดงบนหลังม้า แปรขบวนกองร้อย ทหารม้าทั้งกองร้อย ได้ควมม้าฮ่อเข้ามาหยุดแสดงความเคารพต่อหน้าที่ประทับ สมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถทรงโปรดเป็นอย่างยิ่ง จึงได้ทูลขอหน่วยทหารม้าหน่วยนี้เป็นหน่วยรักษาพระองค์ แต่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมิได้พระราชทาน เนื่องจากยังไม่เคยมีในพระราชประเพณีมาก่อน ต่อมา พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงถวายตำแหน่งผู้บังคับการพิเศษกรมทหารม้าที่ ๕ (ปัจจุบันได้แปรสภาพหน่วยเป็นกองพันทหารม้าที่ ๖) แต่สมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนี ตามคำสั่งเกล้าโหมที่ ๓๗๓/๒๖๔๗๑ ลงวันที่ ๖ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๔๕ เรื่อง ถวายตำแหน่งผู้บังคับการพิเศษความว่า

...พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งผู้บังคับการพิเศษกรมทหารปืนใหญ่ที่ ๑ รักษาพระองค์ กรมทหารปืนใหญ่ที่ ๖ กรมทหารปืนใหญ่ที่ ๑๐ กรมทหารราบที่ ๗ กรมทหารราบที่ ๘ กรมทหารราบที่ ๙ ทรงถวายตำแหน่งผู้บังคับการพิเศษกรมทหารม้าที่ ๕ แต่สมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนี พระราชทานตำแหน่งผู้บังคับการพิเศษ กรมทหารม้าที่ ๒ แต่สมเด็จพระนางเจ้าอิน้องนาง เจ้าฟ้ากรมหลวงเพชรบุรีราชสิรินทร ทั้งนี้เพื่อเป็นเกียรติแก่กรมนั้นและกองพล ซึ่งกรมนั้นสังกัดอยู่ เพราะฉะนั้นให้เจ้าหน้าที่จ่าย อักษรพระนามาภิไธยย่อ ว.ป.ร. ให้แก่ทหารในกรมทหารปืนใหญ่ที่ ๑ รักษาพระองค์ กรมทหารปืนใหญ่ที่ ๖ กรมทหารปืนใหญ่ที่ ๑๐ กรมทหารราบที่ ๗ กรมทหารราบที่ ๘ กรมทหารราบที่ ๙ ดิถีบายศตามระเบียบ...^{๔๗}

^{๔๔} เสาวภาผ่องศรี : ทรงคุณยิ่งใหญ่ปราวินัจวราชภูริ (๒๕๕๗, ๑ ธันวาคม) ใน โรงเรียนราชินี (ออนไลน์) สืบค้นเมื่อวันที่ ๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๕๗ จาก http://www.rajini.ac.th/queenregent_thai/m10.html

^{๔๕} พลตรี บัญชร ขวาลศิลป์, *ครบรอบ ๑๑๑ ปี โรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า*, พิมพ์ครั้งที่ ๑. (กรุงเทพฯ : บริษัท มังกรการพิมพ์ (๑๙๙๔) จำกัด), ๒๕๔๑.

^{๔๖} พันเอก ชูชัย สิ้นไชย, *เกียรติประวัติการรบดีเด่น ร.อ.กมล สาคุณ*, ขอนแก่น, ๒๕๒๒.

^{๔๗} กระทรวงกลาโหม, *วันที่ระลึกคล้ายวันสถาปนากระทรวงกลาโหม ๑๑๓ ปี*, (กรุงเทพฯ : บริษัท ดันอ้อ จำกัด, ๒๕๔๓).

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดเกล้าฯ ให้กรมทหารม้าที่ ๕ ตติพระนามาภิไธยย่อ ส.ผ. ของสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนี กลางอินทราธนูทั้ง ๒ ข้าง (ได้ปรับเปลี่ยนมาประดับที่หน้าอกเบื้องขวาใน พ.ศ. ๒๔๕๖) สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ทรงพระยศนายพันเอก^{๔๘} และได้พระราชทานเงินจำนวน ๔๔,๐๐๐ บาท เพื่อสร้างโรงม้าขึ้นในกรมทหารม้าที่ ๕ ต่อมากระทรวงกลาโหมได้ส่งนายดาบจัน เลิศพยาบาล ซึ่งเป็นสัตวแพทย์ที่สำเร็จการศึกษาจากยุโรป มาประจำหมวดสัตวแพทย์ จึงนับว่าได้เริ่มมีการใช้ยารักษาม้าแบบแผนปัจจุบันเป็นครั้งแรก

การเกษตร สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถทรงสนพระทัยและโปรดด้านการเกษตร^{๔๙} โดยเฉพาะการเลี้ยงไก่พันธุ์การปลูกธัญพืชไม้ดอกไม้ประดับในบริเวณที่ประทับ

พระองค์โปรดการปลูกข้าวเป็นพิเศษทรง “ทำนา” ด้วยพระองค์เองที่นาหลวงทุ่งพระองค์ มักนำพระบรมวงศานุวงศ์เสด็จไปทรงดำนาเพื่อเป็นการประเดิมชัยในฤดูการทำนาคความสนพระทัยของสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถเกี่ยวกับการทำนาปรากฏตั้งแต่ช่วงปลายรัชกาลที่ ๕ ได้ทรงทำนาที่ทุ่งพระยาไทซึ่งจัดเป็นนาหลวง มีเรื่องปรากฏในพระราชหัตถเลขาในรัชกาลที่ ๕ ที่พระราชทานพระราชสาขานายจัตวาธรรมิโก ต่อนางหนึ่งความว่า “กำลังคิดทำนาที่ปลายถนนซ่งฮีในทุ่ง ได้ลงมือซื้อควายเสร็จแล้ว”^{๕๐}

และในฉบับลงวันที่ ๑๑ สิงหาคม ร.ศ. ๑๒๘ (พ.ศ. ๒๔๕๒) ความว่า “บางกอกเวลานี้ฝนชุกเกือบจะไม่เว้นวัน เรื่องสนุกของชาววังนั่นคือ กำลังคลั่งทำนา ตั้งแต่แม่เล็ก เป็นต้นลงตัวเอง เลี้ยงดูกันเป็นหลายวัน ข้อที่เกลียดโคลนเลนนั่นหายหมด ทำได้คล่องแคล่ว ที่โรงนาเป็นที่สบาย องค์กร์จันจร และนางชุ่มผลัดกันไปอยู่ที่นั่น พื้นสบายดีขึ้นทั้งสองคน องค์กร์จันจรถึงเดินได้ไกล ๆ เจ้านายที่เจ็บไข้ออดแออดต่างคนต่างสบายขึ้น เห็นจะเป็นด้วยได้เดินได้ยืนมากนั่นเอง”^{๕๑}

สรุป

สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถทรงเป็นราชนารีสยามในยุคของการเปลี่ยนผ่านจากสมัยการปรับตัวเข้าสู่ยุคใหม่เข้าสู่สมัยปฏิรูปซึ่งกำลังถูกคุกคามจากจักรวรรดินิยมตะวันตกอย่างรุนแรงด้วยพระปรีชาสามารถอันกอปรด้วยพระอัจฉริยภาพ พระราชวิริยะอุตสาหะในการแสวงหาความรู้และ

^{๔๘} บุษบกข สาคูณ, *อนุสรณ์พระราชทานเพลิงศพ พลตรี กมล สาคูณ ปช.ปม.* (กรุงเทพฯ: หจก. อรุณการพิมพ์, ๒๕๓๙).

^{๔๙} โปรดดูรายละเอียดใน “อุทุมพร”, *สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนี พันปีหลวง*, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์บุ๊ค, ๒๕๕๑), หน้า ๑๓๙-๑๔๔.

^{๕๐} พระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานแก่เจ้าดารารัศมีฉบับวันที่ ๒๔ เมษายน รัตนโกสินทรศก ๑๒๘.

^{๕๑} พระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ฉบับลงวันที่ ๑๑ สิงหาคม ร.ศ. ๑๒๘.

การทรงงาน รวมทั้งพระราชวิสัยทัศน์ที่กว้างไกลทำให้สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถได้ทรงประกอบพระราชกรณียกิจนานัปการที่ก่อประโยชน์อย่างมหาศาลให้แก่ประเทศชาติและประชาชนชาวสยาม โดยเฉพาะการบริหารราชการบ้านเมือง การเสด็จประพาสต่างประเทศอันนำมาซึ่งการเปลี่ยนแปลงในเชิงพัฒนาของสังคมไทยอย่างใหญ่หลวง การเสด็จเยี่ยมดูแลทุกข์สุขของราษฎรอันทำให้ทรงประกอบกิจสาธารณประโยชน์สำหรับประชาชนในดินแดนห่างไกล การศึกษาสำหรับเด็กหญิง และสตรี การศึกษาทาง การแพทย์ การพยาบาล และการสังคมสงเคราะห์แบบสมัยใหม่ การสาธารณประโยชน์ การทหาร และการเกษตร นั้นเป็นรูปแบบของ “งานบุกเบิก” แบบสมัยใหม่ โดยเฉพาะการเป็นต้นแบบของสตรีไทยในสมัยปฏิรูป ซึ่งเป็นทั้ง “เมียในฐานะเพื่อนคู่คิด” “แม่ในฐานะครูคนแรก” และ “เมียและแม่ในฐานะแม่เรือนผู้รอบรู้” ซึ่งสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถทรงมีบทบาทที่ยิ่งใหญ่นอกเหนือจาก “ครอบครัว” ของพระองค์ขยายไปสู่ “ครอบครัวใหญ่” คือประเทศชาติในยามมีวิกฤตการณ์ทางการเมืองที่เสี่ยงต่อการแทรกแซงของจักรวรรดินิยมตะวันตก สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถมีส่วนทำให้รัฐนาวาสยามผ่าน “ภาวะที่ยากลำบาก” นี้ไปได้ด้วยความเป็น “ผู้นำสตรีแห่งสยาม” ของพระองค์ ด้วยเหตุนี้องค์การยูเนสโกได้ประกาศยกย่องสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถให้เป็นบุคคลสำคัญของโลกในปี ๒๕๕๖ ในวาระครบรอบ ๑๕๐ ปีของวันพระราชสมภพเมื่อวันที่ ๑ มกราคม พ.ศ. ๒๕๕๗ โดยเน้นพระราชกรณียกิจด้านการศึกษาสำหรับเด็กหญิงและสตรี การศึกษาด้านสาธารณสุขศาสตร์ วัฒนธรรม วิทยาศาสตร์ประยุกต์ สังคมศาสตร์ และมนุษยศาสตร์.

บรรณานุกรม

- คณะกรรมการจัดพิมพ์หนังสือฉลองพระบรมครบร้อยปี สมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถ. *เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีในรัชกาลที่ ๖ และรัชกาลที่ ๗*. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: มูลนิธิพระบรมราชานุสรณ์ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวในพระบรมราชูปถัมภ์, ๒๕๕๗.
- จันทร์เพ็ญ ค้วงทองสุข. *แนวพระราชดำริและบทบาทของสมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถ ในการจัดการศึกษาของสตรีไทย: ศึกษาระหว่าง พ.ศ. ๒๔๐๖-๒๔๗๕*. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๕๐.
- จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. *พระราชนิพนธ์จดหมายเหตुरายวันเมื่อเสด็จประพาส เกาะชวาทครั้งหลัง*. กรุงเทพฯ: เอ็ม ปี ๑๐, ม.ป.ป.
- ซัชพล ไชยพร. “น้ำพระราชหฤทัยสมเด็จพระศรีพัชรินทร”. *สกุลไทย*, ๖๐ (๓๑๓๑), พ.ศ. ๒๕๕๗.
- ตำนานการศึกษาในสยาม (ออนไลน์). <http://allknowledges.tripod.com/historyofthaieducation.html> สืบค้นเมื่อวันที่ ๒๙ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๕๗.
- ปิยนาด บุนนาค และคณะ. *เอกสารประกอบการประชุมทางวิชาการ การเสด็จพระราชดำเนินเยือนประเทศในเอเชียและยุโรป: ภาพฉายประวัติศาสตร์สยามในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว*. เนื่องในวโรกาสพระบรมราชสมภพครบ ๑๕๐ ปี วันอังคารที่ ๑๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๔๖ ณ ห้องประชุมสารนิเทศ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย จัดโดย ศูนย์ประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ไทยกับประเทศในเอเชีย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยและหอประวัติจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ปิยนาด บุนนาค. “สมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถ: พระมารดาแห่งสยามประเทศ” ปาฐกถาเสากล้าของแผ่นดินซุด “๑๕๐ ปี พระราชสมภพสมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถ” วันศุกร์ที่ ๑๓ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๕๗ เวลา ๑๓.๐๐ น.-๑๕.๐๐ น. ณ ห้อง ๑๐๕ อาคารมหาจุฬาลงกรณ์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ปิยนาด บุนนาค. *ประวัติศาสตร์ไทยสมัยใหม่ (ตั้งแต่การทำสนธิสัญญาบาวริง ถึง “เหตุการณ์ ๑๔ ตุลาคม” พ.ศ. ๒๕๑๖)*. พิมพ์ครั้งที่ ๓, กรุงเทพฯ: คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๘.

ราชกิจจานุเบกษา, ประกาศพระอาการสวรรคตแห่งสมเด็จพระพันปีหลวง, เล่ม ๓๖, ๒๐ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๖๒, หน้า ๒๐๖๙.

ราชินี, โรงเรียน. *หนังสือที่ระลึกพระราชทานเพลิงศพ พระองค์เจ้าสุทธสิริโสภา*. กรุงเทพฯ : โรงเรียนราชินี, ๒๕๔๑.

วิลาวัลย์ สติตยวงศ์. ๗๒ ปี จอมสุรางค์อุปถัมภ์. ม.ป.ท., ม.ป.ป.

เวนิสา เสนิวังศ์ ณ อยุธยา. *เสาวภาผ่องศรีฯ สมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถ บรมราชชนนี พันปีหลวง พระอัครมเหสีคู่บัลลังก์ ร.๕*. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์บางกอกบุ๊ก, ๒๕๔๑.

ศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถ, สมเด็จพระ. *พระราชหัตถเลขาสมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีในรัชกาลที่ ๖ และรัชกาลที่ ๗ พระราชทานเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี*. กรุงเทพฯ : มูลนิธิพระบรมราชานุสรณ์ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ในพระบรมราชูปถัมภ์, ๒๕๕๗.

สมิธ มัลคอล์ม. “สมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระบรมราชินีนาถ” ใน *ราชสำนักสยามในทรรศนะของหมอลมมิช*. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, ๒๕๓๗.

สุวดี เจริญพงศ์ และปิยนารถ บุนนาค (บรรณาธิการ). *สตรีแถวหน้าในประวัติศาสตร์เอเชีย*. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์บ้านพิทักษ์อักษร, ๒๕๕๐.

เสาวภาผ่องศรี : ทรงคุณยิ่งใหญ่ปราวราษฏร์ (๒๕๕๗, ๑ ธันวาคม) ในโรงเรียนราชินี (ออนไลน์) สืบค้นเมื่อวันที่ ๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๕๗ จาก http://www.rajini.ac.th/queenregent_thai/m10.html

“อุทุมพร”. *สมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนี พันปีหลวง*. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพฯ : สร้างสรรค์บุ๊ก, ๒๕๕๑.

Abstract Her Majesty Queen Sri Bajarindra: Female Leader of Siam during the Age of Reforms
Piyanart Bunnag

*Fellow of the Academy of Moral and Political Sciences,
The Royal Society of Thailand.*

Her Majesty Queen Sri Bajarindra (Somdet Phra Sri Bajarindra Boromma Rajini Nath) is the Siamese Rajanari (Royal Lady) in the transitional period from the Age of Modernization to the Age of Reform during the serious threats of Western Imperialism towards Siam. She could modernize Siamese Society in various ways through her capacity, genius and great effort in seeking knowledge and co-operation with her high perspective. She performed many good things to develop the country as a whole. She was the female leader who modernized Siamese female roles of both girls and women through the way of educational socialization along the western line, while still keeping Siamese valuable traditions. Moreover she played a great part in saving Siam from the foreign imperialism graciously through her female elite role of Siam. Consequently, UNESCO promoted Her Majesty Queen Sri Bajarindra to be world figure in 2013 on the occasion of her 150th birthday anniversary.

Keywords: Her Majesty Queen Sri Bajarindra, Female Leader, Age of Reforms

เซมา (Sema) วิถีสู่ความจริงสูงสุดของรุมิ (Rumi)

รองศาสตราจารย์วนิดา ขำเขียว

ภาควิชาสังคมศาสตร์และการเมือง

ราชบัณฑิตยสภา

บทคัดย่อ

เซมาหรือการเต้นระบำหมุน (Whirling Dance) เป็นวิธีการเข้าถึงความจริงสูงสุดที่แตกต่างจากกลุ่มอื่น ๆ ในศาสนาอิสลามและได้รับความสนใจจากคนต่างศาสนาและต่างวัฒนธรรม เพราะมีพื้นฐานความคิดที่ให้ความสำคัญในด้านความรัก และมีรูปแบบปฏิบัติที่สัมพันธ์กับลัทธิสุญญิต (Mysticism) ซึ่งต้องอาศัยประสบการณ์ทางจิต วิธีการนี้ถูกค้นพบโดยจาลาอัลดีน มุฮัมมัด รุมิ (Jalaluddin Muhammad Rumi) ผู้เชื่อมั่นว่าความรักเท่านั้นที่จะทำให้เกิดสันติภาพและสามารถนำพามนุษย์ไปสู่บ่อเกิดของความรักอันยิ่งใหญ่คืออัลลอฮ์ ซึ่งเป็นสัจธรรมสูงสุด รุมิเชื่อว่าบุคคลใดก็ตามที่รับเซมาเป็นวิถีทางสำหรับตนในการเข้าถึงสัจธรรมสูงสุด บุคคลนั้นย่อมเห็นความวิจิตรของชีวิตและเห็นความสัมพันธ์กันของจักรวาลอันนำมาซึ่งความรักและหมดความเห็นแก่ตัวทำให้ตัวตนแห่งความยึดถือสลายไป จิตวิญญาณไหลไปรวมเป็นเอกภาพเดียวกับอัลลอฮ์ แนวคิดเช่นนี้เป็นลักษณะของวิธีการที่แสดงออกถึงสันติภาพ รุมิจึงได้รับการยกย่องจากองค์การยูเนสโก (UNESCO) ในฐานะเป็นบุคคลสำคัญแห่งปี ค.ศ. ๒๐๐๗ และเซมาได้รับการประกาศจากองค์การยูเนสโกให้เป็นมรดกทางวัฒนธรรมของมนุษยชาติที่สมควรแก่การอนุรักษ์

คำสำคัญ: เซมา, ซูฟี, เดอร์วิช, ซิกร์

บทนำ

ศาสนาแต่ละศาสนาต่างมีหนทางเข้าถึงความจริงสูงสุดตามแบบของตน แม้ในศาสนาเดียวกัน หนทางเข้าถึงความจริงนั้นอาจแตกต่างกันได้เพราะมีสาเหตุมาจากการค้นหาหนทางที่ง่ายที่สุด เร็วที่สุด และมีความเหมาะสมมากที่สุดกับความเชื่อของตน ศาสนาอิสลามเป็นศาสนาหนึ่งที่มีวิธีการเข้าถึงความจริงสูงสุดแตกต่างกัน แต่ทั้งหมดนี้เป็นความต่างที่นำไปสู่ความจริงสูงสุดเดียวกันคืออัลลอฮ์ ซูฟี (Sufi) เป็นวิธีการหนึ่งในศาสนาอิสลามที่มีการเข้าถึงความจริงสูงสุดต่างจากกลุ่มอื่น ๆ ตรงที่ให้ความสำคัญในเรื่องความรักและการค้นหาประสบการณ์ภายในจิต ความรักในทรวงอกของซูฟีนี้มีอิทธิพลต่อบุคคลสำคัญคนหนึ่งที่มีชื่อเสียงและเป็นที่ยอมรับกันดีในโลกตะวันตก ท่านผู้นั้นคือ จาลาอัลดีน มุฮัมมัด รุมิ หรือรุมิ

ผู้เปิดโลกอิสลามในอีกมุมหนึ่งที่มีลักษณะโรแมนติก ทำให้คนต่างศาสนาสวนมากมีความสนใจที่จะศึกษา และทำความเข้าใจในศาสนาอิสลามโดยเฉพาะการศึกษาแนวคิดของรุมิ ผู้ซึ่งเป็นบุคคลที่มีจิตใจกว้างขวาง ในด้านศาสนาและมีความรักให้แก่ทุกคน โดยมีหลักการที่มุ่งหวังให้มนุษยชาติได้เข้าถึงความรักอันบริสุทธิ์ และแท้จริงด้วยการปฏิบัติตามหลักศาสนาและหาประสบการณ์ภายในจิตด้วยตนเอง ซึ่งทั้งหมดนี้ได้นำรุมิ ไปสู่การค้นพบเซมา (Sema เป็นภาษาตุรกี แต่ในภาษาอังกฤษสะกดว่า Sama) หมายถึง การเต้นระบำหมุน อันเป็นวิถีทางที่ท่านเชื่อว่าสามารถเข้าถึงความจริงสูงสุด จึงเป็นเรื่องน่าสนใจที่ว่าเหตุใดเซมาเป็นวิถีทางที่ทำให้มนุษย์เข้าถึงความจริงสูงสุดและเป็นวัฒนธรรมที่คนทั่วโลกสนใจจนกระทั่งองค์การยูเนสโกประกาศ ยกย่องเซมาเป็นมรดกทางวัฒนธรรมของมนุษยชาติที่ควรค่าแก่การอนุรักษ์

ภูมิหลังของชีวิต

รุมิมีชื่อเต็มว่า จาลาลุดดีน มุฮัมมัด รุมิ (Jalaluddin Muhammad Rumi) คนตะวันตกที่รู้จัก ท่านนิยมออกเสียงตามภาษาอังกฤษว่า เจลาเลตติน มุฮัมเมต รุมิ (Jelaleddin Muhammed Rumi) ซึ่งคำว่า “รุมิ” (Rumi) นั้นมีความหมายว่า “โรมัน ในอะนาโตเลีย” (Romana Anatolia) ทั้งนี้เพราะ ท่านเกิดในเมืองบัลค์ (Balkh) ซึ่งเป็นเมืองชายแดนที่ขึ้นอยู่กับอาณาจักรอะนาโตเลียอันเป็นดินแดนของพวกโรมันตะวันออก ผู้คนโดยทั่วไปโดยเฉพาะชาวตะวันตกจึงนิยมเรียกชื่อท่านสั้น ๆ ว่า “รุมิ”^๑ และในทีนี้ขอเรียกชื่อว่า “รุมิ” ตามที่นิยมกัน

ประวัติของเมืองบัลค์นี้ยาวนานมากเพราะเคยเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรเปอร์เซีย (Persia) ก่อนเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรโรมันตะวันออก คนส่วนมากจึงเข้าใจว่าท่านเป็นชาวเปอร์เซีย ประกอบกับการที่ท่านเขียนวรรณกรรมเป็นภาษาเปอร์เซีย วรรณกรรมเปอร์เซียจึงนับท่านเป็นกวีเอกทั้ง ๆ ที่ท่านอาศัยในอาณาจักรนี้เป็นเวลาอันสั้น แต่ชีวิตส่วนใหญ่ของท่านนั้นอยู่ในตุรกีและชีวิตประจำวันของท่านก็ใช้ภาษาตุรกี ปัจจุบันเมืองบัลค์ยังคงมีอยู่ แต่ขึ้นอยู่กับประเทศอัฟกานิสถาน (Afghanistan)

รุมิเกิดเมื่อวันที่ ๓๐ กันยายน ค.ศ. ๑๒๐๗ บิดาของท่านมีนามว่า มุฮัมเมต บาฮัดดีน เวเลต (Muhammed Bahaeddin Veled) ซึ่งเป็นผู้มีความรู้ในทุกด้านทั้งในทางวิชาการของโลกและวิชาการทางศาสนา บิดาของท่านสืบเชื้อสายมาจากท่านอบู บักร์ (Abu Bakr) ซึ่งเป็นเคาะลีฟะฮ์ (Khalifah) หรือผู้ปกครองอาณาจักรอิสลามคนที่ ๑ (หลังจากศาสดามุฮัมมัดสิ้นชีวิต) ส่วนมารดาของรุมิมีนามว่า มุมิเน ฮาตุน (Mumine Hatun) ท่านเป็นชาวเมืองบัลค์และเป็นบุตรสาวของผู้ครองเมืองบัลค์ที่มีนามว่า รุกเนตติน (Rukneddin) สืบเชื้อสายมาจากท่านฮุสเซน (Hussein) ซึ่งเป็นบุตรชายของท่านอาลีและ

^๑ Naci Bakirci. (2010). *Konya & Mawlana*. Translated by Çağlar Güray. p. 12.

ท่านอาลีนี่คือลูกพี่ลูกน้องและบุตรเขยของศาสดามุฮัมมัด รูมีจึงเป็นผู้ที่มีสายเลือดอิสลามอย่างเข้มข้น ท่านอาศัยอยู่ที่เมืองบัลค์ได้ไม่นานก็ต้องอพยพพร้อมครอบครัวหนีภัยการรุกรานจากพวกมองโกล (Mongol) ขณะนั้นท่านอายุได้ประมาณ ๕ ขวบ การอพยพหนีภัยในครั้งนี้ทำให้ท่านและครอบครัวต้องร่อนเร่ไปตามเมืองต่าง ๆ จนกระทั่งถึงเมืองคารามัน (Karaman) ในอาณาจักรอะนาโตเลีย (ปัจจุบันอยู่ในประเทศตุรกี) ครอบครัวของท่านจึงยุติการเดินทางและเริ่มสร้างหลักฐาน รูมีได้รับการศึกษาจากบิดาและผู้รู้ที่เป็นซูฟี ซึ่งมีชื่อเสียงหลายท่าน ทำให้รูมีมีความแตกฉานทางวิชาการตั้งแต่เรื่องประวัติศาสตร์จนถึงเรื่องการแพทย์ อีกทั้งท่านยังศึกษาศาสนาต่าง ๆ ควบคู่ไปกับศาสนาอิสลามและมีความสามารถทางภาษาหลายภาษา ได้แก่ ภาษาตุรกี ภาษาเปอร์เซีย ภาษาอาหรับ และภาษากรีก รูมีจึงได้รับเกียรติให้เป็นอาจารย์สอนในสถาบันทางศาสนาของเมืองคอนยา (Konya) ท่านเป็นผู้ที่มีความรู้และมีลูกศิษย์นับจำนวนไม่น้อยสำหรับสมัยนั้น ต่อมาท่านได้สมรสกับหญิงสาวชาวซามาร์คานด์ (Samargand) ชื่อ เกฟแฮร์ ฮาตุน (Gevher Hatun) ผู้ให้กำเนิดบุตรชาย ๒ คนชื่อ บฮาอัดดีน มุฮัมมัด (Bahaaddin Muhammad) หรือเป็นที่รู้จักกันในนามสุลต่าน เวเลด (Sultan Veled) ผู้สืบสานแนวคิดของรูมีและดำเนินการจัดระบบชุมชนเมฟเลวี (Mevlevi) ซึ่งเป็นมุสลิมซูฟีที่เดินตามแนวคิดของรูมีในการเข้าถึงความจริง ชุมชนนี้มีศูนย์กลางอยู่ที่เมืองคอนยา และบุตรชายอีกคนหนึ่งของรูมีชื่อ อลาอัดดีน มุฮัมมัด (Alaaddin Muhammad) ภายหลังภรรยาของรูมีสิ้นชีวิต ท่านจึงสมรสใหม่กับสาวเมืองคอนยาชื่อ คีรา ฮาตุน (Kira Hatun) ผู้ให้กำเนิดบุตรชายชื่อ มุซัฟฟารูดดีน อามิร อัลอิม (Muzaffaruddin Amir Alim) และบุตรสาวอีกคนหนึ่งชื่อ มาลิกา ฮาตุน (Malika Hatun)^๒

นอกจากรูมีศึกษาเรียนรู้ทางปรัชญาและศาสนาตลอดจนวิชาการอื่น ๆ ในทางโลกจากบิดาของท่านแล้ว ท่านยังออกแสวงหาความรู้ทางศาสนาอิสลามตามเมืองต่าง ๆ ที่มีชื่อเสียงในสมัยนั้น เช่น ดามัสกัส (Damascus) และอะเลปโป (Aleppo) [ปัจจุบันทั้ง ๒ เมืองนี้อยู่ในประเทศซีเรีย (Syria)] และไคเซรี [(Kayseri) ปัจจุบันอยู่ในประเทศตุรกี] การเรียนรู้จากแหล่งความรู้ที่มีชื่อเสียงมีส่วนทำให้ท่านมีความแตกฉานในทางเทววิทยาและศาสนาตามแบบวิธีการของซูฟี ประกอบกับการที่ท่านได้ศึกษาแนวปฏิบัติของพวกเดอรัวิช (Dervish) ทำให้ท่านมีความรู้อย่างลุ่มลึกในศาสนาอิสลามทั้งในด้านทฤษฎีและปฏิบัติ ท่านได้นำความรู้เหล่านี้มาใช้ในชีวิตและได้แบ่งปันความรู้ที่มีอยู่ต่อบุคคลทั่วไปโดยไม่มีการเลือกชนชั้นวรรณะและวัฒนธรรม จนกระทั่งคนที่อยู่นอกศาสนาและชาวตะวันตกรู้จักท่านในฐานะที่เป็นมุสลิมใจบุญ ใจกุศลและมีความรักให้กับทุกคน มุสลิมซูฟีจึงยกย่องท่านว่าเป็นบุคคลผู้หนึ่งซึ่งสามารถเข้าถึงอัลลอฮ์ ทำให้ผู้คนในศาสนาต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นผู้นับถือศาสนาคริสต์ ยิว หรืออิสลามในสมัยนั้นต่างมีความปรารถนา

^๒ Adnan Karaismailoğlu. (2006). Mawlana Jalaladdin Muhammad Rumi. In *Rumi & His Sufi Path of love*. p. 10.

ที่จะสนทนากับท่านในเรื่องหลักธรรม ดังนั้น เมื่อท่านสิ้นชีวิตในวันที่ ๑๗ สิงหาคม ค.ศ. ๑๒๗๓ (รวมอายุได้ ๖๖ ปี) ผู้คนต่างศาสนาที่ไม่ใช่มุสลิมได้มาร่วมในพิธีฝังศพ พวกเขาเรียกคืนแห่งการสิ้นชีวิตของท่านว่า “คืนแห่งการสมรส”^๓ เพราะเป็นคืนที่รุมี่ได้สลายตัวตนรวมเป็นหนึ่งเดียวกับอัลลอฮ์

ผลงานของรุมี่ที่สำคัญ ได้แก่ เมสเนวี (Mesnevi) ตีวาน-นีอ เคบิรี (Divan-i Kebir) ฟีฮี มาฟี (Fihi Mafih) เมจาลิส-ซี เซบา (Mecalis-i Seb'a) และเม็กทุบัต (Mektubat) โดยเฉพาะเมสเนวีนั้นเป็นผลงานที่ได้รับการยกย่องว่ามีผู้อ่านเป็นจำนวนมากมาย และมีการแปลเป็นภาษาต่าง ๆ นับตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ ๑๔ เป็นต้นมาจนถึงปัจจุบัน

แนวคิดที่มีอิทธิพลต่อรุมี่ในเรื่องการเข้าถึงความจริงอันสูงสุด

ดังได้กล่าวมาแล้วในตอนต้นที่ว่ารุมี่นั้นศึกษาแนวคิดของซูฟี ซึ่งคำว่า “ซูฟี” มาจาก “ซุฟ” (Suf) หมายถึง “ผ้าขนสัตว์” เป็นผ้าที่มีลักษณะเนื้อหยาบไม่นุ่มนวล พวกเขาฝึมนุ่งผ้าชนิดนี้เพื่อแสดงออกถึงการใช้ชีวิตอย่างเรียบง่าย สลัดทิ้งซึ่งความฟุ่มเฟือยหรูหรา แต่สนใจศึกษาหาความรู้ในการเข้าถึงความจริงสูงสุดและสนใจในการค้นหาประสบการณ์ทางจิตโดยอาศัยผู้มีประสบการณ์ในอัลลอฮ์ ซึ่งประสบการณ์เหล่านี้มีการค้นคว้าจนเกิดความแน่ใจว่าเป็นความจริงสูงกว่าความจริงทั่วไปในโลก

ซูฟีเป็นรูปแบบหนึ่งของรหัสธรรมิกนิยมในศาสนาอิสลามที่มีการเคลื่อนไหวมาตั้งแต่สมัยที่ศาสนาอิสลามยังมีชีวิตอยู่ โดยต่อต้านความฟุ้งเฟ้อและหาทางเข้าถึงอัลลอฮ์ด้วยวิธีที่ง่ายที่สุดและเร็วที่สุด ต่อมาพวกมุสลิมในเปอร์เซียและตุรกีได้รับกระแสแนวคิดจากชาวคริสต์ในอารามและแนวคิดพระพุทธรศาสนาที่มีมาแต่เดิมในแถบนั้น รวมไปถึงแนวคิดทางปรัชญาของพวกนีโอ-เพลโตนิสม์ (Neo-Platonism) ทำให้ซูฟีมีแนวคิดและแนวปฏิบัติต่างจากมุสลิมกลุ่มอื่น ๆ และมักถูกปฏิเสธจากมุสลิมส่วนใหญ่ กุเล็น (Gülen) ซึ่งเป็นนักคิด นักเขียน และนักสันติภาพคนสำคัญของตุรกีได้สรุปหลักการสำคัญของซูฟีไว้มีดังนี้ คือ

๑. จงเชื่อมั่นว่ามีอัลลอฮ์เพียงองค์เดียวเท่านั้นที่เป็นพระเจ้าสูงสุด
๒. จงมีความใส่ใจในพระคัมภีร์อัลกุรอานและจงเชื่อฟังในอัลลอฮ์ผู้ทรงสร้างสรรพจักรวาล
๓. โลกทั้งผองเป็นพี่น้องกันเพราะเกิดจากความรักที่ไหลล้นออกมาจากอัลลอฮ์
๔. จงมอบความสุขให้แก่ผู้อื่นก่อนเป็นอันดับแรก
๕. จงปฏิบัติตามคำสั่งของอัลลอฮ์โดยไม่เห็นแก่ความต้องการของตน และให้สละตัวตน

เพื่อสลายรวมเข้าเป็นหนึ่งเดียวกับอัลลอฮ์ผู้ทรงเป็นความจริงอันสูงสุด

^๓ Naci Bakirci. (2010). *Mevlana*. p. 16.

๖. จงมอบความรัก ความสุข และความปิติให้แก่ผู้อื่นด้วยท่าทีที่ออกมาจากใจจริงของตนจนผู้อื่นรับรู้ได้และเข้าใจได้อย่างลึกซึ้ง

๗. จงสมาคมกับบุคคลที่มีความกล้าหาญ ซึ่งกล้าที่จะหลีกเลี่ยงหนีต่อการกระทำบาปทั้งปวง และให้สมาคมกับบุคคลที่มีความเพียรในทางของอัลลอฮ์

๘. จงพึงพอใจกับความสนุกสนานที่ศาสนาได้อนุมัติแล้วและไม่ก้าวล่วงล้ำในความสนุกสนานที่ศาสนาไม่ได้อนุมัติ

๙. จงต่อสู้กับความทะเยอทะยานในทางโลกและสิ่งที่เป็นมายาทั้งปวง เพราะสิ่งเหล่านี้ทำให้เราเชื่อว่าโลกนี้เป็นสิ่งเที่ยงแท้ถาวร

๑๐. จงไม่สื่้มว่าการไถ่บาปนั้นจะเป็นไปได้ต่อเมื่อเราต้องมีความแน่ใจหรือมีความเชื่ออย่างหนักแน่นในความจริงของศาสนา อีกทั้งการปฏิบัติตนของเรานั้นต้องแสดงออกถึงความจริงใจและความบริสุทธิ์ใจเพราะการกระทำเช่นนั้นที่นั่นที่นั่นทำให้อัลลอฮ์ทรงพอพระทัย^๔

หลักการเหล่านี้สะท้อนให้เห็นถึงความเชื่อที่ว่าอัลลอฮ์เป็นพระเจ้าสูงสุดเพียงองค์เดียว พระองค์ทรงเป็นบ่อเกิดแห่งความรักและความรักนั้นก็ไหลล้นออกมาสู่มนุษย์ซึ่งคล้ายกับแนวคิดของลัทธินีโอ-เพลโตนิสม์ที่เชื่อว่ามีเอกัตตา (The One) เอกัตตานี้มีความสมบูรณ์อย่างที่สุดจนไหลล้นออกมา ดังนั้นซูฟีจึงเชื่อว่ามีมนุษย์ทุกคนเป็นพี่น้องกันเพราะเกิดจากความรักของอัลลอฮ์และจุดหมายชีวิตของมนุษย์ทุกคนคือการกลับไปรวมกับอัลลอฮ์ด้วยการทำตนให้บริสุทธิ์มากที่สุด แนวคิดนี้คล้ายกับปรัชญาฮินดูในเรื่องชีวาตมันที่มีอยู่ในมนุษย์แต่ละคนซึ่งสุดท้ายแล้วมีเป้าหมายที่จะไปรวมกับปรมาตมันอันเป็นความจริงสูงสุด

นอกจากนี้ ซูฟีมีทรรศนะที่มุ่งให้มนุษย์สร้างความสัมพันธ์กับอัลลอฮ์ด้วยการมีความรักต่อพระองค์ ในแบบคู่รัก โดยแสดงออกด้วยการนำดวงวิญญาณของตนเข้าไปรวมกับพระองค์ การให้ความสำคัญในเรื่องความรักนี้จึงคล้ายกับคำสอนในคริสต์ศาสนา ส่วนการให้ความสำคัญต่อจิตโดยตัดกิเลสตัณหาแล้วใช้จิตที่สะอาดนี้มุ่งตรงสู่อัลลอฮ์จึงคล้ายกับพระพุทธศาสนา แต่วิธีการและเป้าหมายนั้นแตกต่างกัน

อย่างไรก็ตาม ซูฟีมีหลายกลุ่มแต่กลุ่มที่ให้ความสำคัญต่อการปฏิบัติถือพรต อดอาหาร ทำสมาธิจิตคือพวกเดอรัวิช ซึ่งเป็นซูฟีที่มีการปฏิบัติอย่างเข้มข้นด้วยการอุทิศตนค้นหาประสบการณ์ทางจิตและค้นหาทางที่จะทำให้จิตเกิดปิติสุข พวกเดอรัวิชนี้กำเนิดที่เปอร์เซียในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ ๑๒ ต่อมา มีผู้นิยมปฏิบัติตามมากขึ้นจนแพร่หลายเข้ามาในตุรกี

^๔ M.Fethullah Gülen. (2004). *Key Concepts in the Practice of Sufism: Emerald Hills of the Heart*. 1. pp. xv-xvi.

กุเล็นได้กล่าวถึงความหมายของเดอรัวชีว่า “ความจน”^๕ ผู้ที่จะเป็นเดอรัวชีต้องถือความจน มีความอดทน อดกลั้น มีความอ่อนน้อม ถ่อมตน ตลอดจนมีสติรำลึกอยู่เสมอว่ามนุษย์นั้นเป็นสิ่งสร้างที่มีคุณค่าของอัลลอฮ์ ชาวเดอรัวชีจึงเป็นผู้ที่ไม่ปรารถนาความรุนแรง แต่มีความรักให้แก่ทุกคน และต้องอุทิศตนในการรับใช้อัลลอฮ์ด้วยความเต็มใจ ตั้งใจ และบริสุทธิ์ใจ อีกทั้งมีความมุ่งมั่นอย่างแรงกล้าที่จะเข้าถึงพระองค์ บุคคลที่เป็นเดอรัวชีต้องเริ่มต้นด้วยการมีศรัทธาในศาสนา มีความรู้และความเข้าใจในพระคัมภีร์อัลกุรอาน และเป็นบุคคลที่มีความรักต่อทุกคนและทุกสิ่งไม่ว่าสิ่งนั้นจะมีชีวิตหรือไม่ก็ตาม เพราะความรักเป็นการสร้างความสัมพันธ์กับสิ่งที่มีอยู่เป็นอยู่ เดอรัวชีจึงเป็นบุคคลที่รักสันติภาพ มีวิสัยทัศน์ทางด้านจิตวิญญาณ เป็นบุคคลที่มีความฉลาดรอบรู้ทั้งในด้านทฤษฎีและปฏิบัติควบคู่กันไป ทั้งนี้เพื่อให้เกิดประสบการณ์ทั้งในทางโลกและทางจิตวิญญาณ เดอรัวชีมองชีวิตที่หุรหฺราฟุงเพื่อว่าเป็นชีวิตที่น่าละอายและเป็นภาระที่หนักอึ้งของหัวใจ ผู้ที่เป็นเดอรัวชีจะต้องตัดส่วนที่เกินจากความจำเป็นของชีวิต โดยมีชีวิตเรียบง่ายและสมถะ เพราะชีวิตที่โอ้อวดหุรหฺรานั้นไม่ต่างไปจากหนามแหลมที่ทิ่มตำฝ่าเท้า ย่อมทำให้ชีวิตนั้นเป็นทุกข์

จากประวัติชีวิตของรูมีนั้น เราจะเห็นได้ว่าท่านได้รับอิทธิพลทางความคิดและแนวการปฏิบัติตนจากศาสนาอิสลามในวิถีทางของซูฟีตามแบบวิธีการของเดอรัวชี เพราะพื้นฐานชีวิตในวัยเด็กเป็นต้นมาท่านได้รับการอบรมบ่มเพาะความคิดมาจากบิดาซึ่งเป็นผู้มีความรู้อย่างแตกฉานในแนวทางของซูฟี ประกอบกับการที่รูมีได้สมาคมกับซูฟีชั้นแนวหน้าของสังคมในสมัยนั้น จึงเป็นเหตุให้ท่านได้ศึกษาวิธีการของซูฟีอย่างแตกฉานและลุ่มลึก แต่กระนั้นท่านยังมีความคิดว่าความรู้เหล่านี้ไม่เพียงพอที่จะทำให้ท่านเข้าถึงอัลลอฮ์ ท่านได้แสวงหาความรู้ต่อไปโดยจาริกไปยังสถานศึกษาต่าง ๆ ทางศาสนาที่มีชื่อเสียงในสมัยนั้น ท่านได้มีโอกาสสนทนาธรรมกับผู้คนต่างวัฒนธรรมและต่างศาสนาทำให้เห็นความสำคัญในเรื่องความรัก ซึ่งท่านเชื่อว่าความรักนี้เป็นหนทางตรงไปสู่พระเจ้า เพราะความรักทำให้เกิดสันติภาพที่แท้จริง ถ้าทุกคนปราศจากความรักมีแต่ความเกลียดชังและใช้อารมณ์ร้ายต่อกัน ความรุนแรงย่อมเกิดขึ้น ดังนั้นการให้ความรักแก่ทุกคนอย่างเต็มที่จนเขารู้สึกและเข้าใจถึงความรักอันแท้จริงที่เรามีต่อเขาจะทำให้เกิดความเข้าใจซึ่งกันและกันและบังเกิดความพยายามที่จะหาเวลาสนทนาอันจะนำไปสู่การช่วยเหลือกันในการแก้ปัญหา แต่ความรักจะไม่เกิดขึ้นเลยถ้ามนุษย์ยังคงหลงใหลในทางวัตถุมากกว่าเรื่องของจิตใจ ผู้ที่หนีออกจากโลกของวัตถุแล้วเข้าถึงโลกของจิตใจเท่านั้นย่อมมีประสบการณ์ในเรื่องทางโลกแตกต่างจากผู้อื่นและเขาย่อมสัมผัสได้กับความลึกลับแห่งการสร้างสรรค์จักรวาล ตลอดจนเขาย่อมสำนึกได้ว่าทุกแห่งที่เขามองไปทั่วล้วนเป็นการสำแดงออกของอัลลอฮ์ มนุษย์จึงอยู่ใกล้ชิดกับพระองค์ตลอดเวลา ดังนั้น มนุษย์

^๕ M.Fethullah Gülen. (2004). *Key Concepts in the Practice of Sufism: Emerald Hills of the Heart*. 2. p. 263.

จะต้องระมัดระวังความสัมพันธ์ที่มีต่อพระองค์ รุมิได้ใช้ชีวิตของตนเองอย่างเต็มที่ในการค้นหาประสบการณ์ทางจิต จนกระทั่งท่านได้พบวิถีทางตรงที่จะเข้าถึงอัลลอฮ์ วิถีทางนี้ท่านเรียกว่า “เซมา” (Sema) อันเป็นภาษาตุรกีที่มีความหมายว่า “การฟัง” แต่ต่อมาความหมายนี้ได้เปลี่ยนไปหมายถึง “การเต้นระบำหมุน”^๖ อันเป็นการรำลึกถึงอัลลอฮ์อีกวิธีหนึ่งและเป็นวิถีทางของมนุษย์ในการสลัดทิ้งกิเลสและค้นหาจึงเป็นการชำระจิตใจให้บริสุทธิ์เพื่อเข้าถึงอัลลอฮ์ผู้ทรงเป็นความจริงอันสูงสุด

เซมา : วิธีสู่ความจริงสูงสุด

รุมิเป็นผู้มีศรัทธาในศาสนาอย่างยิ่ง ท่านรำลึกถึงอัลลอฮ์ตลอดเวลา ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงพบหนทางโดยตรงในการเข้าถึงพระองค์ซึ่งเกิดขึ้นในขณะที่ท่านกำลังเดินผ่านร้านของเซลาฮัดดีน เซร์คูบี (Salahaddin Zerkubi) พ่อค้าขายเพชรพลอยและเป็นเพื่อนสนิทของท่าน ในเวลานั้นอันเป็นช่วงเวลาที่ท่านกำลังเดินรำลึกถึงอัลลอฮ์ เสียงค้อนที่ช่างทองกำลังตีทองเพื่อขึ้นรูปได้เข้ามากระทบยังโสตประสาท จังหวะและความต่อเนื่องของเสียงมีความกังวานมาก ทำให้รุมิเกิดปิติในความกลมกลืนของเสียงนั้น จิตของท่านจับอยู่ที่เสียงจนท่านสามารถสัมผัสได้กับความรักอันสูงส่งของอัลลอฮ์ ท่านหมุนตัวไปรอบ ๆ อย่างช้า ๆ โดยไม่รู้ตัว การหมุนตัวนั้นพลิ้วไหวไปกับสายลมอย่างนุ่มนวลคล้ายกับปรมาณูที่หมุนวนไปในช่องว่างหรือดาวเคราะห์ที่หมุนวนรอบตัวเองและหมุนรอบดวงอาทิตย์ เซลาฮัดดีน เซร์คูบีเห็นเช่นนั้นได้สั่งคนงานให้ตีต่อไปโดยไม่ต้องหยุด ท่านเองก็เต้นหมุนไปตามจังหวะของเสียงนั้น การเต้นหมุนไปรอบ ๆ เช่นนี้ได้กลายเป็นเซมาหรือการเต้นระบำหมุน อันเป็นการแสดงออกซึ่งความรักอันบริสุทธิ์ที่จะทำให้เกิดความปิติและรวมเป็นหนึ่งเดียวกับความรักของอัลลอฮ์ อีกทั้งยังเป็นการแสดงออกถึงความงามของชีวิตและการแสดงออกซึ่งการสร้างสรรคมนุษย์และจักรวาล ตลอดจนเป็นหนทางที่นำไปสู่ความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์

ชาวซูฟีส่วนมากเชื่อกันว่ารุมิได้สัมผัสกับความรักอันสูงส่งของอัลลอฮ์ เซมาของรุมิเป็นการไหลลื่นของจิตที่เต็มเปี่ยมไปด้วยศรัทธาในศาสนาและการรำลึกถึงอัลลอฮ์อีกวิธีหนึ่ง ซึ่งศาสนาอิสลามเรียกการรำลึกถึงอัลลอฮ์นี้ว่า “ซิกร์” (dhikr เป็นภาษาอาหรับ) ซิกร์มีหลายวิธีแล้วแต่ความเชื่อถือศรัทธาของแต่ละคน บางคนใช้วิธีออกพระนามของอัลลอฮ์ตลอดเวลา (ซึ่งเหมือนกับพวกมหายานบางกลุ่มที่ออกพระนามของพระโพธิสัตว์ตลอดเวลา) บางคนใช้วิธีละหมาดและบางคนใช้วิธีการสวดพระคัมภีร์โดยมีเสียงดนตรีประกอบ แต่สำหรับรุมิแล้วท่านได้พบเซมาหรือการเต้นระบำหมุนเพื่อให้จิตวิญญาณเป็นอิสระหลุดออกจากกิเลสและตัณหา

^๖ Naci Bakirci. (2010). *op. cit.* p. 28.

เซเคร์ (Şeker) นักวิจัยด้านซูฟีของออสเตรเลียได้กล่าวถึงรูมีว่าท่านได้ยินเสียงค้อนที่ตีบนแผ่นทองเป็นจังหวะว่า อัลลอฮ์, อัล-ลอฮ์, อัล-ลอฮ์ รูมีเกิดปิติจนเป็นผลทำให้ท่านเต้นหมุนไปรอบ ๆ คล้ายกับลมหมุนวน ในขณะที่จิตของรูมีเต็มเปี่ยมด้วยความรักและท่านสามารถเข้าใจถึงการเคลื่อนไหวของจักรวาล แขนของท่านทั้งสองข้างได้ยกขึ้น ตัวหมุนไปเหมือนกับการโคจรของจักรวาล รูมีรู้สึกปิติยินดีต่อสิ่งทั้งหลายทั้งปวงที่มีอยู่ เป็นอยู่ นับตั้งแต่อะตอมที่เล็กที่สุดจนถึงวัตถุที่ใหญ่ที่สุด ท่านเห็นถึงความสัมพันธ์กันของสิ่งทั้งหลายเหล่านั้น ในขณะที่เต้นหมุนวนนั้น อารมณ์ของท่านเป็นสุขอย่างเต็มที่เหมือนกับว่าตัวท่านได้ดูดเอาความรักที่มีอยู่ทั้งหมดเข้ามาไว้ในตัว^๗ จิตของท่านบังเกิดความสงบนิ่งและจิตที่สงบนิ่งนี้เราอาจกล่าวได้ว่าเป็นสมาธิอย่างหนึ่งซึ่งเมื่อทำให้ความสงบนิ่งลึกลงไปมากเท่าใดเราจะสามารถจับความเคลื่อนไหวของทุกสิ่งและเห็นความสัมพันธ์กันของกฎเกณฑ์ต่าง ๆ ได้ด้วยปัญญา รูมีสามารถกระทำได้จนกระทั่งเห็นความเคลื่อนไหวในความเงียบสงบและสามารถเห็นความเงียบสงบในขณะที่เคลื่อนไหว ประสบการณ์ทางจิตวิญญาณที่รูมีได้ประจักษ์แจ้งเช่นนี้เป็นการเดินทางด้านจิตวิญญาณที่ต้องปฏิบัติด้วยตนเอง จึงพบสัจธรรมของชีวิต ซึ่งทำให้จิตของท่านหมดความรู้สึกลึกถือและกิเลสตัณหาระคะมอดใหม่สลายไป จิตวิญญาณได้เข้าถึงความสงบเยือกเย็นและเกิดปิติสุข จากนั้นจึงเข้าสู่วิถีของอัลลอฮ์จนกระทั่งดำเนินไปสู่ขั้นสูงสุดอันเป็นโลกแห่งรัศมี [ภาษาอาหรับเรียก นูร์ (Nur)] ซึ่งปราศจากกาลเวลาและสถานที่ อยู่ในสภาพที่เรียกว่าเป็นอภิวาะ อย่างไรก็ตาม ผู้เดินตามแนวทางของรูมีเชื่อว่าแม้มนุษย์ได้สัมผัสกับความรักอันสูงส่งนี้ ก็ยังไม่อาจที่จะเห็นตัวตนของอัลลอฮ์เพราะพระองค์ทรงเป็นสิ่งที่ยากเกินความเข้าใจและทรงเป็นสิ่งที่ยากในการเข้าถึงตัวตนของพระองค์ สมาธิของมนุษย์ทำได้แค่เห็นการสำแดงออกของอัลลอฮ์เท่านั้น นั่นคือความรักอันบริสุทธิ์

ระยะแรกของการค้นพบเซมานี้ รูมีใช้เสียงธรรมชาติมาเป็นเครื่องกำหนดจิตให้สงบ ต่อมาได้มีการปรับปรุงหลังจากที่ท่านสิ้นชีวิตโดยบุตรชายของท่านคือ สุลต่าน เวเลต พร้อมทั้งสหายสนิทและสานุศิษย์ผู้ใกล้ชิดได้ร่วมกันก่อตั้งกลุ่มเมฟเลวีและสืบทอดเซมา โดยมีการนำเครื่องดนตรีเข้ามาใช้เป็นเครื่องกำหนดจิตเพื่อให้ง่ายต่อการรำลึกถึงอัลลอฮ์ โดยอ้างถึงคำสอนของรูมีที่ให้ความสำคัญแก่ดนตรีว่าเป็นอาหารของจิตวิญญาณและเป็นเครื่องช่วยให้มนุษย์สามารถเข้าถึงอัลลอฮ์ เซมานในสมัยหลังจึงมีการพัฒนาโดยจัดสถานที่เป็นการเฉพาะที่เรียกว่า เซมาฮาน (Semahane) และมีการกำหนดเครื่องแต่งกาย อีกทั้งยังมีการนำเครื่องดนตรีต่าง ๆ เข้ามาใช้ เครื่องดนตรีเหล่านี้ประกอบไปด้วยขลุ่ยอ้อ ปี ซอ กลองคู่เล็ก และแทมโบรีน (Tambourine) โดยใช้เป็นเครื่องทำเสียงประสานกันอย่างกลมกลืน พวกที่บรรเลงดนตรีจะต้องหันหน้าไปทางอาจารย์หรือเชค (sheikh) ผู้ทำหน้าที่ประธานในพิธีซึ่งถือว่าเป็นตัวแทนของรูมี

^๗ Mehmet Şeker. (2006). Rumi's Path of love & "Being Freed" with the Sama. In *Rumi & His Sufi Path of Love*. p. 7.

ชายคนหนึ่งจะต้องเริ่มเอ่ยพระนามอัลลอฮ์และอ่านบทสวดจากคัมภีร์อัลกุรอาน ผู้ชายที่เหลือนั่งฟังด้วยความเคารพ จากนั้นกลองจะเริ่มตีแล้วตามด้วยขลุ่ยซึ่งเป่าอย่างช้า ๆ พวกที่นั่นนั้นสวมเสื้อคลุมสีดำหมายถึงถึงหลุมศพและใส่หมวกทรงสูงสีน้ำตาลเป็นสัญลักษณ์แทนหินบนหลุมศพ เมื่อประธานปรบมือ พวกที่นั่นจะลุกขึ้นอย่างเงียบ ๆ แล้วปล่อยผ้าคลุมสีดำลงบนพื้น เดินจัดแถวแล้วแสดงความเคารพประธาน จากนั้นเดินเป็นวงกลมโดยเดินวนไปรอบ ๆ เข้ากับจังหวะดนตรีอย่างช้า ๆ พร้อมกับกางแขนออกคล้ายนกที่กำลังกางปีก มือขวาหงายขึ้นรับพรจากอัลลอฮ์ มือซ้ายคว่ำลงเพื่อให้พรนั้นไหลสู่โลกและมนุษย์ การเดินนี้หมุนวนรอบตัวเองแล้วหมุนไปรอบ ๆ เซมาฮานะ ผู้เดินหลับตาเหมือนอยู่ในภวังค์ การเดินหมุนวนไปเรื่อย ๆ คล้ายกับปรมาณูที่เคลื่อนไหวในช่องว่างโดยไม่ชนกันเลย เซมาใช้เวลาานานมาก ดังนั้น ถ้าผู้เดินขาดศรัทธาอย่างเต็มที่ในอัลลอฮ์ เขาจะไม่สามารถทนทานต่อการหมุนตัวได้นาน อาจจะล้มลงหรือได้รับบาดเจ็บเพราะการมีนศิระษะในขณะที่หมุนตัว แต่ผู้เดินทุกคนสามารถอยู่ในอาการนิ่งสงบและสามารถเดินเคลื่อนไหวได้ตามปกติ เพื่อเข้าแถวแสดงความเคารพต่อประธาน อย่างไรก็ตาม เซมาในยุคหลังได้จัดให้มีการเรียนการสอนอย่างเป็นระบบซึ่งไม่ใช่ทุกคนจะมีสิทธิ์ร่วมพิธีได้ เพราะต้องมีการคัดเลือกและมีการฝึกฝนกลายเป็นศาสตร์และพิธีกรรมที่คนทั่วโลกสนใจที่จะชมในทุกชั้นตอน

เซมามีทั้งหมด ๔ ตอน ตอนที่ ๑ เป็นการแสดงออกถึงความสำนึกของมนุษย์ในฐานะที่เป็นบ่าวของอัลลอฮ์ ตอนที่ ๒ เป็นการแสดงถึงความยำเกรงของมนุษย์เมื่อต้องเผชิญกับอำนาจอันยิ่งใหญ่ของอัลลอฮ์ ตอนที่ ๓ เป็นการแสดงถึงความยำเกรงของมนุษย์ที่ได้เปลี่ยนไปเป็นความรักในอัลลอฮ์ ตอนที่ ๔ เป็นการแสดงถึงความเข้าใจในจุดประสงค์ของการสร้างสรรค์โลกและเอกภพ เมื่อจบการเดินในตอนที่ ๔ ผู้เป็นประธานจะหมุนตัวไปอย่างช้า ๆ โดยไม่ถอดเสื้อคลุมและไม่ต้องยกมือสูง เมื่อหมุนตัวนานพอสมควรแล้วจะมีการสวดพระนามอัลลอฮ์ ผู้เดินคนอื่น ๆ จะเข้ามาทักทายและแสดงความเคารพประธานในพิธีอีกครั้ง จากนั้นผู้เดินระบำหมุนทั้งหมดออกจากสถานที่เซมาฮานะ^๘

เซมาในสมัยหลังถึงแม้ว่าจะมีลักษณะเป็นพิธีกรรมมากขึ้น แต่หัวใจหลักยังคงเดินตามแนวทางของรุมีคือการทำสมาธิให้จิตสงบแล้วรำลึกถึงอัลลอฮ์เพื่อเข้าถึงความรักของพระองค์ ช่วงที่จิตสงบเงียบเป็นการสลัดกิเลส ตัณหา แล้วสลายตัวตนเข้าสู่กระแสแห่งความรัก ความรักนี้เป็นเหมือนดั่งสะพานที่ช่วยให้มนุษย์สามารถเข้าถึงอัลลอฮ์ รุมิจึงเปรียบเทียบเหมือนบิดาผู้ก่อตั้งเมฟเลวี ถึงแม้ว่าท่านจะมีได้เป็นผู้จัดระบบแต่ท่านเป็นผู้ให้ทางและเปิดทางให้บุตรชาย มิตรสหาย และสานุศิษย์ของท่านได้เดินตาม จนกระทั่งชุมชนเมฟเลวีเป็นที่รู้จักกันทั่วโลกในฐานะเป็นชุมชนแห่งสันติภาพ และเซมาได้รับการประกาศจากองค์การยูเนสโกใน ค.ศ. ๒๐๐๗ ให้เป็นมรดกทางวัฒนธรรมของโลกที่ควรแก่การอนุรักษ์^๙

^๘ Sezai Küçük. (2006). Sama & The Spiritual Signs Within. In *Rumi & His Sufi. Path of love.* p. 37.

^๙ Naci Bakirci. (2010). *op. cit.* p. 28.

วิถีทางในการเข้าถึงอัลลอฮ์ตามแนวทางของรูมีนี้อาจไม่เป็นที่พึงพอใจของมุสลิมบางกลุ่มที่ให้ความสำคัญในเรื่องกฎเกณฑ์ทางศาสนาและความยุติธรรม เพราะรูมีให้ความสนใจมากในเรื่องความรักและมุ่งเข้าถึงอัลลอฮ์โดยตรง โดยอาศัยประสบการณ์ทางจิต จึงทำให้วิธีการของท่านเข้าไปเกี่ยวเนื่องกับรหัสธรรมิกนิยม รูมีเป็นผู้ที่เปิดกว้างทางความคิดและยอมรับทุกศาสนาโดยใช้ความรักเป็นตัวนำทาง ท่านเชื่อว่าความรักไม่ว่าจะเป็นของคนชาติใดหรือศาสนาใดล้วนแล้วแต่มาจากบ่อกำเนิดเดียวกันคืออัลลอฮ์ มนุษย์ทุกคนควรรักกันเหมือนพี่น้องที่มีบิดาเดียวกัน แต่การที่มนุษย์ไม่สามารถให้ความรักแก่ใครบางคนได้หรือเลือกที่รักมักที่ชังเพราะมนุษย์มักมีกิเลสและตัณหา อีกทั้งมีความยึดมั่นในตัวตนของตน ทำให้เกิดการแบ่งพรรคแบ่งพวก มนุษย์จึงมีทุกข์ รูมีได้คิดค้นหาทางพ้นทุกข์เพราะท่านเชื่อว่าความทุกข์ที่เกิดขึ้นในมนุษย์นั้นเป็นผลมาจากการที่มนุษย์แยกตนเองออกจากอัลลอฮ์ ความปิติสุขจะเกิดขึ้นได้เมื่อมนุษย์กลับไปหาพระองค์ แต่ก่อนที่จะไปหาพระองค์มนุษย์ต้องเริ่มต้นจากการรู้จักตนเองก่อนด้วยการสำนึกว่าตนเป็นบ่าวของอัลลอฮ์ มนุษย์จึงไม่ควรทำตนเป็นทาสของวัตถุและต้องพยายามเอาชนะกิเลสต่าง ๆ รูมีได้เสนอแนวทางปฏิบัติตนเพื่อเข้าสู่เส้นทางของอัลลอฮ์มีดังนี้ คือ

๑. กินน้อย
๒. นอนน้อย
๓. พุดน้อย
๔. ยับยั้งชั่งใจในการทำบาป
๕. สวดมนต์และถือศีลอด
๖. หนีห่างไกลจากความปรารถนาทั้งหลาย
๗. ต่อต้านการทรมาณและความเจ็บปวดที่เกิดจากสังคม และจะต้องไม่ทำตนเป็นคนเหลวไหลตลอดจนไม่ประพฤติดตนเป็นคนลามก

๘. คบหาแต่คนดี^{๑๐}

เมื่อรู้จักตนเองแล้วจึงนำไปสู่การเข้าถึงจิตสำนึกของคนอื่น ๆ เพื่อจะได้รู้จักตัวตนของตน ซึ่งท่านได้เสนอคำแนะนำ ๗ ประการที่คนทุก ๆ วัฒนธรรมสามารถปฏิบัติได้มีดังนี้ คือ

๑. ในความเผื่อแผ่จึงเป็นเหมือนน้ำ (น้ำมีแต่ให้และเป็นแหล่งอาหารของโลก)
๒. ในความเมตตากรุณาจึงเป็นเหมือนพระอาทิตย์ (พระอาทิตย์ส่องแสงให้แก่สรรพชีวิต)
๓. ในการปกปิดความผิดพลาดของผู้อื่นจะเป็นเหมือนความมืดในราตรีกาล (การปกปิดความไม่ดีของผู้อื่นต้องทำให้มืดสนิท จะได้ไม่เปิดช่องทางที่จะนำไปเปิดเผยทำให้เกิดความเสียหายต่อบุคคลนั้น ๆ)

^{๑๐} Naci Bakirci. (2010). *op. cit.* p. 18.

๔. ในความโกรธและความหงุดหงิดจงเป็นเหมือนกับคนตายที่ดับหมดทุกอย่าง (อารมณ์ร้ายทั้งหลายย่อมไม่เกิดขึ้น ถ้าเราดับการรับรู้ต่ออารมณ์เหล่านั้น)

๕. ในความถ่อมตนจงเป็นเหมือนกับดิน (ที่ต่ำอยู่เสมอไม่เคยยกตนขึ้นสูง)

๖. ในความอดทนจงเป็นเหมือนกับทะเล (ที่ทนให้มนุษย์ทั้งหลายทำอะไรของมันจะดีหรือไม่ดีทะเลต้องรับสิ่งที่มนุษย์ปฏิบัติและต้องทนต่อความโลภของมนุษย์ที่คอยฉกฉวยผลประโยชน์ทุกอย่างจากทะเล)

๗. จงเห็นในสิ่งที่ท่านเป็น และ/หรือ จงเป็นในสิ่งที่ท่านเห็น (นั่นคือเห็นทุกอย่างตามความเป็นจริงและเป็นตามที่ตนเห็นโดยไม่ปล่อยใจให้มายาคติเข้ามาปรุงแต่งหรือมีอิทธิพลอยู่เหนือจิตสำนึกของเรา)^{๑๑}

เมื่อมนุษย์สามารถเข้าถึงตัวตนของตนและตัวตนของผู้อื่นแล้ว มนุษย์จะมีความรักที่แผ่กว้างออกไปและด้วยความรักนี้เองเป็นทางเดินที่สามารถนำมนุษย์ไปสู่อัลลอฮ์ แต่เพื่อให้เข้าถึงพระองค์โดยตรงจึงต้องอาศัยเซมาเป็นวิถีทางในการสร้างปิติสุขให้เกิดขึ้น จนในที่สุดจิตวิญญาณจะรู้จักถึงความไม่มีตัวตนและเข้าถึงอัลลอฮ์

บทสรุป

รุมีได้ใช้ชีวิตของตนเองทั้งชีวิตในการค้นคว้าทดลองหาประสบการณ์ทางจิตวิญญาณ ในที่สุดท่านได้พบหนทางที่จะเข้าถึงอัลลอฮ์ซึ่งเรียกว่าการเข้าถึงเอกภาพ โดยการใช้เซมาเป็นวิถีทางของการนำจิตวิญญาณไปสู่ความหลุดพ้นจากกิเลส ตัณหา และสลายตัวตนเข้าสู่กระแสแห่งความรักของอัลลอฮ์ เซมาจึงเหมือนกับเครื่องมือที่ช่วยมนุษย์ให้เห็นถึงความวิจิตรของชีวิต เห็นการสร้างสรรคโลกและจักรวาล และเห็นความหลากหลายที่อยู่รอบตัวโดยเฉพาะความหลากหลายของมนุษย์ ซึ่งรุมีเชื่อว่าการเห็นอย่างแจ่มชัดถึงความหลากหลายของมนุษย์นี้มีได้บ้นทอนในสารัตถะของอิสลาม เพราะ “มนุษย์ทั้งหมดเป็นพี่น้องกัน” ไม่ว่าศาสนานั้น ๆ จะมีพระเจ้าหรือไม่ก็ตาม และถ้าทุกคนเชื่อว่าทุกชีวิตเป็นสิ่งสร้างของพระเจ้าองค์เดียวกันแล้ว ความรักย่อมบังเกิดขึ้นอันจะนำไปสู่การมีศาสนาเดียวกันนั่นคือศาสนาแห่งมนุษยชาติที่มีหลักการสำคัญคือความรักและความไม่เห็นแก่ตัว รุมีเป็นแบบอย่างของผู้ประเสริฐในทางศาสนาที่มีความรักสากลให้แก่ทุกคนโดยไม่ปฏิเสธคนต่างศาสนาและยังทำให้คนต่างศาสนาที่มีใช้มุสลิมมีความเข้าใจคำสอนของศาสนาอิสลามในอีกมุมหนึ่งที่ค่อนข้างอ่อนโยนและอ่อนหวาน ซึ่งน่าจะทำให้เกิดความเข้าใจซึ่งกันและกันได้ ท่านเป็นบุคคลที่มีความตั้งใจและมีความมุ่งมั่นสูงโดยแสดงให้เห็นว่าถ้ามนุษย์มีความตั้งใจอย่างมั่นคงที่จะก้าวไปสู่สัจธรรมอันสูงสุดนั้นย่อมกระทำได้ ถ้าพวกเขาไม่ปล่อยตน

^{๑๑} Naci Bakirci. (2010). *op. cit.* p. 20.

วารสารราชบัณฑิตยสภา
ปีที่ ๕๐ ฉบับที่ ๓ ก.ค.-ก.ย. ๒๕๕๘

รองศาสตราจารย์วนิดา ข้าเขียว

๖๕

ให้วัตถุเข้ามามีอิทธิพลอยู่เหนือชีวิตแต่มีความมุ่งมั่นอย่างแรงกล้าที่จะก้าวไปสู่ระดับสูงสุดทางจิตวิญญาณ
รุมได้พิสูจน์ให้คนทั้งหลายเห็นว่ามุสลิมที่ดীনนั้นควรเป็นอย่างไร ความเป็นมุสลิมที่ดีตามแนวทางของ
รุมจึงมิได้ขัดกับหลักการของศาสนาอิสลามและยังเป็นมนุษยสากลอันเป็นที่ยอมรับของโลกตะวันตก
ที่มีความต่างศาสนา เซมาที่ท่านค้นพบนั้นเป็นวิธีการอย่างหนึ่งซึ่งแสดงออกถึงความรักอันบริสุทธิ์ที่นำ
ไปสู่สันติภาพอันถาวรจนเป็นที่ยอมรับของนานาชาติและองค์การยูเนสโกได้เห็นความสำคัญของเซมา
ที่สามารถเป็นสื่อทำความเข้าใจในความรักอันบริสุทธิ์ จึงประกาศให้เซมาเป็นมรดกทางวัฒนธรรมของ
มนุษยชาติใน ค.ศ. ๒๐๐๗

ดังนั้น การที่มนุษย์มีความรัก ความเชื่อถือ และความศรัทธาในสิ่งสูงสุดที่ตนนับถือนั้นมีไม่เพียง
การสวดมนต์ภาวนาหรือพยายามทำตนเคร่งครัดในศาสนาทั้ง ๆ ที่หัวใจนั้นยังขาดความรักต่อเพื่อน
มนุษย์และขาดความเมตตาสงสารต่อชีวิตอื่น ๆ ความรักแบบรุมมีมิใช่การเอาแต่ได้และมีไม่ใช่อุปการครอง
บุคคลที่จะเข้าถึงสัจธรรมอันสูงสุดผู้ทรงเป็นบ่อเกิดแห่งความรักตามทฤษฎีของรุมจะต้องเป็นบุคคลที่
ไม่มีความยึดถือหรือความยึดติดในตัวตนของตน มิฉะนั้น ความยึดถือและความยึดติดเหล่านั้นจะนำไปสู่
ความเห็นแก่ตัวและความเห็นแก่พวกพ้อง ความรักที่สะอาดบริสุทธิ์ต้องเกิดจากการสลายกิเลสตัณหาและ
การสลายตัวตน ความรักนั้นจึงจะสามารถเข้าสู่กระแสแห่งความรักอันบริสุทธิ์ของอัลลอฮ์ เซมาของรุมเป็น
วิธีการที่แสดงให้เห็นถึงการสลายทุกอย่างที่เป็นมายาและเป็นหนทางเข้าถึงสัจธรรมอันสูงสุด เราอาจกล่าว
ได้ว่าเซมาเป็นสัญลักษณ์ของความรักอันบริสุทธิ์ที่รุมค้นพบ โดยท่านได้แสดงให้เห็นเป็นแบบอย่างของผู้ที่
สามารถเอาชนะกิเลสและมีความรักอย่างภักดีต่ออัลลอฮ์ด้วยความบริสุทธิ์ใจ ท่านจึงสามารถประจักษ์แจ้ง
ในความรู้ที่อยู่เหนือประสบการณ์ซึ่งสามัญชนทั่วไปยากที่จะรู้เห็นหรือเข้าใจอย่างถ่องแท้.

บรรณานุกรม

- Bakirci, Naci. (2010). *Konya & Mawlana*. Translated by Çağlar Güray. Konya: Çetiner.
- Bakirci, Naci. (2010). *Mevlana*. Translated by Niki Gamm. Istanbul: Silk Road.
- Gülen, M. Fethullah. (2004). *Key Concepts in the Practice of Sufism: Emerald Hills of the Heart 1*. New Jersey: Fountain.
- Gülen, M. Fethullah. (2004). *Key Concepts in the Practice of Sufism: Emerald Hills of the Heart. 2*. New Jersey: Fountain.
- Karaismailoğlu, Adnan. (2006). Mawlana Jalaladdin Muhammad Rumi. In *Rumi & His Sufi Path of love*. pp. 9 - 10. Edited by Hüseyin Bingül; & M. Fatih Çitlak. New Jersey: Light.
- Küçük, Sezai. (2006). Sama & The Spiritual Signs Within: In *Rumi & His Sufi Path of love*. p. 37. Edited by Hüseyin Bingül; & M. Fatih Çitlak. New Jersey: Light.
- Şeker, Mehmet. (2006). Rumi & Path of love & “Being Freed” with the Sama. In *Rumi & His Sufi Path of love*. p. 7. Edited by Hüseyin Bingül; & M. Fatih Çitlak. New Jersey: Light.

Abstract **Sema: The Path Leading to the Ultimate Reality of Rumi**

Wanida Kumkiew

*Associate Fellow of the Academy of Moral and Political Sciences,
The Royal Society of Thailand.*

Sema or the Whirling Dance is a method to attain truth. This method differs from other ideas in Islam. It also interests many people from other religions and cultures because its basic concepts put the emphasis on love, and its practices are related to mysticism which needs mind experience. This method was discovered by Jalaluddin Muhammad Rumi who believes that love will bring peace and will lead humans to the love of Allah, the Ultimate Truth. Moreover, he believes that the person who practices Sema in order to reach the Ultimate Truth will realize the beauty of life and the relation of the universe. That person will have love, not be selfish, and abandon his/her attachment, and then his/her soul will unite with Allah. This idea is the way to express peace. As a result, UNESCO praises Rumi as an important person and approves that Sema is the World Cultural Heritage that should be preserved.

Keywords : Sema, Sufi, Dervish, Dhikr

การปกครองของสยามก่อนการปฏิรูปการปกครอง

พ.ศ. ๒๔๓๕

รองศาสตราจารย์ ดร.โกวิท วงศ์สุรวัฒน์

ภาควิชาสังคมศาสตร์และการเมือง

ราชบัณฑิตยสภา

บทคัดย่อ

เนื่องจากการเรียนการสอนประวัติศาสตร์ไทยนั้น มักจะสอนกันอย่างผิวเผินว่าในสมัยก่อนการปฏิรูปการปกครอง พ.ศ. ๒๔๓๕ นั้น ประเทศไทยปกครองกันแบบจตุสดมภ์ คือ มีอัครมหาเสนาบดี ๒ คน คือ สมุหพระกลาโหม กับ สมุหนายก และมีเสนาบดี ๔ คน คือ เวียง วัง คลัง นา ซึ่งขัดกับข้อเท็จจริงซึ่งเป็นไปไม่ได้ที่มีเสนาบดีเพียง ๖ คนเท่านั้นทำหน้าที่ปกครองบริหารประเทศ ซึ่งมีความสลับซับซ้อนมาก โดยความจริงแล้วในเอกสารทางประวัติศาสตร์มีการอธิบายของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ว่าโดยแท้จริงแล้วยังมีตำแหน่งเทียบเท่าเสนาบดีอีก ๖ ตำแหน่งคือ มন্ত্রী ๖ ในการบริหารปกครองบ้านเมือง

คำสำคัญ: พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕, มন্ত্রী ๖

การจัดรูปการปกครองของไทยในปัจจุบันนี้ นับได้ว่ามีรากฐานมาจากการปฏิรูปการปกครองของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่เริ่มก่อตัวขึ้นอย่างชัดเจนใน พ.ศ. ๒๔๓๐ นับแต่การที่เจ้านายและข้าราชการ นำโดยกรมหมื่นนเรศร์วรฤทธิ์ พระองค์เจ้าโสณบัณฑิต พระองค์เจ้าสวัสดิโสภณ และพระองค์เจ้าปฤษฎางค์ ได้กราบบังคมทูลความเห็นจัดการเปลี่ยนแปลงราชการแผ่นดิน ร.ศ. ๑๐๓ ซึ่งส่งผลให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวต้องทรงชี้แจงในปีเดียวกัน ให้เจ้านายและข้าราชการกลุ่มดังกล่าวมีความเข้าใจว่าพระองค์ไม่ทรงเห็นด้วยในประเด็นใด อย่างไร และความสำคัญเร่งด่วนที่จะต้องกระทำเพื่อวางรากฐานและนำพาชาติบ้านเมืองให้ผ่านพ้นวิกฤตการณ์จากภัยการล่าอาณานิคมของชาติตะวันตกนั้นคืออะไร ซึ่งปรากฏในพระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแถลงพระบรมราชาธิบายแก้ไขการปกครองแผ่นดินตอนหนึ่งว่า “...จึงเห็นว่าการปกครองในบ้านเมืองเราซึ่งเป็นไปในปัจจุบันนี้ ยังไม่เป็นวิธีการปกครองที่จะให้การตั้งปวงเป็นไปสะดวกได้แต่เดิมมาแล้ว

วารสารราชบัณฑิตยสภา

ปีที่ ๔๐ ฉบับที่ ๓ ก.ค.-ก.ย. ๒๕๕๘

รองศาสตราจารย์ ดร.โกวิท วงศ์สุรวัฒน์

๖๙

ครั้งเมื่อล่วงมาถึงปัจจุบันนี้บ้านเมืองยิ่งเจริญขึ้นกว่าแต่ก่อนหลายเท่า การปกครองอย่างเก่านั้นก็ยังไม่สมกับความต้องการของบ้านเมืองหนักขึ้นทุกที จึงได้มีความประสงค์อันยิ่งใหญ่ที่จะแก้ไขธรรมเนียมการปกครองให้สมกับเวลา ให้เป็นทางที่จะเจริญแก่บ้านเมือง ได้คิดและได้พูดมาช้านาน แต่การหาตลอดไปได้ไม่ ด้วยมีเหตุขัดขวางต่าง ๆ เป็นอันมาก และการที่จะจัดนั้นก็เป็นการหนัก ต้องอาศัยกำลังสติปัญญา และความซื่อตรงความจงรักภักดีของท่านทั้งปวงผู้ซึ่งจะรับตำแหน่งจัดการทั้งปวงนั้นเต็มความอุตสาหะ วางเป็นแบบแผนลงไว้ได้แล้ว การทั้งปวงจึงจะเป็นไปได้สะดวกตามความประสงค์...”^๑ ทั้งนี้ความประสงค์ของพระองค์นั้นก็อยู่ที่การปฏิรูปการปกครองเป็นสำคัญ “...ข้อความซึ่งได้กล่าวมาทั้งปวง เป็นใจความหัวข้อความประสงค์ของข้าพเจ้าซึ่งจะให้ท่านทั้งปวงทราบ ว่า ประสงค์ซึ่งจะจัดการเปลี่ยนแปลงครั้งนี้ ด้วยเหตุผลประการใด และประสงค์จะวางรูปแบบเปลี่ยนรูปเก่านั้นอย่างไร...”^๒ โดยพระราชดำรัสที่ว่า “จะแก้ไขธรรมเนียมการปกครองให้สมกับเวลา” และ “ประสงค์จะวางรูปแบบเปลี่ยนรูปเก่า” นั้น ที่สุดได้นำไปสู่การปฏิรูปการปกครองใน พ.ศ. ๒๔๓๕ อันนับเป็นการวางหลักการเกี่ยวกับการจัดรูปแบบการปกครองของไทยซึ่งใช้มาจนปัจจุบันดังกล่าว โดยในวันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๓๕ นั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงตั้งกระทรวงอย่างเป็นทางการขึ้นจำนวน ๑๒ กระทรวง ได้แก่

๑. กระทรวงมหาดไทย
๒. กระทรวงกลาโหม
๓. กระทรวงการต่างประเทศ
๔. กระทรวงพระคลังมหาสมบัติ
๕. กระทรวงมรุธาธร
๖. กระทรวงนครบาล
๗. กระทรวงโยธาธิการ
๘. กระทรวงธรรมการ
๙. กระทรวงกระษेत्रพานิชการ
๑๐. กระทรวงยุติธรรม
๑๑. กระทรวงวัง
๑๒. กรมยุทธนาธิการ (ฐานะเท่ากระทรวง)

^๑ จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. ๒๕๒๖. *เจ้านายและข้าราชการกราบบังคมทูลความเห็นจัดการเปลี่ยนแปลงราชการแผ่นดิน ร.ศ. ๑๐๓ และพระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแถลงพระบรมราชาธิบายแก้ไขการปกครองแผ่นดิน.* (กรุงเทพฯ : บริษัท จันวณิชย์ จำกัด), หน้า ๖๕.

^๒ เพิ่งอ้าง, หน้า ๑๐๗.

ในพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ว่า “การปกครองอย่างเก่านั้นก็ยังไม่สู้กับความต้องการของบ้านเมือง” หมายถึงว่า การปกครองที่เป็นมาแต่ในอดีตนั้นล้าสมัยไม่เหมาะสมที่จะใช้ปกครองในยุคสมัยของพระองค์อีกต่อไป มิได้หมายถึงว่ารูปแบบการปกครองแต่ก่อนนั้นไม่ดีเพียงแต่ไม่เหมาะสมกับกาลสมัยเสียแล้ว อย่างไรก็ตาม รูปแบบการปกครองที่เป็นมาแต่ในอดีตก็มีความเหมาะสมเพียงพอในแต่ละยุคสมัยเท่าที่เทคโนโลยีและบริบทแวดล้อมในยุคสมัยนั้น ๆ จะอำนวยให้

ทั้งนี้ ขอให้พิจารณาจากกรณีที่พระยามหาอำมาตยาธิบดี (เสง วิริยศิริ) ซึ่งถือได้ว่าเป็นข้าราชการที่มีความสามารถที่สุดท่านหนึ่งในประวัติศาสตร์ของกระทรวงมหาดไทยได้เข้าร่วมงานในกระทรวงมหาดไทยเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๕ ท่านมีความแน่ใจว่าในขณะนั้นผู้บังคับบัญชาท่านรู้จักหัวเมืองชายแดนเพียงแต่ชื่อเท่านั้น ทั้งยังไม่สามารถชี้ตำแหน่งหัวเมืองชายแดนบนแผนที่ได้ และเชื่ออีกด้วยว่าท่านเหล่านั้นไม่มีใครจะล่วงรู้เรื่องราวเกี่ยวกับเหตุการณ์ชายแดนที่เกิดขึ้นนัก^๓ ซึ่งเรื่องนี้ก็น่าจะมาจากมาตรฐานการปกครองในปัจจุบันแล้วถือได้ว่าเป็นความผิดร้ายแรง แต่โดยมาตรฐานของสยามเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๕ แล้วข้อบกพร่องนี้เป็นเรื่องที่เข้าใจได้ ทั้งนี้เป็นเพราะข้าราชการชั้นสูงเหล่านั้นไม่ค่อยคุ้นเคยกับการใช้แผนที่นักซึ่งไม่อาจถือว่าเป็นความบกพร่องได้ เพราะแผนที่ที่เชื่อถือได้ชุดแรกของสยามเพิ่งได้รับการตีพิมพ์ใน พ.ศ. ๒๔๓๐^๔

บทความชิ้นนี้ประสงค์จะนำเสนอถึงหลักในการวางรูปการปกครองของไทยที่มีมาก่อนการปฏิรูปการปกครองของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวใน พ.ศ. ๒๔๓๕ เพื่อเป็นการทบทวนและการทำความเข้าใจถึงสถานการณ์ที่เกิดขึ้นและดำรงอยู่ก่อนการปฏิรูปการปกครอง อันจะทำให้มีความเข้าใจในพระราชดำรัสที่ว่า “จะแก้ไขธรรมเนียมการปกครองให้สมกับเวลา” ได้อย่างลึกซึ้งขึ้น

จุดเริ่มต้นการปกครองของสยาม

ในการนี้จะนำเสนอถึงการจัตุรูปการปกครองโดยเริ่มที่อาณาจักรสุโขทัย ซึ่งถือว่าเป็นจุดเริ่มต้นของ “ประวัติศาสตร์ชาติ” ตามแบบแผนที่เป็นทางการ ซึ่งในช่วงของอาณาจักรสุโขทัยนี้ เป็นที่ทราบกันดีโดยทั่วไปว่ารูปของการปกครองเป็นไปในลักษณะที่เรียกว่า “พ่อปกครองลูก” กล่าวคือ กษัตริย์เปรียบเสมือนพ่อของครอบครัวใหญ่ ที่ให้ความเมตตาต่อลูกคือประชาชนให้อยู่เย็นเป็นสุข และมีความใกล้ชิดกับราษฎรมาก ดังมีข้อความในศิลาจารึกหลักที่ ๑ ว่า “...ในปากประตูมีกระดิ่งอันหนึ่งแขวนไว้หั้นไพร่ฟ้าหน้าปกกลางบ้าน กลางเมือง มีถ้อยมีความ เจ็บท้องข้องใจ มั่นจักกล่าวถึง เจ้าถึง ขุน บ่ไว้ไปสิ้นกระดิ่ง

^๓ พระยามหาอำมาตยาธิบดี (เสง วิริยศิริ). ๒๔๙๕. “เรื่องมหาดไทย” ใน *อนุสรณ์เนื่องในงานฉลองวันทีระลึกสถาปนากระทรวงมหาดไทยครบรอบ ๖๐ ปีบริบูรณ์*. (กรุงเทพฯ : กระทรวงมหาดไทย), หน้า ๘๐.

^๔ พระยามหาอำมาตยาธิบดี (เสง วิริยศิริ). ๒๔๙๙. *เรื่องกำเนิดแผนที่*. (กรุงเทพฯ : มปท.), หน้า ๒๓.

อันท่านแขวนไว้ ...” อย่างไรก็ตาม รูปแบบการปกครองแบบพ่อปกครองลูกนี้ เป็นลักษณะเด่นเฉพาะในช่วงของ ๓ รัชกาลแรกของกรุงสุโขทัยคือ พ่อขุนศรีอินทราทิตย์ พ่อขุนบาลเมือง และพ่อขุนรามคำแหง ซึ่งเป็นช่วงที่อาณาจักรสุโขทัยยังไม่มีอาณาเขตที่กว้างขวางมากนัก แต่เมื่อได้มีการขยายอาณาเขตให้กว้างขวางมากขึ้นตั้งแต่รัชสมัยของพ่อขุนรามคำแหงแล้ว ก็เป็นผลให้อาณาจักรสุโขทัยต้องดำเนินการวางรูปแบบการปกครองให้เหมาะสมกับลักษณะมากขึ้น โดยผสมผสานระหว่างการรวมอำนาจและการกระจายอำนาจ ซึ่งกษัตริย์จะมีอำนาจสิทธิ์ขาดเต็มที่ในเขตราชธานี ส่วนเมืองที่อยู่ห่างไกลออกไปอำนาจมักจะตกอยู่แก่ผู้ปกครองเมืองนั้น ๆ เป็นหลัก ทั้งนี้สามารถสรุปวิธีการจัดรูปการปกครองของอาณาจักรสุโขทัยได้ว่าแบ่งออกเป็น ๔ ระดับ ดังนี้

๑. **เมืองราชธานี** คือ เมืองสุโขทัย เป็นความรับผิดชอบโดยตรงของกษัตริย์ โดยกษัตริย์มีอำนาจตัดสินใจในทุกอย่างภายในเขตเมืองราชธานี เนื่องจากราชธานีเป็นศูนย์กลางการปกครองที่สำคัญที่สุดของอาณาจักร จึงตั้งอยู่ใจกลางอาณาจักร และมีเมืองสำคัญอันดับรองล้อมรอบ

๒. **เมืองลูกหลวง หรือเมืองหน้าด่าน** เป็นเมืองที่ล้อมรอบราชธานีชั้นในสุด กษัตริย์มักจะส่งเชื้อพระวงศ์ที่สนิทใกล้ชิดที่สุด ส่วนมากมักเป็นพระราชโอรส ออกไปปกครองเมืองเหล่านี้ อันจะทำให้หน้าที่เป็นปราการด่านสุดท้ายก่อนที่รุกราศัตรูจะบุกเข้าไปถึงเมืองราชธานี การที่กษัตริย์ส่งเชื้อพระวงศ์ใกล้ชิดไปปกครองเมืองลูกหลวงสาเหตุหลักมาจากความเชื่อใจญาติสนิทมากกว่าอย่างอื่น เมืองลูกหลวงของกรุงสุโขทัย แบ่งออกเป็น ๔ เมือง ในแต่ละทิศ ดังนี้

- ทิศเหนือ คือ เมืองศรีสัชชนาลัย (มีพื้นที่อยู่ในเขตจังหวัดสุโขทัยในปัจจุบัน)
- ทิศตะวันออก คือ เมืองสองแคว (มีพื้นที่อยู่ในเขตจังหวัดพิษณุโลกในปัจจุบัน)
- ทิศใต้ คือ เมืองสระหลวง (มีพื้นที่อยู่ในเขตจังหวัดพิจิตรในปัจจุบัน)
- ทิศตะวันตก คือ เมืองนครชุม (มีพื้นที่อยู่ในเขตจังหวัดกำแพงเพชรในปัจจุบัน)

๓. **เมืองท้าวพระยามหานคร** เมืองเหล่านี้ล้อมรอบราชธานีถัดจากเมืองลูกหลวงออกไปอีกชั้นหนึ่ง กษัตริย์มักจะมอบหมายให้เจ้าเมืองซึ่งเป็นเชื้อสายของเจ้าผู้ปกครองเมืองแต่เดิม ทำหน้าที่ปกครองเมืองเหล่านี้ต่อไป ทั้งนี้ เมืองท้าวพระยามหานครนี้ถือว่าถูกครอบงำทางอำนาจจากเมืองราชธานีอย่างสมบูรณ์ในทางสัญลักษณ์ มีข้อแม้คือหากเมืองเหล่านี้แสดงอาการแข็งข้อต่ออำนาจของราชธานีเมื่อใด กษัตริย์ก็จะทรงส่งกองทัพไปปราบปราม แล้วแต่งตั้งให้ขุนนางที่ทรงไว้วางพระราชหฤทัยไปปกครองเมืองเหล่านั้นแทน เมืองท้าวพระยามหานคร มีอุ้มทอง ราชบุรี เพชรบุรี แพร่ หล่มสัก ศรีเทพ พระบาง เชียงทอง เป็นต้น

๔. **เมืองออก หรือเมืองขึ้น** เมืองเหล่านี้มักเป็นเมืองของชาวต่างชาติต่างภาษา สำหรับอาณาจักรสุโขทัยแล้ว เมืองออกต่าง ๆ ที่ได้มานั้น ส่วนใหญ่มิใช่ได้มาจากการกระทำสงครามตีชิงมาได้ หากแต่เป็น

การสร้างความสัมพันธ์ทางเครือญาติต่อกันผ่านการแต่งงานมากกว่า และการอ้างสิทธิ์อำนาจเหนือเมืองเหล่านี้ก็ยังไม่มีความสำคัญที่แน่ชัดแต่อย่างใด มักเป็นแต่เพียงการอ้างความสัมพันธ์ในฐานะที่เป็นเมืองของเครือญาติกันเท่านั้น และบางเมืองก็อาจเป็นเพียงการให้ความยอมรับว่ากรุงสุโขทัยมีความเข้มแข็งกว่าเท่านั้น เช่น หงสาวดี (มอญ) เวียงจันทน์ ทว่าสิทธิในการปกครองยังคงเป็นสิทธิ์ขาดของราชวงศ์ที่ปกครองเมืองเหล่านั้น

จะเห็นได้ว่าการจัดรูปการปกครองของอาณาจักรสุโขทัยนั้น บทบาทสำคัญยังคงอยู่ในมือของเหล่าเชื้อพระวงศ์เป็นสำคัญ โดยความเข้มข้นในการปกครองก็ยังมิวางจำกัดอยู่ในเขตเมืองราชธานีและเมืองลูกหลวงเท่านั้น ส่วนเมืองที่อยู่ห่างออกไป ได้แก่เมืองท่าพระยามหานครนั้น ก็ต้องเป็นการยอมรับอำนาจซึ่งกันและเป็นการประนีประนอมโดยให้อำนาจแก่เชื้อสายของเจ้าเมืองเดิมที่ปกครองมา และน้อยครั้งที่จะมีการส่งขุนนางไปปกครองแทนในกรณีที่เกิดการกระด้างกระเดื่องขึ้น จนอาจกล่าวได้ว่าเหล่าขุนนางทั้งหลายยังไม่มียุทธศาสตร์สำคัญในการควบคุมอำนาจการปกครองในรูปการปกครองเช่นนี้ สำหรับเมืองออกหรือเมืองขึ้นนั้นก็ต้องกล่าวถึงมาก เพราะแทบอยู่นอกเหนือจากการควบคุมของเมืองราชธานีไปเลยทีเดียว

การจัดรูปการปกครองของกรุงศรีอยุธยาและกรุงรัตนโกสินทร์ก่อน พ.ศ. ๒๔๓๕

การจัดรูปการปกครองของกรุงศรีอยุธยานี้ มีพัฒนาการอย่างต่อเนื่องนับแต่การสถาปนากรุงศรีอยุธยาเป็นต้นมา ทั้งนี้ เราอาจแบ่งลักษณะการจัดรูปการปกครองของกรุงศรีอยุธยา ได้เป็น ๓ ช่วงด้วยกัน

ช่วงสถาปนากษัตริย์อยุธยา (พ.ศ. ๑๘๙๓-๑๙๙๑)

ยุคนี้ระบบการปกครองจะคล้ายคลึงกับอาณาจักรสุโขทัย คือ มีการกระจายอำนาจค่อนข้างมาก โดยแบ่งเมืองออกเป็น เมืองราชธานี เมืองหน้าด่าน เมืองชั้นใน เมืองพระยามหานคร และเมืองประเทศราช อย่างไรก็ตาม ในฐานะของกษัตริย์ของอาณาจักรอยุธยาเริ่มมีสถานภาพเป็น “สมมติเทพ” มิได้มีลักษณะเป็น “พ่อขุน” อย่างอาณาจักรสุโขทัย และบรรดาขุนนางก็เริ่มมีบทบาทในการกุมอำนาจทางการเมืองมากขึ้น โดยเฉพาะในการที่ได้มีอำนาจปกครองตั้งแต่เขตเมืองชั้นในออกไป การจัดการปกครองของช่วงสถาปนากษัตริย์อยุธยานี้ แบ่งได้เป็น ๕ ระดับ ดังนี้

๑. **เมืองราชธานี** กษัตริย์ทรงมีอำนาจเด็ดขาดในเมืองราชธานี แต่พระองค์จะใช้อำนาจผ่านทางขุนนางค่อนข้างมาก ผิดกับสมัยสุโขทัย ที่กษัตริย์มักทำหน้าที่ต่าง ๆ ด้วยพระองค์เอง ทั้งนี้เนื่องจากกษัตริย์ทรงเป็นสมมติเทพ

ระบบการปกครองภายในเมืองราชธานี เรียกว่า “จตุสดมภ์” แบ่งหน่วยงานในการปกครองที่สำคัญออกเป็น ๔ กรม โดยแต่ละกรมมี “เสนาบดี” เป็นผู้บังคับบัญชาสูงสุด ได้แก่

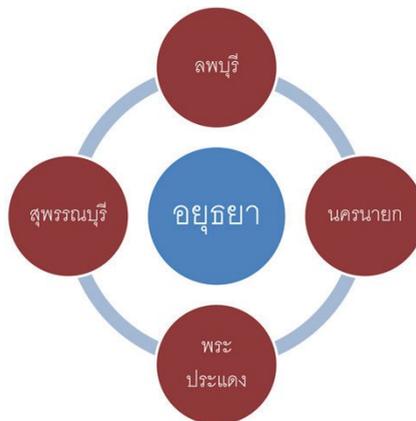
(๑) กรมเวียง มีหน้าที่ดูแลทุกข์สุขของราษฎรในราชธานี มีหน้าที่จับผู้กระทำความผิดมาสอบสวนลงโทษ (เสนาบดี คือ ขุนเวียง)

(๒) กรมวัง มีหน้าที่รับผิดชอบในเรื่องที่เกี่ยวกับราชสำนัก และพิจารณาพิพากษาคดีความต่าง ๆ (เสนาบดี คือ ขุนวัง)

(๓) กรมคลัง มีหน้าที่หารายได้ให้ทางราชการ (เสนาบดี คือ ขุนคลัง)

(๔) กรมนา มีหน้าที่ดูแลเกี่ยวกับการเกษตร กรมนาจะเป็นผู้ที่ให้กรรมสิทธิ์ในการถือครองที่ดิน และเก็บภาษีจากการทำการเกษตร เช่น ภาษีหางข้าว (เสนาบดี คือ ขุนนา)

๒. **เมืองหน้าด่าน หรือเมืองลูกหลวง** เป็นเมืองที่อยู่รอบราชธานีทั้ง ๔ ทิศ มักมีระยะห่างจากราชธานีเป็นระยะเดินทางประมาณ ๒ วัน โดยกษัตริย์จะทรงส่งเชื้อพระวงศ์ที่ใกล้ชิดไปทำหน้าที่ปกครอง ได้แก่ เมืองลพบุรี เมืองนครนายก เมืองพระประแดง และเมืองสุพรรณบุรี

ภาพที่ ๑ แสดงตำแหน่งเมืองลูกหลวงในการจัดรูปการปกครองช่วงสถาปนากรุงศรีอยุธยา

๓. **เมืองชั้นใน** เป็นเมืองที่อยู่รอบราชธานีถัดออกไปจากเมืองหน้าด่าน เมืองเหล่านี้อยู่ไม่ไกลราชธานีจนเกินไป กษัตริย์จึงยังคงสามารถใช้อำนาจปกครองดูแลได้ ผ่านขุนนางที่เรียกว่า “ผู้รั้ง” ซึ่งพระองค์ส่งไปปกครองเมืองเหล่านั้น หัวเมืองชั้นใน เช่น ราชบุรี สิงห์บุรี ปราจีนบุรี ชลบุรี

๔. **เมืองพระยามหานคร หรือเมืองชั้นนอก** เป็นเมืองที่อยู่ห่างออกไปจากหัวเมืองชั้นในอีก เมืองเหล่านี้จะต้องเสียภาษีอากรต่าง ๆ รวมทั้งต้องเกณฑ์ผู้คนเข้าร่วมเป็นกำลังในกองทัพยามเมื่อมีศึกสงคราม ซึ่งเมืองเหล่านี้มักจะมีตระกูลเจ้าเมืองปกครองสืบเชื้อสายกันมาก่อน ดังนั้น กษัตริย์จะทรง

ให้เจ้าเมืองเก่าเป็นผู้ปกครองเมืองนั้น ๆ แต่หากเจ้าเมืองแข็งข้อกับราชธานี กษัตริย์ก็จะทรงส่งกองทัพไปปราบปรามและตั้งให้ขุนนางที่ไว้วางใจไปปกครองแทน เช่น เมืองนครราชสีมา เมืองจันทบุรี เมืองสงขลา

๕. เมืองประเทศราช เป็นเมืองขึ้นที่กรุงศรีอยุธยาสามารถแผ่อำนาจไปให้เข้ามายอมอ่อนน้อม สวามิภักดิ์ได้ เช่น ยกกองทัพไปปราบ แต่เนื่องจากเมืองเหล่านี้อยู่ไกลจากราชธานีมาก จึงคงให้ผู้ปกครองเดิมปกครองกันเองต่อไป เพื่อแต่ต้องส่งเครื่องราชบรรณาการ เช่น ต้นไม้เงินต้นไม้ทอง มาให้กษัตริย์ที่อยุธยา ตามระยะเวลาที่กำหนด เช่น ทุก ๓ ปี หัวเมืองประเทศราชก็มี เช่น สุโขทัย เขมร

ช่วงปฏิรูปการปกครองสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ (พ.ศ. ๑๙๙๑-๒๐๓๑)

การจัดรูปการปกครองของกรุงศรีอยุธยาในช่วงสถาปนานั้น เมื่อใช้ไปได้ระยะเวลาหนึ่งก็เริ่มเกิดปัญหา โดยปัญหาสำคัญคือ อำนาจในการควบคุมและกำกับการปกครองในดินแดนที่ห่างไกล กล่าวคือนอกจากเมืองราชธานี เมืองหน้าด่าน และหัวเมืองชั้นในแล้ว กษัตริย์ไม่สามารถปกครองเมืองที่อยู่ไกลออกไปได้อย่างแท้จริง ดังนั้น เมื่ออาณาจักรขยายตัวออกไปมากขึ้นเรื่อย ๆ การกระจายอำนาจที่มากเกินไปก็กลายเป็นปัญหาในการปกครองหัวเมืองต่าง ๆ และเมื่อถึงรัชสมัยของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ เป็นพระมหากษัตริย์ลำดับที่ ๘ แห่งกรุงศรีอยุธยา อาณาเขตของอาณาจักรอยุธยาที่ขยายกว้างขวางออกไปมากเนื่องจาก พระองค์ทรงเป็นพระราชโอรสของสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒ หรือเจ้าสามพระยา (ราชวงศ์สุพรรณภูมิ) โดยมีพระชนนีเป็นพระราชธิดาของพระมหาธรรมราชาที่ ๓ (ไสยลือไทย) แห่งราชวงศ์พระร่วง ดังนั้น สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถจึงมีสายเลือดของทั้งฝ่ายอยุธยา และฝ่ายสุโขทัย ทำให้พระองค์ใช้ประเด็นนี้อ้างสิทธิ์ในการปกครองกรุงสุโขทัยและสามารถรวมเอาสุโขทัยเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรอยุธยาได้สำเร็จ ทั้งยังสามารถลดฐานะของสุโขทัยจากเมืองประเทศราชมาเป็นหัวเมืองของกรุงศรีอยุธยาโดยสมบูรณ์เมื่อ พ.ศ. ๒๐๐๖ แต่จากการนี้ก็ทำให้ปัญหาจากการจัดรูปการปกครองของกรุงศรีอยุธยาในช่วงสถาปนามีอาการหนักขึ้น จึงต้องออกแบบการปกครองให้เป็นปีกแผ่นมั่นคง ป้องกันการแข็งข้อของบรรดาเมืองประเทศราชต่าง ๆ และเพื่อประโยชน์ในการต่อสู้กับอาณาจักรล้านนาทางตอนเหนือ

หลักการสำคัญในการปฏิรูปการปกครองของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ สามารถสรุปเนื้อหาได้เป็น ๔ ประการ ดังนี้

- (๑) การรวบรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางในราชธานีให้มากที่สุด
- (๒) เริ่มการกำหนดทำเนียบศักดินาของชนทุกชั้นขึ้นเป็นครั้งแรก โดยผู้ที่เป็นขุนนางจะถือศักดินาตั้งแต่ ๔๐๐ ขึ้นไป กระทั่งพระมหาอุปราชที่มีศักดินา ๑๐๐,๐๐๐
- (๓) เริ่มการกำหนดต่งยศ (บรรดาศักดิ์) และราชทินนาม

วารสารราชบัณฑิตยสภา
ปีที่ ๔๐ ฉบับที่ ๓ ก.ค.-ก.ย. ๒๕๕๘

รองศาสตราจารย์ ดร.โกวิท วงศ์สุรวัฒน์

๗๕

(๔) จัดแบ่งการปกครองออกเป็น ๒ ส่วนใหญ่ ๆ ได้แก่ การปกครองส่วนกลาง และการปกครองส่วนภูมิภาค

รายละเอียดของการจัดรูปการปกครองของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ เป็นดังนี้

๑. การปกครองส่วนกลาง มีศูนย์กลางแห่งอำนาจอยู่ที่เมืองราชธานี และยกเลิกระบบเมืองหน้าด่านเพื่อตัดปัญหาการแย่งชิงราชสมบัติของเชื้อพระวงศ์ ทั้งเพื่อขยายอำนาจของราชธานีให้กว้างขวางมากยิ่งขึ้น การกลืนเมืองใกล้เคียงเข้ามาเป็นราชธานี

เปลี่ยนแปลงระบบจตุสดมภ์ ให้ซับซ้อนขึ้น โดยมีการแยกกิจการพลเรือนและกิจการทหารออกจากกัน ให้มี “อัครเสนาบดี” รับผิดชอบ ๒ ตำแหน่ง คือ สมุหนายก และสมุหกลาโหม

“สมุหนายก” มีหน้าที่บังคับบัญชาและตรวจราชการ ดูแลสิ่งที่เกี่ยวข้องกับฝ่ายพลเรือนทั้งหมด โดยโครงสร้างในการดูแลกิจการพลเรือนนั้น มีลักษณะเดียวกับจตุสดมภ์ คือ แบ่งออกเป็น ๔ กรม แต่ละกรมมีเสนาบดีเป็นผู้บังคับบัญชา ให้ขึ้นตรงต่อสมุหนายก ดังนี้

- กรมนครบาล (เดิม คือ กรมเวียง) พระยายมราช
- กรมธรรมาธิกรณ์ (เดิม คือ กรมวัง) พระยาธรรมาธิบดี
- กรมโกษาธิบดี (เดิม คือ กรมคลัง) พระยาศรีธรรมราชหรือราชโกษาธิบดี
- กรมเกษตรราธิการ (เดิม คือ กรมนา) พระยาเกษตรราธิบดีหรือพลเทพ

“สมุหกลาโหม” มีหน้าที่ควบคุมดูแลกิจการทหารทั้งหมด เช่น การเกณฑ์ไพร่พล จัดหาเสบียง และวางแผนการรบในยามสงคราม การฝึกไพร่พล บังคับบัญชากรมตำรวจและกรมทหารรักษาพระองค์ โครงสร้างทางกิจการทหารนั้น แบ่งเป็น กองทัพบก มีพระยาสิหราชเดโชชัย เป็นเสนาบดี และกองทัพเรือ มีพระยาสิหราชฤทธิไกร เป็นเสนาบดี

๒. การปกครองส่วนภูมิภาค สิ่งสำคัญที่สุดก็คือ การตั้งอำนาจที่แต่เดิมกระจายกันอยู่ตามหัวเมืองต่าง ๆ ให้เข้ามาอยู่ที่ศูนย์กลาง คือ ราชธานี ให้มากที่สุด เมื่อยุบเมืองหน้าด่านลง ดังนั้น เมืองที่อยู่รายรอบราชธานีจึงเหลือเพียง หัวเมืองชั้นใน หัวเมืองชั้นนอก (เดิม คือ เมืองพระยามหานคร) และหัวเมืองประเทศราช

๒.๑ หัวเมืองชั้นใน บางครั้งเรียกว่า เมืองจัตวา กษัตริย์จะทรงส่ง “ผู้รั้ง” ออกไปปกครอง ซึ่งผู้รั้งนี้เป็นขุนนางที่ขึ้นตรงต่อกษัตริย์และเสนาบดีในราชธานี ตัวอย่างเมืองชั้นใน เช่น ราชบุรี เพชรบุรี นครชัยศรี สุพรรณบุรี นครสวรรค์ ชลบุรี ปราจีนบุรี นครนายก

๒.๒ หัวเมืองชั้นนอก เดิมเมืองพระยามหานคร มีการปกครองโดยเจ้าเมืองที่เป็นเชื้อสายผู้ปกครองเดิม จึงค่อนข้างมีอิสระในการปกครองตัวเอง ดังนั้น สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถจึงทรงเปลี่ยนแปลงโดยให้กษัตริย์ทรงแต่งตั้งข้าราชการเข้าไปปกครองเมืองเหล่านี้ ระบบการปกครองภายใน

ของหัวเมืองชั้นนอกนี้จะล้ามาจากรูปแบบการปกครองในราชธานี เช่น มีขุนนางตำแหน่งต่าง ๆ รับผิดชอบราชการ (กรมการตำแหน่งพล = สมุหกลาโหม, กรมการมหาดไทย = สมุหนายก) และมีหัวเมืองที่มาขึ้นต่อเมืองของตนเอง หัวเมืองชั้นนอกแบ่งออกเป็นชั้นตามลำดับความสำคัญ คือ ชั้นเอก โท ตรี และจัตวา

๒.๓ หัวเมืองประเทศราช เป็นเมืองที่อยู่ห่างไกลจากกรุงศรีอยุธยา อยู่ในอำนาจของกรุงศรีอยุธยาในฐานะเป็นเมืองขึ้นที่ยอมอ่อนน้อมสวามิภักดิ์ การปกครองดูแลเมืองประเทศราชนั้นในทางการจะมีการเปลี่ยนแปลงน้อยมาก เพราะจะยอมให้เจ้าเมืองเดิมอยู่ในอำนาจและทำการปกครองต่อไป แต่กษัตริย์จะมีวิธีที่ไม่เป็นทางการในการควบคุมหัวเมืองเหล่านี้ ได้แก่

(๑) เรียกเจ้าเมืองประเทศราชมาปรึกษาราชการเป็นครั้งคราว เพื่อตรวจสอบการว่าราชการ

(๒) ให้เจ้าเมืองประเทศราชมาร่วมในพระราชพิธีราชาภิเษกและพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพในกรุงศรีอยุธยา

(๓) ให้เจ้าเมืองประเทศราชส่งธิดามาเป็นพระสนมของกษัตริย์ในราชธานี

(๔) ใช้หัวเมืองชั้นนอก เช่น พิษณุโลก นครศรีธรรมราช สอดส่องและสงขลาของเมืองประเทศราชมาให้กษัตริย์ได้ทรงทราบเป็นระยะ

เมืองประเทศราชมีหน้าที่ส่งเครื่องราชบรรณาการมาถวายกษัตริย์อยุธยาทุก ๆ ๓ ปี และส่งกำลังพลมาช่วยกรุงศรีอยุธยาเมื่อเกิดศึกสงคราม

ช่วงปรับปรุงการปกครองภายหลังสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ (พ.ศ. ๒๐๓๑-๒๔๓๕)

การจัดรูปการปกครองของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถนั้น นับเป็นหลักการจัดรูปการปกครองที่ได้ใช้ติดต่อกันมาอย่างยาวนาน โดยหลักการสำคัญแล้วก็นับได้ว่าใช้มาจนถึงรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หรือก่อนการปฏิรูปการปกครอง พ.ศ. ๒๔๓๕ เลยทีเดียว อย่างไรก็ตาม ในระหว่างช่วงเวลาอันยาวนานกว่า ๔๐๐ ปีนี้ก็ได้มีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงในรายละเอียดมาเป็นระยะ โดยในการเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญ อยู่ในรัชสมัยของสมเด็จพระเพทราชา พ.ศ. ๒๒๓๑ โดยมีสาเหตุสำคัญมาจากความหวาดระแวงในการที่ขุนนางชั้นสูงจะสามารถสะสมกำลังและก่อการกบฏขึ้นมาได้ ดังที่ปรากฏอยู่เนื่อง ๆ ในประวัติศาสตร์ของกรุงศรีอยุธยา ดังนั้น เพื่อป้องกันไม่ให้ขุนนางคนใดคนหนึ่งมีอำนาจทางการทหารมากเกินไปนัก จึงได้มีการกระจายอำนาจทางการทหารออกจากสมุหกลาโหม เป็น ๓ ส่วน ให้แก่สมุหกลาโหม สมุหนายก และพระโกษาธิบดี (เสนาบดีคลัง) โดยแต่ละตำแหน่งมีหน้าที่ ดังนี้

วารสารราชบัณฑิตยสภา
ปีที่ ๔๐ ฉบับที่ ๓ ก.ค.-ก.ย. ๒๕๕๘

รองศาสตราจารย์ ดร.โกวิท วงศ์สุรวัฒน์

๗๗

(๑) สมุหกลาโหม มีอำนาจควบคุมการทหารในราชอาณาจักร และกิจการทั้งในฝ่ายทหารและพลเรือนในหัวเมืองทางใต้ แม้ว่าสมุหกลาโหมจะได้อำนาจสั่งการฝ่ายพลเรือนเพิ่มขึ้นแต่ก็ต้องเสียอำนาจทางการทหารไป

(๒) สมุหนายก ทำหน้าที่ถ่วงดุลอำนาจของสมุหกลาโหม มีหน้าที่รับผิดชอบกิจการพลเรือนในราชอาณาจักร (๔ กรม) และมีหน้าที่ดูแลกำลังทหารพร้อมทั้งกิจการพลเรือนของหัวเมืองทางเหนือทั้งหมด

(๓) พระโกษาธิบดี ปกติจะว่าการกรมคลัง/กรมท่า หน้าที่สำคัญคือการดูแลรายรับรายจ่ายของแผ่นดินและการค้าขายกับต่างประเทศ นอกจากนี้ยังได้รับมอบหมายให้ดูแลกำลังทหารและกิจการพลเรือนของหัวเมืองฝ่ายตะวันออกทั้งหมด

อย่างไรก็ตาม เมื่อมาถึงรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้วการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงรายละเอียดของหลักการจัดการปกครองที่ได้รับการวางรากฐานมาแต่รัชสมัยของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถก็สามารถสรุปได้จาก “พระราชนิพนธ์ว่าด้วยธรรมเนียมขุนนางไท” ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งได้ตีพิมพ์ในหนังสือวชิรญาณวิเศษ ดังจะได้นำเสนอโดยละเอียดดังนี้^๕

“ขุนนางในเมืองเรานี้ ไม่ได้เป็นสืบตระกูลเหมือนดังประเทศข้างตะวันตก เปนธรรมเนียมคล้ายกับเมืองจีน ยสบันดาศักดิ์ก็บอพอพิศรวมกัน เมื่อมียศบันดาศักดิ์แล้ว ก็มีออฟฟิศว่าด้วยถ้าออกจากออฟฟิศก็เป็นลีนยสบันดาศักดิ์ไป เว้นแต่ที่พระเจ้าแผ่นดินโปรดให้มียศคงอยู่ โดยผู้นั้นได้มีความชอบมาแต่เดิม เพราะฉะนั้นขุนนาง จึงได้รับราชการตลอดอายุโดยมาก เมื่อขุนนางผู้ใหญ่ผู้น้อยก็ดีมีบุตรต้องถวายตัวพระเจ้าแผ่นดินเปนมหาดเล็กรับราชการ เปนแต่การใช้สอยเล็กน้อยใกล้เคียงพระเจ้าแผ่นดิน มีเบี้ยหวัดบ้างเล็กน้อย เมื่อได้รับราชการอยู่ใกล้เจ้าแผ่นดินดั่งนั้น ก็ได้ยินได้ฟังราชการ ซึ่งขุนนางเจ้าพนักงานนำมากราบทูล แลเจ้าแผ่นดินรับสั่งไปเปนการเรียนราชการอยู่เสมอ เมื่อเจ้าแผ่นดินเห็นว่าผู้นั้นคุ้นเคยในราชการเข้าบ้างแล้ว ก็ใช้ให้ไปตรวจราชการต่าง ๆ บ้าง มหาดเล็กผู้นั้นต้องคิดเรียบเรียงถ้อยคำที่จะกราบทูลด้วยปากบ้าง ด้วยหนังสือบ้างเปนเหมือนหนึ่งเอเซ จนเจ้าแผ่นดินเห็นว่าผู้นั้นสมควรจะมีตำแหน่งราชการ ก็ค่อยเลื่อน ยสขึ้นไปทีละน้อย ๆ ตามลำดับ ไม่ว่าบุตรขุนนางผู้ใหญ่ผู้น้อย แล้วแต่พระเจ้าแผ่นดินจะโปรดองค์เดียว เพราะธรรมเนียมเปนดั่งนี้ ถ้าขุนนางผู้ใหญ่ผู้น้อยผู้ใดมีบุตรที่ดีได้ทดลองแล้ว พระเจ้าแผ่นดินเห็นสมควรที่จะได้รับราชการสืบตระกูลบิดาได้ ก็ได้เลื่อนยสให้สืบตระกูลบิดาไปบ้าง แต่ที่ไม่ได้สืบตระกูลเสียนั้นโดยมาก เพราะบุตรไม่ดีเหมือนบิดา กำหนดบันดาศักดิ์ขุนนางพระเจ้าแผ่นดินต้องตั้งนั้น ตั้งแต่ศักดินา

^๕ จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. ๒๔๓๑. “ว่าด้วยธรรมเนียมขุนนางไท”. ใน วชิรญาณวิเศษ. (กรุงเทพฯ : หอสมุดวชิรญาณ), หน้า ๒๗๗-๒๘๐.

๔๐๐ ขึ้นไป ยกเลิกแต่นายรองหุ้มแพรมหาดเล็ก ซึ่งเป็นบุตรขุนนางดังเช่นว่าไว้แล้วในข้างต้น มีศักดินา แต่ ๓๐๐ พระเจ้าแผ่นดินทรงตั้งเองเพราะเป็นคนใจอยู่ใกล้เคียง เพราะเหตุฉะนั้น กรมมหาดเล็กนี้ เป็นกรมสำคัญยิ่งกว่ากรมอื่น ๆ ถึงตัวนายที่ได้รับสัญญาบัตรจะมีศักดินาน้อย ก็เป็นที่ยำเกรงนับถือของคน ทั้งปวงมากกว่าขุนนางซึ่งมีศักดินาสุง ๆ กรมอื่น ๆ ด้วยเป็นเหตุ ที่เป็นบุตรขุนนางมีตระกูลประการหนึ่ง ไม่รู้ว่าจะเป็นอย่างใดต่อไปประการหนึ่ง เป็นผู้ใกล้เคียงได้ฟังกระแสพระเจ้าแผ่นดินแน่แท้ประการหนึ่ง เป็นผู้เพ็ดทูลได้ง่ายประการหนึ่ง จึงได้มีเกียรติยศเป็นที่นับถือมาก

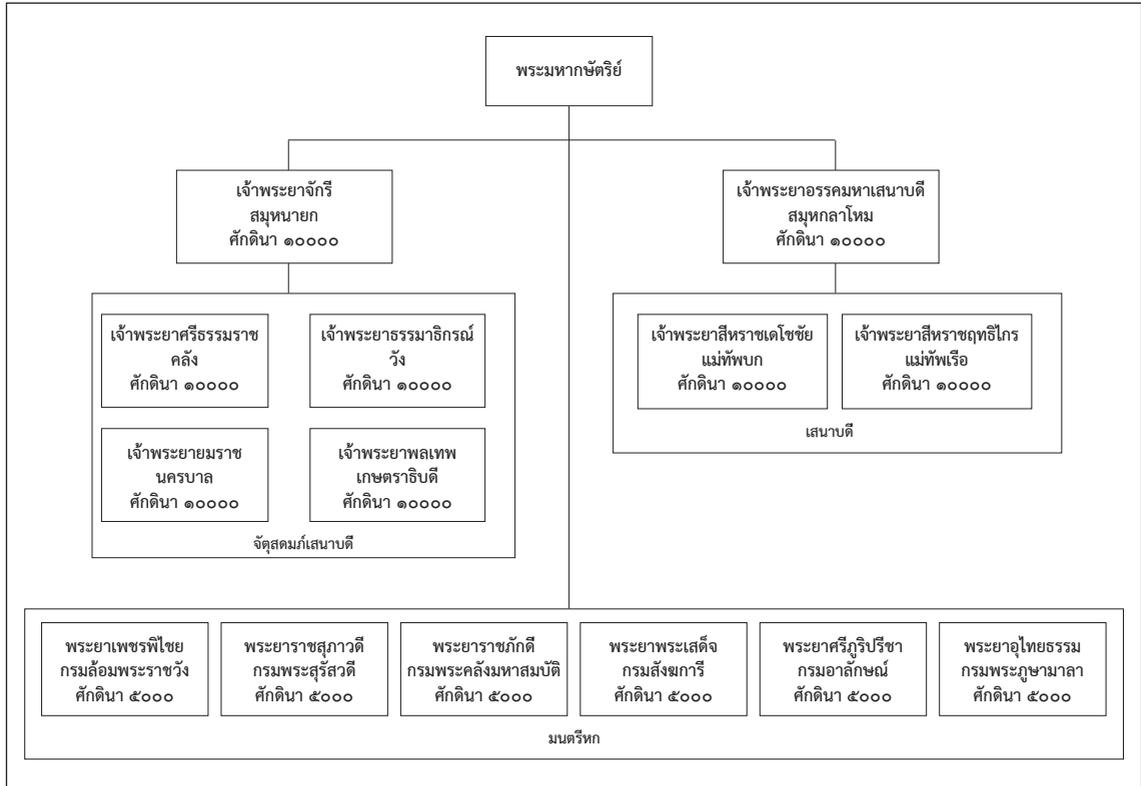
ขุนนางซึ่งเป็นธรรมเนียม มีตำแหน่งมาแต่โบราณ จนถึงบัดนี้แบ่งเป็นสองพวก พวกหนึ่ง ฝ่ายทหาร พวกหนึ่งฝ่ายพลเรือน บันดาเลขไพร่หลวงซึ่งขึ้นในกรมฝ่ายทหาร ก็เป็นไพร่หลวงทหาร ขึ้นฝ่ายพลเรือนก็เป็นไพร่หลวงพลเรือน ถ้าเวลาจะจ่ายคนสักคน คนในฝ่ายพลเรือน พันพุดซึ่งเป็น เจ้าพนักงานในกรมมหาดไทยเป็นผู้จ่าย ถ้าเป็นไพร่หลวงทหารพันเทพราช ซึ่งเป็นเจ้าพนักงานในกรม พระกะลาโหมเป็นผู้จ่าย

แต่ถึงแบ่งเป็นสองส่วนไว้อย่างนี้แล้วก็ดี เมื่อมีการทัพศึกต้องเกณฑ์ไปรบทั้งสอง ฝ่าย ทั้งขุนนางแลไพร่ ถ้าจะว่าที่แท้แล้วในเวลาสงบไม่มีทัพศึก ก็เป็นพลเรือนทั้งสองฝ่าย ถ้ามีการ ทัพศึกก็เป็นทหารทั้งสองฝ่าย ทหารพลเรือนนั้น แบ่งแต่พอรู้กำหนดว่าสองฝ่ายเท่านั้น ถ้าเวลาเข้าเฝ้า พระเจ้าแผ่นดิน พลเรือนเฝ้าฝ่ายขวาของพระเจ้าแผ่นดิน ฝ่ายซ้ายของผู้หันหน้าเข้ามาทางพระเจ้าแผ่นดิน ทหารเฝ้าฝ่ายซ้ายของพระเจ้าแผ่นดิน ฝ่ายขวาของผู้ที่หันหน้าเข้ามาทางพระเจ้าแผ่นดิน แต่นับถือกันว่าทหารเฝ้าขวาพลเรือนเฝ้าซ้าย ต้องไว้ช่องกลางเหมือนอย่างเช่นออกแขกเมืองหรือดังเช่นออกขุนนาง ทุกคราว ในตำแหน่งทหารพลเรือนทั้งสองฝ่ายนี้ มีท่านอรรคมหาเสนาบดีเป็นหัวหน้าอยู่ฝ่ายละคนเรียกว่าสมุห คือเจ้าหม่อมสมุหนายกฝ่ายพลเรือน สมุหพระกะลาโหมฝ่ายทหาร กรมอื่น ๆ นอกจากนั้น ต้อง ขึ้นสองกรมนี้ทั้งสิ้น แต่มีใช้ขึ้นอยู่ในบังคับทีเดียว กรมต่าง ๆ ต้องฟังบังคับพระเจ้าแผ่นดินองค์เดียว เป็นแต่ขึ้นอยู่ในบาญชีและเป็นผู้รวบรวมบาญชีที่จะกะเกณฑ์ แลแจกเบี้ยหวัด กำกับยี่นหางว่าวสักเลข แลการอื่น ๆ ไม่มีอำนาจที่จะบังคับบัญชา สิ่งไรในกรมอื่น ๆ ที่เป็นกรมใหญ่ ๆ ได้นอกจากกรมมหาดไทย กรมพระกะลาโหมซึ่งเป็นกรมของตัวแท้ ๆ

ตำแหน่งขุนนางนั้น ได้ตั้งเป็นธรรมเนียมขึ้นแรกแต่ครั้งสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถที่ ๑ ซึ่งได้เถลิงถวัลยราชสมบัติ ในกรุงเก่า เมื่อจุลศักราช ๗๙๖ เป็นแบบสืบมาดังนี้ อรรคมหาเสนาบดี ๒ ฝ่าย พลเรือนคนหนึ่งคือเจ้าพระยาจักรกริ ฝ่ายทหารคนหนึ่งคือเจ้าพระยาอรรคมหาเสนาธิบดีเป็นชั้นที่ ๑ รองลงไปจัดตมภ์สี่ คือพระคลัง เจ้าพระยาครีธรรมราช วัง เจ้าพระยาธรรมาธิกรณ์ พระนครบาล เจ้าพระยายมราช เกษตราธิบดี เจ้าพระยาพลเทพ ทั้ง ๔ เป็นจัดตมภ์เสนาบดี คำว่าจัดตมภ์นั้น แปลว่าเป็นเครื่องค้ำเครื่องจุนทั้ง ๔ ถัดลงไป เสนาบดี พระยาสิทธิราชเดโชไชย แม่ทัพบก พระยาสิทธิราช

จากพระราชนิพนธ์ ว่าด้วยธรรมเนียมขุนนางไทย ที่ได้นำเสนอมานี้สามารถสรุปเป็นแผนภาพได้ดังต่อไปนี้

ภาพที่ ๓ แสดงการจัดรูปการปกครองตามพระราชนิพนธ์ใน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ว่าด้วยธรรมเนียมขุนนางไทย

บรรณานุกรม

โกวิท วงศ์สุรวัฒน์. *คู่มือการปฏิวัติ*. กรุงเทพฯ : เจริญวิทย์การพิมพ์, ๒๕๑๗.

โกวิท วงศ์สุรวัฒน์. *การเมืองการปกครองไทย : หลายมิติ*. กรุงเทพฯ : ศูนย์หนังสือจุฬา, ๒๕๔๘.

คึกฤทธิ์ ปราโมช, ม.ร.ว. “*สังคมอยุธยา*” *ประวัติศาสตร์และการเมือง*. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๑๖.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. “ว่าด้วยธรรมเนียมขุนนางไท”. ใน *วชิรญาณวิเศษ*. กรุงเทพฯ : หอสมุดวชิรญาณ หนังสือวชิรญาณวิเศษ เล่ม ๓ แผ่น ๓๕ (วัน ๗ เดือน ๘ ขึ้น ๘ ค่ำ ปีมะเส็งศักราช ๑๒๕๐), ๒๔๓๑.

เจ้านายและข้าราชการกราบบังคมทูลความเห็นจัดการเปลี่ยนแปลงราชการแผ่นดิน ร.ศ. ๑๐๓. อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ นายชำนาญ ปิ่นทอง, ๒๕๑๕.

พระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงแถลงพระบรมราชาธิบายแก้ไขการปกครองแผ่นดิน ฉบับพิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. ๒๔๗๐.

มหาอำมาตยาธิบดี (แสง วิริยศิริ), พระยา. “เรื่องมหาดไทย” ใน *อนุสรณ์เนื่องในงานฉลองวันที่ระลึกสถาปนากระทรวงมหาดไทยครบรอบ ๖๐ ปีบริบูรณ์*. กรุงเทพฯ : กระทรวงมหาดไทย, ๒๔๙๕.

มหาอำมาตยาธิบดี (แสง วิริยศิริ), พระยา. *เรื่องกำเนิดแผนที่*. พระนคร : มปท., ๒๔๙๙.

Abstract **The Government of Siam before the Government Reform of 1892**

Kovith Wongsurawat

*Associate Fellow of the Academy of Moral and Political Sciences,
The Royal Society of Thailand.*

The study and teaching of Thai history tend to be rather superficial when describing the period before the major government reforms which took place in 1892. Before these reforms, Thai history books commonly explain that the government was managed by the so-called Chatusadom, or Four Pillars system. That is, there were two Prime Ministers, one responsible for military and the other for civilian affairs. And there were four other ministers. One was responsible for the affairs of the capital city. Another looked after the King's household; a third took charge of the nation's treasury. The fourth was in charge of agricultural affairs. According to documents of King Chulalongkorn, however, there were, in fact, six other ministers, the so-called Montri Six, who held equal rank with the first four. Upon consideration, it does seem unlikely that the whole country could be managed and governed by only four ministries. That is why we need to reconstruct the history of the Montri Six in order to have a more complete picture of the governing system before the great reforms by King Chulalongkorn.

Keywords: The government reform, Four Pillars system, the Montri Six, King Chulalongkorn.

วารสารราชบัณฑิตยสภา

ปีที่ ๔๐ ฉบับที่ ๓ ก.ค.-ก.ย. ๒๕๕๘

ไม่ไปจิ้มก้อง : ไทยยุคความสัมพันธ์กับจีน สมัยรัชกาลที่ ๔ - รัชกาลที่ ๕

รองศาสตราจารย์วุฒิชัย มูลศิลป์*

ภาควิชาสังคมศาสตร์และการเมือง

ราชบัณฑิตยสภา

บทคัดย่อ

พ.ศ. ๒๓๙๖ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงยุติการส่ง “ก้อง” หรือเครื่องราชบรรณาการให้จักรพรรดิจีน หลังจากที่เคยส่งมานานถึง ๕๖๑ ปี แม้ว่าการส่งก้องจะมีความสำคัญต่อไทยทั้งทางการเมืองและเศรษฐกิจ แต่พระองค์ทรงเห็นว่าการส่งก้องทำให้ไทยเสียเกียรติภูมิของชาติ หลังจากนั้นจีนพยายามทวงก้องจากไทยหลายครั้ง จนหลัง พ.ศ. ๒๔๒๗ จึงไม่มีการทวงก้องอีก ความสัมพันธ์อย่างเป็นทางการระหว่างประเทศทั้งสองจึงหยุดชะงักไปเกือบร้อยปี จนหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒

คำสำคัญ: ก้อง, พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, จีน, ความสัมพันธ์อย่างเป็นทางการ

“พระเจ้ากรุงปักกิ่งก็เสด็จออกรับพระราชสาส์นแลทูตไทย
รับเมืองไทยเป็นเมืองก้อง คือ รับอย่างหัวเมืองขึ้น.... พระราชทานทอง....
เปรียบเหมือนว่าสัญญาบัตรตั้งหัวเมืองทั้งหลาย....”

“เพราะไทยถูกหลอกถูกลวง จึงเสียพระเกียรติยศ พระเจ้าแผ่นดินตลอดลง
มาถึงกรุงเทพมหานครนี้ ครั้นแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
ทรงทราบการนี้แล้วก็กลับพระทัย หาได้ส่งบรรณาการแก่กรุงปักกิ่งอีกไม่”^๑

* บรรยายในที่ประชุมราชบัณฑิตและภาควิชาสังคมศาสตร์และการเมือง ราชบัณฑิตยสถาน เมื่อวันที่ ๑๕ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๕๗

^๑ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. รวมพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่องประชุมประกาศในรัชกาลที่ ๔. หน้า ๔๙๒ และ ๔๙๙.

ข้อความข้างต้น คือ ประกาศเรื่องราชทูตไปเจริญทางพระราชไมตรีกับจีน ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพื่อยุติการส่งราชทูตนำเครื่องราชบรรณาการไปถวายพระเจ้ากรุงจีนหรือจักรพรรดิจีน ประกาศนี้ไม่ปรากฏวันเดือนปี แต่น่าจะมีขึ้นใน พ.ศ. ๒๓๙๖ หรือหลังจากนี้เล็กน้อย ไม่ใช่ พ.ศ. ๒๔๑๑ ตามที่พิมพ์ไว้ในประชุมประกาศในรัชกาลที่ ๔ เพราะหลังจากประกาศนี้ ตั้งแต่ราว พ.ศ. ๒๓๙๖ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงยุติการเจริญทางพระราชไมตรีกับจีนในรูปแบบเก่าที่เรียกว่า จิ้มก้อง หรือ จิ้นก้ง ที่ดำเนินมา ๕๖๑ ปี ตั้งแต่สมัยสุโขทัย หรือยาวนานกว่านั้น ถ้านับอาณาจักรแรก ๆ บนผืนแผ่นดินไทย เช่น ทวารวดี ก็เคยทำมาแล้ว

การที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเลิกการส่งจิ้มก้อง ถือว่าทรงทำอย่างกล้าหาญเด็ดเดี่ยว โดยทรงถือเกียรติยศของพระเจ้าแผ่นดินหรือของประเทศเป็นสำคัญ โดยไม่ทรงกลัวเกรงผลกระทบใด ๆ ที่อาจเกิดขึ้นได้โดยเฉพาะทางเศรษฐกิจ เพราะการจิ้มก้องทำให้เกิดกำไรทั้งจากการที่จีนมอบสิ่งของตอบแทนและอำนวยความสะดวกในการค้าขาย

ที่ผู้เขียนนำเรื่องนี้ขึ้นมาเล่า ก็เพราะนึกถึงสถานการณ์ในบ้านเมืองเราที่มีการวิตกกังวลมาก หลังจากการรัฐประหารของคณะรักษาความสงบแห่งชาติ (คสช.) เมื่อวันที่ ๒๒ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๕๗ ทำให้ชาติประชาธิปไตยโดยเฉพาะสหรัฐอเมริกากับสหภาพยุโรป (EU) ประกาศตัดสิทธิประโยชน์ทางการค้าซึ่งให้กับไทยว่าจะทำให้เศรษฐกิจไทยต้องตกต่ำลง บทเรียนจากการที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเลิกส่งจิ้มก้องแก่จีน ซึ่งเป็นคู่ค้าที่สำคัญที่สุดกับไทยในเวลานั้น แต่ไทยสามารถจัดการกับปัญหาได้อย่างดี น่าจะเป็นประโยชน์แก่สถานการณ์ปัจจุบันได้ไม่มากนักน้อย

บทความนี้จำกัดขอบเขตอยู่ระหว่าง พ.ศ. ๒๓๙๖-๒๔๕๓ เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงยกเลิกการส่งจิ้มก้อง แต่จีนยังคงพยายามทวงก้องจากไทย และต่อมาได้เปิดการเจรจาเพื่อทำสนธิสัญญากับไทย ในปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สำหรับจีนเป็นช่วงปลายสมัยราชวงศ์ต้าชิง (Da Qing) หรือเรียกย่อ ๆ ว่า ราชวงศ์ชิง (Qing พ.ศ. ๒๑๘๗-๒๔๕๔, ค.ศ. ๑๖๔๔-๑๙๑๑)* ที่เสื่อมอำนาจ ถูกต่างชาติโดยเฉพาะชาติตะวันตกคุกคามอย่างหนัก และราชวงศ์ชิงหมดอำนาจเมื่อเกิดการปฏิวัติซินไฮ่ (พ.ศ. ๒๔๕๔, ค.ศ. ๑๙๑๑) ทำให้ระเบียบโลก (World order) แบบเก่าของจีนสิ้นสุดลง ซึ่งเป็นเวลา ๑ ปีหลังพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคต

* บทความนี้ใช้ พ.ศ. ยกเว้นที่เกี่ยวกับประวัติศาสตร์สากล จะใช้ปี ค.ศ. ไว้ด้วย เพื่อให้ง่ายต่อความเข้าใจ การนับศักราชใช้ตามแบบเก่าคือขึ้นปีใหม่ในเดือนเมษายน

จิมก้องและระเบียบโลกของจีน

จิมก้อง หรือ จิ้นกั้ง ในภาษาจีนกลาง หมายถึงการถวายนครหรือราชบรรณาการจากประเทศราช แต่จักรพรรดิฉิน เพื่อให้จักรพรรดิฉินยอมรับฐานะและพระราชทานตราตั้งเป็นกษัตริย์ ดังที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงกล่าวไว้ จิมก้องเป็นส่วนหนึ่งของระเบียบโลกในทัศนะของจีน ซึ่งวิวัฒนาการมาตั้งแต่ราชวงศ์ชั่น พ.ศ. ๓๓๗-๕๕๒, ๒๐๖ ปีก่อน ค.ศ. - ค.ศ. ๙ และ พ.ศ. ๕๖๘-๗๖๓, ค.ศ. ๒๕-๒๒๐) ที่ว่าจีนเป็นศูนย์กลางของโลกแวดล้อมด้วยพวกป่าเถื่อน จนกระทั่งสมัยราชวงศ์ชิ่ง โดยจีนแบ่งประเทศที่อยู่ล้อมรอบเป็น ๓ ประเภท ตามใกล้ไกล หรือป่าเถื่อนน้อย มาก อยู่ใกล้จีนก็ป่าเถื่อนน้อย อยู่ไกลก็ป่าเถื่อนมากคือ (๑) เขตรับวัฒนธรรมจีน เช่น เกาหลี เวียดนาม (๒) เขตเอเชียใน เช่น มองโกลเลีย เอเชียกลาง (๓) เขตนอกที่อยู่ห่างไกล เช่น สยาม โปรตุเกส^๑

ตามระเบียบโลกของจีนซึ่งใช้กันต่อมา แม้ว่าจีนจะอยู่ภายใต้การปกครองของต่างชาติ คือพวกมองโกลที่ตั้งราชวงศ์หยวน (พ.ศ. ๑๘๒๒-๑๙๑๑, ค.ศ. ๑๒๗๙-๑๓๖๘) หรือพวกแมนจูที่ตั้งราชวงศ์ชิงปกครองจีน ก็ใช้ระเบียบโลกตามแบบจีนเช่นกัน กระทั่งที่ดูแล้วรับผิดชอบเกี่ยวกับเรื่องนี้คือ กระทรวงพิธีการ^๒ ประเทศราชจะต้องนำเครื่องราชบรรณาการมาถวายตามเวลาและขึ้นที่เมืองท่าตามที่กำหนดไว้ก่อนจะเดินทางสู่เมืองหลวง เพื่อถวายเครื่องราชบรรณาการและเฝ้าจักรพรรดิ โดยสมัยราชวงศ์ชิงมีข้อกำหนดไว้ดังนี้ เกาหลีถวายปีละ ๔ ครั้ง ผ่านเมืองมุกเต็นและด่านซานไห่กวน เวียดนามถวาย ๒ ปีต่อครั้ง ผ่านเมืองเจิ่นหนานกวานและกวางซี สยามถวาย ๓ ปีต่อครั้ง ผ่านเมืองกวางตุ้ง (กวางโจว) โปรตุเกส ฮอลันดา อังกฤษ ไม่กำหนดเวลาที่ชัดเจนและให้ผ่านเมืองมาเก๊า

เสนาบดีกระทรวงพิธีการเป็นผู้นำราชทูตและคณะเข้าเฝ้าจักรพรรดิที่พระราชวังหลวง เมื่อเข้าเฝ้าคณะราชทูตต้อง “กู่ย” หรือเกาเตา (โค่วโถว ในภาษาจีนกลาง) คือการทำความเคารพแบบจีน โดยคุกเข่า ๓ ครั้ง แต่ละครั้งต้องก้มศีรษะ ๓ ครั้ง ให้นำหน้าผากจรดพื้น รวมต้องก้มศีรษะ ๙ ครั้ง เรื่องเกาเตาเป็นปัญหาใหญ่เมื่ออังกฤษส่งทูตไปเจรจากับจีน ตั้งแต่ลอร์ดแมกคาร์ตนีไปจีนเมื่อ พ.ศ. ๒๓๓๖ (ค.ศ. ๑๗๙๓) โดยลอร์ดแมกคาร์ตนีไม่ยอมทำเกาเตา แต่จักรพรรดิเฉียนหลง (Qianlong พ.ศ. ๒๒๗๙-๒๓๓๘, ค.ศ. ๑๗๓๖-๑๗๙๕) ผ่อนปรนให้คุกเข่าข้างหนึ่งเมื่อเข้าเฝ้า ซึ่งถือเป็นเรื่องพิเศษ

^๑ John K. Fairbank. *The Chinese World Order*. pp. 4-14 และ สืบแสง พรหมบุญ. *ความสัมพันธ์ในระบบบรรณาการระหว่างจีนกับไทย*. กาญจนี ละอองศรี แปล หน้า ๓-๔.

^๒ จีนแบ่งการปกครองส่วนกลางเป็น ๖ กระทรวง คือ กระทรวงฝ่ายพลเรือน (มหาดไทย), ภาษีอากร (คลัง), พิธีการ, สงคราม (กลาโหม), การลงโทษ (ยุติธรรม) และงานสาธารณะ (โยธาธิการ) จนปลายราชวงศ์ชิง จึงตั้งกระทรวงการต่างประเทศ เพราะถูกชาติตะวันตกบีบบังคับให้ตั้ง, Immanuel C.Y. Hsu, *The Rise of Modern Chinese*. Fourth Edition, p. 56

สำหรับเครื่องราชบรรณาการที่นำไปถวายจักรพรรดิฉิน กรณีของไทยมักเป็นของพื้นเมือง ในสมัยธนบุรี เมื่อจักรพรรดิเฉียนหลง จักรพรรดิที่ยิ่งใหญ่ของราชวงศ์ชิง ให้การยอมรับสถานะของ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช เครื่องราชบรรณาการที่พระองค์ส่งไปถวายจักรพรรดิฉินใน พ.ศ. ๒๓๒๔ คือ ผาง ๑๐,๐๐๐ หาบ งาช้าง ๑๐๐ หาบ ดีบุก ๓๐๐ หาบ นอระมาดหนัก ๑ หาบ พริกไทย ๓๐๐ หาบ ช้างพลาย ๑ ช้าง^๔ ถึงสมัยรัตนโกสินทร์เมื่อบ้านเมืองมีความสงบสุขและมั่นคงมากขึ้น พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงเพิ่มเครื่องราชบรรณาการมากขึ้น แม้ในระยะแรกอาจจะใช้ของ อย่างอื่นแทนบ้าง เช่น ช้าง ๒ ช้าง นอระมาด งาช้าง อำพัน หางนกยูง การบูร เปลือกกานพลูเอาเปลือก สมุลแว้งแทน และถวายทั้ง “ข้างหน้า” คือ จักรพรรดิ และ “ข้างใน” คือมเหสี ส่วนสิ่งของที่จีนให้ตอบแทน เป็นแพรชนิดต่าง ๆ มอบให้ทั้งข้างหน้าและข้างในเช่นกัน^๕

ในบัญชีรัฐบรรณาการของจีนในสมัยราชวงศ์ชิงที่กล่าวมา จะเห็นได้ว่า จีนกล่าวเหมารวมทุก ประเทศที่ติดต่อกับชายกับจีน โดยเฉพาะประเทศตะวันตก ส่วนประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ก็มีความแตกต่างในการที่จีนเรียกรัฐบรรณาการเหมือนกัน เกาหลีและเวียดนาม มีข้าหลวงจีนมาปกครอง และมี บางเวลาที่ชาติทั้งสองพยายามต่อสู้เพื่อปลดแอกจีน ส่วนไทยนั้น จีนไม่เคยส่งข้าหลวงมาปกครอง แต่ ยอมรับกษัตริย์ไทยและพระราชทานตราตั้ง กษัตริย์ไทยมีการจิ้มก้องเป็นประจำ และมีบางครั้งส่งจิ้มก้อง ไปติด ๆ กัน คือทุกปี หรือ ๒ ปี/ครั้ง แทนที่ ๓ ปี/ครั้ง จนทางการจีนเตือนให้ไทยปฏิบัติตามข้อกำหนด ให้เคร่งครัด

ความสำคัญของการจิ้มก้องต่อไทย (พ.ศ. ๑๘๓๕-๒๓๙๖)

หลักฐานการติดต่อกับจีน ในสมัยแรก ๆ เราต้องใช้หลักฐานที่จีนจดบันทึกไว้ หลักฐานของไทย ที่ยังมีอยู่จะเป็นสมัยธนบุรีเป็นต้นมา ในการใช้หลักฐานของจีนแม้จะเป็นที่ยอมรับกันว่า จีนให้ความสำคัญในการจดบันทึกและมีเจ้าหน้าที่ในเรื่องนี้โดยเฉพาะ ซึ่งจะทำให้การจดบันทึกความจริงอย่างซื่อสัตย์และเที่ยงตรง แม้จักรพรรดิจะขอดูที่จดบันทึกก็ไม่ยอม จนมีการเรียกหลักฐานนี้ว่า “สื่อลู” (Shilu - บันทึกตามความจริงหรืออย่างเที่ยงตรง)^๖ หรือประวัติศาสตร์ราชวงศ์ ซึ่งผ่านการชำระโดยคณะกรรมการที่มีการแต่งตั้ง ขึ้นมาและตรวจสอบ จากหลักฐานต่าง ๆ รวมถึงสื่อลู เป็นประวัติศาสตร์ฉบับหลวงหรือฉบับราชการ เรียกว่า “สื่อ” (Shi - ประวัติศาสตร์ฉบับหลวง)^๗ เช่น หยวนสื่อ (Yuanshi - ประวัติศาสตร์ราชวงศ์หยวนฉบับหลวง)

^๔ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. *สัมพันธ์ภาพระหว่างไทย - จีน*. หน้า ๑๘

^๕ เฝิงอ้วง. หน้า ๓๕-๓๖. เป็นเครื่องราชบรรณาการ พ.ศ. ๒๓๒๔

^๖ Endymion Wilkinson. *Chinese History, A New Manual*. p. 611

^๗ *Ibid.* p. 622

แต่แม้ว่าจะบันทึกตามความจริงหรือผ่านการชำระมาแล้ว ไขว่ว่าจะไม่มีข้อผิดพลาด ที่สำคัญ การรับรู้ข้อมูลจากการรายงาน ถ้าผู้รายงานไม่รู้จริงหรือรายงานไปไม่ถูกต้อง การบันทึกหรือชำระก็ย่อมผิดพลาดได้ดังจะได้กล่าวต่อไป ในกรณีประวัติศาสตร์ไทยบางเรื่อง

เอกสารจีนที่บันทึกไว้เกี่ยวกับความสัมพันธ์กับไทยสมัยสุโขทัย อโยธยา และรัตนโกสินทร์ ที่สำคัญคือ หยวนสื่อ่ หมิงสื่อ่ลู่ ซิงสื่อ่ลู่ ซึ่งได้แปลและพิมพ์เผยแพร่แล้วในส่วนหยวนสื่อ่และหมิงสื่อ่ลู่ ส่วนซิงสื่อ่ลู่สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ได้ดำเนินการแปลโดยผู้เขียนร่วมกับกรรมการด้วย และทั้งหมดจะพิมพ์ในประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม ๑๓ ในโอกาสต่อไป

โดยทั่วไปมักจะกล่าวกันว่า การติดต่อระหว่างไทยกับจีนในระบบจิ้มก้องเริ่มในสมัยสุโขทัย ความเห็นนี้ใช้การสถาปนากรุงสุโขทัยเป็นราชธานีของคนไทยเป็นจุดเริ่มต้น แต่นั่นไม่ได้หมายความว่าผู้คนหรืออาณาจักรในดินแดนไทยปัจจุบัน ไม่เคยติดต่อกับจีนมาก่อน หลักฐานจีนระบุว่า กษัตริย์ทวารวดีส่งทูตนำเครื่องราชบรรณาการไปถวายจักรพรรดิราชวงศ์ถัง ใน พ.ศ. ๑๑๘๑, ๑๑๘๓, ๑๑๘๖ และ ๑๑๙๒ (ค.ศ. ๖๓๘, ๖๔๐, ๖๔๓ และ ๖๔๙) ตามลำดับ^๘ หลอหุหรือละโว้ (ลพบุรี) ส่งทูตนำเครื่องราชบรรณาการไปถวายจักรพรรดิราชวงศ์ซ่งใน พ.ศ. ๑๖๙๘ (ค.ศ. ๑๑๕๕) และยังคงส่งไปต่อมาอีก

เมื่อกุบไลข่านหรือคูบไลข่านพิชิตราชวงศ์ซ่งใต้ได้ใน พ.ศ. ๑๘๒๒ (ค.ศ. ๑๒๗๙) ทำให้พวกมองโกลปกครองจีนได้ทั้งหมด ก็ได้ส่งทูตไปเรียกร้อยหลายชาติที่อยู่ใกล้เคียงให้ยอมอ่อนน้อมและไปถวายเครื่องราชบรรณาการ บางชาติยอม แต่บางชาติไม่ยอม เช่น ญี่ปุ่น ทำให้กุบไลข่านส่งกองทัพเรือไปโจมตี ๒ ครั้งแต่ไม่สำเร็จ เพราะถูกไต้ฝุ่น (ซึ่งต่อมาญี่ปุ่นเรียกว่า กามิกาเซ่ - พายุสุวรรค์) พัดกองทัพเรือเสียหายอย่างหนัก จนต้องถอนทัพกลับ

กุบไลข่านส่งทูตมาที่สุโขทัยใน พ.ศ. ๑๘๒๕ สมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราช (พ.ศ. ๑๘๒๒-๑๘๔๑) แต่ทูตเดินทางมาไม่ถึง ถูกพวกจามฆ่าตายระหว่างทาง ต่อมาจึงส่งทูตตามมาอีก ทำให้พ่อขุนรามคำแหงส่งราชทูตและเครื่องราชบรรณาการไปถวาย ขณะเดียวกันพระองค์กับพระสหาย คือพระยงำเมืองแห่งแคว้นพะเยาและพระยามังรายแห่งแคว้นล้านนา ก็ได้เตรียมการเป็นพันธมิตรเพื่อช่วยเหลือกันเพื่อจะถูกกองทัพของกุบไลข่านโจมตีเหมือนหลายอาณาจักร เช่น พม่า เวียดนาม ในสมัยสุโขทัยราชวงศ์หยวนของพวกมองโกลส่งทูตมา ๔ ครั้ง แต่ถึงสุโขทัย ๓ ครั้ง

กษัตริย์สุโขทัยส่งราชทูตนำเครื่องราชบรรณาการไปถวายจักรพรรดิราชวงศ์หยวน ครั้งแรก พ.ศ. ๑๘๓๕ ครั้งสุดท้ายใน พ.ศ. ๑๘๖๕ สมัยพระยาเลอไทย (พ.ศ. ๑๘๔๑-ประมาณ พ.ศ. ๑๘๖๖) หลังจากนั้นก็หยุดไป ประกอบกับในจีนจักรพรรดิที่ครองราชย์ต่อมาไม่มีความสามารถ มีการแย่งชิงอำนาจและปกครองในเวลาสั้น ๆ รวมจำนวนที่สุโขทัยส่งราชทูตไป ๑๔ ครั้ง

^๘ Han Bielenstein, *Diplomacy and Trade in the Chinese World 589-1276*. pp. 56-57

จึงเห็นได้ว่า ความสัมพันธ์เป็นไปในลักษณะการยอมรับในอำนาจที่เหนือกว่าตามระเบียบโลกของจีน ส่วนความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจมีน้อยกว่า และไม่เด่นชัดเหมือนสมัยอยุธยา

เมื่อสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ (พระเจ้าอู่ทอง พ.ศ. ๑๘๙๓-๑๙๑๒) สถาปนากรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีแล้วระยะหนึ่ง ทางจีนมีการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญคือ ราชวงศ์หยวนหมดอำนาจลง แล้วราชวงศ์หมิงของจีนขึ้นมาปกครองจีนต่อ ระหว่าง พ.ศ. ๑๙๑๑-๒๑๘๗ (ค.ศ. ๑๓๖๘-๑๖๔๔) จักรพรรดิราชวงศ์หมิงได้รื้อฟื้นการทวงก้องจากอาณาจักรต่าง ๆ และประสบผลสำเร็จที่ยิ่งใหญ่ในสมัยจักรพรรดิหย่งเล่อ เมื่อส่ง “กองเรือมหาสมบัติ” (เป่าฉวน) ขนาดใหญ่ ที่มีเรือขนาดใหญ่หลายสิบลำ มีลูกเรือจำนวนมาก เช่น ในการเดินทางครั้งที่ ๑ (พ.ศ. ๑๙๔๘ ค.ศ. ๑๔๐๕ มีเรือขนาดใหญ่ ๖๒ ลำ ขนาดย้อม ๒๕๕ ลำ ลูกเรือทั้งหมด ๒๗,๘๗๐ คน, ครั้งที่ ๗ (พ.ศ. ๑๙๗๔-๑๙๗๖, ค.ศ. ๑๔๓๑-๑๔๓๓) ซึ่งเป็นครั้งสุดท้าย กองเรือมีเรือขนาดใหญ่ ๑๐๐ ลำ ลูกเรือ ๒๗,๕๐๐ คน ภายใต้การนำของนายพลเรือเจิ้งเหอ ที่เป็นขันทีและนับถือศาสนาอิสลาม ออกสำรวจทางทะเลถึง ๗ ครั้ง ระหว่าง พ.ศ. ๑๙๔๘-๑๙๗๖ (ค.ศ. ๑๔๐๕-๑๔๓๓) และมีการเรียกร้อง บิบบังคับให้อาณาจักรต่าง ๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (รวมอยุธยา) เอเชียใต้ จนถึงฝั่งตะวันออกของแอฟริกายอมอ่อนน้อมและส่งทูตนำเครื่องราชบรรณาการไปถวาย^๙

ราชทูตชุดแรกของไทยสมัยอยุธยาที่ไปจิ้มก้องจีนมีขึ้นใน พ.ศ. ๑๙๑๔ สมัยสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๑ (ขุนหลวงพ่องั่ว พ.ศ. ๑๙๑๓-๑๙๓๑) หลังจากจักรพรรดิหงอู่ ปฐมจักรพรรดิของราชวงศ์หมิงส่งทูตมาเรียกร้องเครื่องราชบรรณาการ หลังจากนั้นความสัมพันธ์ในระบบบรรณาการเป็นไปอย่างคึกคักในสมัยราชวงศ์หมิงมีทูตจีนมา ๑๗ ครั้ง และทางอยุธยาส่งราชทูตไป ๑๐๒ ครั้ง^{๑๐} ซึ่งนับว่ามากที่สุดและมีบางสมัยทางอยุธยาส่งราชทูตไปบ่อยทุกปี หรือปีละ ๒ ครั้ง ที่บ่อยมากเป็นพิเศษคือในสมัยจักรพรรดิหย่งเล่อที่ส่งกองเรือ “มหาสมบัติ” มาอวดแสนยานุภาพ ทำให้สมเด็จพระรามาธิบดีราชาธิราช (พ.ศ. ๑๙๓๘-๑๙๕๒) ส่งราชทูตไปจีน ๔ ครั้งใน ๑ ปี (พ.ศ. ๑๙๔๙) และ ๓ ครั้งใน พ.ศ. ๑๙๕๑

การติดต่อกับจีนในระบบบรรณาการในสมัยอยุธยามีความสำคัญมากขึ้น เพราะราชธานีอยู่ใกล้ทะเลมากกว่าเดิม การค้าทางทะเลจึงมีความสำคัญมากกว่าสมัยสุโขทัย ทำให้มีการติดต่อค้าขายกับต่างชาติมากขึ้น โดยเฉพาะตั้งแต่โปรตุเกสเริ่มเข้ามาติดต่อค้าขายใน พ.ศ. ๒๐๕๔ ติดต่อกับชาติตะวันตกอีก

^๙ วุฒิชัย มูลศิลป์. “เมื่อประวัติศาสตร์โลกเกือบเปลี่ยนโฉมหน้า : การสำรวจทางทะเลของจีนสมัยต้นราชวงศ์หมิง (Ming)” *วารสารราชบัณฑิตยสถาน* ปีที่ ๑๘ ฉบับที่ ๑ ตุลาคม - ธันวาคม ๒๕๓๕ หน้า ๓๗-๕๐ กองเรือของเจิ้งเหอใหญ่กว่ากองเรือของวาสโก ดา กามาที่มาถึงอินเดียเที่ยวแรกมากมาย เพราะมีเรือมาเพียง ๔ ลำ ลูกเรือไม่ถึง ๒๐๐ คน

^{๑๐} สืบแสง พรหมบุญ. *ความสัมพันธ์ในระบบบรรณาการระหว่างจีนกับไทย*. หน้า ๓๘, ๖๒-๖๘ แต่ข้อมูลของ Geoff Wade ใน “The Ming Shi-lu as a Source for Thai History-Fourteenth to Seventeenth Centuries”. *Journal of Southeast Asian Studies* 31, 2 (Sept 2000). pp. 285-294 นับรวมการติดต่อในลักษณะต่าง ๆ ได้ ๑๗๑ ครั้ง

วารสารราชบัณฑิตยสภา

ปีที่ ๔๐ ฉบับที่ ๓ ก.ค.-ก.ย. ๒๕๕๘

รองศาสตราจารย์วุฒิชัย มูลศิลป์

๘๙

หลายชาติ และเปอร์เซีย การจี้มก้องเงินจึงเป็นไปทั้งการยอมรับอำนาจเงินและผลประโยชน์ทางการค้า ทั้งที่ซื้อมาเพื่อใช้ภายในและขายต่อให้ต่างชาติ ซึ่งในเวลานั้นชาติตะวันตกยังติดต่อกับค้าขายกับเงินได้อย่างจำกัด โดยเงินทั้งสมัยราชวงศ์หมิงและราชวงศ์ชิงที่ปกครองต่อมา กำหนดให้ชาติตะวันตกทำการค้าขายที่เมืองกวางตุ้ง (กว่างโจว) และเมื่อหมดฤดูการค้า ต้องไปพำนักที่มาเก๊า จนกระทั่งมีการทำสนธิสัญญาหนานจิง พ.ศ. ๒๓๘๕ (ค.ศ. ๑๘๔๒) ชาติตะวันตกจึงทำการค้าได้มากขึ้นในเมืองท่าตามสนธิสัญญา

ผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจในระบบบรรณาการที่ไทยได้ มีทั้งที่เป็นสินค้าที่สำคัญคือ ผ้าไหม เครื่องเคลือบ และมีช่างฝีมือเกี่ยวกับเครื่องเคลือบมาสอน ทำให้ไทยสามารถผลิตและส่งไปขายต่างประเทศ แหล่งใหญ่คือเตาเผาที่แม่น้ำน้อย จังหวัดสิงห์บุรี ไทยได้เครื่องชั่งตวง วัด จากจีน ทำให้การค้าขายสะดวกขึ้น มีชาวจีนเริ่มเข้ามารับราชการและตั้งชุมชนโดยเฉพาะที่อยุธยา การจี้มก้องหยุดชะงักเมื่อไทยเสียกรุงศรีอยุธยา พ.ศ. ๒๑๑๒ แต่ได้รับการฟื้นฟูอย่างรวดเร็วในสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช (พ.ศ. ๒๑๓๓-๒๑๔๘) และพระองค์ยังเสนอจะช่วยเงินรบกับญี่ปุ่นที่มารุกรานเกาหลีซึ่งเป็นประเทศราชของจีน^{๑๑} และยังร่วมมือกับเงินปราบพม่าที่ไปโจมตีชายแดนเงินทางมณฑลยูนหนาน (ยูนนาน)

ในภาพรวมการค้าระหว่างไทยกับเงินรุ่งเรืองขึ้นเรื่อย ๆ แม้ว่าบางระยะนโยบายของเงินเปลี่ยนไปในการห้ามการค้าตามชายฝั่งทะเลมณฑลฝูเจี้ยนและเจ้อเจียง เพราะการปล้นสะดมของโจรสลัดญี่ปุ่น แต่พ่อค้าเอกชนเงินยังมีการติดต่อกับค้าขายต่อมา และมีความสำคัญมากขึ้นเรื่อย ๆ

เมื่อพวกแมนจูเข้ายึดครองจีนและตั้งราชวงศ์ต้าชิงหรือเรียกย่อ ๆ ว่า ราชวงศ์ชิงใน พ.ศ. ๒๑๘๗ (ค.ศ. ๑๖๔๔) ไม่นานนัก ไทยสมัยพระเจ้าปราสาททองเริ่มติดต่อกับเงินขอเปลี่ยนตราค่าหับ (ตราใช้ตรวจเมื่อผ่านด่าน เพื่อยืนยันความถูกต้อง) เพื่อจะได้ไปจี้มก้อง และการค้าก็ได้เริ่มต้นใหม่ คราวนี้ข้าวได้เป็นสินค้าสำคัญของไทยที่ส่งเข้าไปขายในจีน เมื่อเงินเกิดขาดแคลนอาหาร ทั้งนี้มีหลักฐานชัดเจนว่าการค้าข้าวเริ่มเมื่อ พ.ศ. ๒๒๖๕ (ค.ศ. ๑๗๒๒) ซึ่งเป็นปีสุดท้ายของจักรพรรดิคังซีผู้ยิ่งใหญ่ และไทยในสมัยพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระ (พ.ศ. ๒๒๕๑-๒๒๗๕)^{๑๒} และจากนี้ข้าวที่ส่งออกมีปริมาณมากขึ้นและเป็นส่วนสำคัญในระบบจี้มก้อง จนกระทั่งก่อนการเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ ๒ พ.ศ. ๒๓๑๐

การเสียกรุงศรีอยุธยาใน พ.ศ. ๒๓๑๐ ทำให้การถวายนจี้มก้องหยุดชะงักไประยะหนึ่ง แต่แสดงให้เห็นความสำคัญของเรื่องนี้ยิ่งกว่าที่ผ่านมา เพราะเป็นทั้งความมั่นคงทางการเมือง และการฟื้นฟูเศรษฐกิจในระยะแรก และความรุ่งเรืองของกรุงรัตนโกสินทร์ในเวลาต่อมา สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช (พ.ศ. ๒๓๑๐-๒๓๒๕) ทรงเพียรพยายามอยู่กว่า ๑๐ ปี กว่าจักรพรรดิเฉียนหลงที่ยิ่งใหญ่

^{๑๑} สืบแสง พรหมบุญ. เล่มเดิม. หน้า ๑๑๙-๑๓๒

^{๑๒} สารสิน วีรผล. จี้มก้องและก้าไร. พรรณงาม เจ้าธรรมสารและคณะ แปล. หน้า ๘๒-๑๐๗

และครองราชย์ยาวนานจะทำให้การยอมรับฐานะของพระองค์และให้ตราตั้ง เพราะในระบบของเงินการแย่งชิงราชสมบัติเป็นเรื่องไม่ถูกต้อง (แม้ว่าจริง ๆ แล้ว จีนก็มีการแย่งชิงราชสมบัติทั้งในราชวงศ์เดียวกันและการโค่นราชวงศ์เดิม) และในกรณีพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๓๕๒) ครองราชสมบัติต่อ หลักรัฐจีน (ชิงสื่อลู่) ระบุว่า พระองค์เป็นพระราชโอรสของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช และใช้แซ่เจิ้ง (หรือ เต้ในภาษาแต้จิ๋ว) พระนามคือ เจิ้งหัว ส่วนพระนามสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช คือ เจิ้งเจา* ซึ่งทำให้จีนรับรองฐานะของพระองค์โดยไม่มีอุปสรรค และมีการจิ้มก้องตามปกติ

ในสมัยรัตนโกสินทร์ จนถึง พ.ศ. ๒๓๙๖ ซึ่งเป็นปีสุดท้ายที่ส่งก้องไทยส่งจิ้มก้องให้จีนรวม ๕๔ ครั้ง^{๑๓} ซึ่งนับว่าถี่มาก เฉลี่ยปีครั้งต่อครั้ง จนกระทั่งจีนได้เตือนไทย ขอให้ส่งจิ้มก้องทุก ๓ ปี ตามกฎเกณฑ์อย่างเคร่งครัด แน่ใจว่าการค้าในระบบบรรณาการโดยเรือสำเภาทำให้เศรษฐกิจไทยฟื้นตัวได้จากความเสียหายอย่างย่อยยับคราวเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ ๒ ได้อย่างรวดเร็วในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช และรุ่งเรืองในรัชกาลที่ ๒ และรัชกาลที่ ๓ สินค้าสำคัญของไทยที่จีนต้องการมาก เช่น ข้าว ฝ้าย พริกไทย น้ำตาล ไม้แดง หนังสัตว์ โดยข้าวเป็นสินค้าสำคัญที่สุด^{๑๔} ส่วนสินค้าของจีนที่ไทยซื้อเข้ามา เช่น เครื่องเคลือบ ภาชนะทองแดง เครื่องปั้นดินเผา ของไห้วเจ้า (เช่น กระดาษทอง รูป) ผ้ากระดาษ^{๑๕} (ซื้อเข้ามามาก)

ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น คนจีนอพยพเข้ามาเมืองไทยเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ จากปีละหลายพันคน เป็นปีละเกินหมื่นคน ระหว่างปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๔ ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๕ ซึ่งเป็นการเพิ่มความสำคัญในความสัมพันธ์อย่างเป็นทางการ แม้ว่าในบางเวลา ราชวงศ์ชิงมีการควบคุมและจำกัดการค้าขายกับอาณาจักรทางทะเล และมีการควบคุมพ่อค้าจีนที่ไปค้าขายต่างแดนได้ไม่เกิน ๓ ปี แต่เนื่องจากปัญหาภายในจีนนับแต่กลางพุทธศตวรรษที่ ๒๔ (ปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๘) ราชวงศ์ชิงเริ่มเสื่อมอำนาจเกิดกบฏภายใน (คือสมบาคมลับดอกบัวขาว และกบฏอื่น ๆ ในเวลาต่อมาโดยเฉพาะกบฏไท่ผิงหรือไต้เผิง) การฉ้อราษฎร์บังหลวง ภัยธรรมชาติ ประชากรเพิ่มขึ้นมาก แพ้สงครามกับชาติตะวันตกโดยเฉพาะสงครามฝิ่น ๒ ครั้ง สาเหตุทั้งหลายดังกล่าว ทำให้คนจีนอพยพเข้ามาเมืองไทยมากขึ้นเรื่อย ๆ และประกอบอาชีพหลากหลาย เช่น เป็นแรงงาน ทำสวน ทำไร่ ช่างฝีมือ ค้าขาย เจ้าภาษีนายอากร กรมการเมือง เจ้าเมือง เสนาบดี เจ้าสัว^{๑๖} ทำให้มีความสำคัญทั้งทางเศรษฐกิจและการปกครองของไทย

* รัชกาลที่ ๒ ที่พระนามตามหลักฐานว่า เจิ้งฝอ และพระนามรัชกาลที่ ๓ และที่ ๔ คือ เจิ้งฝู และเจิ้งหิง ตามลำดับ

^{๑๓} สืบแสง พรหมบุญ. *เล่มเดิม*. หน้า ๗๐-๗๑

^{๑๔} เจนนิเฟอร์ เวียน คุษแมน. *การค้าทางเรือสำเภาจีนสยามยุคต้นรัตนโกสินทร์*. ชินจิตต์ อำไพพรรณ แปล. หน้า ๖๓ และ ๑๑๑-๑๑๒

^{๑๕} *เพ็งอ้วง*. หน้า ๗๑-๗๒

^{๑๖} วิลเลียม จี. สกินเนอร์. *สังคมจีนในไทย : ประวัติศาสตร์เชิงวิเคราะห์*. หน้า ๕๗-๕๘

ยุติการไป “จี้มก้อง” (พ.ศ. ๒๓๙๖)

ราว พ.ศ. ๒๓๙๖ หลังจากขึ้นครองราชสมบัติเพียง ๒ ปี พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงประกาศอย่างเด็ดเดี่ยวและกล้าหาญว่า ต่อไปไทยจะไม่แต่งราชทูตนำเครื่องราชบรรณาการไปถวาย จักรพรรดิจีนอีกแล้ว โดยประกาศนี้เท่ากับเป็นการพลิกโฉมความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับจีนที่ดำเนิน มาถึง ๕๖๑ ปี โดยไม่กลัวว่าจะเกิดผลทั้งโดยทางตรงและทางอ้อมแก่ไทยแต่อย่างใด

ทำไมพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงตัดสินพระทัยเช่นนั้น ใน “ประกาศเรื่องราชทูต ไปเจริญทางพระราชไมตรี” ทรงบรรยายถึงการเริ่มต้นการติดต่อระหว่างไทยกับจีนว่า เริ่มจากมีพ่อค้า จีนเข้ามาค้าขายกับไทย และปรารถนาจะซื้อสินค้าไทยไปขายที่จีน กษัตริย์ไทยเองก็ปรารถนาจะค้าขาย กับจีนด้วย แต่พ่อค้าจีนกราบทูลว่า “ไทยจะไปค้าขายในเมืองจีนนั้นไม่ได้ ด้วยเหตุว่าพระเจ้าแผ่นดินไทย ยังไม่ได้รับรู้จักพระเจ้าแผ่นดินจีน.....ถ้าพระองค์จะอยากไปค้าขายที่เมืองจีน จะต้องมีพระราชสาส์นและ เครื่องมงคลราชบรรณาการพอสมควร ให้ทูตไทยออกไปเจริญทางพระราชไมตรี.....”^{๑๗} พระราชสาส์น แต่งเป็นภาษาไทย พ่อค้าจีนแปลเป็นภาษาจีน แต่ไม่ตรงกับภาษาไทย กลายเป็นว่า “พระเจ้าแผ่นดินไทย ลูกขึ้นยืนกู่ไปถึงพระเจ้าแผ่นดินกรุงปักกิ่ง ขออ่อนน้อมยอมตัวถวาย เป็นข้าขอบขัณฑสีมาอาณาจักร ของพระเจ้ากรุงปักกิ่ง แลขอถวายเมืองเป็นเมืองก้อง ๓ ปี ครั้งหนึ่ง....” ซึ่งจักรพรรดิจีนก็ยอมรับและ ให้ไทยปฏิบัติตามระเบียบกฎเกณฑ์ของจีน ทำให้ไทยค้าขายกับจีนได้ โดย “ไม่มีความกระดากกระเดื่องว่า พวกจีนล่อลวงให้เสียยศ จีนสั่งให้ไปก้องเมื่อไรก็ไปเมื่อนั้น ถูกลวงทั้งก้อง ทั้งชั่ว ไม่มีอายขายหน้า.... ความโง่เป็นไปทั้งนี้ ต้นเหตุใหญ่ เพราะว่าหนังสือจีนรู้โดยยากที่สุด.....”^{๑๘}

ในประกาศเรื่องราชทูตฯ กล่าวต่อมาว่า มีอยู่ระยะหนึ่ง มีล่ามจีนคนหนึ่งเป็นคนซื่อสัตย์ บอกไทยว่า พระราชสาส์นของไทย ล่ามจีนแต่เดิมแปลไม่ถูกต้อง ไทยเสียหาย ครั้นไทยทราบ ก็หาล่ามจีน ที่ซื่อสัตย์มาแปลพระราชสาส์นให้ข้อความภาษาไทยและภาษาจีนตรงกัน แต่เมื่อไปถึงเมืองกว๋างโจว ก็ถูกจีนขู่ ว่า ถ้าไทยใช้พระราชสาส์นฉบับที่ไทยแปลเป็นภาษาจีนเอง จีนจะตัดการค้าขาย ทั้งไม่ให้เรือ ค้าขายไทยไปจีน และเรือค้าขายจีนที่มาเมืองไทยก็ห้ามมา ไทยจึงต้องยอมเพราะ “เมืองไทยในเวลานั้น ไม่มีทางค้าขายกับเมืองต่างประเทศฝ่ายทะเล มีแต่เมืองจีนแห่งเดียว”^{๑๙} การติดต่อกับจีนจึงเป็นไปใน ลักษณะนี้เป็นเวลา ๕๐๐ ปีเศษ จนเป็นธรรมเนียม เพราะไทยถูกล่อลวง หรือไทยหมายจะพึ่งอำนาจจีน หรือ “ไทยหูสั้น ตาสั้น” จึง “ทำให้เสียพระเกียรติยศของพระเจ้าแผ่นดินไทยไปต่าง ๆ” แต่ “ครั้นแผ่นดิน

^{๑๗} พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. *เล่มเดิม*. หน้า ๔๙๐

^{๑๘} *เพ็งอ้วง*. หน้า ๔๙๑

^{๑๙} *เพ็งอ้วง*. หน้า ๔๙๕

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทราบการนี้แล้ว ก็กลับพระทัย หาได้ส่งบรรณาการแก่กรุงปักกิ่งอีกไม่”^{๒๐}

นี่คือเหตุผลสำคัญที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงยกเลิกการส่ง “ก้อง” ไปจีน โดยทรงเห็นว่า เกียรติยศของพระเจ้าแผ่นดินไทยหรือของบ้านเมืองเป็นเรื่องสำคัญ แต่ทำไมจึงทรงยกเลิกในทันทีทันใด ทั้ง ๆ ที่ก่อนหน้านี้พระองค์ก็ได้ทรงแต่งราชทูตนำเครื่องราชบรรณาการไปถวายจักรพรรดิฉิน ในเรื่องนี้น่าจะเป็นไปได้ว่า เพราะราชทูตไทยที่กลับจากจีน ได้พบกับเซอร์จอห์น เบาว์ริง ข้าหลวงอังกฤษ ประจำเกาะฮ่องกง และได้รับคำบอกเล่าว่า จีนมองไทยอย่างเป็นทางการหรือเป็นเมืองขึ้น ประกอบกับการที่คณะราชทูตไทยถูกพวกโจรหรือพวกกบฏไผ่ผิง (ซึ่งกำลังก่อการและขยายตัวได้มากในบริเวณจีนใต้จนกระทั่งยึดเมืองหนานจิงได้) ทำการปล้นสมบัติรวมทั้งเครื่องราชบรรณาการที่จีนให้เป็นการตอบแทนความไม่สงบภายในจีนอันเกิดจากกบฏไผ่ผิง เกิดขึ้นหลายปีระหว่าง พ.ศ. ๒๓๙๓-๒๔๐๗ และกินบริเวณกว้างมาก ทำให้พระองค์ใช้เป็นเหตุผลในการไม่ส่งก้องไปจีน

นอกจากนี้ สถานการณ์การค้าเปลี่ยนไป คือ “การค้าสำเภา” หรือการค้าโดยใช้เรือสำเภาลดความสำคัญลง เพราะการเข้ามาของเรือที่มีประสิทธิภาพมากกว่า ทั้งขนาดและความเร็ว คือ เรือกำปั่นและเรือกลไฟ^{๒๑} ซึ่งทำให้ผลประโยชน์ทางการค้ากับจีนลดลง และหลังจากสงครามฝิ่นจีนถูกบังคับในสนธิสัญญาหนานจิง ให้เปิดเมืองท่า ๕ เมือง คือ กวางโจว เซี่ยเหมิน (หรือเอ๋อหมิง) ฝูโจว หนิงโป และซ่างไห่ (เซียงไฮ้) ซึ่งทำให้ชาติตะวันตกติดต่อค้าขายกับจีนได้โดยตรงมากขึ้น จีนยังถูกบังคับให้เปิดเมืองท่าอีกหลายเมือง ในเวลาต่อมา พ่อค้าชาติตะวันตกจึงเข้าถึงสินค้าจีนได้โดยสะดวก ไม่ต้องซื้อที่ไทยอีกต่อไป ในลักษณะเช่นนี้การค้ากับจีนจึงลดความสำคัญลง แต่การค้ากับชาติตะวันตกมีความสำคัญมากขึ้น เมื่อไทยมีการทำสนธิสัญญากับอังกฤษ (พ.ศ. ๒๓๖๙) และกับสหรัฐอเมริกา (พ.ศ. ๒๓๗๕) ความเปลี่ยนแปลงดังที่กล่าวมา พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวย่อมทรงทราบดีเป็นแน่ เพราะแม้แต่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. ๒๓๖๗-๒๓๙๔) ยังทรงทราบดี ยังมีพระบรมราโชวาทก่อนการเสด็จสวรรคตว่า ให้ระมัดระวังชาติตะวันตก ซึ่งเข้ามาเป็นตัวแปรสำคัญแทนพม่าและเวียดนาม

จีนทวงก้อง ไทยต่อรอง (พ.ศ. ๒๓๙๖-๒๔๒๗)

หลังจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงยุติการส่ง “ก้อง” ให้จีนมาหลายปีจน พ.ศ. ๒๔๐๕ จีนส่งพระราชสาส์นแจ้งเรื่องพระเจ้าอำนาจหรือเสียนเฟิงสวรรคต พระเจ้าทองดี (ถงจื้อ)

^{๒๐} เฟิ่งอ้วง, หน้า ๔๙๙

^{๒๑} เจนนิเฟอร์ เวย์น คุษแมน, *เล่มเดิม*, หน้า ๑๑๙, สารสิน วีรผล, *เล่มเดิม*, หน้า ๒๒๑-๒๒๒

ครองราชย์ต่อ พร้อมกันนั้นได้ทวงก้อง ว่าไทยค้างส่งก้อง ๕ ก้อง ในแผ่นดินเก่าและแผ่นดินใหม่^{๒๒} ไทยตอบไปว่า “ก็คิดจะไปจิ้มก้องอยู่ทุกคราวก้อง มิให้เสียทางพระราชไมตรี” แต่มีเหตุติดขัดด้วยความไม่สงบในจีนลูกหลานมากขึ้น คือกบฏไผ่ผิงยังไม่สงบ ต่อมาเกิดสงครามทั้งที่เมืองกวางตุ้งและที่ปักกิ่ง คือสงครามฝิ่นครั้งที่ ๒ (พ.ศ. ๒๓๙๙-๒๔๐๓) จนจักรพรรดิเสียนเฟิงต้องหลบหนีจากปักกิ่งไปอยู่ที่เมืองเรอเหอ (ปัจจุบันคือ ฉิงเต๋อ) เหตุทั้งหลายทำให้ไทยส่งราชทูตไปไม่สะดวก ถ้าบ้านเมืองเป็นปกติสุข “ก็จะได้แต่งทูตานุทูตออกมาเจริญทางพระราชไมตรี”^{๒๓} เห็นได้ว่าการตอบของไทยเป็นไปทั้งตามธรรมเนียมการทูตและการไม่ต้องการส่ง “ก้อง”

จีนยังพยายามทวงก้องจากไทย เพื่อแสดงให้เห็นว่ามีอำนาจเหนือรัฐบรรณาการทั้งหลายอยู่ แม้ว่าถึงเวลานี้ ราชวงศ์ชิงที่ปกครองจีนในเวลานั้น แพ้การสงครามแก่ชาติตะวันตกถึง ๒ ครั้ง ส่วนภายในจีน การกบฏหลายกลุ่ม หลายบริเวณ ก็ยังปราบปรามได้ไม่หมด ใน พ.ศ. ๒๔๐๖ มีหนังสือทวงก้องมาถึงไทยอีก และว่าจีนยินดีให้ไทยส่งก้องไปที่เมืองกวางโจว แล้วทางจีนจะนำไปกรุงปักกิ่งเอง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำริว่า ไทยอาจนำก้องไปขึ้นที่เมืองเทียนจิน (เทียนสิน) แทน และทรงปรึกษากับพระเจ้านั่งงยาเธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท (ต่อมาคือ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท) และเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค ต่อมาคือ สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์) ซึ่งมีความเห็นร่วมกันว่า ถ้าต้องไปขึ้นที่เทียนจินก็จะมีปัญหาหลายอย่าง จึงไม่ควรตอบพระราชสาส์นของจีน “ให้งดไปก่อน”^{๒๔}

แม้ไทยจะไม่ไปส่งก้อง แต่จีนยังถือว่าไทยเป็นรัฐบรรณาการ และพยายามทวงก้องจากไทย มาตลอด ในต้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หนังสือพิมพ์ *The North China Herald* ซึ่งออกในเมืองจีน ตีพิมพ์ข้อความว่า ไทยและอีกหลายประเทศเป็นรัฐบรรณาการของจีนมานาน และขณะนี้ไทยไม่ได้ส่งบรรณาการแก่จีน ชำวันนี้หนังสือพิมพ์ในเมืองไทยนำมาถ่ายทอดต่อ เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง) ผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน จึงสั่งให้เลขานุการซึ่งเป็นฝรั่ง ทำจดหมายชี้แจงว่า ไทยแตกต่างกับเวียดนาม ซึ่งเป็นรัฐบรรณาการจริง ๆ การเรียกไทยว่าเป็นรัฐบรรณาการของจีนจึงไม่ถูกต้อง จดหมายนี้พิมพ์ในหนังสือพิมพ์ *Siam Repository* ฉบับเดือนเมษายน ค.ศ. ๑๘๗๐ (พ.ศ. ๒๔๑๓)^{๒๕}

^{๒๒} เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ข้า บุนนาค) *พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔*. หน้า ๑๘๐-๑๘๑. ตัวเลขการนับแตกต่างกันบ้าง

^{๒๓} *เพ็งฮ้าง*. หน้า ๑๘๒

^{๒๔} *เพ็งฮ้าง*. หน้า ๑๙๔

^{๒๕} ท่านผู้หญิงวรณัญญา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา “จดหมายชี้แจงเรื่องความสัมพันธ์ทางการทูตสยามและจีน”. *ประวัติศาสตร์ปริทรรศน์*. วินัย พงศ์ศรีเพียร บรรณาธิการ. หน้า ๑๓๑-๑๓๗

ครั้นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงบรรลุนิติภาวะและทรงปกครองประเทศด้วยพระองค์เองได้ไม่นาน ทางจีนก็มีจักรพรรดิองค์ใหม่ คือ กวงซี (พ.ศ. ๒๔๑๘-๒๔๕๑, ค.ศ. ๑๘๗๕-๑๙๐๘) ขึ้นครองราชย์ แต่ยังไม่ทรงบรรลุนิติภาวะ ต้องมีผู้สำเร็จราชการแผ่นดินเป็นสตรี ๒ องค์ คือ พระนางฉืออัน และพระนางฉือซี (ซูสี) แล้วจีนก็ทวงก้องจากไทยอีกในต้น พ.ศ. ๒๔๑๙ เจ้าพระยาพระคลังของไทยได้ตอบไปว่า ไทยยินดีจะส่งคณะก้อง แต่ขอขึ้นที่เมืองท่าเทียนจิน ซึ่งตอนนี้เทียนจินก็ได้เปิดเป็นเมืองท่าแก่ชาติตะวันตกหลายชาติแล้ว แต่จีนปฏิเสธ

ปลาย พ.ศ. ๒๔๑๙ จีนทวงก้องมาอีก ในครั้งนี้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดเกล้าฯ ให้พระบรมวงศ์ผู้ใหญ่เสนาบดี ที่ปรีชาราชการแผ่นดิน (เคาน์ซิลลอร์ออฟเสตท) และที่ปรีชาในพระองค์ (ปรีวีเคาน์ซิลลอร์) ที่ทรงตั้งเมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๗ ร่วมกันทูลเกล้าฯ ถวายความเห็น ว่า ควรส่งก้องหรือไม่ หรือควรทำอย่างไร มีผู้ทูลเกล้าฯ ถวายความเห็นรวม ๑๕ ท่าน ดังตารางต่อไปนี้^{๒๖}

ตารางที่ ๑ ความเห็นเกี่ยวกับการส่งก้องไปจีน พ.ศ. ๒๔๒๐

ที่	พระนาม/นาม	ความเห็น	วันทูลเกล้าฯ ถวาย ความเห็น
๑	เจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ (วร บุนนาค)	ควรไป	๒๕ พฤษภาคม ๒๔๒๐
๒	เจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดี (ท้วม บุนนาค)	ควรไป	๓๐ พฤษภาคม ๒๔๒๐
๓	เจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรง (เพ็ง เพ็ญกุล)	ควรรอ	๓๐ พฤษภาคม ๒๔๒๐
๔	พระยาอภัยรณฤทธิ์ (แย้ม บุญยรัตนพันธุ์)	ควรรอ	๕ มิถุนายน ๒๔๒๐
๕	เจ้าพระยาศรีพิพัฒน์ (แพ บุนนาค)	ไม่ควรไป	๒๔ พฤษภาคม ๒๔๒๐
๖	พระยาราชวราณุกุล (รอด กัลยาณมิตร)	ไม่ควรไป	๒๔ พฤษภาคม ๒๔๒๐
๗	พระยากระสาปนกิจโกศล (โหมต อมาตยกุล)	ควรรอ	๗ มิถุนายน ๒๔๒๐
๘	พระยาเจริญราชไมตรี (ตาด อมาตยกุล)	ควรรอ	๗ มิถุนายน ๒๔๒๐
๙	พระยาราชโยธา (ทองอยู่ ภูมिरัตน์)	ควรรอ	๗ มิถุนายน ๒๔๒๐

^{๒๖} กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. สัมพันธภาพระหว่างไทย-จีน. หน้า ๒๑๐-๒๓๕

ตารางที่ ๑ ความเห็นเกี่ยวกับการส่งกองทัพจีน พ.ศ. ๒๔๒๐ (ต่อ)

ที่	พระนาม/นาม	ความเห็น	วันทูลเกล้าฯ ถวาย ความเห็น
๑๐	เจ้าพระยาภูธราภัย (นุช บุนนรัตนพันธ์)	ควรไป	๘ มิถุนายน ๒๔๒๐
๑๑	กรมพระราชวังบวรวิไชยชาญ	ไม่ควรไป	๑๗ มิถุนายน ๒๔๒๐
๑๒	พระยากลาโหมราชเสนา (กรับ บุนนรัตนพันธ์)	ควรไป	๑๖ มิถุนายน ๒๔๒๐
๑๓	สมเด็จพระเจ้า กรมพระบำราบปรปักษ์	ไม่ควรไป	๒๑ มิถุนายน ๒๔๒๐
๑๔	พระยาภาสกรวงศ์ (พร บุนนาค)	ไม่ควรไป	ไม่ปรากฏวันเดือนปี
๑๕	พระยาจรัลยานุกุลมนตรี (จำเริญ บุนนศิริ)	ไม่ควรไป	๒๙ มิถุนายน ๒๔๒๐

ที่มา : กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. *สัมพันธ์ภาพระหว่างไทย - จีน*. หน้า ๒๑๐-๒๓๕

จากตารางข้างต้น สรุปได้ว่า มีผู้ทูลเกล้าฯ ถวายความเห็น ว่า ควรไป ๔ ท่าน ควรรอ ๕ ท่าน และไม่ควรไป ๒ ท่าน เหตุผลของความเห็นมีแตกต่างกัน ทั้งอ้างว่าเป็นธรรมเนียมที่ปฏิบัติกันมานาน คอยดูที่ท่าของจีนต่อไป ชัดกับพระราโชบายของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นการเสียเกียรติยศของบ้านเมืองซึ่งเป็นเอกราช ถือได้ว่าเป็นความเห็นที่ไม่เด็ดขาด พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงไม่ทรงตอบจีน ๔ ปีต่อมา จีนทวงก้องอีก จึงโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรง เจ้าพระยาพลเทพ และเจ้าพระยาศรีพิพัฒน์ ถวายความเห็น ครั้งนี้เจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรงทูลเกล้าฯ ถวายความเห็น ว่า ไม่ควรไป ซึ่งแตกต่างจากคราวก่อนที่ว่าควรรอ ส่วนเจ้าพระยาทั้งสองเห็น ว่า ถ้าจีนให้คณะก้องไทยขึ้นที่เมืองท่าเทียนจิน ก็จะไป แต่จีนก็ไม่ตอบมา จึงไม่มีการดำเนินการใด ๆ^{๒๗} จน พ.ศ. ๒๔๒๗ จีนก็ยังไม่วางใจทวงก้องมาอีก โดย หลี่ หงจาง ข้าหลวงใหญ่มณฑลจื่อลี่* เตือนให้ข้าหลวงมณฑลทกวางตั้งทางก้องจากไทย ความในตอนต้นหนังสือมีว่า

^{๒๗} *แห่งอ้าง*. หน้า ๒๔๑-๒๔๓. การทวงก้องใน พ.ศ. ๒๔๒๔ ยังไม่ใช่ครั้งสุดท้ายดังที่เข้าใจกัน แต่ครั้งสุดท้ายมีขึ้นใน พ.ศ. ๒๔๒๗ ดังที่ผู้เขียนพบหลักฐาน และกรมหลวงเทเวศร์วงศ์โรปกรณ์ (ต่อมาคือ สมเด็จฯ กรมพระยาเทเวศร์วงศ์โรปกรณ์) ก็ได้กล่าวไว้ว่าคือ ร.ศ. ๑๐๓ (พ.ศ. ๒๔๒๗) อ้างใน พลกุล อังกินันท์. *บทบาทชาวจีนในประเทศไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว*. หน้า ๒๐๘

* เอกสารออกเสียง หลี่ หงจาง ว่า หลี่ ฮองเจียง, หลี่ฮุงแซง และมณฑลจื่อลี่ว่า เมืองจิดตี

“ด้วยกรุงสยามเปนเมืองขึ้นของเมืองจีน ซึ่งได้ส่งบรรณาการมาเสมอ..... แลได้สำแดงความอ่อนน้อมนับถือมาแต่ก่อนจนบัดนี้.....”^{๒๘}

แต่ไทยก็ไม่ได้ส่งก้องมาหลายปีแล้ว ขอให้ส่งไปยัง “พระเจ้าแผ่นดินสยามและขุนนางสยาม” ให้ถืออย่างธรรมเนียมที่เคยปฏิบัติมา “แลให้ส่งบรรณาการมา”^{๒๙}

พระยาโชฎีกะราชเศรษฐี เจ้ากรมท่าซ้าย ซึ่งรับผิดชอบเรื่องจีน ได้ตอบจีนว่า ไทยระลึกถึงทางพระราชไมตรีกับจีนอยู่เสมอ แต่เป็นที่เสียใจเรื่องที่ไทยขอมา คือ คณะราชทูตส่งก้องขอไปขึ้นที่เมืองเทียนจิน ทางจีนไม่ยินยอม จึง “ไม่ได้จัดราชทูตมาเจริญทางพระราชไมตรีได้ ตามความปรารถนานั้น”^{๓๐}

แม้ว่าจะมีการตอบเรื่องการทวงก้องของจีน โดยขึ้นเชิงทางการทูตและดูว่าการทวงก้องไม่น่ากลัวเท่าใดนัก แต่ก็มีแรงกดดันใหม่ต่อไทยเกิดขึ้นด้วย เพราะในเวลาเดียวกันนี้เริ่มเกิดการสู้รบระหว่างจีนกับฝรั่งเศสด้วยเรื่องตั้งเกียหรือเวียดนามตอนเหนือ เพราะจีนไม่ยอมรับสัญญาที่เวียดนามทำกับฝรั่งเศส พ.ศ. ๒๔๒๖ (ค.ศ. ๑๘๘๓) ว่า ตั้งเกียจะอยู่ภายใต้การอารักขาของฝรั่งเศส โดยจีนถือว่าตั้งเกียเป็นรัฐบรรณาการของตน และยังไปจิ้มก้องจีนอยู่ ประกอบกับในเวลานั้นในจีนกลุ่มนิยมการสงคราม (war party) มีอิทธิพลในการปกครอง จึงหนุนให้มีการทำสงครามกับฝรั่งเศส โดยส่งทหารจากมณฑลยูนหนาน (ยูนนาน) และกว่างซี (กวางสี) เข้าไปในตั้งเกีย การสู้รบกับทหารฝรั่งเศสเกิดขึ้นในเดือนมีนาคม พ.ศ. ๒๔๒๖ (ค.ศ. ๑๘๘๔) สงครามยืดเยื้อจนถึงฤดูร้อน พ.ศ. ๒๔๒๘^{๓๑}

เมื่อสงครามจีน-ฝรั่งเศสเริ่มต้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีความกังวลมากต่อท่าทีแข็งกร้าวของจีน ทรงเกรงว่าจีนจะส่งทหารมาเพื่อปราบไทย เพราะไม่ยอมส่งก้อง หลังจากที่จีนทวงก้องและไทยได้ตอบจีนไปแล้ว โดยในปลายเดือนพฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๒๗ ทรงส่งสำเนาแปลหนังสือที่จีนทวงก้องไปให้พระองค์เจ้าปฤษฎางค์ ราชทูตไทยประจำทวีปยุโรป เพื่อทรงปรึกษา พระองค์เจ้าปฤษฎางค์กราบทูลมาในวันที่ ๑๑ กรกฎาคม ว่า “เรื่องจีนทวงก้องนั้นเห็นด้วยเกล้าฯ ตามพระราชดำริห์ทุกประการ เปนเพราะพวกอูปาร์ตีมีอำนาจเปนเสนาบดีขึ้นอีก จึงคิดที่จะทำการเบียดเบียนไทย...” และ “ถ้าไทย

^{๒๘} สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ ๕. สบ. ๑๖.๔.๓/๕๖ จีนทวงก้อง เม.ย. ๒๔๒๗

^{๒๙} เพิ่งอ้าง

^{๓๐} เพิ่งอ้าง

^{๓๑} สงครามจีน-ฝรั่งเศสไม่ได้สู้รบเฉพาะในตั้งเกีย แต่ฝรั่งเศสได้ส่งเรือรบขึ้นประชิดเมืองท่าโดยเฉพาะเมืองฝูโจว ด้วยปืนใหญ่และตอร์ปิโด ทำให้เรือรบจีนที่เมืองดังกล่าวจมหมด สุดท้ายจีนมีการทำสัญญาเทียนจินกับฝรั่งเศสใน พ.ศ. ๒๔๒๘ (ค.ศ. ๑๘๘๕) จีนยอมรับสัญญาที่ฝรั่งเศสทำกับเวียดนาม นั่นคือฝรั่งเศสเป็นผู้อารักขาตั้งเกียและอันหนัม

จัดการรักษาบ้านเมืองให้แข็งแรงดีแล้ว เรื่องเงินทวงก่องนั้นไม่ต้องวิตกเลย เงินไม่มีอำนาจอะไรที่จะไปรบเมืองอื่นในเวลานี้เป็นแน่ แลที่ฝรั่งเศษจะยุแหย่ให้เงินทวงก่องนั้น ก็ยังไม่มีช่องที่จะคบคิดกับเงินได้...”^{๓๒}

แต่ก่อนที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะได้รับหนังสือกราบทูลของพระองค์เจ้าปฤษฎางค์ที่กล่าวข้างต้น ในปลายเดือนมิถุนายน พ.ศ. ๒๔๒๗ ก็ทรงมีพระราชหัตถเลขาถึงพระองค์เจ้าปฤษฎางค์อีกว่า ได้ทรงเตรียมการป้องกันจีน เพื่อจีนคิดจะใช้กำลังกับไทย ซึ่งพระองค์เจ้าปฤษฎางค์กราบทูลในวันที่ ๒ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๒๗ ว่า เห็นด้วย ดังนี้ “มีความยินดีเป็นล้นพ้นฯ ที่ได้ทราบเกล้าฯ เรื่องเงินทวงก่องว่าเปนการไม่หนักหนา เบนที่เข้าใจไปเรื่องหนึ่ง แต่การที่ได้โปรดเกล้าฯ ให้จัดการป้องกันเรื่องจีนที่ทำให้มีเหตุก่อการป้องกันขึ้นนั้น คิดมากกว่าเวลานี้จะไม่เป็นที่หวาดหวั่นอะไรที่จะต้องถึงจัดการป้องกันแข็งแรงก็ดี ที่ได้โปรดเกล้าฯ ให้จัดแล้วแลจะคิดจัดอีกต่อไป แลสร้างสมเครื่องศาสตราวุธไว้ให้พร้อมดีนั้น เปนการระวังไม่ประมาทต่อศัตรู...”^{๓๓}

พิจารณาท่าทีของไทยในการดำเนินนโยบายเกี่ยวกับจีน จนถึงกลางรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สามารถกล่าวได้ว่า คือไม่ยอมส่งก่อง แต่ไม่กล่าวอย่างตรงไปตรงมา หากใช้วิธีอ้อม คือเปลี่ยนเมืองท่าที่ขึ้นของคณะราชทูตจากเมืองกว๋างโจว ไปขึ้นที่เมืองเทียนจิน โดยที่รู้ดีว่า จีนจะต้องไม่ยอม เพราะผิดธรรมเนียมที่เป็นกฎเกณฑ์ว่า คณะก่องของประเทศใดต้องขึ้นที่เมืองท่าใด ดังที่กล่าวข้างต้น ขณะเดียวกันแม้จีนจะผ่อนปรนว่า คณะก่องของไทยให้ขึ้นที่เมืองกว๋างโจว แล้วไม่ต้องเดินทางไปกรุงปักกิ่ง โดยทางการจีนจะนำเครื่องราชบรรณาการขึ้นไปกรุงปักกิ่งเอง และนำเครื่องราชบรรณาการตอบแทนลงมาให้คณะทูตไทย ซึ่งรออยู่ที่เมืองกว๋างโจว ซึ่งในลักษณะนี้คณะก่องไทยก็จะมีอันตรายใด ๆ แต่ข้อผ่อนปรนของจีนเช่นนี้ทางการไทยก็ไม่ยอมรับ

จนถึง พ.ศ. ๒๔๒๗ ภายในจีนเอง อำนาจที่เคยมีก็เสื่อมลงไปมากแล้ว และเป็นมังกรที่ไม่มีเรี่ยวแรง เพราะแพ้สงครามชาติตะวันตก ๒ ครั้ง แม้จะปราบกบฏภายในลงได้หมด แต่ความพยายามปรับปรุงประเทศตามนโยบาย “เลียนแบบชาติตะวันตก” และ “ทำตนเองให้เข้มแข็ง” ก็ไม่ประสบผลสำเร็จเท่าที่ควร ซึ่งสะท้อนให้เห็นจากการแพ้ฝรั่งเศสในสงครามเกี่ยวกับเวียดนาม (พ.ศ. ๒๔๒๗-๒๔๒๘, ค.ศ. ๑๘๘๔-๑๘๘๕) และต่อมาแพ้ญี่ปุ่นในสงครามเกี่ยวกับเกาหลี (พ.ศ. ๒๔๓๗-๒๔๓๘, ค.ศ. ๑๘๙๔-๑๘๙๕) ซึ่งทั้ง ๒ ประเทศ เป็นรัฐบรรณาการของจีนอย่างแท้จริง และแตกต่างจากกรณีของไทย

จึงกล่าวได้ว่า พ.ศ. ๒๔๒๗ ซึ่งเงินทวงก่องจากไทยเป็นครั้งสุดท้าย เป็นจุดเปลี่ยนในระเบียบโลกของจีนที่เกี่ยวกับไทย คือมีการเปลี่ยนท่าทีไปบ้าง แต่ไทยเองก็ยังระมัดระวังและมีความเกรงกลัวจีนที่เป็น

^{๓๒} ม.ล.มานิจ ชุมสาย (ผู้คัดลอก). *ประมวลจดหมายของพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าปฤษฎางค์ ราชทูตองค์แรกของไทยประจำทวีปยุโรป*. หน้า ๙๕ และ ๙๖ (เสียดยที่ไม่พบพระราชหัตถเลขา)

^{๓๓} เฝิงอ้วง หน้า ๑๐๙

ประเทศไทยและมื่ออำนาจแต่เดิมมา อีกทั้งในเมืองไทยก็มีคนจีนอพยพเข้ามา มาก มีทั้งทำคุณประโยชน์ และก่อความไม่สงบ เป็นอั้งยี่ในบ้านเมือง ประกอบกับช่วงเวลานั้น จักรวรรดินิยมตะวันตกก็คุกคาม เพื่อนบ้านของไทยอย่างหนัก จนเป็นที่หวาดเกรงกันว่า ไทยก็อยู่ในภาวะอันตรายอย่างยิ่ง ดังที่คณะเจ้านาย และข้าราชการที่สถานทูตประจำกรุงลอนดอนและกรุงปารีสกราบทูลถวายความเห็นในปลาย พ.ศ. ๒๔๒๗

จีนขอทำสนธิสัญญาไทย “ผัดผ่อน”* (พ.ศ. ๒๔๒๗-๒๔๕๓)

นับแต่ พ.ศ. ๒๔๒๗ เรื่องทวงก้องดูจะลดความสำคัญลง แต่จีนยังพยายามบอกให้ไทยรู้ว่า จีนมีความสำคัญต่อไทยมาก ทั้งเป็นประเทศใหญ่ มีประชากรมากและมีความมั่งคั่ง จีนเปรียบได้เหมือนเป็นพี่ใหญ่ของไทย ซึ่งไทยควรให้ความสำคัญ ดังที่ราชทูตจีนบอกราชทูตไทยประจำกรุงลอนดอนเมื่อเดือนมีนาคม พ.ศ. ๒๔๒๘^{๙๔} (ค.ศ. ๑๘๘๖) ซึ่งราชทูตไทยชี้แจงว่า ไทยให้ความสำคัญกับความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับจีนมาก แต่การที่จีนถือว่า เครื่องราชบรรณาการที่ไทยมอบให้จีนเป็นการยอมอ่อนน้อมเป็นเมืองขึ้นของจีนนั้นไม่ถูกต้อง เพราะเครื่องราชบรรณาการเป็นเสมือน “ของขวัญ” เท่านั้น ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับจีนควรอยู่บนฐานะที่เท่าเทียมกัน เหมือนที่ไทยมีความสัมพันธ์กับประเทศตะวันตก

ความสัมพันธ์ระหว่างไทย-จีนในระดับสูงยังไม่มีความคืบหน้า แต่สถานการณ์เกี่ยวกับคนจีนในไทยมีความยุ่งยากและซับซ้อนมากขึ้น จากการที่คนจีนรวมตัวเป็นอั้งยี่ หลายกลุ่มต่อสู้กันเองในหลายที่ เช่น ที่กรุงเทพฯ ธนบุรี จันทบุรี ทำให้ทางราชการต้องใช้กำลังเข้าปราบปราม และประกาศใช้ “พระราชบัญญัติว่าด้วยอั้งยี่ ร.ศ. ๑๑๖” (พ.ศ. ๒๔๔๐) เพื่อควบคุมอั้งยี่ทั้งหลาย^{๙๕} ขณะเดียวกันราชวงศ์ชิงให้ความสำคัญใจหาจวอินโพ้นทะเลมากขึ้น เพราะเป็นแหล่งสนับสนุนการปฏิวัติ (เก๋อมิ่ง หรือเก็กเหม็ง) ของ ดร.ซุน ยัตเซ็น เพื่อโค่นล้มราชวงศ์ชิง ใน พ.ศ. ๒๔๔๙ ราชทูตจีนประจำฝรั่งเศสเรียกร้องให้รัฐบาลจีนทำสนธิสัญญากับตุรกี เปอร์เซีย และสยาม ทำให้ทูตจีนเริ่มเจรจากับราชทูตไทยทั้งที่กรุงลอนดอนและกรุงปารีส เรียกร้องให้มีความสัมพันธ์ทางการทูตต่อกัน ทั้งจีน ญี่ปุ่น ไทย เพื่อร่วมมือและป้องกันตนเองร่วมกัน ข้อเสนอของจีนไปไกลถึงขนาดที่ว่าควรจัดตั้งเป็น “เฟเดอเรชัน” (Federation - สหพันธรัฐ) แต่นโยบายของพระบาท

* คำผัดผ่อน เป็นคำที่พอลลู อังกินันท์ ใช้ในผลงานสำคัญของเขา

^{๙๔} Junko Koizumi. “Between Tribute and Treaty : Sino – Siamese Relations from the Late Nineteenth Century to the Early Twentieth Century” in *Negotiating Asymmetry : China’s Place in Asia*. Anthony Reid and Zheng Yangwen (Editors). pp. 56-57

^{๙๕} ดูรายละเอียดใน พอลลู อังกินันท์. *บทบาทชาวจีนในประเทศไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว*. ศุภรัตน์ เลิศพานิชยกุล. “สมาคมลับอั้งยี่ในประเทศไทย พ.ศ. ๒๓๖๗-๒๔๕๓” ใน *อักษรศาสตร์นิพนธ์ ๑*. วิชาสงศ์ พงศะบุตร และคณะ (บรรณาธิการ). หน้า ๓๒๗-๓๗๕

สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ต้องการทำโดยมีข้อผิดพลาดด้วยเหตุผลหลากหลาย เช่น เป็นระยะที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกำลังเตรียมเสด็จประพาสยุโรปครั้งที่ ๒ ไทยกำลังเจรจาปรับปรุงสนธิสัญญากับฝรั่งเศส อังกฤษ^{๓๖} สำหรับเรื่องจัดตั้งเฟเดอเรชั่น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเห็นว่า “กลัวจะคิดผิด” เพราะ “ย่อมต้องมีอินเตอเรสร่วมกัน ย่อมเป็นไปได้ในเขตแดนที่ติดต่อกัน”^{๓๗}

นอกจากนี้ จีนยังส่ง “ข้าหลวง” มายังประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และไทยใน พ.ศ. ๒๔๕๐ เพื่อตรวจสอบสภาพทางการค้าและศึกษาสภาพคนจีนในประเทศต่าง ๆ ผู้แทนทางการค้าได้เข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวด้วย แต่ไทยถือว่าข้าหลวงจีนไม่ใช่ผู้แทนทางการทูตที่จะมาเจรจาเรื่องการทูตหรือการเมืองกับไทย และไทยแสดงนโยบายชัดเจนว่า จะไม่มีการทำสนธิสัญญาและตั้งสถานกงสุล เพราะไทย “ปกครองเงินที่มีอยู่ในเมืองเราตีเท่าคนของเราเองแล้ว”^{๓๘}

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงผิดผ่อนที่จะไม่ให้มีการทำสนธิสัญญาและการตั้งกงสุลในไทย ก็เพราะถ้ามีการทำสนธิสัญญา จีนก็คงเรียกร้องสิทธิสภาพนอกอาณาเขต คนจีนในไทย ซึ่งมีจำนวน ๓๖๐,๐๐๐ คน ตามที่กรมหลวงดำรงราชานุภาพ (ต่อมาคือ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ) ประมาณใน พ.ศ. ๒๔๕๓ ก็จะเป็นสับแยกต์หรือคนในบังคับจีน กงสุลจีนก็จะยื่นมือเข้ามายุ่งเกี่ยวและขอสิทธิพิเศษให้กับคนของตน ซึ่งเป็นเรื่องที่พระองค์ไม่ต้องการ เพราะต้องการปกครองคนจีนในไทยเอง นอกจากนั้น จีนก็คงเรียกร้องภาษีเข้า-ออก เหมือนชาติตะวันตก ซึ่งทุกเรื่องที่กำลังกล่าวมา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงดำเนินการและได้ผลไปบ้างแล้ว

เมื่อคนจีนในกรุงเทพฯ นัดหยุดงานในวันที่ ๑-๓ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๕๓ เพื่อประท้วงการที่รัฐบาลไทยเก็บเงิน “ค่าราชการ” จากคนจีนเพิ่มเป็นปีละ ๖ บาทซึ่งเท่ากับคนไทยอย่างมากไป ไทยก็ดำเนินการจัดการกับปัญหาเอง ถ้าหากมีความสัมพันธ์ทางการทูตและมีกงสุลจีน จีนคงยื่นมือเข้ามาแทรกแซงด้วย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงยึดมั่นกับนโยบายผ่อนการสถาปนาความสัมพันธ์ทางการทูตกับจีน ในวันที่ ๑๔ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๕๓ “ไม่ใช่ความรื้อร่นฝ่ายข้างเรา”

หลังจากนี้เพียง ๙ วัน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคต ส่วนทางจีนก็เป็นระยะสุดท้ายของราชวงศ์ชิง อีกไม่ถึง ๑ ปี (ขาดไป ๔ วัน นับถึงวันที่ ๑๐ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๕๔)

^{๓๖} พลกุล อังกินันท์. *บทบาทชาวจีนในประเทศไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว*. หน้า ๒๐๘-๒๑๐, Junko Koizumi. op.cit. pp. 61-62 สจข. เอกสาร ร.๕. สบ. ๑๖.๔.๓/๒๔ สัญญาจีนกับไทย

^{๓๗} สจข. *เพ็งฮ้าง*. พระราชหัตถเลขาถึงกรมหลวงเทวะวงศ์วโรปการ ลงวันที่ ๑๗ เมษายน ร.ศ. ๑๒๘ (พ.ศ. ๒๔๕๒)

^{๓๘} พลกุล อังกินันท์. *เล่มเดิม*. หน้า ๒๑๓

^{๓๙} *เพ็งฮ้าง*. หน้า ๒๑๔

การปฏิวัติเพื่อโค่นล้มราชวงศ์ชิงก็ได้เริ่มขึ้นที่เมืองอู่ฮาง (เมืองแปด ๑ ใน ๓ เมืองที่รวมตัวเป็นเมืองอู่ฮั่น) ซึ่งทำให้ราชวงศ์ชิงสิ้นสุดลงในเวลาต่อมา และจีนได้เริ่มการปกครองระบอบสาธารณรัฐ ระเบียบโลกของจีนที่ดำเนินมากว่า ๒,๐๐๐ ปีเปลี่ยนไป ส่วนการทำสนธิสัญญากับจีน ไทยสามารถผัดผ่อนมาได้จนหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒

เมืองไทยอยู่ได้และดีด้วย

การที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงยุติการส่งก้องให้เมืองจีน นับเป็นจุดเปลี่ยนในประวัติศาสตร์ไทยที่สำคัญประการหนึ่ง เพราะเป็นการยกเลิกธรรมเนียมที่ปฏิบัติมานานถึง ๕๖๑ ปี ซึ่งเคยมีผลต่อทั้งความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจและความมั่นคงทางการเมืองของไทย โดยในคำประกาศยกเลิกการส่งก้องทรงให้เหตุผลสำคัญ คือ เรื่องเกียรติยศ ศักดิ์ศรีของประเทศ เพราะจีนถือว่าการส่งก้องคือการเป็นรัฐบรรณาการ หรือเป็นเมืองขึ้นของจีน

การตัดสินใจของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอาจมีเหตุผลอื่นประกอบด้วย เช่น การเสื่อมอำนาจของจีน ความเปลี่ยนแปลงโฉมหน้าทางการค้าเพราะเรือกำปั่นและเรือกลไฟเข้ามาแทนเรือสำเภาที่ล่าสมัย ชาตินะวันตกเข้ามาติดต่อกับชายกับภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มากขึ้น และในจีนเองชาตินะวันตกได้เข้าไปติดต่อกับตรงมากขึ้นหลังสนธิสัญญาหนานจิง

ความเปลี่ยนแปลงดังกล่าว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวน่าจะทรงตระหนักดี เมื่อขึ้นครองราชย์จึงทรงติดต่อกับข้าหลวงอังกฤษที่สิงคโปร์และฮ่องกงทันที เพื่อแจ้งว่าไทยยินดีแก้ไขสนธิสัญญากับอังกฤษที่หยุดชะงักไปในปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ได้โอกาสเหมาะ เมื่อคณะทูตที่ไปจิ้มก้องจีนใน พ.ศ. ๒๓๙๕ ถูกโจรหรือที่จริงคือพวกกบฏไต้ผิงปล้นในซากลับจากกรุงปักกิ่ง เครื่องราชบรรณาการที่จีนให้เป็นการตอบแทนก็ถูกปล้นไปด้วย พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงประกาศยกเลิกการส่งก้องไปเมืองจีนทันที

การที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงยุติการส่งก้อง น่าจะก่อให้เกิดความตระหนักแก่ขุนนางจำนวนไม่น้อยว่าจะมีผลต่อไทยในหลายด้าน รวมทั้งอาจเกรงว่าจีนอาจส่งกองทัพมาโจมตีไทยก็ได้ แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงคาดการณ์ เตรียมการ และดำเนินการไว้แล้ว ทำให้การยุติการส่งก้องไม่มีผลกระทบต่อไทยทั้งทางตรงและทางอ้อม แม้ว่าจีนได้ทวงก้องจากไทยหลายต่อหลายครั้งจนถึง พ.ศ. ๒๔๒๗ นับเป็นเวลา ๓๑ ปี

การดำเนินการที่สำคัญของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คือ

๑. เปิดการติดต่อกับนานาชาติ โดยเฉพาะชาตินะวันตก แทนการติดต่อกับจีนเป็นสำคัญชาติเดียว โดยในรัชสมัยนี้ไทยทำสนธิสัญญากับชาตินะวันตกถึง ๙ ชาติ คือ อังกฤษ สหรัฐอเมริกา ฝรั่งเศส เดนมาร์ก

โปรตุเกส เนเธอร์แลนด์ เยอรมนี สวีเดน-นอร์เวย์ (เวลานั้นรวมเป็นประเทศเดียวกัน) และเบลเยียม ต่อมาในรัชกาลที่ ๕ ไทยได้ทำสนธิสัญญากับอีกหลายชาติ

มักมีการกล่าวโจมตีพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ว่ายอมทำสนธิสัญญาที่เสียเปรียบไม่เท่าเทียมกัน^{๔๐} โดยผู้กล่าวหาในลักษณะนั้นไม่มองถึงสภาพการณ์ทางการเมืองระหว่างประเทศในช่วงเวลานั้น เพราะจีน ญี่ปุ่น ก็ได้ทำสนธิสัญญาที่ไม่เท่าเทียมกับชาติตะวันตก และทำก่อนไทยด้วย

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ได้ทรงทำแต่เพียงสนธิสัญญา แต่ทรงทำมากกว่านั้นคือ ส่งราชทูตนำเครื่องราชบรรณาการไปเจริญทางพระราชไมตรีกับชาติตะวันตก (ต่างกับไปจิ้มก้องจีน) เหมือนกับที่สมเด็จพระนารายณ์มหาราช (พ.ศ. ๒๑๙๙-๒๒๓๑) ทรงทำมาก่อนเมื่อเกือบ ๒๐๐ ปีมาแล้ว คือ ส่งไปอังกฤษสมัยสมเด็จพระราชินีนาถวิกตอเรีย (พ.ศ. ๒๔๐๐) และไปฝรั่งเศสสมัยจักรพรรดินโปเลียนที่ ๓ (พ.ศ. ๒๔๐๔) อีกทั้งยังมีพระราชสาส์นถึงประธานาธิบดีของสหรัฐอเมริกาและสันตะปาปาไพอัสที่ ๙ (Pope Pius IX) ด้วย ซึ่งเป็นการติดต่อที่กว้างขวางและแสดงฐานะที่เท่าเทียมกัน ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสประเทศต่าง ๆ ในทวีปยุโรป ๒ ครั้ง (พ.ศ. ๒๔๔๐ และ ๒๔๕๐) ซึ่งทรงได้รับการต้อนรับอย่างสมพระเกียรติ

การที่ไทยยุติส่งก้องแก่จีน จีนเพียงแต่ทวงก้อง แต่ไม่ได้ส่งกองทัพมาบีบบังคับไทย ดังที่มีขุนนางผู้ใหญ่บางท่านวิตก หรือเหมือนกรณีเวียดนามและเกาหลี ที่จีนเคยส่งกองทัพเข้าไปปราบปรามเมื่อแข็งข้อ*

แม้จะไม่มีความสัมพันธ์ทางการทูตระหว่างไทยกับจีน แต่พ่อค้าจีนและเอกชนจีนก็ยังอพยพเข้ามาทำมาหากิน บางส่วนตั้งถิ่นฐานอยู่ในไทย จำนวนชาวจีนอพยพเพิ่มมากขึ้นเรื่อย ๆ โดยมีผู้ทำคุณประโยชน์และสร้างปัญหา หลายคนสามารถสร้างฐานะจนมั่งคั่ง มีลูกหลานสืบตระกูลมาจนปัจจุบัน^{๔๑}

คนจีนที่อพยพเข้ามาเมืองไทยในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ ทางราชการให้ความสำคัญและกล่าวได้ว่าเอาใจมากทีเดียว โดยเสียเงินค่าผูกปี้ หรือนัยหนึ่งคือเงินค่าราชการ น้อยกว่าคนไทย คือ เสีย ๔ บาทต่อ ๓ ปี แต่คนไทยเสียปีละ ๑๘ บาท (สมัยรัชกาลที่ ๓) ในปลายรัชกาลที่ ๕ จึงเก็บเป็นปีละ ๖ บาท ซึ่งทำให้คนจีนไม่พอใจ พวกกันนัดหยุดงานดังที่กล่าวมาแล้ว

ในภาพรวม ทางของไทยปฏิบัติต่อคนจีนเหมือนเป็นคนไทย คนจีนจึงมีความผูกพันกับเมืองไทยมาก แม้ว่าจะไม่มีการส่งก้องและไม่มีความสัมพันธ์อย่างเป็นทางการต่อกัน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงต้องการปกครองคนจีนในไทยมากกว่าที่จะให้กงสุลจีนเป็นผู้ดูแล

^{๔๐} ดูวุฒิชัย มุลศิศิลป์. “สนธิสัญญาเบาริงกับประวัติศาสตร์เอเชีย” ใน *ไทย จีน ญี่ปุ่น ในยุคจักรวรรดินิยมใหม่ วิเคราะห์ เปรียบเทียบ* หน้า ๖๖-๑๐๐

* จีนส่งทหาร ๒๑๕,๐๐๐ คน เข้าปราบปรามเวียดนามในกลางพุทธศตวรรษที่ ๒๐ (ต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๑๖) K.W. Taylor. A History of the Vietnamese. pp. 172-174

^{๔๑} หนังสือที่ทันสมัยและดีมากในเรื่องนี้คือ Jeffery Sng and Pimpraphai Bisalputra. A History of the Thai-Chinese (2015)

๒. เปิดตลาดการค้าที่หลากหลาย เดิมตลาดการค้ากับต่างชาติที่สำคัญของไทยคือ จีน แต่การเปิดความสัมพันธ์กับชาติตะวันตกอย่างกว้างขวาง ทำให้ตลาดการค้าของไทยมีมากขึ้น สินค้าส่งออกมีปริมาณมากขึ้น ผลของการติดต่อค้าขายกับหลายชาติเห็นได้ในเวลาไม่นาน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงกล่าวไว้ในราว พ.ศ. ๒๔๑๖ หรือ ๒๔๑๗ ว่า

“ที่กรุงทุกวันนี้ ก็ไม่เหมือนกับแต่ก่อน (เมื่อ) บ้านเมืองยังไม่ได้เปิดการค้าขาย ค้าขายกันอยู่แต่กับเมืองจีน สินค้าออกก็น้อย มาบัดนี้เปิดทางค้าขายกับเมืองฝ่ายตะวันตก มีเรือไปมามาก สินค้าก็ออกมาก เงินเข้ามาในเมืองมาก บ้านเมืองจึงได้เจริญ มีเงินทอง บริบูรณ์ขึ้น คิดดูตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เปิดสินค้าให้ออกต่างประเทศ บ้านเมืองก็รุ่งเรืองขึ้นได้เห็นทันตา...”^{๕๒}

แน่นอนว่า ความเจริญรุ่งเรืองของบ้านเมืองดังกล่าวนี้ เป็นผลจากสินค้าขาออกชนิดหนึ่ง ที่กำหนดไว้ในสนธิสัญญาเบาว์ริงเป็นต้นมา คือ ข้าว ซึ่งมีข้อกำหนดว่า ไทยอาจจะห้ามขายออกในกรณีที่มีภัยธรรมชาติ ทำให้ปลูกข้าวได้น้อย แต่ข้าวก็ได้เป็นสินค้าออกที่สำคัญอันดับหนึ่งของเมืองไทยเรื่อยมา ยกเว้นบางเวลา และมีการบุกเบิกที่ดินเพื่อเป็นที่นาจำนวนมหาศาล จาก ๕.๘ ล้านไร่ ใน พ.ศ. ๒๓๙๓ เป็น ๑๑.๕ ล้านไร่ ใน พ.ศ. ๒๔๕๓^{๕๓} นอกจากข้าว ติบุก และไม้สัก ก็เป็นสินค้าส่งออกที่สำคัญด้วย^{๕๔} โดยสินค้าออกทั้งหลายเปลี่ยนจากตลาดเมืองจีนเป็นตลาดชาติตะวันตก โดยมีสิงคโปร์เป็นศูนย์กลางเพื่อการส่งออก

๓. เปิดแนวทางใหม่ในการปกครองประเทศ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปรับปรุงประเทศมากมายหลายด้าน เห็นได้จากประกาศต่าง ๆ ที่ทรงประกาศออกมาตลอดเวลาตั้งแต่ต้นรัชสมัย จวบจนสิ้นรัชกาล เป็นการเตรียมพร้อม ขุนนาง พระบรมวงศานุวงศ์ ให้เข้ากันได้กับสิ่งใหม่ ๆ ที่จะเกิดขึ้นจากการเปิดประเทศอย่างกว้างขวาง เช่น ราษฎรไม่ต้องตกใจกับการมีเรือรบต่างชาติเข้ามาและมีการยิงสลุต ราษฎรเข้าเฝ้าพระเจ้าอยู่หัวได้อย่างใกล้ชิด ราษฎรสามารถทำงานรับใช้ชาวต่างชาติได้ ขุนนางต้องสวมเสื้อเวลาเข้าเฝ้า และการเลือกผู้พิพากษาแทนตำแหน่งที่ว่างลง ชาวต่างชาติมีความใกล้ชิดกับพระเจ้าแผ่นดิน มีการเรียนภาษาอังกฤษทั้งเจ้านายและขุนนาง บางคนมีโอกาสไปศึกษาต่อต่างประเทศ ในกรุงเทพฯ มีการตัดถนน

^{๕๒} ม.ร.ว. รุจยา อาภากร (บรรณาธิการ). *พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในความทรงจำแห่งโลก*. หน้า ๑๒ ความในวงเล็บเติมโดยผู้เขียน หลักฐานนี้ไม่ปรากฏวันเดือนปี แต่สันนิษฐานได้ว่าอยู่ในราว พ.ศ. ๒๔๑๖ หรือ ๒๔๑๗

^{๕๓} เจมส์ ซี. อินแกรม. *การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในประเทศไทย*. ชูศรี มณีพุกษ์ และเฉลิมพจน์ เอี่ยมมกมล แปล. หน้า ๖๕-๖๘

^{๕๔} เพิ่งอ้าง. หน้า ๑๔๒

วารสารราชบัณฑิตยสภา
ปีที่ ๔๐ ฉบับที่ ๓ ก.ค.-ก.ย. ๒๕๕๘

รองศาสตราจารย์วุฒิชัย มวลศิลป์

๑๐๓

ถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีการปรับปรุงบ้านเมืองทุกด้านและกว้างขวางมากยิ่งขึ้น เช่น วางสายโทรเลข สร้างทางรถไฟ ตั้งสุขาภิบาล ปฏิรูปการปกครอง ทั้งในส่วนกลางเป็นกระทรวง และมีหน้าที่ชัดเจน ไม่ซ้ำซ้อนกัน ปฏิรูปการปกครองส่วนภูมิภาคให้เมืองทั้งหมดขึ้นอยู่กับกระทรวงมหาดไทยเพียงกระทรวงเดียว และมีการควบคุมอำนาจโดยส่วนกลางในรูปมณฑลเทศาภิบาลเมือง (ในรัชกาลที่ ๖ เรียกเป็น จังหวัด) ยกเลิกการมีทาสและระบบไพร่ที่มีมาหลายร้อยปี จัดให้ลูกหลานราษฎรได้รับการศึกษาในโรงเรียนแบบใหม่ มีการลงโทษอย่างรุนแรงแก่ขุนนางที่ฉ้อราษฎร์บังหลวงและกตัญญูหมิ่นเหิงราษฎร

แนวทางใหม่ในการปกครองประเทศ คือ ดูโลกตะวันตกเป็นแบบอย่าง ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเริ่มให้มีขึ้นในบ้านเมือง และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงขยายให้กว้างขวางและลุ่มลึกยิ่งขึ้น ทำให้บ้านเมืองเปลี่ยนแปลง เจริญรุ่งเรือง อีกทั้งสามารถรักษาเอกราชของชาติไว้ได้อย่างน่าภาคภูมิใจ แม้แต่เหลียง ฉีเซา ผู้ช่วยของ คัง โหย่วเว่ยในการปฏิรูปร้อยวันของจีน (พ.ศ. ๒๔๔๑, ค.ศ. ๑๘๙๘) ยังได้กล่าวชื่นชมเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๙ ว่า

“สยามตั้งอยู่ระหว่างพม่ากับอันนัม บางประเทศผ้าไหม แต่สยามก็ยังถูกปลุกเร้าให้
ดำเนินการ (ปฏิรูปประเทศ) และยืนหยัดอยู่ได้อย่างน่าภาคภูมิใจ”^{๔๕}
สำหรับคนไทย พระราชกรณียกิจของทั้ง ๒ พระองค์ อยู่ในจิตสำนึกมีรู้เสื่อมคลาย

จุดเปลี่ยนจากการไม่ไปจิ้มก้องจีน จึงมีความสำคัญยิ่งในประวัติศาสตร์ไทยสมัยใหม่ แต่เส้นทางประวัติศาสตร์นั้นยอกย้อน มีจุดหักเหและเปลี่ยนแปลงได้ เมื่อคณะรักษาความสงบแห่งชาติ (คสช.) ยึดอำนาจในวันที่ ๒๒ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๕๗ สหรัฐอเมริกาและสหภาพยุโรปซึ่งสนับสนุนการปกครองระบอบประชาธิปไตย ได้ประกาศตัดสิทธิประโยชน์ทางการค้าที่ให้แก่ประเทศไทย ทำให้ไทยเสียผลประโยชน์ทางการค้าเป็นการซ้ำเติมภาวะทางเศรษฐกิจของไทย ซึ่งคาดว่าจะเติบโตน้อยมาก หรือไม่เติบโตเลย ในภาวะที่ไทยย่ำแย่ทางเศรษฐกิจนี้ จีนซึ่งเป็นมังกรที่อ่อนเรียวแรงมานาน กลับมีกำลังวังชาเป็นมังกรผงาดขึ้นมาใหม่ จากการใช้นโยบายเปิดประตูประเทศ เปิดเขตเศรษฐกิจพิเศษ และใช้ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมมาตั้งแต่ปลายทศวรรษ ๑๙๗๐ ส่วนระบบการปกครองเป็นสังคมนิยมตามแบบจีน (Socialism with Chinese Characteristics) ซึ่งทำให้เศรษฐกิจจีนทะยานขึ้นตั้งแต่ทศวรรษ

^{๔๕} Ssu-yu Teng and Fairbank, John K. *China's Response to the West, A Documentary Survey 1839-1923*. p. 154
วุฒิชัย มวลศิลป์ แปล และเติมความในวงเล็บ

๑๙๙๐ จนปัจจุบันมีผลิตภัณฑ์มวลรวมในประเทศ (GDP) ใหญ่เป็นอันดับ ๒ ของโลก แชนเซอร์มนีและญี่ปุ่นไปแล้ว โดยจีนได้แสดงความสนใจที่จะช่วยเหลือไทย ซึ่งผู้นำ คสช. ก็ให้ความสำคัญ นี่เป็นการย้อนกลับทางประวัติศาสตร์ก็ว่าได้

สำหรับการยึดอำนาจของคณะรักษาความสงบแห่งชาติจะเกิดความเปลี่ยนแปลงที่สำคัญใด ๆ เช่นเดียวกับการยุติการจิ้มก้องเงินหรือไม่ คงไม่ขึ้นกับหัวหน้าคณะ คสช. เพียงคนเดียว แต่รัฐบาล สภานิติบัญญัติแห่งชาติ (สนช.) สภาปฏิรูปแห่งชาติ (สปช.) คนไทยทั้งหลายล้วนมีความสำคัญด้วยรวมทั้งจิตสำนึกว่าจะช่วยกันแก้ไข้ปัญหาทั้งหลาย สร้างสิ่งที่ดีให้เกิดขึ้นในบ้านเมือง เพื่อให้คนรุ่นปัจจุบันและอนาคตได้ชื่นชมคนรุ่นนี้.

บรรณานุกรม

๑. หลักฐานขั้นต้นที่ยังไม่ได้พิมพ์

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, สำนัก. *เอกสารรัชกาลที่ ๕* สป. ๑๖.๔.๓/๒๔ สัญญาไทยกับจีน ร.ศ. ๑๒๘.

_____, *เอกสารรัชกาลที่ ๕* สป. ๑๖.๔.๓/๕๖ เงินทวงก้อง.

วรรณกรรมและประวัติศาสตร์, สำนัก. คำแปลชิงสื่อ. จะพิมพ์ในชุดประชุมพงศาวดารฉบับ กาญจนภิเษก เล่ม ๑๓.

๒. หลักฐานขั้นต้นที่พิมพ์แล้ว

๒.๑ ภาษาไทย

มานิจ ชุมสาย, ม.ล. (ผู้คัดลอก). *ประมวลจดหมายของพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าปฤษฎางค์ ราชทูตองค์แรกของไทยประจำทวีปยุโรป*. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี. ๒๕๓๔.

รุจยา อาภากร, ม.ร.ว. (บรรณาธิการ). *พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในความทรงจำแห่งโลก*. กรุงเทพฯ : คณะอนุกรรมการจัดทำหนังสือเฉลิมพระเกียรติในโอกาส ๑๐๐ ปี แห่งการสวรรคตพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. ๒๕๕๔.

สัมพันธ์ภาพระหว่างไทย - จีน. กรุงเทพฯ : กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร. ๒๕๒๑

วารสารราชบัณฑิตยสภา
ปีที่ ๔๐ ฉบับที่ ๓ ก.ค.-ก.ย. ๒๕๕๘

รองศาสตราจารย์วุฒิชัย มุลศิลป์

๑๐๕

คุชแมน, เจนนิเฟอร์ เวย์น. *การค้าทางเรือสำเภากิจิน - สยาม ยุคต้นรัตนโกสินทร์*. ชื่นจิตต์ อ่ำไพพรรณ แปล. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ร่วมกับมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์ และมนุษยศาสตร์. ๒๕๒๖.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระยา. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร. ๒๕๔๖

_____. *พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๕*. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร. ๒๕๕๖

_____. ทิพากรวงศ์, เจ้าพระยา (ข้า บุนนาค). *พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑*. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร. ๒๕๔๕

_____. *พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓*. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร. ๒๕๔๗

_____. *พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔*. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด. ๒๕๔๘

พลกุล อังกินันท์. *บทบาทชาวจีนในประเทศไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า เจ้าอยู่หัว*. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ : วิทยาลัยวิชาการศึกษา ประสานมิตร. ๒๕๑๕

_____. “ปัญหาความสัมพันธ์ระหว่างรัฐบาลไทยกับรัฐบาลจีนในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว”. *วารสารธรรมศาสตร์* ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๒ ธันวาคม ๒๕๑๕ (พิมพ์ในบทบาทชาวจีน.....)

วรุณยุพา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา, ท่านผู้หญิง “จดหมายชี้แจงเรื่องความสัมพันธ์ทางการทูตสยาม และจีน”. *ประวัติศาสตร์ปริทรรศน์*. วินัย พงศ์ศรีเพียร บรรณาธิการ. กรุงเทพฯ : กองทุนดำเนียร เลขะกุล เพื่อประวัติศาสตร์. ๒๕๔๒

วุฒิชัย มุลศิลป์. “เมื่อประวัติศาสตร์โลกเกือบเปลี่ยนโฉมหน้า : การสำรวจทางทะเลของจีนสมัยต้นราชวงศ์หมิง (Ming)”. *วารสารราชบัณฑิตยสถาน* ปีที่ ๑๘ ฉบับที่ ๑ ตุลาคม - ธันวาคม ๒๕๓๕. หน้า ๓๗-๕๐

_____. *ไทย จีน ญี่ปุ่น ในยุคจักรวรรดินิยมใหม่* : วิเคราะห์เปรียบเทียบ. กรุงเทพฯ : สุวีริยาสาส์น. ๒๕๕๑

ศุภรัตน์ เลิศพาณิชย์กุล. “สมาคมลับอั้งยี่ในประเทศไทย พ.ศ. ๒๓๖๗-๒๔๕๓”. *อักษรศาสตร์นิพนธ์* ๑. วิลาสวงค์ และคณะ บรรณาธิการ. กรุงเทพฯ : คณะอักษรศาสตร์. ๒๕๒๕

- สกินเนอร์, วิลเลียม จี. *สังคมจีนในไทย : ประวัติศาสตร์เชิงวิเคราะห์*. พรรณี ฉัตรพลรักษ์ และคณะ แปล. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์. ๒๕๔๘
- สารสิน วีรพล. *จิ้มก้องและก่าไร : การค้าไทย - จีน ๒๑๙๕-๒๓๙๖*. พรรณงาม เเงาธรรมสาร และคณะ แปล. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์. ๒๕๔๘
- สืบแสง พรหมบุญ. *ความสัมพันธ์ในระบบบรรณาการระหว่างจีนกับไทย ค.ศ. ๑๒๘๒-๑๘๕๓*. กาญจณี ละอองศรี แปล. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์. ๒๕๒๕
- อินแกรม, เจมส์ ซี. *การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในประเทศไทย ๑๘๕๐-๑๙๗๐*. ชูศรี มณีพุกฤษ และเฉลิมพจน์ เอี่ยมกมลลา แปล. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโตโยต้าประเทศไทยและมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์. ๒๕๕๒

๒.๒ ภาษาอังกฤษ

- Biehenstein, Hans. *Diplomacy and Trade in the Chinese World 589 - 1276*. Leiden: Brill. 2005
- Fairbank, John K (Editor). *The Chinese World Order*. Cambridge Mass. Harvard University-Press. 1968
- Hsü, Immanuel C.Y., *The Rise of Modern China*. Fourth Edition. New York: Oxford UniversityPress. 1990
- Junko Koizumi. "Between Tribute and Treaty: Sino - Siamese Relations from the LateNineteenth Century to the Early Twentieth Century" in *Negotiating Asymmetry: China's Place in Asia*. Anthony Reid and Zheng Yangwen Editors. Honolulu: University of Hawaii Press. 2009
- Spence, Jonathan D. *The Search for Modern China*. Third Edition. New York: W.W. Norton & Company. 2013
- Sng, Jeffery and Bisalputra, Pimpraphai *A History of the Thai-Chinese* Singapore: Editions Didier Millet, 2015.

วารสารราชบัณฑิตยสภา

ปีที่ ๔๐ ฉบับที่ ๓ ก.ค.-ก.ย. ๒๕๕๘

- Taylor, K.W. *A History of the Vietnamese*. New York: Cambridge University Press. 2013
- Teng, Ssu-yu and Fairbank, John K. *China's Response to the West, A Documentary Survey 1839 - 1923*. New York: Atheneum. 1973.
- Viraphol, Sarasin. *Tribute and Profit: Sino - Siamese Trade 1652 - 1853*. Edited by Wutdichai Moolsilpa. Chiang Mai: Silkworm Books. 2014
- Westad, Odd Arne. *Restless Empire, China and the World since 1750*. London: The Bodley Head. 2012.

Abstract **The End of Tribute System between Siam and China In the Reigns of King Mongkut and King Chulalongkorn**

Wutdichai Moolsilpa

*Associate Fellow of the Academy of Moral and Political Sciences,
The Royal Society of Thailand.*

Although the tribute system was important for politics and economy of Siam, the system expressed and accommodated the unequal relationship and erected an artificial barrier between Siam and China. Thus, King Mongkut stopped the 561 years of tradition of sending tribute to the emperors of China in 1853. However, China tried to remind Siam to pay tribute to China many times, but Siam ignored China's demand. Then came the break of the official relations between these two countries in 1884.

Keywords: Tribute, King Mongkut, King Chulalongkorn, China, Official Relationship

วารสารราชบัณฑิตยสภา
ปีที่ ๔๐ ฉบับที่ ๓ ก.ค.-ก.ย. ๒๕๕๘

พลวัตครัวเรือน การขยายตัวของเศรษฐกิจทุนนิยม และการเปลี่ยนแปลงเกษตรกรรมในชนบทไทย

รองศาสตราจารย์ ดร.ชาย โพธิ์ลีตา
ภาควิชาสังคมศาสตร์และการเมือง
ราชบัณฑิตยสภา

บทคัดย่อ

การวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงเกษตรกรรมซึ่งเป็นฐานทางเศรษฐกิจที่สำคัญของประชากรส่วนใหญ่ของไทย เป็นทางหนึ่งที่ทำให้เข้าใจการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมในชนบท บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของความพยายามทำความเข้าใจการเปลี่ยนแปลงสังคมเกษตรกรรมในชนบทไทยในช่วงเวลาประมาณ ๕๐ ปีที่ผ่านมา โดยใช้ข้อมูลทุติยภูมิ ผู้เขียนชี้ให้เห็นว่า พลวัตครัวเรือนและการขยายตัวของระบบเศรษฐกิจทุนนิยมเข้าสู่ภาคชนบท เป็นปัจจัยสำคัญที่เอื้อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว

ผลการศึกษาพบว่าพลวัตครัวเรือนและการขยายตัวของระบบเศรษฐกิจทุนนิยมเข้าสู่ภาคชนบท ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นในมิติที่สำคัญต่อไปนี้: (๑) รูปแบบการผลิตเปลี่ยนจากการผลิตเพื่อบริโภคในครัวเรือนไปสู่การผลิตเพื่อขายมากขึ้น (๒) วิธีการผลิตเปลี่ยนจากการใช้แรงงานคนเป็นการใช้เครื่องจักรและเทคโนโลยีสมัยใหม่ที่เกษตรกรต้องลงทุนมากขึ้น (๓) เกิดธุรกิจการเกษตรทั้งขนาดเล็กและขนาดใหญ่ที่มุ่งทำการผลิตเพื่อการค้า และ (๔) โครงสร้างการถือครองที่ดินเปลี่ยนไปทำให้เกิดการกระจุกตัวของ การถือครองที่ดินมากขึ้น

กระบวนการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นและดำเนินไปอยู่ในปัจจุบันไม่เพียงแต่เปลี่ยนโฉมหน้าเกษตรกรรมไทยเท่านั้น แต่ยังคงเปลี่ยนวิถีชีวิตทางสังคมและวัฒนธรรมในชนบทด้วย ดังนั้น จึงควรมีนโยบายและมาตรการรองรับการเปลี่ยนแปลงเหล่านั้น ด้วยการปฏิรูปโครงสร้างการถือครองดินและปฏิรูปการเกษตรโดยยึดหลักความเป็นธรรมทางสังคมเป็นที่ตั้ง

คำสำคัญ: พลวัตครัวเรือน, เศรษฐกิจทุนนิยม, การเปลี่ยนแปลงเกษตรกรรม, ชนบทไทย

๑. ความนำ

ชนบทศึกษา (rural studies) เป็นประเด็นที่นักสังคมศาสตร์ให้ความสนใจมานาน โดยเฉพาะนักสังคมวิทยาและนักมานุษยวิทยา อาจกล่าวได้ว่าชนบทศึกษาเป็นทั้งสาขาวิชาในตัวของมันเอง

และเป็น “ชุมทาง” หรือเป็นพื้นที่ทางวิชาการเกี่ยวกับสังคมชนบท ที่นักวิชาการและนักวิจัยหลากหลายสาขามาทพบปะแลกเปลี่ยนความรู้กัน ผ่านผลงานที่เสนอทั้งในรูปของบทความในวารสารหรือในสื่ออื่น ๆ รวมทั้งในการประชุมสัมมนาต่าง ๆ ด้วย

กล่าวเฉพาะในแวดวงมานุษยวิทยา ในยุคแรก ๆ นักวิชาการส่วนใหญ่ไม่ได้สนใจสังคมชนบท แต่สนใจสังคมดั้งเดิมที่ยังล้าหลังหรือสังคมชนกลุ่มน้อย เช่น สังคมชนเผ่า (tribal society) เป็นหลัก นักมานุษยวิทยาเพิ่งเริ่มหันมาสนใจสังคมชนบทหรือสังคมชาวนาชาวไร่ (peasant society)^๑ ในราวต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๒๐ การศึกษาที่จัดว่าเป็นงานรุ่นบุกเบิกในด้านนี้ คืองานของ รอเบิร์ต เรดฟิลด์ (Robert Redfield, 1897-1958) ซึ่งศึกษาชนบทในประเทศเม็กซิโกในช่วงทศวรรษ ๑๙๒๐ และเริ่มเผยแพร่ผลการศึกษาดังแต่ ค.ศ. ๑๙๓๐ เป็นต้นมา (Redfield, 1930) หลังจากนั้น สังคมชาวนาชาวไร่ได้กลายเป็นพื้นที่ศึกษาที่สำคัญอีกพื้นที่หนึ่งของนักมานุษยวิทยา ควบคู่กับการศึกษาสังคมชนกลุ่มน้อยรูปแบบต่าง ๆ

การศึกษาทางมานุษยวิทยาเกี่ยวกับชนบทไทยเริ่มขึ้นอย่างจริงจังในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ เมื่อมหาวิทยาลัยคอร์เนล (Cornell) แห่งสหรัฐอเมริกาเริ่มโครงการ Cornell-Thailand Project ใน ค.ศ. ๑๙๔๗ ภายใต้การนำของลอริสตัน ชาร์ป (Lauriston Sharp, 1907-1993) ในทศวรรษต่อ ๆ มาจึงมีนักศึกษามานุษยวิทยาจากสหรัฐอเมริกา สหราชอาณาจักร ออสเตรเลีย และญี่ปุ่น รวมทั้งนักมานุษยวิทยาไทยด้วย ทำการศึกษาชนบทไทยมากขึ้น แม้ว่าการศึกษาของนักมานุษยวิทยาเหล่านี้จะมุ่งทำความเข้าใจสังคมและวัฒนธรรมของไทยผ่านมุมมองทางทฤษฎีต่าง ๆ แต่ส่วนสำคัญของการศึกษาเหล่านี้มักเกี่ยวข้องกับมิติใดมิติหนึ่งของเกษตรกรรมด้วย ทั้งนี้เพราะเกษตรกรรมไม่เพียงแต่จะเป็นฐานชีวิตทางด้านเศรษฐกิจที่สำคัญของคนไทยส่วนใหญ่เท่านั้น แต่ยังเชื่อมโยงอย่างแนบแน่นอยู่กับวิถีชีวิตทางสังคมและวัฒนธรรมของคนในสังคมชนบทด้วย

ที่ผ่านมา แม้ว่าการศึกษาเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงเกษตรกรรมในชนบทของไทยจะค่อนข้างหลากหลาย ทั้งในทางเนื้อหาและระเบียบวิธี แต่การศึกษาที่อธิบายการเปลี่ยนแปลงนี้ในบริบทของครัวเรือนและระบบทุนนิยมยังมีจำกัด บทความนี้ต้องการเสนอแนวคิดที่ว่าปัจจัยด้านพลวัตครัวเรือนและการขยายตัวของระบบเศรษฐกิจทุนนิยมเข้าสู่ชนบทมีส่วนสำคัญในการเกื้อหนุนให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเกษตรกรรมในชนบทของไทย

^๑ peasant ในคำว่า peasant society นี้หมายถึงชนชั้นที่มีวิถีชีวิตผูกพันอยู่กับการเพาะปลูก คือการทำนาทำไร่ ซึ่งอาจจะไม่มีหรือไม่มีที่ดินของตนเองก็ได้ ในความหมายทั่วไป peasant คือชาวนาชาวไร่ขนาดเล็กที่ทำกรเพาะปลูกเพื่อกินเพื่อใช้ในครัวเรือนเป็นหลัก ต่างจากเกษตรกรรายใหญ่ที่ทำการค้าขายหรือเป็นธุรกิจ (The American Heritage Dictionary of the English Language, 1969) เอกสารทางวิชาการบางชิ้นใช้คำ peasant society ในความหมายคล้ายกับ agrarian society ซึ่งหมายถึงสังคมที่มีชีวิตเกี่ยวพันอยู่กับที่ดินและการเพาะปลูก คนส่วนใหญ่ในสังคมประเภทนี้มักถูกมองว่ามีความเสมอภาคกัน อย่างน้อยก็ในวิถีการดำรงชีวิต

เพื่อแสดงให้เห็นว่าพลวัตครัวเรือนและการขยายตัวของระบบเศรษฐกิจทุนนิยมเข้าสู่ชนบทเอื้อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเกษตรกรรมอย่างไร ผู้เขียนจะใช้ข้อมูลทุติยภูมิจากหลายแหล่งมาวิเคราะห์เท่าที่สามารถจะทำได้ อย่างไรก็ตาม บทความนี้ไม่ได้มุ่งที่จะตอบคำถามว่า พลวัตครัวเรือนและการขยายตัวของระบบเศรษฐกิจทุนนิยมเป็นปัจจัยที่กำหนด (determinants) การเปลี่ยนแปลงเกษตรกรรมหรือไม่ เนื่องจากการวิเคราะห์เพื่อจะตอบคำถามเช่นนั้นต้องอาศัยข้อมูลที่เกี่ยวข้องอีกจำนวนมากที่ยังไม่มีการรวบรวมไว้อย่างเพียงพอ จุดประสงค์ในที่นี่จึงเพียงแต่ต้องการแสดงให้เห็นว่า ปัจจัยทั้งสอง คือพลวัตครัวเรือนและการขยายตัวของระบบเศรษฐกิจทุนนิยมเอื้อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเกษตรกรรมได้อย่างไร ส่วนการพิสูจน์ว่าปัจจัยทั้งสองเป็นตัวกำหนดการเปลี่ยนแปลงเกษตรกรรมในชนบทไทยหรือไม่ เป็นประเด็นที่ไม่อาจตอบได้ด้วยข้อมูลที่มีอยู่จำกัดในขณะนี้

การเปลี่ยนแปลงเกษตรกรรมในที่นี้ หมายรวมถึงการเปลี่ยนแปลงทั้งในด้านโครงสร้าง รูปแบบวิธีการ และเป้าหมายของการทำเกษตรกรรมในทุกระดับ เช่น เปลี่ยนจากการผลิตเพื่อบริโภคเป็นหลักไปสู่การผลิตเพื่อขายมากขึ้น หรือเปลี่ยนจากการใช้แรงงานคนเป็นหลักสู่การใช้เครื่องจักร เทคโนโลยี และทุนมากขึ้น เป็นต้น

การนำเสนอต่อไปนี้เริ่มด้วยการสำรวจดูข้อค้นพบสำคัญจากการศึกษาที่นักสังคมศาสตร์หลายท่านทำในอดีตเกี่ยวกับแนวคิดในเรื่องการเปลี่ยนแปลงเกษตรกรรม เพื่อเป็นภูมิหลังสำหรับการวิเคราะห์ หลังจากนั้นจะกล่าวถึงพลวัตครัวเรือนและการขยายตัวเข้าสู่สังคมชนบทของระบบเศรษฐกิจทุนนิยมสมัยใหม่ ว่ามีส่วนเกื้อหนุนให้เกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมด้านการเกษตรของครัวเรือนในสังคมชนบทไทยอย่างไร พร้อมกันนั้นก็จะแสดงให้เห็นว่ามีความเปลี่ยนแปลงในมิติที่สำคัญอะไรบางอย่างในระบบการเกษตรบทความจะจบลงด้วยการมองไปในอนาคตว่า ภายใต้การเปลี่ยนแปลงอย่างที่เป็นอยู่นี้ครัวเรือนเกษตรกรในชนบทของไทยจะเป็นอย่างไร

๒. แนวคิดเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงเกษตรกรรม

แนวคิดที่อธิบายการเปลี่ยนแปลงเกษตรกรรมจากการศึกษาที่ผ่านมาอาจแบ่งออกเป็น ๒ กลุ่มคือ กลุ่มที่มองการเปลี่ยนแปลงในภาพรวมหรือในระดับมหภาค กับกลุ่มที่มองการเปลี่ยนแปลงในระดับจุลภาค โดยใช้แนวคิดเกษตรเชิงระบบ ซึ่งมีครัวเรือนเกษตรกรเป็นจุดเริ่มต้นของการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญ

๒.๑ แนวคิดการเปลี่ยนแปลงเกษตรกรรมระดับมหภาค : ในมุมมองของแนวคิดนี้การเปลี่ยนแปลงเกษตรกรรมอาจเป็นอย่างไรอย่างหนึ่งต่อไปนี้

(๑) การทำเกษตรกรรมให้เข้มข้นขึ้นโดยไม่เปลี่ยนรูปแบบในสาระสำคัญ (involution) นี้ไม่ใช่การเปลี่ยนแปลงเกษตรกรรมจากรูปแบบหนึ่งไปสู่อีกรูปแบบหนึ่ง อย่างที่เข้าใจกันทั่วไป แต่เป็นการ

ทำเกษตรรูปแบบเดิมด้วยวิธีการเดิม แต่ทำให้เข้มข้นและมีความซับซ้อนในกระบวนการทำงานมากขึ้น ทั้งในด้านการใช้ที่ดิน การเตรียมดิน แรงงาน และพืชที่ปลูก เพื่อให้ได้ผลผลิตมากขึ้น การใช้ที่ดินอย่างเข้มข้นคือการเพาะปลูกพืชต่อเนื่องในที่ดินผืนเดียวกัน โดยไม่ปล่อยให้ที่ดินว่างอยู่นาน เป็นการใช้ที่ดินให้เกิดประโยชน์สูงสุดและเต็มศักยภาพ เช่น เมื่อเก็บเกี่ยวพืชชนิดหนึ่งแล้ว ก็ปลูกพืชอีกชนิดหนึ่งต่อเนื่องกันไป หรือปลูกพืชชนิดหนึ่งแซมพืชอีกชนิดหนึ่ง เพื่อใช้ที่ว่างให้เต็มที่ อย่างไรก็ตาม เกษตรกรจะทำเช่นนั้นได้ก็ต่อเมื่อสิ่งแวดล่อมอำนวย เช่น มีน้ำเพื่อการเกษตรเพียงพอ ส่วนการลงแรงอย่างเข้มข้นหมายถึง การทำการเพาะปลูกอย่างพิถีพิถันในทุกขั้นตอน และลงแรงมากขึ้น ไม่ว่าจะเป็นการเตรียมดิน การจัดการน้ำ ใส่ปุ๋ย หรือกำจัดวัชพืช ฯลฯ เพื่อให้ได้ผลผลิตมากขึ้น การเปลี่ยนแปลงแบบนี้มักจะพบในสังคมเกษตรกรรมแบบดั้งเดิมที่เทคโนโลยีทางการเกษตรยังไม่ก้าวหน้า แต่มีสภาพแวดล้อมที่เอื้ออำนวยภายใต้เงื่อนไขหรือความจำเป็นบางอย่าง เช่น จำเป็นต้องผลิตมากขึ้นเพื่อให้เพียงพอกับความต้องการบริโภคในครัวเรือน

คลิฟฟอร์ด เกียรติ (Clifford Geertz, 1926-2006) นักมานุษยวิทยาชาวอเมริกัน เป็นผู้เปิดเผยรูปแบบการทำเกษตรกรรมแบบนี้ จากการศึกษาชาวนาในแถบที่ราบของเกาะชวา ประเทศอินโดนีเซีย สมัยที่ยังเป็นอาณานิคมของดัตช์และหลังจากนั้น (Geertz, 1963) เกียรติพบว่าภายใต้ระบบการควบคุมและการบังคับเอาผลผลิตส่วนเกินเพิ่มขึ้นจากเจ้าอาณานิคม ชาวนาในชวาสมัยนั้นยังคงทำการเกษตรแบบเดิมด้วยวิธีเดิม แต่ทำให้เข้มข้นและพิถีพิถันมากขึ้น ด้วยการลงแรงมากขึ้น (labor intensification) ในทุกขั้นตอนของกิจกรรม และใช้ที่ดินอย่างเต็มที่ ทำให้การเพาะปลูกมีความละเอียดซับซ้อนภายใน (internal elaboration) โดยไม่มีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบของเกษตรกรรมในสาระสำคัญ เกียรติชี้ให้เห็นว่า การทำเกษตรกรรมอย่างเข้มข้นเช่นนี้เป็นกลยุทธ์ที่ชาวนาในชวาสมัยนั้นใช้เพื่อรับมือกับระบบการควบคุมและการบังคับเก็บผลผลิตส่วนเกินโดยรัฐเจ้าอาณานิคม และวิธีนี้เป็นไปได้เพราะมีเงื่อนไขทางสังคมและสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติที่เอื้ออำนวย

การทำเกษตรกรรมแบบเข้มข้นไม่ได้จำกัดอยู่เฉพาะในหมู่ชาวนาในชวา ดังที่รายงานในการศึกษาของ คลิฟฟอร์ด เกียรติ ข้างต้น การศึกษาชาวนารัสเซียในช่วงต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๒๐ ก็พบพฤติกรรม การทำเกษตรกรรมคล้ายกัน กล่าวคือชาวนาในครัวเรือนที่มีอัตราส่วนผู้บริโภครายต่อผู้ผลิตสูง (คือมีสมาชิกที่ไม่ได้ทำการผลิตหลายคน แต่แรงงานที่ทำการผลิตมีน้อยคน) แรงงานในครัวเรือนจะทำงานหนักขึ้น คือลงแรงในการผลิตสูงกว่าชาวนาในครัวเรือนที่มีอัตราส่วนผู้บริโภครายต่อผู้ผลิตต่ำ ทั้งนี้ก็เพื่อให้ได้ผลผลิตเพียงพอที่จะเลี้ยงทุกคนในครัวเรือน (Chayanov, 1966) สภาพเช่นนี้ ถ้ากล่าวในทัศนะของคลิฟฟอร์ด เกียรติ ก็คือการลงแรงอย่างเข้มข้น (labor intensification) ในทุกขั้นตอนของการทำเกษตรกรรม

ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทยมีรายงานการศึกษาที่แสดงให้เห็นอีก รูปแบบหนึ่งของการทำเกษตรกรรมอย่างเข้มข้นโดยไม่เปลี่ยนรูปแบบของเกษตรกรรมในสาระสำคัญ ตั้งแต่อดีตมาจนกระทั่งเมื่อไม่นานมานี้ คราวเรือนชาวนาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทยมีระบบการทำเกษตรกรรมที่ซับซ้อน ชาวนาไม่เพียงแต่ปลูกพืชหลายชนิดในเวลาเดียวกันเท่านั้น แต่ยังใช้หลายวิธีการเพาะปลูกทั้งหมดเป็นการปรับตัวให้เหมาะกับสภาพที่หลากหลายทางกายภาพ (เช่น นาหลุ่ม นาดอน ดินทาม ดินปนทราย ฯลฯ) และความไม่แน่นอนของปริมาณน้ำฝน ในบางพื้นที่วิธีการที่ชาวนาใช้อาจต่างกันไป ในแต่ละปี แต่ในภาพรวมแล้วระบบดังกล่าวนี้เป็นอยู่อย่างนั้นมาช้านานโดยไม่มีการเปลี่ยนแปลง (Grandstaff, 1988)

การทำเกษตรกรรมแบบเข้มข้นและซับซ้อนยังมีอยู่ในปัจจุบัน ตัวอย่างที่ชัดเจนจะเห็นได้ เช่น การทำเกษตรแบบผสมผสาน ซึ่งเป็นเกษตรที่มุ่งผลิตเพื่อกินเพื่อใช้ในครัวเรือนเป็นหลัก ถ้ามีผลผลิตส่วนเกินจึงขาย วิธีการหลัก ๆ ที่ใช้ในเกษตรแบบผสมผสานไม่มีอะไรใหม่หรือเปลี่ยนแปลงไปในสาระสำคัญ คราวเรือนเกษตรกรจะทำหลายอย่างในเวลาเดียวกัน ทั้งปลูกพืชและเลี้ยงสัตว์ โดยให้ความสำคัญแก่พืชและสัตว์ที่ใช้เป็นอาหารในครัวเรือนเป็นเบื้องต้น นอกจากนี้ยังพิถีพิถันในการจัดการไร่นาและใช้ที่ดินให้เต็มศักยภาพ เป้าหมายหลักของเกษตรแบบผสมผสานคือความมั่นคงทางอาหารในครัวเรือนมากกว่า การมุ่งผลิตเพื่อขาย คราวเรือนเกษตรกรผลิตสิ่งที่ตัวเองกิน และกินสิ่งที่ตัวเองผลิตเป็นหลัก

(๒) การเปลี่ยนแปลงแบบวิวัฒนาการ (evolution) นี้เป็นการเปลี่ยนแปลงในความหมายที่เข้าใจกันทั่วไป แต่การเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นช้า ๆ แบบค่อยเป็นค่อยไป จากวิธีการทำแบบหนึ่งไปสู่อีกแบบหนึ่งที่ต่างออกไป เป็นวิวัฒนาการที่ควบคู่ไปกับการเปลี่ยนแปลงด้านอื่นของสังคม เช่น ด้านจำนวนประชากรและการคิดค้นทดลองนวัตกรรมใหม่ ๆ เป็นการเปลี่ยนแปลงเมื่อมีเงื่อนไขอื่น ๆ เพียงพอแล้ว เช่น มีแรงกดดันจากภายในสังคมให้ต้องหาวิธีผลิตอาหารให้เพียงพอกับจำนวนประชากรที่เพิ่มขึ้นหรือเมื่อมีการสร้างนวัตกรรมใหม่ขึ้น

เอสเตอร์ โบเซรัป (Ester Boserup, 1910-1999) นักเศรษฐศาสตร์เกษตรชาวเดนมาร์กชี้ให้เห็นว่า เงื่อนไขสำคัญของการเปลี่ยนแปลงเกษตรกรรมตลอดเวลาอันยาวนานในวิวัฒนาการของสังคมมนุษย์ คือการที่มีประชากรเพิ่มมากขึ้นจนวิธีการทำเกษตรกรรมที่ใช้อยู่เดิมไม่สามารถผลิตอาหารได้เพียงพอกับความต้องการบริโภค (Boserup, 1965) การเพิ่มประชากรจึงเป็นทั้งแรงกดดันและเป็นเงื่อนไขให้มนุษย์หาทางทำให้ผลผลิตอาหารเพิ่มขึ้นให้ได้ ไม่ว่าจะด้วยการทำการผลิตอย่างเข้มข้นมากขึ้นกว่าเดิม (intensification) หรือด้วยการใช้เทคโนโลยีที่ได้มาจากการประดิษฐ์คิดค้นใหม่ก็ตาม

โบเซรัปอธิบายการเปลี่ยนแปลงเกษตรกรรมในลักษณะของวิวัฒนาการเชิงประวัติศาสตร์ โดยชี้ให้เห็นว่า ในประวัติศาสตร์อันยาวนานของเกษตรกรรมนั้น การเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นเพราะมีแรงกดดัน

จากการเพิ่มขึ้นของจำนวนประชากร ซึ่งทำให้มนุษย์ค้นหาวិธีการเพาะปลูกที่สามารถให้ผลผลิตเพียงพอ สำหรับการบริโภคของประชากร วิวัฒนาการของเกษตรกรรมเริ่มจากวิธีการเพาะปลูกที่ใช้เทคโนโลยีไม่ซับซ้อนและให้ผลผลิตน้อย ไปสู่วิธีที่ใช้เทคโนโลยีซับซ้อนและให้ผลผลิตมาก ชั้นตอนหลัก ๆ ของวิวัฒนาการ เริ่มด้วยการเพาะปลูกแบบย้ายที่ไปเรื่อย (shifting cultivation) หรือที่เรียกว่าการทำไร่เลื่อนลอย ไปสู่ การเพาะปลูกแบบไถหว่าน (broadcasting cultivation) การเพาะปลูกแบบปักดำ (transplanting cultivation) และการเพาะปลูกที่เทคโนโลยีสมัยใหม่มีบทบาทสำคัญในการเพิ่มผลผลิต ที่รู้จักกันในนาม “การปฏิวัติเขียว” [Green Revolution – ดูข้อ (๓)] ซึ่งเริ่มขึ้นตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่ ๒

แนวคิดของโบเชอร์ป์ได้รับการยืนยันจากการศึกษาชุมชนเกษตรกรรมในประเทศไทยของ ลูเซียนต์ เอ็ม. ฮังก์ส (Luciant M. Hanks) นักมานุษยวิทยาชาวอเมริกัน ซึ่งศึกษาที่หมู่บ้านบางชั้นในเขต ชานเมืองของกรุงเทพมหานคร (ในตอนนั้นบางชั้นยังเป็นชุมชนเกษตรกรรม แต่ในปัจจุบันเป็นชุมชนเมือง แล้ว) จากการศึกษาประวัติศาสตร์สังคมของบางชั้นย้อนหลังไปประมาณ ๑๐๐ ปี ถึงกลางคริสต์ศตวรรษ ที่ ๑๙ ฮังก์สพบว่า การทำเกษตรกรรมของชุมชนแห่งนี้เริ่มจากการเพาะปลูกแบบย้ายที่ไปเรื่อย หรือ ที่เรียกว่าทำไร่เลื่อนลอย (ระหว่าง ค.ศ. ๑๘๕๐-๑๘๙๐) แล้ววิวัฒนาการไปสู่การเพาะปลูกแบบไถหว่าน (ระหว่าง ค.ศ. ๑๘๙๐-๑๙๓๕) และในที่สุดได้วิวัฒนาการเป็นวิธีปลูกข้าวแบบปักดำ (ระหว่าง ค.ศ. ๑๙๓๕- ๑๙๗๐) ฮังก์สแสดงให้เห็นว่า วิวัฒนาการของการทำเกษตรกรรมที่บางชั้นนั้น ด้านหนึ่งเป็นการตอบสนอง ต่อสถานการณ์ทั้งจากภายในและภายนอกชุมชน ภายในชุมชนคือการเพิ่มขึ้นของประชากร ภายนอกชุมชน คือการขาดแคลนเพื่อส่งเสริมการปลูกข้าวเพื่อตอบสนองการขยายตัวของการค้าข้าวซึ่งได้รับแรงกระตุ้น มาจากการทำสนธิสัญญาเบาว์ริงกับสหราชอาณาจักร (พ.ศ. ๒๓๙๘) แต่อีกด้านหนึ่ง การเปลี่ยนแปลง รูปแบบการทำเกษตรกรรมได้ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในความสัมพันธ์ระหว่างการจัดองค์กรทางสังคม กับมิติทางเกษตรกรรมของชุมชนด้วย (Hanks, 1972)

(๓) การเปลี่ยนแปลงแบบปฏิวัติ (revolution) เป็นการเปลี่ยนแปลงที่เทคโนโลยีมีบทบาท สำคัญการเปลี่ยนแปลงแบบปฏิวัติที่รู้จักกันดีคือ การปฏิวัติเขียว (green revolution) ซึ่งเริ่มขึ้นเนื่องจาก มีความต้องการอาหารเพื่อเลี้ยงประชากรโลกที่เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ การปฏิวัติเขียวเกิดขึ้นจากการนำเอาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีมาใช้เพื่อปรับปรุงเกษตรกรรม ด้านหนึ่ง เป็นการปฏิวัติสายพันธุ์พืชและสัตว์ที่ใช้เป็นอาหาร อีกด้านหนึ่งเป็นการปฏิวัติทางเทคโนโลยีเพื่อช่วยให้การ เกษตรได้ผลผลิตมากขึ้น เมื่อประสบความสำเร็จแล้วก็ถ่ายทอดความรู้และเทคโนโลยีใหม่ให้แก่เกษตรกร อย่างไรก็ตาม กว่าปฏิวัติเขียวจะประสบความสำเร็จ และกว่าประเทศกำลังพัฒนาส่วนใหญ่ รวมทั้งไทย จะเริ่มได้รับอานิสงส์จากการปฏิวัตินี้ เวลาที่ผ่านมาจนถึงทศวรรษ ๑๙๖๐ ปัจจุบันการปฏิวัติเขียวได้แพร่ กระจายไปเกือบทั่วทุกมุมโลกแล้ว และกำลังเข้าสู่ยุคหลังการปฏิวัติเขียวที่การใช้เทคโนโลยีไม่ได้เพิ่มผลผลิต แต่เพียงอย่างเดียว แต่ยังก่อให้เกิดผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมด้วย

๒.๒ แนวคิดเกษตรเชิงระบบ (system approach in agriculture) แนวคิดนี้มองว่า หน่วยสำคัญที่เกิดการเปลี่ยนแปลง (locus of change) ในการทำเกษตรกรรมคือครัวเรือน ซึ่งดำรงอยู่ในระบบใหญ่ อันประกอบด้วยสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ (เช่น ดินฟ้าอากาศ ความชื้น ปริมาณน้ำฝน ฯลฯ) และชีวภาพ (พันธุ์พืช พันธุ์สัตว์) รวมถึงสิ่งแวดล้อมทางเศรษฐกิจ สังคม และนโยบายทางการเมือง เป็นต้น ทั้งในระดับชุมชน ท้องถิ่น ระดับชาติ และนานาชาติ ภายในระบบนี้ครัวเรือนจะทำการเกษตรโดยอาศัยองค์ความรู้และเทคโนโลยีที่มีอยู่ในการตอบสนองต่อสภาพแวดล้อมต่าง ๆ ภายในระบบที่ตนอาศัยอยู่ โดยคำนึงถึงจุดมุ่งหมาย ความพึงพอใจ และทรัพยากรที่มีอยู่ของตนเป็นสำคัญ (Shaner et al., 1982)

ภายใต้มุมมองของแนวคิดเกษตรเชิงระบบ การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในเกษตรกรรมเป็นผลที่ตามมาของการที่ครัวเรือนแต่ละครัวเรือนตอบสนองต่อสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ ในระบบใหญ่ที่ตนดำรงอยู่โดยนัยนี้ การที่ครัวเรือนเกษตรกรเปลี่ยนการใช้ที่ดินจากการปลูกข้าว ไปปลูกพืชเศรษฐกิจอื่น เช่น อ้อยเพื่อขายให้โรงงาน ไม่ได้เกิดขึ้นเพราะว่าที่ดินตรงนั้นเหมาะที่จะปลูกอ้อยเท่านั้น แต่ยังเป็นเพราะว่าการทำเช่นนั้นสนองตอบความต้องการรายได้ที่เป็นเงินของเขาได้ดีกว่าปลูกข้าวด้วย ดังนั้น การเปลี่ยนแปลงเกษตรกรรมจึงไม่ใช่สิ่งที่เกิดขึ้นโดยไร้เจตจำนงของครัวเรือนเกษตรกร

๓. พลวัตครัวเรือน

พลวัตครัวเรือน (household dynamics) หมายถึง การเปลี่ยนแปลงในด้านขนาดและโครงสร้างของครัวเรือนการเปลี่ยนแปลงใน ๒ มิตินี้เกิดขึ้นในระหว่างที่ครัวเรือนเคลื่อนผ่านขั้นตอนต่าง ๆ ในช่วงชีวิต ตั้งแต่เริ่มต้นจนถึงช่วงปลาย ตลอดไปจนถึงช่วงรอยต่อระหว่างครัวเรือนของสมาชิกรุ่นพ่อแม่กับครัวเรือนของสมาชิกรุ่นลูกและรุ่นต่อ ๆ ไป

การเปลี่ยนแปลงด้านขนาดครัวเรือน เกิดจากการที่จำนวนสมาชิกครัวเรือนเพิ่มขึ้นหรือลดลง อันเนื่องจากการเกิด การตาย และการย้ายเข้าย้ายออก ส่วนการเปลี่ยนแปลงด้านโครงสร้าง หมายถึง การเปลี่ยนแปลงสัดส่วนของสมาชิกครัวเรือนตามอายุ (วัยเด็ก วัยผู้ใหญ่ วัยสูงอายุ) เพศ (ชาย-หญิง) และจำนวนรุ่นสมาชิก (๑, ๒ หรือ ๓ รุ่น) ที่มีอยู่ในครัวเรือน ในระยะยาวขนาดของครัวเรือนจะมีการขยายใหญ่ขึ้นและหดตัวเล็กลงสลับกันไปตลอดช่วงชีวิต ส่วนโครงสร้างครัวเรือนก็เปลี่ยนไปตามองค์ประกอบทางอายุและเพศของสมาชิก โดยนัยนี้ครัวเรือนจึงเป็นหน่วยทางสังคมที่มีพลวัต คือเปลี่ยนแปลงไปไม่หยุดนิ่ง

สิ่งที่ทำให้ขนาดและโครงสร้างครัวเรือนเปลี่ยนไปมี ๒ อย่าง คือ กระบวนการทางประชากร และกระบวนการแยกครัวเรือนของสมาชิกรุ่นลูกและรุ่นต่อ ๆ ไป ซึ่งในสังคมชนบทของไทยมักจะตามมาด้วยการจัดสรรทรัพยากรสำคัญคือที่ดินทำการเกษตรสำหรับครัวเรือนของรุ่นลูกที่เริ่มต้นใหม่

๓.๑ กระบวนการทางประชากร

กระบวนการทางประชากรคือการเปลี่ยนแปลงในเรื่องการเกิด การตาย และการย้ายที่อยู่ของประชากร ซึ่งมีผลโดยตรงต่อขนาดและโครงสร้างครัวเรือน นับแต่ประเทศไทยเริ่มนโยบายวางแผนครอบครัวแห่งชาติอย่างเป็นทางการเมื่อกว่า ๔๐ ปีที่แล้ว (พ.ศ. ๒๕๑๓) ขนาดครัวเรือนในทุกภาคของไทย ทั้งในเมืองและในชนบทลดลงอย่างรวดเร็ว ข้อมูลสำมะโนประชากรซึ่งสำนักงานสถิติแห่งชาติทำการสำรวจทุก ๆ คาบเวลา ๑๐ ปีแสดงให้เห็นว่า ก่อนหน้าที่จะเริ่มนโยบายวางแผนครอบครัวอย่างเป็นทางการใน พ.ศ. ๒๕๑๓ นั้น ครัวเรือนไทยมีจำนวนสมาชิกโดยเฉลี่ยประมาณ ๗ คน แต่เมื่อผ่านไป ๔๐ ปีถึง พ.ศ. ๒๕๕๓ ขนาดครัวเรือนโดยเฉลี่ยลดลงมาเป็น ๓.๒ คนเท่านั้น ทั้งนี้เพราะสามีภรรยาในปัจจุบันนิยมที่จะมีบุตรน้อย โดยเฉลี่ยแล้วใน พ.ศ. ๒๕๕๗ หญิงไทยที่สมรสแล้วมีบุตรเพียง ๑.๖ คนเท่านั้น นอกจากนี้ยังมีแนวโน้มว่าชายหญิงสมัยใหม่จำนวนมากที่แต่งงานแล้วไม่ต้องการมีบุตร และยังมีสตรีในวัยเจริญพันธุ์จำนวนมากขึ้นเรื่อย ๆ ที่พอใจจะครองโสดไปตลอดชีวิต ทั้งหมดนี้เป็นปัจจัยที่อธิบายว่าทำไมครัวเรือนไทยในปัจจุบันจึงมีขนาดเล็กลง

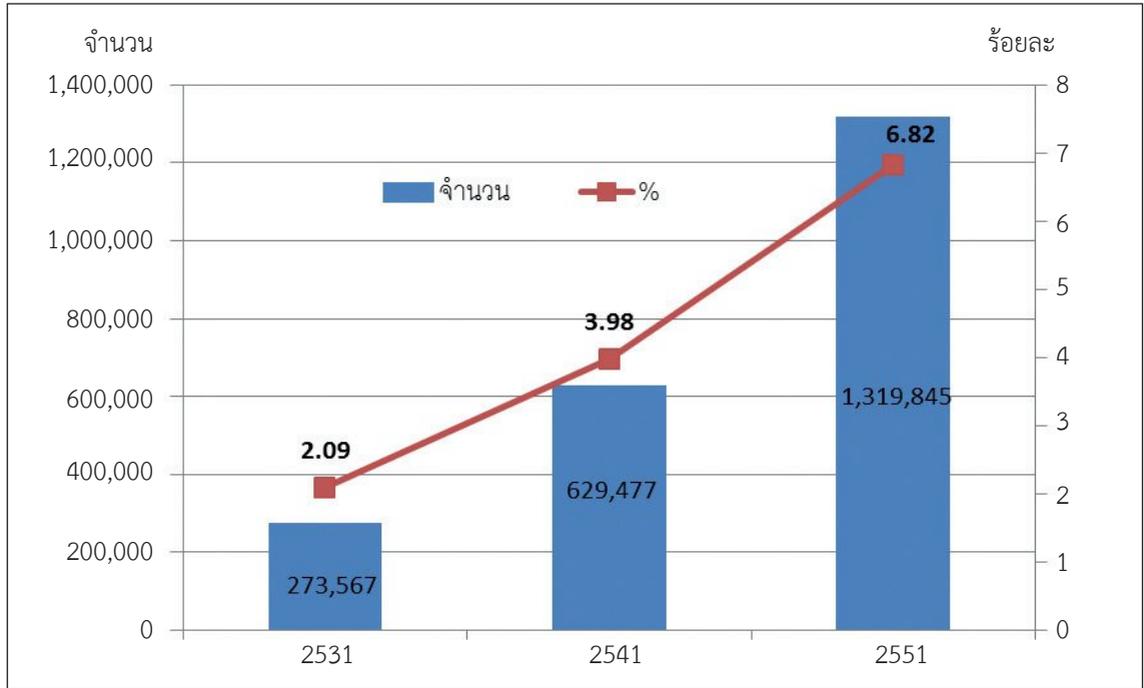
การลดลงของจำนวนบุตรต่อคู่สามีภรรยา บวกกับการที่คนไทยมีอายุยืนมากขึ้น อันเป็นผลมาจากการแพทย์ที่ทันสมัย อนามัยและอาหารการกินดีขึ้น ทำให้ประเทศไทยมีประชากรวัยสูงอายุเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วในช่วงเวลาประมาณ ๒๐ ปีที่ผ่านมา ปัจจุบันประเทศไทยมีประชากรอายุ ๖๐ ปีขึ้นไป (ซึ่งถือเป็นผู้สูงอายุ ตามพระราชบัญญัติผู้สูงอายุ พ.ศ. ๒๕๔๖) คิดเป็นร้อยละ ๑๕ ของประชากรทั้งหมด ตามเกณฑ์ทางประชากรศาสตร์ประเทศไทยในปัจจุบันจึงกลายเป็นสังคมสูงวัยแล้ว^๒

ขณะเดียวกัน แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติที่เริ่มมาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๐๔ ซึ่งให้ความสำคัญแก่การพัฒนาอุตสาหกรรมเพื่อการส่งออกมากขึ้น ได้ส่งผลให้เกิดการเคลื่อนย้ายแรงงานจากภาคเกษตรเข้าสู่ภาคอุตสาหกรรมและบริการอย่างมาก กระแสการเคลื่อนย้ายที่เพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่องส่งผลให้เกิดปรากฏการณ์ทางครัวเรือนอย่างหนึ่งในชนบท นั่นคือเกิดครัวเรือนรูปแบบใหม่ที่นักวิชาการผู้เฝ้ามองชนบทไทยหลายคนเรียกว่า “ครัวเรือนข้ามรุ่น” (skipped-generation households) ซึ่งเป็นครัวเรือนที่มีเฉพาะผู้สูงอายุ (รุ่นปู่ย่า, ตายาย) กับเด็ก ๆ (รุ่นหลาน) อยู่ด้วยกัน ส่วนสมาชิกวัยแรงงานย้ายถิ่นไปหางานทำและอาศัยอยู่ในเมือง มีข้อมูลแสดงว่าระหว่าง พ.ศ. ๒๕๓๑-๒๕๕๑ จำนวนครัวเรือนข้ามรุ่น (หรือครัวเรือนที่แหวกกลาง) เพิ่มขึ้นเกือบ ๕ เท่า (รูปที่ ๑) ครัวเรือนประเภทนี้พบในภาคตะวันออกเฉียงเหนือมากที่สุด เพราะมีแรงงานย้ายถิ่นออกไปหางานทำที่อื่นมากกว่าในภาคอื่น ๆ

^๒ ตามเกณฑ์ทางประชากรศาสตร์สังคมสูงวัยคือสังคมที่มีประชากรอายุ ๖๐ ปีขึ้นไปเกินร้อยละ ๑๐ หรือมีประชากรอายุ ๖๕ ปีขึ้นไปเกินร้อยละ ๗ หรือประชากรนั้นมีอายุมัธยฐานสูงกว่า ๓๐ ปี

รูปที่ ๑ จำนวนและร้อยละของครัวเรือนข้ามรุ่น พ.ศ. ๒๕๓๑-๒๕๕๑

ที่มา: คำนวณจากข้อมูลการสำรวจสภาวะทางสังคมและเศรษฐกิจครัวเรือน ของสำนักงานสถิติแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๓๑, ๒๕๔๑ และ ๒๕๕๑

๓.๒ การแยกครัวเรือนและการจัดสรรทรัพยากร

อีกด้านหนึ่งของพลวัตครัวเรือนเกิดจากการที่สมาชิกรุ่นลูกย้ายออกจากครัวเรือนพ่อแม่ไปสร้างครัวเรือนใหม่ของตน ครัวเรือนส่วนมากจะได้ประสบกับเรื่องนี้เมื่อลูกเติบโตแต่งงาน และแยกออกไปสร้างครัวเรือนใหม่ของแต่ละคน ในกรณีนี้ทรัพยากรของครัวเรือน (ที่สำคัญคือที่ดินทำการเกษตร) จะถูกจัดสรรให้แก่ลูกที่แยกครัวเรือนออกไป เพื่อเป็นทรัพยากรในการสร้างครอบครัว ธรรมเนียมปฏิบัติในเรื่องนี้ที่ยึดถือกันทั่วไปในสังคมไทยมีอยู่ว่า ลูกทุกคนทั้งหญิงและชายมีสิทธิและได้รับส่วนแบ่งเท่ากัน แม้ว่าอาจจะมีความแตกต่างกันระหว่างเมืองกับชนบท และระหว่างชนชั้นบ้างก็ตาม นอกจากนี้ยังมีกฎหมายครอบครัวที่เป็นหลักประกันว่าการจัดสรรทรัพยากรครัวเรือน (หรือมรดก) ให้แก่ลูกจะเป็นไปด้วยความราบรื่น

ระบบการจัดสรรทรัพยากรครัวเรือน (โดยเฉพาะที่ดิน) ที่ให้ลูกทุกคนได้ส่วนแบ่งเท่ากัน (partible inheritance system) ที่ปฏิบัติกันในสังคมไทยนี้ ต่างจากระบบที่ไม่แบ่ง (impartible inheritance system) ซึ่งมักยกที่ดินซึ่งเป็นทรัพย์สินสำคัญที่สุดของครัวเรือนให้แก่ลูกเพียงคนเดียว ส่วนมากเป็นบุตรชายคนโต ในบางสังคมที่ถือระบบนี้ลูกชายคนอื่นอาจได้ส่วนแบ่งบ้าง แต่เป็นสัดส่วนที่น้อยกว่าหรือมีจะนั้นก็ได้รับมรดกส่วนที่ไม่ใช่ที่ดินแทน ระบบนี้มักจะพบได้ในสังคมที่ระบบการสืบทอดวงศวานยึดข้างบิดาหรือเพศชายเป็นหลัก (patrilineal descent) เช่น ญี่ปุ่น จีน เวียดนาม เป็นต้น แม้ระบบของไทยที่ถือว่าลูกทุกคนได้รับส่วนแบ่งเท่ากันนั้น ในการปฏิบัติส่วนแบ่งที่ได้อาจจะไม่เท่ากัน เนื่องจากส่วนแบ่งของลูกที่อยู่และเลี้ยงดูพ่อแม่หลังจากแต่งงานแล้ว มักจะมากกว่าส่วนของลูกคนอื่น ๆ ทั้งนี้เพื่อเป็นสิ่งจูงใจหรือตอบแทนที่ลูกคนนั้น (โดยมากเป็นลูกสาวคนสุดท้อง) จะต้องรับภาระเป็นหลักในการดูแลพ่อแม่ในวัยชรา นักวิชาการบางท่านเรียกระบบนี้ว่า ultimogeniture (Moerman, 1968)

๓.๓ พลวัตครัวเรือนเกื้อหนุนการเปลี่ยนแปลงเกษตรกรรมอย่างไร

พลวัตครัวเรือนที่กล่าวมาข้างต้น มีผลที่ตามมา ๒ ประการ และเมื่อบวกกับการขยายตัวเข้าสู่ชนบทของระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม (ดูหัวข้อถัดไป) แล้ว ทั้ง ๒ ประการนี้เป็นปัจจัยเกื้อหนุนให้การทำเกษตรกรรมในชนบทของไทยเปลี่ยนแปลงไปได้ ดังนี้

๑) การที่ครัวเรือนมีขนาดเล็กลงเนื่องจากการคุมกำเนิด บวกกับการเคลื่อนย้ายแรงงานจากภาคการเกษตรเข้าสู่ภาคอุตสาหกรรมและบริการต่อเนื่องมาเป็นเวลานาน ตั้งแต่ช่วงหลัง พ.ศ. ๒๕๐๐ เป็นต้นมา ทำให้เกิดการขาดแคลนแรงงานในภาคเกษตร และส่งผลให้ครัวเรือนหันไปใช้แรงงานจ้าง ซึ่งในระยะแรก ๆ แรงงานจ้างในท้องถิ่นยังพอหาได้ แต่เมื่อแรงดึงดูดด้านค่าจ้างจากภาคอุตสาหกรรมและบริการสูงขึ้น แรงงานในท้องถิ่นสำหรับการเกษตรจึงหาได้ยากขึ้น ประจวบกับในเวลาเดียวกันนั้น การปฏิวัติเขียวซึ่งมาพร้อมกับเทคโนโลยีใหม่ ๆ ได้เริ่มแผ่เข้ามาถึงชนบทไทย ทำให้เกษตรกรเริ่มหันไปใช้เครื่องจักรทำการผลิต โดยที่จำนวนหนึ่งเป็นเจ้าของเครื่องจักรเอง แต่ส่วนมากยังใช้วิธีเช่าเครื่องจักรจากคนอื่น ในปัจจุบันเกษตรกรไม่ว่ารายเล็กหรือรายใหญ่ต่างก็ใช้เครื่องจักรกันเป็นเรื่องปกติในทุกขั้นตอนการเพาะปลูกตั้งแต่การเตรียมดินไปจนถึงการเก็บเกี่ยว

๒) ระบบการแบ่งทรัพยากรครัวเรือน (โดยเฉพาะที่ดินทำการเกษตร) ที่ให้ลูกทุกคนได้รับส่วนแบ่งเท่ากัน อันเป็นธรรมเนียมปฏิบัติต่อเนื่องมาแต่โบราณกาลนั้น มาถึงปัจจุบันนี้เริ่มมีปัญหาที่ชัดเจนคือที่ดินที่ครัวเรือนรุ่นลูกและรุ่นต่อ ๆ ไปได้รับมีขนาดเล็กลงเรื่อย ๆ และเริ่มเป็นปัญหามากขึ้นในอดีตเรื่องนี้ยังไม่เป็นปัญหามากนัก เพราะยังมีที่ดินว่างเปล่าหรือมีป่าไม้ให้จับจองและนำมาใช้ประโยชน์ได้บ้าง แต่ในปัจจุบันที่ดินว่างเปล่าและป่าไม้แทบไม่เหลือให้นำมาใช้เพื่อการเกษตรอีกแล้ว เว้นแต่จะเข้าไปใช้โดยไม่ถูกต้องตามกฎหมาย

ที่ดินที่ครัวเรือนรุ่นลูกและรุ่นต่อ ๆ ไปได้รับจากรุ่นพ่อแม่จะลดลงเร็วหรือช้าเพียงใดขึ้นอยู่กับเงื่อนไข ๓ ประการ คือ ขนาดที่ดินที่มีอยู่ของรุ่นพ่อแม่ จำนวนลูกในครัวเรือนของแต่ละรุ่น และความสามารถในการหาที่ดินเพิ่มขึ้นจากแหล่งอื่น (เช่น ซื้อหรือบุกเบิกที่ใหม่) อย่างไรก็ตาม แม้ว่าครัวเรือนเกษตรกรทุกวันนี้จะมีบุตรน้อยลง (โดยเฉลี่ยเพียง ๑-๒ คนเท่านั้น) แต่ก็ชะลออัตราการลดลงได้ไม่มากนัก ในหลายกรณีที่ดินทำการเกษตรของครัวเรือนมีขนาดเล็กลงมากจนถึงจุดที่เมื่อแบ่งกันแล้วส่วนแบ่งที่ทุกคนได้รับจะเล็กมากจนไม่เพียงพอสำหรับทำกิน ครัวเรือนเกษตรกรจำนวนไม่น้อยจึงต้องหาทางเลือกอื่น เช่น วางแผนให้ลูกบางคนหรือทุกคนได้รับการศึกษา เพื่อจะสามารถหาอาชีพนอกการเกษตรได้ หรือมีฉันทนพี่น้องก็อาจตกลงกันยกที่ดินมรดกจากพ่อแม่ให้แก่คนใดคนหนึ่ง ส่วนคนที่เหลือได้เงินหรือทรัพย์สินอย่างอื่นจากพ่อแม่หรือจากพี่หรือน้องคนที่ได้ที่ดินนั้น บางรายอาจเช่าที่ดินของคนอื่นมาเพิ่มในการทำการเกษตร หรือมีฉันทนก็อาจจะยกที่ดินขนาดเล็กที่มีอยู่ของตนให้คนอื่นเช่า ส่วนตัวเองก็หาเลี้ยงชีพด้วยการเป็นชาวนารับจ้าง หรือทำอาชีพอื่น โดยนัยนี้ ครัวเรือนจำนวนหนึ่งจึงกลายเป็นครัวเรือนเกษตรกรไร้ที่ดินทำกิน กลุ่มนี้ถ้าไม่เป็นแรงงานรับจ้างในภาคเกษตรหรือนอกภาคเกษตร ก็จำเป็นต้องหาที่ทำกินในที่ดินสาธารณะ ซึ่งปัจจุบันมีจำนวนหลายแสนครัวเรือน เรื่องนี้กำลังเป็นปัญหาที่รุนแรงมากขึ้น ดังจะเห็นได้จากข้อมูลที่สรุปมาในกรอบที่ ๑

กรอบที่ ๑ : เกษตรกรไร้ที่ทำกิน

ในปี ๒๕๔๖ ครัวเรือนเกษตรกรประมาณ ๖๕๐,๐๐๐ ครัวเรือนไม่มีที่ดินทำกิน แต่ก็มีความแตกต่างกันอย่างมากระหว่างภาคต่าง ๆ กล่าวคือ ภาคกลางมีสัดส่วนเกษตรกรไร้ที่ทำกินสูงที่สุด ภาคตะวันออกเฉียงเหนือต่ำที่สุด หลักฐานอีกอย่างหนึ่งที่แสดงว่า ครัวเรือนเกษตรกรไร้ที่ทำกินมีจำนวนมาก คือข้อมูลการขึ้นทะเบียนคนจนในปี ๒๕๔๗ ซึ่งกำหนดให้ขึ้นทะเบียนคนจน ๒ กลุ่ม คือกลุ่มที่ไม่มีที่ดินทำกินเป็นของตัวเอง หรือมีแต่ไม่เพียงพอ และกลุ่มที่ทำกินในที่ดินสาธารณะโดยไม่ถูกกฎหมาย ปรากฏว่ามีผู้ขึ้นทะเบียนรวมทั้งสิ้น ๔.๘๔๔ ล้านราย

เห็นได้ชัดว่า ปัญหาที่ทำกินเป็นปัญหาของเกษตรกรกลุ่มใหญ่มาก เป็นวิกฤติสังคมที่สะสมมานาน และนับวันจะพอกพูนมากขึ้น

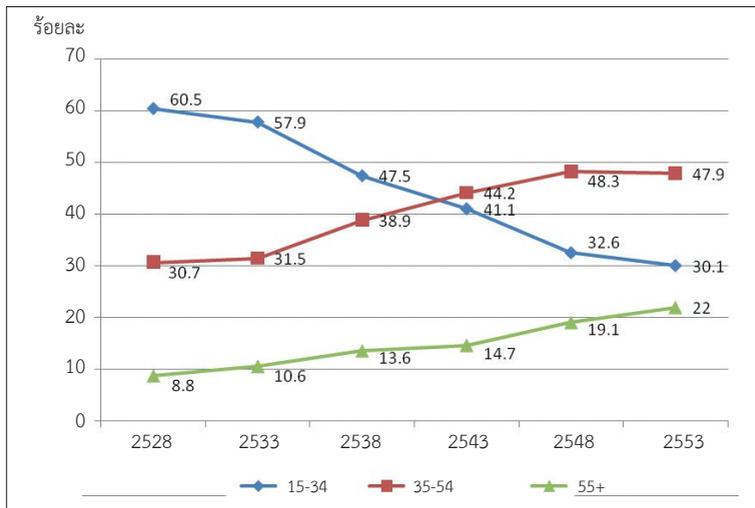
ที่มา : โครงการสุขภาพคนไทย, ๒๕๕๕

ผลที่ตามมาอย่างหนึ่งคือ เกษตรกรรม ซึ่งในอดีตเคยเป็นอาชีพสำคัญของคนส่วนใหญ่ในชนบท บัดนี้ได้สูญเสียความดึงดูดในหมู่คนหนุ่มสาวยุคปัจจุบันไปมาก ดังจะเห็นได้ว่าสัดส่วนของแรงงานวัยหนุ่มสาว (อายุ ๑๕-๓๔ ปี) ในอาชีพเกษตรกรรมในช่วงเวลาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๒๘-๒๕๓๓ ลดลงจากร้อยละ ๖๐

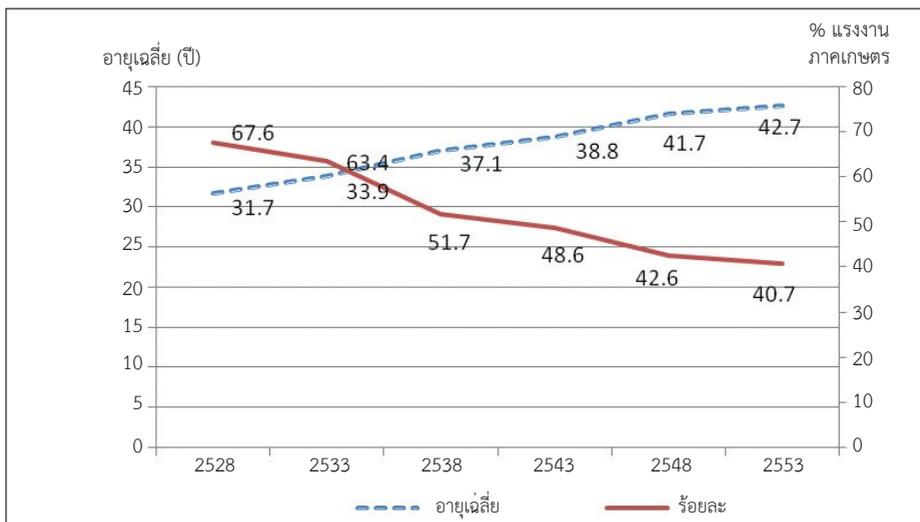
เหลือร้อยละ ๓๐ ขณะแรงงานในกลุ่มอายุ ๓๕-๕๔ ปี และกลุ่มอายุ ๕๕ ปีมีสัดส่วนเพิ่มขึ้น (รูปที่ ๒) และเนื่องจากคนหนุ่มสาวละทิ้งอาชีพนี้มาก จึงทำให้แรงงานที่ทำงานอยู่ในภาคเกษตรเป็นแรงงานที่มีอายุเฉลี่ยสูงขึ้นเรื่อยๆ จากประมาณ ๓๒ ปี ใน พ.ศ. ๒๕๒๘ เป็นประมาณ ๔๓ ปี ใน พ.ศ. ๒๕๕๓ สวนทางกับสัดส่วนแรงงานโดยรวมที่ลดลงตลอด จากประมาณร้อยละ ๖๘ เป็นร้อยละ ๔๒ ในช่วงเวลาดังกล่าว (รูปที่ ๓)

รูปที่ ๒ ร้อยละของแรงงานในภาคเกษตร จำแนกตามกลุ่มอายุ พ.ศ. ๒๕๒๘-๒๕๕๓

ที่มา: จำนวนจากข้อมูลการสำรวจแรงงาน ของสำนักงานสถิติแห่งชาติ

รูปที่ ๓ อายุเฉลี่ย และร้อยละของแรงงานในภาคเกษตร พ.ศ. ๒๕๒๘-๒๕๕๓

ที่มา: โครงการสุขภาพคนไทย, ๒๕๕๕.

กล่าวโดยสรุป พลวัตครัวเรือนซึ่งเป็นผลพวงของกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางประชากรต่อเนื่องมาหลายสิบปีทำให้ครัวเรือนในชนบทมีขนาดเล็กลง และในเวลาเดียวกันเนื่องจากการเคลื่อนย้ายแรงงานจากภาคเกษตรเข้าสู่ภาคอุตสาหกรรมและภาคบริการมากขึ้น จึงทำให้เกิดภาวะขาดแคลนแรงงานในภาคเกษตร สภาพดังกล่าวนี้ เมื่อประจวบเข้าพอดีกับการปฏิวัติเขียวที่นำเอาเทคโนโลยีการเกษตรใหม่ ๆ เข้าสู่ชนบท ได้กลายเป็นเงื่อนไขที่เอื้อให้ครัวเรือนเกษตรกรจำนวนมากหันไปใช้เทคโนโลยีและเครื่องจักรแทนแรงงานคน ขณะเดียวกันพลวัตอันเป็นผลพวงจากกระบวนการแยกครัวเรือนซึ่งเกิดควบคู่กับการแบ่งสรรทรัพยากรการเกษตร (ที่ดิน) ทำให้ครัวเรือนในชนบทจำนวนมากมีที่ดินทำกินไม่เพียงพอ และจำนวนมากไร้ที่ดินทำกิน กลายเป็นแรงงานรับจ้างทั้งในและนอกภาคเกษตร เกษตรกรจึงได้รับความสนใจจากแรงงานหนุ่มสาวน้อยลง ขณะที่แรงงานที่เหลืออยู่ในภาคเกษตรก็เป็นแรงงานที่มีอายุมากขึ้นเรื่อย ๆ หรือมีเด็มนั้นก็เป็นแรงงานผู้สูงอายุ การเปลี่ยนแปลงในมิตินี้มีผลโดยตรงทั้งต่อเกษตรกรและต่อสังคมชนบทโดยรวม

๔. การขยายตัวของเศรษฐกิจทุนนิยมสู่ชนบทและภาคเกษตรกรรม

แม้ว่าจะมีการติดต่อค้าขายกับต่างประเทศมาอย่างน้อยก็ตั้งแต่สมัยอยุธยา แต่ไทยก็ยังไม่ได้รับผลพวงจากทุนนิยมโลกอย่างชัดเจนจนกระทั่งกลางคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ เมื่อรัฐไทยทำสนธิสัญญาเบาว์ริงกับสหราชอาณาจักรใน ค.ศ. ๑๘๕๕ (พ.ศ. ๒๓๙๘) ทุนนิยมจึงเริ่มหยั่งรากในเศรษฐกิจไทย อย่างไรก็ตาม ยกเว้นชานนาในภาคกลางที่อยู่ใกล้กับเส้นทางขนส่งทางน้ำหลัก ๆ แล้ว ชานนาในภาคอื่น ๆ ของประเทศแทบไม่ได้ “สัมผัส” กลืนโอของเศรษฐกิจแบบทุนนิยมเลย จนถึงช่วงการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕ แม้กระนั้นการผลิตเพื่อการบริโภคในครัวเรือน หรือเกษตรกรรมแบบพอยังชีพ (subsistence agriculture) ยังคงเป็นแกนหลักของเศรษฐกิจหมู่บ้านอยู่อย่างเหนียวแน่น (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และคณะ, ๒๕๕๓) แม้หลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ ที่การผลิตข้าวเพื่อขายเริ่มขยายตัวมากขึ้น แต่การผลิตเพื่อขายก็ยังไม่ใช่ว่าสำคัญสำคัญของเศรษฐกิจหมู่บ้าน จนกระทั่งหลัง พ.ศ. ๒๕๐๐ เมื่อประเทศไทยเริ่มนโยบายพัฒนาประเทศอย่างจริงจัง และตั้งแต่นั้นมาระบบทุนนิยมที่มีตลาดเป็นกลไกสำคัญจึงเริ่มแผ่ขยายเข้าสู่ชนบทไทยมากขึ้น

เมื่อมีแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติขึ้นใน พ.ศ. ๒๕๐๔ (ฉบับที่ ๑ พ.ศ. ๒๕๐๔-๒๕๐๙, ปัจจุบันคือฉบับที่ ๑๑ พ.ศ. ๒๕๕๕-๒๕๕๙) นโยบายส่งออกสินค้าเกษตรและสินค้าอื่น ๆ เป็นแรงจูงใจสำคัญให้ครัวเรือนเกษตรกรทำการผลิตเพื่อขายมากขึ้น นอกจากข้าว ซึ่งเป็นพืชหลักของเกษตรกรไทยแล้ว การปลูกพืชเศรษฐกิจอื่น ๆ เช่น ข้าวโพด มันสำปะหลัง อ้อย ยางพารา ก็ขยายตัวมากขึ้นด้วย นอกจากนี้เกษตรกรยังมีการเลี้ยงสัตว์บกและสัตว์น้ำกันอย่างกว้างขวางด้วย ส่วนใหญ่ที่มุ่งมุ่งเพื่อการขาย ครัวเรือนเกษตรกรไทยใน “ยุคพัฒนา” จึงถูกดึงเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจทุนนิยมมากขึ้นโดยลำดับ

ขณะเดียวกัน การขยายตัวของการค้าผลผลิตการเกษตรเป็นแรงจูงใจให้เกิดเกษตรเชิงพาณิชย์ ที่มี “ผู้แสดง” สำคัญคือกลุ่มทุนน้อยใหญ่ ทั้งจากภายในและภายนอกชนบท กลุ่มทุนเหล่านี้ประกอบการเกษตรเพื่อการค้าขายและทำเป็นอุตสาหกรรม ผลที่ตามมา คือ เกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งในการทำเกษตรกรรม และในมิติทางสังคมที่เกี่ยวข้องอย่างที่ไม่เคยเกิดขึ้นมาก่อนในสังคมไทย

๕. การเปลี่ยนแปลงเกษตรกรรมในชนบทไทย

การเปลี่ยนแปลงที่สำคัญในช่วงเวลาประมาณ ๔๐-๕๐ ปีที่ผ่านมาอาจสรุปได้ดังนี้

๕.๑ รูปแบบการผลิตเปลี่ยนไป

อาชีพเกษตรกรรมในประเทศไทยกำลังเปลี่ยนจากการผลิตแบบพอยังชีพเพื่อบริโภคในครัวเรือนเป็นการผลิตเพื่อขาย การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นนี้เป็นการตอบสนองทั้งต่อนโยบายของรัฐที่ต้องการเพิ่มรายได้จากต่างประเทศ และต่อความต้องการสินค้าเกษตรของต่างประเทศด้วย ตั้งแต่ช่วงหลัง พ.ศ. ๒๕๐๐ เป็นต้นมา พื้นที่เพาะปลูกและผลผลิตพืชเศรษฐกิจสำคัญ ๆ เพิ่มอย่างรวดเร็ว ไม่ว่าจะเป็น ข้าว ข้าวโพด มันสำปะหลัง อ้อย ยางพารา หรือปาล์มน้ำมัน การเพาะปลูกเพื่อขายนั้น ปัจจุบันอาจกล่าวได้ว่าเป็นกระแสหลักของการเกษตรในแทบทุกพื้นที่ ทั้งในที่ราบและบนที่สูง และไม่เฉพาะเกษตรกรรายใหญ่เท่านั้น แม้เกษตรกรรายเล็กทั่วไปก็ผลิตเพื่อขายด้วยเช่นกัน เช่น ในแถบที่ราบลุ่มน้ำเจ้าพระยาที่เกษตรกรสามารถปลูกข้าวได้ ๒-๓ ครั้งต่อปี ครัวเรือนจำนวนมากขายข้าวที่ตัวเองปลูกทั้งหมด แล้วซื้อข้าวที่คุณภาพดีกว่าจากตลาดมาบริโภค^๓ ตลาดจึงมีความสำคัญต่อชีวิตประจำวันในชนบทมากอย่างไม่เคยเป็นมาก่อน ทั้งในกระบวนการผลิต ขายผลผลิตและการบริโภค มีข้อมูลจากการสำรวจของสำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ แสดงให้เห็นว่าในปีการเพาะปลูก ๒๕๔๔-๒๕๔๕ เพียงร้อยละ ๓๐ ของครัวเรือนเกษตรกรทั่วประเทศเท่านั้นที่ใช้ผลผลิตจากไร่นาของตนเพื่อการบริโภคเป็นส่วนใหญ่ ที่เหลืออีกร้อยละ ๗๐ มุ่งขายผลผลิตส่วนใหญ่ที่ผลิตจากไร่นา (สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร, ๒๕๔๖)

๕.๒ วิธีการผลิตเปลี่ยนไป

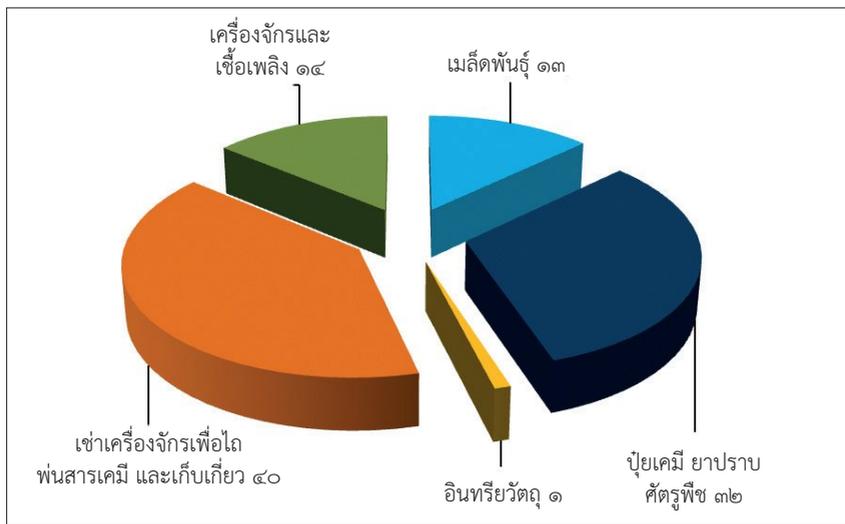
การเปลี่ยนแปลงขนานใหญ่อย่างหนึ่งในเกษตรกรรมของไทย คือการที่เครื่องจักรเข้ามา มีบทบาทแทนแรงงานคนและสัตว์ ซึ่งเคยมีบทบาทสำคัญยิ่งในอดีต ไม่เพียงแต่เท่านั้น การเปลี่ยนแปลงนี้ยังรวมถึงการใช้เทคโนโลยีอื่นเข้ามาช่วยในการเพาะปลูกอีกมาก เฉพาะอย่างยิ่งคือสารเคมี (ปุ๋ย ยาฆ่าแมลง) รวมถึงพันธุ์พืชพันธุ์สัตว์ที่ปรับปรุงขึ้นใหม่ด้วยเทคโนโลยีชีวภาพ เนื่องจากวิธีการผลิตเปลี่ยนแปลงไป

^๓ สัมภาษณ์ขานนาที่จังหวัดสุพรรณบุรี โดยผู้เขียน เมื่อเดือนมกราคม พ.ศ. ๒๕๕๕

อย่างสำคัญเช่นนี้ เกษตรกรรมในปัจจุบันจึงเป็นเกษตรที่ใช้ทุนสูง (capital-intensive) ไม่ใช่เกษตรที่ใช้แรงงานมาก (labor-intensive) เหมือนในอดีตอีกต่อไป^๔ ข้อมูลจากการศึกษาครัวเรือนในชุมชนชาวนาแห่งหนึ่งในจังหวัดสุพรรณบุรี เป็นกรณีตัวอย่างของการทำนาปลูกข้าวที่ใช้ทุนมาก ซึ่งเห็นได้ทั่วไปในทุกภาคของประเทศ ค่าใช้จ่ายส่วนใหญ่ที่สุดคือค่าเช่าหรือซื้อเครื่องจักร รองลงมาเป็นค่าสารเคมีและพันธุ์พืช ดังแสดงในรูปที่ ๔

รูปที่ ๔ ร้อยละของค่าใช้จ่ายในการปลูกข้าวของชาวนาในชุมชนแห่งหนึ่งของจังหวัดสุพรรณบุรี, ๒๕๕๑

ที่มา: วิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ และคณะ, ๒๕๕๑

๕.๓ เกิดธุรกิจการเกษตร

เนื่องจากเกษตรกรรมคือที่มาของอาหาร และเนื่องจากในโลกปัจจุบันอาหารคืออำนาจใคร (เอกชน องค์กร หรือประเทศ) ที่สามารถควบคุมการผลิตและการกระจายอาหารได้ คนนั้นก็จะมีอำนาจในการต่อรองสูง ในแง่นี้อาหารก็คืออำนาจอย่างหนึ่ง^๕ ภายใต้ระบบทุนนิยมในสังคมไทยปัจจุบัน การผลิต

^๔ ปัจจุบันนี้เกษตรกรรมที่ใช้แรงงานคนและแรงงานสัตว์ ไม่ใช่เครื่องจักรและไม่พึ่งสารเคมี อาจจะมีอยู่บ้างในฐานะเป็น “เกษตรทางเลือก” หรือ “เกษตรอินทรีย์” แต่ไม่ใช่กระแสหลัก แม้เกษตรแบบนี้ก็ยังทำการผลิตเพื่อการขายเหมือนเกษตรกระแสหลัก ครัวเรือนเกษตรกรที่ทำการผลิตแบบดั้งเดิมจริง ๆ มีน้อย

^๕ ในโลกปัจจุบัน นอกจากอาหารแล้ว ที่มาของอำนาจอย่างอื่น ได้แก่ เทคโนโลยี พลังงาน และอาวุธที่มีอำนาจสูง

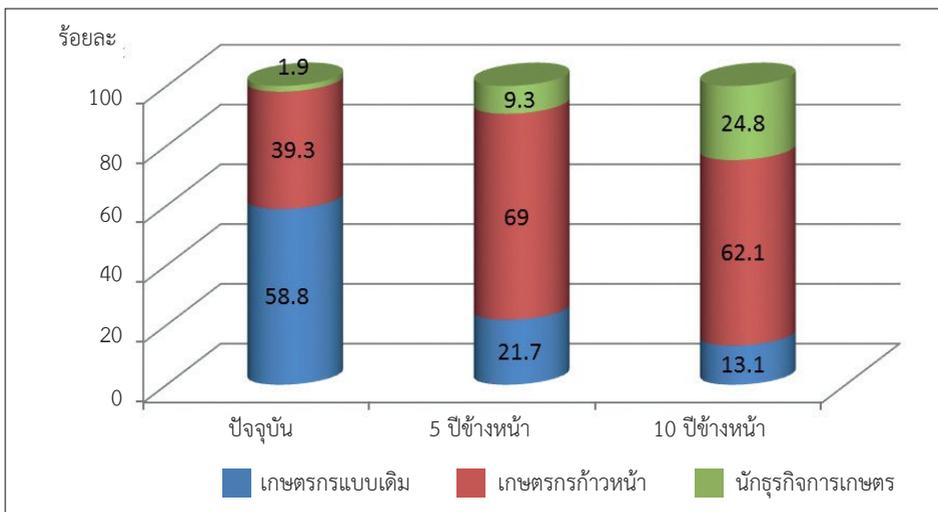

และการกระจายอาหารเป็นธุรกิจสำคัญอย่างหนึ่ง นั่นคือธุรกิจการเกษตร (agribusiness) ที่ดึงดูดกลุ่มทุนใหญ่ ๆ ให้เข้ามาทำธุรกิจนี้มากขึ้น

นักธุรกิจการเกษตรมีหลายระดับ ทั้งระดับบุคคลและระดับองค์กรทางธุรกิจ ในระดับบุคคล ได้แก่ เอกชนรายย่อยในท้องถิ่นที่มีทุน อาจเป็นข้าราชการบำนาญ พนักงานองค์กรในท้องถิ่น หรือบุคคลฐานะดีในชุมชน คนเหล่านี้มักเช่าที่ดินจากเกษตรกรมาจำนวนมาก ๆ เพื่อปลูกข้าว หรือพืชอย่างอื่น แล้วว่าจ้างแรงงานในท้องถิ่นทำงานให้ในทุกขั้นตอน โดยตนเองทำหน้าที่เป็น “ผู้จัดการฟาร์ม” ที่ไม่ต้องลงมือทำกิจกรรมในนาในไร่ด้วยตัวเองเลย เมื่อเก็บเกี่ยวแล้วก็ขายทั้งหมด (สุรียนต์ ธีฎกิจจานุกิจ และคณะ, ๒๕๕๓) บางรายอาจเป็นคนกลางรับซื้อผลผลิตส่งให้ผู้ค้ารายใหญ่ในเมืองอีกทอดหนึ่ง หรือเป็นนายหน้าในระบบเกษตรพันธสัญญา (contract farming) ซึ่งกำลังขยายตัวมากขึ้นในชนบทปัจจุบัน

เป็นที่น่าสังเกตว่า ในหมู่เกษตรกรเองก็มีแนวโน้มที่จะเปลี่ยนแปลงการทำเกษตรของตนไปในทิศทางที่เป็นธุรกิจการเกษตร หรือเกษตรเชิงพาณิชย์มากขึ้น มีการสำรวจความเห็นของชาวนาในภาคกลางที่สนับสนุนข้อนี้ ในการสำรวจดังกล่าว ชาวนากลุ่มตัวอย่างถูกขอให้มองภาพตัวเองใน ๓ ช่วงเวลา คือในปัจจุบัน (หมายถึงในปี ๒๕๕๒-๒๕๕๓ ที่ทำการสำรวจ) ในอีก ๕ ปี และในอีก ๑๐ ปี ข้างหน้าว่าจะยังเป็นชาวไร่ชาวนาแบบดั้งเดิม หรือเป็นเกษตรกรก้าวหน้าที่ใช้เทคโนโลยีมากขึ้นไปเรื่อย ๆ หรือว่าจะผันตัวเองไปสู่เกษตรเชิงพาณิชย์ ผลการสำรวจแสดงให้เห็นแนวโน้มไปในทางที่ส่วนใหญ่จะเป็นเกษตรกรก้าวหน้าและนักธุรกิจการเกษตรมากขึ้น ดังข้อมูลในรูปที่ ๕

รูปที่ ๕ ร้อยละของเกษตรกรในภาคกลางที่มองตัวเองว่าจะเป็นเกษตรกรประเภทใด ใน ๓ ช่วงเวลา

ที่มา: สุรียนต์ ธีฎกิจจานุกิจ และคณะ, ๒๕๕๓.

ส่วนในระดับองค์กรธุรกิจก็ได้เกิดธุรกิจการเกษตรจำนวนมาก ตั้งแต่ขนาดเล็กไปจนถึงขนาดยักษ์ใหญ่ระดับบริษัทข้ามชาติ ที่ลงทุนทำการผลิตทางการเกษตรอย่างครบวงจร ตั้งแต่ระดับต้นน้ำ คือ การผลิตวัตถุดิบทางการเกษตร ไปจนถึงระดับกลางน้ำคือการแปรรูปผลผลิตทางการเกษตร และระดับปลายน้ำคือการตลาดเพื่อกระจายสินค้าเกษตร

๕.๔ โครงสร้างการถือครองที่ดินเปลี่ยนไป

การเปลี่ยนแปลงจากระบบการผลิตเพื่อบริโภคในครัวเรือนเป็นการผลิตเพื่อขาย และการปรากฏขึ้นของธุรกิจการเกษตรมีผลอย่างมากต่อโครงสร้างการถือครองที่ดินทำการเกษตรในชนบทไทย นอกเหนือจากการที่ครัวเรือนในชนบทจำนวนมากไม่มีที่ดินทำกิน หรือมีไม่เพียงพอด้วยเหตุผลต่าง ๆ ดังกล่าวมาข้างต้นแล้ว ที่ดินทำการเกษตรในหลายพื้นที่กำลังเปลี่ยนมือไป การเปลี่ยนแปลงนั้นเกิดจาก ๒ สาเหตุ อย่างแรกคือ การขยายตัวของภาคอุตสาหกรรมและเขตเมือง อย่างที่ ๒ คือ การกว้านซื้อที่ดินของนายทุนในท้องถิ่น หรือกลุ่มทุนจากภายนอกเพื่อเก็งกำไรหรือเพื่อวัตถุประสงค์อื่น ส่งผลให้เกิดการกระจุกตัวของการถือครองที่ดิน (land concentration) การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นก็ล้วนสะท้อนให้เห็นอิทธิพลของระบบทุนนิยมที่ขยายตัวเข้าสู่ภาคชนบทมากขึ้น

การขยายตัวของภาคอุตสาหกรรมภายใต้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ทำให้พื้นที่ทำการเกษตรจำนวนมากเปลี่ยนไปเป็นพื้นที่ทางอุตสาหกรรม ทั้งในรูปของนิคมอุตสาหกรรมและในรูปแบบอื่น ๆ ในบางจังหวัด เช่น อุดรธานี สมุทรปราการ ชลบุรี ระยอง สมุทรสาคร พื้นที่ทำการเกษตรลดลงอย่างมาก การสูญเสียพื้นที่ทำการเกษตรให้แก่อุตสาหกรรมเกิดขึ้นมากในเขตส่งเสริมอุตสาหกรรม โดยเฉพาะแถบชายฝั่งทะเล ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมในท้องถิ่นรอบเขตอุตสาหกรรม ขณะเดียวกัน การขยายตัวของเขตเมือง โดยเฉพาะเมืองใหญ่ ๆ ในทุกภาคของประเทศ ทำให้ที่ดินทำการเกษตรรอบ ๆ ตัวเมืองถูกจัดสรรเพื่อปลูกสร้างอาคารที่อยู่อาศัยและพื้นที่เชิงพาณิชย์มากขึ้น กระบวนการเปลี่ยนแปลงนี้โดยมากไม่ค่อยมีการวางแผนที่ดี จึงก่อให้เกิดปัญหาสิ่งแวดล้อมที่มีผลกระทบต่อประชากรทั้งในเมืองและในพื้นที่เกษตรกรรมใกล้เคียง

การกระจุกตัวของการถือครองที่ดินเป็นอีกมิติหนึ่งของการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างการถือครองที่ดิน ซึ่งกำลังเป็นปัญหาที่ทวีความรุนแรงมากขึ้นในปัจจุบัน ไม่เฉพาะปัญหาในทางการเกษตร แต่เป็นปัญหาสังคมด้านอื่น ๆ ด้วย เนื่องจากที่ดินถือเป็นสินค้าชนิดหนึ่ง ที่สามารถซื้อขายในตลาดได้อย่างเสรี เช่นเดียวกับสินค้าทั่วไป นอกจากนี้ ที่ดินยังเป็นสินค้าที่ไม่เสื่อมราคา ดังนั้นจึงเป็นที่คนรวยส่วนมากต้องการมีไว้ในครอบครอง เมื่อบวกกับการที่กฎกติกาในการถือครองที่ดินก็ยังไม่ดีพอ ทำให้การถือครองที่ดินโดยไม่จำกัดขนาดทั้งเพื่อทำการเกษตรและเพื่อเก็งกำไรเป็นไปได้อย่างแทบไม่มีขอบเขตจำกัด ผลที่ตามมาคือเกิดการกระจุกตัวของการถือครองที่ดินอย่างรุนแรงดังข้อมูลในตารางที่ ๑ ซึ่งชี้ให้เห็นว่า ประมาณ

ร้อยละ ๘๐ ของพื้นที่ถือครองที่มีโฉนดอยู่ในมือของคนเพียงร้อยละ ๒๐ ซึ่งมีฐานะดีที่สุดในสังคม เทียบกับที่ดินเพียงร้อยละ ๐.๒๕ ซึ่งถือครองโดยคนร้อยละ ๒๐ ในกลุ่มฐานะต่ำสุด

การเปลี่ยนแปลงเกษตรกรรมที่กำลังเกิดขึ้นในมิติทั้ง ๔ ที่กล่าวมาข้างต้น เป็นจุดเปลี่ยนของเกษตรกรรมไทย ซึ่งอาจส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวิถีชีวิตของคนในชนบทอย่างสำคัญ

ตารางที่ ๑ การกระจุกตัวของการถือครองที่ดินที่มีเอกสารสิทธิ์ประเภทโฉนด จำแนกตามกลุ่มผู้ถือครอง ทั้งประเภทบุคคลธรรมดาและประเภทนิติบุคคลซึ่งแบ่งออกเป็น ๕ กลุ่มเท่า ๆ กัน พ.ศ. ๒๕๕๕

๕ กลุ่ม (Quintile)	จำนวนผู้ถือครอง (ราย)	พื้นที่ถือครอง (ไร่)	ร้อยละ
กลุ่มที่ ๑ (ถือครองน้อยสุด)	๓,๑๘๑,๔๐๖	๒๓๓,๗๙๐	๐.๒๕
กลุ่มที่ ๒	๓,๑๘๐,๐๙๔	๘๖๐,๐๔๒	๐.๙๑
กลุ่มที่ ๓	๓,๑๗๘,๔๘๐	๓,๓๕๑,๑๓๓	๓.๕๓
กลุ่มที่ ๔	๓,๑๘๐,๐๘๕	๑๔,๕๙๗,๑๙๔	๑๕.๓๙
กลุ่มที่ ๕ (ถือครองมากที่สุด)	๓,๑๗๙,๙๘๒	๗๕,๘๒๗,๔๑๒	๗๙.๙๓
รวม	๑๕,๙๐๐,๐๕๗	๙๔,๘๖๘,๖๑๓	๑๐๐

ที่มา : ดวงมณี เลาวกุล. ๒๕๕๗

๖. สรุป: มองไปในอนาคต

เมื่อสถานการณ์เป็นอยู่อย่างเช่นในปัจจุบัน จะเกิดอะไรขึ้นกับเกษตรกรรมและครัวเรือนเกษตรกรในชนบท? ปัญหาที่แม้จะซับซ้อน แต่ก็ไม่ยากเกินกว่าที่จะคาดการณ์ได้ ก่อนอื่นต้องยอมรับว่าผลกระทบของความเปลี่ยนแปลงดังที่กล่าวมาข้างต้นมีทั้งบวกและลบ

๑. เมื่อมีการนำเทคโนโลยีมาใช้ในการทำเกษตรมากขึ้น ผลดีอาจจะอยู่ที่ความสะดวกสบายในการทำเกษตร เกษตรกรอาจไม่จำเป็นต้องทำงานแบบหลังสู้ฟ้าหน้าสู้ดินเหมือนในอดีต โดยผลผลิตก็เพิ่มขึ้นด้วย ในอนาคตหากการวิจัยและพัฒนาเทคโนโลยีการเกษตรยังก้าวหน้าต่อไป การทำเกษตรก็อาจยิ่งสะดวกสบายมากขึ้นไปอีก และการใช้ที่ดินการเกษตรก็จะมีประสิทธิภาพมากขึ้นด้วย ขณะเดียวกันการที่ระบบเกษตรเปลี่ยนจากการผลิตเพื่อบริโภคในครัวเรือนเป็นการผลิตเพื่อตลาด ก็จะช่วยหารายได้ของครัวเรือนเกษตรกรเพิ่มขึ้น (ถ้าราคาผลผลิตไม่ผันผวนมากนัก และถ้าต้นทุนการผลิตไม่สูงเกินไป) ในแง่ที่คุณภาพชีวิตในภาคชนบทก็จะดีขึ้น ทั้งหมดนี้เป็นการมองในด้านบวก

แต่ด้านลบของความเปลี่ยนแปลงข้างต้นก็มีและมีความสำคัญไม่น้อยไปกว่ากัน แม้ว่าเทคโนโลยีสมัยใหม่และรายได้ครัวเรือนเกษตรกรอาจจะเพิ่มขึ้น แต่ต้นทุนทำการเกษตรก็สูงขึ้นด้วย นี่เป็นปัญหาใหญ่ที่ทำให้ครัวเรือนเกษตรกรส่วนมากมีหนี้สิน เกษตรกรอาจหาเงินได้มากแต่เมื่อหักค่าใช้จ่ายหนี้และรายจ่ายอื่น ๆ ที่ลงทุนไปในการทำเกษตรกรรมแล้ว ส่วนที่เหลือเพื่อบริโภคอาจไม่มากเท่าที่ควร ครัวเรือนจำนวนมากไม่น้อยอาจจมอยู่กับหนี้สินอย่างถาวรไม่ขึ้น อีกด้านหนึ่งของผลกระทบทางลบเกิดจากการใช้สารเคมีในการเกษตร ทำให้เกษตรกรจำนวนมากที่ไม่มีความรู้เพียงพอเกี่ยวกับผลกระทบต่อสุขภาพของสารเคมีและใช้ไม่ถูกวิธี ต้องเสี่ยงต่อปัญหาสุขภาพอันเนื่องมาจากรับสารเคมีเกินระดับที่ปลอดภัย ทั้งนี้ไม่รวมถึงการที่สารเคมีตกค้างในผลผลิตและในสิ่งแวดล้อม ซึ่งมีผลกระทบต่อสุขภาพของผู้บริโภคและเป็นมลพิษต่อสิ่งแวดล้อมด้วย

๒. การเติบโตขึ้นของธุรกิจการเกษตร อาจเป็นผลดีต่อการเพิ่มปริมาณและคุณภาพของผลผลิตการเกษตร ซึ่งสัดส่วนไม่น้อยของผลผลิตเป็นสินค้าส่งออกที่สร้างรายได้ให้ประเทศ แต่ก็เกิดการแข่งขันระหว่างเกษตรกรรายเล็กรายน้อย กับกลุ่มทุนรายใหญ่ที่ทำการเกษตร แน่แน่นอนว่าในการแข่งขันที่เป็นไปแบบเสรีเช่นทุกวันนี้ เกษตรกรรายย่อยซึ่งส่วนมากแล้วมีทุนน้อย มีเทคโนโลยีที่ด้อยกว่า และไม่มีอำนาจที่จะต่อรองหรือควบคุมกลไกตลาดเลย ย่อมอยู่ในสภาพที่เสียเปรียบ ในที่สุดครัวเรือนเกษตรกรจำนวนหนึ่งอาจจะถูกเบียดขับออกจากอาชีพเกษตรกรรม ผันตัวเองไปเป็นแรงงานรับจ้าง

๓. เมื่อทรัพยากรการเกษตรคือที่ดินเกิดการกระจุกตัวมากขึ้น จำนวนครัวเรือนเกษตรกรไร้ที่ดินทำกิน หรือมีที่ดินไม่เพียงพอ ก็จะเพิ่มมากขึ้น นั่นหมายความว่า จำนวนครัวเรือนยากจนก็จะเพิ่มมากขึ้น ขณะที่ช่องว่างทางรายได้และช่องว่างทางสังคมในชนบทก็จะยิ่งกว้างมากขึ้น เช่นเดียวกับช่องว่างระหว่างชนบทกับเมืองก็จะมากขึ้นด้วยเช่นกัน เว้นแต่จะมีมาตรการรองรับที่มีประสิทธิภาพ

๔. การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในมิติด้านการเกษตรจะมีผลต่อมิติทางสังคมในชนบทอย่างหลีกเลี่ยงได้ยาก จะเห็นได้เช่น เมื่อมีการนำเทคโนโลยีสมัยใหม่มาใช้ในการทำเกษตรกรรมอย่างกว้างขวาง ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนเริ่มเปลี่ยนไป หนึ่งในนั้นคือ ครัวเรือนในชนบทไม่ได้พึ่งพากันด้านแรงงานในรูปของการถ้อยทีถ้อยอาศัยกันอีกต่อไป ระบบการเอาแรงกันในงานเกษตรกรรมหรือที่เรียกกันทั่วไปว่า “ลงแขก” ซึ่งเป็นระบบที่ดีในการสนับสนุนกันด้านแรงงานของครัวเรือนในชนบทที่สืบทอดมายาวนาน ปัจจุบันเกือบจะไม่เหลืออยู่แล้ว ครัวเรือนในชนบทมีแนวโน้มที่จะเป็นปัจเจกมากขึ้น นั่นหมายความว่า การสนับสนุนกันทั้งในทางเศรษฐกิจและสังคมก็จะเปลี่ยนไปด้วยเช่นกัน

เพราะผลกระทบที่กล่าวมาทั้งหมด จึงไม่น่าประหลาดใจเลยที่เกษตรกรไม่ใช่อาชีพที่ดึงดูดความสนใจของคนส่วนมากในชนบทอีกต่อไป อาชีพการเกษตรที่มีครัวเรือนเกษตรกรในชนบทเป็น “ผู้แสดงหลัก” กลายเป็นอาชีพที่ไม่สามารถยืนอยู่ได้ด้วยตัวเอง ทั้ง ๆ ที่เป็นผู้ผลิตอาหารเลี้ยงคน

ทั้งประเทศ แต่กลับต้องขึ้นอยู่กับภาระอุดหนุนจากภาครัฐ ไม่แบบใดก็แบบหนึ่ง เช่น การประกันราคาผลผลิต การรับจำนำผลผลิต หรือการจ่ายเงินอุดหนุนให้โดยตรง มาตรการเหล่านี้แม้ว่าอาจจะมีส่วนดี แต่ก็มี “อาการข้างเคียง” ที่ไม่พึงประสงค์อยู่ด้วย トラบเท่าที่ยังไม่มีมาตรการที่จะปฏิรูปในระดับโครงสร้างอย่างแท้จริง

แต่การปฏิรูประดับโครงสร้างที่เหมาะสมจะเป็นไปได้อย่างไร? ข้อเสนอเชิงนโยบายต่อไปนี้จะมุ่งไปที่การปฏิรูปทางโครงสร้างเกี่ยวกับเกษตรกรรม ๒ ด้าน ซึ่งสอดคล้องกับเนื้อหาของบทความที่เสนอมานี้แล้วข้างต้น และที่นักวิชาการส่วนมากเห็นว่าเป็นประเด็นสำคัญในการปฏิรูปเพื่อแก้ปัญหาเกษตรกรรม [ดูรายละเอียดเพิ่มเติมเรื่องนี้อยู่ในเอกสารของ คณะกรรมการปฏิรูป (๒๕๕๔)] คือ

๑. การปฏิรูปที่ดินเพื่อการเกษตร เพราะที่ดินเป็นปัจจัยพื้นฐานของการผลิตทางการเกษตร ถ้าไม่มีกฎหมายเกี่ยวกับการกระจายและการถือครองที่ดินที่เหมาะสม การเกษตรก็จะมีปัญหาใหญ่หลวง แนวทางการปฏิรูปที่ดินควรประกอบด้วยสิ่งสำคัญต่อไปนี้

ก) ปฏิรูประบบข้อมูลที่ดินเพื่อการเกษตร โดยมีข้อมูลที่เป็นปัจจุบัน จากแหล่งข้อมูลเพียงแหล่งเดียว และเป็นข้อมูลที่ประชาชนเข้าถึงได้

ข) กำหนดเขตแดนการถือครองที่ดินที่เหมาะสม ด้วยมาตรการทางภาษี

ค) กำหนดเขตการใช้ที่ดินและแผนการใช้ที่ดินเพื่อการเกษตรพร้อมกับการคุ้มครองที่ดินเพื่อการเกษตร พื้นที่ที่ถูกกำหนดให้เป็นพื้นที่ทำการเกษตรต้องได้รับการคุ้มครองตามกฎหมาย จะแปรไปเป็นพื้นที่ประเภทอื่นไม่ได้

ง) จัดตั้งกองทุนหรือธนาคารที่ดินเพื่อการเกษตร

๒. ปฏิรูปการเกษตรเพื่อความยั่งยืน แม้ว่ารายได้จากผลผลิตการเกษตรจะคิดเป็นเพียงร้อยละ ๑๐ ของผลิตภัณฑ์มวลรวมประชาชาติ แต่แรงงานในภาคเกษตรก็มีจำนวนถึง ๑๕ ล้านคน (๑๒ ล้านทำงานในที่ดินของตนเอง ๓ ล้านเป็นแรงงานรับจ้างในภาคเกษตร) ส่วนใหญ่แรงงานเหล่านี้เป็นเกษตรกรขนาดเล็ก (รายย่อย) ที่มีความอ่อนแอในทุกทาง ดังนั้น การปฏิรูปควรจะต้องมุ่งทำให้เกษตรกรมีอำนาจต่อรองมากขึ้น โดยการสนับสนุนให้มีการรวมกลุ่มกันทุกรูปแบบในทุกระดับ เพื่อการผลิต การตลาด และการตัดสินใจในเรื่องที่จะมีผลกระทบต่ออาชีพเกษตรกร จัดให้มีระบบการศึกษาเรียนรู้สำหรับเกษตรกรรายย่อยผ่านสื่อและองค์กรต่าง ๆ ส่งเสริมและคุ้มครองสิทธิของเกษตรกร สร้างหลักประกันความเสี่ยงทางเกษตรกรรมที่ยั่งยืน จัดให้มีตลาดสินค้าเกษตรที่หลากหลายและลดบทบาทของรัฐในการเข้าไปแทรกแซงตลาดสินค้าเกษตรลงให้น้อยที่สุด ปรับเปลี่ยนแนวคิดจากการให้เกษตรกรต้องพึ่งบริการจากรัฐ มาเป็นพึ่งตนเองและพึ่งกันเอง และสุดท้ายควรมีมาตรการจัดการเรื่องหนี้สินและทุนสำหรับครัวเรือนเกษตรกรที่เหมาะสม

เมื่อมองจากด้านเกษตรกรรม จะเห็นภาพชนบทไทยอยู่ในระยะที่กำลังเปลี่ยนผ่านอย่างสำคัญ จากการเป็นชนบทที่ทำการผลิตเพื่อกินเพื่อใช้เป็นหลัก สู่ชนบทที่ทำการผลิตเพื่อขาย แม้ว่าการเปลี่ยนผ่านนี้จะยังไม่สมบูรณ์ แต่ที่ผ่านมาก็มีหลักฐานจำนวนมากขึ้นที่แสดงว่า คริวเรือนในชนบทถูกดึงเข้าสู่ระบบทุนนิยมที่มีตลาดเป็นกลไกสำคัญมากขึ้น และเนื่องจากการเปลี่ยนแปลงนี้กำลังทำให้ชุมชนชนบทเริ่มจะมีช่องว่างที่กว้างขึ้น ทั้งทางเศรษฐกิจและสังคม การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในวันนี้อาจส่งสัญญาณบอกให้รู้ว่า ในอนาคตอันไม่ไกลนักโฉมหน้าของเกษตรกรรมและชนบทไทยจะเปลี่ยนไปอย่างสิ้นเชิงต่างจากที่เคยเป็นมาในอดีต.

เอกสารอ้างอิง

- คณะกรรมการปฏิรูป (คปร.). ๒๕๕๔. *แนวทางปฏิรูปประเทศไทย: ข้อเสนอต่อพรรคการเมืองและผู้มีสิทธิเลือกตั้ง*. กรุงเทพฯ: สำนักงานปฏิรูป (สปร.).
- โครงการสุขภาพคนไทย. ๒๕๕๕. *ความมั่นคงทางอาหาร: เงินทองของมาया ข้าวปลาสิของจริง. สุขภาพคนไทย ๒๕๕๕*. นครปฐม: สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, จุไรรัตน์ แสนใจรักษ์ และศักดิ์ชัย เกียรตินาคินทร์. ๒๕๕๓. *เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต ฉบับภาพ*. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพฯ: บริษัทสำนักพิมพ์สร้างสรรค์ จำกัด.
- ดวงมณี เลาวกุล. ๒๕๕๗. *การกระจุกตัวของความมั่งคั่งในสังคมไทย. ใน ผาสุก พงษ์ไพจิตร (บรรณาธิการ) สู่สังคมไทยเสมอหน้า*. (น. ๓๗-๕๙). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน.
- วิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ และคณะ. ๒๕๕๑. *จากปฏิวัติเขียวสู่พันธรัฐวิศวกรรม: บทเรียนสำหรับอนาคตเกษตรไทย*. นนทบุรี: มูลนิธิชีววิถี.
- สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร. ๒๕๔๖. *การสำรวจภาวะเศรษฐกิจสังคมของครัวเรือนเกษตรกรไทยในช่วงปีการเพาะปลูก ๒๕๔๔/๔๕*. กรุงเทพฯ: สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร กระทรวงเกษตรและสหกรณ์.
- สุริยนต์ อัญญาจานุกิจ, จิราวัฒน์ ปานเพ็ญ, ญัฐรี ตั้งยงตระกูล และนวรรธ ประักษ์มะสีทิ. ๒๕๕๓. *วิถีชีวิตชาวนาภาคกลาง: แนวนโยบายสู่สภาพสุดท้ายของการพัฒนา*. *วารสารเศรษฐกิจและสังคม*, ๔๗ (๒).

- Boserup, Ester. 1965. *The Conditions of Agricultural Growth: The Economics of Agrarian Change under Population Pressure*. Chicago: Aldine.
- Chayanov, A.V. 1966. *The Theory of Peasant Economy*. Translated and edited by Basile Kerblay and O. Thorner. Homewood, Ill.: Smith.
- Geertz, Clifford. 1963. *Agricultural Involution: The Process of Ecological Change in Indonesia*. Berkely and Los Angeles, LA: University of California Press.
- Grandstaff, Terry B. 1988. Environment and Economic Diversity in Northeast Thailand. In *Sustainable Rural Development in Asia: Selected papers from the Fourth SUAN Regional Symposium on Agroecosystem Research*. (pp. 11-22), edited by Terd Charoenwatana and A. Terry Rambo: KhonKaen, Thailand: Farming System Research Project and Southeast Asian Universities Agroecosystem Network.
- Hanks, Lucient M. 1972. *Rice and Man: Agricultural Ecology in Southeast Asia*. Honolulu, HI: University of Hawaii Press.
- Moerman, M. 1968. *Agricultural Change and Peasant Choice in a Thai Village*. Berkely and Los Angeles, LA: University of California Press.
- Redfield, Robert. 1930. *Tepoztlan*. Chicago: University of Chicago Press.
- Shaner, W.W., Phillip P. F. and Schmehl, W.R. (1982). *Farming Systems Research in Development: Guidelines for Developing Countries*. Boulder; West View Press.

Abstract Household Dynamics, Expansion of Capitalist Economy and Agricultural Transformation in Rural Thailand

Chai Podhisita

*Associate Fellow of the Academy of Moral and Political Sciences,
The Royal Society of Thailand.*

As agriculture is an important economic foundation of the rural people, knowledge in agricultural change is of great value for understanding social and cultural transformation in the rural setting. This paper uses existing data from different sources to address agricultural change taking place in rural Thailand over the past 50 years or so. The author proposes that household dynamics and expansion of capitalist economy into the rural areas are the key factors leading to significant agricultural transformation.

Key aspects of agricultural transformation include: (a) a change from consumption-based to market-oriented production, (b) a shift from labor-intensive farming to technological- and capital-intensive farming, (c) an emergence of commercial farming of various scales, and (d) a change in the structure and pattern of landholding, leading to land concentration which in turn is affecting increasing number of the rural households.

These changes are likely to alter not only agricultural profile but also the social and cultural life of the rural households. It is, therefore, important to have effective measures to deal with these changes. Policies and measures may focus on reforming structure and pattern of landholding and that of agriculture as a whole based on the principle of social justice.

Keywords: household dynamics, capitalist economy, agricultural change, rural Thailand

แม่อุ้มบุญ : การประเมินคุณค่าทางพุทธจริยศาสตร์ และวัฒนธรรมไทย

รองศาสตราจารย์ ดร.ภัทรพร สิริกาญจน
ภาควิชาสังคมศาสตร์และการเมือง
ราชบัณฑิตยสภา

บทคัดย่อ

“แม่อุ้มบุญ” คือหญิงที่ทำการอุ้มบุญหรือตั้งครรภ์แทนผู้ที่มีปัญหา ไม่สามารถมีบุตรได้ตามธรรมชาติ โดยอาศัยเทคโนโลยีช่วยการเจริญพันธุ์ “แม่อุ้มบุญ” ทำให้เกิดปัญหาทางพุทธจริยศาสตร์และวัฒนธรรมไทย เพราะตั้งครรภ์แทนหญิงอื่นที่ต้องการบุตรและคลอดบุตรเพื่อให้เป็นบุตรของผู้อื่น จึงไม่ได้ทำหน้าที่ของมารดาตามคำสอนทางพระพุทธศาสนา ไม่มีความสัมพันธ์กับบุตรในลักษณะของความเป็นครอบครัวเดียวกัน และมีวิถีชีวิตที่ขัดแย้งกับการเป็นสมาชิกที่ดีของสังคมตามวัฒนธรรมไทย การแก้ปัญหาเรื่อง “แม่อุ้มบุญ” ไม่สามารถทำได้โดยการยับยั้งความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี แต่อาจจัดการได้โดยอาศัยความรอบคอบ ไม่ประมาท มีความรับผิดชอบ และมีสติปัญญา ตลอดจนพัฒนาตนเองด้วยการศึกษาที่ส่งเสริมจริยธรรมเป็นหลัก โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การส่งเสริมค่านิยมในการเชิดชูและอนุรักษ์วัฒนธรรมไทยด้านครอบครัวและสังคม

คำสำคัญ: แม่อุ้มบุญ, พุทธจริยศาสตร์, วัฒนธรรมไทย

๑. คำนำ: ปรากฏการณ์ “แม่อุ้มบุญ” ในสังคมไทยปัจจุบัน

ประเด็นเรื่อง “แม่อุ้มบุญ” (surrogate mother) เป็นที่สนใจในสังคมไทยอย่างกว้างขวาง เมื่อสื่อมวลชนได้เผยแพร่ข่าวในวันที่ ๒ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๕๗ ว่า หญิงไทยคนหนึ่งรับจ้างอุ้มบุญให้สามีภรรยาชาวออสเตรเลียผ่านทางนายหน้าที่เป็นคนไทยโดยได้รับค่าจ้างเป็นเงิน ๔๗๐,๐๐๐ บาท ทั้งนี้เนื่องจากตนเองเป็นหม้ายอยู่ ๓๐๐,๐๐๐ บาท และยังต้องใช้จ่ายเป็นค่าเล่าเรียนของลูกอีกด้วย ต่อมา หญิงที่รับจ้างอุ้มบุญได้ตั้งครรภ์ลูกแฝดชาย-หญิง แผลดหญิงมีสภาพปกติ แต่แฝดชายเป็นโรคกลุ่มอาการดาวน์ (Down's syndrome) ซึ่งเป็นโรคทางพันธุกรรมที่ทำให้เด็กที่เกิดมามีระดับปัญญาต่ำกว่าปกติในระดับปานกลางถึงรุนแรง (ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๕๓ : ๗๐) ผู้จ้างจึงให้ “แม่อุ้มบุญ” ไปทำแท้ง แต่แม่อุ้มบุญไม่ยอมโดยอ้างว่ากลัวบาปตามหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา เมื่อคลอดทารกทั้งชายหญิงแล้ว นายหน้าจึงติดต่อ

“แม่อุ้มบุญ” ให้นำแฝดหญิงไปส่งผู้จ้างชาวออสเตรเลีย และทิ้งแฝดชายซึ่งเป็นโรคกลุ่มอาการดาวน์ และเป็นโรคหัวใจพิการให้ “แม่อุ้มบุญ” เลี้ยงเอง อย่างไรก็ตาม “การอุ้มบุญ” (surrogacy) ยังไม่ได้รับการอนุญาตในประเทศออสเตรเลียให้ทำเป็นการพาณิชย์ และที่ผ่านมามีชาวออสเตรเลียได้มาใช้บริการอุ้มบุญในประเทศไทย (ซึ่งไม่มีข้อกำหนดห้ามที่ชัดเจน) แล้วประมาณ ๒๐๐ ราย (ไทยรัฐ, ๒๕๕๗: ๑๕) นอกจากนี้ในเวลาใกล้เคียงกัน ได้มีกรณี “แม่อุ้มบุญ” อีกหลายรายที่รับจ้างนายमितชูโตกิ ชิเกตะ นักธุรกิจชาวญี่ปุ่น อายุ ๒๔ ปี ให้อุ้มบุญลูกของฝ่ายชายโดยได้รับค่าจ้างประมาณ ๒๐๐,๐๐๐-๖๐๐,๐๐๐ บาท

“การอุ้มบุญ” เป็นเทคโนโลยีช่วยการเจริญพันธุ์ (reproductive technology) เพื่อให้ผู้ที่มีปัญหาไม่สามารถมีบุตรตามธรรมชาติได้มีโอกาสให้หญิงอื่นตั้งครรภ์แทน หรือ “อุ้มบุญ” ให้ได้ การอุ้มบุญมี ๒ แบบ คือ

๑) การอุ้มบุญแท้ (full surrogacy หรือ traditional surrogacy) เป็นการใช้น้ำเชื้อจากฝ่ายชายของคู่ที่ต้องการมีบุตรผสมกับไข่ของ “แม่อุ้มบุญ” โดยฉีดน้ำเชื้อเข้าไปในมดลูกของ “แม่อุ้มบุญ” ผู้ให้ทั้งไข่และมดลูก

๒) การอุ้มบุญเทียม (partial surrogacy หรือ gestational carrier) เป็นการนำน้ำเชื้อและไข่จากพ่อแม่ที่แท้จริงมาผสมกัน และฝากเข้าไปในมดลูกของแม่อุ้มบุญเพื่อให้ตั้งครรภ์แทน ปัจจุบันการอุ้มบุญเทียมได้รับความนิยมมากกว่าการอุ้มบุญแท้ (Yuanrangsan, 2014)

ประเทศต่าง ๆ แต่ละประเทศมีกฎหมายเกี่ยวกับการอุ้มบุญแตกต่างกัน เช่น ประเทศแคนาดา ฟินแลนด์ ไชล์แลนด์ ถือว่าการอุ้มบุญเป็นสิ่งที่ผิดกฎหมายไม่ว่าจะด้วยจุดประสงค์ใดก็ตาม ส่วนประเทศอื่น ๆ บางประเทศ เช่น ญี่ปุ่น อังกฤษ สวีเดน ออสเตรเลีย อนุญาตให้มีการอุ้มบุญได้ แต่ห้ามการอุ้มบุญในเชิงพาณิชย์ ซึ่งแตกต่างกับประเทศอินเดียที่ออกกฎหมายคุ้มครองการอุ้มบุญในเชิงพาณิชย์ โดยให้ตั้งสถานประกอบการและตั้งราคาค่ารักษาพยาบาลได้ เป็นต้น แต่สำหรับประเทศไทย ไม่มีข้อกำหนดที่ชัดเจน ทำให้เป็นจุดอ่อนให้เกิดการอุ้มบุญเชิงพาณิชย์ได้ นอกจากนี้ กฎหมายไทยยังไม่สอดคล้องกับความเป็นจริงเพราะระบุว่า เด็กเกิดจากท้องผู้ใด ผู้นั้นก็คือแม่โดยชอบด้วยกฎหมาย จึงควรมีพระราชบัญญัติคุ้มครองเด็กที่เกิดโดยอาศัยเทคโนโลยีช่วยการเจริญพันธุ์ทางการแพทย์ขึ้นเพื่อกำหนดสถานะความเป็นบิดามารดาที่ชอบด้วยกฎหมายให้เหมาะสมและเพื่อให้เทคโนโลยีช่วยการเจริญพันธุ์ทางการแพทย์ได้มีบทบาทช่วยเหลือสามีภรรยาที่ถูกต้องตามกฎหมายแต่มีบุตรยากได้อย่างแท้จริง

อย่างไรก็ตาม ขณะนี้ ประเทศไทยกำลังอยู่ในขั้นตอนการจัดทำร่างพระราชบัญญัติคุ้มครองเด็กที่เกิดโดยเทคโนโลยีช่วยการเจริญพันธุ์ทางการแพทย์ ซึ่งหากผ่านสภานิติบัญญัติแห่งชาติได้แล้ว

ก็จะสามารถเอาผิดผู้ที่เกี่ยวข้องกับกำกับการอุ้มบุญได้ ทั้งผู้ที่จัดการตั้งครรภ์แทน ผู้รับตั้งครรภ์แทน แพทย์ ผู้ดำเนินการ สถานที่ประกอบการ และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ร่างพระราชบัญญัติดังกล่าวได้กำหนดหลักเกณฑ์การอุ้มบุญไว้ ๒ ประการ ซึ่งอยู่ในขั้นตอนของการสำรวจความคิดเห็น คือ

- ๑) ห้ามผู้ที่จะอุ้มบุญเป็นบุพการีหรือผู้สืบสันดานของผู้ร้องขอ
- ๒) ผู้ที่จะรับอุ้มบุญได้ต้องเคยมีบุตรมาก่อน

เนื่องจากประเทศไทยยังไม่มีกฎหมายเกี่ยวกับการอุ้มบุญ ชาวต่างชาติจึงนิยมมาแสวงหาผู้อุ้มบุญในประเทศไทย ประเทศไทยมีเพียงข้อบังคับของแพทยสภา ซึ่งควบคุมเรื่องการอุ้มบุญในส่วนที่เกี่ยวข้องกับแพทย์และสถานที่ให้บริการทางการแพทย์เท่านั้น กล่าวคือสถานบริการทางการแพทย์ที่จะจัดการอุ้มบุญต้องจดทะเบียนให้ถูกต้องตามกฎหมายและต้องได้รับการรับรองจากราชวิทยาลัยสูตินรีแพทย์แห่งประเทศไทยให้ดำเนินการได้ ถ้าผู้ใดเปิดสถานพยาบาลเถื่อน เจ้าของสถานพยาบาลนั้นจะมีความผิดตามพระราชบัญญัติสถานพยาบาล พ.ศ. ๒๕๔๑ ซึ่งมีโทษจำคุก ๓ ปีและปรับไม่เกิน ๖๐,๐๐๐ บาท นอกจากนี้ แพทยสภามีข้อกำหนดเรื่องการอุ้มบุญ คือ ๑) เจ้าของอสุจิกับเจ้าของไข่จะต้องเป็นผู้ที่จดทะเบียนสมรสกันอย่างถูกต้องตามกฎหมาย ๒) อสุจิกับไข่ที่ผสมกันและนำไปฝากที่แม่อุ้มบุญนั้นแม่อุ้มบุญจะต้องเป็นญาติกับคู่สามีหรือภรรยาเท่านั้น ห้ามเป็นบุพการีหรือผู้สืบสันดานเว้นแต่จะไม่มีบุคคลดังกล่าว ก็ให้ขออนุญาตจากแพทยสภาเป็นกรณีได้ ๓) ไม่ว่าในกรณีใด ห้ามซื้อขายอสุจิ ไข่ หรือรับจ้างอุ้มบุญโดยได้รับค่าตอบแทน

แพทย์และสถานประกอบการที่ได้จดทะเบียนไว้แล้วกับแพทยสภาเท่านั้นที่มีสิทธิ์ให้บริการทำการอุ้มบุญได้ ปัจจุบันมีแพทย์ที่มีคุณสมบัติดังกล่าวเพียง ๔๕ คน แพทย์ที่ไม่มีรายชื่อในทะเบียนดังกล่าวไม่สามารถให้บริการการอุ้มบุญแก่ผู้ใดได้ เพราะจะมีความผิดตามกฎหมายของแพทยสภา ส่วนผู้รับอุ้มบุญยังไม่มีผิดเพราะยังไม่มีกฎหมายควบคุมโดยตรง แต่อาจมีความผิดตามกฎหมายอื่นที่เกี่ยวข้อง เช่น ผิดกฎหมายการค้ามนุษย์ตามพระราชบัญญัติป้องกันและปราบปรามการค้ามนุษย์ พ.ศ. ๒๕๕๑ หรือ ผิดกฎหมายเกี่ยวกับการละเมิดสิทธิเด็ก (Admin, 2014)

ปรากฏการณ์ “แม่อุ้มบุญ” ในสังคมไทยปัจจุบันเป็นเรื่องสำคัญและควรใส่ใจเพื่อแก้ไขปัญหาและปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกับการพัฒนาประเทศเพราะมีผลกระทบต่อจริยธรรมและวัฒนธรรมไทยทั้งระบบ ในฐานะที่สังคมไทยโดยภาพรวมเป็นสังคมพุทธและมีจารีตประเพณีวัฒนธรรมที่อิงอาศัยคำสอนทางพระพุทธศาสนาเป็นพื้นฐาน การตระหนักถึงจริยธรรมตามแนวพระพุทธศาสนาและผลกระทบต่อวัฒนธรรมไทยจึงเป็นความจำเป็นที่ไม่อาจปฏิเสธได้ในการดำรงชีวิตในโลกไร้พรมแดนของยุคโลกาภิวัตน์

๒. “แม่อุ้มบุญ” ในมุมมองทางพุทธจริยศาสตร์

“แม่อุ้มบุญ” เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นในสังคมยุคปัจจุบันที่มนุษย์พยายามเอาชนะธรรมชาติด้วยความรู้ความสามารถทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี กระบวนการดังกล่าวทำให้มนุษย์ไม่จำนนต่อธรรมชาติ ทะนงตน และไม่คิดอ่อนน้อมงอนง้อด้วยความพากเพียรเอาใจใส่สิ่งศักดิ์สิทธิ์ในธรรมชาติหรือเหนือธรรมชาติอีกต่อไป เช่นเดียวกับคนยุคโบราณ ความเปลี่ยนแปลงทางทัศนคติและพฤติกรรมของมนุษย์ที่มีต่อตนเอง และโลกธรรมชาตินั้นมีทั้งข้อดีและข้อเสียต่อตัวมนุษย์เองและสิ่งที่แวดล้อมมนุษย์ ในเรื่อง “แม่อุ้มบุญ” ก็เช่นกันและเป็นตัวอย่างหนึ่งที่มีผลกระทบอย่างมากต่อมนุษย์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านทัศนคติและการดำรงชีวิตในมุมมองทางจริยศาสตร์แนวพุทธ

๒.๑ ความหมายและความสำคัญของพุทธจริยศาสตร์

จริยศาสตร์คือความรู้ที่ว่าด้วยการประเมินความดีความชั่ว เป็นสาขาหนึ่งของวิชาปรัชญาซึ่งก่อตัวขึ้นจากการถกเถียงวิเคราะห์ของนักคิดตะวันตก พจนานุกรมศัพท์ปรัชญาอังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน ให้คำจำกัดความ “จริยศาสตร์” ว่า “ethics จริยศาสตร์: ปรัชญาสาขาหนึ่งที่ว่าด้วยการแสวงหาความดีสูงสุดของชีวิตมนุษย์ แสวงหาเกณฑ์ในการตัดสินความประพฤติของมนุษย์ว่า อย่างไร ถูก ไม่ถูก ดีไม่ดี ควรไม่ควร และพิจารณาปัญหาเรื่องสถานภาพของค่าทางศีลธรรม” (ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๘ : ๓๔) นักจริยศาสตร์จึงพยายามวิเคราะห์ อธิบายพฤติกรรม และวินิจฉัยเรื่องศีลธรรม ตลอดจนกำหนดความหมายและข้อความที่เกี่ยวข้องกับศีลธรรมเพื่อวางกฎเกณฑ์หรือปทัฏฐานในการควบคุมพฤติกรรมให้ถูกต้องและกำหนดแบบแผนการกระทำอันเป็นอุดมคติสำหรับมนุษย์ทุกคน (Albert, Denise, and Peterfreund, 1969 : 7)

การประเมินเรื่องความดีความชั่วในทางจริยศาสตร์ที่มีอยู่หลากหลายวิธี นักคิดบางคนเสนอให้ดูเจตนาเป็นหลัก ถ้ากระทำด้วยเจตนาดีก็ถือว่าทำดี ถ้ากระทำด้วยเจตนาร้ายก็ถือว่าทำชั่ว เช่น การประเมินแบบทฤษฎีกรณีธรรม (deontological theory) ซึ่งถือเอาเจตนาในการทำหน้าที่ทางจริยธรรมเป็นเกณฑ์ตัดสินการกระทำว่าดีหรือชั่ว ไม่ใช่ผลของการกระทำเป็นเกณฑ์ตัดสิน ไม่ว่าจะผลนั้นจะให้คุณหรือโทษต่อตนเองหรือผู้อื่นก็ตาม (ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๘ : ๒๖) นักจริยศาสตร์ตะวันตกผู้มีทรรศนะดังกล่าว ได้แก่ อิมมานูเอล คานท์ (Immanuel Kant, ค.ศ. ๑๗๒๔-๑๘๐๔) ส่วนทรรศนะทางจริยศาสตร์อีกทรรศนะหนึ่งอาจมีแนวคิดแตกต่างกันโดยถือผลของการกระทำเป็นเกณฑ์พิจารณาเรื่องดีชั่ว กล่าวคือ การกระทำที่ให้ผลดีต่อผู้กระทำหรือผู้อื่นใดก็ตาม ให้ถือว่าเป็นการทำดี ส่วนการกระทำที่ให้ผลในทางตรงข้ามก็ถือว่าเป็นการทำชั่ว ทรรศนะเช่นนี้เรียกว่า ประโยชน์นิยม (utilitarianism) ซึ่งปรากฏอย่างชัดเจนในจริยศาสตร์ของจอห์น สจวต มิลล์ (John Stuart Mill, ค.ศ. ๑๘๐๖-๑๘๗๓) นักจริยศาสตร์ชาวอังกฤษผู้ให้ความสำคัญแก่ประโยชน์สุข (utility) ของมหาชน เป็นต้น

คำสอนในพระพุทธศาสนาที่แพร่หลายอยู่ในสังคมไทยและเป็นพื้นฐานของวัฒนธรรมไทยก็มีคุณค่าและความสำคัญทางจริยศาสตร์เช่นกัน หลักธรรมทางพระพุทธศาสนามีกรอบความคิดที่ชัดเจนตายตัว คุณธรรมต่าง ๆ มีคุณค่าในตัวเองและเป็นปรนัย (objective) ไม่ขึ้นอยู่กับบรรทัดฐาน ค่านิยม และความพอใจของบุคคลหรือสังคม เช่น ความเมตตากรุณาเป็นคุณธรรมที่ดีในตัวเองไม่ว่าจะอยู่ในยุคสมัยใดหรือในสังคมใด ก็เป็นคุณธรรมที่เราควรพัฒนาให้เกิดขึ้นในตนเองและในสังคมของเรา ส่วนการฆ่าหรือทำลายชีวิตของตนเองและผู้อื่นถือเป็นการทำชั่วตามพุทธจริยศาสตร์หรือจริยศาสตร์แนวพุทธในทุกกาลเวลาและทุกสถานที่ นอกจากนี้ กฎของการกระทำคือกฎแห่งกรรมก็เป็นกฎธรรมชาติเป็นกฎสากลไม่มีข้อยกเว้นและใช้บังคับกำกับสิ่งมีชีวิตทั้งหมดอย่างเท่าเทียมกัน จึงอาจกล่าวได้ว่า พุทธจริยศาสตร์ในภาพรวมมีลักษณะเป็นปรนัยนิยม (objectivism)

โดยทั่วไป พุทธจริยศาสตร์มีเกณฑ์ในการตัดสินการกระทำว่าดีหรือชั่วโดยพิจารณาทั้งเจตนาและผลของการกระทำตามกรอบของกฎแห่งกรรม กล่าวคือ พระไตรปิฎกยืนยันว่า เราทำอย่างไรก็ย่อมได้ผลอย่างนั้น เราทำดีย่อมได้ดี ถ้าทำชั่วก็ย่อมได้ชั่วตอบสนอง เป็นกฎสากล (universal law) และเป็นกฎตายตัว (absolute law) เรียกว่า กฎแห่งกรรม ดังข้อความใน ฐานสูตร ที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนเพื่อเตือนสติทุกคนว่า

สตรี บุรุษ คฤหัสถ์ หรือบรรพชิต ควรพิจารณาเนื่อง ๆ ว่า “เรามีกรรมเป็นของตน เป็นผู้รับผลของกรรม มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย เราทำกรรมใดไว้ จะเป็นกรรมดีหรือกรรมชั่วก็ตาม ย่อมเป็นผู้รับผลของกรรมนั้น”
(มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙, เล่มที่ ๒๒ : ๑๐๑)

กฎแห่งกรรมบังคับใช้อย่างเท่าเทียมกันกับสิ่งมีชีวิตที่รู้คิดทุกตัวตน แต่ที่เราเห็นว่า คนทำชั่วได้ดีหรือคนทำดีได้ชั่ว เช่น คนคดโกงกลับร่ำรวย แต่คนซื่อสัตย์สุจริตกลับยากจนลำบาก ก็เพราะมีเหตุปัจจัยเงื่อนไขอื่น ๆ มาเป็นตัวแปรทำให้การให้ผลของกรรมล่าช้าไป หรือทำให้ผู้รับกรรมซึ่งเป็นผลมาจากอดีตยังไม่ได้รับผลในปัจจุบัน

โดยสรุป เกณฑ์การวินิจฉัยการทำความดีทำชั่วในทางพุทธจริยศาสตร์โดยพิจารณาตามกฎแห่งกรรมมีดังนี้

- ๑) พิจารณาจากมูลเหตุของการกระทำ ถ้ากระทำด้วยความโลภ (โลภะ) ความโกรธ (โทสะ) หรือความหลง (โมหะ) การกระทำนั้นถือว่าชั่ว ถ้าเป็นไปจากมูลเหตุตรงข้าม การกระทำนั้นก็ถือว่าดี
- ๒) พิจารณาจากผลของการกระทำ ถ้าการกระทำใดทำให้จิตใจของผู้กระทำมีความผ่องใสหรือส่งเสริมคุณความดีในจิตใจ การกระทำนั้นก็ประเมินได้ว่าดี แต่ถ้าเป็นไปในทางตรงข้าม การกระทำนั้นก็ชั่ว

๓) พิจารณาจากประโยชน์หรือโทษที่เกิดขึ้น ถ้าการกระทำนั้นเกิดประโยชน์ต่อตนเองหรือผู้อื่น การกระทำดังกล่าวก็เป็นการทำดี แต่ถ้าสร้างความเดือดร้อนแก่ตนเองหรือผู้อื่น ก็เป็นการทำชั่ว

๔) พิจารณาจากการได้รับความชื่นชมหรือถูกติเตียน การกระทำใดถ้าบัณฑิตหรือปราชญ์ชื่นชม การกระทำนั้นถือว่าเป็นดี ถ้าบัณฑิตติเตียน ก็ถือว่าการกระทำนั้นชั่ว ส่วนการชื่นชมหรือติเตียนจากคนพาล และคนชั่ว ไม่นำมาพิจารณาเพราะไม่มีคุณค่าในการประเมินความดีความชั่ว (ภัทรพร สิริกาญจน, ๒๕๕๒ : ๓๔-๓๕)

ในการพิจารณากรณี “การอุมฺบุญ” และ “แม่อุมฺบุญ” ทางพุทธจริยศาสตร์มีเกณฑ์ที่อาจใช้ประเมินได้ ๖ แบบ คือ ๑) แบบลัทธิเจตจำนง ๒) แบบธรรมชาตินิยม ๓) แบบประโยชน์นิยม ๔) แบบมนุษยธรรมนิยม ๕) แบบปรัตถนิยม และ ๖) แบบปัญญานิยม

๑) พุทธจริยศาสตร์แบบลัทธิเจตจำนง (Voluntarism)

คำว่า “ลัทธิเจตจำนง” เป็นศัพท์บัญญัติสำหรับคำว่า voluntarism ซึ่งหมายถึง ทรรศนะที่ถือว่า เจตจำนง (will) ของมนุษย์เป็นมาตรการสูงสุดในการตัดสินการกระทำทางศีลธรรมว่า ดีหรือชั่ว ถูกหรือผิด บุญหรือบาป นอกจากนั้น เจตจำนงยังเป็นสิ่งสำคัญในการทำให้มนุษย์บรรลุคุณค่าทางศีลธรรม เช่น ความเมตตา กรุณา ความยุติธรรม ความซื่อสัตย์สุจริต หากปราศจากเจตจำนง คุณค่าทางศีลธรรมก็ไร้ความหมาย (ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๕๘ : ๑๐๕)

แนวคิดแบบลัทธิเจตจำนงปรากฏชัดเจนในคำสอนเรื่องกรรมและกฎแห่งกรรมทางพุทธจริยศาสตร์ กล่าวคือ การทำดีหรือทำชั่วเริ่มต้นจากเจตจำนงหรือเจตนา เจตนาที่เป็นมิฉฉาภิภูมฺหิ (ความเห็นผิดหรือเห็นผิดเป็นชอบ) ทำให้เกิดกุศลกรรม (การทำชั่ว) เจตนาที่เป็นสัมมาภิภูมฺหิ (ความเห็นถูก ความเห็นชอบ หรือความเห็นถูกต้องตามความเป็นจริง) ทำให้เกิดกุศลกรรม (การทำดี) คุณธรรมต่างๆ ต้องประกอบด้วยกุศลเจตนาหรือสัมมาภิภูมฺหิ มิฉะนั้น จะนำไปสู่ความลำเอียงและขาดความยุติธรรม มีพุทธพจน์ที่กล่าวถึงความสำคัญของเจตนาตั้งที่บันทึกไว้ในพระไตรปิฎกว่า “ภิกษุทั้งหลาย เพราะอาศัยเหตุนี้ว่า เรากล่าวเจตนาว่าเป็นตัวกรรม บุคคลคิดแล้ว จึงกระทำด้วยกาย วาจา ใจ” (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙, เล่มที่ ๒๒ : ๕๗๓) และพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้กล่าวยืนยันว่า

เมื่อมองให้ถึงตัวแท้จริงของกรรม หรือมองให้ถึงต้นตอ เป็นการมองตรงตัว หรือเฉพาะตัว กรรมก็คือ “เจตนา” อันได้แก่ เจตจำนง ความจงใจ การเลือกคิดตัดสินใจมุ่งหมายที่จะกระทำ หรือพลังนำที่เป็นตัวกระทำนั่นเอง เจตนาหรือเจตจำนงนี้เป็นตัวนำบ่งชี้ความมุ่งหมาย และกำหนดทิศทางแห่งการกระทำทั้งหมดของมนุษย์ เป็นตัวการหรือเป็นแกนนำในการริเริ่ม ประชุมแต่ง สร้างสรรค์ทุกอย่าง จึงเป็นตัวแท้ของกรรม

ดังพุทธพจน์ที่ว่า “เจตนาหิ ภิกขเว กมมํ วทามิ” เป็นต้น แปลความว่า ภิกษุทั้งหลาย เจตนาอันเอง เราเรียกว่า กรรม บุคคลจงใจแล้วจึงกระทำด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ [พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), ๒๕๕๕ : ๒๔๐]

เจตจำนงหรือกรรมย่อมนำผู้กระทำให้ได้รับวิบาก (ผลของกรรม) อย่างเหมาะสมและสอดคล้องต้องกัน การทำกรรมหรือการกระทำด้วยเจตจำนงจะมีเจตจำนงรุนแรงหรืออ่อนเบา ก็ตามย่อมสร้างวิบาก (ผลของกรรม) ให้ผู้กระทำทั้งสิ้น ไม่สามารถยกเลิวิบากได้ แต่อาจทำให้ผลกรรมเลื่อนเวลาออกไปหรืออ่อนกำลังในการให้ผลได้ ในพุทธจริยศาสตร์ แม้เจตนาจะเป็นตัวกำหนดว่ากรรมนั้นดีหรือชั่ว บุญหรือบาป แต่ในการวินิจฉัยว่าดีมากหรือชั่วมาก บุญมากหรือบาปมากนั้น ต้องพิจารณาคุณภาพทางจิตและผลกระทบต่อสังคมด้วย

๒) พุทธจริยศาสตร์แบบธรรมชาตินิยม (Naturalism)

ธรรมชาตินิยมถือว่า คำอธิบายทุกเรื่องในที่สุดก็ต้องอ้างอิงถึงวัตถุหรือเหตุการณ์ในกาลเวลา (time) และสถานที่ (place) เท่านั้นไม่สามารถอ้างอิงถึงระบบที่อยู่นอกเหนือธรรมชาติได้ ทำที่ดังกล่าวแตกต่างกับวัตถุนิยม (materialism) ตรงที่วัตถุนิยมถือว่าความสุขทางกายเป็นสิ่งที่มีค่าสูงสุดสำหรับชีวิตมนุษย์และสสารเท่านั้นที่เป็นจริง ปรากฏการณ์ในรูปอื่น ๆ สามารถทอนได้เป็นเพียงปรากฏการณ์ของสสาร (ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๘ : ๖๑) ส่วนธรรมชาตินิยมไม่ยอมรับว่า ปรากฏการณ์ทั้งปวงสามารถทอนลงมาเป็นเพียงวัตถุที่เคลื่อนที่และเปลี่ยนแปลงได้เท่านั้น (Reese, 1980 : 379)

พุทธจริยศาสตร์มีแนวคิดแบบธรรมชาตินิยมตรงที่มองสรรพสิ่งว่าเป็นเรื่องของธรรมชาติและกฎธรรมชาติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่อง กรรมนิยาม ที่หมายถึงกฎธรรมชาติเกี่ยวกับพฤติกรรมของมนุษย์ ซึ่งเป็นกระบวนการแห่งเจตจำนงของการกระทำ ตัวการกระทำและผลของการกระทำจนเกิดเป็นกฎเกณฑ์ คือ ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว และในเรื่อง กรรมนิยาม ที่หมายถึงกฎธรรมชาติของความสัมพันธ์และความเป็นเหตุเป็นผลของสิ่งทั้งหลาย เช่น การเกิดขึ้น ดำรงอยู่ และเสื่อมสลายไปของสรรพสิ่ง ตลอดจนการเกิดแก่เจ็บตายของสิ่งมีชีวิตซึ่งไม่อาจหลีกเลี่ยงได้

มนุษย์ควรเป็นอยู่โดยสอดคล้องกับธรรมชาติ มิใช่พิชิตธรรมชาติและบิดเบือนธรรมชาติ เพื่อประโยชน์ของตนเอง มนุษย์ควรตระหนักว่าตนเองเป็นธรรมชาติส่วนหนึ่งของระบบธรรมชาติทั้งหมด มิใช่เป็นศูนย์กลางของจักรวาลและเป็นนายของธรรมชาติ ในปัจจุบัน มนุษย์ต้องเผชิญกับภัยธรรมชาติหลายรูปแบบเพราะมนุษย์ไม่เข้าใจธรรมชาติที่แท้จริงของตนเองว่าตนเองเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ มนุษย์ทุกยุคทุกสมัยและทุกสถานที่ที่มีธรรมชาติทางจิตเหมือนกัน คือ มีโลก โกรธ หลง มีปัญญา และมีเสรีภาพที่จะก้าวข้ามกิเลสตัณหาของตนได้ กิเลสตัณหาทำให้มนุษย์ทำร้ายธรรมชาติ ส่วนปัญญา (ความสามารถในการมองเห็นโลกและชีวิตตามความเป็นจริง) และโยนิโสมนสิการ (การใช้ความคิดด้วย

ปัญหาเชื่อมโยงเหตุและผลอย่างถูกวิธีและเป็นลำดับขั้น) ทำให้มนุษย์มีชีวิตอยู่อย่างกลมกลืนกับธรรมชาติ [พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), ๒๕๕๕ : ๑๓๔] ความเป็นไปของธรรมชาตินั้น บางครั้งก็อ่อนโยน เอื้อประโยชน์สุขต่อมนุษย์ บางครั้งก็รุนแรง สร้างความวิบัติและความทุกข์ยากให้แก่มนุษย์ แต่จะเป็นไปในด้านใดก็ตาม มันก็ดำเนินไปตามเหตุปัจจัยของมันเท่านั้น และมนุษย์ก็จำเป็นต้องฟังฟังธรรมชาติ มนุษย์จึงต้องมีความรักและความเมตตาตลอดจนปฏิบัติต่อธรรมชาติด้วยความรู้ความเข้าใจตามเหตุปัจจัยของมัน

พุทธจริยศาสตร์แบบธรรมชาตินิยมส่งเสริมแนวคิดที่ว่า มนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติและใกล้ชิดกับสิ่งธรรมชาติอื่น ๆ เช่น สัตว์ ต้นไม้ ภูเขา ลำธาร เราเวียนว่ายตายเกิดตามกฎธรรมชาติ โดยอาจก้าวข้ามภพของมนุษย์ไปสู่ภพของสัตว์โลกประเภทอื่น ๆ หมุนเวียนกันไปไม่สิ้นสุดจนกว่าจะบรรลุ นิพพาน นอกจากนั้น เรายังต้องฟังฟังสิ่งธรรมชาติในลักษณะของปัจจัย ๔ เป็นอาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค มนุษย์ไม่ได้ยิ่งใหญ่และเป็นศูนย์กลางของจักรวาลจนสามารถดำรงอยู่ได้โดยไม่ต้องฟังฟังสิ่งต่าง ๆ ในโลกธรรมชาติ หากปราศจาก พืช สัตว์ แม่น้ำ และสิ่งธรรมชาติอื่น ๆ มนุษย์ก็ไม่สามารถอยู่รอดได้ แม้จะมีความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีก็ตาม

๓) พุทธจริยศาสตร์แบบประโยชน์นิยม (Utilitarianism)

ประโยชน์นิยม (utilitarianism) คือทฤษฎีทางจริยศาสตร์ที่ถือเอาประโยชน์สุขเป็นเกณฑ์ ตัดสินความผิดถูกชั่วดี กล่าวคือ การกระทำที่ก่อให้เกิดประโยชน์สุขมากที่สุดแก่คนจำนวนมากที่สุด ถือว่าเป็นการกระทำที่ดีที่สุด เป็นหลักคำสอนและแนวคิดปรัชญาที่ถือหลักความสุข (the principle of greatest happiness) หรือหลักประโยชน์สุขสูงสุด (the principle of greatest utility) เป็นเกณฑ์ในการพิจารณาเรื่องต่าง ๆ ทางจริยศาสตร์ โดยเกณฑ์นี้ถือเอาผลที่เกิดจากการพิจารณาทางจริยธรรมเป็นตัวตัดสิน (ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๘ : ๑๐๑)

พุทธจริยศาสตร์ก็มีทฤษฎีแบบประโยชน์นิยมเพราะส่งเสริมประโยชน์สุขของมหาชน (มวลชนหรือคนส่วนใหญ่) ดังที่ปรากฏในพระวินัยว่าพระพุทธเจ้าทรงชี้แจงก่อนการบัญญัติสิกขาบทแต่ละข้อ และใน ๑๐ ข้อที่พระองค์บัญญัตินั้นมีอยู่ ๒ ข้อที่เป็นไปเพื่อประโยชน์สุขของสงฆ์คือ

ก) เพื่อความสุขแห่งสงฆ์

ข) เพื่อความอยู่ผาสุกแห่งเหล่าภิกษุผู้มีศีลดีงาม (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙, เล่มที่ ๑ : ๒๘)

นอกจากนี้ ในอังคุตตรนิกาย พระพุทธเจ้ายังได้แสดงวัตถุประสงค์ของการบัญญัติสิกขาบทเพิ่มเติมอีกว่า “เพื่อเกื้อกูลแก่คนหมู่มาก เพื่อสุขแก่คนหมู่มาก เพื่อประโยชน์แก่คนหมู่มาก” (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙, เล่มที่ ๒๐ : ๒๑) วัตถุประสงค์ดังกล่าวนี้ แสดงเจตนารมณ์ที่

ความสำคัญแก่ประโยชน์สุขและความดีงามของสังคมเป็นอย่างยิ่ง แม้แต่ในเรื่องปัจเจกบุคคลในชีวิตประจำวันพุทธบัญญัติต่าง ๆ ก็แสดงเจตนารมณ์เพื่อประโยชน์สุขและความดีงามของทั้งภิกษุและฆราวาส เห็นได้จากการแสดงความเคารพที่ฆราวาสมีต่อพระภิกษุสงฆ์และพระภิกษุสงฆ์มีต่อกัน

“ประโยชน์” ในทางพระพุทธศาสนา หมายถึง จุดหมายหรือเป้าหมายในการปฏิบัติธรรม ตรงกับศัพท์คือ “อัตถะ” หรือ “อรรถ” หมายถึง ประโยชน์ทางจิตใจหรือคุณธรรม ไม่ใช่ประโยชน์ทางวัตถุ จำแนกได้เป็น ๓ ระดับ คือ

ก) ทิฏฐธัมมิกัตถะ หมายถึง ประโยชน์ในชีวิตนี้ หรือประโยชน์ในปัจจุบัน หมายถึง ประโยชน์ที่มุ่งหมายกันในโลกนี้ เช่น ทรัพย์สิน เกียรติยศชื่อเสียง

ข) สัมปรายิกัตถะ หมายถึง ประโยชน์เบื้องหน้า เป็นประโยชน์ด้านคุณค่าของชีวิต เป็นหลักประกันเมื่อละโลกนี้ไปแล้ว เป็นเรื่องของบุญกุศลและความเจริญทางจิตใจ

ค) ปรมัตถะ หมายถึง ประโยชน์ยิ่งยวด เป็นจุดหมายสุดท้ายของชีวิต เป็นจุดหมายสูงสุด ได้แก่ การรู้แจ้งในความจริง มีจิตอิสระจากกิเลส อยู่อย่างไร้ทุกข์ เข้าถึงนิพพาน [พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), ๒๕๕๕ : ๕๓๗-๕๓๘]

ประโยชน์ดังกล่าวนี้ หมายความว่ารวมทั้งประโยชน์ส่วนบุคคลและประโยชน์ส่วนรวม ประโยชน์ในชีวิตนี้ หมายถึง ประโยชน์ในปัจจุบัน ประโยชน์เบื้องหน้า หมายถึง ประโยชน์ในอนาคต ส่วนประโยชน์ยิ่งยวดหรือประโยชน์สูงสุด หมายถึง นิพพาน ซึ่งจะเป็นไปได้ในปัจจุบันหรือในภพหน้าก็ได้

แม้เกณฑ์การตัดสินทางจริยธรรมโดยทั่วไปตามหลักพระพุทธศาสนาจะพิจารณาตามเจตจำนงของการกระทำ แต่ก็ไม่ละเล็กละลายนับถึงผลที่จะเกิดขึ้นด้วย เช่น การบริจาคเงินแก่ขอทานด้วยความเมตตาและเจตนาให้เขาพ้นทุกข์ เป็นการกระทำที่ดี เพราะมีเจตนาดี แต่ถ้าเรารู้ว่า ขอทานเป็นขบวนการหาเงินเป็นอาชีพ ไม่ยากไร้อย่างแท้จริง และการบริจาคของเราอาจเป็นการส่งเสริมให้เกิดการประกอบอาชีพหลอกลวงดังกล่าวอย่างกว้างขวาง เราก็อาจพิจารณาว่าผลที่เกิดขึ้นจะชั่วมากกว่าดีและงดการให้ทานนั้นได้ ในการประเมินดังกล่าว เราต้องอาศัยปัญญาเป็นเครื่องมือ ด้วยเหตุนี้ เราจึงต้องคิดให้รอบคอบ ทั้งกระบวนการทุกขั้นตอนก่อนลงมือทำสิ่งใด [พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), ๒๕๕๕ : ๖๖๓]

อย่างไรก็ตาม พุทธจริยศาสตร์แบบประโยชน์นิยมไม่ถือว่าความสุขเป็นเป้าหมายสูงสุดในการแสวงหาเพราะความสุขเป็นสิ่งสัมพันธ์ เมื่อมีสุขได้ก็มีทุกข์ได้ พระพุทธศาสนาจึงมีเป้าหมายสูงสุดคือความพ้นทุกข์ เพราะชีวิตของเรามีความทุกข์เป็นพื้นฐาน พระพุทธศาสนามีได้ปฏิเสธความสุข เพียงแต่ชี้ให้เห็นว่า ความสุขที่แท้จริงจะเป็นไปได้ด้วยความเข้าใจโลกและชีวิตตามความเป็นจริงโดยอาศัยปัญญาและจิตที่เป็นอิสระจากกิเลสตัณหา

๕) พุทธจริยศาสตร์แบบมนุษยธรรมนิยม (Humanitarianism)

แนวคิดแบบมนุษยธรรมนิยม (humanitarianism) คือระบบความคิดที่มุ่งส่งเสริมหรือยกระดับคุณธรรมในหมู่มนุษย์ เพื่อให้สังคมมนุษย์พ้นจากความทุกข์และให้มีความสุขสมบูรณ์ยิ่งขึ้น (ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๘ : ๔๔) มนุษยธรรมนิยมให้ความสำคัญแก่คุณค่าของมนุษย์เป็นหลัก เช่น ความมีเมตตา กรุณา ความอยู่ดีกินดี ความยุติธรรม เสรีภาพ จึงส่งเสริมโครงการทางสังคมหรือทางจริยธรรมที่มุ่งลดความทุกข์และเพิ่มสวัสดิการของมนุษย์ มุ่งปฏิรูปสังคมเพื่อส่งเสริมการกินดีอยู่ดี และอาจเผื่อแผ่ไปถึงการป้องกันการทารุณสัตว์ การปกป้องสิทธิเด็ก ตลอดจนมีแนวคิดในการเอื้อเพื่อเจือจานผู้อื่นและเสียสละเพื่อผู้อื่น (Runes, 1961 : 132)

มนุษยธรรมนิยมมีแนวคิดในการแก้ปัญหาเฉพาะหน้าที่บุคคลและ/หรือสังคมประสบอยู่ในขณะนั้น โดยอาศัยหลักเมตตาธรรมคือความปรารถนาให้ผู้อื่นมีความสุขและกรุณาธรรมคือความปรารถนาให้ผู้อื่นพ้นทุกข์ ซึ่งคล้ายกับแนวคิดของพระพุทธศาสนาแบบพัฒนาสังคม (socially engaged Buddhism) แต่ต่างกันตรงที่มนุษยธรรมนิยมเน้นความมีคุณธรรมของมนุษย์ในตัวผู้ที่จะช่วยเหลือผู้อื่น แต่พระพุทธศาสนาเพื่อพัฒนาสังคมเน้นการเอื้อประโยชน์ต่อผู้อื่นทั้งด้านการแก้ปัญหาและการพัฒนาให้ก้าวหน้า (ภัทรพร สิริกาญจน, ๒๕๕๗ : ๑๗๖-๑๗๗)

หากพิจารณาในทางพุทธจริยศาสตร์ แนวคิดแบบมนุษยธรรมนิยมส่งเสริมการเอื้อประโยชน์แก่ผู้อื่นและการสังคมสงเคราะห์ซึ่งเป็นการช่วยเหลือผู้ยากไร้และประสบทุกข์ โดยคำนึงถึงประโยชน์ทั้ง ๓ ด้าน ได้แก่

ก) อัตตัตถะ (ประโยชน์ตน) คือการบรรลุจุดหมายแห่งชีวิตของตนเน้นการพึ่งตนเองได้ในทุกระดับ ไม่เป็นภาระของผู้อื่นและพร้อมที่จะช่วยเหลือผู้อื่นได้ คุณธรรมที่เป็นแกนนำเพื่อบรรลุประโยชน์ตนดังกล่าว คือ ปัญญา ส่วนหลักธรรมในการปฏิบัติให้บรรลุผลคือไตรสิกขา (ศีล สมาธิ และปัญญา) เป็นต้น

ข) ปรัตถะ (ประโยชน์ผู้อื่น) คือ การช่วยเหลือเกื้อกูล สนับสนุนผู้อื่นให้บรรลุประโยชน์หรือเข้าถึงจุดหมายในชีวิตของเขาในระดับต่าง ๆ ช่วยประคับประคองให้เขาสามารถพึ่งตนเองได้ คุณธรรมที่เป็นแกนนำเพื่อบรรลุผลข้อนี้ คือ กรุณา และหลักธรรมในการปฏิบัติ คือ สังคหวัตถุ ๔ (ทาน ปิยวาจา คำพูดไพเราะ อตถจริยา-ประพฤติตนให้เป็นประโยชน์และสมานัตตา-วางตนเสมอต้นเสมอปลาย) เป็นต้น

ค) อุภยัตถะ (ประโยชน์ทั้งสองฝ่าย) คือการได้รับประโยชน์ทั้งต่อตนเองและผู้อื่น ตนเองก็มีความสุข ผู้อื่นและสังคมส่วนรวมก็มีความสุข คุณธรรมที่เป็นแกนนำให้บรรลุจุดหมาย คือ วินัย และความสามัคคี โดยเน้นการเอื้อเพื่อเผื่อแผ่ต่อกัน (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙, เล่มที่ ๑๖ : ๔๐)

พุทธจริยศาสตร์แบบมนุษยธรรมนิยมเป็นแนวคิดและแนวปฏิบัติที่สำคัญยิ่งสำหรับการใช้ชีวิตอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขในสังคมไทย

๕) พุทธจริยศาสตร์แบบปรตถนิยม (Altruism)

ปรตถนิยม (altruism) คือทรรศนะทางจริยศาสตร์ที่ส่งเสริมการเห็นแก่ประโยชน์ของผู้อื่น โดยการควบคุมและกำจัดความอยากมีอยากเป็น (self-centered desire) ส่งเสริมการมีชีวิตอยู่เพื่อประโยชน์ของผู้อื่น โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การมีความรักที่ปราศจากความเห็นแก่ตัวและการอุทิศตนเพื่อสังคม คำว่า “ปรตถนิยม” ในปัจจุบัน มีความหมายรวมถึงการพยายามกระทำเพื่อประโยชน์สุขของผู้อื่น เอาใจใส่ผู้อื่น และการทำหน้าที่โดยไม่คำนึงถึงผลประโยชน์ที่ตนจะได้ (Runes, 1961 : 10)

พุทธจริยศาสตร์ก็ให้ความสำคัญต่อทรรศนะแบบปรตถนิยมเช่นกัน โดยเน้นหลักคำสอนเรื่องความเมตตา กรุณา กล่าวคือ ความเมตตาเป็นความรักที่บริสุทธิ์ที่มีต่อเพื่อนมนุษย์และสัตว์ทั้งหลายในฐานะที่เป็นเพื่อนร่วมโลกหรือเพื่อนร่วมทุกข์ ร่วมสังสารวัฏ เป็นความรักอย่างเป็นกลาง เพื่อแผ่ มีใจกว้าง และผ่องใสเบิกบาน ไม่จำกัดเฉพาะต่อมนุษย์ด้วยกัน แต่แผ่ขยายรวมไปถึงสัตว์ทั้งหลายด้วย

นอกจากความเมตตาแล้ว ความกรุณาที่เป็นธรรมที่สำคัญในพุทธจริยศาสตร์แบบปรตถนิยม เพราะทำให้เรามีความปรารถนาดีต่อผู้อื่นและเอื้อประโยชน์ต่อผู้อื่น แม้ว่าผู้นั้นจะเป็นศัตรูของเรา ความกรุณาเกิดขึ้นได้เมื่อเราประสบเหตุการณ์ที่ผู้อื่นกำลังมีปัญหาหรือมีความทุกข์ ถ้าขณะนั้น ใจของเราปลอดโปร่งปราศจากความทุกข์และเป็นอิสระ เราจะรับรู้ปัญหา/ความทุกข์ของผู้อื่นได้เต็มที่ ตลอดจนมีความเข้าใจและเห็นใจผู้อื่นได้ แต่ถ้าจิตใจของเราขุ่นมัวด้วยความโกรธหรือความทุกข์อื่น ๆ เราก็ไม่สามารถมองเห็นทุกข์ของผู้อื่น

อาจกล่าวได้ว่า พระอรหันต์เป็นบุคคลที่มีความเมตตา กรุณาสูงสุดและแผ่ขยายไปมากกว่าบุคคลทั่วไปเพราะจิตใจของท่านไม่มีความทุกข์ ไม่มีกิเลสตัณหา สามารถรับรู้ความรู้สึกนึกคิด ความสุข ความทุกข์ของผู้อื่นได้อย่างเต็มที่ กล่าวคือ

คนที่หมดกิเลส นั้น ท่านไม่มีกิเลส แม้แต่ความขี้เกียจที่จะเหนียวรั้งให้ทำเพื่อตนเอง ท่านจึงทำเพื่อผู้อื่นได้เต็มที่ เพราะฉะนั้น พระอรหันต์จึงเป็นตัวอย่างของคนที่บำเพ็ญประโยชน์แก่ผู้อื่น... พระพุทธจึงเป็นผู้นำ เป็นโลกนาถ (ที่พึงของชาวโลก) เป็นผู้บำเพ็ญโลกุตถจริยา (ประพฤติประโยชน์ต่อชาวโลก) เป็นผู้ไม่อยู่นิ่งเฉย ทรงบำเพ็ญพุทธกิจแต่ละวัน ไม่อยู่นิ่งเฉยเลย ทำงานตลอดวัน เดินไปปฏิบัติหน้าที่แต่ละวัน ตื่นเช้าขึ้นมา ก็นึกถึงคนอื่นก่อน พอตื่นขึ้นมา พระพุทธเจ้าทำอะไร พุทธกิจประการแรกคือ พิจารณาว่า วันนี้จะไปโปรดใคร คือใครมีความพร้อม สมควรไปแนะนำสั่งสอน ใครเป็นผู้มีปัญหา

ใครเป็นผู้มีอินทรีย์แก่กล้า เราควรจะไปชุมนุมไหน กลุ่มไหน คนไหน พระพุทธเจ้าพิจารณาแล้ว ก็เสด็จไปหา ไปโปรดเขา [พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), ๒๕๔๗, พิมพ์ครั้งที่ ๗๐ : ๓๙]

อาจกล่าวได้ว่า โดยทั่วไป พระพุทธศาสนาส่งเสริมปรัตถนิยมทั้งในด้านคำสอนและการปฏิบัติตนของชาวพุทธทั้งบรรพชิตและฆราวาส

๒) พุทธจริยศาสตร์แบบปัญญานิยม (Intellectualism)

ปัญญานิยม (intellectualism) คือ ทรรศนะที่ถือว่าปัญญามีความสำคัญเหนือสิ่งอื่นใด ในทางจริยศาสตร์ ปัญญานิยม หมายถึง คติชีวิตที่ถือว่าสิ่งที่มีค่าสูงสุดในชีวิตคือการได้ใช้ปัญญาเพื่อแสวงหาความจริง ไม่ใช่เพื่อแสวงหาความสุขทางกาย ในกรณีที่เป็นเรื่องเกี่ยวกับการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า จะใช้คำว่า “พุทธปัญญา” แทนคำว่า “ปัญญา” (ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๘ : ๕๐)

ในคำสอนทางพระพุทธศาสนา ปัญญาคือการรู้ความจริง เมื่อรู้ความจริงถึงที่สุดแล้วจะเกิดความเป็นอิสระในจิตใจ ปลอดพ้นจากสิ่งบีบคั้น หลุดพ้นจากสิ่งเศร้าหมองทั้งปวง เช่น ปราศจากความโลภ ความโกรธและความหลง เรียกว่า บรรลุภาวะวิมุตติ คือความพ้นทุกข์ [พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), ๒๕๔๐ ก, พิมพ์ครั้งที่ ๒ : ๘๗]

ปัญญามีความหมายกว้างขวางและหลากหลาย ในทางพุทธจริยศาสตร์ ปัญญา หมายถึง ความรู้ ความเข้าใจ ความสามารถแยกดี ชั่ว คุณ หรือโทษได้ด้วยเหตุผล จนในที่สุดสามารถกำจัดอวิชชา (ความไม่รู้จริง) เช่น ความไม่รู้จริงในเรื่องอริยสัจ ๔ (ความจริงอันประเสริฐ ๔ ประการ ได้แก่ ความจริงเรื่องทุกข์เหตุแห่งทุกข์ ความดับทุกข์ และทางไปสู่ความดับทุกข์) และปฏิเสธสมุปบาท (การเกิดขึ้นโดยการอิงอาศัยกันของเหตุกับผล) เกิดปัญญาวิมุตติ (ความหลุดพ้นด้วยปัญญา) สำเร็จเป็นพระอรหันต์ และพ้นทุกข์อย่างสิ้นเชิง [พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), ๒๕๕๑, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑ : ๒๓๑-๒๓๒]

ลักษณะของปัญญา คือรู้ เข้าใจ รู้จักคิด รู้วิธีวินิจฉัย รู้วิธีแก้ปัญหา และรู้วิธีสร้างสรรค์หรือดำเนินงานให้สำเร็จ ปัญญาที่สมบูรณ์จะมีองค์ประกอบอื่นด้วยคือความดีงามและความสุข ปัญญาเป็นตัวชี้้นำเราให้เห็นทางออกของปัญหาและสามารถพัฒนาตนเองได้

วิธีการแก้ปัญหาด้วยปัญญาของมนุษย์ก็คือ

- ก) การพิจารณาทุกข์ว่าเป็นปัญหา ต้องรู้ปัญหาหาก่อนว่าเป็นอะไร
- ข) การหาสมุทัย สืบสาวสาเหตุของปัญหา
- ค) การมีนิโรธ คือความดับทุกข์หรือความสิ้นปัญหาเป็นเป้าหมาย
- ง) ปฏิบัติตามมรรค คือวิธีการให้สามารถกำจัดปัญหาได้ [พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), ๒๕๓๕ : ๙๕-๙๖]

จุดหมายของพระพุทธศาสนาคือความพ้นทุกข์หรือที่เรียกกันในปัจจุบันว่า อิสระภาพ คือเป็นอิสระจากกิเลสและความทุกข์โดยเข้าใจความจริงของโลกและชีวิตอย่างถ่องแท้และรู้เท่าทันกฎธรรมชาติ ปัญญาทำให้เราเข้าถึงความจริง มีสัมมาทิฐิ (ความเห็นชอบ ความเห็นถูกต้อง) และไม่หลงผิด เช่นไม่เห็นว่าการพนันเป็นสิ่งที่ดีที่นำความร่ำรวยมาให้ ไม่หลงยึดติดในรูปลักษณะของตนเองจนต้องทำศีลยกรรม เสริมสวยตลอดเวลาจนเป็นอันตรายต่อชีวิต ปัญญาจึงส่งเสริมจริยธรรมของบุคคลและสังคมทำให้เราอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข

๒.๒ “แม่อุ้มบุญ” : ปฏิบัติการเพื่อความดีหรือความชั่ว

ประเด็นเรื่อง “แม่อุ้มบุญ” ในสังคมไทยอาจจำแนกออกได้ ๒ แนวคือ ๑) “แม่อุ้มบุญ” ที่เป็นเครือข่ายดี อุ้มบุญให้คู่สามีภรรยาโดยปราศจากการว่าจ้างและร่วมเลี้ยงดูบุตรที่เกิดมาเสมือนเป็นบุตรของตนเองด้วยความรักและเมตตา ๒) “แม่อุ้มบุญ” ที่เป็นหญิงรับจ้างตั้งครรภ์แทนหรือที่เรียกกันอย่างไม่เป็นทางการว่า “ธุรกิจการให้เช่ามดลูก” ซึ่งเป็นไปเพื่อค่าตอบแทน ไม่มุ่งเรื่องความรักและความสัมพันธ์ระหว่างแม่-ลูก ในการพิจารณาประเด็นเรื่อง “แม่อุ้มบุญ” นี้จะเน้น “แม่อุ้มบุญ” ประเภทหลังเท่านั้นเพราะเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับวัฒนธรรมไทย พระพุทธศาสนา และปัญหาของสังคมไทยปัจจุบัน

“แม่อุ้มบุญ” เป็นปรากฏการณ์ที่ตอบสนองความต้องการสืบทอดทายาทของมนุษย์โดยอาศัยความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี นายแพทย์ประเวศ วะสี ได้กล่าวถึงภัยจากวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีไว้ตอนหนึ่งว่า

วิทยาศาสตร์ถูกนำไปเชื่อมต่อการสร้างเทคโนโลยีมากกว่าจะใช้เพื่อการสร้างปัญญาของคนทั้งหมดในเรื่องทั้งหมด แม้วิทยาศาสตร์นำไปสู่การสร้างเทคโนโลยีที่เป็นประโยชน์เป็นอันมาก แต่ทิศทางใหญ่กว่าก็คือเทคโนโลยีนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทางสังคมอย่างรวดเร็ว เกิดโลกจริตขนาดใหญ่ ทำให้เกิดลัทธิวัตถุนิยมบริโภคนิยมกระจายไปทั่วโลก และเกิดโครงสร้างทางสังคมที่สนับสนุนการดำรงอยู่ของลัทธิวัตถุนิยมบริโภคนิยม (กองทุนส่งเสริมงานวัฒนธรรม, ๒๕๓๙ : ๑๕๕)

ความเจริญของวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีทำให้คู่สามีภรรยาที่มีบุตรยากหรือไม่สามารถมีบุตรได้ตามธรรมชาติไม่จำเป็นต้องบนบานอ้อนวอนสิ่งศักดิ์สิทธิ์เพื่อขอบุตร แต่สามารถใช้บริการทางการแพทย์เพื่อให้ผู้อื่นตั้งครรภ์แทนได้ ทำให้เกิดอาชีพการอุ้มครรภ์เพื่อเงินหรือ “แม่อุ้มบุญ” เชิงพาณิชย์ เกิดปัญหาความสัมพันธ์ระหว่างพ่อ-แม่-ลูก และเกิดปัญหาเรื่องคุณค่าของมนุษย์

หากพิจารณาในเชิงพุทธจริยศาสตร์ “แม่อุ้มบุญ” ทำให้เกิดคำถามเกี่ยวกับความดีและความชั่วในแนวคิดแนวปฏิบัติดังนี้

วารสารราชบัณฑิตยสภา
ปีที่ ๔๐ ฉบับที่ ๓ ก.ค.-ก.ย. ๒๕๕๘

รองศาสตราจารย์ ดร.ภัทรพร สิริกาญจน

๑๔๕

การพิจารณาเรื่องการทำดีทำชั่วในลัทธิเจตจำนงเป็นการพิจารณาด้านเจตนาของการกระทำและความสำนึกเรื่องหน้าที่ความเป็นพ่อแม่เริ่มต้นตั้งแต่ความมีเจตนาจะมีลูกหรือจะให้ลูกเกิดและตั้งใจที่จะเลี้ยงลูกด้วยความรักความเมตตา ดังที่ใน มหาตัมหาสังขยสูตร ได้แสดงไว้ว่า

แต่เมื่อใด มารดาบิดาอยู่ร่วมกัน มารดามีระดู และคันธัพพะ (ปฏิสนธิวิญญาณ) ก็ปรากฏ เมื่อนั้น เพราะปัจจัย ๓ ประการประชุมพร้อมกันอย่างนี้ การถือกำเนิดในครรภ์ จึงมีได้

มารดาอย่ามรักรักษาทารกในครรภ์นั้น ๙ เดือนบ้าง ๑๐ เดือนบ้าง จึงคลอดทารกผู้เป็นภรรยาหนักนั้นด้วยความกังวลใจมากและเลี้ยงทารกผู้เป็นภรรยาหนักนั้น ซึ่งเกิดแล้วด้วยโลหิตของตนด้วยความห่วงใยมาก (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙, ๑๒ : ๔๔๔)

ในกรณีนี้ กระบวนการเกิดจะเป็นไปได้เมื่ออาศัยความสัมพันธ์ทางเพศระหว่างบิดากับมารดา การอุ้มบุญจึงเป็นเพียงการฝากท้อง ฝากเลี้ยง ไม่ใช่แม่ที่แท้จริงซึ่งเป็นเจ้าของไข่ (เพราะมีระดู) แต่ถ้าแม่อุ้มบุญเป็นเจ้าของไข่ด้วยก็ต้องถือว่าเป็นแม่ที่แท้จริง ซึ่งต้องพิจารณาว่าทำดีหรือทำชั่วตามเกณฑ์จริยธรรมของความเป็นแม่ต่อไป

คำสอนทางพระพุทธศาสนาได้วางแนวการทำหน้าที่หรือการทำดีของบิดามารดาและบุตรไว้ กล่าวคือ สังคาลกสูตร ในพระไตรปิฎกได้กล่าวถึงหน้าที่ของบุตรที่มีต่อบิดามารดา อันได้แก่

- ก) ท่านเลี้ยงเรามา เราจักเลี้ยงท่านตอบ
- ข) จักทำกิจของท่าน
- ค) จักดำรงวงศ์ตระกูล
- ง) จักประพฤติตนให้เหมาะสมที่จะเป็นทายาท
- จ) เมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว ทำบุญอุทิศให้ท่าน

ส่วนบิดามารดามีหน้าที่ต่อบุตร คือ

- ก) ห้ามไม่ให้ทำความชั่ว
- ข) ให้ตั้งอยู่ในความดี
- ค) ให้ศึกษาศิลปวิทยา
- ง) หาภรรยา (สามี) ที่สมควรให้

จ) มอบทรัพย์สมบัติให้ในเวลาอันควร (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙, เล่มที่

๑๑ : ๒๑๒- ๒๑๓)

พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส อินทปัญโญ) หรือพุทธทาสภิกขุได้เน้นคุณธรรมความกตัญญู กตเวทีที่ลูกควรมีต่อพ่อแม่ด้วยคุณความดีและหน้าที่พ่อแม่มีต่อลูกดังกล่าวว่า

บัณฑิตทั้งหลาย มีพระพุทธเจ้าเป็นต้น ยกบิดามารดาขึ้นเป็นบุคคลแรกในเรื่องนี้ ก็เพราะเป็นบุคคลแรกในการให้กำเนิด ให้ปัจจัยเป็นเครื่องยังชีวิต ให้ความรู้ ให้การอบรมอุปนิสัยที่ดี และอื่น ๆ ที่เป็นผลดีอีกมากมาย----การซึ่มซาบในพระคุณของบิดามารดาจึงเป็นความกตัญญูหมายเลขหนึ่งของคนทุกชาติทุกภาษาในโลกนี้และโลกอื่นทุก ๆ โลก ผู้ไม่รู้คุณบิดามารดา ย่อมถูกจัดไว้ในฐานะเป็นบุคคลที่ใคร ๆ ไม่ควรใส่ใจในโลก (พุทธทาสภิกขุ, ๒๕๒๗ : ๘-๙)

พระคุณของพ่อแม่ตามที่ปรากฏในพระพุทธศาสนาอาจสรุปพอสังเขปได้ ๘ ประการคือ

- ก) ความปรารถนาที่จะมีลูก เห็นได้จากการบนบานขอลูกจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์
- ข) เป็นผู้ให้กำเนิด เห็นได้จากคำศัพท์ที่เรียก “พ่อ” ว่า “ชนก” และเรียก “แม่” ว่า “ชนนี” ซึ่งแปลว่า “ผู้ให้กำเนิด” หรือ “ผู้บังเกิดเกล้า”
- ค) เป็นผู้เลี้ยงดู เห็นได้จากหน้าที่และเจตนาธรรมของพ่อแม่ตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎก
- ง) เป็นผู้ชี้โลกนี้ให้แก่ลูก กล่าวคือ เป็นผู้สอนลูกให้รู้จักโลกและชีวิตเพื่อให้ลูกช่วยตนเองได้
- จ) เป็นพระพรหมของลูก เพราะมีคุณธรรมคือ พรหมวิหาร ๔ กล่าวคือ มีความเมตตากรุณายินดีในความสำเร็จของลูก (มุทิตา) และปล่อยวางไม่เรียกร้องสิ่งตอบแทนจากลูก (อุเบกขา)
- ฉ) เป็นบุพเพทพ เพราะเป็นเทวดาองค์แรกของลูก คอยช่วยเหลือปกป้องคุ้มครองและดูแลลูกอยู่เสมอ
- ช) เป็นบุพพอาจารย์ เพราะเป็นครูอาจารย์คนแรกของลูก คอยสั่งสอนอบรมลูกให้ช่วยตนเองได้ และให้เป็นคนดี
- ซ) เป็นอาหุเนยยบุคคล เพราะเป็นบุคคลที่ลูกควรเคารพบูชาเป็นเสมือนพระอรหันต์ของลูก การบำรุงเลี้ยงดูพ่อแม่จึงถือได้ว่าทำให้ลูกได้รับอานิสงส์ (ผลของกรรมดี, ผลอันน่าปรารถนา) อย่างยิ่ง [พระเทพวิสุทธิกวี (พิจิตร ฐิตวณฺโณ), ๒๕๔๐, พิมพ์ครั้งที่ ๘ : ๒๓-๒๙]

การบำรุงเลี้ยงดูพ่อแม่ ทำได้ ๒ ระดับ ในระดับต่ำคือการบำรุงเลี้ยงดูด้วยปัจจัย ๔ กล่าวคือให้อาหาร ที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่ม และยารักษาโรค ในระดับสูง คือการส่งเสริมให้พ่อแม่ได้ปฏิบัติธรรม คือ ทาน ศีล ภาวนา จนเกิดปัญญา สามารถช่วยตนเองให้พ้นทุกข์ได้ [พระครูศรีปัญญา牟尼 (อ่อน เทวนิกเถระ), ๒๕๑๑ : ๑๗๓]

ในกระบวนการทำหน้าที่ทั้งของลูกต่อพ่อแม่ และพ่อแม่ต่อลูกนั้น จะถูกต้องดีงามหรือไม่อาจพิจารณาได้ในกรอบของประโยชน์นิยม มนุษยธรรมนิยม ปรัชญานิยม และธรรมชาตินิยม เช่น ในกรณีของ “แม่อุ้มบุญ” “แม่” หรือ “มารดา” ต้องตระหนักในบทบาทของความเป็นแม่ซึ่งมีมากกว่าการ

ตั้งครุฑและการคลอต ในพุทธจริยศาสตร์ ผู้เป็นมารดาต้องปกป้องและเลี้ยงดูบุตรให้เจริญเติบโตและให้การศึกษาจนบุตรสามารถช่วยเหลือตนเองหรือพึ่งตนเองได้ “แม่อุ้มบุญ” ผู้ตั้งครุฑและคลอตบุตรนั้นย่อมต้องถือว่า อยู่ในฐานะของ “มารดา” มีหน้าที่ที่ต้องเลี้ยงดูบุตร ต้องเอื้อประโยชน์ต่อบุตรตามหลักการแบบประโยชน์นิยม มนุษยธรรมนิยม และปรีตนิยม ตามที่ได้กล่าวมาแล้ว เช่นเดียวกับบุตรก็ต้องให้ความเคารพนับถือ “แม่อุ้มบุญ” ในฐานะ “มารดา” ของตน นอกเหนือไปจาก “มารดา” ผู้เป็นเจ้าของไข่ เพราะเป็นผู้อุ้มครุฑและคลอตตนออกมา นอกจากนี้ ผู้ที่เกี่ยวข้องในเรื่องปฏิบัติการ “แม่อุ้มบุญ” ทุกฝ่าย เช่น แพทย์ผู้จัดทำการอุ้มบุญ หญิงเจ้าของไข่ ชายเจ้าของน้ำเชื้อ และหญิงผู้เป็นแม่อุ้มบุญ ต้องมีความเข้าใจโลกและชีวิตแบบธรรมชาตินิยมและปัญญานิยมให้มากขึ้น มองเห็นคุณค่าของการมีชีวิตที่สอดคล้องกับกฎของธรรมชาติ ไม่พยายามดัดแปลงธรรมชาติด้วยความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีจนเกิดปัญหาต่อการอยู่รอดของมนุษย์และการดำรงชีวิตอย่างเป็นสุข การใช้วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีให้เป็นประโยชน์สูงสุดต่อมนุษย์ได้นั้น จำเป็นต้องอาศัยปัญญาในการเข้าใจโลกและชีวิตตามความเป็นจริงและไม่ตกเป็นทาสของวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ดังที่พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) เมื่อครั้งดำรงสมณศักดิ์ที่พระเทพเวที ได้กล่าวไว้ตอนหนึ่งว่า

เทคโนโลยีไม่ได้ให้ตัวคุณภาพชีวิตโดยตรง เทคโนโลยีไม่ได้ให้ความสุขโดยตรง แต่เทคโนโลยีอำนวยความสะดวกที่มนุษย์จะมีคุณภาพชีวิตและมีความสุข เพราะฉะนั้น เราก็ต้องใช้โอกาสจากเทคโนโลยี การที่จะใช้โอกาสได้ผล มนุษย์จะต้องเป็นผู้มีความสามารถ การที่จะใช้โอกาสนั้น ก็คือการพัฒนาตนเอง [พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), ๒๕๓๑ : ๘๕]

๓. ผลกระทบของ “แม่อุ้มบุญ” ต่อวัฒนธรรมไทย

คำว่า “วัฒนธรรม” เป็นคำที่พลตรี พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ ได้ทรงบัญญัติขึ้นสำหรับคำว่า culture ในภาษาอังกฤษ (จางรงค์ ทองประเสริฐ, ๒๕๔๗ : ๑) พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) เมื่อครั้งดำรงสมณศักดิ์ที่พระธรรมปิฎกได้นิยาม “วัฒนธรรม” ว่าเป็น “การสั่งสมประสบการณ์ ความรู้ ความสามารถ ภูมิธรรม ภูมิปัญญาทั้งหมดที่ช่วยให้มนุษย์ในสังคมนั้น ๆ อยู่รอดและเจริญสืบต่อมาได้ และเป็นอยู่อย่างที่เป็นในบัดนี้” (กองทุนส่งเสริมงานวัฒนธรรม, ๒๕๓๙ : ๕๓) วัฒนธรรมไทยได้วางรากฐานอยู่บนคำสอนและวิถีปฏิบัติทางพระพุทธศาสนา นับตั้งแต่การก่อตั้งอาณาจักรสุโขทัยเป็นต้นมา กล่าวคือคนไทยนับถือพระพุทธศาสนาตั้งแต่ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๘ จนหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาได้ซึมซาบเข้าไปในจิตใจของคนไทยจนแยกจากความเป็นคนไทยไม่ได้ (จางรงค์ ทองประเสริฐ, ๒๕๔๗ : ๑๘)

วัฒนธรรมไทยแบ่งออกเป็น ๔ สาขา คือ

๑) คติธรรม (moral culture) คือวัฒนธรรมเกี่ยวกับหลักการดำเนินชีวิตในสังคมซึ่งได้มาจากพระพุทธศาสนา เช่น ความเมตตากรุณา ความซื่อสัตย์สุจริต

๒) เนติธรรม (legal culture) คือ วัฒนธรรมทางกฎหมาย รวมถึงขนบธรรมเนียมประเพณีซึ่งอาศัยหลักปฏิบัติตามพระพุทธศาสนา เช่น เรื่องศีล ผู้ที่มีศีลย่อมมีการกระทำและวาจาเรียบร้อย ไม่ละเมิดกฎหมายและขนบธรรมเนียมอันดีงาม

๓) วัตถุธรรม (material culture) คือ วัฒนธรรมทางวัตถุ หมายถึง สิ่งสร้างสรรค์เพื่อช่วยเหลือตนเองและสังคมให้มีความสุขความเจริญ อยู่ดี กินดี เช่น การทอผ้า การจักสาน ซึ่งอาศัยหลักพระพุทธศาสนาที่สอนให้คนเราพึ่งตนเองและขยันหมั่นเพียรเพื่อประโยชน์ของตนเองและส่วนรวม

๔) สหธรรม (social culture) คือ วัฒนธรรมทางสังคมที่เน้นเรื่องหน้าที่ตามหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา เช่น หน้าที่ระหว่างบิดามารดากับบุตรธิดา สามีกับภรรยา ครูกับศิษย์ (จางงศ์ทองประเสริฐ, ๒๕๔๗ : ๓๗-๓๘)

จะเห็นได้ว่า หลักธรรมเรื่องทศ ๖ ใน สิงคาลกสูตร เป็นการสอนให้บุคคลในฐานะสมาชิกของสังคมได้ตระหนักในหน้าที่ของตน หากแต่ละคนปฏิบัติหน้าที่ของตนได้ครบถ้วน สังคมก็จะมีความสุขหน้าที่เป็นเรื่องสำคัญมากกว่าสิทธิ นับตั้งแต่คนไทยรับอารยธรรมตะวันตกเข้ามาหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ เราได้เรียกร้องสิทธิของตนเองอย่างกว้างขวางจนลืมการทำหน้าที่ของตน วัฒนธรรมไทยจำเป็นต้องอิงอาศัยพระพุทธศาสนา ไม่อาจแยกออกจากพระพุทธศาสนาได้ และต้องปฏิบัติตามด้วยปัญญาเพื่อให้ได้ผลอย่างสร้างสรรค์ และไม่เกิดความเสียหาย แม้จะประยุกต์กับวัฒนธรรมอื่นบ้างก็ตาม

ในเรื่อง “แม่อุ้มบุญ” ก็เช่นกัน สังคมไทยควรดำเนินการให้สอดคล้องกับวัฒนธรรมไทยและแนวคิดแนวปฏิบัติทางพระพุทธศาสนา ไม่ควรปล่อยให้กรณี “แม่อุ้มบุญ” เป็นเรื่องวัตถุนิยมและบริโภคนิยม ซึ่งเป็นไปในเชิงพาณิชย์ ความสัมพันธ์ระหว่างพ่อ แม่ ลูก ควรเป็นไปด้วยความรัก ความเมตตา และความกตัญญูทเวที ไม่ใช่ความสัมพันธ์ระหว่างพ่อค้า แม่ค้ากับสินค้า ศาสตราจารย์สุมน อมรวิวัฒน์ ได้สะท้อนภาพของความรักที่พ่อแม่ควรมีต่อลูกและงดงามตามวัฒนธรรมไทยและวัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนาว่า

หัวใจของพ่อแม่ นั่น แน่นหนาหนัก และบางครั้งเหน็ดเหนื่อย รongรับ ชีวิตลูก
ที่ก่อเกิดมาทุกชีวิต ถนอมกล่อมเกลี้ยง อบรมเลี้ยงดู รักษาและห่วงใยลูกจากเด็กอ่อน
สู่ความเป็นทารก วัยเด็ก วัยรุ่น วัยเรียน จากเด็กน้อย สู่ความเป็นผู้ใหญ่ จนแก่เฒ่า
พ่อ-แม่ จะโอบอุ้มลูกไว้ในอ้อมกอดด้วยรักและอาทร ความรักของพ่อแม่ ไม่หวั่นไหว
มั่นคงเสมอ (ศาสตราจารย์ สุมน อมรวิวัฒน์, ๒๕๕๖ : ๒๒)

วารสารราชบัณฑิตยสภา

ปีที่ ๔๐ ฉบับที่ ๓ ก.ค.-ก.ย. ๒๕๕๘

รองศาสตราจารย์ ดร.ภัทรพร สิริกาญจน

๑๔๙

ความรักความเมตตาของพ่อแม่ที่มีต่อลูกเป็นความรู้สึกอย่างบริสุทธิ์ตามธรรมชาติของมนุษย์ ผู้มีใจสูงมีคุณธรรมเหนือกว่าสัตว์โลกประเภทอื่น เป็นแรงบันดาลใจให้เกิดความสำนึกในหน้าที่ของพ่อแม่ต่อลูกโดยไม่ต้องสั่งหรือบังคับด้วยข้อกฎหมายหรือบทบัญญัติใดใด กรณีของแม่อุ้มบุญก็เช่นกัน แม่อุ้มบุญไม่อาจปฏิเสธคุณธรรมของความเป็นแม่ได้ เมื่อ “แม่อุ้มบุญ” อยู่ในบริบทของวัฒนธรรมไทย จึงมีพันธกิจและภาระหน้าที่ที่จะต้องเป็น “แม่” ตามวัฒนธรรมไทยซึ่งตั้งอยู่บนหลักคิดและหลักปฏิบัติทางพระพุทธศาสนาในทำนองเดียวกัน ผู้เป็นลูกก็ควรตระหนักถึงคุณธรรมและหน้าที่ของความเป็นลูก ดังที่พระเทพวิสุทธิกวีได้แสดงธรรมตอนหนึ่งว่า

การบำรุงเลี้ยงพ่อแม่ซึ่งเป็นคุณธรรมที่ปฏิบัติกันอยู่ในหมู่ประชาชนชาวไทย เป็นวัฒนธรรมและประเพณีอันดีงามที่คนไทยควรทราบซึ่งลูกหลานไทยทุกคนควรรักษา และเทิดทูนไว้ให้คงอยู่กับชาติไทยของเราต่อไป เพราะการบำรุงเลี้ยงพ่อแม่นี้เป็นเหตุให้เกิดความสงบสุขและความอ่อนใจ ทั้งแก่ลูกและพ่อแม่ ทั้งก่อให้เกิดความสงบสุขแก่สังคมไทย โดยส่วนรวมด้วย [พระเทพวิสุทธิกวี (พิจิตร ฐิตวณโณ), ๒๕๔๐ : ๑๗]

องค์การสหประชาชาติได้กล่าวสรรเสริญยกย่องประเทศที่มีวัฒนธรรมเลี้ยงดูพ่อแม่ของตนเข้ายังขอร้องประเทศต่าง ๆ โดยเฉพาะชาวตะวันตกให้ถือเอาอย่างด้วย จะเห็นได้ว่า คนแก่หรือคนชราในประเทศตะวันตกมักอยู่โดดเดี่ยว ต้องช่วยตนเองหรืออยู่ในสถานดูแลคนชราของรัฐ จึงรู้สึกขาดความอบอุ่น ลูกหลานจะมาเยี่ยมก็เฉพาะในวันสำคัญ เช่น วันเกิดและวันคริสต์มาสเท่านั้น ในกรณีที่คนชราอยู่คนเดียว หากเจ็บป่วยหรือเสียชีวิตส่วนมากคนส่งนมจะรู้เป็นคนแรก เพราะมีคนมาส่งนมเป็นประจำทุกวัน โดยวางขวดนมไว้ที่ประตูหน้าบ้าน หากขวดนมยังวางอยู่ที่เดิม ๒-๓ วัน ไม่มีผู้ใดหยิบไป ก็แสดงว่า เจ้าของบ้านป่วยหรือมีปัญหา คนส่งนมก็จะแจ้งให้เจ้าหน้าที่ทราบ เมื่อเจ้าหน้าที่เข้าไปในบ้าน ก็มักจะพบว่าเจ้าของบ้านป่วยหนักหรือแม้แต่เสียชีวิตแล้ว [พระเทพวิสุทธิกวี (พิจิตร ฐิตวณโณ), ๒๕๔๐ : ๑๙-๒๐]

ค่านิยมของคนไทยในปัจจุบันซึ่งมีรัฐบาลที่พลเอก ประยุทธ์ จันทร์โอชา เป็นนายกรัฐมนตรี ได้กำหนดไว้ในแผนการปฏิรูปสังคมประการหนึ่งก็คือ ค่านิยมในการเชิดชูและอนุรักษ์วัฒนธรรมไทย กรณีแม่อุ้มบุญจึงไม่ใช่เป็นเพียงเรื่องของจริยธรรมทางการแพทย์และเรื่องสิทธิของเด็กเท่านั้น แต่ยังคงต้องพิจารณาในส่วนที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมไทยทั้งระบบ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง วัฒนธรรมทางสังคมและครอบครัว

๔. แนวคิดเพื่อแก้ปัญหาและพัฒนาการปฏิบัติต่อกรณี “แม่อุ้มบุญ”

เราไม่อาจขัดขวางความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และการพัฒนาทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นอย่างกว้างขวางในโลกปัจจุบันได้ สิ่งที่เราควรทำก็คือ การทำให้ความเจริญก้าวหน้าดังกล่าวสามารถประสานกลมกลืนได้กับวัฒนธรรมไทยของเรา เพื่อให้คนไทยสามารถใช้ประโยชน์จากวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีได้อย่างเกื้อกูลและยั่งยืนในชีวิตประจำวัน ซึ่งจะเป็นไปได้เมื่อเราจัดการกับความเจริญก้าวหน้าและประโยชน์จากวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีอย่างรับผิดชอบและไม่ประมาทโดยใช้สติปัญญา การใช้เทคโนโลยีอย่างขาดปัญญาจะทำให้เกิดปัญหา คือ

๑) ได้รับการตอบสนองด้วยคุณค่าเทียม หมายถึงการใช้เทคโนโลยีตอบสนองความอยากของตนเองอย่างไม่มีที่สิ้นสุด

๒) เสียสมดุลในชีวิต ทำให้ขาดความพอดี ซึ่งนำไปสู่การทำลายธรรมชาติ ระบบนิเวศ และการอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุขของมนุษย์

๓) ทำให้ขาดสติและความอดทนในการดำรงชีวิตซึ่งต้องมีทั้งความสุขและความทุกข์ [พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), ๒๕๔๐ ข, พิมพ์ครั้งที่ ๔ : ๙๒-๙๖]

การแก้ปัญหาดังกล่าวเป็นไปได้โดยการพัฒนาปัญญาซึ่งต้องเริ่มจากกระบวนการทางการศึกษา และกระบวนการศึกษาที่ได้ผลต้องประกอบไปด้วยวิธีการที่ถูกต้องเหมาะสม เช่น การเรียนรู้จากคนดีและปฏิบัติให้ถูกทาง ดังปรากฏในคำสอนทางพระพุทธศาสนาว่าด้วยปัญญาวุฒิชัยธรรม (ธรรมอันเป็นเครื่องเจริญปัญญา) อันประกอบด้วย

๑) สัมปรีทสังเสวะ คือ การคบหาคนดี

๒) สัมมัสมฺมสนฺนะ คือ การฟังธรรมหรือการฟังคำแนะนำจากคนดี

๓) โยนิโสมนสิการ คือ การรู้จักคิดให้ถูกวิธีหรือไตร่ตรองให้ลึกซึ้งรอบด้าน

๔) ธรรมานุธรรมปฏิบัติ คือ ปฏิบัติธรรมให้ถูกหลักให้สอดคล้องกับความมุ่งหมาย [พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), ๒๕๓๑ ก : ๕๐]

การศึกษาเป็นกระบวนการที่กินเวลาตลอดชีวิตและมีขอบเขตกว้างขวาง แต่การศึกษาที่เป็นประโยชน์ต่อการเสริมสร้างปัญญาคือ การศึกษาที่ส่งเสริมจริยธรรมเป็นสำคัญ เกิดขึ้นได้ในครอบครัว การฟังธรรมในวัดวาอาราม และในโรงเรียนหรือสถาบันการศึกษา เป็นต้น เราไม่อาจหวังผลสำเร็จทางการศึกษาให้เกิดการพัฒนาทางปัญญาและจริยธรรมได้จากโรงเรียนเท่านั้น หากองค์ประกอบอื่น ๆ ทางสังคม เช่น ครอบครัว สิ่งแวดล้อม การเมือง ระบบเศรษฐกิจ ยังขาดจริยธรรม

เมื่อสมาชิกของสังคมแต่ละคนมีการพัฒนาทางปัญญาและจริยธรรมแล้ว แม้จะมีกรณี “แม่อุ้มบุญ” เพราะความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยี แต่ก็ไม่ใช่สร้างปัญหาและไม่ทำลายวัฒนธรรมของคนไทยและสังคมไทย เพราะ “แม่อุ้มบุญ” ก็จะมีคามสำนึกและมีความรับผิดชอบต่อน้ำที่ของความเป็นแม่ และลูกที่เกิดจากแม่อุ้มบุญก็มีความผูกพันกับแม่อุ้มบุญในฐานะที่เป็นแม่ มีความกตัญญูต่เวทียุติ และมีความรับผิดชอบต่อน้ำที่ของความเป็นลูก ครอบครัวและสังคมไทยโดยรวมก็สามารถดำรงอยู่ได้ด้วยความร่วมมือเป็นสุข

๕. สรุป

สังคมไทยเคยมีวัฒนธรรมครอบครัวที่อบอุ่น แต่ในปัจจุบันสถาบันครอบครัวได้รับผลกระทบอย่างหนักจากการพัฒนาทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีตลอดจนการสังสรรค์วัฒนธรรม (acculturation) ที่คนไทยจำนวนมากรับวัฒนธรรมตะวันตกเข้ามาอย่างขาดสติปัญญา ทำให้บรรทัดฐานทางสังคม (social norm) ในหลายเรื่องของคนไทยเกิดความสั่นคลอน ในกรณีของ “แม่อุ้มบุญ” เป็นตัวอย่างหนึ่งที่ทำให้สมาชิกของสังคมหลายฝ่ายต้องตระหนักถึงปัญหาที่กระทบต่อค่านิยมทางสังคม (social value) ของคนไทย ทำให้ต้องทบทวนพฤติกรรมเพื่อให้ถูกต้องเหมาะสมและสอดคล้องกับหลักจริยธรรมของสังคม ซึ่งถ้าไม่เป็นไปตามค่านิยมและวัฒนธรรมไทย ก็ต้องดำเนินการให้มีการควบคุมทางสังคม (social control) เพื่อให้สมาชิกทุกคนของสังคมยอมรับและปฏิบัติตามบรรทัดฐานของสังคม เช่น กฎหมายระเบียบทางจารีตประเพณี นอกจากนี้ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) เมื่อครั้งดำรงสมณศักดิ์ที่พระเทพเวที ได้เตือนสติชาวไทยไว้อย่างน่าคิดว่า

เทคโนโลยีไม่ได้ให้ตัวคุณภาพชีวิตโดยตรง เทคโนโลยีไม่ได้ให้ความสุขโดยตรง แต่เทคโนโลยีอำนวยความสะดวกที่มนุษย์จะมีคุณภาพชีวิตและมีความสุข เพราะฉะนั้น เราก็ต้องใช้โอกาสจากเทคโนโลยี การที่จะใช้โอกาสได้ผล มนุษย์จะต้องเป็นผู้มีความสามารถในการที่จะใช้โอกาสนั้น ก็คือการพัฒนาตนเอง [พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), ๒๕๓๑ ข : ๘๕]

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

- กองทุนส่งเสริมงานวัฒนธรรม สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงศึกษาธิการ. (๒๕๓๙). *ชีวิตและงานผู้ทรงคุณวุฒิทางวัฒนธรรม*. กรุงเทพฯ : บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชซิ่ง จำกัด (มหาชน).
- จำนงค์ ทองประเสริฐ ราชบัณฑิต. (๒๕๔๗). *วัฒนธรรมไทย ภาษาไทย*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- ไทยรัฐ. ฉบับวันอาทิตย์ที่ ๓๑ สิงหาคม ๒๕๕๗, หน้า ๑๕.
- พระครูศิริปัญญา牟尼 (อ่อน เทวนิภาเถระ). (๒๕๑๑). *มงคลสูตร แปลโดยพิสดาร*. พระนคร : โรงพิมพ์ชวนพิมพ์.
- พระเทพวิสุทธิกวี (พิจิตร ฐิตวณฺโณ), (๒๕๔๐) *พระคุณของแม่*. พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต). (๒๕๓๑ ก). *พัฒนาปัญญา*. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป, จำกัด.
- พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต). (๒๕๓๕). *พุทธศาสนาในฐานะเป็นรากฐานของวิทยาศาสตร์*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต). (๒๕๓๑ ข). *อารยธรรมไทย ทางเลือกออกจากยุคพัฒนา*. กรุงเทพฯ : พลพันธ์การพิมพ์.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). (๒๕๔๐ ก). *การศึกษา พัฒนาการหรือบูรณาการ*. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : สหธรรมิก
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), (๒๕๔๐ ข). *ชีวิตในสังคมเทคโนโลยี*. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ : บริษัท สหธรรมิก จำกัด.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (๒๕๔๗). *ปฏิบัติธรรมให้ถูกทาง*. พิมพ์ครั้งที่ ๗๐. กรุงเทพฯ : บริษัท พิมพ์สวยจำกัด.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (๒๕๕๑). *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์*. พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. กรุงเทพฯ : เอส.อาร์.พริ้นติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด.

วารสารราชบัณฑิตยสภา
ปีที่ ๕๐ ฉบับที่ ๓ ก.ค.-ก.ย. ๒๕๕๘

รองศาสตราจารย์ ดร.ภัทรพร สิริกาญจน

๑๕๓

- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (๒๕๕๕). *พุทธธรรมฉบับปรับขยาย*. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ผลิธัมม. พุทธศาสนิกฯ. (๒๕๒๗). *โลกาจรอดได้แม้เพราะกตัญญูกตเวที*. กรุงเทพฯ : สมชายการพิมพ์.
- ภัทรพร สิริกาญจน. (๒๕๕๒). *การศึกษาแนวคิดทางจริยศาสตร์ในงานเขียนของพระพรหมคุณาภรณ์* (ป.อ. ปยุตฺโต). กรุงเทพฯ : บริษัท มิสเตอร์ก๊อปปี (ประเทศไทย) จำกัด.
- ภัทรพร สิริกาญจน. (๒๕๕๗). *พระพุทธศาสนาในประเทศไทย : เอกภาพในความหลากหลาย*. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (๒๕๓๙). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (๒๕๕๓). *พจนานุกรมศัพท์จิตวิทยา*. กรุงเทพฯ : โอเดียนสแควร์.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (๒๕๔๘). *พจนานุกรมศัพท์ปรัชญา อังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน*. กรุงเทพฯ : ราชบัณฑิตยสถาน.
- Admin. (2014). ความผิดเกี่ยวกับการอุ้มบุญ [online]. Available from : [http://www.thailawforum.com/tlf-blog/\[Access 29/8/14\]](http://www.thailawforum.com/tlf-blog/[Access 29/8/14]).
- Yuanrangsan, Chaiyaporn. (2014). *การอุ้มบุญ* [online]. Available from : [http://www.ispacethailand.com/สังคม/3374.html \[access 7/8/14\]](http://www.ispacethailand.com/สังคม/3374.html [access 7/8/14]).

ภาษาอังกฤษ

- Albert, Ethel M.; denise, Theodore C. and Peterfreund, Sheldon P. (1969). *Great Traditions in Ethics*. New York : D. Van Nostrand Company.
- Reese, W.L. (1980). *Dictionary of Philosophy and Religion : Eastern and Western Thought*. Atlantic Highlands, N.J. : Humanities Press, Inc.
- Runes, Dagobert D., ed. (1961). *Dictionary of Philosophy*. Paterson, New Jersey : Littlefield, Adams & Co.

Abstract **Surrogate Mother: The Evaluation according to Ethics and Thai Culture**

Pataraporn Sirikanchana

Associate Fellow of the Academy of Moral and Political Sciences,

The Royal Society of Thailand.

“Surrogate mother” is a woman who is pregnant for those who are unable to naturally give birth to a child. The process needs a reproductive technology and thus causes some serious problems in Buddhist ethics and Thai culture. The surrogate mother merely works for others and cannot claim that she is the real mother of a baby. Therefore, she cannot take the role of a mother according to the Buddhist teaching. The problem cannot be solved by the opposition to scientific and technological progress. On the contrary, it can be solved through prudence, responsibility, and wisdom. Especially, Thai people need to develop themselves through moral education, establish moral values for the sake of cultural preservation and uphold the institution of Thai family.

Keywords: surrogate mother, Buddhist ethics, Thai culture

การประเมินขณะเรียนรู้

รองศาสตราจารย์ ดร.ทศนา แคมมณี
ภาควิชาศึกษาศาสตร์และการเมือง
ราชบัณฑิตยสภา

บทคัดย่อ

จากทฤษฎีและงานวิจัยเกี่ยวกับการคิดเชิงอภิमान พบว่าผู้เรียนเกิดแรงจูงใจในการเรียนรู้ และเรียนรู้ได้ดีขึ้นเมื่อมีโอกาสได้คิดทบทวนและประเมินกระบวนการเรียนรู้ของตน เพราะทำให้ได้ข้อมูลที่เป็นประโยชน์ต่อการปรับปรุงและพัฒนาการเรียนรู้ของตนในขั้นต่อไป การประเมินขณะเรียนรู้เป็นการประเมินกระบวนการเรียนรู้และความก้าวหน้าในการเรียนรู้ของตนเองโดยผู้เรียน รวมทั้งการประเมินจากเพื่อนในระหว่างการเรียนรู้ โดยได้มีการคิดค้นกลยุทธ์และเทคนิควิธีต่าง ๆ ขึ้นอย่างหลากหลายเพื่ออำนวยความสะดวกแก่ครู/ผู้สอนในการนำไปใช้เป็นเครื่องมือกระตุ้นการคิดของผู้เรียน ทั้งนี้ ผู้สอนควรพยายามบูรณาการการประเมินขณะเรียนรู้ให้เป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการเรียนการสอน เพื่อช่วยให้ผู้เรียนสามารถนำตนเองในการเรียนรู้ได้มากขึ้น

คำสำคัญ: การประเมินขณะเรียนรู้, การประเมินการเรียนรู้, การประเมินตนเอง, การประเมินโดยเพื่อน

๑. ความสำคัญและแนวคิดในการประเมินการเรียนรู้

ในวงการศึกษา เป็นที่ทราบกันโดยทั่วไปแล้วว่า การประเมินผลการเรียนรู้เป็นขั้นตอนสำคัญที่สุดท้ายของการจัดการเรียนการสอน เป็นขั้นตอนที่ช่วยให้ครู/ผู้สอนรู้ว่า การสอนของตนบรรลุจุดมุ่งหมายที่กำหนดไว้หรือไม่ มากน้อยเพียงใด การประเมินผลการเรียนรู้เป็นกระบวนการประเมินและตัดสินผู้เรียนว่า มีความสามารถตามที่ต้องการหรือไม่ ผลของการประเมินจึงมีความสำคัญมาก เพราะเป็นการชี้เป็นชี้ตายคุณภาพและอนาคตของผู้เรียน และบ่งบอกถึงคุณภาพของโรงเรียนและสถานศึกษา เป็นกระบวนการที่มีอิทธิพลต่อการจัดการเรียนการสอนของครู/ผู้สอน และการจัดการศึกษาของโรงเรียนและสถานศึกษาเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อรัฐมีการกำหนดให้มีการประเมินคุณภาพและประกันคุณภาพทางการศึกษาขึ้นในทศวรรษที่ผ่านมา

หากจำแนกตามจุดประสงค์ของการประเมินแล้ว การประเมินผลการเรียนรู้ของผู้เรียนครอบคลุมการประเมิน ๓ ประเภท คือ

๑) การประเมินผลเพื่อการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ (pre-evaluation) เป็นการประเมินผลก่อนการเรียน เพื่อให้ได้ข้อมูลที่สำคัญและจำเป็นต่อการวางแผนจัดกิจกรรมการเรียนรู้ เช่น ลักษณะปัญหา

ความต้องการ วิธีการเรียนรู้ ความพร้อม ตลอดจนพื้นฐานความรู้ของผู้เรียน ข้อมูลจากการประเมินนี้มีประโยชน์ต่อการจัดการเรียนการสอนให้เหมาะสมกับผู้เรียน

๒) **การประเมินผลเพื่อพัฒนา** (formative evaluation) เป็นการประเมินผลการเรียนรู้ระหว่างทาง เพื่อให้ได้ข้อมูลย้อนกลับที่จะนำไปใช้ในการปรับปรุงและพัฒนากระบวนการเรียนรู้ของผู้เรียน และการปรับเปลี่ยนกลยุทธ์ในการสอนของครู/ผู้สอน

๓) **การประเมินผลรวบยอดเพื่อตัดสินผล** (summative evaluation) เป็นการประเมินผลการเรียนรู้ปลายทาง เพื่อตัดสินว่าหลังจากการเรียนรู้แล้วผู้เรียนสามารถบรรลุจุดมุ่งหมายของการเรียนการสอนหรือไม่ มากน้อยเพียงใด

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าทฤษฎีหรือหลักการทางการประเมินได้ระบุไว้อย่างชัดเจนแล้วว่า ครู/ผู้สอนควรมีการประเมินอะไรและอย่างไร แต่ในทางปฏิบัติมักพบว่า *การประเมินผลการเรียนรู้รวบยอด* เป็นการประเมินที่มีการปฏิบัติกันมากที่สุด ในขณะที่การประเมินอีก ๒ ประเภท คือ *การประเมินก่อนการเรียนและการประเมินระหว่างทาง* ยังมีการปฏิบัติจริงค่อนข้างน้อย สาเหตุที่การประเมินหลังจบบทเรียนได้รับความสำคัญและมีการปฏิบัติมากที่สุดก็อาจเนื่องมาจากความจำเป็นที่ครู/ผู้สอนต้องรายงานผลการเรียนรู้ให้ผู้เรียนและผู้เกี่ยวข้องทราบ รวมทั้งผลการเรียนรู้ของผู้เรียนเป็นหลักฐานเชิงประจักษ์ที่แสดงถึงการปฏิบัติงานของครู/ผู้สอน และคุณภาพของการจัดการศึกษาของโรงเรียน/สถานศึกษา ส่วนการประเมินก่อนเรียนและการประเมินระหว่างทางนั้นเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับตัวครู/ผู้สอนโดยเฉพาะ จึงขึ้นอยู่กับความรับผิดชอบของครูแต่ละคนที่จะตัดสินใจ

ความเคลื่อนไหวทางการประเมินมีความก้าวหน้ามาตามลำดับ จวบจนปัจจุบัน การทบทวนกระบวนการทัศน์ในการประเมิน รวมทั้งความก้าวหน้าของทฤษฎีและการวิจัยทางการเรียนการสอน ส่งผลให้เกิดการปรับและเพิ่มเติมแนวคิดและแนวทางในการประเมินการเรียนรู้ให้มีความชัดเจนขึ้นและสมบูรณ์ขึ้น โดยมีการจัดจำแนกประเภทของการประเมินการเรียนรู้ไว้ ๓ ประเภท ดังนี้

๑) **การประเมินเพื่อการเรียนรู้** (Assessment for Learning: AfL) เป็นการประเมินเพื่อให้ได้ข้อมูลเกี่ยวกับผู้เรียน ที่ครู/ผู้สอนสามารถนำไปใช้ประโยชน์ในการวางแผนจัดกิจกรรมการเรียนรู้ การปรับเปลี่ยนกลยุทธ์ในการสอน หรือการปรับเปลี่ยนกลยุทธ์ในการเรียนของผู้เรียน ประกอบด้วย (๑) การประเมินก่อนเรียน (pre-assessment) หรือการประเมินเพื่อวินิจฉัย (diagnostic assessment) ซึ่งเป็นการประเมินจากข้อมูลพื้นฐานต่าง ๆ ของผู้เรียน เช่น ความรู้พื้นฐาน ผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน ลีลาการเรียนรู้ของผู้เรียน ความถนัด ความสนใจ ปัญหาและความต้องการต่าง ๆ และ (๒) การประเมินเพื่อพัฒนา (formative assessment) ซึ่งครู/ผู้สอนสามารถทำได้ตั้งแต่ผู้เรียนเริ่มต้นการเรียนรู้ไปจนจบการเรียนรู้

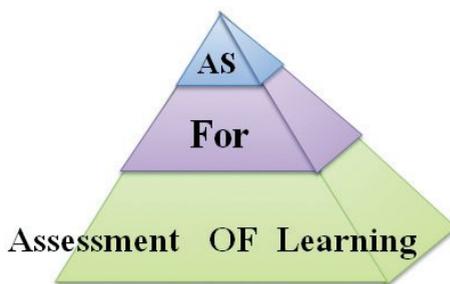

๒) การประเมินขณะเรียนรู้ (Assessment as Learning: AaL) เป็นการประเมินโดยผู้เรียน ขณะดำเนินการเรียนรู้ เพื่อช่วยให้เกิดความตระหนักรู้ในกระบวนการคิดและกระบวนการเรียนรู้ของตนเอง และสามารถวางแผนพัฒนาการเรียนรู้ของตนเองให้ก้าวหน้าไปสู่จุดมุ่งหมายที่ต้องการ เป็นการประเมินที่เน้น การให้ผู้เรียนประเมินตนเอง (self assessment) และประเมินเพื่อน (peer assessment) โดยการ ใช้เทคนิคต่าง ๆ เช่น การตั้งคำถามตรวจสอบการเรียนรู้ของตน และใช้ผลการประเมินในการกำหนด เป้าหมายและวางแผนการเรียนรู้ ครู/ผู้สอนทำหน้าที่กระตุ้นการคิดของผู้เรียนในการตรวจสอบการเรียนรู้ การกำหนดเป้าหมายการเรียนรู้ รวมทั้งการแสวงหากลยุทธ์และวิธีการในการพัฒนาการเรียนรู้ของตน

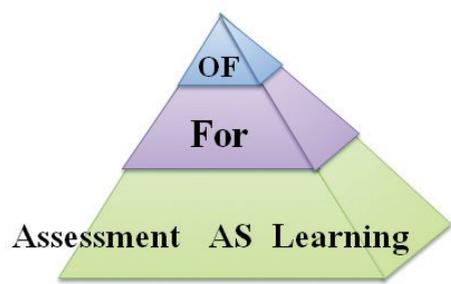
๓) การประเมินผลการเรียนรู้ (Assessment of Learning: AoL) เป็นการประเมินเพื่อ การตัดสินผลการเรียนรู้ของผู้เรียนเมื่อสิ้นสุดการเรียน เพื่อดูว่าผู้เรียนบรรลุจุดมุ่งหมายการเรียนรู้ที่กำหนด มีความรู้ ความเข้าใจ สมรรถนะและคุณลักษณะที่พึงประสงค์ตามมาตรฐานที่กำหนดหรือไม่ โดยครู/ ผู้สอนเป็นผู้มีบทบาทหลักในการประเมิน การประเมินมีลักษณะเป็นการประเมินรวบยอด (summative assessment) ที่ใช้จุดมุ่งหมายหรือผลลัพธ์การเรียนรู้เป็นมาตรฐานการประเมิน โดยใช้วิธีการและ เครื่องมือประเมินที่มีคุณภาพเชื่อถือได้ ผลของการประเมิน นอกจากจะใช้ตัดสินความสามารถในการเรียนรู้ ของผู้เรียนแล้ว ยังสามารถนำไปใช้ในการปรับปรุงและพัฒนาการเรียนการสอนได้ด้วย

ครู/ผู้สอนสามารถใช้ข้อมูลจากการประเมินทั้ง ๓ ประเภทดังกล่าวในการกระตุ้นการเรียนรู้ของ ผู้เรียน (feed up) การให้ข้อมูลย้อนกลับเกี่ยวกับพฤติกรรมและผลการเรียนรู้แก่ผู้เรียน (feedback) และการกระตุ้นเพื่อต่อยอดการเรียนรู้ของผู้เรียน (feed forward)

การประเมินทั้ง ๓ ประเภท ล้วนมีความสำคัญต่อการจัดการเรียนการสอนและการเรียนรู้ ของผู้เรียน การประเมินเพื่อการเรียนรู้ช่วยให้ครู/ผู้สอนจัดกิจกรรมการเรียนรู้ให้เหมาะสมกับผู้เรียน การประเมินขณะเรียนรู้ช่วยให้ผู้เรียนตระหนักรู้ในกระบวนการเรียนรู้ของตน รู้จุดอ่อน จุดแข็ง และ จุดบกพร่องต่าง ๆ ทำให้สามารถปรับปรุงพัฒนาการเรียนรู้ของตนเองให้ก้าวหน้าไปสู่เป้าหมายได้ และ

พีระมิตการประเมินดั้งเดิม
(Traditional Assessment Pyramid)

พีระมิตการประเมินที่ปรับใหม่
(Reconfigured Assessment Pyramid)

แผนภาพที่ ๑ แนวคิดความสมดุลในการประเมินทั้ง ๓ ประเภท (Earl, L., 2003)

การประเมินผลการเรียนรู้รวบยอดช่วยให้รู้ว่า ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ได้ตามมาตรฐานที่กำหนดหรือไม่ ดังนั้นจึงเป็นความจำเป็นที่ครู/ผู้สอนจะต้องมีการประเมินทั้ง ๓ ประเภท เพื่อให้ได้ผลการประเมินที่สมบูรณ์ ทั้งนี้ได้มีแนวคิดใหม่ในการปรับสัดส่วนของการประเมินทั้ง ๓ ประเภท ให้เกิดความสมดุลในการประเมิน การเรียนรู้ของผู้เรียน ดังแสดงในแผนภาพที่ ๑ ต่อไปนี้

จากแผนภาพข้างต้นแสดงให้เห็นถึงแนวคิดดั้งเดิมของการประเมินทั้ง ๓ ประเภท ที่ให้ความสำคัญกับการประเมินผลการเรียนรู้ (AoL) มากที่สุด รองลงมาคือ การประเมินเพื่อการเรียนรู้ (AfL) และ น้อยที่สุดคือ การประเมินขณะเรียนรู้ (AaL) แต่แนวคิดใหม่ได้ปรับเปลี่ยนให้ความสำคัญกับการประเมิน ขณะเรียนรู้มากที่สุด ส่วนการประเมินผลการเรียนรู้ให้ไปแทนที่ในตำแหน่งน้อยที่สุด ทั้งนี้เพราะมีงานวิจัยที่สนับสนุนอย่างชัดเจนว่า การตระหนักรู้ถึงความก้าวหน้าของตนในการเรียนรู้จากการประเมินขณะ เรียนรู้เป็นแรงจูงใจภายในที่มีอิทธิพลต่อการเรียนรู้ของผู้เรียนมากกว่าผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน (Black, P. and Wiliam, D., 1998)

ด้วยเหตุที่แนวคิดทางการประเมินการเรียนรู้ได้ปรับเปลี่ยนไป ให้ความสำคัญกับการประเมิน ขณะเรียนรู้มากขึ้น ครู/ผู้สอนจึงจำเป็นต้องศึกษาและสร้างความเข้าใจในเรื่องนี้ให้มากขึ้น บทความนี้ จึงเน้นการให้หลักการ แนวปฏิบัติ และเทคนิคต่าง ๆ ในการประเมินขณะเรียนรู้ ซึ่งครู/ผู้สอนสามารถ นำไปใช้หรือบูรณาการในการจัดการเรียนการสอนของตน

๒. แนวคิดพื้นฐานของการประเมินขณะเรียนรู้ (Assessment as Learning: AaL)

๒.๑ การประเมินขณะเรียนรู้มีรากฐานแนวคิดมาจากทฤษฎีและงานวิจัยเกี่ยวกับการเรียนรู้ ของมนุษย์ที่ว่า การเรียนรู้ไม่ได้เป็นเพียงกระบวนการรับความรู้จากผู้รู้ตามความเชื่อเดิมเท่านั้น แต่เป็น กระบวนการทางปัญญาหรือกระบวนการทางสมองที่ผู้เรียนต้องเป็นผู้ดำเนินการเอง โดยนำความรู้หรือ ข้อมูลที่รับเข้ามา ไปเชื่อมโยงกับความรู้เดิมหรือไปจัดกระทำและสร้างความหมายให้เกิดขึ้น โดยอาศัย ทักษะกระบวนการทางปัญญาหรือทักษะกระบวนการคิดของตน จนเกิดเป็นความเข้าใจที่มีความหมาย ต่อตนเอง ทั้งนี้ผู้เรียนแต่ละคนสามารถสร้างความรู้ ความเข้าใจดังกล่าวได้ ด้วยวิธีการที่หลากหลาย แตกต่างกันไปตามความรู้ ประสบการณ์ ความสนใจ และวิธีการเรียนรู้ที่ตนถนัด โดยในกระบวนการสร้าง ความรู้ ความเข้าใจ หรือกระบวนการเรียนรู้นั้น หากผู้เรียนมีการตระหนักรู้ในกระบวนการคิดของตนและ ประเมินตนเองได้ ก็จะสามารถปรับเปลี่ยนวิธีการเรียนรู้และพัฒนาการเรียนรู้ของตนให้ไปสู่เป้าหมาย ที่ต้องการ การตระหนักรู้ในกระบวนการคิดของตน และความสามารถในการประเมินตนเอง จึงเป็นกุญแจ สำคัญของการเรียนรู้ ทำให้ผู้เรียนเกิดแรงจูงใจในการเรียนรู้ มีการปรับเปลี่ยนและพัฒนาการเรียนรู้ รวมทั้งควบคุมกำกับตนเองให้ก้าวหน้าไปอย่างต่อเนื่อง การประเมินตนเองจึงเป็นยุทธวิธีที่ส่งเสริม

ให้ผู้เรียนสามารถนำตนเองในการเรียนรู้และรับผิดชอบการเรียนรู้ของตนเองได้ ข้อค้นพบนี้ได้รับการสนับสนุนจากผลงานวิจัยจำนวนมาก ซึ่งได้ข้อสรุปที่สอดคล้องกันว่า ผู้เรียนเกิดแรงจูงใจในการเรียนรู้จากการเห็นช่องทางความก้าวหน้าของตนในการเรียนรู้มากกว่าการรู้คะแนนผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน

๒.๒ การประเมินขณะเรียนรู้เป็นแนวคิดที่ได้รับอิทธิพลจากทฤษฎีการคิดเกี่ยวกับการรู้คิด หรือ การคิดเชิงอภิมาน (metacognition) ซึ่งกล่าวว่า บุคคลที่สามารถตระหนักรู้ถึงการคิดของตนเองและมีการคิดเกี่ยวกับการคิดของตน จะสามารถประเมินตนเอง และนำผลการประเมินไปใช้ในการปรับเปลี่ยนและพัฒนาการเรียนรู้ของตนได้ รวมทั้งจะเกิดแรงจูงใจในการควบคุมกำกับตนเองให้พัฒนาก้าวหน้าไปจนกระทั่งบรรลุเป้าหมายที่กำหนดไว้ บุคคลที่มีความสามารถในการคิดและการควบคุมกำกับตนเองดังกล่าว จึงมักประสบความสำเร็จในการเรียนรู้และการทำงานต่าง ๆ

การคิดเชิงอภิมานมีองค์ประกอบสำคัญ ๓ ประการ คือ

๒.๒.๑ **ความรู้เกี่ยวกับการคิดเชิงอภิมาน (metacognitive knowledge or awareness)** มี ๓ ด้าน คือ

๑) ความรู้ด้านข้อมูล ข้อเท็จจริง (factual or declarative knowledge) คือ รู้ว่า มีข้อมูล ข้อเท็จจริงอะไร (what) ที่ควรนำมาใช้ในการคิดพิจารณา

๒) ความรู้ด้านกระบวนการหรือวิธีการ (procedural knowledge) เป็นความรู้เชิงกลยุทธ์และวิธีการในการทำงาน คือรู้ว่า ควรจะอย่างไร (how)

๓) ความรู้ด้านเงื่อนไข (conditional knowledge) เป็นความรู้เกี่ยวกับเงื่อนไขการใช้ความรู้ในการทำงานต่าง ๆ เช่น ควรใช้ความรู้ใดกับใคร (who) ที่ไหน (where) เมื่อไหร่ (when) ทำไม (why) จึงจะช่วยให้การคิดการทำงานนั้น ๆ ประสบความสำเร็จ

๒.๒.๒ **ความสามารถในการวางแผนควบคุมกำกับและประเมินการคิดเชิงอภิมานของตน (metacognitive regulation)** ประกอบด้วย

๑) การวางแผน (planning) หมายถึง การคิดวางแผนงานว่า ควรจะต้องทำอะไรอย่างไร ทำไม เพื่อให้บรรลุเป้าหมายที่กำหนด โดยในกระบวนการวางแผนจำเป็นต้องใช้การคิดเชิงกลยุทธ์ การจัดเตรียมปัจจัยที่จำเป็น และการแสวงหาทรัพยากร เทคโนโลยี เครื่องมือและวัสดุอุปกรณ์ที่เหมาะสมมาใช้ในการทำงาน

๒) การกำกับติดตาม (monitoring) หมายถึง การติดตาม ตรวจสอบการดำเนินงาน รวมทั้งแก้ปัญหาและอุปสรรคต่าง ๆ เพื่อให้งานเป็นไปตามแผนและบรรลุเป้าหมายที่กำหนดให้

๓) การประเมิน (evaluation) หมายถึง การตัดสินประสิทธิผลและประสิทธิภาพของการทำงานตามเกณฑ์ที่กำหนด รวมทั้งกลยุทธ์และวิธีการที่ใช้ในการทำงาน

๒.๒.๓ ประสบการณ์เกี่ยวกับการคิดเชิงอภิमान (metacognitive experience) เป็นประสบการณ์ที่แต่ละบุคคลได้รับจากการใช้ความรู้เกี่ยวกับการคิดเชิงอภิमान และการควบคุมกำกับ การคิดเชิงอภิमानของตนในการเรียนรู้และการทำงานต่าง ๆ ความสำเร็จและความล้มเหลวของ ประสบการณ์ที่บุคคลได้รับ ย่อมเป็นบทเรียนให้แก่บุคคลนั้นในการคิดและการทำงานครั้งต่อไป

ทฤษฎีการคิดเกี่ยวกับการคิดหรือการคิดเชิงอภิมานนี้ชี้ให้เห็นว่า บุคคลที่มีความสามารถในการตระหนักรู้การคิดของตนเอง และสามารถประเมินตนเองได้นั้น เมื่อจะทำอะไร มักจะมีการ คิดพิจารณาข้อมูล ข้อเท็จจริงเกี่ยวกับตนเอง ลักษณะของงานที่ทำ รวมทั้งเงื่อนไขต่าง ๆ ในการทำงาน และมีการวางแผนงาน ติดตามกำกับตนเองในการทำงานโดยมีการตรวจสอบและประเมินการทำงาน ของตนเองเป็นระยะ ๆ ทำให้รู้ความก้าวหน้าของตนในการดำเนินงาน รู้จุดแข็ง จุดอ่อน และข้อบกพร่องต่าง ๆ ของตน ซึ่งข้อมูลเหล่านี้มักจะส่งผลให้เกิดความคิด การปรับเปลี่ยน และการพัฒนางานของตนให้ก้าวหน้า และดีขึ้นเรื่อย ๆ บุคคลที่มีการคิดในระดับนี้จึงมีแรงจูงใจและความพยายามที่จะเรียนรู้หรือทำงานใด ๆ ให้ประสบความสำเร็จได้มากกว่าผู้ที่ไม่มีการคิดดังกล่าว

การประเมินขณะเรียนรู้ (AaL) เป็นแนวคิดที่ได้รับอิทธิพลจากทฤษฎีดังกล่าว ข้างต้น การเปิดโอกาสให้ผู้เรียนได้ประเมินตนเองขณะเรียนรู้สามารถช่วยพัฒนาการเรียนรู้ของผู้เรียน ให้บรรลุเป้าหมายรวมทั้งสามารถพัฒนาการคิดเชิงอภิมานของผู้เรียนไปพร้อมกัน

๓. สรุปความหมายของการประเมินขณะเรียนรู้

การประเมินขณะเรียนรู้ หมายถึง กระบวนการรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับกระบวนการคิดและ กระบวนการเรียนรู้ของผู้เรียนโดยตัวผู้เรียนเองระหว่างการเรียนรู้ เพื่อตรวจสอบความก้าวหน้าใน การเรียนรู้และประเมินการเรียนรู้ของตนและของเพื่อน และนำผลการประเมินมาใช้กำหนดเป้าหมาย การเรียนรู้ และวางแผนการเรียนรู้ขั้นต่อไป รวมทั้งติดตามกำกับตนเองให้ดำเนินการตามแผน และ พัฒนาการเรียนรู้ของตนเองจนบรรลุเป้าหมายที่ต้องการ การประเมินขณะเรียนรู้เป็นวิธีการที่สามารถ ยกกระดับผู้เรียนจากฐานะของผู้เรียนไปสู่ฐานะผู้ประเมิน โดยเน้นการประเมินกระบวนการคิดและ กระบวนการเรียนรู้เป็นสิ่งสำคัญ

๔. บทบาทผู้เรียนในการประเมินขณะเรียนรู้

ในการประเมินขณะเรียนรู้ ผู้เรียนมีบทบาทสำคัญในการดำเนินการดังนี้

๔.๑ ผู้เรียนมีการเรียนรู้วิธีการประเมินตนเอง การประเมินเพื่อน วิธีการให้ วิธีการรับ และวิธีการ ใช้ข้อมูลย้อนกลับ รวมทั้งการรับฟังความคิดเห็น และการให้ข้อเสนอแนะ

๔.๒ ผู้เรียนรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับการเรียนรู้ของตนเองและเพื่อน และประเมินการเรียนรู้ของตนเองและเพื่อน โดยใช้กลยุทธ์และวิธีการต่าง ๆ เช่น การตั้งคำถามตรวจสอบการเรียนรู้ของตน การตอบคำถามด้วยตนเอง การคิดสะท้อนประสบการณ์การเรียนรู้ รวมทั้งการพัฒนาเครื่องมือและใช้เครื่องมือในการตรวจสอบการเรียนรู้ของตน

๔.๓ ผู้เรียนใช้ผลการประเมินในการกำหนดเป้าหมาย และเกณฑ์การประเมินความสำเร็จในการเรียนรู้ขั้นต่อไปร่วมกับครู/ผู้สอน

๔.๔ ผู้เรียนวางแผนการเรียนรู้ เลือกกลยุทธ์ และวิธีการที่จะนำไปสู่เป้าหมาย

๔.๕ ผู้เรียนติดตามกำกับการเรียนรู้ของตนเองให้เป็นไปตามแผน

การที่ผู้เรียนได้ประเมินกระบวนการเรียนรู้ของตนเอง และควบคุมกำกับการเรียนรู้ของตนเองนี้ สามารถช่วยพัฒนาผู้เรียนให้มีความรับผิดชอบในการเรียนรู้และนำตนเองในการเรียนรู้ได้ นอกจากนี้ยังเพิ่มความสามารถในการคิดสะท้อน (reflective thinking) และเพิ่มระดับความเข้าใจในสาระที่เรียนได้ด้วย

๕. บทบาทครู/ผู้สอนในการประเมินขณะเรียนรู้

บทบาทสำคัญของครู/ผู้สอนในการประเมินขณะเรียนรู้ มีดังนี้

๕.๑ ให้ผู้เรียนมีส่วนร่วมในการกำหนดเป้าหมาย (learning goals) และเกณฑ์การประเมินความสำเร็จในการเรียนรู้ (success criteria)

๕.๒ ออกแบบการสอนให้ผู้เรียนมีการประเมินตนเอง และประเมินเพื่อนขณะเรียนรู้ โดยใช้เทคนิคและเครื่องมือต่างๆ

๕.๓ สร้างความรู้ความเข้าใจให้แก่ผู้เรียนเกี่ยวกับการรู้คิด (knowledge of cognition) เช่น ความรู้เกี่ยวกับกลยุทธ์ในการเรียนรู้ และการใช้กลยุทธ์ต่าง ๆ อย่างเหมาะสม ความรู้เกี่ยวกับการวิเคราะห์ตนเองและปัจจัยต่าง ๆ ที่มีผลต่อพฤติกรรมและการกระทำของตน

๕.๔ สร้างความรู้ความเข้าใจให้แก่ผู้เรียนเกี่ยวกับการคิดเชิงอภิमानและกลยุทธ์ในการติดตามกำกับตนเอง รวมทั้งวิธีการประเมินตนเอง วิธีการประเมินเพื่อน วิธีการให้ การรับ การใช้ข้อมูลย้อนกลับ และวิธีการให้ข้อเสนอแนะ

๕.๕ กระตุ้นให้ผู้เรียนตรวจสอบการเรียนรู้และประเมินการเรียนรู้ของตน โดยใช้เทคนิคและวิธีการต่าง ๆ เช่น การใช้คำถามชี้แนะทางปัญญา (cognitive guided questions) การสร้างและการใช้เครื่องมือตรวจสอบการเรียนรู้ และการสร้างเกณฑ์การประเมินร่วมกัน

๕.๖ ให้ข้อมูลย้อนกลับแก่ผู้เรียนในด้านต่าง ๆ เช่น ด้านผลงาน การทำงาน การคิด การปฏิบัติ

๕.๗ ให้ผู้เรียนนำผลจากการประเมินไปใช้ในการกำหนดเป้าหมาย การวางแผน และการพัฒนาการเรียนรู้ขั้นต่อไป โดยให้คำปรึกษาแนะนำผู้เรียนตามความเหมาะสม

๕.๘ กระตุ้นและติดตามการควบคุมกำกับตนเองในการเรียนรู้ของผู้เรียน โดยการพูดคุย ซักถาม และเก็บข้อมูลหลักฐานการเรียนรู้ของผู้เรียน

บทบาทครู/ผู้สอนในการประเมินขณะเรียนรู้ดังกล่าว สามารถแสดงเป็นแผนภาพได้ ดังนี้

แผนภาพที่ ๒ บทบาทสำคัญของครู/ผู้สอนในกระบวนการประเมินขณะเรียนรู้

(Ministry of Education, Ontario, 2010)

๖. กลยุทธ์ วิธีการ และเทคนิคต่าง ๆ ในการประเมินตนเองขณะเรียนรู้

กลยุทธ์ วิธีการ และเทคนิคต่าง ๆ ที่สามารถนำมาใช้ในการประเมินขณะเรียนรู้มีหลากหลาย ในที่นี้ได้คัดเลือกวิธีการที่นิยมใช้กันโดยทั่วไปมานำเสนอ พอเป็นตัวอย่างให้ครู/ผู้สอนที่สนใจนำไปศึกษา และพัฒนาเพิ่มเติมให้ตอบสนองต่อความต้องการเฉพาะของตน

๖.๑ การตั้งคำถามตรวจสอบการเรียนรู้ของตน

เพื่อให้ผู้เรียนได้ตระหนักรู้ในการคิดของตน รวมทั้งมีการควบคุมกำกับการทำงานของตน ครู/ผู้สอน และ/หรือผู้เรียนสามารถตั้งคำถามที่ช่วยให้ผู้เรียนตรวจสอบการเรียนรู้ของตนได้

ตัวอย่างคำถามเพื่อตรวจสอบการเรียนรู้ของตน

- การเรียนรู้เรื่องนี้มีวัตถุประสงค์อะไร
- ฉันรู้อะไรเกี่ยวกับเรื่องนี้บ้าง
- ฉันไม่รู้อะไร
- ฉันอยากรู้อะไร
- มีกลยุทธ์หรือวิธีการอะไรบ้างที่ฉันรู้ และจะนำมาใช้ในการเรียนรู้ได้อย่างไร

ฯลฯ

ตัวอย่างคำถามเพื่อประเมินตนเองในการทำงานร่วมกับผู้อื่น

- วันนี้ฉันได้ทำอะไรให้แก่กลุ่มบ้าง
- วันนี้ฉันเป็นผู้ฟังที่ดีเพียงใด
- วันนี้ฉันได้ทำอะไรที่เป็นอุปสรรค/ขัดขวางการทำงานของกลุ่มบ้าง
- วันนี้มีปัญหาอะไรเกิดขึ้นบ้าง ฉันได้ทำอะไรเพื่อช่วยแก้ปัญหาเหล่านั้น สิ่งที่ได้ฉันได้ทำ แก้ปัญหา

ได้หรือไม่ ถ้าฉันไม่ได้ทำ เหตุใดจึงไม่ทำ

ฯลฯ

๖.๒ การเขียนข้อความสั้น ๆ สะท้อนความคิด ความรู้สึกตามหัวข้อที่กำหนด

การช่วยให้ผู้เรียนตระหนักรู้ในความคิด ความรู้สึกของตนในการเรียนรู้ สามารถทำได้โดยให้ผู้เรียนเขียนข้อความสั้น ๆ แสดงความคิด ความรู้สึกของตนที่มีอยู่ตามหัวข้อที่กำหนดให้ เช่น

- วันนี้ฉันรู้สึก.....
- เมื่อเห็นงานที่จะต้องทำ ฉันรู้สึก.....
- สิ่งที่ทำให้ฉันหนักใจ คือ.....
- สิ่งที่สามารถช่วยให้ฉันคลายความหนักใจได้ คือ.....
- ฉันต้องการความช่วยเหลือในด้าน.....
- ฉันควรศึกษาหาความรู้เพิ่มเติมในเรื่อง.....
- ฉันคิดว่า ฉันจะทำงานนี้ได้สำเร็จ ถ้า.....

ฯลฯ

๖.๓ การสร้างและใช้รูบริกส์ในการประเมิน (rubrics)

การให้ผู้เรียนร่วมกันสร้างรูบริกส์ในการประเมินจะทำให้ผู้เรียนรู้และเข้าใจความคาดหวังหรือมาตรฐานการเรียนรู้ที่ตนต้องไปให้ถึง ช่วยให้ผู้เรียนรู้ว่า ตนควรจะทำอะไร เพื่อให้บรรลุเป้าหมาย

หรือมาตรฐานนั้น และเมื่อสร้างรูบริกส์แล้วผู้เรียนควรได้ใช้รูบริกส์นั้นในการประเมินตนเองและเพื่อน รูบริกส์จึงเป็นเครื่องมือที่ช่วยทั้งในด้านกระบวนการเรียนรู้และด้านการประเมินการเรียนรู้ของผู้เรียน

๖.๔ การเขียนบันทึกการเรียนรู้ (learning logs, learning journals)

การเขียนบันทึกการเรียนรู้เป็นกลยุทธ์หนึ่งที่สามารถช่วยให้ผู้เรียนได้ทบทวน และเกิดการตระหนักรู้ในกระบวนการเรียนรู้ของตน ทำให้มองเห็นประเด็นที่ควรปรับปรุงพัฒนา นำไปสู่การวางแผนการพัฒนา แสวงหากลยุทธ์มาใช้ในการพัฒนา และดำเนินการพัฒนาต่อไป

ครู/ผู้สอนสามารถใช้กลยุทธ์นี้ได้โดยการมอบหมายให้ผู้เรียนเขียนบันทึกการเรียนรู้ หลังจากการเรียนรู้บทเรียน หลังจากการทำงานชิ้นใดชิ้นหนึ่ง หลังจากการทำงานกลุ่มร่วมกับเพื่อน หรือ หลังจากทำกิจกรรมใด ๆ โดยการคิดสะท้อน (reflect) ประสบการณ์และการเรียนรู้ต่าง ๆ ที่ได้รับ วิเคราะห์ประเด็นที่ต้องการทำความเข้าใจ วิเคราะห์กระบวนการคิดและประเมินการเรียนรู้ของตน แล้วจึงกำหนดประเด็น เป้าหมาย และกลยุทธ์ที่จะใช้ในการพัฒนาต่อไป

๖.๕ การประเมินตนเองจากแฟ้มสะสมผลงาน (portfolio)

ในกระบวนการที่ผู้เรียนเลือกผลงานของตนเองเพื่อบรรจุในแฟ้มสะสมผลงานของตน ผู้เรียนสามารถประเมินตนเองได้โดยใช้คำถาม เช่น

- ๑) ชิ้นงานที่เลือกดีกว่าชิ้นงานอื่นอย่างไร?
- ๒) ฉันทำงานชิ้นนี้ได้อย่างไร?
- ๓) ฉันได้พบอุปสรรคหรือปัญหาอะไรในการทำงานชิ้นนี้?
- ๔) ฉันได้แก้ปัญหานั้นได้อย่างไร?
- ๕) ฉันตั้งใจจะทำอะไรต่อไป?
- ๖) ฉันจะทำสิ่งนั้นอย่างไร?

ฯลฯ

๖.๖ การประเมินตนเองโดยใช้เทคนิคให้ข้อมูลย้อนกลับแบบแซนด์วิช (feedback sandwich)

การให้ข้อมูลย้อนกลับแก่ตนเองโดยใช้เทคนิคแซนด์วิช ก็คือ การให้ข้อมูลทางบวกก่อน เพื่อช่วยให้เกิดความรู้สึกที่ดี แล้วจึงให้ข้อมูลทางลบซึ่งอาจจะทำให้ใจเสียไปบ้าง แต่สุดท้ายก็ให้สิ่งดี ๆ ที่จะช่วยให้เกิดกำลังใจที่ดีต่อไป ดังตัวอย่าง

ข่าวดี (good news)	เรื่องที่ผมทำได้ดี คือ.....
ข่าวร้าย (bad news)	แต่สิ่งที่ผมคิดว่า น่าจะปรับเปลี่ยนหรือทำให้ดีกว่านี้ คือ.....
ข่าวดี (good news)	ฉันสามารถปรับปรุงหรือทำให้ดีกว่านี้ได้ โดยใช้วิธี.....

๖.๗ เทคนิคหลากหลายสำหรับการประเมินขณะเรียนรู้

มีเทคนิคจำนวนมากที่ครู/ผู้สอนสามารถเลือกใช้ เพื่อส่งเสริมให้ผู้เรียนได้ประเมินตนเองขณะเรียนรู้ เช่น

๖.๗.๑ เทคนิคคิด ๑ นาที

คือ การให้ผู้เรียนหยุดกิจกรรมหรืองานต่าง ๆ ที่กำลังทำอยู่แล้วคิดทบทวนสิ่งที่เกิดขึ้น ประเมินการทำงานของตนและของเพื่อน แล้วนำผลการประเมินมาใช้ในการปรับปรุงและพัฒนางานที่กำลังทำอยู่ให้ดีขึ้น

๖.๗.๒ เทคนิค ถามเอง-ตอบเอง

คือ การให้ผู้เรียนตั้งคำถามโดยให้แนวหรือคำถามหลัก แล้วให้ผู้เรียนตั้งคำถามย่อยแล้วตอบคำถามนั้นด้วยตัวเอง ดังตัวอย่างต่อไปนี้

เทคนิค ถามเอง – ตอบเอง

	ตัวอย่างคำถาม	คำตอบ
การตระหนักรู้ ฉันกำลังทำอะไร?	<ul style="list-style-type: none"> ● ฉันกำลังทำอะไรอยู่? ● ฉันทำไม? ● คุ่มใหม่ที่จะทำ? ● มีทางเลือกอื่นไหม? <p>ฯลฯ</p>	
การควบคุมกำกับตนเอง ฉันทำอะไร? อย่างไร?	<ul style="list-style-type: none"> ● วิธีการที่ใช้เหมาะสมไหม? ● มีวิธีการอื่นที่ดีกว่าไหม? ● ฉันจะต้องทำอะไรต่อไป? ● ฉันจะทำเรื่องนั้นอย่างไร? ● มีทางเลือกอื่นอีกไหม? <p>ฯลฯ</p>	
การประเมินตนเอง	<ul style="list-style-type: none"> ● ฉันประสบความสำเร็จเพียงใด? 	

๖.๗.๓ เทคนิคสัญญาณไฟจราจร (traffic light)

เทคนิคนี้เป็นเทคนิคที่ช่วยให้ผู้เรียนหยุดกิจกรรมการเรียนรู้และทบทวนการเรียนรู้ของตนว่า ขณะนี้ตนอยู่ตรงจุดใด

- เรื่องอะไรที่ยังไม่เข้าใจสงสัยต้องหยุด ไปต่อไม่ได้ ให้ใช้สัญญาณไฟสีแดง
- เรื่องใดที่พอเข้าใจแต่อาจจะยังมีข้อสงสัยไม่ชัดเจนอยู่บ้าง จุดนี้ให้ใช้สัญญาณไฟ

สีเหลือง คือ ระวัง อย่าเพิ่งรีบไป

- ส่วนเรื่องใดที่เข้าใจดีแล้ว ไปต่อได้เลย ให้ใช้สัญญาณไฟสีเขียว

เทคนิคนี้จะช่วยให้ผู้เรียนเห็นภาพการเรียนรู้ของตนเองและรู้ว่า ควรจะทำอะไรต่อไป

๖.๗.๔ เทคนิค ICE

เทคนิคนี้ใช้การถามตนเองใน ๓ ประเด็น เพื่อช่วยให้ผู้เรียนไม่หลงทาง หรือหลงประเด็นในการเรียนรู้ เนื่องจากขณะเรียนรู้ ผู้เรียนอาจหลงออกนอกทาง สัมภาพใหญ่หรือภาพรวมของกิจกรรมที่กำลังทำอยู่ ประเด็นคำถาม ๓ ประเด็น คือ

Ideas อะไรคือมโนทัศน์หลัก/พื้นฐานความคิด/แนวคิด/หลักการ/ข้อเท็จจริงของสิ่งที่กำลังทำ

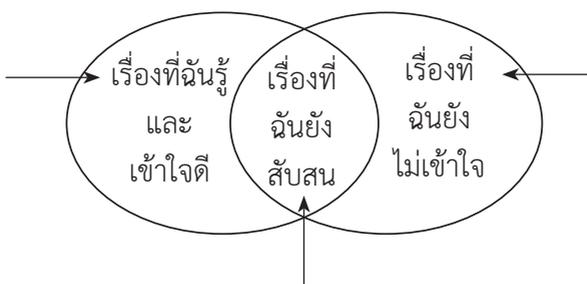
Connections สิ่งที่กำลังทำมีองค์ประกอบ แบบแผน หรือความเชื่อมโยงกันอย่างไร

Extensions จะปรับ ประยุกต์ หรือถ่ายโอนการเรียนรู้ที่มีได้อย่างไร

๖.๗.๕ เทคนิคการใช้ผังกราฟิกแบบต่าง ๆ (graphic organizers)

ครู/ผู้สอนสามารถกระตุ้นให้ผู้เรียนคิดทบทวนการเรียนรู้ของตนเอง โดยใช้ผังกราฟิกแบบต่าง ๆ ที่มีใช้กันอยู่โดยทั่วไป หรืออาจให้ผู้เรียนสร้างผังขึ้นมาด้วยตนเองก็ได้ ตัวอย่างผังกราฟิกที่สามารถนำมาใช้ได้ เช่น

๑) ผัง Venn Diagram

๒) ผัง SWOT Analysis

Strengths	จุดแข็ง	Weaknesses	จุดอ่อน
Opportunities	โอกาส	Threats	อุปสรรค

๓) ตาราง PMI

Plus	Minus	Interesting
สิ่งที่ทำได้ดี	สิ่งที่ต้องปรับปรุง	สิ่งที่น่าลองทำ

๔) ตาราง KWHL

K	W	H	L
ฉันรู้อะไร What do I KNOW?	ฉันต้องการจะทำอะไร What do I WANT to find out?	ฉันจะทำอย่างไร How will I learn?	ฉันได้เรียนรู้รู้อะไร What have I LEARNT?

๗. หลักการ วิธีการ และเทคนิคในการประเมินเพื่อนขณะเรียนรู

การประเมินขณะเรียนรูเป็นการประเมินที่เน้นการให้ผู้เรียนประเมินตนเอง เพื่อให้เกิดการตระหนักรู้ในกระบวนการคิดและกระบวนการเรียนรูของตนเอง ทำให้ผู้เรียนเห็นจุดที่เป็นปัญหาอุปสรรคในการเรียนรูของตนเอง อย่างไรก็ตาม การประเมินตนเองตามการรับรู้ของตนเองอาจไม่สมบูรณ์ เพราะทุกคนมีจุดบอดที่ตนเองมองไม่เห็นหรือตระหนักรู้ แต่คนอื่นกลับมองเห็น การได้รับข้อมูลย้อนกลับตามการรับรู้ของผู้อื่นจึงมีความสำคัญเช่นกัน หากผู้เรียนได้รับข้อมูลจากทั้ง ๒ แหล่ง คือทั้งจากการรับรู้ของตนเองและผู้อื่นก็จะช่วยให้ผู้เรียนได้รับข้อมูลที่สมบูรณ์ขึ้น การประเมินตนเองก็จะมีผลถูกต้องตามความเป็นจริงมากขึ้น

ด้วยเหตุนี้ ในการประเมินขณะเรียนรู ครู/ผู้สอนจึงควรส่งเสริมให้ผู้เรียนมีการประเมินตนเองและประเมินเพื่อน เพื่อให้ผู้เรียนแต่ละคนจะได้รับข้อมูลย้อนกลับจากผู้อื่น ซึ่งสามารถนำมาพิจารณาประกอบกับการประเมินตนเอง อย่างไรก็ตาม ในการประเมินเพื่อน ครู/ผู้สอนจำเป็นต้องให้ความรู้ ความเข้าใจ และฝึกทักษะการให้ข้อมูลย้อนกลับ (feedback) อย่างเหมาะสม เพราะหากไม่เหมาะสมอาจเกิดผลข้างเคียงในทางลบตามมา ผู้เรียนจึงควรมีความเข้าใจในหลักการและวิธีการประเมินเพื่อนอย่างเหมาะสม ดังนี้

๗.๑ หลักการในการประเมินเพื่อน

๗.๑.๑ การประเมินจำเป็นต้องมีเกณฑ์ที่เหมาะสมในการประเมิน และเกณฑ์ที่ใช้ควรเป็นเกณฑ์ที่ผู้ประเมินและผู้รับการประเมินยอมรับ

๗.๑.๒ ควรมีการรวบรวมข้อมูลเพื่อใช้ในการประเมิน โดยใช้วิธีการและเครื่องมือที่เหมาะสม

๗.๑.๓ เมื่อมีการประเมินควรประเมินตามเกณฑ์ที่ตั้งไว้ โดยมีหลักฐาน ข้อมูลสนับสนุน
อนึ่ง มีข้อสังเกตที่พบจากงานวิจัยว่า ผู้เรียนเพศชายมักประเมินเพื่อนรุนแรงกว่าประเมินตนเอง ส่วนผู้เรียนเพศหญิงมักประเมินตนเองรุนแรงกว่าประเมินเพื่อน

๗.๒ หลักการให้ข้อมูลย้อนกลับ (feedback)

การให้ข้อมูลย้อนกลับ โดยทั่วไปมีทั้งทางลบและทางบวกซึ่งจะให้ผลดี หากมีลักษณะดังนี้

๗.๒.๑ การให้ข้อมูลย้อนกลับทางบวก หรือการชม หรือการเสริมแรง มีหลักดังนี้

- ๑) ชมตรงตามความจริง ระบุพฤติกรรมหรือการกระทำที่เกิดขึ้นจริง
- ๒) ชมด้วยความจริงใจ ไม่ใช่แสร้งชมหรือชมเพื่อผลประโยชน์บางอย่าง
- ๓) ชมให้พอดี ไม่มากจนเกินไป ไม่น้อยจนเกินไป และไม่บ่อยจนเกินไป
- ๔) ชมให้เหมาะกับกาลเทศะ ชมให้ดูกาลเทศะต้องไม่ก่อให้เกิดผลเสียแก่ผู้รับคำชม

๗.๒.๒ การให้ข้อมูลย้อนกลับทางลบหรือการติ มีหลักดังนี้

- ๑) ติด้วยความหวังดี เพื่อให้เกิดประโยชน์แก่ผู้รับคำติ

๒) ไม่ดีโดยใช้อารมณ์ หรือขณะที่กำลังมีอารมณ์โกรธ ไม่พอใจ ไม่ใช้การตีเป็นการระบายอารมณ์

๓) ในการตี ไม่ควรใช้คำพูดในเชิงตัดสินบุคคล (judgmental) ควรระบุหรือบอกพฤติกรรมที่บุคคลนั้นแสดงออก โดยอธิบายว่า เป็นปัญหาอย่างไร และเสนอแนะพฤติกรรมที่ต้องการให้เกิดขึ้น รวมทั้งผลดีที่จะได้รับหากมีปรับพฤติกรรม

๔) ในการตี ผู้ตีอาจให้คำแนะนำในการปรับปรุงพฤติกรรมได้ แต่ควรให้ในลักษณะเสนอแนะ ไม่ใช่การบังคับ

๕) ควรตรวจสอบความเข้าใจของผู้รับข้อมูลย้อนกลับว่า เข้าใจตรงตามความหมาย และเจตนาของผู้ให้หรือไม่ หากไม่ตรง ควรปรับความเข้าใจให้ตรงกัน

๖) เมื่อให้ข้อมูลย้อนกลับและคำแนะนำแล้ว ผู้ให้ควรให้อิสระแก่ผู้รับ ในการพิจารณาที่จะทำหรือไม่ทำตามคำแนะนำ ไม่ควรโกรธหรือไม่พอใจหากผู้รับไม่ทำตามคำแนะนำ

๗.๓ หลักการรับข้อมูลย้อนกลับ

การให้ข้อมูลย้อนกลับจะได้ผลดีหากให้เหมาะสม การรับข้อมูลย้อนกลับก็เช่นเดียวกัน ควรรับอย่างเหมาะสมจึงจะเกิดผลดี หลักทั่วไปในการรับข้อมูลย้อนกลับทั้งทางบวกและทางลบ มีดังนี้

๗.๓.๑ ควรเปิดใจกว้าง รับฟังข้อมูลด้วยใจเป็นกลาง ไม่โกรธหรือไม่พอใจผู้ให้ข้อมูลย้อนกลับ

๗.๓.๒ ไม่ปฏิเสธหรือป้องกันตัวเอง ควรรับฟังให้จบความ

๗.๓.๓ ตระหนักว่า “คนเรามีทั้งส่วนดีส่วนเสียเป็นธรรมดา” และ “คนทุกคนมีจุดบอดที่ตนมองไม่เห็น แต่คนอื่นเห็น” การที่คนอื่นให้ข้อมูลย้อนกลับแก่เรา ช่วยให้เราเห็นจุดบอดของเรา ถ้าเป็นส่วนดีเราควรภูมิใจและรักษาความดีนั้นไว้ ถ้าเป็นส่วนเสียก็จะเป็นโอกาสให้เราได้ปรับปรุงพัฒนาตนเองให้ดีขึ้น ข้อมูลย้อนกลับจึงเป็นประโยชน์ต่อเรามาก

๗.๓.๔ เมื่อรับฟังข้อมูลย้อนกลับแล้ว มีความสงสัยไม่เข้าใจอะไร ควรซักถามให้เข้าใจชัดเจน

๗.๓.๕ นำข้อมูลที่ได้รับมาพิจารณาด้วยใจเป็นกลาง คิดไตร่ตรองโดยอาจจำเป็นต้องหาข้อมูลเพิ่มเติมและตัดสินใจว่า จะใช้ประโยชน์จากข้อมูลย้อนกลับหรือไม่ อย่างไร

๗.๔ วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล และเครื่องมือในการเก็บข้อมูล

วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลมีหลายวิธี เช่น การสังเกต การสัมภาษณ์ การอภิปราย การร่วมกิจกรรม การศึกษาผลงาน/ชิ้นงาน การอ่านบันทึกสะท้อนความคิด ซึ่งการจะเลือกใช้วิธีการใดนั้น ควรเลือกให้เหมาะสมกับวัตถุประสงค์และสถานการณ์

เครื่องมือในการเก็บข้อมูลมีหลากหลาย ขึ้นอยู่กับวิธีการที่เลือกใช้ เช่น แบบสังเกต แบบสัมภาษณ์ แบบสอบถาม แบบวัด (ความคิดเห็น เจตคติ พฤติกรรม) แบบสอบ แบบบันทึก แบบตรวจสอบรายการ (checklist)

๗.๕ เทคนิคต่าง ๆ ในการประเมินเพื่อน

เทคนิคในการประเมินเพื่อนมีหลากหลายเช่นเดียวกับการประเมินตนเอง ดังตัวอย่างต่อไปนี้

๗.๕.๑ เทคนิค feedback strips

ครู/ผู้สอนจัดทำแบบฟอร์มสั้น ๆ ให้ผู้เรียนประเมินเพื่อน ดังตัวอย่าง

<p>ชื่อ (....ผู้รับการประเมิน.....)</p> <ul style="list-style-type: none"> ● วันนี้คุณทำได้ดีในเรื่อง..... ● สิ่งที่คุณสามารถพัฒนา/ปรับปรุงให้ดีขึ้นอีก คือ..... ● สิ่งที่คุณน่าจะลองทำ คือ.....

๗.๕.๒ เทคนิค feedback buddy

ให้ผู้เรียนจับคู่กับเพื่อน และต่างคนต่างอ่านบันทึกการเรียนรู้ของเพื่อนแล้วให้ข้อมูลย้อนกลับแก่กันและกัน โดยใช้เทคนิค feedback sandwich

๗.๕.๓ เทคนิค feedback postbox

ให้ผู้เรียนเขียน feedback strips ให้เพื่อนโดยไม่ลงชื่อ แล้วนำไปหย่อนลงในกล่อง/ตู้ไปรษณีย์ของเพื่อนคนนั้น

๗.๕.๔ เทคนิคการสังเกต

ให้ผู้เรียนสังเกตพฤติกรรมของเพื่อนในการทำกิจกรรม/การทำงาน โดยใช้แบบสังเกตที่สร้างขึ้นให้สอดคล้องกับสิ่งที่ต้องการสังเกต หลังจากนั้นจึงให้ผู้เรียนบอกหรือเขียนผลการสังเกตให้เพื่อนทราบ

๗.๕.๕ เทคนิค peer feedback protocols

ครู/ผู้สอนจัดให้ผู้เรียนผลัดเปลี่ยนกันเป็นผู้ให้และผู้รับข้อมูลย้อนกลับ โดยมีการกำหนดกติกา หรือแบบแผนที่ชัดเจน และมีผู้จัดบันทึกข้อมูลทั้งหมด ซึ่งอาจนำไปติดแสดงบนบอร์ดหรือโปสเตอร์เพื่อศึกษาร่วมกัน

๘. การบูรณาการประเมินขณะเรียนรู้ในกิจกรรมการเรียนการสอน

จากสาระที่กล่าวไว้ในหัวข้อ ๖ และ ๗ จะเห็นได้ว่า มีกลยุทธ์ วิธีการ และเทคนิคหลากหลายที่ครู/ผู้สอนสามารถนำมาใช้ในการประเมินขณะเรียนรู้ ซึ่งลักษณะของการประเมินที่ดี ก็คือ การบูรณาการ การประเมินและการสอนให้ประสานกลมกลืนเป็นเรื่องหรือเป็นเนื้อเดียวกัน ครู/ผู้สอนที่มีความเข้าใจในวัตถุประสงค์และคุณสมบัติหรือลักษณะของการประเมินขณะเรียนรู้สามารถเพิ่มการประเมินขณะเรียนรู้เข้าไปในวัตถุประสงค์ของการเรียนการสอน และออกแบบการเรียนการสอนให้ครอบคลุมวัตถุประสงค์ ซึ่งจะช่วยให้การประเมินขณะเรียนรู้รวมเป็นเนื้อเดียวกันกับกิจกรรมการเรียนการสอน

เพื่อช่วยให้ครู/ผู้สอนมีความเข้าใจในคำอธิบายข้างต้นชัดเจนขึ้น และเห็นแนวทางในการบูรณาการ การประเมินกับการสอน จึงจะขอยกตัวอย่างให้เห็นเป็นรูปธรรม ดังนี้

ในการสอนภาษาไทยในหัวข้อ “การเขียนเรียงความ” ให้แก่นักเรียนชั้นมัธยมศึกษา ครูต้องการให้นักเรียนเขียนเรียงความที่น่าสนใจ และมีคุณสมบัติตามหลักการเขียนเรียงความที่ดี โดยครูต้องการส่งเสริมให้นักเรียนใช้ความคิดให้มากขึ้น เพื่อให้เกิดความเข้าใจและจดจำได้มากขึ้น ดังนั้นแทนที่ครูจะบอกหลักการเขียนเรียงความให้แก่นักเรียนตรง ๆ ครูเลือกใช้วิธีสอนแบบอุปนัย โดยให้นักเรียนวิเคราะห์ตัวอย่างเรียงความทั้งที่ดีและไม่ดี และสรุปหลักการเขียนเรียงความที่ดีจากตัวอย่างนั้นได้ด้วยตนเอง การที่นักเรียนได้วิเคราะห์หาจุดดี จุดด้อยของตัวอย่างที่ให้ และสรุปได้ด้วยตนเองนี้ ย่อมช่วยให้นักเรียนเกิดความเข้าใจในเรื่องนั้นมากขึ้น หลังจากได้ข้อสรุปหลักการเขียนเรียงความที่ดีแล้ว ครูจึงให้นักเรียนฝึกปฏิบัติการเขียนเรียงความในหัวข้อใดหัวข้อหนึ่งให้มีคุณสมบัติตามหลักการที่สรุปได้ ซึ่งโดยทั่วไปครูจะเป็นผู้ตรวจให้คะแนน และให้ข้อเสนอแนะแก่นักเรียน แต่ในกรณีนี้ครูเห็นว่า ควรส่งเสริมให้นักเรียนได้ประเมินตนเอง เพราะจะช่วยให้นักเรียนค้นพบข้อบกพร่องของตนด้วยตัวเอง ซึ่งจะเป็นแรงจูงใจให้นักเรียนมีการตั้งเป้าหมายและดำเนินการปรับปรุงและพัฒนาตนเองอย่างต่อเนื่อง ดังนั้น หลังจากนักเรียนสรุปหลักการเขียนเรียงความได้แล้ว ครูจึงเพิ่มกิจกรรมให้นักเรียนร่วมกันจัดทำรูบริกส์ในการประเมินเรียงความ โดยอาศัยหลักการเขียนเรียงความที่สรุปได้ การได้จัดทำรูบริกส์ประเมินเรียงความนี้ จะช่วยให้นักเรียนตระหนักรู้ความคาดหวังหรือเกณฑ์ประเมินความสำเร็จ ทำให้สามารถกำหนดเป้าหมายการเรียนรู้ของตน และหาวิธีการที่จะบรรลุเป้าหมายนั้น เช่น ถ้าต้องการจะเขียนเรียงความให้มีคุณภาพดีมากจะต้องทำอะไรบ้างอย่างไร จึงจะไปถึงเป้าหมายนั้น

หลังจากนักเรียนจัดทำรูบริกส์ได้แล้ว (โดยครูอาจต้องสอนวิธีการทำและคอยให้คำแนะนำ) จึงให้นักเรียนลงมือเขียนเรียงความ แล้วใช้รูบริกส์ที่จัดทำไว้แล้วประเมินเรียงความของตนเอง ต่อไปจึงให้จับคู่กับเพื่อนแลกเปลี่ยนเรียงความกันอ่าน แล้วประเมินเรียงความของเพื่อน หลังจากนั้นให้นักเรียนนำผลการประเมินทั้งของตนเองและของเพื่อนมาใช้ในการปรับปรุงและพัฒนาการเขียนเรียงความต่อไป

จากตัวอย่างที่กล่าวข้างต้นจะเห็นได้ว่า การส่งเสริมให้นักเรียนจัดทำรูบริกส์การประเมิน และใช้รูบริกส์ในการประเมินผลงานของตนเองและของเพื่อน เป็นเทคนิคหนึ่งในการประเมินขณะเรียนรู้ ซึ่งครูได้บูรณาการเข้าไปในการสอนอย่างกลมกลืนเป็นเนื้อเดียวกันกับกิจกรรมการเรียนรู้สาระที่กำหนด

๙. บทสรุป

การประเมินขณะเรียนรู้เป็นการประเมินที่จัดอยู่ในประเภทของการประเมินเพื่อพัฒนา (formative assessment) ซึ่งเป็นการประเมินระหว่างการเรียนรู้ เพื่อช่วยให้ผู้เรียนตระหนักรู้ในกระบวนการเรียนรู้ และความก้าวหน้าในการเรียนรู้ของตน โดยผู้เรียนเป็นผู้ประเมินตนเองและประเมินเพื่อน และใช้ผลการประเมินในการกำหนดเป้าหมายการเรียนรู้ของตน วางแผนการพัฒนา เลือกลยุทธ์ในการพัฒนา ดำเนินการพัฒนา และควบคุมกำกับตนเองในการเรียนรู้ให้ก้าวหน้าไปสู่เป้าหมายที่ต้องการ การประเมินขณะเรียนรู้ได้รับความสำคัญเพิ่มขึ้นมากจากอดีต เนื่องจากมีงานวิจัยสนับสนุนว่า การตระหนักรู้ในกระบวนการเรียนรู้ และความก้าวหน้าในการเรียนรู้ของตนเป็นแรงจูงใจที่มีอิทธิพลต่อผู้เรียนในการเรียนรู้ มากกว่าผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน

ในการประเมินขณะเรียนรู้ ผู้เรียนมีบทบาทในการตรวจสอบกระบวนการเรียนรู้ คิดสะท้อน ประสพการณ์การเรียนรู้ของตน และประเมินตนเองรวมทั้งเพื่อน แล้วนำผลการประเมินไปใช้ในการกำหนดเป้าหมาย วางแผนการเรียนรู้ และควบคุมกำกับกับการเรียนรู้ของตนในขั้นต่อไป จนกระทั่งบรรลุเป้าหมายการเรียนรู้ ส่วนผู้สอนมีบทบาทในการกระตุ้นการคิดของผู้เรียน สร้างความรู้ความเข้าใจให้แก่ผู้เรียน เกี่ยวกับการตระหนักรู้ในการคิด กลยุทธ์ในการเรียนรู้ การควบคุมกำกับตนเอง วิธีการประเมินตนเอง วิธีการประเมินเพื่อน การให้และรับข้อมูลย้อนกลับ รวมทั้งช่วยเหลือผู้เรียนในการกำหนดเป้าหมาย วางแผนและพัฒนากการเรียนรู้ ติดตามการควบคุมกำกับตนเองในการเรียนรู้และเก็บข้อมูลหลักฐาน การเรียนรู้ของผู้เรียน

กลยุทธ์ วิธีการ และเทคนิคในการประเมินตนเองและประเมินเพื่อนมีหลากหลาย เช่น การตั้งคำถามตรวจสอบการเรียนรู้ของตน การเขียนข้อความสั้น ๆ สะท้อนความคิดความรู้สึก การสร้างและใช้รูบริกส์ในการประเมิน การเขียนบันทึกการเรียนรู้ การประเมินตนเองจากแฟ้มสะสมงาน การให้ข้อมูลย้อนกลับแบบแซนด์วิช เทคนิคถามเอง-ตอบเอง เทคนิค ICE เทคนิคสัญญาณไฟจราจร เทคนิคการใช้ผังกราฟิกแบบต่าง ๆ เทคนิค feedback strips เทคนิค feedback buddy และเทคนิค peer feedback protocols

การประเมินที่ดีจะต้องบูรณาการไปกับการสอนให้ประสานกลมกลืนเป็นเนื้อเดียวกัน ดังนั้น ครูจึงควรออกแบบกิจกรรมการประเมินให้เป็นส่วนหนึ่งของกิจกรรมการเรียนการสอน ให้ผู้เรียนมีการประเมินตนเองระหว่างเรียน ขณะทำกิจกรรมการเรียนการสอน กลยุทธ์ วิธีการ และเทคนิคต่าง ๆ ดังกล่าวข้างต้น

สามารถช่วยให้ครู/ผู้สอนบูรณาการกิจกรรมการประเมินขณะเรียนรู้กับกิจกรรมการเรียนรู้สาระต่าง ๆ ได้อย่างดี

การประเมินขณะเรียนรู้เป็นแนวคิดที่มีคุณประโยชน์ต่อการเรียนรู้อย่างมาก เพราะสามารถเพิ่มความสามารถของผู้เรียนในหลายด้าน ที่สำคัญคือ (๑) เพิ่มความรับผิดชอบในการเรียนรู้ของตนเอง (๒) เพิ่มความสามารถการนำตนเองในการเรียนรู้ (๓) เพิ่มความสามารถในการประเมินตนเอง (๔) เพิ่มความสามารถในการคิดสะท้อน และ (๕) เพิ่มระดับความเข้าใจในสาระที่เรียน นอกจากนี้ การประเมินขณะเรียนยังทำหน้าที่ยกระดับผู้เรียนจากบทบาทของผู้เรียนไปสู่บทบาทผู้ประเมินอีกด้วย ดังนั้น การประเมินขณะเรียนจึงเป็นเรื่องที่ครู/ผู้สอนทุกคนพึงให้ความสนใจ ศึกษา สร้างความเข้าใจให้เกิดขึ้นเพื่อนำไปใช้ประโยชน์ในการพัฒนาผู้เรียนต่อไป.

บรรณานุกรม

- Assessment Reform Group, The Nuffield Foundation. (1999). *Assessment for Learning: beyond the black box*. Cambridge School of Education.
- Black, P. and Wiliam, D. (1998). "Assessment and classroom learning", *Assessment in Education*, 5(1) pp. 7-71.
- Earl, L. (2003). *Assessment as Learning: using classroom assessment to maximize student learning*. Thousand Oaks, Ca: Corwin Press.
- Ministry of Education, Ontario. (2010). *Growing Success: Assessment, Evaluation and Reporting in Ontario's Schools*. Ontario, Canada: Ministry of Education.
- NSW Education. (1999). *Syllabuses for the Australian Curriculum*. New South Wales: NSW Education.
- Office of Learning and Teaching, Department of Education, State Government Victoria, Australia. *Strategies for Assessment As Learning*. Website: <http://www.sofweb.vic.edu.au/blueprint/fs1/assessment.asp>
- Western and Northern Canadian Protocol for Collaboration in Education (WNCP). (2006). *Rethinking classroom assessment with purpose in mind: assessment as learning, assessment of learning*. Winnipeg, Manitoba, Canada: MECY.
- Wiggins, G. (1998). *Educative assessment*. San Francisco, CA: Jossey Bass.

Abstract **Assessment as Learning (AaL)**

Tisana Khemmani

*Associate Fellow of the Academy of Moral and Political Sciences,
The Royal Society of Thailand.*

Based on the theory and research on metacognition, it was found that learning is enhanced when students are encouraged to think about their own learning and to apply what they have learned in their future learning. Assessment as Learning, then, is known as students' self assessment and peer assessment of their learning processes and progress which occur during learning sessions. There are varieties of strategies and techniques available for teachers to use as tools to stimulate students' thinking. Teachers should try to integrate Assessment as Learning in their teaching-learning activities in order to help students become more self-directed in their learning.

Keywords: Assessment as Learning, learning assessment, self-assessment, peer assessment

วารสารราชบัณฑิตยสภา

ปีที่ ๔๐ ฉบับที่ ๓ ก.ค.-ก.ย. ๒๕๕๘

เรื่องเล่า : กลไกการสื่อสารพระพุทธศาสนา

ศาสตราจารย์กิตติคุณ สุกัญญา สุตบรรพต

ภาควิชาสังคมศาสตร์และการเมือง

ราชบัณฑิตยสภา

บทคัดย่อ

คำว่า เรื่องเล่า หมายถึง ตัวสารที่เกี่ยวข้องกับพุทธธรรมแต่ไม่ใช่ตัวพุทธธรรม ส่วนคำว่า กลไก หมายถึง ตัวจักรที่ช่วยผลักดันพระพุทธศาสนาให้เคลื่อนที่ผ่านกาลเวลาและสถานที่ คำถามคือเรื่องเล่า มีบทบาทอย่างไรในกระบวนการสื่อสารพระพุทธศาสนาและเรื่องเล่าเป็นกลไกขับเคลื่อนพระพุทธศาสนาอย่างไร

ผลการวิเคราะห์พบว่า ในกระบวนการสื่อสารพระพุทธศาสนาซึ่งประกอบด้วยผู้ส่งสาร ข่าวนสาร สื่อ และผู้รับสารนั้น ผู้ส่งสารพระองค์แรกคือพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงจุดคบเพลิงขึ้นด้วยการตรัสธรรมของพระองค์ แล้วพระภิกษุ พระราชา ขรวาาอื่น ๆ นำไปกล่าวขานเล่าต่อ

สาร (Message) คือเรื่องเล่าปรากฏอยู่ในที่หลายแห่ง ทั้งพระไตรปิฎก คัมภีร์โบราณ วรรณกรรม บทขับร้อง คำสวด คาถา สื่อจาริต ภาพวาด ภาพแกะสลัก สถาปัตยกรรม ฯลฯ ซึ่งมีลักษณะ อาจจริงก็ได้หรือไม่จริงก็ได้ โดยส่วนใหญ่แล้ว “ความจริง” อาจไม่สำคัญเท่าการควรค่าแก่ความจดจำ เพราะความศักดิ์สิทธิ์ เรื่องเล่ามีจุดจับใจในตัวเอง ได้แก่ ความเหนือโลกซึ่งสนองปฏุนิยม (human interest) ความลึกลับ การต่อสู้ระหว่างพระกับมาร พัฒนาการและการทำลายล้าง และชัยชนะเรื่องราวเหล่านี้ “ล่องลอย” (floating) หมุนเวียนไปตามกระแสธารแห่งเวลาข้ามพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ ถูกขับเคลื่อนเข้าสู่การรับรู้ของผู้คนโดยอาศัยสื่อแห่งยุคสมัย ที่ได้ก็ตามที่มีผู้รับฟังเรื่องเล่าด้วยศรัทธา ที่นั่นก็จะมี การสร้างพยานหลักฐานไว้ ในขณะที่เดียวกันมันก็เข้าไปฝังอยู่ในวัฒนธรรมประเพณีและจิตวิญญาณของมนุษย์

เรื่องเล่าเป็นกลไกขับเคลื่อนพุทธศาสนาด้วยการเข้าไปเติมเต็ม แผ่ขยาย ในที่มีพระพุทธศาสนาอยู่เดิม ถ้าเข้าไปในดินแดนใหม่ที่ปราศจากพระพุทธศาสนา มันก็จะเข้าไปบอกกล่าวและเริ่มต้นจุดวิวัฒนาการผ่านสื่อต่าง ๆ เพื่อให้เรื่องเล่านั้นคงอยู่จนชั่วลูกชั่วหลาน เรื่องเล่าจึงเป็นเหมือนเครื่องจักรที่ผลักดันพระพุทธศาสนาให้เดินไปข้างหน้าอย่างไม่หยุดยั้ง ผู้รับสารเป็นเสมือนผู้รักขาคนเปลืองและเติมน้ำมันหล่อเลี้ยงกลไกเพื่อให้เดินทางต่อไปได้อย่างไม่มีที่สิ้นสุดซึ่งเมื่อได้รับการส่งเสริมโดยพระราชาหรือผู้ปกครองแล้ว ก็ยิ่งเปล่งแสงสว่างโชติในดินแดนนั้น เป็นศาสนากระแสหลักของแผ่นดิน แต่เมื่อใดก็ตามที่เครื่องจักรหยุดลงเพราะเหตุของการถูกทำลายด้วยวิธีการต่าง ๆ พระพุทธศาสนาที่อาจจะสูญสิ้นไปในดินแดนนั้น แต่หากยังมีประชาชนประกอบพิธีกรรมด้วยศรัทธา พระพุทธศาสนาก็ยังอาจขับเคลื่อนต่อไปได้ในฐานะกระแสรองรอวันที่จะกลับคืนมาใหม่

ในกระบวนการสื่อสารพระพุทธศาสนา เรื่องเล่ามีบทบาทสำคัญสอดประสานกับองค์ประกอบ การสื่อสารอื่น เริ่มตั้งแต่เรื่องเล่าถูกสร้างโดยแหล่งสารที่ถูกส่งต่อมาตั้งแต่อดีตและยังเดินทางอย่าง

ต่อเนื่องผ่านสื่อชนิดต่าง ๆ ข้ามพรมแดนทางภูมิศาสตร์ไปถึงผู้รับสารทุกชั้นวรรณะ เรื่องเล่านี้แม้ถูกกระทำด้วยวิธีต่าง ๆ ก็ยังเดินทาง (ขับเคลื่อน) ต่อไปได้โดยอาศัยพลังงานคือความศรัทธาของประชาชนผู้ดูแลรักษาและเติมน้ำมันหล่อเลี้ยงประกอบกับความดึงดูดใจของเรื่องเล่าเอง ในกระบวนการสื่อสารนี้ เรื่องเล่ามีทั้งการเกิด การคงอยู่ การถูกกระทำ ความตาย และการเกิดใหม่ แต่บทบาทสำคัญของเรื่องเล่า คือการทำให้กระบวนการสื่อสารนี้ดำเนินต่อไปได้อย่างยืดยาวในประวัติศาสตร์ เพราะเหตุมีพระสัมมาสัมพุทธเจ้า จึงเกิดเรื่องเล่า เกิดสื่อศาสนา และเกิดพุทธบริษัท ทั้ง ๔ องค์ประกอบนี้ไม่สามารถแยกออกจากกันได้

อดีตย่อมเป็นบทเรียนของปัจจุบัน ข้อเสนอแนะจากงานวิจัยนี้จึงมุ่งไปสู่การร่วมมือร่วมใจของทุกฝ่ายในการรักษากลไกการสื่อสารพระพุทธศาสนาแห่งช่วงเวลานี้ให้เคลื่อนไปอย่างราบรื่น ทั้งในระดับผู้ส่งสาร สื่อ สาร และผู้รับสาร ดูแลเรื่องเล่าในฐานะกลไกการขับเคลื่อนกระบวนการสื่อสาร พุ่มพักให้เกิดอณูข่าวสารในอากาศ ล่องลอย และหมุนเวียน จนได้เข้าไปปลุกฝัง กล่อมเกลาจิตวิญญาณของชาวพุทธให้อยู่ร่วมกันโดยสันติ และรักษาระดับการยืนหยัดอย่างโดดเด่นอยู่ในสังคมนี้อย่างสอดคล้องกับยุคสมัย สอดคล้องกับระบบการสื่อสาร และสภาพเศรษฐกิจ สังคม การเมืองการปกครองในปัจจุบัน

พระพุทธศาสนาได้เดินทางข้ามพรมแดนของอินเดียไปในทิศทางต่าง ๆ การที่พระพุทธศาสนาจะเข้าสู่การรับรู้ของประชาชน ย่อมอาศัยพุทธธรรมคือตัวธรรมะล้วน ๆ และเรื่องประกอบที่ถ่ายทอดและเล่าขานต่อ ๆ กันมาเป็นหลัก ซึ่งในที่นี้จะเรียกรวมกันว่า เรื่องเล่า ซึ่งตั้งอยู่ในกระบวนการที่ประกอบด้วย แหล่งสาร ผู้ส่งสาร สาร สื่อ และผู้รับสาร ตามทฤษฎีการสื่อสารของเดวิด เค. เบอร์โล (David K. Berlo) องค์ประกอบเหล่านี้ขับเคลื่อนพระพุทธศาสนาไปได้อย่างไร โดยอาศัยตัวจักรหลักคือเรื่องเล่า คำถามคือเรื่องเล่ามีบทบาทอย่างไรในกระบวนการสื่อสารพระพุทธศาสนาและเรื่องเล่าเป็นกลไกขับเคลื่อนพระพุทธศาสนาอย่างไร

ทั้งนี้ คำว่า **เรื่องเล่า** ในด้านหนึ่งหมายถึง พุทธธรรม ในอีกด้านหนึ่งซึ่งเป็นนิยามหลักของงานวิจัยนี้ หมายถึง ตัวสารที่เกี่ยวข้องอยู่กับพุทธธรรมแต่ไม่ใช่ตัวพุทธธรรม ได้แก่ เรื่องราวทางประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา นิทาน ตำนาน เรื่องเล่าลือต่อ ๆ กันมา ซึ่งอาจจริงก็ได้หรือไม่จริงก็ได้ ทั้งยังมีความขลัง ความศักดิ์สิทธิ์ เนื่องจากเกี่ยวพันถึงพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เรื่องเล่าประเภทนี้มีปรากฏอยู่ในที่หลายแห่ง ทั้งพระไตรปิฎก คัมภีร์โบราณ วรรณกรรม บทขับร้อง คำสวด คาถา สื่อจารีต สถาปัตยกรรม ฯลฯ และเดินทางคู่ขนานมากับกระบวนการสื่อสาร ข้ามเวลาและสถานที่ ส่วนคำว่า **กลไก** หมายถึงตัวจักรที่ช่วยผลักดันพุทธศาสนาให้เคลื่อนที่ผ่านกาลเวลา (จากยุคหนึ่งไปสู่อีกยุคหนึ่ง) และสถานที่ (จากประเทศหนึ่งไปสู่อีกประเทศหนึ่ง) วิธีการเลือกเรื่องเล่าในงานชิ้นนี้ พิจารณาจากตัวเรื่องที่สามารถโยงเข้ากับกระบวนการสื่อสาร S (Source) M (Message) C (Channel) R (Receiver) ได้ คือสะท้อนความเป็นผู้ส่งสาร ลักษณะของสารที่เป็นเรื่องเล่าส่งผ่านสื่อ และบทบาทของผู้รับสารที่ส่งทอดเรื่องเล่าไปสู่คนรุ่นหลัง เพื่อสะท้อนความเป็นกลไกของเรื่องเล่าที่เดินทางผ่านเวลาและสถานที่

ผลการวิเคราะห์

๑. แหล่งสาร (Source) และผู้ส่งสาร (Communicator)

พระพุทธองค์คือ “แหล่งสาร” หรือทรงเป็น “ที่มาของเรื่องเล่า” ทรงเป็นต้นกระแสธารของพระพุทธศาสนาทั้งหมด คุณลักษณะของพระองค์ในฐานะเป็นแหล่งสารนั้นนอกจากความเป็นผู้ตรัสรู้โดยพระองค์เองและทรงประกาศพุทธศาสนาอันเป็นที่ทราบกันอยู่โดยทั่วไปแล้ว ยังทรงมีความพิเศษคือ ทรงเป็นผู้ประเสริฐเหนือบุคคลอื่นเนื่องจากทรงสร้างบารมีมายาวนานถึง ๔ อสงไขยแสนมหากัปเพื่อการตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า และในวันประสูติ ทรงประกาศสถานะในเบื้องหน้าของพระองค์เองโดยเสด็จดำเนินไปถึง ๗ ก้าว และเปล่งอาสภิวาจาว่า “เราเป็นผู้เลิศแห่งโลก เราเป็นพีใหญ่แห่งโลก เราเป็นผู้ประเสริฐแห่งโลก นี่เป็นชาติสุดท้ายของเรา บัดนี้ ภูมิใหม่ย่อมไม่มี” นั่นคือการประกาศความยิ่งใหญ่เหนือมนุษย์ทั้งปวง อีกทั้งทรงมีลักษณะพิเศษด้วยลักษณะมหาบุรุษ ๓๒ ประการ หลังจากเสด็จออกผนวชตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น ปรากฏพุทธาภินิหารมากมาย

การตรัสรู้ ณ ริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา เป็นสัญลักษณ์ว่าทรงเป็นผู้ชนะมาร ฉากแห่งการต่อสู้ระหว่างพระกับมารซึ่งจบลงด้วยการชนะมารถูกเล่าขานสืบต่อกันมาในรูปของตัวอักษร จิตรกรรม ภาพวาด สถาปัตยกรรม บทสวด คาถา คำร้อง เป็นอันมาก ฉากนี้ถือว่าสำคัญที่สุดของพระพุทธศาสนาเพราะเป็นวันที่บังเกิดพระพุทธศาสนาในโลก หลังการตรัสรู้ทรงหมุนธรรมจักรประกาศพระศาสนาด้วยการทรงแสดงธรรม “ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร” โปรตปัญจวัคคีย์อันมี โกลนทัณฑุญะ วัปปะ ภัททิยะ มหานามะ และอัสสชิ ซึ่งกลายมาเป็นบทสวดของคณะสงฆ์สืบต่อมาจนปัจจุบัน

พระพุทธเจ้าทรงมีภุชวานิหารที่บอกเล่าสืบต่อกันมาอย่างยาวนาน ทรงเป็นผู้เหนือมนุษย์และเทวดาตลอดทั้งอินทร์พรหมยมยกษ์ ดังพุทธประวัติที่กล่าวถึงเรื่องราวครั้งเสด็จขึ้นไปแสดงธรรมที่สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ในพรรษาที่ ๗ เทศนาโปรดพุทธมารดาซึ่งได้สิ้นพระชนม์ไปตั้งแต่ประสูติพระองค์ได้ ๗ วัน และได้อุบัติเป็นเทพบุตรอยู่บนสวรรค์ชั้นดุสิตมีพระนามว่า สันดุสิตเทพบุตร ในการแสดงธรรมครั้งนี้ ได้มีเทวดาและพรหมจากหมื่นจักรวาลจำนวนหลายแสนโกฏิมาร่วมฟังธรรมด้วย โดยมีสันดุสิตเทพบุตรเป็นประธาน ณ ที่นั้น พระพุทธองค์ทรงแสดงพระอภิธรรมแก่เหล่าเทวดาและพรหมตลอด ๓ เดือนเต็ม

ทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์ ในวันเพ็ญแห่งอาสาฬหมาส คือเช้าแห่งวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๘ ยมกปาฏิหาริย์ครั้งนั้นถูกเล่าขานเป็นตำนานมาอย่างยาวนาน ถูกบันทึกไว้เป็นรูปภาพก็มี ที่ถูกสลักไว้บนแผ่นหินก็มี เป็นหลักฐานที่สืบทอดจากรุ่นสู่รุ่น เป็นที่ตั้งแห่งศรัทธาของชาวพุทธทั้งปวง กล่าวได้ว่า มหาชนรำลึกถึงพระองค์ในสถานะที่เหนือโลก เป็นผู้ที่สามารถเสด็จดำเนินไปได้ทั้งทางบก ทางน้ำ และอากาศ

ตั้งเรื่องเล่าเกี่ยวกับการเสด็จไปทำต่อน^๑ เสด็จไปสุพรรณวานิชคาม (ในตำนานไทยว่าคือปราณบุรี) เสด็จไปยังเมืองฉันทยวดี และเสด็จไปในอีกหลายที่โดยทางอากาศ

เรื่องราวของพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้นยังเกี่ยวพันกับพระราชาที่เป็นทั้งตัวเอกและตัวประกอบในเรื่องเล่า สุดแต่เนื้อหาของเรื่อง พระราชาเหล่านี้ได้ “น้อมรับ” “อุปถัมภ์” และขยายพระราชศรัทธาออกไปได้อย่างกว้างขวาง ทว่าเมื่อสิ้นรัชสมัยของพระองค์ อำนาจในการเผยแผ่ธรรมนั้นมักจะถูกทอดทิ้งหรือแม้กระทั่งถูกทำลาย บทบาทของพระราชาในด้านพุทธศาสนาจึงมักไม่ยืนยาว พระราชาที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธองค์อย่างมากก็คือ พระเจ้าพิมพิสารแห่งเมืองราชคฤห์ ทรงเป็นผู้อุปถัมภ์พระพุทธศาสนา มีเรื่องเล่าที่เกี่ยวกับพระราชาองค์นี้มากมายในฐานะที่ทรงมีความศรัทธาในพระพุทธองค์อย่างแรงกล้า

อีกพระองค์หนึ่งคือ พระเจ้าปเสนทิโกศล ทรงอุปถัมภ์พระพุทธองค์และคณะสงฆ์ ทรงมีความมั่นคงในพระรัตนตรัยและมีความเคารพในพระพุทธเจ้าเป็นอย่างยิ่ง หลายครั้งที่พระพุทธเจ้าและพระพุทธศาสนาถูกลัทธิตรงข้ามผู้ไม่ปรารถนาดีใส่ร้ายป้ายสีให้มัวหมองเสื่อมเสีย พระองค์จะทรงเอาพระทัยใส่ช่วยขจัดปัดเป่าให้หมดไป ดังกรณีที่พวกนิครนถ์ได้ฆ่านางสุนทรีสาวิกาของตนเองและนำศพไปทิ้งไว้ใกล้พระเชตะวัน จากนั้นปล่อยข่าวว่าสาวิกาของพวกตนถูกสาวกของพระพุทธเจ้าฆ่าตาย พระเจ้าปเสนทิโกศลไม่เชื่อกลับรับสั่งให้สอบสวนจนถึงต้นตอจึงได้ความจริงผู้ที่ฆ่านางก็คือพวกนิครนถ์นั่นเอง นอกจากนั้น คำทำนาย ๑๖ ข้อ ที่พระพุทธองค์ทรงประทานแก่พระเจ้าปเสนทิโกศลก็ยังคงเป็นที่จดจำและเล่าขานสืบต่อมาจนทุกวันนี้

หลังพุทธกาล พระราชาที่มีบทบาทมากที่สุดคือ พระเจ้าอโศกมหาราช ผู้แผ่ขยายพระพุทธศาสนาออกไปในทิศทางต่าง ๆ ท่านเสวยราชย์รวมทั้งสิ้น ๓๗ ปี (พ.ศ. ๒๑๘-๒๖๐) แต่เมื่อสิ้นรัชสมัยของพระเจ้าอโศกแล้ว ราชวงศ์โมริยะก็ค่อยเสื่อมลง พระเจ้าแผ่นดินองค์ต่อ ๆ มาไม่สามารถจะรักษาอำนาจไว้ได้ พระสงฆ์และชาวพุทธถูกกำจัดโดยพระราชาที่นับถือศาสนาอื่น นอกจากพระเจ้าอโศกแล้ว พระราชาที่มีบทบาทในประวัติพุทธศาสนาเห็นจะได้แก่ พระเจ้ามิลินท์ (Menander ๑๖๐-๑๓๕ ปีก่อนคริสต์ศักราช) แห่งเมืองสาเกตผู้ซึ่งหลังจากได้วาทะกับพระนาคเสนแล้วท่านได้กลับใจมานับถือพุทธศาสนา เรื่องของท่านได้ถูกร้อยเรียงเป็นวรรณกรรมที่เรียกว่า “มิลินทปัญหา” เป็นภาษาต่าง ๆ ให้คนรุ่นหลังได้รับรู้ตราจนทุกวันนี้

พระภิกษุผู้เล่าเรื่อง

เรื่องราวเกี่ยวกับพระภิกษุมีบอกเล่ากันมากมาย ได้แก่ พระภิกษุผู้แตกต่างให้พระพุทธศาสนา ได้แก่ พระนาคเสนผู้ได้วาทะกับพระเจ้ามิลินท์ พระเถระแห่งศรีลังกาชื่อพระมิเคตตวัตเต ศรี คุณานันทะ

^๑ ตะไถ้, ท่ากวาง, ย่างกุ้ง/ร่างกุ้ง, สังขิสสะนคร เป็นเมืองทางเหนือของพม่าอยู่ในมณฑลเชียงใหม่

วารสารราชบัณฑิตยสภา

ปีที่ ๔๐ ฉบับที่ ๓ ก.ค.-ก.ย. ๒๕๕๘

ศาสตราจารย์กิตติคุณ สุภรรัต

๑๗๙

เถระ ท่านโต้วาทีกัปปาบทหลวงเดวิด เดอซิลวา และคณะ โต้วาทีที่เมืองปานาทุรา เป็นเวลา ๓ วัน เนื้อหาเป็นเรื่องหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ลึกซึ้ง เช่น อิทัปปัจจยตา กรรม นิพพาน อนัตตา ทำให้ชื่อเสียงของท่านกระจายไปไกลจนทุกวันนี้

ยังมีพระภิกษุผู้แยกสำนัก อันเนื่องจากความขัดแย้งทางความรู้และความเชื่อ ได้แก่ เรื่องพระปุราณพร้อมด้วยบริวารเดินทางมาจากทักขิณาคีรีชนบท ได้เที่ยวจาริกไปในนครราชคฤห์ พระมหากัสสปะได้เข้าไปแจ้งว่า บัดนี้ สงฆ์ได้ทำการสังคายนาเรียบร้อยแล้ว พระปุราณก็กล่าวว่า **ท่านได้ฟังธรรมเฉพาะพระพักตร์อย่างไรก็จะยึดถือเอาตามนั้น** แสดงว่าพระพุทธองค์ทรงเทศน์สอนตามความเหมาะสมกับสภาพภูมิธรรมของแต่ละบุคคล เรื่องเล่าจึงอาจแตกต่างกันและการเล่าเรื่องของพระภิกษุเหล่านี้ย่อมมีเนื้อหาไปตามความรู้และความศรัทธาของท่านเหล่านั้น หลังสังคายนาครั้งที่ ๑ ยังมีการสังคายนาอีกหลายครั้งทำให้พุทธศาสนาแยกสายออกไป

ในจำนวนนี้ ยังมีท่านผู้ประพันธ์เรื่องเล่าซึ่งส่วนใหญ่เป็นพระภิกษุ ท่านจาริก แพลคัมภีร์ และสร้างวรรณกรรม พระภิกษุ หรือปราชญ์ท้องถิ่น ได้ท่องจำพระธรรมและจดจารึกไว้ตามวัตถุประสงค์ต่าง ๆ บ้างก็แปลคัมภีร์เป็นภาษาที่ชาวบ้านในท้องถิ่นของตนเข้าใจ บ้างก็ชำระ รวบรวมพระคัมภีร์ ทำให้พระศาสนาแผ่ออกไปกว้างขวางมากขึ้น นามของนักวิชาการศาสนาเหล่านี้หลายท่านได้รับการยอมรับและศึกษาเล่าเรียนกันสืบมาจนปัจจุบัน เช่น งานของท่านนาคารชุน พระพุทธโฆสจารย์ ท่านฟาเหียน ท่านพุทธภัทร ท่านธรรมเกษม ท่านชินมิตร ท่านชฎานะครระกะ ท่านเทวจันทร์ และท่านอันช็อกาว พระเสวียนจั้งหรือพระถังซำจั๋ง ผู้เดินทางจากจีนไปอัญเชิญพระไตรปิฎก ณ ชมพูทวีป และเขียนเป็นบันทึกการเดินทางไว้ด้วย ก็จัดว่าเป็นผู้ประพันธ์ซึ่งเรื่องเล่าที่มีชื่อเสียง เรื่องเล่าของท่านถูกผลิตซ้ำเป็นภาษาต่าง ๆ ในสื่อหลากหลายชนิดตราบนานทุกวันนี้

ตำนานนั้นไม่ว่าผู้เล่าจะเป็นพระภิกษุหรือฆราวาส เมื่อเล่าต่อ ๆ กันมาความเข้าใจบางอย่างอาจผิดเพี้ยน พอค้ำวาณิช ชื่อ ตปุสสะและภาลิกะแห่งบัคเตรีย และปุณณะแห่งเมืองพริบพรี เป็นตัวเอกในตำนานเรื่องพอค้ำที่เดินทางไปเฝ้าพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่อินเดีย ได้รับฟังพระธรรมคำสั่งสอนแล้วได้บวชเรียน และกลับมาเผยแผ่พระศาสนาในบ้านเมืองของตน แต่เนื่องจากความสับสนของเรื่องเล่า ทำให้ตปุสสะและภาลิกะเป็นตัวเอกอยู่ในเรื่องเล่าทั้งของเอเชียกลางและอินเดีย แต่ละประเทศต่างก็ถือว่าพอค้ำทั้งสองเป็นคนของชาติตน^๒ โกปินาฐ โมฮันตี อ้างศิลาจารึกว่า พอค้ำทั้งสองเป็นชาวเมืองอุกกะละแห่งแคว้นโอริสสา แต่ในขณะเดียวกันก็ปรากฏหลักฐานศิลาจารึกอยู่เอเชียกลางด้วย ส่วนกรณีของพระปุณณะ

^๒ Gopinath Mohanty, Dr. C. B. Patel, D. R. Pradhan & Dr. B. Tripathy in Tapassu and Bhallika of Orissa, Their Historicity and Nativity (Fresh Evidence from Recent Archaeological Explorations and Excavations)

เนื่องจากสภาพภูมิศาสตร์และเส้นเขตแดนได้เปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา พระปณณะถุกระบุว่าเป็นตัวเอกในเรื่องเล่าของพริบพรี (เพชรบุรีของไทย) และของมอญด้วย

๒. สื่อศาสนา

การเล่าเรื่องในพระพุทธศาสนาผ่านสื่ออาจเล่าด้วยอวัจนภาษา คือผ่านสื่อสถาปัตยกรรม จิตรกรรม ภาพแกะสลัก เครื่องปั้น และเล่าด้วยวัจนภาษาคือลายลักษณ์อักษร เมื่อเล่าเรื่องศาสนาจึงจัดได้ว่าเป็นสื่อศาสนา

สื่อศาสนาปรากฏอยู่ในการสื่อสารระหว่างบุคคล สื่อร่วมสมัย และการสื่อสารผ่านสื่อจาริตประเพณี สมัยโบราณที่มีการสื่อสารระหว่างบุคคลเป็นหลัก ครอบครัวและวัดมักเป็นแหล่งพบปะของคนในชุมชน พระสงฆ์เป็นผู้ถ่ายทอดพระธรรมคำสั่งสอน เป็นผู้ให้คำปรึกษาในการดำรงชีวิต เป็นผู้ได้รับการยอมรับนับถืออย่างสูงสุด ท่านเหล่านี้จารึกคำสอนและเรื่องเล่าลงในสื่อร่วมสมัยของท่าน ได้แก่ ใบลาน และเปลือกไม้ แกะสลักลงไปในเนื้อหิน ปูน และเนื้อไม้ แม้แต่ผนังถ้ำก็เป็นสื่อศาสนาที่บอกเล่าเรื่องราวต่าง ๆ รวมทั้งได้มีการก่อสร้างสถาปัตยกรรมและจิตรกรรมทางศาสนา ได้แก่ โบสถ์ วิหาร สำนักสงฆ์ ศาลา เจดีย์ และรูปเคารพอีกเป็นอันมาก สื่อร่วมสมัยเหล่านี้จะเปลี่ยนไปตามอารยธรรมของมนุษย์

ส่วนสื่อจาริตประเพณีซึ่งหมายรวมถึงสื่อพื้นบ้านด้วย ได้แก่ วรรณกรรมพจนานุกรม ขบถำนนำ โสลก นิทาน นาฏกรรม และดุริยางคศิลป์ ได้แก่ ละคร ทำเรื่องรำ เพลง เป็นสิ่งที่ยึดถือจาริตประเพณีให้มั่นคงถาวรและถ่ายทอดจิตวิญญาณแห่งจาริตนี้ไปสู่ลูกหลานได้อย่างมีประสิทธิภาพยากต่อการยึดครอง โดยอำนาจฝ่ายตรงข้ามและมีลักษณะเฉพาะในแต่ละชุมชน ยิ่งอยู่ห่างไกลกันความแตกต่างก็ยิ่งสูงขึ้นด้วย แม้กระนั้น ในระดับแคว้นอนศาสนาสามารถแทรกตัวลงไปในเรื่องเหล่านี้ทำให้สามารถข้ามพรมแดนไปได้ อย่างกว้างขวาง สร้างความรู้จักมักคุ้นแก่ศาสนาโดยมีสื่อบุคคลเป็นผู้ธรรดาธิบายประกอบ

๓. สาร

สารพระพุทธศาสนา มีทั้งส่วนที่เป็นพุทธธรรมตรง ๆ เช่น พระไตรปิฎก และพระธรรมที่ถูกรวบรวมไว้ในรูปคัมภีร์ที่กระจัดกระจายอยู่เป็นอันมากในพื้นที่ต่าง ๆ หลากรูปแบบ หลากภาษา เป็นสารแห่งความรู้ในพระธรรมคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า มีความศักดิ์สิทธิ์ในตัวเอง เป็นที่มั่นแห่งศรัทธาแห่งมหาชนยังยืนนาน ส่วนที่มีไข่พุทธธรรมตรง ๆ ก็คือเรื่องเล่าในรูปแบบนิทาน ตำนาน เป็นส่วนประกอบที่อธิบายขยายความพุทธธรรม ขยายประวัติพระพุทธศาสนาและพระพุทธประวัติ ตลอดจนประวัติของพระสาวกผู้เป็นแหล่งสารหรือผู้ส่งสาร เราไม่สามารถแยกสาร ๒ ชนิดออกจากกันได้โดยเด็ดขาดเนื่องจาก

มีการยึดโยงเกี่ยวเนื่องกันอยู่ เช่น เรื่องไตรภูมิขยายความพระพุทธธรรมว่าด้วยกฎแห่งกรรม เรื่องพระเจ้าอโศกเกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา

๓.๑ การถ่ายทอดสารด้วยศรัทธา

สารทุกชนิดถ่ายทอดศรัทธาในศาสนาอย่างลึกซึ้ง เคลื่อนย้ายจากรุ่นสู่รุ่นและมีความคงทนถาวร เพราะเคลื่อนย้ายไปผ่านจิตวิญญาณของผู้รักในศาสนา วรรณกรรมของไทยที่มีชื่อเสียงมาแต่โบราณ เช่น ไตรภูมิพระร่วง และยังมีบทสวดในพุทธศาสนาอยู่คู่สังคมไทยมาอย่างยาวนาน เป็นสิ่งประคับประคองจิตใจโดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อมีเคราะห์กรรมหรือต้องการที่พึ่ง บทสวดที่รู้จักกันดี เช่น บทสวดพระปริตร บทเทศน์มหาชาติ พระเวสสันดรชาดก ๑๓ กัณฑ์ บทสวดมหาสังติงหลวง เป็นบทสวดในพิธีโบราณปิดป่า เหตุร้าย ซึ่งพระสงฆ์ สามเณร และชาวบ้านในจังหวัดเชียงใหม่พากันสวดและฟังด้วยความเชื่อมั่นเลื่อมใสศรัทธา ตำรายาหรือตำราแพทย์แผนโบราณมักแทรกคาถาที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้าทำให้เกิดความศักดิ์สิทธิ์ เพลงพื้นบ้านที่แทรกเนื้อหาเกี่ยวกับกฎแห่งกรรม ก็เป็นอีกตัวอย่างหนึ่งของสื่อจาริต ทำให้คนไทยเชื่อมั่นอย่างลึกซึ้งในกฎแห่งกรรม เช่น เพลงแห่ดาวลูกไก่ ซึ่งเป็นที่รู้จักกันเป็นอย่างดี ฝ่ายยันต์มีอยู่ในประเพณีไทยแต่โบราณกาล เชื่อกันว่าป้องกันภูติผีปีศาจ แคล้วคลาดเวลาออกศึกสงคราม เช่น ฝ่ายยันต์พระพุทธ ๘ ทิศ

๓.๒ สารล่องลอย

ตำนาน นิทาน เรื่องเล่า ข่าวลือ เป็น สารล่องลอย หรือสารหมุนเวียน แทรกอยู่ในทั้งวจนภาษา และอวจนภาษา มันเป็นเหมือนฝุ่นละอองที่ลอยไปมา หมุนเวียนวนอยู่ในพื้นที่ที่มีการนับถือศาสนานั้น มันแทรกอยู่ในการสื่อสารทุกรูปแบบ บางครั้งไม่สามารถมองเห็นได้ แต่มีคนฟัง และพูดถึง ตลอดจนเอาไปถ่ายทอดถึงคนอื่นตามความถนัดของตน ในบางครั้งบางช่วงเวลา ตำนานอาจจะเป็นกระแสที่ครอบงำสังคมจนกลายเป็นความเชื่อซึ่งสามารถแปรสภาพความเชื่อนั้นให้เป็นความจริง เช่น เชื่อในอิทธิปาฏิหาริย์ต่าง ๆ จากนั้นก็ถ่ายทอดจากรุ่นไปสู่รุ่น

สารล่องลอยนี้ แม้จะมองไม่เห็น แต่ก็ไม่สามารถปฏิเสธได้ว่ามีอยู่ ความเชื่อในตำนานลักษณะนี้อาจถูกนำไปใช้เป็นเครื่องมือที่สร้างความแข็งแกร่งทางการเมืองหรือการศาสนาก็ได้ มันจึงเป็น “พลัง” ทางจิตวิญญาณชนิดหนึ่งที่ขับเคลื่อนกระบวนการสื่อสารผ่านระยะเวลาอันยาวนาน มีความเข้มข้นในพื้นที่ที่มีการนับถือศาสนานั้น แต่หากศาสนาถูกทำลาย กระบวนการสื่อสารศาสนาในพื้นที่ที่ถูกทำลาย สารล่องลอยเหล่านี้ก็จะสะดุดยุติลง ไม่มีใครรู้จักเรื่องเล่าเหล่านั้น ๆ อีกต่อไป ยกเว้นแต่จะมีคนไปรื้อฟื้นขึ้นมาใหม่เมื่อสถานการณ์บ้านเมืองเปลี่ยนแปลงไป

๓.๓ สารที่เป็นหลัก

สารหลักส่วนใหญ่เป็นสารประเภทวรรณกรรม กวีนิพนธ์ ที่โดดเด่นคือ **ไตรภูมิพระร่วง** ซึ่งเป็นวรรณคดีพุทธศาสนาที่แต่งในสมัยสุโขทัยประมาณ พ.ศ. ๑๘๘๘ โดยพระราชดำรินพระยาสิทธิเท รวบรวมจากคัมภีร์ในพระพุทธศาสนา มีเนื้อหาเกี่ยวกับโลกสันฐาน ที่แบ่งเป็น ๓ ส่วน หรือ ไตรภูมิ ได้แก่ กามภูมิ รูปภูมิ และอรุภูมิ วรรณคดีเรื่องนี้มีเนื้อหาเกี่ยวกับคตินิยมเชื่อของชาวไทย เช่น นรก สวรรค์ การเวียนว่ายตายเกิด ทวิปทั้งสี่ (เช่น ชมพูทวีป) ระยะเวลาที่กลับ กสิยุค การล้างโลก พระศรีอารีย์ มหาจักรพรรดิราช แก้วเจ็ดประการ

ไตรภูมิพระร่วง มีบทบาทยิ่งในทางการเมืองการปกครองและศิลปวัฒนธรรมของชาติโดยได้ปลุกฝังอุดมการณ์ ความเชื่อเรื่องกรรมดีกรรมชั่ว จะเห็นได้จากภาพจิตรกรรมฝาผนังตามวัดต่าง ๆ และภาพจิตรกรรมในสมุดไทยหรือหนังสือโบราณ การสร้างปราสาทราชวังเป็นชั้นในชั้นนอก การสร้างพระเมรุมาศเป็นลักษณะเขาพระสุเมรุ เหล่านี้ล้วนเป็นศิลปกรรมที่ได้รับอิทธิพลแนวความคิดจากไตรภูมิถกทั้งสิ้น โดยอาจกล่าวได้ว่า วรรณกรรมชิ้นนี้มีบทบาทในการปลุกฝังค่านิยมทางศาสนาให้แก่คนไทย อีกทั้งยังมีอิทธิพลต่ออุดมการณ์ทางการเมืองในระบบการปกครองของไทยอีกด้วย^๑

นิทานชาดก หมายถึง เรื่องในอดีตชาติของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่พระองค์ทรงแสดงแก่พระภิกษุในโอกาสต่าง ๆ บางครั้งก็เพื่อแสดงภูมิหลังของผู้ที่พระองค์ต้องการให้ฟังธรรม บางครั้งก็เพื่ออธิบายเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น คนยุคหลังได้นำมาผูกขึ้นเป็นวรรณกรรมร้อยแก้วและร้อยกรอง เช่น มหาเวสสันดรชาดก ทศชาติชาดก บ้างก็นำมาแต่งเป็นบทเพลงพื้นบ้าน บทกวี นิทานชาดกปัจจุบันถูกนำมาปรับแต่งให้เหมาะสมแก่การสอนโดยเฉพาะอย่างยิ่งการสอนเด็ก เป็นนิทานอิงคุณธรรมที่เขียนขึ้นด้วยภาษาง่าย ๆ อาจจะมีการเขียนการ์ตูนประกอบเพื่อดึงดูดความสนใจของเด็ก ปัจจุบันมีการนำลง Youtube ด้วย เนื้อหาปรับแต่งไปตามความนิยมของยุคสมัย

มหาเวสสันดรชาดกเป็นชีวประวัติเรื่องหนึ่งในทศชาติชาดก กล่าวถึงพระชาติสุดท้ายของพระโพธิสัตว์ในการบำเพ็ญทานบารมี ทรงบริจาคช้างปัจจัยานาค ซึ่งเป็นช้างมงคลให้แก่แคว้นกาลิงคะที่ส่งทูตมาขอ ทำให้ทรงถูกเนรเทศจากเมืองพร้อมพระมเหสีและพระโอรสธิดา เรื่องราวดำเนินไปถึงทรงบริจาคคันหาซาลีแก่ชุกก ประทานพระนางมัทรีแก่พระอินทร์แปลง แต่ในท้ายที่สุดก็ได้กลับบ้านเมืองสืบต่อพระราชสมบัติต่อไป

^๑ ดู Craig Reynolds, "Buddhist Cosmography in Thai History, with Special Reference to Nineteenth-Century Culture Change" (1976) .

เรื่องราวของพระเวสสันดรปรากฏในจิตรกรรมทางพุทธศาสนาแต่โบราณ ภาพวาดพระเวสสันดรเสด็จจากเมืองสีพีปรากฏในภาพจากมيران เอเชียกลาง เมื่อประมาณคริสต์ศตวรรษที่ ๔ ศิลปะคันธาระ^๔ ในอซันตามีภาพเขียนสีตามฝาผนังในถ้ำที่ ๑๗ แม้อายุ ๑,๕๐๐ ปีมาแล้วยังชัดเจนในประเทศไทยปรากฏใบเสมาหลักที่ ๔ (วัดบ้านคอนสวรรค์) สลักภาพพระเวสสันดรชาดกกัณฑ์มัทรี มีจารึกเป็นอักษรสมัยหลังปลลวะ ภาษามอญโบราณ ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔-๑๖ วัดนี้ตั้งอยู่ที่ตำบลคอนสวรรค์ อำเภอคอนสวรรค์ จังหวัดชัยภูมิ สำหรับมหาเวสสันดรชาดกนี้ในประเทศไทยปัจจุบันเป็นที่นิยมมาก ถูกนำมาร้อยเรียงผ่านสื่อต่าง ๆ ทั้งร้อยแก้วและร้อยกรอง สื่อพื้นบ้านนำไปขับร้องเป็นหมอลำ เทคนั้แหล่หมาชาติ และอื่น ๆ อีกมาก

๓.๔ ความต่อเนื่องของสารและการผลิตซ้ำโดยคงของเดิมไว้

วรรณกรรม สถาปัตยกรรม จิตรกรรม นาฏกรรม เป็นพื้นฐานของการเล่าเรื่องในรูปแบบต่าง ๆ ที่ปรับเปลี่ยนทั้งเนื้อหาและรูปแบบการนำเสนอไปเรื่อย ๆ ตามวิวัฒนาการแห่งยุคสมัย ถือได้ว่าเป็นการ “แปลงโฉม” เรื่องเล่าให้สามารถยืนหยัดอยู่ในสติปัญญาและจิตวิญญาณของผู้คน

การที่เรื่องเล่าจะเป็นจักรกลที่ขับเคลื่อนกระบวนการสื่อสารพุทธศาสนาได้จะต้องมีความต่อเนื่อง อาจจะมีการสะดุดยุติลงในบางเวลา แต่ก็มักจะมีการขับเคลื่อนต่อไปได้อีก ในบางพื้นที่เรื่องเล่าอาจจะยุติลงเนื่องจากไม่มีการนับถือพุทธศาสนาในที่นั้นอีกต่อไป แต่เรื่องเล่าก็ยังสามารถไปเติบโตได้อีกในดินแดนอื่น ความต่อเนื่องของเรื่องเล่า จะยกกรณีต่าง ๆ ดังนี้

ก. ภาพสลักเรื่องเทวดาอัษฎาษฎิพระโพธิสัตว์จากสวรรค์ชั้นดุสิต

หินสลักแบบสาญจีสมัยสูงคะ พ.ศ. ๔๐๐-๕๐๐ ปรากฏภาพเทวดาพากันเข้าไปอัษฎาษฎิพระโพธิสัตว์ให้เสด็จจุติลงมาบังเกิดเพื่อเป็นพระพุทธเจ้าในมนุษยโลก หินสลักแบบสาญจินั้นนิยมใช้แทนว่างเฉย ๆ เป็นสัญลักษณ์ของพระพุทธรองค์

ภาพแกะสลักที่บามิยัน ถูกค้นพบโดยนักโบราณคดี ศาสตราจารย์ตาซีร์ (Tazir) ประมาณ พ.ศ. ๔๐๐-๕๐๐ มีต้นไม้ ๓ ต้นอยู่ข้างหลัง ขณะที่เทวดากำลังอัษฎาษฎิพระโพธิสัตว์ลงมาจุติ

ภาพแกะสลักเล่าเรื่องพระโพธิสัตว์ในชั้นดุสิตที่บุโรพุทโธ อินโดนีเซีย

ภาพการทูลเชิญพระโพธิสัตว์ลงมาจุติและสุบินนิมิตของพระนางสิริมหามายา วัดเขาคีร์สลัก จังหวัดสุพรรณบุรี พระอินทร์และเหล่าเทวดาทูลเชิญพระสันดุสิตเทวราชบนสวรรค์ชั้นดุสิตให้จุติมายังโลก มนุษย์ และพระนางสิริมหามายาทรงสุบินนิมิตว่ามีช้างเผือกมาเข้าสู่อุทรเบื้องขวา อันแสดง

^๔ P. Banerjee, The Vessantara Jataka from Central Asia.

ถึงการปฏิสนธิสู่พระครรภ์พุทธมารดาประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๒ และยังมีการเขียนภาพสลักภาพเรื่องเล่านี้มาอย่างต่อเนื่องจนถึงปัจจุบัน

ข. เรื่องไตรภูมิพระร่วง

ในประเทศไทยมีการผลิตซ้ำหลายครั้ง ไตรภูมิพระร่วงมีบทบาทยิ่งในทางการเมือง การปกครองและศิลปวัฒนธรรมของชาติโดยได้ปลูกฝังอุดมการณ์ ความเชื่อเรื่องกรรมดีกรรมชั่ว เครก เจ. เรย์โนลส์ (Craig J. Reynolds) ใน “Buddhist Cosmography in Thai History, with Special Reference to Nineteenth Century Culture Change” (ค.ศ. ๑๙๗๖) ระบุว่า วรรณกรรมเล่มนี้คือ แก่นแกนแห่งความเชื่อของชาวพุทธไทยมานานหลายศตวรรษและสะท้อนวิธีการมองโลกของชาวพุทธด้วย ชาลส์ เฟนตัน คีส (Charles Fenton Keyes) ผู้ศึกษาประวัติศาสตร์ไทยมาอย่างยาวนานยังได้ระบุว่าการศึกษาว่าด้วยไตรภูมิมีบทบาทในสังคมไทยมาจนถึงศตวรรษที่ ๑๙ โดยเป็นตัวเสริมสร้างอุดมการณ์ทางสังคมและการเมือง

๓.๕ การเดินทางของเรื่องเล่าในขณะข้ามสถานที่และกาลเวลากับการปะทะแข่งขันกับความเชื่ออื่น

๓.๕.๑ การปะทะแต่ครั้งพุทธกาล

ความรู้ พุทธธรรม เริ่มต้นในพุทธกาลซึ่งเป็นยุคของการถกเถียงเรื่องปรัชญาของชีวิต ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ถูกพัฒนาควบคู่ไปกับการพัฒนาทางจิตวิญญาณ มีการถกเถียงกันเกี่ยวกับจุดกำเนิดของโลกและมนุษย์ มีการแสวงหาคำตอบของชีวิต ซึ่งในเวลานั้นมีศาสนาหลักอยู่คือ พราหมณ์ และลัทธิบูชาไฟ (Zoroastrian) ศาสนาเซน (Jainism) และยังมีลัทธิความเชื่ออื่น ๆ ที่นับถือเทพ ผี ธรรมชาติ

เมื่อพระพุทธเจ้าทรงเทศน์สอนหลักการพระไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา และอริยสัจ ๔ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค ตลอดจนเรื่องของกรรม และการเวียนว่ายตายเกิด ล้วนเป็นเรื่องที่แตกต่างจากการสอนของลัทธิอื่นในยุคนั้น วิธีการสอนที่สามารถเข้าถึงจิตใจของผู้ฟังได้ทำให้พุทธศาสนาได้รับการสถาปนาขึ้นในชมพูทวีป แต่ก็ต้องเผชิญกับการโต้แย้งกับลัทธิอื่นไม่น้อย

หลังพุทธปรินิพพานปรากฏการขัดแย้งทางความคิดระหว่างคณะสงฆ์ตั้งแต่ครั้งปฐมสังคายนา สืบต่อมาอีกหลายร้อยปี ความพยายามที่จะสะสางพระคัมภีร์ให้บริสุทธิ์ทำให้พวกทัศน์อื่นถูกกดดันและแตกตัวออกไปเป็นนิกายต่าง ๆ แต่ละนิกายก็ประกอบสร้างเรื่องเล่าของตนเอง

๓.๕.๒ การปะทะในสุวรรณภูมิ

พระพุทธศาสนาเดินทางข้ามพรมแดนจากอินเดียไปในหลายทิศทาง ระหว่างนั้นพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าก็แทรกซึมเข้าสู่การรับรู้ของผู้คน ประชาชนทั้งพระและฆราวาสได้เผยแพร่พุทธ

ปัญญาให้กระจายออกไป เกิดการเขียนคัมภีร์ขึ้นมามากมาย มีการประกอบสร้างเรื่องเล่าผ่านสื่อต่าง ๆ เรื่องเล่าที่มีจุดจับใจมาก หรือสนุกสนานบันเทิงมากได้แพร่หลายผ่านกาลเวลาและสถานที่ บางครั้งเป็นกระแสหลักของสังคม บางครั้งเป็นกระแสรอง บางครั้งถึงกับถูกทำลายหายไปด้วยความรุนแรงและสงคราม

เมื่อพระพุทธศาสนาเดินทางจากอินเดียสู่สุวรรณภูมินั้นมาเป็นระลอก มีหลายนิยายที่เดินทางมาถึง ไม่ว่าจะเป็นเถรวาท สรวาสติวาท ธรรมคูปตะ มหายาน และอื่น ๆ ในขณะเดียวกัน ศาสนาใหญ่อย่างพราหมณ์-ฮินดูก็เข้ามาด้วย แน่แน่นอนว่าเมื่อผู้ปกครองนับถือศาสนาใดศาสนานั้นก็จะเฟื่องฟู ครั้นเมื่อพระราชานั้นหมดอำนาจ ความเชื่อนั้นก็เสื่อมลงด้วย ผลัดกันรุกผลัดกันรับอยู่เช่นนี้โดยมีพุทธเถรวาทเป็นแกนหลักซึ่งบางครั้งอาจจะถูกกลบอยู่ใต้กระแส บางครั้งอาจขึ้นมาสู่สิทธิอำนาจอันยิ่งใหญ่ในราชอาณาจักร ดังเช่นที่เป็นอยู่ในปัจจุบันนี้ด้วยสาเหตุหลายประการ เช่น การเข้ามาถึงก่อน การอุปถัมภ์อย่างยาวนานของผู้ปกครอง การถ่ายทอดผ่านสื่อจารีต ประเพณีและวัฒนธรรม

อินเดียกับการเข้าครอบครองศรัทธาด้วยสงคราม

เอเชียอาคเนย์โบราณนั้นเป็นประดุดาวเคราะห์ที่ห่มรอบดวงอาทิตย์คือชมพูทวีป การก่อตัวของอำนาจทางการเมืองและศาสนาในอินเดียมักมีอิทธิพลต่อการเมืองและศาสนาของเอเชียอาคเนย์ด้วย อาศัยการเชื่อมต่อโดยเส้นทางคมนาคมหลักคือเส้นทางสายไหมหลักและย่อยทั้งทางบกและทางทะเล ระบบไปรษณีย์ม้าเร็วช่วยให้การสื่อสารเร็วขึ้น ส่วนทางทะเลนั้น เกิดปรากฏการณ์สำคัญคือใน พ.ศ. ๖๐๐-๑๐๐๐ ชาวอาหรับและอินเดียค้นพบการสร้างเรือขนาดใหญ่ซึ่งใช้ลมนำทางทำให้สามารถเดินทางข้ามมหาสมุทรได้ อินเดียซื้อขายทองคำอย่างแพร่หลาย และมุ่งสู่สุวรรณภูมิเพื่อซื้อขายทองคำ การค้าเจริญรุ่งเรืองและทำให้เกิดการเติบโตของชุมชนขนาดใหญ่ ได้แก่ อุทอง นครปฐม สุพรรณบุรี และต่อมาคือ อโยธยา

ชาวอินเดียเดินทางมาสู่สุวรรณภูมิด้วยหลายจุดหมาย บ้างก็เพื่อการค้า บ้างก็เพราะการอพยพของชนชั้นปกครองที่ประสบปัญหาแย่งชิงอำนาจในบ้านเกิดเมืองนอนของตนเอง ชนชั้นปกครองเหล่านี้นับถือศาสนาต่าง ๆ กันขึ้นอยู่กัยุคสมัยและศรัทธาของราชวงศ์ตน เมื่อบุกรุกเข้ามาในดินแดนที่เจริญน้อยกว่าก็นำความเชื่อของตนเข้ามาด้วย ทั้งพุทธมหายาน พราหมณ์ และฮินดู เข้ามาปะทะสังสรรค์กับพุทธศาสนาหินยานและการนับถือฤๅตีวิญญูณ ผลัดกันรุกผลัดกันรับตลอดมา

แต่หลังจากการรุกรานของศาสนาอิสลาม ราชวงศ์อินเดียเสื่อมสลาย อิทธิพลของพุทธมหายาน พราหมณ์ และฮินดูในสุวรรณภูมิก็ลดถอยลง เปิดทางให้พุทธเถรวาทที่เป็นกระแสรองให้ได้เติบโตขึ้นมาใหม่อย่างเห็นได้ชัด โดยใน พ.ศ. ๑๖๕๖ สยามได้นิมนต์พระสงฆ์จากลังกามาเผยแผ่พุทธศาสนาแบบลังกาวงศ์ เมื่อจนครศรีธรรมราช และหลังจากนั้นก็มีการเชื่อมต่อกับพุทธศาสนาเถรวาทจากศรีลังกาเรื่อยมา ข้อที่น่าสังเกตคืออาณาจักรอโยธยา พ.ศ. ๑๘๘๓-๒๓๑๐ นับถือพุทธศาสนาแบบหินยาน แต่ในขณะเดียวกัน

ก็ยังมีความเชื่อด้านวิญญูณนิยมและพุทธศาสนาแบบมหายานเจือปนอยู่ด้วย กษัตริย์ของอยุธยาก็ยังใช้พิธีกรรมที่เป็นฮินดูและพราหมณ์ในการสร้างอำนาจและความศักดิ์สิทธิ์ เป็นการผสมผสานระหว่างหลัก “ธรรมราชา” กับ “เทวราชา” และการผสมผสานของเรื่องเล่า

๓.๖ จุดจับใจในเรื่องเล่า

๓.๖.๑ อธิติฤทธิ์และอภินิหาร

เรื่องเล่าเกี่ยวกับอธิติฤทธิ์และอภินิหาร เป็นสิ่งที่จับใจมนุษย์ปุถุชนทั่วไปไม่ว่าจะชนชั้นวรรณะใดและเชื้อชาติใดๆก็ตาม ในสมัยพุทธกาลถึงกับมีการแข่งขันแสดงอธิติฤทธิ์ และเมื่อหลังพุทธปรินิพพานเรื่องเล่าเกี่ยวกับคุณลักษณะเหนือโลกของพระพุทธองค์ก็ถูกเล่าขานต่อ ๆ กันไปจากรุ่นสู่รุ่น แม้พระสงฆ์สาวกของพระองค์ก็มีการแสดงอธิติฤทธิ์ด้วย

สมัยพุทธกาลในระดับของ “ผู้รู้” นั้น แต่ละความเชื่อต่างก็ตั้งสำนัก มีลูกศิษย์ของตนหลายเจ้าสำนักตั้งต้นเป็นอรหันต์ ถ่ายทอดปรัชญาและแสดงศักดิ์อภินิหาร ยังมีสาวกมากก็ยังมีผู้สักการบูชา มาก ต่างก็สำแดงความเก่งกล้าสามารถของเจ้าลัทธิให้เป็นที่ประจักษ์ ไม่ว่าจะด้วยคารม การทรมานตน และอธิติปาฏิหาริย์ บ้างก็ประกาศตนเป็นพระอรหันต์ ตั้งต้นเป็นศาสดา บ้างก็เป็นผู้ทรงฌานสมาบัติ “ผู้รู้” เหล่านี้นอกจากสามารถสื่อสารด้วยวาจาที่เป็นที่น่าประทับใจแล้ว ยังมีคุณลักษณะของผู้วิเศษซึ่งเป็นสิ่งจำเป็นในการสร้างความประทับใจแก่มหาชน ทำให้ในพระไตรปิฎกปรากฏการประลองอธิติปาฏิหาริย์อยู่บ่อย ๆ ดังเรื่องของอรุเวลากัสสปะ นทีกัสสปะ คยาก็สสปะ ผู้ถือลัทธิบูชาไฟ มีความถือตนจนพระพุทธองค์ต้องแสดงยมกปาฏิหาริย์ให้ปรากฏ สมดังที่เคยทรงเปล่งอาสภิวาจาว่าท่านคือผู้สูงสุดในโลกไม่มีใครใดเทียบได้

๓.๖.๒ เรื่องเล่าเกี่ยวกับภพชาติ กฎแห่งกรรม การเวียนว่ายตายเกิด

สิ่งเหล่านี้เป็นเรื่องลึกลับ เหนือธรรมชาติ มีความใกล้เคียง เพราะเกี่ยวกับชีวิตของมนุษย์ทุกรูปทุกนาม นิทานชาดกบอกเล่าตรง ๆ เกี่ยวกับชาติปางก่อน ๆ ของพระพุทธเจ้าในขณะที่เป็นพระโพธิสัตว์ และยังเล่าเกี่ยวกับพระสาวกทั้งภิกษุและภิกษุณี รูปสลักตามพุทธสถานบอกเล่าเรื่องราวของพระบรมโพธิสัตว์ขณะจุติลงมาจากสวรรค์ชั้นดุสิต ชาวพุทธมีความคุ้นเคยเป็นอันดีกับเรื่องภพชาติและกฎแห่งกรรม

๓.๖.๓ เรื่องเล่าเกี่ยวกับผู้ขัดขวางหรือมาร

กรณีนางจิญจมาณวิกา ช่างนาฬาคีรี ชี้ให้เห็นการใช้ความรุนแรงในการโค่นล้มพระพุทธองค์ นางจิญจมาณวิกานั้นในที่สุดถูกรณีสูบลองเวจิมหานรก อีกกรณีหนึ่งคือกรณีพระเทวทัตผู้ว่าจ้างคนเลี้ยงช้าง มอมเหล้าช่างนาฬาคีรีแล้วปล่อยไปในเวลาที่พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จเที่ยวไปบิณฑบาตในกรุงราชคฤห์ แต่ช่างนี้ไม่อาจทำร้ายพระพุทธองค์ได้ด้วยพุทธเมตตา นอกจากนี้ พระเทวทัตยังว่าจ้างคนให้กลิ้งหินจากภูเขาให้ลงมาทำร้ายพระพุทธเจ้าแต่ก็ไม่สำเร็จอีกเช่นกัน

๓.๖.๔ จุดจับใจว่าด้วยเรื่องเศร้ำได้แก่การพลีชีพเพื่อพุทธศาสนาและการทำลาย พระศาสนา

พระเจ้าอโศกขึ้นครองราชย์ราว ๒๗๐ ปีก่อนคริสต์ศักราช หลังจากรับนับถือพระพุทธานุภาพแล้ว ท่านได้ส่งพระธรรมทูตไปทั้ง ๔ ทิศ “สมณะ” (sramana สมัยพระเจ้าอโศก) และพ่อค้าเป็นผู้ส่งสารที่สำคัญไปไกลมากถึงยุโรป หนังสือประวัติศาสตร์โรมันกล่าวถึงคณะทูตจากอินเดียนาม “Pandion or Porus” ไปยังราชสำนักของซีซาร์ออกุสตุส ใน ค.ศ. ๑๓ โดยมี “สมณะ” ท่านหนึ่งติดตามไปด้วย และสมณะท่านนี้ได้เผาตัวเองทั้งเป็นในเอเธนส์เพื่อแสดงความเชื่อทางศาสนา เรื่องนี้ผู้เล่าคือ Nicolaus of Damascus ซึ่งได้พบคณะทูตที่ Antioch^๕

เรื่องการทำลายโพธิ์ตรีสรู้อของพระพุทเจ้าโดยพวกมิถนาทิจนุ การทำลายพุทธสถานและมหาวิทยาลัยนาลันทา การล่าสังหารพระสงฆ์และชาวพุทธ ล้วนเป็นเรื่องเศร้ำที่บอกเล่าสืบต่อมาช้านาน

๓.๖.๕ เรื่องเล่าเกี่ยวกับชัยชนะ

ดังได้กล่าวมาแล้ว ตัวอย่างสำคัญ ได้แก่ เรื่องพระเจ้ามิลินท์กับพระนาคเสน ซึ่งพระนาคเสนสามารถสยบกษัตริย์กรีกผู้นี้ลงได้ และเรื่องของพระมิเคตตุวัตเต ศรี คุณานันทะเถระ ที่ได้ว่าที่กับนักปราชญ์ฝ่ายคริสต์ มีบาทหลวงเดวิด เดอซิลวา และคณะ ไต่ว่าที่ที่เมืองปานาทุราเป็นเวลา ๓ วันและประสบชัยชนะ

๓.๗ การจัดการกับเรื่องเล่า

๓.๗.๑ การแปลงสัญชาติให้เข้ากับสถานที่และกาลเวลา ด้วยการเล่า แปร หรือปรับ แปลงเรื่อง

ยิ่งล่วงเลยหลังพุทธปรินิพพานไปนานเท่าใด ความเข้าใจ หรือการตีความศาสนาก็ยิ่งมีโอกาสที่จะถูกปรับแต่งหรือบิดเบือนมากยิ่งขึ้นเท่านั้น เช่น เรื่องราวเกี่ยวกับการประสูติของเจ้าชายสิทธัตถะก็มีการกล่าวไว้ในหลักฐานที่เรียกว่า Archelaos of Carrha (ค.ศ. ๒๗๘)^๖ กล่าวถึงประสูติกาลจากหญิงพรหมจารีย์ เซนต์เจโรมในคริสต์ศตวรรษที่ ๔ กล่าวว่าพระพุทเจ้าประสูติจากครรภ์ของหญิงพรหมจารีย์ พระนางมายาทรงตั้งครรภ์หลังจากทรงพระสุบินเกี่ยวกับการมาถึงของพระโพธิสัตว์จากชั้นดุสิต เรื่องเช่นนี้ก็คือเรื่องเดียวกันกับพระเยซูนั่นเอง แต่ลัทธิมานีดูเหมือนจะอธิบายเรื่องนี้ได้ดีที่สุด

^๕ XV,1,73 Strabo on the immolation of the Sramana in Athens, Paragraph 73 [1] and Dio Cassius (liv, 9) .

^๖ Clement of Alexandria, Stromata (Miscellanies)

๓.๗.๒ การดึงเรื่องเล่าไปเป็นของตัว หรือสร้างเรื่องขึ้นมาใหม่

ลัทธิมานี (Manichaeism) เกิดขึ้นหลังพุทธศตวรรษราว ๗๐๐ ปี ชายคนหนึ่งชื่อ เทเรบินทัส (Terebinthus) แห่งบาบิโลน (Babylon) ประกาศว่าตนเป็นพระพุทธรเจ้า เผยแพร่ลัทธิของตนต่อพวกมานี (Mani) และเป็นฐานที่ทำให้เกิดลัทธิมานีในเวลาต่อมา หลักใหญ่ ๆ ของลัทธิมานีคือ หลักพหุภาวะ (dualism) มานีกล่าวถึงธรรมสภาวะ ๒ ประการที่มีอยู่ตั้งแต่เริ่มแรก คือ แสงสว่างและความมืด อาณาจักรแห่งแสงสว่างให้สันติภาพ ในขณะที่อาณาจักรความมืดให้ความขัดแย้งตลอดกาล จักรวาลนี้คือผลของการที่ความมืดเข้าโจมตีแสงสว่าง จากนั้นจักรวาลก็ถูกสร้างขึ้นด้วยฝีมือของ “พระจิต” (Living Spirit) ซึ่งเป็น “ไอระเหย” ของภาคแสงสว่างซึ่งปะปนกันอยู่กับภาคมืด

ความเชื่อหลักของลัทธิมานี คือ ไม่มีพลังดีสูงสุด เพราะแสงสว่างกับความมืดมีอำนาจเท่ากัน มนุษย์คือสนามรบของสองอำนาจนี้ ส่วนดีคือ “วิญญาณ” (soul) ซึ่งถูกประกอบสร้างขึ้นจากแสงสว่าง ส่วนเสียคือ “ร่างกาย (body) ซึ่งถูกประกอบสร้างจากดินสีดำ วิญญาณนั้นแม้จะดีแต่ถูกควบคุมโดยพลังจากภายนอก ซึ่งก็คือมาร (Evil) มนุษย์จะรอดได้ก็ต่อเมื่อรู้ว่าตัวเป็นใคร และเข้าไปเป็นหนึ่งในเดียวกับวิญญาณ มานีเคยเดินทางเข้าไปในอาณาจักรกุซยาน (ดูได้จากภาพเขียนทางศาสนาที่บามียัน) และเขาได้รับอิทธิพลจากพุทธศาสนา เช่น เรื่องการเวียนว่ายตายเกิด และเรื่อง “บริษัท ๔” ที่เอาไปใช้ในสาวกของมานี^๗ สาวกของมานีเขียนถึงมรณกรรมของมานีว่าเป็นการ “ปรินิพพาน” และคนรุ่นหลังบางครั้งเรียกเขาว่า “พระมานีพุทธรเจ้า”

ลัทธิมานีแผ่กระจายออกไปอย่างรวดเร็วทั้งทางตะวันตกและตะวันออกระหว่าง ค.ศ. ๓๐๐-๕๐๐ โดยไปถึงโรมเมื่อ ค.ศ. ๒๘๐ และอียิปต์ในเวลาใกล้เคียงกันซึ่งเป็นช่วงเวลาเดียวกับการแผ่ขยายของศาสนาคริสต์เมื่อ ค.ศ. ๓๕๔ ฮิลารีแห่งพัวตีเย (Hilary of Poitiers) เขียนหนังสือระบุว่าลัทธิมานีเป็นศาสนาหลักในฝรั่งเศสตอนใต้

๓.๗.๓ สงครามสยบเรื่องเล่า สยบกระบวนการสื่อสารพุทธศาสนา

หลังพุทธปรินิพพาน การรุกรับเพื่อเป็นเจ้าทางศรัทธาดำเนินสืบต่อกันอย่างยาวนานมากในชมพูทวีป โดยเฉพาะอย่างยิ่งการต่อสู้ระหว่างพุทธกับพราหมณ์และฮินดู แต่คราวนี้ส่วนใหญ่ไม่ได้ใช้การโต้เถียงและการแสดงอิทธิฤทธิ์ แต่ใช้อำนาจทางการทหารเป็นเครื่องมือปราบปราม

พระเจ้าอโศกสวรรคตไปแล้วราว ๕๐ ปี กษัตริย์องค์สุดท้ายในราชวงศ์เมาริยะคือพระเจ้า Brhadrata ถูกแม่ทัพปุสยมิตร สังกะ ปราบดาภิเษกแล้วตั้งราชวงศ์สังกะ (๑๘๕-๗๓ ปีก่อนคริสต์ศักราช

^๗ Richard Foltz, Religions of the Silk Road.

กษัตริย์ราชวงศ์สังกะเป็นพราหมณ์จึงสังหารชาวพุทธเป็นจำนวนมาก ทำลายสถูป ๘๔,๐๐๐ แห่งของพระเจ้าอโศก ทำลายคัมภีร์สำคัญของพุทธคือ Asokavadana และแปลงวัดพุทธเป็นฮินดู รวมทั้งนาลันทา โปธิกยา สารนาท และมธูรา อำนาจทางการทหารทำให้ชาวพุทธต้องแตกหนีข้ามพรมแดนออกไป โดยราว ๑๐๐ ปีก่อนคริสต์ศักราชแตกขึ้นไปทางเหนือและเอเชียกลางก็เติบโตอย่างรวดเร็ว ส่วนทางด้านตะวันตกเหตุการณ์ร่วมสมัยพุทธกาลเต็มไปด้วยสงคราม หลังจากนั้นก็มีกรอกำเนิดศาสนาสำคัญอีกหลายศาสนาากต่อการสืบทอดของเรื่องเล่า

๔. ผู้รับสาร

ในอาณาบริเวณพื้นที่กว้างใหญ่ไพศาลมีประชาชนหลากหลายเชื้อชาติ วัฒนธรรม และความเชื่อจากอินเดียขึ้นไปทางเหนือสู่เอเชียกลางและจีน ทิศตะวันออกมาถึงเอเชียอาคเนย์ และทิศตะวันตกไปสู่เอเชียไมเนอร์จนจรดทะเลแดง นอกจากนี้จะมีความแตกต่างในพื้นที่และกาลเวลาแล้ว ผู้รับสารยังมีความแตกต่างในด้านชนชั้นวรรณะอีกด้วย อินเดียแต่โบราณแบ่งเป็นชั้นวรรณะ มีการแบ่งแยกตามชนชาติและสีผิว พวกผิวสีอ่อนถือตนว่าเป็นฝ่ายปกครอง เป็นชนชั้นสูงกว่าพวกผิวคล้ำ แต่ครั้งพระพุทธเจ้ามาบังเกิดก็มีเรื่องเล่าว่า มหาชนสามารถเข้าเฝ้าพระศาสดาในพุทธาราม ซึ่งในที่ประชุมมีทั้งพระเจ้าแผ่นดิน เสนาอำมาตย์ พ่อค้า และสามัญชน แน่แน่นอนว่ากลุ่มคนที่มีสถานะทางสังคมสูง ย่อมมีบทบาทในการคำจุนพระพุทธศาสนาสูงตามไปด้วย เจ้านายมีเครื่องมือในการส่งทอดพุทธศาสนาไปสู่ประชาชน พวกเศรษฐีมักเป็นผู้อุปถัมภ์ สร้างสรรค์จรรโลงพุทธศาสนา

๔.๑ ผู้รับสารกับมโนคติจากนิทาน เรื่องเล่า

เรื่องเล่าเสริมมโนคติของพุทธบริษัทได้อย่างมีประสิทธิภาพ นอกจากจะมีอยู่ในระบบของการสื่อสารแบบเป็นทางการแล้วมันยังแทรกอยู่ในวรรณกรรม เพลง บทกวี นิทานกล่อมเด็ก ถ่ายทอดจากรุ่นไปสู่รุ่น เรื่องอิทธิปาฏิหาริย์ เหนือโลก เหนือมนุษย์ เป็นสิ่งที่ผู้คนให้ความสนใจเป็นปรกติอยู่แล้ว ในสำนวนวารสารศาสตร์เรียก Human Interest Story ในกรณีเช่นนี้การพิสูจน์ความจริงไม่ใช่ประเด็นสำคัญเท่ากับความดึงดูดใจผู้รับฟัง การได้รับความสนุกสนานบันเทิงจากเรื่องเล่า การสร้างมโนคติว่าแม้ตนจะมีได้ร่ำรวยทรัพย์สินศฤงคาร แต่ก็สามารถปรับเปลี่ยนสถานะให้สูงขึ้นทั้งในชาตินี้และชาติหน้าด้วยผลแห่งทานนั้น

๔.๒ ผู้รับสารกับอริชฐานบารมีที่สัมพันธ์กับเรื่องเล่า

อริชฐาน เป็นบารมีหนึ่งในทศบารมี บารมีเป็นคุณธรรมความดีงาม หมายถึง ความเป็นเลิศหรือคุณสมบัติที่ทำให้เป็นเลิศ คุณสมบัติที่ทำให้ยิ่งใหญ่ หรือความดีที่สั่งสมในจิต หรือเป็นคุณธรรมที่พระโพธิสัตว์บำเพ็ญครบบริบูรณ์ แล้วสามารถตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าได้ ทศบารมี ได้แก่ ทาน ศีล เนกขัมมะ

ปัญญา วิริยะ ขันติ สัจจะ อธิษฐาน เมตตา และอุเบกขา อธิษฐานคือการตั้งความมุ่งหวังให้สำเร็จผลในสิ่งใดสิ่งหนึ่งที่ตั้งความปรารถนาไว้ คำอธิษฐานสะท้อนการมองโลกและชีวิตว่ามีการเวียนว่ายตายเกิด หมุนเวียนไปตามผลแห่งกรรมดีและชั่ว การอธิษฐานหลังจากการสร้างบุญถือเป็นการตั้งสัจจะและวางเข็มทิศของชีวิตไปในเป้าหมายที่ตนต้องการ คำอธิษฐานปรากฏในคำกรวดน้ำของไทยโบราณ และในอดีตกาลผู้เฒ่าผู้แก่มักสอนบุตรหลานของตนให้อธิษฐานไปพบพระศรีอารย์ ทั้งนี้ผู้ที่อธิษฐานต้องตั้งใจให้มั่นคงเพื่อสัมฤทธิ์ผลของการอธิษฐานนั้น นี่เป็นธรรมเนียมที่ปฏิบัติสืบต่อกันมาของชาวพุทธ เป็นส่วนหนึ่งของจักรกลที่ผลักดันกระบวนการสื่อสารพุทธศาสนาให้เคลื่อนไป แต่คำอธิษฐานโบราณเหล่านี้ในเวลาต่อมามีถูกแปรสภาพให้ต่ำลงเป็นการบนบานศาลกล่าวและขอวิตุมากกว่าความหลุดพ้น

บทสรุปและอภิปรายผล

จากการวิเคราะห์กระบวนการสื่อสารยุคโบราณจะเห็นลักษณะพลวัต (dynamic) ของพระพุทธศาสนาในช่วงระยะเวลา ๒,๐๐๐ กว่าปี มีการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงตลอดเวลาคล้ายการขับเคลื่อนของเครื่องจักร กล่าวคือ ตัวเครื่องจักรนั้นมีผู้ส่งสาร สาร ช่องสาร และผู้รับสาร ซึ่งมีปฏิสัมพันธ์กันตลอดเวลาเหมือนเครื่องจักรกำลังเดินผ่านเวลา (time) และพื้นที่ (space)

๑. กระบวนการสื่อสารพุทธศาสนา

ประกอบด้วยผู้ส่งสาร ข่าวสาร สื่อ และผู้รับสาร

ผู้ส่งสาร (Communicator/Source)

พระพุทธองค์ทรงเป็นต้นกระแสนแห่งพระพุทธศาสนา ทรงเป็นผู้นำทางจิตวิญญาณ เป็นผู้ชนะมาร เป็นผู้ประกาศพระสัทธรรมซึ่งยังมีผู้จดจำหรือบันทึกไว้จนได้เรียนรู้สืบต่อกันมาจนปัจจุบัน เรื่องราวแห่งอดีตเกี่ยวกับพระองค์ ตลอดจนจนพระสงฆ์สาวกและพระราชาที่เกี่ยวข้องกับพระองค์ ได้ถูกชาวพุทธนำมาประกอบสร้างเป็นเรื่องเล่าในรูปแบบต่าง ๆ โดยพระสงฆ์มีบทบาทในการช่วยสั่งสอนประชาชน หลายท่านเป็นผู้รู้ แดกฉานในคัมภีร์ เป็นผู้ประพันธ์ที่จดจารึกพระธรรมลงบนเปลือกไม้บ้าง บนแผ่นหินบ้าง หลายท่านได้แปลคัมภีร์ออกมาเป็นภาษาต่าง ๆ ทำให้พุทธศาสนาขยายออกไปกว้างไกล หลายท่านสร้างวรรณกรรมทางพุทธศาสนา พระภิกษุคือกลุ่มบุคคลที่มีความสำคัญยิ่ง เพราะท่านคือนักเดินทางจาริกแสวงบุญที่เข้าเยี่ยมเยียนสถานที่สำคัญทางพุทธศาสนาแล้วจดบันทึกเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ไว้ แต่พระผู้รู้เหล่านี้ไม่ได้มีความเห็นเกี่ยวกับคำสอนที่ต้องตรงกันทั้งหมด การแตกสายแตกสำนักจึงเกิดขึ้นในที่สุด

ทั้งนี้ พระราชา เสนาอำมาตย์ นักปราชญ์ราชบัณฑิต คือผู้มีอำนาจทั้งทางอาวุธและความคิดที่จะสามารถเผยแพร่ศาสนาให้กว้างขวางออกไป พระราชาเหล่านี้บ้างก็มีพระนามปรากฏบันทึกในทางประวัติศาสตร์ที่ยืนยันชัดเจน เช่น พระเจ้าพิมพิสาร พระเจ้าปเสนทิโกศล พระเจ้าอโศก แต่บางพระองค์ก็มีปรากฏอยู่เพียงในตำนานที่อาจจะจริงหรือไม่ก็ได้ เช่น พระเจ้าสิงหนวัติ แต่แม้หากไม่มีจริง เรื่องราวของพระองค์ก็เป็นแรงบันดาลใจให้เกิดการเคลื่อนไหวของจักรกลจิตวิญญาณแห่งพุทธศาสนา กล่าวอีกนัยหนึ่ง ความจริงไม่มีความสำคัญเท่าความเป็นตำนาน และความเป็นหลักยึดแห่งศรัทธา

สาร (Message)

สารศาสนามีทั้งวจนภาษาและอวจนภาษา วจนภาษาเหล่านี้จะเข้าถึงได้ก็แต่เฉพาะผู้รู้หนังสือซึ่งในสมัยโบราณคงจะมีไม่มากนัก สิ่งที่เข้ามาเสริมก็คืออวจนภาษา คือความยิ่งใหญ่อลังการ ความหมายทางจิตวิญญาณที่ถ่ายทอดออกมาในศิลปะและสื่อสัญลักษณ์ต่าง ๆ นั้นเอง ในการถ่ายทอดสารพุทธศาสนา ส่วนหนึ่งคือพุทธธรรม อีกส่วนหนึ่งตามนิยามศัพท์คือตัวสารที่เกี่ยวข้องกับพุทธธรรมแต่ไม่ใช่ตัวพุทธธรรม เรื่องเล่าประเภทนี้มีปรากฏอยู่ในที่หลายแห่ง และก็เช่นกัน แม้พิสูจน์ไม่ได้แต่ก็ควรค่าแก่ความจดจำเพราะมีความขลังความศักดิ์สิทธิ์

ด้วยความยาวนานของเวลาและความแตกต่างของพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ ทำให้การดำเนินไปของสารประเภทนี้มีลักษณะ “ล่องลอย” (floating) หมุนเวียนไปตามกระแสธารแห่งเวลา บางครั้งก็เคลื่อนไปอย่างธรรมชาติ เมื่อถึงเวลาอันเหมาะสมก็จะเคลื่อนไปจากที่หนึ่งไปสู่อีกที่หนึ่ง อาจไปโดยการหนีภัย หรือไปโดยผ่านศิลปวิทยาการ วรรณกรรม สื่อประเพณี ถ้าไม่ธรรมชาติ ก็หมายความว่ามีคนคัดท้าย จงใจเอาพุทธศาสนาไปประดิษฐาน ณ ที่นั้น ๆ เช่น กรณีของพระเจ้าอโศก

ในระหว่างการเคลื่อนย้ายของเวลาดังกล่าวนี้ สารที่ “ล่องลอย” หรือ “หมุนเวียน” ไปกับกระแสธารแห่งประวัติศาสตร์ ถูกขับเคลื่อนเข้าสู่การรับรู้ของผู้คนโดยอาศัยสื่อแห่งยุคสมัย มันเข้าไปฝังอยู่ในวัฒนธรรมประเพณี อยู่ในวรรณกรรม และสื่อพื้นบ้าน เมื่อสารเหล่านี้เข้าไปพบกับสถานที่ที่มีพุทธศาสนาอยู่เดิมมันก็จะเข้าไปเติมเต็ม แผ่ขยาย ถ้าเข้าไปในดินแดนใหม่ที่ปราศจากพุทธศาสนา มันก็จะเข้าไปบอกกล่าวและเริ่มต้นจุดวิวัฒน์ เรื่องเล่า นิทาน ตำนาน นำมาซึ่งความภาคภูมิใจในความสำคัญของบรรพชนของตนเอง จึงถูกจารึก แกะสลัก ปั้น เพื่อให้เรื่องเล่านั้นคงอยู่จนชั่วลูกชั่วหลาน มันเป็นเหมือนเครื่องจักรที่ผลักดันพุทธศาสนาให้เดินไปข้างหน้าอย่างไม่หยุดยั้ง เมื่อใดก็ตามที่เครื่องจักรหยุดลง (คัมภีร์ถูกเผา พุทธสถานถูกทำลาย พิธีกรรมถูกสั่งห้าม พระภิกษุถูกห้ามส่งสาร) กระบวนการสื่อสารก็ไม่สามารถเคลื่อนต่อไปได้ เมื่อไม่มีผู้ใดอาจส่งต่อจิตวิญญาณแห่งศาสนา จิตวิญญาณพุทธที่ฝังอยู่ในสารที่หมุนวนอยู่อาจจะไม่ได้กลับคืนมาอีกเลย

สื่อ

คือท่อนที่ห่อหุ้มสารให้เคลื่อนไปข้างหน้าอย่างไม่หยุดยั้งและยาวไกล เป็นตัวที่น่าสยดสยองทั้งวัจนภาษา และอวัจนภาษาไปถึงประชาชนทั้งวงแคบและวงกว้าง สมัยพุทธกาลบุคคลเป็นสื่อหลัก เรียกว่าการสื่อสารระหว่างบุคคล (Personal Communication) บุคคลคือผู้ส่งสาร และเป็นผู้รับสาร ซึ่งเมื่อรับสารไปแล้วก็นำไปจดจำ ท่องจำ และถ่ายทอดให้บุคคลอื่น บุคคลเมื่อรับฟังแล้วก็นำไปใคร่ครวญ พุดคุยกับตัวเอง และท่องจำสิ่งที่ได้ยินมาก็เรียกว่าการสื่อสารภายในตัวเอง (Intra-Personal Communication) และพร้อมจะถ่ายทอดต่อไป สื่อจาริตสมัยพุทธกาลน่าจะ ได้แก่ ดนตรี เพลง นาฏกรรม แต่ไม่ค่อยมีบันทึกเกี่ยวกับเรื่องนี้ ในคัมภีร์พุทธศาสนาโบราณ เมื่อเกิดอักษรเขียนได้เกิดการบันทึกเรื่องเล่าด้วยตัวเขียนทำให้พุทธศาสนาแพร่กระจายออกไปอย่างรวดเร็ว

เรื่องเล่ามักถูกบันทึกไว้ในวัสดุที่เปราะบางและง่ายต่อการถูกทำลาย เช่น เปลือกไม้เบิร์ช และใบไม้ เช่น ใบลาน คัมภีร์ในเอเชียกลางถูกรักษาไว้ได้ด้วยอากาศที่แห้งแล้งในทะเลทราย แต่สำหรับประเทศที่อากาศร้อนชื้นอย่างในประเทศไทยคัมภีร์ถูกทำลายไปเป็นอันมาก สื่อที่คงทนที่สุดคืออักษรและภาพที่ถูกจารึกไว้บนศิลา โลหะ อิฐดินเผา เรื่องเล่าบนวัตถุที่ยังหลงเหลือมาถึงทุกวันนี้ได้ถูกถ่ายทอดไปยังสื่อสารมวลชนและเทคโนโลยีแห่งยุคปัจจุบัน

ผู้รับสาร

เวลาที่แตกแยกเป็นชิ้นส่วนทำให้ผู้รับสารในแต่ละช่วงเวลามีโอกาสที่จะได้รับข่าวสารที่แตกต่างกัน ยิ่งเวลาห่างกันมากแม้จะอยู่ในสถานที่เดิมข่าวสารนั้น ๆ ก็มักจะผิดเพี้ยนไป ยกเว้นแต่ว่าสารนั้นจะถูกรักษาไว้อย่างแน่นหนาด้วยกฎระเบียบและวัฒนธรรมประเพณีจนไม่สามารถจะเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมได้ ดังนั้น ผู้รับสารต่างพื้นที่จึงมักรับรู้เกี่ยวกับพุทธธรรมแตกต่างกัน เช่น ผู้รับสารในเอเชียกลางหลังพุทธปรินิพพาน ๕๐๐ ปีย่อมรับรู้ข่าวสารที่แตกต่างจากจีนสมัยราชวงศ์ซิงซึ่งเป็นช่วงเวลาที่จีนมีสภาพสังคมการเมืองการปกครองในอีกรูปแบบหนึ่ง และนิยายที่แพร่เข้าไปในจีนนั้นส่วนใหญ่เป็นมหายานที่ถูกขยายความไปมากแล้ว^๘ นอกจากนี้ เวลายังทำให้หลายความเชื่อเคลื่อนย้ายเข้าไปปะปนกัน เช่น ยุคทวารวดีมีความปะปนกันระหว่างพุทธเถรวาท พุทธมหายาน พราหมณ์ และฮินดู ความเชื่อเหล่านี้มักแข่งขันกัน ผลัดกันรุกผลัดกันรับอีกด้วย

ตลอดเวลาที่ผ่านไป พระพุทธศาสนายังวิวัฒนาการต่อไปได้ตราบเท่าที่ยังมีผู้สดับฟังพระธรรมของพระพุทธเจ้า ผู้รับสารเหล่านี้สามารถแบ่งออกได้เป็นชั้นวรรณะ ผู้รับสารที่เป็นชนชั้นสูงมักเป็นผู้ชี้นำ

^๘ ดู ชนิตา จันทราศรีไศล, ร่องรอยธรรมกายในเอเชียกลาง, DIRI, 2557

ตราภุมระเบียบ ส่งเสริมวัฒนธรรมให้สอดคล้องกับความเชื่อของตน เป็นตัวผลักดันสารให้ล่องลอยและหมุนเวียนในพื้นที่สาธารณะ แต่เมื่อชนชั้นสูงเหล่านี้หมดอำนาจความเป็นเจ้าแห่งศรัทธาก็หมดไปด้วย ผู้ที่จะรักษาต่อไปก็คือชนชั้นล่างซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ที่หากได้ซึมซับศรัทธาหลักเข้าไปแล้วก็จะทำนุบำรุง สืบทอดความเชื่อของตนจากรุ่นสู่รุ่นโดยยากที่จะรื้อถอน เช่น พุทธเถรวาทในประเทศไทย และแม้แต่ พุทธศาสนาในประเทศจีนที่ยังมีผู้นับถือกันอยู่ แม้จะถูกกดดันอย่างหนักจากรัฐบาลคอมมิวนิสต์ก็ยังมีผู้นับถืออยู่

เศรษฐกิจของเมือง เป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่ส่งผลต่อการเคลื่อนไปของกระบวนการสื่อสาร เศรษฐีคือผู้อุปถัมภ์ค้ำจุนศาสนา เป็นผู้นำในการสร้างโบสถ์วิหารการเปรียญ เป็นผู้ถวายทานแก่พระภิกษุสามเณร ดังปรากฏชื่ออยู่ในวัตถุที่ถูกขุดพบในยุคหลัง พวกเขาสนับสนุนสถาปนิก วิศวกร จิตรกร ให้สร้างผลงานถ่ายทอดเรื่องเล่าแห่งอดีตจนตกทอดมาถึงคนรุ่นหลัง อักษรศาสตร์คือตัวประกอบสร้างวรรณกรรมเรื่องเล่าให้จับใจผู้คน นักแปลคือผู้แพร่กระจายเรื่องเล่าในพุทธศาสนาออกไปทุกทิศทาง ดังนั้น เรื่องเล่าแห่งอดีตจึงถูกประกอบสร้าง ส่งเสริม และสืบทอดโดยคนทุกชนชั้นและฐานะ

แต่เหตุที่เกิดในอินเดียและเอเชียกลางที่พระพุทธรูปจะสาบสูญไปทั้งหมดนั้นเป็นเพราะทั้งบุคคลและวัตถุถูกทำลาย กิจกรรมทางศาสนาถูกสั่งห้าม จึงไม่เหลือสื่อทั้งทางวัตถุและจิตวิญญาณที่จะไปกล่อมเกลายถ่ายทอดหมุนเวียนอีกต่อไป นอกจากนั้น ในยุคที่เกิดศึกสงครามก็จะไม่เหลือเศรษฐกิจ เศรษฐีคอยบำรุงพุทธศาสนา ชาวพุทธที่มั่นคงในศรัทธามีแต่จะต้องหลบหนีไปซ่อนตัวในหุบเขาลำเนาไพรหรือหนีข้ามเขตแดนไปสู่ประเทศอื่น แต่หากมิได้ผ่านกระบวนการอันรุนแรงนั้น ผู้รับสารจะยังสามารถต่อเชื่อมกลไกแห่งเรื่องเล่าได้ต่อไป

๒. บทบาทของเรื่องเล่าในฐานะกลไกขับเคลื่อนพุทธศาสนา

ในกระบวนการสื่อสารพระพุทธศาสนาเรื่องเล่ามีบทบาทสำคัญสอดประสานกับองค์ประกอบ การสื่อสารอื่น เริ่มตั้งแต่เรื่องเล่าถูกสร้างโดยแหล่งสาร เป็นเปลวไฟที่ถูกส่งต่อมาตั้งแต่อดีตและยังเดินทางอย่างต่อเนื่องผ่านสื่อชนิดต่าง ๆ ข้ามพรมแดนทางภูมิศาสตร์ไปถึงผู้รับสารทุกชั้นวรรณะ เรื่องเล่านี้ถูกกระทำด้วยวิธีต่าง ๆ โดยบุคคลหลากหลายประเภทแต่ก็ยังเดินทาง (ขับเคลื่อน) ต่อไปได้โดยอาศัยพลังงานคือ ความศรัทธาของประชาชนผู้ดูแลรักษาและเติมน้ำมันหล่อเลี้ยงประกอบกับความตั้งใจของเรื่องเล่าเอง ในกระบวนการสื่อสารนี้ เรื่องเล่ามีทั้งการเกิด การคงอยู่ การถูกกระทำ ความตาย และการเกิดใหม่ แต่บทบาทสำคัญของเรื่องเล่าคือการทำให้กระบวนการสื่อสารนี้ดำเนินต่อไปได้อย่างยืดยาวในประวัติศาสตร์ เพราะเหตุมีพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงเกิดเรื่องเล่า เกิดสื่อศาสนา และเกิดพุทธบริษัท ทั้ง ๔ องค์ประกอบนี้ไม่สามารถแยกออกจากกันได้

๒.๑ แหล่งสารคือดวงประทีป

เรื่องเล่ามีต้นตอคือพระธรรมคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าและพุทธประวัติ ตลอดจนประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาที่เล่าขานสืบต่อกันมาตั้งแต่ยุคยังไม่ได้จดจารึกตัวอักษรจนถึงยุคปลายลักษณะอักษร เป็นเสมือนต้นกระแสรากแห่งสารที่ไม่ว่าจะผ่านกาลเวลายาวนานเพียงใดก็ไม่มีเหือดแห้ง เป็นเหมือนดวงประทีปที่ถูกจุดขึ้นเพื่อการส่งต่อ

๒.๒ เรื่องเล่าในพุทธศาสนาเดินทางข้ามพรมแดนเป็นชุด ๆ

ดวงไฟนั้นถูกนำไปโดยเดินทางเป็นชุด ๆ หมายความว่า เกาะกลุ่มกันไปภายใต้สถานการณ์ที่เหมาะสมแล้วไปตั้งเป็นชุมชนใหญ่ย่อยในพื้นที่ต่าง ๆ เช่น การเดินทางของกลุ่มมหาสังฆิกะ และกลุ่มอื่น ๆ ไปยังเอเชียกลางเพื่อสถาปนาสำนักเผยแผ่คำสอนที่ต้นศรีทธา การเดินทางของคำสอนแบบเถรวาท มหายานเข้ามายังเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ หากสถานการณ์เอื้ออำนวย โคมไฟนั้นก็จะถูกหล่อเลี้ยงรักษา แต่หากสถานการณ์ไม่เอื้ออำนวยก็อาจจะดับลง หรือถูกนำเคลื่อนย้ายไปยังดินแดนอื่น

๒.๓ เรื่องเล่าจะยังเป็นกลไกอยู่ได้ ก็ต่อเมื่อมันแสดงว่ายังมีชีวิต เครื่องยังไม่ดับ มีหลายกรณีที่เกิดขึ้นให้เห็นความต่อเนื่องของเรื่องเล่าแม้จะผ่านกาลเวลาหลายพันปี เช่น กรณีพระโพธิสัตว์จุติจากสวรรค์ชั้นดุสิตและกรณีของคำสอนกฎแห่งกรรม ทั้งสองกรณีปรากฏในภาพสลักเมื่อ ๒,๐๐๐ ปีก่อนเรื่อยตลอดมาจนถึงปัจจุบัน คำสอนกฎแห่งกรรมมีบทบาทในดินแดนพุทธทั้งทางศิลปวัฒนธรรม การเมืองการปกครอง อยู่ในกลไกทางประวัติศาสตร์ของชาติ และชุมชนช่วยกันปกป้องรักษาไว้ในฐานะอัตลักษณ์ของชาติ

๒.๔ พลังงานของเรื่องเล่า

น้ำมันคือพลังงานที่หล่อเลี้ยงกลไก นอกจากความเลื่อมใสศรัทธาในแก่นพุทธธรรมแล้ว เรื่องเล่ายังมีแรงดึงดูดใจอยู่ที่จุดจับใจของเรื่องเล่านั่นเอง ได้แก่ หนึ่งคืออิทธิฤทธิ์หรือสิ่งเหนือโลกซึ่งสนองปณฺฑณวิสัย (human interest) ทำให้สารเป็นสารที่ศักดิ์สิทธิ์ สองคือสิ่งลึกลับในเรื่องเล่า ได้แก่ ภูผชาติ กฎแห่งกรรม การเวียนว่ายตายเกิด เรื่องเหนือธรรมชาติเหล่านี้ มีความใกล้ชิดตัว จึงปลุกฝังอยู่ในมโนคติและในคำอธิษฐานของผู้คน สามคือผู้ขัดขวางหรือมาร สี่คือเรื่องเศร้า ได้แก่ การพลีชีพเพื่อพุทธศาสนา และการทำลายพระศาสนา และห้าคือเรื่องเล่าเกี่ยวกับชัยชนะ

๒.๕ การจัดการกับเรื่องเล่า

ในระหว่างเวลาอันยาวนานได้มีการแปลงสัญชาติของเรื่องเล่าให้เข้ากับสถานที่และกาลเวลา เช่น ในรูปแบบของการหีบยืมพุทธศาสนาไปสร้างศรีทธาใหม่ มีเซนลัทธิมานี และลัทธิทงถิน แม้กระทั่งในประเทศไทยก็มีการนำพุทธศาสนาไปผสมกลมกลืนกับความเชื่อพื้นบ้าน ปนกับไสยศาสตร์ หรือเอาไปปนกับศาสนาพราหมณ์ในพิธีกรรมต่าง ๆ ทำให้เรื่องเล่าของชาวพุทธไปปะปนอยู่กับเรื่องเล่าอื่น เช่นการเล่าเรื่องรามเกียรติ์ มีทั้งพุทธและฮินดูปะปนกัน ทั้งหมดนี้ เป็นเรื่องของแต่ละสถานการณ์ว่าชาวพุทธจะอยู่ร่วมกับ

วารสารราชบัณฑิตยสภา
ปีที่ ๔๐ ฉบับที่ ๓ ก.ค.-ก.ย. ๒๕๕๘

ศาสตราจารย์กิตติคุณ สุภิญญา สุดบรรทัด

๑๙๕

ความเชื่ออื่นได้อย่างไรโดยสันติ ทำให้วงล้อการสื่อสารเคลื่อนที่ไปโดยยังรักษาแกนหลักของพุทธศาสนาเอาไว้ได้ ดังเช่นที่เกิดขึ้นในสุวรรณภูมิแต่ครั้งโบราณ

สงครามสยบเรื่องเล่า สยบกระบวนการสื่อสารพุทธศาสนา การปะทะระหว่างพุทธกับศาสนาอื่นเป็นเรื่องของต่างศรัทธาที่ไม่สามารถอยู่ร่วมแผ่นดินเดียวกันได้ส่งผลร้ายต่อพุทธศาสนาเป็นอย่างมาก มีการใช้ความรุนแรงและสงคราม การกวาดล้างชาวพุทธที่เป็นผู้ส่งและผู้รับสาร ฉีกทูป เผาทำลายสารทำลายทุกช่องทางที่จะสื่อสาร เท่ากับเป็นการทำลายกระบวนการสื่อสารทั้งหมด ทำให้ไม่มีหนทางที่จะแย้งชิงอำนาจ แย่งชิงกระแสหลักในพื้นที่การปะทะสังสรรค์และแข่งขันได้อีกต่อไป

ความสลับซับซ้อนในการเคลื่อนไปของพุทธศาสนาทำให้เห็นได้ว่าพระศาสนาไม่เคยเคลื่อนไปเป็นเส้นตรง แต่มีจุดที่ถูกกระทบ แล้วก็เกิดการแยกสาย แล้วก็อาจเคลื่อนมาบรรจบกันได้อีก เริ่มเป็นเช่นนี้ตั้งแต่เมื่อใดไม่มีใครทราบ อาจจะตั้งแต่สมัยพุทธกาลก็เป็นได้ เนื่องจากเวไนยสัตว์ที่มีนิสัยแตกต่างกันย่อมได้รับฟังพระธรรมที่เหมาะสมกับตน การสดับตรับฟังแล้วท่องจำตามทีตนได้ยินอาจเป็นเหตุของความแตกต่างกันนั้น ๆ

จากการวิเคราะห์ข้างต้นนี้ทำให้สามารถมองเห็นภาพของคบเพลิงที่ถูกส่งทอดผ่านกระบวนการสื่อสาร พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเป็นคบเพลิงที่ถูกจุดขึ้นด้วยการตรัสรู้ธรรมของพระองค์แล้วถูกนำไปกล่าวขานเล่าต่อ เรื่องราวเหล่านี้มีจุดจับใจในตัวเอง มีการปรับเปลี่ยนหมุนเวียนเปลี่ยนไปให้ดูใหม่อยู่เสมอหล่อเลี้ยงพระพุทธศาสนาต่อไปเรื่อย ๆ

เรื่องเล่าจึงเป็นประดุกกลไกที่ประทับระครองดวงประทีปให้เคลื่อนที่ไปผ่านกาลเวลาและสถานที่ที่ใดก็ตามที่มีผู้รับฟังเรื่องเล่าด้วยศรัทธาที่นั่นก็จะมีการสร้างพยานหลักฐานไว้บนวัตถุหรือในจิตวิญญาณของคนคือการปฏิบัติตาม หรือการเล่าขานสืบทอดให้บุคคลอื่น สวดมนต์ อธิษฐาน ฯลฯ ผู้รับสารเหล่านี้จึงเป็นเสมือนผู้รักษาคบเพลิงและเติมน้ำมันหล่อเลี้ยงกลไกเพื่อให้เดินทางต่อไปได้อย่างไม่มีที่สิ้นสุดซึ่งเมื่อได้รับการส่งเสริมโดยพระราชหรือผู้ปกครองแล้ว ก็ยิ่งเปล่งแสงสว่างโชติในดินแดนนั้นเป็นศาสนากระแสหลักของแผ่นดิน

แต่เมื่อใดที่แผ่นดินขาดการส่งเสริม กระบวนการสื่อสารขาดตอนเพราะเหตุของการถูกทำลายด้วยวิธีการต่าง ๆ พุทธศาสนาก็อาจจะสูญสิ้นไปในดินแดนนั้น แต่หากยังพอมีประชาชนประกอบพิธีกรรมด้วยศรัทธาพระพุทธานุภาพก็อาจเดินทางต่อไปได้ในฐานะกระแสรอง รอวันที่จะกลับคืนมาใหม่

อดีตย่อมเป็นบทเรียนของปัจจุบัน ข้อเสนอแนะจากงานวิจัยนี้จึงมุ่งไปสู่การร่วมมือร่วมใจของทุกฝ่ายในการรักษากลไกการสื่อสารพระพุทธานุภาพแห่งช่วงเวลานี้ให้เคลื่อนไปอย่างราบรื่น ทั้งในระดับผู้ส่งสาร สื่อสาร และผู้รับสาร ดูแลเรื่องเล่าในฐานะกลไกการขับเคลื่อนกระบวนการสื่อสาร พุ่มพักให้เกิดอนุข่าวสารในอากาศ ล่องลอย และหมุนเวียน จนได้เข้าไปปลุกฝัง กล่อมเกล้าจิตวิญญาณของชาวพุทธ

ให้อยู่ร่วมกันโดยสันติ และรักษาระดับการยืนหยัดอย่างโดดเด่นอยู่ในสังคมนี้อย่างสอดคล้องกับยุคสมัย สอดคล้องกับระบบการสื่อสาร และสภาพเศรษฐกิจ สังคม การเมืองการปกครองในปัจจุบัน.

บรรณานุกรม

From People of Bihar Social Network, Bihar's Great Online community. Ancient History of Great Magadh (Bihar) 2. Berlo, David K. (1960). The Process and Theory of Communication : An Introduction to Theory and Practice. Published by Holt, Rinehart and Winston, New York.

B.A.Litvinsky and M.I.Vorobyova-Desyatovskaya. (1999). Religions and Religious Movements-II.

Clement of Alexandria. Stromata (Miscellanies), Book I, Chapter XV.

Foltz, Richard C. (2000). *Religions of the Silk Road: Overland Trade and Cultural Exchange from Antiquity to the Fifteenth Century*. St. Martin's Griffin.

Richard Salomon with Andrew Glass (2008). "Songs of Lake Anavatapta." Two Gandhari Manuscripts of the "Songs of Lake Anavatapta" (Anavatapta-gatha) British Library.

Strabo (XV,1,73), Strabo on the immolation of the Sramana in Athens, Paragraph 73 and Dio Cassius (liv, 9).

บุญญาภภาพ, สุชีพ. (๑๙๘๓). *ความรู้เรื่องพระไตรปิฎก, พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน*. มหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์.

พิน ดอกบัว. (๒๕๕๔). *ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในนานาประเทศ*. กรุงเทพฯ : ศิลปาบรรณาการ.

Abstract **The Narratives: Buddhist Communication Engine**

Sukanya Sudbanthad

*Associate Fellow of the Academy of Moral and Political Sciences,
The Royal Society of Thailand.*

The narratives were defined as the message intermingling with Buddha Dharma but not the Dharma itself. They played role of communication engine driving Buddhism through time and space. The questions are what roles and how the narratives played in the communication process comprising of Source Message Channel Receivers

The findings are that in the communication process: the first communicator is the Buddha himself. He flamed the torch of enlightenment which since then had been passed along the current of time by the monks, kings, nobles, and laypersons.

The narrative message resided in Tri-Pitaka, the text of sermon, ancient manuscripts, literature, songs, mantra, ballads, paintings, engravings, sculptures, etc. The narratives, true or not true, enshrined in the hearts and memories of the Buddhists. The narratives have their own appeals of human interest characteristics such as their paranormal phenomena, mystery, combats between good and evil, growth and destruction, defeat and victory. The coexistent media carried the message floating through the tide of time crossing geographical boundary. Wheresoever there were receivers the faith was transcribed on materials or cherished in their heart.

The narratives conveyed Buddhism by fulfilling and spreading the holy message to the heard and the unheard. The stories echoed Buddhism along the endless paths until the engine stopped which eventually occurred by the threats from other faiths. Buddhism expanded and strengthened as long as there were followers who belonged to several castes among which the kings and the nobles had the message flow in control. But when they lost their reign they also lost their tutelary power over the faith leaving the torch of light to the lower classes to maintain and pass the religious spirit to the next generations. The flame of Buddhism would be extinguished if the whole communication process broke down. The life and death of the narratives interweave with other factors in the process.

The present always learns lessons from the past. It is viable for all Buddhists to protect and maintain the Buddhist communication process so that it can perform its mechanical work in full functions and that the floating Buddhist narratives will be cherished and sanctified at all time.

Keywords: The Narratives, Buddhist Communication Engine, Communication Process

การย้อนพินิจการบริหารจัดการสำนักงานรับรองมาตรฐาน และประเมินคุณภาพการศึกษา (องค์การมหาชน) ระหว่าง พ.ศ. ๒๕๔๔-๒๕๕๒

ศาสตราจารย์กิตติคุณ ดร.สมหวัง พิธิยานุวัฒน์

ราชบัณฑิต สำนักธรรมศาสตร์และการเมือง

ราชบัณฑิตยสภา

บทคัดย่อ

สำนักงานรับรองมาตรฐานและประเมินคุณภาพการศึกษา (องค์การมหาชน, สมศ.) ได้รับการจัดตั้งโดยพระราชกฤษฎีกา เมื่อ พ.ศ. ๒๕๔๔ โดยมีความเชื่อว่า คุณภาพการศึกษา หมายถึง คุณภาพของผู้เรียนที่มีสัมฤทธิ์ผลทางการเรียนรู้ระดับสูง สมศ. มีหน้าที่ในการประเมินคุณภาพภายนอกสถานศึกษาอย่างน้อย ๑ ครั้ง ทุก ๕ ปี

บทความนี้มุ่งนำเสนอผลการย้อนพินิจการบริหารจัดการสำนักงานรับรองมาตรฐานและประเมินคุณภาพการศึกษา หรือ สมศ. ระหว่าง พ.ศ. ๒๕๔๔ ถึง ๒๕๕๒ โดยการใช้กรอบห้าซี (5Cs) ในการบรรยายอธิบายธรรมชาติของ สมศ. ผลการย้อนพินิจการบริหารจัดการ สมศ. ได้บทเรียนที่พึงเรียนรู้ ๘ ประการ จะเห็นได้ว่า สมศ. ในทศวรรษแรกได้รับการยอมรับทั้งในระดับชาติ และระดับนานาชาติว่าเป็นองค์กรที่ประสบความสำเร็จ

คำสำคัญ: การย้อนพินิจ, การบริหารจัดการ, สำนักงานรับรองมาตรฐานและประเมินคุณภาพการศึกษา, สมศ., บทเรียน

เหตุผลและความจำเป็นในการจัดระบบประกันคุณภาพการศึกษา

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ตั้งแต่แผน ๘ เป็นต้นมา เน้นคนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนา เน้นการพัฒนาคน เพิ่มคุณภาพคนเพื่อเป็นศูนย์กลางของการพัฒนาทั้งปวง เชื่อว่าคนที่มีคุณภาพเป็นปัจจัยสำคัญของความสำเร็จของการพัฒนาทุกด้าน และต่อมามีการปฏิรูปการเมือง เพื่อให้การเมืองมีประสิทธิภาพ และเอื้อต่อการพัฒนาที่ยั่งยืน มีรัฐธรรมนูญใหม่ มีผลบังคับใช้ ๑๑ ตุลาคม ๒๕๔๐ ยึดประชาชนเป็นฐาน เน้นการเมืองเป็นเรื่องของพลเมือง คือ ยึดการมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นสำคัญ การเมืองระบบนี้ต้องอาศัยคนที่มีคุณภาพ กลุ่มหนึ่ง คือ คุณภาพนักการเมือง ประกันว่าต้องจบปริญญาตรี

วารสารราชบัณฑิตยสภา
ปีที่ ๔๐ ฉบับที่ ๓ ก.ค.-ก.ย. ๒๕๕๘

ศาสตราจารย์กิตติคุณ ดร.สมหวัง พิธิยานุวัฒน์

๑๙๙

ต้องการให้ “บัณฑิต” เป็น “นักการเมือง” อีกกลุ่มหนึ่ง คือ คุณภาพประชาชน โดยยกคุณภาพด้วยการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐานไม่ต่ำกว่า ๑๒ ปี โดยไม่เสียค่าใช้จ่าย เพื่อยกระดับการศึกษาของประชาชนให้ทัดเทียมกับประเทศที่เจริญแล้ว (วิจิตร ศรีสอ้าน, ๒๕๕๗)

โดยทั่วไปกิจการใดก็ตามที่เป็นกิจการการผลิตหรือการให้บริการจะต้องมีมาตรฐานที่กำหนด และจะต้องมีการส่งเสริมสนับสนุนและบริหารจัดการเพื่อให้บรรลุมาตรฐาน รวมทั้งมีการติดตามและประเมินว่าทำได้คุณภาพตามมาตรฐานที่กำหนดหรือไม่ ถ้ายังไม่ได้มาตรฐานจะพัฒนาสู่มาตรฐานได้อย่างไร ถ้าได้มาตรฐานแล้วจะอย่างไรในการยกคุณภาพและมาตรฐานให้สูงยิ่งขึ้น ในทางการศึกษาก็เช่นเดียวกัน เราจำเป็นต้องกำหนดมาตรฐานการศึกษาของชาติ ดังที่คณะรัฐมนตรีอนุมัติมาตรฐานการศึกษาของชาติ ๓ มาตรฐาน ๑๑ ตัวบ่งชี้ เพื่อดำเนินการกำหนดมาตรฐานการศึกษาในแต่ละระดับและประเภทการศึกษาต่อไป และเมื่อจัดการศึกษาแล้วเราต้องประเมินว่า เราจัดการศึกษาในแต่ละระดับและประเภทการศึกษาได้มีคุณภาพและมาตรฐานที่กำหนดหรือไม่ เพื่อให้เกิดการพัฒนาคุณภาพและมาตรฐานอย่างต่อเนื่อง ถ้าเราต้องการให้การศึกษาเป็นปัจจัยของการพัฒนาทั้งปวงแล้ว เรื่องคุณภาพและมาตรฐานการศึกษานับเป็นเรื่องสำคัญทีเดียว

ในการปฏิรูปการศึกษามุ่งให้การบริหารจัดการเพื่อผู้เรียนให้ได้มาตรฐานโดยยึดเอกภาพเชิงนโยบายแต่หลากหลายการปฏิบัติเป็นการกระจายอำนาจสู่สถานศึกษา เขตพื้นที่การศึกษา และองค์การปกครองส่วนท้องถิ่น โดยมุ่งหวังให้สถานศึกษาเข้มแข็ง เพื่อก่อให้เกิดคุณภาพและมาตรฐานการศึกษา โดยเฉพาะคุณภาพของผู้เรียนทั้งความรู้คู่คุณธรรม ซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงระบบการบริหารจัดการฐานกรรมเป็นระบบบริหารจัดการฐานโรงเรียน (School-Based Management: SBM) และการเปลี่ยนแปลงระบบการเรียนรู้จากการสอนที่ยึดครูเป็นศูนย์กลางเป็นการสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ ระบบการประกันคุณภาพการศึกษาเพื่อผู้เรียนเป็นระบบและกลไกในการปฏิรูปการศึกษา คือ การปฏิรูปการบริหารจัดการฐานโรงเรียนและการสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญประสบความสำเร็จจะช่วยให้สถานศึกษาพัฒนาคุณภาพอย่างต่อเนื่อง เป็นหลักประกันเรื่องความเสมอภาคทางการศึกษาและคุณภาพการศึกษา ตามมาตรา ๕๙ ของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. ๒๕๕๐ ที่กำหนดให้รัฐต้องจัดการศึกษาขั้นพื้นฐานไม่น้อยกว่า ๑๒ ปี อย่างกว้างขวาง ทั่วถึง และมีคุณภาพ โดยไม่เก็บค่าใช้จ่าย อีกทั้งระบบประกันคุณภาพการศึกษาเพื่อผู้เรียน โดยเฉพาะระบบประกันคุณภาพภายนอกจะเป็นการระดมสรรพกำลังจากภายนอกมาช่วยพัฒนาคุณภาพและมาตรฐานการศึกษาของสถานศึกษา อันจะนำไปสู่การจัดการศึกษาที่มีคุณภาพเพื่อทุกคน การศึกษาที่มีคุณภาพเป็นเงื่อนไขที่จำเป็นยิ่งต่อการปกครองระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข และการศึกษาที่มีคุณภาพเท่านั้นที่จะทำให้ประเทศไทยวิวัฒน์มั่นคงสถาพรร่วมมือกันและแข่งขันได้ในยุคโลกาภิวัตน์

ด้วยเหตุผลและความจำเป็นดังกล่าว ในมาตรา ๙ ของพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๔๒ ได้กำหนดหลักการจัดระบบโครงสร้างและกระบวนการจัดการศึกษาได้ประการหนึ่ง คือ “ให้มีการกำหนดมาตรฐานการศึกษา และจัดระบบประกันคุณภาพการศึกษาทุกระดับและทุกประเภทการศึกษา” อีกทั้งได้มีการกำหนดสารบัญญัติไว้ในหมวด ๖ ว่าด้วยมาตรฐานและการประกันคุณภาพการศึกษา

จุดกำเนิดและความเป็นมาของสำนักงานรับรองมาตรฐานและประเมินคุณภาพการศึกษา (องค์การมหาชน)

สารบัญญัติตามมาตรา ๔๗ ถึง ๕๑ สรุปได้ดังนี้ คือ มาตรา ๔๗ ให้มีระบบประกันคุณภาพการศึกษาเพื่อพัฒนาคุณภาพและมาตรฐานการศึกษา ประกอบด้วย ระบบประกันคุณภาพภายในและระบบประกันคุณภาพภายนอก ระบบประกันคุณภาพภายใน ประกอบด้วย ระบบการพัฒนาคุณภาพ ระบบการตรวจติดตามคุณภาพ และระบบการประเมินคุณภาพภายใน ส่วนระบบประกันคุณภาพภายนอก คือ การประเมินคุณภาพภายนอก เป็นที่น่าสังเกตว่า ทั้งระบบประกันคุณภาพภายในและระบบประกันคุณภาพภายนอก ล้วนมุ่งพัฒนาคุณภาพและมาตรฐานการศึกษาของสถานศึกษา การที่ต้องมีการประเมินคุณภาพภายนอกสถานศึกษาเป็นการสอบทาน คือ การประเมินตรวจสอบเพื่อยืนยันผลประเมินคุณภาพจากภายใน ทำให้ผลประเมินน่าเชื่อถือ นอกจากนี้ การประเมินคุณภาพภายนอกยังเป็นกระบวนการรวมพลังจากภายนอกมาช่วยพัฒนาคุณภาพและมาตรฐานการศึกษาของสถานศึกษา และใช้เป็นกระบวนการรับรองมาตรฐานของสถานศึกษาด้วย

มาตรา ๔๘ ให้หน่วยงานต้นสังกัดและสถานศึกษา จัดให้มีระบบประกันคุณภาพภายใน โดยถือว่าการประกันคุณภาพภายในเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการบริหารการศึกษาที่ต้องดำเนินการอย่างต่อเนื่อง โดยจัดทำรายงานประเมินตนเองเป็นรายงานประจำปี เพื่อนำไปสู่การพัฒนาคุณภาพและมาตรฐานการศึกษา และรองรับการประเมินภายนอก

มาตรา ๔๙ ถึง ๕๑ เกี่ยวกับการประเมินคุณภาพภายนอก มาตรา ๔๙ ให้มีสำนักงานรับรองมาตรฐานและประเมินคุณภาพการศึกษา (สมศ.) มีฐานะเป็นองค์การมหาชน ทำหน้าที่พัฒนาเกณฑ์และวิธีประเมินคุณภาพภายนอก ทำการประเมินผลการจัดการศึกษา เพื่อให้มีการตรวจสอบคุณภาพสถานศึกษา โดยคำนึงถึงความมุ่งหมาย หลักการ และแนวทางการจัดการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๔๒ และให้มีการประเมินคุณภาพภายนอกของสถานศึกษาทุกแห่งอย่างน้อย ๑ ครั้ง ทุก ๕ ปี ตั้งแต่การประเมินครั้งสุดท้าย และเสนอผลต่อหน่วยงานที่เกี่ยวข้องและสาธารณชน มาตรา ๕๐ สถานศึกษาทุกแห่งต้อง

วารสารราชบัณฑิตยสภา

ปีที่ ๔๐ ฉบับที่ ๓ ก.ค.-ก.ย. ๒๕๕๘

ศาสตราจารย์กิตติคุณ ดร.สมหวัง พิธิยานุวัฒน์

๒๐๑

ให้ความร่วมมือในการจัดเตรียมเอกสาร หลักฐานต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับสถานศึกษา ตลอดจนบุคลากร คณะกรรมการสถานศึกษา รวมทั้งผู้ปกครองและผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง ให้ข้อมูลเพิ่มเติมในส่วนที่พิจารณาเห็นว่าเกี่ยวข้องกับการปฏิบัติการกิจของสถานศึกษา ตามคำร้องขอของสำนักงานรับรองมาตรฐานและประเมินคุณภาพการศึกษา และในมาตรา ๕๑ ในกรณีผลประเมินภายนอกของสถานศึกษาที่ไม่ได้ตามมาตรฐานที่กำหนด ให้สำนักงานรับรองมาตรฐานและประเมินคุณภาพการศึกษา จัดทำข้อเสนอแนะการปรับปรุงแก้ไขต่อหน่วยงานต้นสังกัด เพื่อให้สถานศึกษาปรับปรุงแก้ไขในระยะเวลาที่กำหนด หากมิได้ดำเนินการดังกล่าว ให้สำนักงานรับรองมาตรฐานและประเมินคุณภาพการศึกษารายงานต่อคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน คณะกรรมการการอาชีวศึกษา หรือคณะกรรมการการอุดมศึกษา เพื่อดำเนินการให้มีการปรับปรุงแก้ไข เป็นที่น่าสังเกตว่ากฎหมายได้บัญญัติไว้ชัดเจนไม่ให้สำนักงานรับรองมาตรฐานและประเมินคุณภาพการศึกษามีอำนาจสั่งการสถานศึกษา การสั่งการต้องเป็นไปตามอำนาจของต้นสังกัด สำนักงานรับรองมาตรฐานและประเมินคุณภาพการศึกษาจะต้องรายงานให้ต้นสังกัดเป็นผู้ดำเนินการตามสายบริหารเท่านั้น กล่าวคือ โดยกฎหมายองค์การมหาชนที่จัดตั้งขึ้นตามพระราชกฤษฎีกาไม่มีอำนาจบังคับสั่งการส่วนราชการ

ดร.รุ่ง แก้วแดง (๒๕๕๐) ได้ให้สัมภาษณ์ถึงแนวคิดในการจัดตั้ง สมศ. ไว้ว่า

“ในช่วง พ.ศ. ๒๕๔๒ สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา (สกศ.) ในขณะนั้น คือ สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ ซึ่งเป็นหน่วยงานนโยบายและวางแผนการศึกษาของชาติ จึงได้ทำการศึกษาและวิจัย ในประเด็นเกี่ยวกับการปรับปรุงคุณภาพการศึกษา และพบว่า ระบบการศึกษาไทยหากนำไปเปรียบเทียบกับศึกษานานาชาติ และการบริหารของภาคเอกชนแล้ว มีจุดอ่อนอย่างมากในเรื่องการบริหาร การควบคุมคุณภาพ และการประเมินผลการศึกษาในระดับสถานศึกษา เนื่องจากผู้บริหารไม่ได้ให้ความสำคัญและความสนใจเรื่องกระบวนการบริหารการศึกษาและการจัดการเรียนรู้ จึงต้องศึกษาว่าจะทำอย่างไรเราจึงจะสามารถปรับปรุงการบริหารการศึกษาในระดับสถานศึกษาให้ดีขึ้น ในที่สุดก็พบว่านวัตกรรมของการปฏิรูปการศึกษาเพื่อพัฒนาคุณภาพนั้น เราจำเป็นต้องมีระบบประเมินผลการจัดการศึกษาของสถานศึกษา ทั้งในระดับการศึกษาขั้นพื้นฐานและอุดมศึกษาในประเทศไทย ในการจัดทำร่างพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ ได้มีการนำแนวคิดเรื่อง การประกันคุณภาพและการประเมินคุณภาพการศึกษา บรรจุไว้เป็นหนึ่งในหมวดในกฎหมายอย่างชัดเจน โดยเฉพาะกำหนดให้การประกันคุณภาพภายในเป็นหน้าที่ของสถานศึกษากับต้นสังกัด เพราะเป็นเรื่องสำคัญยิ่งต่อการสร้างวัฒนธรรมการบริหารสถานศึกษาให้มีคุณภาพ และสถานศึกษาทุกแห่งรับการประเมินภายนอกทุก ๆ ๕ ปี จากสำนักงานที่จะจัดตั้งขึ้นใหม่ คือ สำนักงานรับรองมาตรฐานและประเมินคุณภาพการศึกษา (สมศ.)”

ในการดำเนินการจัดตั้ง สมศ. เป็นองค์การมหาชน ได้มีการวิจัยเอกสารระบบการประเมินภายนอกของประเทศต่าง ๆ อีกทั้งมีการวิจัยเจาะลึกโดยการศึกษาดูงานการตรวจสอบคุณภาพการศึกษา ประเทศนิวซีแลนด์ โดย ศาสตราจารย์ นายแพทย์วิจารณ์ พานิช และคณะ สมศ. ได้รับการจัดตั้งเมื่อวันที่ ๓ พฤศจิกายน ๒๕๔๓ เป็นองค์การมหาชน เพื่อให้ทำงานอย่างมีประสิทธิภาพและมีอิสระ มีอำนาจตัดสินใจที่เบ็ดเสร็จได้ เพื่อให้การประเมินคุณภาพภายนอกของสถานศึกษาทุกระดับและประเภทการศึกษามีความเป็นธรรม เป็นตามสภาพจริง ปราศจากลำเอียงและแรงกดดันที่จะทำให้ผลประโยชน์เบี่ยงเบนไปจากความจริง จึงกำหนดให้ สมศ. เป็นองค์การมหาชนและอยู่ในกำกับของนายกรัฐมนตรี สมศ. จึงเป็นองค์กรระดับชาติในการขับเคลื่อนคุณภาพการศึกษาของประเทศ โดยการประเมินภายนอกของสถานศึกษา เพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงระบบการบริหารจัดการทั้งระดับต้นสังกัดและสถานศึกษา กล่าวคือ ให้ต้นสังกัดมีบทบาทในการส่งเสริมกำกับดูแลมากกว่าเป็นผู้จัดการศึกษา เป็นการเปลี่ยนแปลงจากระบบบริหารการศึกษารูปแบบเป็นระบบการบริหารฐานโรงเรียน และการเปลี่ยนแปลงจากการสอนที่เน้นครูเป็นศูนย์กลางเป็นการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ

หลังจากจัดตั้ง สมศ. แล้ว ดร. รุ่ง แก้วแดง เลขาธิการสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ ได้รับมอบหมายให้เป็นรักษาการผู้อำนวยการ สมศ. ได้เล่าให้ฟังว่า

“ในการบริหารองค์การมหาชนให้ประสบความสำเร็จนั้น ศาสตราจารย์ ดร.ลิปพนนท์ เกตุทัต ได้บรรยายในที่ต่าง ๆ ว่า องค์ประกอบที่สำคัญที่สุด คือ ประชานกรรมการบริหารและเลขานุการ คณะกรรมการบริหาร ซึ่งดำรงตำแหน่งผู้อำนวยการองค์การมหาชนนั้นด้วย หากองค์การมหาชนใดได้ องค์ประกอบทั้งสองเป็นคนดี ซื่อสัตย์ และเป็นคนเก่งแล้ว เชื่อได้ว่า องค์การมหาชนนั้นจะประสบความสำเร็จอย่างสูง ในช่วงแรกนั้น สมศ. ได้มีประชานกรรมการและคณะกรรมการบริหารเรียบร้อยแล้ว คือ ท่านอมเรศ ศิลาลอ่อน ซึ่งเป็นผู้ที่มีความสนใจและตั้งใจเป็นอย่างสูงที่จะพัฒนาคุณภาพการศึกษาของประเทศไทยให้เท่าทันกับนานาประเทศ เหลือเพียงตำแหน่งเดียว คือ เลขานุการคณะกรรมการบริหาร ซึ่งหมายถึงผู้อำนวยการ สมศ. ซึ่งท่านประธานอมเรศ ศิลาลอ่อน ได้มอบหมายให้ผมเป็นคนไปทาบทาม ศาสตราจารย์กิตติคุณ ดร.สมหวัง พิธิยานุวัฒน์ ก็ได้ให้คำตอบอันเป็นที่น่ายินดีว่าท่านสนใจที่จะดำรงตำแหน่งดังกล่าว”

โจทย์สำคัญของ สมศ. ในการปฏิบัติภารกิจอันยิ่งใหญ่ในการประเมินภายนอกสถานศึกษาจำนวนมากมายทุกระดับทั่วประเทศให้แล้วเสร็จในระยะเวลาอันสั้นตามบทเฉพาะกาล มาตรา ๗๒ วรรค ๓ ได้ระบุให้กระทรวงโดยองค์การอิสระ คือ สมศ. ทำการประเมินคุณภาพภายนอกครั้งแรกให้ครบทุกสถานศึกษา ภายใน ๖ ปี (๒๐ สิงหาคม ๒๕๔๘) ก็คือ จะหาใครมาดำรงตำแหน่งผู้อำนวยการแทนรักษาการผู้อำนวยการ เพื่อสามารถผลักดันและแบกรับภาระงานที่ยิ่งใหญ่และสำคัญนี้ได้

วารสารราชบัณฑิตยสภา

ปีที่ ๔๐ ฉบับที่ ๓ ก.ค.-ก.ย. ๒๕๕๘

ศาสตราจารย์กิตติคุณ ดร.สมหวัง พิธิยานุวัฒน์

๒๐๓

รักษาการผู้อำนวยการ สมศ. (ดร.รุ่ง แก้วแดง) ได้ขออนุมัติจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เพื่อขอให้ ศาสตราจารย์กิตติคุณ ดร.สมหวัง พิธิยานุวัฒน์ มาช่วยราชการ ณ สำนักงานรับรองมาตรฐานและประเมินคุณภาพการศึกษา เพื่อเรียนรู้งานจากรักษาการผู้อำนวยการ สมศ. เป็นเวลา ๒ เดือน (มิถุนายน-กรกฎาคม ๒๕๕๔) ในขณะที่รอการพิจารณาจากคณะรัฐมนตรี ต่อมาเมื่อวันที่ ๒๔ กรกฎาคม ๒๕๕๔ คณะรัฐมนตรี ได้ลงมติอนุมัติในหลักการให้ทุกหน่วยงานของรัฐให้ความร่วมมือในการอนุมัติข้าราชการ พนักงาน หรือ เจ้าหน้าที่ไปทำงานในสำนักงานรับรองมาตรฐานและประเมินคุณภาพการศึกษา (องค์การมหาชน) ได้เป็นการชั่วคราว โดยให้ถือว่าไปปฏิบัติหน้าที่ราชการ ทั้งนี้ ตั้งแต่พระราชกฤษฎีกาจัดตั้งสำนักงานรับรองมาตรฐานและประเมินคุณภาพการศึกษาประกาศใช้ ซึ่งกระทรวงการคลัง สำนักงานปลัดสำนักนายกรัฐมนตรี และสำนักงาน ก.พ. ให้พิจารณาให้ความเห็นชอบด้วยแล้ว ดังนั้น ศาสตราจารย์กิตติคุณ ดร.สมหวัง พิธิยานุวัฒน์ จึงได้ดำรงตำแหน่งผู้อำนวยการ สมศ. ตั้งแต่วันที่ ๑ สิงหาคม ๒๕๕๔ เป็นต้นไป ซึ่งครบวาระวันที่ ๓๑ กรกฎาคม ๒๕๕๒ และรักษาการผู้อำนวยการ สมศ. ในระหว่างวันที่ ๑ สิงหาคม ๒๕๕๒ จนถึงวันที่ ๓๑ ธันวาคม ๒๕๕๒ รวมเป็นเวลา ๘ ปี ๕ เดือน

เข้าใจและเข้าถึง สมศ. : 5C

๑. C ตัวที่หนึ่ง คือ Company ซึ่งในที่นี้หมายถึง สำนักงานรับรองมาตรฐานและประเมินคุณภาพการศึกษา (องค์การมหาชน)

๑.๑ สมศ. เป็นองค์การมหาชน ตามพระราชกฤษฎีกาจัดตั้ง เมื่อ ๓ พฤศจิกายน ๒๕๔๓ จำเป็นต้องเป็นองค์การมหาชนไม่เป็นส่วนราชการ เพื่อให้ทำงานมีประสิทธิภาพเพราะมีความเป็นอิสระ และมีอำนาจตัดสินใจที่เบ็ดเสร็จได้ ทำให้เกิดการบริหารให้คล่องตามภารกิจการประเมินคุณภาพภายนอก ได้มากกว่าการบริหารตามสายการบังคับบัญชาของระบบราชการ การเป็นหน่วยงานอิสระที่ไม่ขึ้นอยู่กับสายการบริหารของหน่วยงานที่มีหน้าที่รับผิดชอบการจัดการศึกษา จะทำให้มีความเป็นกลาง นอกจากนี้ยังเป็นหน่วยงานอิสระที่มีรัฐมนตรีที่กำกับดูแลสำนักงานต่างหากจากรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ และต่างขึ้นตรงต่อคณะรัฐมนตรีเช่นกัน ทำให้การประเมินคุณภาพภายนอกมีความเป็นธรรม ปราศจากความลำเอียงและแรงกดดันที่จะทำให้ผลประเมินเบี่ยงเบนไปจากความเป็นจริง อันจะก่อให้เกิดการตรวจสอบและถ่วงดุลอย่างแท้จริง และจะทำให้การประเมินคุณภาพภายนอกเป็นบริการสาธารณะที่เป็นสากล ที่มีประสิทธิภาพในการสร้างความสามารถที่จะตรวจสอบได้ว่า การจัดการศึกษาที่เป็นอยู่นั้นได้ “ให้” สิ่งให้ผู้เรียน สังคม และรัฐ ต้องการด้วยคุณภาพที่ได้มาตรฐานและมีประสิทธิภาพเหมาะสมแก่ทรัพยากรจำนวนมากจากภาษีอากรของประชาชนที่ได้รับการจัดสรรเพียงใด สมศ. เป็นองค์การมหาชนที่ให้บริการ

ประเมินคุณภาพภายนอก เป็นบริการของรัฐโดยไม่เก็บค่าใช้จ่าย (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษา
แห่งชาติ, ๒๕๕๖: ๕-๖)

๑.๒ โครงสร้างการบริหาร สมศ. เป็นโครงสร้างแบบแนวราบ (Flat Organization)
เพื่อลดสายบังคับบัญชา ทำให้เกิดความคล่องตัวในการบริหารและการประสานงานระหว่างฝ่ายต่าง ๆ

๑.๓ การประเมินคุณภาพภายนอก ดำเนินการโดยใช้ระบบการจ้างเหมา (Outsourcing)
องค์กรเอกชน องค์กรวิชาชีพ และวิชาการที่ได้รับการเลือกสรร และการรับรองจากสำนักงานฯ เป็นผู้ร่วม
ดำเนินการ

๑.๔ ระบบการประกันคุณภาพภายนอกเป็นส่วนหนึ่งของระบบการประกันคุณภาพ
การศึกษาเพื่อพัฒนาคุณภาพ และมาตรฐานการศึกษาทุกระดับ (มาตรา ๔๗)

๑.๕ สมศ. ทำหน้าที่พัฒนาเกณฑ์ วิธีการประเมินคุณภาพภายนอก และทำการประเมินผล
การจัดการศึกษา เพื่อให้มีการตรวจสอบคุณภาพของสถานศึกษา โดยคำนึงถึงความมุ่งหมายและหลักการ
และแนวทางการจัดการศึกษาในแต่ละระดับ (มาตรา ๔๘)

๑.๕.๑ พัฒนาคนไทยให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์

๑.๕.๒ การศึกษาตลอดชีวิต การมีส่วนร่วม และการพัฒนาสาระและกระบวนการ
เรียนรู้อย่างต่อเนื่อง

๑.๕.๓ มีเอกภาพเชิงนโยบาย และหลากหลายในการปฏิบัติ มีการกระจายอำนาจ
สู่สถานศึกษา เขตพื้นที่การศึกษา และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น มีการกำหนดมาตรฐานการศึกษา
และจัดระบบการประกันคุณภาพการศึกษาทุกระดับและประเภทการศึกษา การส่งเสริมวิชาชีพและ
พัฒนาบุคลากร ระดมทรัพยากรมาใช้จัดการศึกษา และการมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา

๑.๕.๔ การจัดการศึกษาที่ยึดผู้เรียนเป็นสำคัญ

๑.๖ อำนาจหน้าที่หลักของ สมศ. (มาตรา ๔๘)

๑.๖.๑ พัฒนาระบบการประเมินคุณภาพภายนอก กำหนดกรอบ แนวทาง และวิธีการ
ประเมินคุณภาพภายนอกที่มีประสิทธิภาพ (ขอด้วยกฎหมาย ได้ผล คนพอใจ และค่าใช้จ่ายประหยัด)
และสอดคล้องกับระบบการประกันคุณภาพของสถานศึกษาและหน่วยงานต้นสังกัด

๑.๖.๒ พัฒนามาตรฐานและเกณฑ์สำหรับการประเมินคุณภาพภายนอก

๑.๖.๓ ให้การรับรองผู้ประเมินภายนอก

๑.๖.๔ กำกับดูแลและกำหนดมาตรฐานการประเมินคุณภาพภายนอกที่ดำเนินการ
โดยผู้ประเมินภายนอก รวมทั้งให้การรับรองมาตรฐาน

๑.๖.๕ พัฒนาและฝึกอบรมผู้ประเมินภายนอก

วารสารราชบัณฑิตยสภา
ปีที่ ๔๐ ฉบับที่ ๓ ก.ค.-ก.ย. ๒๕๕๘

ศาสตราจารย์กิตติคุณ ดร.สมหวัง พิธิยานุวัฒน์

๒๐๕

๑.๖.๖ เสนอรายงานการประเมินคุณภาพและมาตรฐานการศึกษาประจำปีต่อ คณะรัฐมนตรี รัฐมนตรี รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการศึกษา และสำนักงบประมาณ เพื่อประกอบการพิจารณาในการกำหนดนโยบายทางการศึกษา และการจัดสรรงบประมาณเพื่อการศึกษา รวมทั้งเผยแพร่รายงานดังกล่าวต่อหน่วยงานที่เกี่ยวข้องและสาธารณชน

๑.๗ การประกันคุณภาพภายนอก ตามกฎกระทรวงว่าด้วยระบบ หลักเกณฑ์ และวิธีการประกันคุณภาพการศึกษา พ.ศ. ๒๕๕๓

๑.๗.๑ ข้อ ๓๘ ให้สำนักงานทำการประเมินคุณภาพภายนอกสถานศึกษาแต่ละแห่ง ตามมาตรฐานการศึกษาของชาติ (๓ มาตรฐาน ๑๑ ตัวบ่งชี้) และครอบคลุมหลักเกณฑ์ คือ มาตรฐานที่ว่าด้วย (๑) ผลการจัดการศึกษาในแต่ละระดับและประเภทการศึกษา (๒) การบริหารจัดการศึกษา (ฐานโรงเรียน) (๓) การจัดการเรียนการสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ และ (๔) การประกันคุณภาพภายใน (ระบบ กลไก และระดับความสำเร็จ) ถ้าจำเป็นต้องทำการประเมินคุณภาพภายนอกจากมาตรฐานอื่นเพิ่มเติมต้องขอความเห็นชอบจากรัฐมนตรี

๑.๗.๒ ข้อ ๔๐ ในกรณีผลการจัดการศึกษาของสถานศึกษาไม่ผ่านเกณฑ์มาตรฐาน ให้สำนักงานแจ้งเป็นหนังสือพร้อมแสดงเหตุผลแก่หน่วยงานต้นสังกัดและสถานศึกษานั้น และให้สถานศึกษานั้นปรับปรุงแก้ไขโดยจัดทำแผนพัฒนาคุณภาพและดำเนินการตามแผน เพื่อขอรับการประเมินใหม่ภายในสองปี ให้สถานศึกษาเสนอแผนพัฒนาคุณภาพต่อสำนักงานเพื่อพิจารณาอนุมัติภายในสามสิบวัน นับแต่วันที่ได้รับแจ้งผลการประเมิน

๑.๗.๓ ข้อ ๔๑ ในกรณีที่สถานศึกษาไม่ดำเนินการปรับปรุงแก้ไขภายในกำหนดเวลาตามข้อ ๔๐ ให้สำนักงานรายงานต่อคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน คณะกรรมการการอาชีวศึกษา หรือคณะกรรมการการอุดมศึกษา หรือหน่วยงานต้นสังกัดอื่น แล้วแต่กรณีเพื่อพิจารณาสั่งการต่อไป

๒. C ตัวที่สอง คือ Customer ลูกค้าหรือผู้รับบริการ ในกรณีของ สมศ. หมายถึง ต้นสังกัดและสถานศึกษาทุกระดับ และประเภทการศึกษา ตามมาตรา ๑๘-๒๐ ของพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๔๒

สมศ. ประเมินคุณภาพภายนอก โดยการรับรองมาตรฐานของสถานศึกษา เพื่อให้ต้นสังกัดเปลี่ยนจากระบบการบริหารการศึกษาด้านกรมเป็นระบบการบริหารการศึกษาด้านโรงเรียน และเพื่อให้สถานศึกษามีการบริหารจัดการฐานโรงเรียนเพื่อผู้เรียน และมีการประกันคุณภาพภายใน เป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการบริหารจัดการศึกษาของสถานศึกษา รวมทั้งการประเมินคุณภาพภายนอกเพื่อให้ครูอาจารย์เปลี่ยนระบบการเรียนรู้จากการเรียนการสอนที่เน้นครูอาจารย์เป็นศูนย์กลาง เป็นการจัดกรเรียนการสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ

สมศ. พึงจัดระบบและดำเนินการประเมินคุณภาพภายนอกเพื่อสนองความต้องการของต้นสังกัดและสถานศึกษา โดยเฉพาะทำให้ต้นสังกัดและสถานศึกษาเกิดความพึงพอใจ ตระหนักในคุณค่าของการรับประเมินคุณภาพภายนอก อีกทั้งการประเมินคุณภาพภายนอกต้องไม่เป็นภาระที่ไม่สมเหตุสมผลแก่ต้นสังกัดและสถานศึกษา

ทั้งนี้ สมศ. พึงมีแนวคิดและกระบวนทัศน์ว่า การประเมินคุณภาพภายนอกโดยยึดต้นสังกัดและสถานศึกษาเป็นสำคัญ ดังคำกล่าวต่อไปนี้

“ลูกค้า คือ แยกคนที่สำคัญที่สุด ที่ได้มาเยือนเรา
ณ สถานที่แห่งนี้

เขาไม่ได้มาพึ่งพิงเรา เราต่างหากที่ต้องพึ่งพาอาศัยเขา

เขามิใช่บุคคลที่มาขัดจังหวะการทำงานของเรา

เขามิใช่คนแปลกหน้า แต่เขาคือส่วนหนึ่งของสถานที่แห่งนี้

บริการจากพวกเรามีใช้การสงเคราะห์เขา เขาต่างหาก

ที่กำลังสงเคราะห์พวกเราด้วยการยอมให้เรามีโอกาสรับใช้เขา

ฉะนั้นเราต้องตระหนักอยู่ตลอดเวลาถึงการเป็นผู้รับใช้ลูกค้า ต้องกระทำให้สมำเสมอ

ต้องให้ความเท่าเทียม ต้องทำด้วยความจริงใจ และมีน้ำใจ”

มหาตมา คานธี

๓. C ตัวที่สาม คือ Custody ในทางธุรกิจ หมายถึง สินค้า หรือบริการ ในส่วนของ สมศ. หมายความว่า การบริการการประเมินคุณภาพภายนอก เพื่อเกิดความเข้าใจและเข้าถึงการประเมินคุณภาพภายนอก ขอประมวลสรุปสาระสำคัญของการประเมินคุณภาพภายนอก ดังนี้

๓.๑ การประเมินคุณภาพภายนอกประสงค์เพื่อรับรองมาตรฐาน และปรับปรุงสถานศึกษา ให้มีการพัฒนาคุณภาพและมาตรฐานอย่างต่อเนื่อง

๓.๒ การประเมินคุณภาพภายนอกนิยมความซื่อสัตย์ ความจริง ความเป็นกลาง และความโปร่งใส

๓.๓ การประเมินคุณภาพภายนอกมั่นใจในรายงานประเมินตนเองเชิงประจักษ์ หมอโรงเรียน มืออาชีพ และรูปแบบกัลยาณมิตรประเมิน

๓.๔ การประเมินคุณภาพภายนอก ต้องการประเมินผลการจัดการศึกษา การบริหารจัดการศึกษาฐานโรงเรียน การเรียนการสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ และการประกันคุณภาพภายในสถานศึกษา

วารสารราชบัณฑิตยสภา
ปีที่ ๔๐ ฉบับที่ ๓ ก.ค.-ก.ย. ๒๕๕๘

ศาสตราจารย์กิตติคุณ ดร.สมหวัง พิธิยานุวัฒน์

๒๐๗

เพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงระบบการศึกษาแบบกระจายอำนาจ ทั้งระดับต้นสังกัดและสถานศึกษา และการปฏิรูปการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ

๓.๕ การประเมินคุณภาพภายนอกมีเป้าประสงค์เพื่อยกระดับคุณภาพและมาตรฐานการศึกษาของสถานศึกษา เป็นการศึกษาที่มีคุณภาพเพื่อทุกคน มีการคุ้มครองผู้บริโภคการศึกษา และเกิดวัฒนธรรมคุณภาพในวงการศึกษาและในสังคมไทย มุ่งสู่ความเป็นเลิศของการศึกษาและประสิทธิภาพของระบบการศึกษา

อย่างไรก็ดี ในบริบทสังคมไทยที่เป็นสังคมสัมพันธ์ สังคมรักษาศักดิ์ศรีและหน้าตา มีเจตคติต่อการประเมินผลว่าเป็นการจับผิด จึงทำให้ไม่ชอบการประเมิน และหลายคนในวงการศึกษาไทยเป็นโรคกลัวการประเมิน (Evaluation Phobia) ส่งผลให้การประเมินคุณภาพภายนอกเป็นบริการหรือสินค้าที่ไม่พึงประสงค์ของผู้รับบริการ

ดังนั้น ในการออกแบบและดำเนินการการประเมินคุณภาพภายนอก จำเป็นต้องคำนึงถึงบริบทที่เป็นอุปสรรคดังกล่าว โดยการปรับเปลี่ยนเจตคติให้ถูกต้องต่อการประเมินคุณภาพภายนอก มีความเป็นมิตรไว้ใจซึ่งกันและกัน รวมทั้งเกิดพลังความร่วมมือจากทุกภาคีในการประเมินคุณภาพภายนอก

๔. C ตัวที่สี่ คือ Competitor หรือคู่แข่งชั้น ในกรณีการประเมินคุณภาพภายนอกโดย สมศ.หรือองค์กร หรือบุคคลที่ สมศ. มอบหมาย สมศ. เป็นองค์กรระดับชาติ เป็นองค์กรเดียวในการดำเนินการประเมินคุณภาพภายนอก จึงกล่าวได้ว่า สมศ. ไม่มีคู่แข่งชั้นในการประเมินคุณภาพภายนอกในประเทศ สมศ. จึงต้องแข่งกับตัวเองในการสร้างศรัทธาต่อต้นสังกัดและสถานศึกษา ซึ่งเป็นผู้รับบริการ ในกรณีโรงเรียนพิเศษ เช่น โรงเรียนนานาชาติ ซึ่งได้รับการประเมินภายนอกจากหน่วยประเมินภายนอกต่างประเทศ เช่น CIS, WASH ซึ่งโรงเรียนนานาชาติต้องได้รับการประเมินภายนอกจากทั้ง สมศ. และหน่วยงานประเมินภายนอกจากต่างประเทศ จึงน่าจะถือว่าหน่วยงานประเมินภายนอกจากต่างประเทศเป็นพันธมิตรมากกว่าเป็นคู่แข่งชั้น

๕. C ตัวที่ห้า คือ Connections หรือเครือข่ายภาคีของ สมศ. ในการประเมินภายนอก การประเมินคุณภาพภายนอก เป็นกลไกระดมสรรพกำลังจากภายนอกเพื่อพัฒนาคุณภาพและมาตรฐานของสถานศึกษา อาทิ ศูนย์เครือข่าย หน่วยงาน องค์กรวิชาการ/วิชาชีพทั้งในประเทศและต่างประเทศ หรือบุคคลที่ สมศ. รับรองให้ทำหน้าที่ประเมินคุณภาพภายนอกในนามของ สมศ. กระบวนแสวงหาพันธมิตร และภาคีเครือข่าย (networking) จึงเป็นกระบวนการสำคัญในการนำมาซึ่งความสำเร็จของการประเมินคุณภาพภายนอก โดยสำนักงานรับรองมาตรฐานและประเมินคุณภาพการศึกษาที่มีฐานะเป็น องค์กรมหาชน ความไว้วางใจ ความร่วมมือร่วมใจ และการให้เกียรติซึ่งกันและกัน จึงเป็นประเด็นสำคัญในการทำงานแบบภาคีเครือข่ายในการประเมินคุณภาพภายนอก

บทเรียนที่ได้รับจากการบริหารจัดการ สมศ.

การจัดการศึกษาถือเป็นการให้บริการสาธารณะแก่ประชาชนที่รัฐจะต้องจัดให้อย่างทั่วถึง และมีคุณภาพโดยรัฐมอบหมายให้กระทรวง ทบวง กรม ต้นสังกัด และสถานศึกษา เป็นผู้ทำหน้าที่ให้บริการจัดการศึกษาที่มีคุณภาพ และสอดคล้องกับความต้องการของสังคม ให้แก่ผู้รับบริการ คือ ผู้เรียนและผู้ปกครอง ซึ่งเป็นผู้รับบริการโดยตรง รวมทั้งผู้รับบริการทางอ้อม คือ สถานประกอบการ ประชาชน และสังคมโดยรวม ซึ่งเป็นสิ่งจำเป็นที่รัฐต้องตรวจสอบประเมินผลว่า การให้บริการดังกล่าวเป็นไปตามนโยบายด้านการศึกษาของรัฐและสนองความต้องการของผู้รับบริการกลุ่มต่าง ๆ เพียงใด

การที่ออกแบบ สมศ. ให้เป็นองค์การมหาชน เพื่อให้ทำงานมีประสิทธิภาพและมีธรรมาภิบาล เพราะความมีอิสระสามารถตัดสินใจได้เบ็ดเสร็จโดยคณะบุคคลที่ทำให้คล่องตัวมากกว่าระบบราชการ นอกจากนี้ การที่ สมศ. ไม่ต้องขึ้นกับหน่วยงานที่มีหน้าที่รับผิดชอบจัดการศึกษา ทำให้ สมศ. มีความเป็นกลางและเป็นธรรม ปราศจากแรงกดดันที่จะทำให้ผลประเมินภายนอกเบี่ยงเบนไปจากความจริง อันจะก่อให้เกิดการตรวจสอบและถ่วงดุลอย่างแท้จริง และจะทำให้การประเมินคุณภาพภายนอกเป็นบริการสาธารณะที่เป็นกลไกที่มีประสิทธิภาพในการสร้างความสามารถตรวจสอบได้ว่า การจัดการศึกษาที่เป็นอยู่นั้นได้ “ให้” สิ่งที่ผู้เรียน สังคม และรัฐต้องการด้วยคุณภาพที่ได้มาตรฐานและมีประสิทธิภาพเหมาะสมแก่ทรัพยากรจำนวนมากจากภาษีอากรของประชาชนที่ได้รับการจัดสรรเพียงใด

การทบทวนประสบการณ์และการเรียนรู้เกี่ยวกับการบริหารจัดการ สมศ. ระหว่าง พ.ศ. ๒๕๔๔ ถึง ๒๕๕๒ ทบทวนความคิด ความเข้าใจ สรุปลความรู้ วิเคราะห์เหตุปัจจัยที่ทำให้การดำเนินงานประสบความสำเร็จหรือล้มเหลว ถือเป็นการทบทวน วิเคราะห์ภายหลังการปฏิบัติในหน้าที่ผู้อำนวยการ สมศ. อันจะเป็นบทเรียนที่เป็นประโยชน์แก่ผู้เกี่ยวข้อง เพื่อนำไปใช้เป็นข้อมูลประกอบการพิจารณาดำเนินการให้การบริหารจัดการ สมศ. เกิดประสิทธิผลและมีประสิทธิภาพให้สมกับเป็นกลไกระดับชาติเพื่อคุณภาพการศึกษาของประเทศ ซึ่งสามารถสรุปได้ดังนี้

๑. ฟังเข้าใจ เข้าถึง แล้วจึงบริหาร สมศ.

ผู้บริหาร สมศ. ที่ประสบความสำเร็จจำเป็นต้องศึกษา เรียนรู้ และทำความเข้าใจ สมศ. ในฐานะองค์การมหาชน ทั้งระดับหลักคิด หลักวิชาการ และหลักปฏิบัติ ดังที่อธิบายแล้วในหัวข้อ 5C กับการเข้าใจและเข้าถึง สมศ. จากประสบการณ์ในฐานะที่ได้มีโอกาสศึกษาวิชา สมศ. ในประเทศและต่างประเทศ การได้เป็นกรรมการปฏิรูปการศึกษายุค ๒๕๔๒ ทำให้เข้าใจอย่างลึกซึ้งว่า ทำไม สมศ. ต้องมีและต้องเป็นองค์การมหาชน ที่พนักงาน สมศ. ทุกคนมี “หัวใจเป็นราชการ” รับผิดชอบต่อประชาชนโดย “ทำงานแบบเอกชน” ที่มีแรงขับสูงเพื่อความสำเร็จขององค์กร อีกทั้งประสบการณ์บริหารในทุกระดับที่ผ่านมาช่วยให้เห็นช่องทางของการบริหารงานชอบด้วยกฎหมายและนำสู่ความสำเร็จได้อย่างชัดเจนแบบมีอาชีพ

๒. องค์ประกอบสำคัญในการบริหารจัดการ สมศ. ให้ประสบความสำเร็จ

องค์กรที่ประสบความสำเร็จขึ้นอยู่กับผู้นำองค์กร มีวัตถุประสงค์ชัดเจนเข้าใจได้ มีกลยุทธ์เฉียบคมและแผนปฏิบัติที่ดี ระบบการสื่อสารภายในนำไปสู่การทำงานเป็นทีม มีธรรมาภิบาล มีเจ้าหน้าที่ที่มีคุณภาพ มีงบประมาณพอเพียง และมีผู้รับบริการที่ชัดเจน และผู้รับบริการพึงพอใจ (ทิพาวดี เมฆสุวรรณ, ๒๕๔๒: ๓๐-๓๑) ในทัศนะของศาสตราจารย์ ดร.สิปพนนท์ เกตุทัต (อ้างถึงใน รุ่ง แก้วแดง, ๒๕๕๐) องค์ประกอบที่สำคัญที่สุด คือ ประธานกรรมการบริหารและเลขานุการ ซึ่งดำรงตำแหน่งผู้อำนวยการองค์การมหาชนนั้นด้วย หากองค์การมหาชนใดได้องค์ประกอบทั้งสองเป็นคนดี ซื่อสัตย์ และเป็นคนเก่งแล้ว เชื่อได้ว่า องค์การมหาชนนั้นจะประสบความสำเร็จอย่างสูง

จากประสบการณ์สนับสนุนองค์ประกอบสำคัญที่สุด คือ ประธานกรรมการบริหาร เช่น นายอมเรศ ศิลาอ่อน ประธานกรรมการบริหารคนแรกซึ่งเป็นผู้ที่มีความสนใจและตั้งใจเป็นอย่างสูงที่จะพัฒนาคุณภาพการศึกษาของประเทศไทยให้เท่าทันนานาประเทศ นายอมเรศ ศิลาอ่อน ให้ความสำคัญและสนใจงานประเมินคุณภาพภายนอกเป็นอย่างมาก เช่นเดียวกับ นายชัยณรงค์ อินทรมิทรัพย์ และ ดร.โอฬาร ไชยประวัติ ทุกท่านล้วนมาจากภาคเอกชนซึ่งเป็นผู้ใช้กำลังคน (demand side) มิใช่มาจากฝ่ายผลิต (supply side)

ส่วนผู้อำนวยการองค์การมหาชน ที่ทำหน้าที่เป็นกรรมการและเลขานุการของคณะกรรมการบริหารและเป็นผู้บริหารสำนักงาน ในลักษณะเป็น CEO แต่ต้องเป็น CEO ที่เป็นผู้นำทางวิชาการ ในกรณีสมศ. คือผู้นำทางวิชาการประกันคุณภาพภายนอก โดยเฉพาะการประเมินคุณภาพภายนอก มิใช่เป็น CEO ทางการบริหารธุรกิจ ซึ่งสอดคล้องกับความเห็นของ ศาสตราจารย์กิตติคุณ ดร.ประชุมสุข อาชวอรุณ ที่เขียนไว้ในหนังสืองานมหาวิทยาลัย ในกรณีเช่นนี้ผู้อำนวยการ สมศ. ต้องศึกษาเล่าเรียนเชี่ยวชาญทางการวิจัย การทดสอบ การประเมิน และการประกันคุณภาพ และเป็นผู้ที่ประสบความสำเร็จในการบริหารองค์การมาแล้ว และที่สำคัญผู้อำนวยการ สมศ. ต้องมีความมุ่งมั่นดังคำกล่าวของ Professor Dr. John J. Cogan แห่ง University of Minnesota ดังนี้

“When Dr. Somwung was considering taking the post to direct ONESQA, I tried my very best to talk him out of taking that position. We were finalizing a book, working together in a room in Hong Kong. He told me what had been offered, and I said, “Somwung, you cannot do this. This is impossible to achieve in the time frame that you have been given.” I said I think it’s even dangerous as school principals are not going to be happy if he does not give them good reports. So I feared for him. I brought to his attention every argument I could think of as to why he should not take this job. He looked me straight in the eyes and said:

“Brother John, all of my life, I have worked to improve the lives of children and youth in my country. And if I were to turn down this opportunity now, I would have failed

in my commitment to children and their parents as well as to teachers across Thailand. Perhaps I won't be successful; maybe you're correct. But I must at least try"

How do you answer a statement like that?"

ส่วนรายละเอียดของการบริหารจัดการที่ ดร.ทิพาวิดี เมฆสุวรรณค์ เสนอมีประเด็นปัญหาอยู่เรื่องเดียวในกรณี สมศ. ในระยะเริ่มต้น คือ ผู้รับบริการพอใจการประเมินคุณภาพภายนอก ต້วยอมรับว่าในสังคมไทย และวงการศึกษไทยโดยเฉพาะต้นสังกัดและสถานศึกษาส่วนมากถ้าเลือกได้คงจะไม่ขอรับบริการการประเมินคุณภาพภายนอก โดยเฉพาะสถานศึกษาที่ต่ำกว่ามาตรฐาน การประเมินคุณภาพภายนอกเปรียบเสมือนสินค้าที่ผู้ซื้อไม่ต้องการซื้อจึงยากมากที่จะทำให้เกิดความพึงพอใจ

๓. การประเมินผลการปฏิบัติงานเจ้าหน้าที่ สมศ.: กลไกสำคัญของการบริหารจัดการงานบุคคลในองค์กรมหาชน (สมหวัง พิธิยานุวัฒน์ และ ศิริพร เสนามนตรี, ๒๕๕๐)

สมศ. เป็นหน่วยงานของรัฐรูปแบบใหม่ที่เรียกว่า “องค์กรมหาชน” จัดตั้งขึ้นตามเจตนารมณ์ของการปฏิรูประบบราชการให้เป็นนิติบุคคล ที่มีการบริหารจัดการโดยคณะบุคคลที่คล่องตัวแบบภาคเอกชน ใช้ทรัพยากรและบุคลากรอย่างมีประสิทธิภาพสูงสุด ดังนั้น สมศ. จึงตระหนักถึงความสำคัญของการบริหารบุคคลตามค่านิยม “หัวใจเป็นราชการ ทำงานแบบเอกชน” “one job full time” “ค่าของคนอยู่ที่ผลของงาน” โดยเฉพาะอย่างยิ่ง “การประเมินผลการปฏิบัติงาน” ของบุคลากร จึงได้กำหนดหลักเกณฑ์ระบบ และวิธีการประเมินผลการปฏิบัติงานโดยบูรณาการจากแนวคิดทฤษฎี ๔ ทฤษฎี ได้แก่ โมเดลการสร้างคุณค่าเพิ่มทางเศรษฐกิจ การบริหารจัดการให้สมดุล การประเมินรอบด้าน และการประเมินตนเอง ระบบการประเมินผลการปฏิบัติงานของ สมศ. ได้รับการยอมรับจากองค์กรมหาชนอื่น ถือเป็นปฏิบัติที่ดี อีกทั้งได้รับการยอมรับจากคณะกรรมการข้อมูลข่าวสาร เห็นว่าเป็นระบบการประเมินการปฏิบัติงานที่ชัดและเป็นวิทยาศาสตร์ที่สุด

๔. การใช้สติปัญญาและความกล้าหาญทางจริยธรรมสยบความเคลื่อนไหวและปัญหาอุปสรรคสำคัญในสถานการณ์ “ลูกผีลูกคน”

“...ในระยะแรกผมจำได้ว่า มีกลุ่มนักการเมืองที่เป็นพวกมิถุนาธิฐิ คือ คนที่ไม่มีโอกาสหลุดพ้นก็พยายามจะทำลาย สมศ. แต่โชคดีที่ศาสตราจารย์กิตติคุณ ดร.สมหวัง มีความสามารถต่อต้าน ชี้แจงให้ผู้มีอำนาจเห็นว่า ทางที่ถูกต้องเป็นอย่างไร แต่ก็จะต้องเผื่อระวังต่อไป อาจจะมีอีก ๑๐ ปี จน สมศ. ไม่อาจถูกทำลายได้ หากยังมีพวกมิถุนาธิฐิพยายามทำให้ผู้มีอำนาจไขว้เขวไปและเห็นว่ามาตรฐานการศึกษาไม่สำคัญ

วารสารราชบัณฑิตยสภา
ปีที่ ๔๐ ฉบับที่ ๓ ก.ค.-ก.ย. ๒๕๕๘

ศาสตราจารย์กิตติคุณ ดร.สมหวัง พิธิยานุวัฒน์

๒๑๑

...การที่อาจารย์สมหวัง โนม่น้าวคนที่มีอำนาจไปปฏิบัติสนับสนุน สมศ. ได้ก็นับเป็นผลงานที่น่าชื่นชมมาก ในรอบแรก สมศ. ทำงานแบบกัลยาณมิตร ใช้เมตตาธรรมเป็นตัวตั้ง ซึ่งการตรวจสอบทั่วไปใช้หลักการ แต่ สมศ. ทำงานเกี่ยวกับคน อำนาจ ฉะนั้นก็ต้องทำให้เขารู้สึกว่า สมศ. ไปช่วยเขา ทำให้การศึกษาดีขึ้น เข้าสู่มาตรฐาน และถือได้ว่าเป็นมาตรฐานสากล...”

นายอมเรศ ศิลาอ่อน
อดีตรัฐมนตรีว่าการกระทรวงพาณิชย์ และ
ประธานกรรมการบริหาร สมศ. คนแรก

กรณีหน่วยประเมินภายนอกร้องเรียนว่า สมศ. ปฏิบัติหน้าที่ไม่เหมาะสม ไม่โปร่งใส และ
สื่อไปในทางทุจริต

“...การที่บุคคลเดียวเป็นได้ทั้งนักวิชาการชั้นยอด นักวิจัยชั้นเยี่ยม และผู้บริหารที่มีความสามารถ มีผลงานเป็นที่ประทับใจ หาไม่ได้ง่าย ๆ ครับ... อาจารย์สมหวังเป็น ๑ ใน ๙ อรหันต์ อาจารย์สมหวังมีลักษณะเด่นข้อหนึ่งก็คือ ทำอะไรก็แล้วแต่ใช้หลักการ หลักวิชา... อาจารย์สมหวังมีศิลปะครับ ที่จะยึดหลักแล้วก็ทำให้เห็นตรง แต่คนไม่ค่อยโกรธ เพราะวิธีที่อาจารย์สมหวังใช้ศิลปะของการรายงานผลแบบนักวัดผล อันนี้จึงทำให้ สมศ. รอดปากเหยี่ยวปากกามาได้ ตอนนั้นผมเป็นประธานกรรมการการศึกษาของสภาผู้แทนราษฎร มีคนร้องเรียน สมศ. ไปที่กรรมการฯ ในระยะต้นผมต้องเชิญคนเหล่านั้นมาชี้แจงว่าข้อข้องใจของท่านคืออะไร ผมต้องเชิญอาจารย์สมหวังไปชี้แจง แล้วในที่สุดอาจารย์สมหวังชี้แจงแล้ว อาจารย์สมหวังชนะใจกรรมการฯ ครับ และกรรมการฯ กลายเป็นคนที่ไม่ช่วยชี้แจงกับผู้ร้องเรียน จนกระทั่งในที่สุดกรรมการฯ บอกต้องช่วยอาจารย์สมหวัง โดยวิธีไปถอดเทปที่อภิปรายกันทั้งหมด ว่าทำไมต้องมีระบบประกันคุณภาพภายใน ทำไมเราต้องให้มีระบบการประกันคุณภาพภายนอก ถอดเทปจากขวเลขเรียบริ้อยแล้วสรุปให้เห็นว่าเจตนาธรรมคืออะไร มันเป็นการพัฒนาเอื้อประโยชน์ต่อเด็ก รายงานฉบับนี้ทำให้ความสงบเกิดขึ้น เพราะอาจารย์สมหวังขอพิมพ์ ๑๐๐,๐๐๐ ฉบับ แล้วแจกจ่ายตามที่ต่าง ๆ ไม่ต้องพูดเองจะเรียกว่ายิ้มปากยิ้มมือก็ไม่รู้ แต่เรากียินดีให้ยิ้ม เพราะนั่นคือความจริง ที่ถ้าไม่ใช่คนกลางพูดก็เหมือนแก้ตัว แต่พอคนกลางซึ่งทำเรื่องนี้อยู่ด้วย พูดโดยไม่มีผลประโยชน์เกี่ยวข้อง กรรมการฯ ก็ภูมิใจที่ทางสมศ. ได้เอาผลงานของกรรมการฯ ไปพิมพ์ถึง ๑๐๐,๐๐๐ ฉบับ และแจกจ่ายไป... ถ้าทำงานยึดหลักการ หลักวิชาด้วยความสุจริต ยึดให้มั่นและในที่สุดก็จะสามารถสร้างความเข้าใจและก่อให้เกิดประโยชน์...”

ศาสตราจารย์ ดร.วิจิตร ศรีสอ้าน
อดีตรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ
และประธานกรรมการการศึกษา สภาผู้แทนราษฎร

หนังสือพิมพ์รายวัน วันพฤหัสบดีที่ ๑๘ ตุลาคม ๒๕๕๔ (เว็บไซต์ : ktedu@nationgroup.com) พาดหัวข่าวด้วยคำว่า “กมธ.ศึกษา” โดดป้อง สมศ. บกพร่องโดยสุจริต กมธ.ศึกษาให้ข้อสังเกตว่า ให้ สมศ. เร่งผลักดันกฎกระทรวง ว่าด้วยการประกันคุณภาพการศึกษา และไม่ควรรับชำระราชการเป็นผู้ประเมินภายนอก ผู้อำนวยการ สมศ. ได้ให้สัมภาษณ์ ดังนี้

“...กฎกระทรวงฯ ดังกล่าวสามารถทำได้เร็ว เพราะขณะนี้ทั้งกระทรวงศึกษาธิการและทบวงมหาวิทยาลัย มีเกณฑ์มาตรฐานในการประกันคุณภาพภายในอยู่แล้ว ส่วน สมศ. ก็มีเกณฑ์ประเมินคุณภาพภายนอกเช่นกัน ถ้าสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติประสาน และนำทั้ง ๓ เกณฑ์มาไว้ในกฎกระทรวงเดียวกันก็สามารถทำได้

ส่วนข้อสังเกตที่เห็นว่าไม่ควรรับชำระราชการและศึกษานิเทศก์เป็นผู้ประเมินภายนอกนั้น การรับผู้ประเมินภายนอกรุ่นที่ ๑-๑๐ นี้ สมศ. ยังคงรับชำระราชการและศึกษานิเทศก์อยู่ เนื่องจากเป็นช่วงการพัฒนา ระบบ แต่ถ้ามีการออกกฎกระทรวงที่ว่าด้วยการประกันคุณภาพทั้งภายในและภายนอกอยู่ด้วยกันแล้ว สมศ. ก็ต้องยึดตามหลักเกณฑ์ที่กำหนดไว้ในกฎกระทรวง”

นับได้ว่า สมศ. รอดปากเหยี่ยวปากกา ผ่านการตรวจสอบจากคณะกรรมการการศึกษาสภาผู้แทนราษฎร โดยสรุปว่า “การดำเนินงานของ สมศ. ได้มาตรฐานเชื่อถือได้” ซึ่งเท่ากับเป็นการรับรองการดำเนินงานของ สมศ. โดยคณะกรรมการการศึกษา สภาผู้แทนราษฎร และคณะกรรมการฯ ได้ช่วยอธิบายการดำเนินงานของ สมศ. ได้เป็นอย่างดี เป็นที่พอใจของผู้ร้องเรียน

กรณีวุฒิสภาขอแก้ไขบทเฉพาะกาล ให้เลื่อนการประเมินคุณภาพภายนอกออกไป ๑๐ ปี

จากปริทัศน์การศึกษาไทย ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๗ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๕ หน้า ๙ ระบุไว้ว่า

“...รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการมีความเห็นแย้งในหลายประเด็นของการปฏิรูปการศึกษา ไม่ว่าจะเป็น ประเด็นคำถามปฏิรูปการศึกษาแล้วเด็กไทยได้อะไร ความไม่เห็นด้วยในเรื่อง ใบอนุญาตประกอบวิชาชีพครู และเรื่องการประเมินภายนอกโดย สมศ. นั้น สิ่งเหล่านี้ล้วนแต่เป็นประเด็นที่ต้องยอมรับว่า โดยคะแนนเสียงจากครู อาจารย์ เพิ่มมากขึ้นทุกวัน ทั้งนี้เพราะความรู้ลึกลับ ๆ ของครูนั้น ยิ่งกลัวการเปลี่ยนแปลงที่มีผลกระทบโดยตรงกับตนเองที่จะต้องมีการปรับตัวครั้งใหญ่ เพื่อยกระดับคุณภาพการศึกษาให้สูงกว่าในปัจจุบัน และก้าวสู่มาตรฐานสากลที่จะต้อง “เหนือ” มากกว่าอดีตที่ผ่านมา... รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการก็ถือเป็นวาระสำคัญที่จะเดินหน้าให้ทุกคน ท่ามกลางแรงหนุนมหาศาล... จึงเกิดเกมรุกต่อสำนักงานปฏิรูปการศึกษา (สปศ.) และ สมศ. แบบเกาะติดอย่างผู้ที่เหนือชั้นกว่า อย่างเห็นได้ชัดทั้ง ๆ ที่ สปศ. และ สมศ. เป็นองค์กรอิสระตามกฎหมาย”

วารสารราชบัณฑิตยสภา

ปีที่ ๔๐ ฉบับที่ ๓ ก.ค.-ก.ย. ๒๕๕๘

ศาสตราจารย์กิตติคุณ ดร.สมหวัง พิธิยานุวัฒน์

๒๑๓

“ศาสตราจารย์ ดร.สมหวัง พิธิยานุวัฒน์ ผู้อำนวยการ สมศ. ยืนยันว่า การที่รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการส่งสัญญาณให้สถานศึกษา ยุติการเตรียมการประกันคุณภาพภายใน เพื่อพร้อมรับการประเมินภายนอกเป็นเรื่องผิดกฎหมาย และในความเป็นจริงแล้ว การประเมินภายนอกมิได้มุ่งที่เอกสาร แต่ดูร่องรอยการปฏิบัติงานจริงเป็นสำคัญ”

ความขัดแย้งทางความคิดดังกล่าวนำไปสู่การขอแก้ไขบทเฉพาะกาลมาตรา ๗๒ วรรค ๓ ในพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๔๒ ให้เร่งรัดการปฏิรูปการศึกษาของชาติ โดยกำหนดว่า “ภายในหกปี นับแต่วันที่พระราชบัญญัตินี้ใช้บังคับ ให้กระทรวงจัดให้มีการประเมินผลภายนอกครั้งแรกของสถานศึกษาทุกแห่ง” คณะกรรมาธิการวิสามัญ วุฒิสภา ได้ขอให้แก้ไขเป็น “ให้กระทรวงจัดให้มีการประเมินผลภายนอกครั้งแรกของสถานศึกษาทุกแห่ง เมื่อพระราชบัญญัตินี้ใช้บังคับแล้ว ไม่น้อยกว่า ๑๐ ปี” ซึ่งเป็นการชะลอการปฏิรูปการศึกษาของประเทศออกไป

สมศ. ได้ดำเนินการแก้ไขวิกฤตการณ์ ดังนี้

๑. จัดทำบทวิเคราะห์ข้อเท็จจริง เกี่ยวกับการแก้ไขบทเฉพาะกาล ความไม่ชอบด้วยกฎหมาย รัฐธรรมนูญและพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ รวมทั้งการวิเคราะห์ข้อดีข้อเสีย และผลกระทบต่อ การปฏิรูปการศึกษา และอนาคตของลูกหลานไทย เสนอคณะกรรมการบริหารให้ความเห็นชอบ แล้ว ดำเนินการเผยแพร่ต่อวุฒิสมาชิก ผู้เกี่ยวข้อง และสาธารณชน อย่างกว้างขวางและต่อเนื่อง เพื่อให้ประชาชน ช่วยกันพิจารณาเรื่องนี้อย่างละเอียดรอบคอบ

๒. ศึกษาเพื่อระบุกำหนดให้ทราบว่าใครบ้างเป็นผู้นำการขอแก้ไขบทเฉพาะกาล ทั้งในบทบาท ผู้เสนอญัตติ และผู้ที่อยู่เบื้องหลัง ในบทบาทเสนาธิการ แล้วส่งผู้แทนที่เป็นผู้เคารพนับถือของคนเหล่านั้นให้ช่วยให้ข้อมูลชี้แจงตามเอกสารที่ สมศ. จัดเตรียมให้ รวมทั้งขอคำแนะนำและขอการสนับสนุน ไม่ให้แก้ไขบทเฉพาะกาลดังกล่าวออกไปจากผู้ใหญ่ที่เคารพนับถือและผู้มีอำนาจในบ้านเมือง ซึ่งเป็นหน้าที่ ของผู้อำนวยการ สมศ. ต้องดำเนินการเอง

๓. ประชุมหน่วยประเมินภายนอกซึ่งเป็นบริษัทประเมินภายนอก หรือห้างหุ้นส่วนจำกัดประเมิน ภายนอกมากกว่า ๑๐๐ หน่วย ก็ได้แจ้งที่ประชุมว่า ถ้าเลื่อนการประเมินภายนอกไป ๑๐ ปี ค่อยเริ่มประเมิน ผู้เขียนและเจ้าหน้าที่ที่ไม่มีปัญหาเพราะได้รับเงินเดือน แต่หน่วยประเมินจะอยู่อย่างไร ทุกหน่วยประเมินก็ขอให้ สมศ. บอกกลยุทธ์ว่าจะทำอย่างไร คราวนี้เราต้องทำหน้าที่เป็น lobbyist ให้วุฒิสมาชิกลงคะแนนให้คง บทเฉพาะกาล มาตรา ๗๒ วรรค ๓ ภายในเวลา ๑๕ วัน ให้รายงานว่ามีวุฒิสมาชิกท่านใดบ้างที่รับปากจะ สนับสนุนเรา ใครบ้างไม่สนับสนุน เราต้องให้แน่ใจว่าต้องได้เสียงสนับสนุนไม่ต่ำกว่า ๑๕๐ จาก ๒๐๐ คน จึงจะมั่นใจว่าเราจะผ่านวิกฤติไปได้ ผู้เขียนได้ไปขอพบประธาน รองประธาน และวุฒิสมาชิกหลายคน

ซึ่งรู้จักและคุ้นเคยกันที่สถาบันพระปกเกล้า เนื่องจากผู้เขียนเป็นผู้ร่วมก่อตั้ง เป็นกรรมการวิชาการ กรรมการติดตามและประเมินผล และเป็นวิทยากรอบรมวุฒิสมาชิก และสมาชิกผู้แทนราษฎรเป็นจำนวนมาก เมื่อไปพบก็ได้รับการตอบสนองช่วยเหลืออย่างดี ได้ทราบความจริงว่าเอกสารที่ส่งไปส่วนใหญ่ สว. และ สส. ไม่ได้อ่านต้องเป็นเอกสารไม่เกินหนึ่งหน้าและจะให้ได้ผลไปพูดคุยเป็นกลุ่มย่อยซึ่งก็ได้ผลคือ เมื่อลงคะแนนเสียงปรากฏว่าสมาชิกวุฒิสภาให้คงบทเฉพาะกาล ๑๑๒ ต่อ ๑๗ เสียง สมศ. ก็ผ่านการตรวจสอบของวุฒิสภามาได้

กรณีการของบประมาณกลางปี ๒๕๔๗

ในปีงบประมาณ พ.ศ. ๒๕๔๗ สมศ. ได้รับงบประมาณจำนวน ๒๘๙ ล้านบาท เพื่อให้การประเมินภายนอกเป็นไปตามกฎหมาย คือ ให้แล้วเสร็จการประเมินภายนอกครั้งแรกภายใน วันที่ ๒๐ สิงหาคม ๒๕๔๘ ต้องประเมินสถานศึกษาอีก ๙,๑๕๐ แห่ง ในไตรมาส ๓ และ ๔ ของปีงบประมาณ ๒๕๔๗ โดยต้องใช้งบประมาณ ๓๔๓,๕๘๕,๐๐๐ บาท โดย สมศ. ขออนุมัติใช้จ่ายเงินงบประมาณประจำปีงบประมาณ พ.ศ. ๒๕๔๗ (เพิ่มเติม) รายการเสริมสร้างศักยภาพการแข่งขันและการพัฒนาที่ยั่งยืนของประเทศ สมศ. จัดทำโครงการและได้รับความเห็นชอบจากรองนายกรัฐมนตรี (นายจาตุรนต์ ฉายแสง) สำนักงบประมาณและคณะกรรมการกั่นกรองเรื่อง เสนอคณะรัฐมนตรี คณะที่ ๔.๑ (ฝ่ายการศึกษา) ซึ่งผู้อำนวยการ สมศ. ได้รับเกียรติให้เป็นกรรมการกั่นกรองเรื่อง เสนอคณะรัฐมนตรี ต่อมาอยู่ในคณะ ๒.๑ (ฝ่ายการศึกษาและสาธารณสุข) และปรับเป็นคณะที่ ๕ (ฝ่ายการต่างประเทศ การศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม) ได้รับงบประมาณมาดำเนินการภายนอกได้สำเร็จ โดยนายกรัฐมนตรีได้สอบถามรองนายกรัฐมนตรีว่า ต้องประเมินหรือไม่ ท่านตอบว่า ต้องประเมินตามกฎหมาย นายกรัฐมนตรีถามผู้อำนวยการสำนักงบประมาณว่ามีเงินหรือไม่ ผู้อำนวยการสำนักงบประมาณ ตอบว่า มีครับ นายกรัฐมนตรีสรุปว่าอนุมัติงบประมาณให้ สมศ. ไปประเมินตามที่ขอมา ผากอาจารย์ให้ประเมินให้แม่นยำนะ ผู้เขียนก็ตอบไปว่า “ครับ” คณะรัฐมนตรีเชิญให้ผู้เขียนมาชี้แจง โดยไม่ต้องชี้แจงเพราะชี้แจงครบถ้วนก่อนประชุมและเป็นฝีมือการประสานคณะรัฐมนตรีของรองนายกรัฐมนตรี (นายจาตุรนต์ ฉายแสง) โดยแท้

๕. การออกแบบการประเมินคุณภาพภายนอกสอดคล้องกับบริบท โดยยึดต้นสังกัดและสถานศึกษาเป็นสำคัญ และชอบด้วยกฎหมาย

การประเมินผลที่ผ่านมามากเป็นการตัดสินใจ ตรวจสอบ จับผิด ประจวบกับการปฏิรูปการศึกษา เพื่อยกคุณภาพการศึกษา ครู ผู้บริหาร และบุคลากรทางการศึกษา รวมทั้งต้นสังกัดมีความรู้สึกกลัวต่อการเปลี่ยนแปลงที่จะมีผลกระทบโดยตรงกับตนเอง โดยเฉพาะการประเมินคุณภาพภายนอกที่เป็น

วารสารราชบัณฑิตยสภา
ปีที่ ๔๐ ฉบับที่ ๓ ก.ค.-ก.ย. ๒๕๕๘

ศาสตราจารย์กิตติคุณ ดร.สมหวัง พิธิยานุวัฒน์

๒๑๕

กลไกสำคัญในการยกคุณภาพโดยการเปลี่ยนแปลงปฏิรูปการเรียนรู้ และปฏิรูปการบริหารจัดการฐานกรมสู่การบริหารจัดการฐานโรงเรียนอย่างประกันคุณภาพ ดังนั้น การออกแบบการประเมินคุณภาพภายนอกของสถานศึกษาจึงจำเป็นต้องลดความกลัว ความวิตกกังวลเกี่ยวกับการประเมิน พร้อมทั้งมีความเข้าใจและเจตคติที่ถูกต้องเกี่ยวกับการประเมินเพื่อรับรองมาตรฐานและเพื่อปรับปรุงสถานศึกษา ซึ่ง สมศ. โดยความเห็นชอบของคณะกรรมการบริหาร สมศ. มีมติเป็นประเด็นสำคัญ ดังนี้

๑. เปลี่ยน การประเมินผล (evaluation) เป็นการประเมิน (assessment)
๒. เปลี่ยน ผู้ประเมิน (evaluator หรือ assessor) เป็นหมอโรงเรียน (school doctor)
๓. เปลี่ยน การประเมินผลจากการตรวจสอบจับผิด เป็นการประเมินเพื่อการรับรองมาตรฐานและเพื่อเรียนรู้ปรับปรุงสถานศึกษาตามรูปแบบกัลยาณมิตรประเมิน และชอบด้วยกฎหมาย โดยเฉพาะกฎกระทรวง และมาตรา ๘ (๑) (๒)

๔. สั่งกระทรวงมาตรฐานการประเมินคุณภาพภายนอกที่คณะรัฐมนตรีอนุมัติในหลักการจาก ๒๗ มาตรฐาน ๙๑ ตัวบ่งชี้ เป็น ๑๔ มาตรฐาน ๕๓ ตัวบ่งชี้ เพื่อให้จดจำและเข้าใจได้ดียิ่งขึ้นสำหรับการประเมินคุณภาพภายนอกในรอบแรก

๕. วางระบบการประเมินคุณภาพภายนอกระดับอุดมศึกษา โดยให้มีการประกันคุณภาพภายในเป็นมาตรฐานหนึ่งในการประเมินคุณภาพภายนอก ตามที่ รองศาสตราจารย์ดำรง เสนอในการรับฟังความคิดเห็น และรับข้อเสนอจาก ทปอ. และสำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา เพื่อให้ระบบการประกันคุณภาพภายในและภายนอกสอดคล้องกัน

๖. ผู้อำนวยการ สมศ. รับเป็นประธานในการกำหนดมาตรฐานการศึกษาขั้นพื้นฐาน โดยทำงานร่วมกับสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน เพื่อให้การประกันคุณภาพภายในและภายนอกมีความสอดคล้องกัน

๗. ก่อนการประเมินคุณภาพภายนอก มีการประเมินนำร่องสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน ๒๑๘ แห่ง สถาบันอุดมศึกษา ๕ แห่ง และสถาบันอาชีวศึกษา ๗ แห่ง เพื่อทดสอบความเป็นไปได้และความเหมาะสมระบบการประเมินคุณภาพภายนอก เพื่อนำผลจากการนำร่องมาปรับปรุงเพื่อสร้างความเชื่อมั่นและการยอมรับก่อนขยายผลต่อไป

๘. เนื่องจากการประเมินคุณภาพภายนอกเป็นเรื่องใหม่ และมีความคิดเห็นที่แตกต่าง ความเข้าใจที่หลากหลาย คณะกรรมการบริหารจึงมีมติในการประเมินคุณภาพภายนอก รอบแรก พ.ศ. ๒๕๔๔-๒๕๔๘ เป็นการประเมินเพื่อพัฒนา และเรียนรู้ร่วมกัน ยกเว้นการบังคับใช้ตามมาตรา ๕๑ ยังไม่ประเมินเพื่อรับรองมาตรฐานการศึกษาของสถานศึกษา

๙. เป็นผู้เข้าร่วมกับสำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา และต้นสังกัด จัดทำกฎกระทรวงว่าด้วยระบบ หลักเกณฑ์ การประกันคุณภาพการศึกษา พ.ศ. ๒๕๕๓ เป็นไปตามมาตรา ๔๗ ของกฎหมายการศึกษาแห่งชาติ

๑๐. ได้วางแผนการประเมินคุณภาพภายนอกรอบแรกเป็นการซ้อม รอบสองซ้อมใหญ่ และรอบสามเป็นการประเมินคุณภาพภายนอกจริงตามกฎกระทรวง พร้อมทั้งกำหนดเกณฑ์มาตรฐานที่ผ่านการรับฟังความคิดเห็นและมติคณะกรรมการบริหารสำหรับการประเมินภายนอกรอบสาม

๖. การบริหารจัดการโดยการส่งเสริมนำประเมินภายนอก

สำนักงานรับรองมาตรฐานและประเมินคุณภาพการศึกษา ได้รับงบประมาณเงินกู้เพื่อปรับโครงสร้างเศรษฐกิจจำนวน ๗๑.๔ ล้านบาท โดยมีเงื่อนไขว่าต้องใช้งบประมาณแผ่นดินให้หมดก่อน สมศ. พบว่า งานส่งเสริมประกันคุณภาพภายในเป็นงานที่สำคัญยิ่งต่อความสำเร็จของการประเมินคุณภาพภายนอก จึงขออนุมัติใช้เงินกู้เพื่อปรับโครงสร้างเศรษฐกิจจำนวน ๗๑.๔ ล้านบาท สนับสนุนประกันคุณภาพภายในของสถานศึกษาทุกสังกัด ๔,๐๐๐ แห่ง ซึ่งก็ได้รับอนุมัติเป็นกรณีพิเศษจากผู้อำนวยการสำนักงบประมาณ (นายพูนทรัพย์ ปิยะอนันต์) สมศ. ได้ส่งมอบเงินให้ต้นสังกัด เพื่อนำไปสนับสนุนการดำเนินงานประกันคุณภาพภายในเพื่อให้พร้อมรับการประเมินคุณภาพภายนอก ทั้งนี้ได้ว่าจ้างคณบดีคณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น เป็นผู้ประเมินโครงการนี้ ผลปรากฏว่า เกิดประสิทธิผลสมความมุ่งหมายเกินร้อยละ ๙๐ โครงการนี้ได้แสดงอย่างชัดเจนว่า สมศ. พยายามทุกวิถีทางที่จะช่วยให้สถานศึกษามีความพร้อมรับการประเมินคุณภาพภายนอก ทั้งนี้เพราะ สมศ. เชื่อว่า การประกันคุณภาพภายในเป็นหัวใจของประกันคุณภาพการศึกษานั้นเอง

๗. การบริหารจัดการจ้างเหมา (outsourcing)

การบริหารจัดการจ้างเหมา เป็นวิธีการหลักขององค์การมหาชนที่เป็นองค์การขนาดเล็ก การบริหารจัดการจ้างเหมาเป็นกลยุทธ์การเพิ่มประสิทธิภาพ หรือลดค่าใช้จ่ายในการบริหารจัดการ ซึ่งอาจทำโดยการมอบหมาย หรือจ้างเหมาให้องค์การ หรือบุคคลที่มีความเชี่ยวชาญดำเนินการแทนในการประเมินสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน สมศ. ได้มอบหมายให้หน่วยประเมินภายนอก ซึ่งเป็นนิติบุคคลในนามของบริษัท หรือห้างหุ้นส่วนจำกัด เป็นผู้ประเมินภายนอกในนามของ สมศ. เช่นเดียวกับการดำเนินงานของ OFSTED ในประเทศอังกฤษ ส่วนสถานศึกษาระดับอุดมศึกษา และสถานศึกษาอาชีวศึกษาได้มอบหมายให้คณะผู้ทรงคุณวุฒิเป็นผู้รับผิดชอบดำเนินการประเมินคุณภาพภายนอกในนาม สมศ. อย่างไร

ก็ดี สมศ.ตระหนักว่าคุณภาพของผู้ประเมินภายนอกเป็นปัจจัยแห่งความสำเร็จของการประเมินคุณภาพภายนอก ดังนั้น สมศ. จึงให้ความสำคัญในการพัฒนาคุณภาพของผู้ประเมินภายนอกอย่างเป็นระบบและต่อเนื่อง

๘. การบริหารจัดการเครือข่ายและความร่วมมือ (networking) เพื่อเสริมสร้างความแข็งแกร่งของการประเมินคุณภาพภายนอก

การบริหารจัดการเครือข่ายและพันธมิตรความร่วมมือ เป็นอีกเอกลักษณ์ของการบริหารจัดการองค์การมหาชน การบริหารจัดการแบบเครือข่าย ทุกเครือข่ายมีความเท่าเทียมให้เกียรติซึ่งกันและกัน ไม่มีใครเป็นนายใครเป็นบ่าว ร่วมมือกันทำงานเพื่อบรรลุเป้าหมายและอุดมการณ์เดียวกัน

สมศ. ได้ตระหนักถึงความสำคัญของการมีส่วนร่วมและส่งเสริมความรู้ความเข้าใจรวมทั้งมีเจตคติทางบวกต่อการประกันคุณภาพการศึกษา ทั้งการประกันคุณภาพภายในและการประเมินคุณภาพภายนอก จึงได้ร่วมมือกับสถาบันอุดมศึกษา ๑๒ แห่ง เป็นศูนย์เครือข่ายส่งเสริมการประกันคุณภาพการศึกษา โดย สมศ. จัดงบประมาณสนับสนุนกิจกรรมการประชุมสัมมนา ส่งเสริมความเข้าใจและความร่วมมือในการประกันคุณภาพการศึกษา ศูนย์เครือข่าย สมศ. มีบทบาทสำคัญมากต่อการจุดประกายความคิดในเรื่อง คุณภาพ วัฒนธรรมคุณภาพ การศึกษาที่มีคุณภาพเพื่อทุกคน เพื่ออนาคตของลูกหลานไทย การประกันคุณภาพ และการบริหารจัดการคุณภาพของสถานศึกษาและต้นสังกัด ศูนย์เครือข่ายประสบความสำเร็จในการระดมสรรพกำลัง เพื่อการประเมินคุณภาพภายนอก และเพื่อปฏิรูปการศึกษา

สมศ. ดำเนินการความร่วมมือในมิติใหม่ คือ การให้บริการวิชาการแก่หน่วยงานต่าง ๆ อาทิ โครงการประเมินมหาวิทยาลัยของรัฐของสำนักงาน ก.พ.ร. เพื่อให้เกิดเอกภาพระหว่างการประเมินภายนอกกับการประเมินของสำนักงาน ก.พ.ร. ช่วยลดภาระที่ไม่สมเหตุผลให้สถาบันอุดมศึกษา โครงการจัดทำตราให้สำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา โครงการจัดทำมาตรฐานการวิจัยของประเทศของสำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ โครงการจัดทำมาตรฐานโรงเรียนมหิดลวิทยานุสรณ์ โรงเรียนวิทยาศาสตร์ชั้นนำของโลก โครงการประกวดสื่อการเรียนการสอนรากฐานการเรียนรู้และปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ การบริการวิชาการนี้เป็นโอกาสที่ทำให้ สมศ. ได้พันธมิตรบนเส้นทางการยกคุณภาพการศึกษาของประเทศเพิ่มขึ้น มีโอกาสการประสานงานเพื่อให้การประเมินสถานศึกษามีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น อีกทั้งมีรายได้ในการจัดตั้งกองทุน สมศ. เพื่อความมั่นคงทางด้านการเงิน การลดงบประมาณจากรัฐสมเจตนาขององค์การมหาชน ในการส่งมอบงานให้ผู้อำนวยการคนใหม่ เมื่อวันที่ ๔ มกราคม ๒๕๕๓ กองทุน สมศ. มีเงินคงยอดเงินต้นเกือบ ๔๐๐ ล้านบาท การพัฒนาบุคลากร สมศ. ใช้งบประมาณจากเงินรายได้โดยไม่ได้ใช้งบประมาณจากรัฐเลย

นอกจากนี้ สมศ. ยังร่วมมือกับต่างประเทศ เพื่อเผยแพร่ความรู้และการรับความรู้มาพัฒนาการประเมินคุณภาพภายนอกให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น อาทิ UNICEF, UNESCO, SEAMEO RIHED, ERO, OFSTED, QAA, APQN, INQAAHE, AQAN อีกทั้งได้รับเชิญให้เขียน book chapter เกี่ยวกับการประกันคุณภาพการศึกษาระดับอุดมศึกษาในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เผยแพร่ทั่วโลก

๙. การบริหารจัดการการนำผลประเมินคุณภาพภายนอกไปใช้ปรับปรุงสถานศึกษา และเสนอ นโยบายการพัฒนาการศึกษา

ในการประเมินคุณภาพภายนอกในแต่ละปีงบประมาณ และในแต่ละรอบการประเมินจะมีการศึกษา สังเคราะห์ผลประเมินเพื่อนำเสนอนโยบายต่อกระทรวงศึกษาธิการ สำนักงานงบประมาณ และองค์กรหลัก ซึ่งผู้อำนวยการ สมศ. เป็นกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิโดยตำแหน่ง อีกทั้งมีการประชุมเป็นประจำทุกเดือน นอกจากนี้ผู้อำนวยการยังเป็นกรรมการในคณะกรรมการประกันคุณภาพภายในทั้งระดับการศึกษาขั้นพื้นฐานอุดมศึกษา และอาชีวศึกษา สามารถที่จะให้ข้อเสนอแนะจากผลการประเมินคุณภาพภายในในการปรับปรุงระบบและกลไกการประกันคุณภาพภายในของสถานศึกษาในสังกัด และที่สำคัญยิ่งคณะกรรมการบริหารมีมติแต่งตั้งคณะกรรมการในการนำผลประเมินไปใช้ซึ่งผู้บริหารทุกสังกัดร่วมเป็นกรรมการ โดยมี ศาสตราจารย์ ดร.วิจิตร ศรีสอ้าน เป็นประธานกรรมการ ซึ่งถือว่าคณะกรรมการชุดนี้เป็นกลไกสำคัญที่สุดในการขับเคลื่อนการนำผลการประเมินคุณภาพภายในไปปรับปรุงและพัฒนาคุณภาพและมาตรฐานการศึกษาตามเจตนารมณ์ของกฎหมายการศึกษาแห่งชาติ การบริหารจัดการทั้งหลักคิดหลักวิชาการ และหลักปฏิบัติในการประเมินคุณภาพภายนอกที่ผ่านมา น่าจะมีการสืบทอดและพัฒนาสู่มาตรฐานระดับสากล

สมศ.: คู่ความสำเร็จและความเป็นผู้นำ

สมศ. เตะตะที่สภาการศึกษา ออกเรือมาที่ติกโอบีเอ็ม และเติบโตใหญ่ที่อาคารพญาไทพลาซ่า สมศ. ฝ่าวิกฤติ หยั่งรากด้วยมาตรฐาน เติบโตบนความเชื่อถือได้และความซื่อสัตย์ แล้ววิวัฒน์สู่ความเชื่อมั่นในการประเมินคุณภาพภายนอก เพื่อเปลี่ยนแปลงระบบการบริหารและระบบการเรียนรู้เพื่อยกระดับคุณภาพและมาตรฐานการศึกษา สมศ. ได้รับการประเมินจาก TRIS ว่า เป็นหนึ่งในสี่ขององค์การมหาชนที่อยู่ในระดับ “Excellent” ผู้อำนวยการ สมศ. ในช่วงเวลานั้นได้รับการเลือกตั้งให้เป็นประธานที่ประชุมผู้บริหารองค์การมหาชนและเป็นประธานจัดงานวันองค์การมหาชน อีกทั้งได้รับเลือกตั้งให้เป็นกรรมการบริหาร APQN (Asia Pacific Quality Network) และเป็นผู้บุกเบิกก่อตั้งและได้รับเลือกตั้งให้เป็น Vice President ของ AQAN (Asean Quality Assurance Network) สมศ. ในทศวรรษแรกได้รับการ

ยอมรับและเชื่อมั่นในความสำเร็จในการสร้างนวัตกรรมการประเมินคุณภาพภายนอกเพื่อการปฏิรูปการศึกษาทั้งในระดับชาติและระดับนานาชาติ (Harman, G: 2002); Grahan, S: 2008; วิจิตร ศรีสอาน : ๒๕๔๑; สีมา สีมานนท์ : ๒๕๔๑; อภิสิทธิ์ เวชชาชีวะ : ๒๕๕๒; Piyanart Svivalo: 2009)

บทสรุป

ในบทความนี้ เป็นการย้อนพินิจการบริหารจัดการสำนักงานรับรองมาตรฐานและประเมินคุณภาพการศึกษา ซึ่งเป็นหน่วยงานของรัฐรูปแบบใหม่ที่เรียกว่า “องค์กรมหาชน” ในฐานะผู้อำนวยการสำนักงานและกรรมการและเลขานุการคณะกรรมการบริหาร สมศ. ได้บริหารงานภายใต้การกำกับดูแลของนายกรัฐมนตรี ๗ ท่าน ประธานกรรมการบริหาร ๔ ท่าน ในช่วงเวลา ๘ ปี ๕ เดือน (พ.ศ. ๒๕๔๔-๒๕๕๒) เป็นที่น่าสนใจว่า การบริหารจัดการองค์กรรูปแบบใหม่ บุคลากรใหม่ สำนักงานใหม่ ในบริบทเก่าที่ครู อาจารย์ บุคลากรทางการศึกษา ต้นสังกัด รวมทั้งสังคมโดยรวมไม่ชอบการประเมินผล และไม่ต้องการเปลี่ยนแปลง ผู้อำนวยการเปรียบเสมือนนักการตลาดที่ต้องการขายสินค้าที่ผู้ซื้อไม่ต้องการซื้อ มองย้อนกลับไปแล้วพิจารณา ในการบริหารที่ต้องปฏิบัติตามกฎหมายและกติกา รวมทั้งนำความคิดจากภาคเอกชนคือ ผู้จัดการที่ต้องทำเข้าให้ได้ไม่ว่าด้วยวิธีใด

ผู้เขียนได้เริ่มที่ความเป็นมาและจุดกำเนิด พร้อมทั้งอาศัยวิธีการทำความเข้าใจองค์กรที่ชื่อว่า สมศ. และบริการของ สมศ. คือ บริการการประเมินคุณภาพภายในซึ่งเป็นบริการสาธารณะไม่เก็บค่าใช้จ่าย เพราะดำเนินการจากเงินภาษีอากรของประชาชน การย้อนพินิจครั้งนี้ ผู้เขียนพยายามอย่างยิ่งที่ให้รายงานความเป็นจริง มีหลักฐานยืนยันเป็นประจักษ์พยาน แต่ก็อาจไม่ครบถ้วน ซึ่งถ้ามีก็คงถือเป็นข้อจำกัดของบทความนี้

ผู้เขียนได้นำเสนอประเด็นสำคัญในการบริหารจัดการ สมศ. และการประเมินคุณภาพภายนอก ในฐานะเป็นกลไกระดับชาติ เพื่อคุณภาพการศึกษาของประเทศ คือ ๑) ฟังเข้าใจ เข้าถึง แล้วจึงบริหาร สมศ.โดยใช้เทคนิค 5 C พร้อมทั้งการตอบคำถามสำคัญว่า การประเมินคุณภาพภายนอกประสงค์อะไร นิยมอะไร มันใจอะไร ต้องการอะไร และมีอะไรเป็นที่สุด ซึ่งเป็นชุดคำถามที่ท่านประธานอมเรศ ศิลาอ่อนอ่านพบชุดคำถามนี้ในพระไตรปิฎกแล้วนำมาให้ผู้อำนวยการลองศึกษาและประยุกต์ใช้ในการประเมินคุณภาพภายนอก ๒) องค์กรประกอบสำคัญในการบริหารจัดการ สมศ.ให้ประสบความสำเร็จ ๓) การประเมินการปฏิบัติงานเจ้าหน้าที่ สมศ.ซึ่งได้รับการยอมรับว่าเป็นการปฏิบัติที่ดี ๔) การใช้สติปัญญาและความกล้าหาญทางจริยธรรมสยบความเคลือบไหวและฝ่าวิกฤติ ๕) การออกแบบการประเมินคุณภาพภายนอกให้สอดคล้องกับบริบทและยึดต้นสังกัดและสถานศึกษาเป็นสำคัญ ๖) การบริหารจัดการโดยการส่งเสริม

นำประเมินภายนอก ๗) การบริหารจัดการแบบจ้างเหมา ๘) การบริหารจัดการแบบเครือข่าย และ ๙) การบริหารจัดการนำผลการประเมินคุณภาพภายนอกไปใช้ และสุดท้ายได้นำเสนอความสำเร็จและความเป็นผู้นำ สมศ. เมื่อ พ.ศ. ๒๕๕๒ และหวังว่าการพัฒนาและความยั่งยืนจะเกิดขึ้นกับ สมศ.

บรรณานุกรม

- ทิพาวดี เมฆสุวรรณค์. (๒๕๔๒). *องค์การมหาชน : ผลิตผลของการบูรณาการระบบการจัดการที่ดีในองค์การมหาชน : มิติใหม่ของหน่วยงานภาครัฐ. สำนักงานคณะกรรมการปฏิรูประบบราชการ. สำนักงาน ก.พ., ๓๐-๓๑.*
- ประจักษ์สุข อาชวอำรุง. (๒๕๒๒). *ทฤษฎีและประสบการณ์บริหารคณะ ในบุญธรรม กิจปรีดาบริสุทธิ์ สมหวัง พิธิยานุวัฒน์ และวิวัฒน์ ปานชุ่มจิตร์ (บรรณาธิการ). งานมหาวิทยาลัยของศาสตราจารย์ ดร.ประจักษ์สุข อาชวอำรุง. กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัดพระนครการพิมพ์, ๑๓๙-๑๙๐.*
- ปริทัศน์การศึกษาไทย. (๒๕๔๕). *ปฏิรูปการศึกษาถึงเวลา “รู้จักสามัคคี”*. ๑ (๗), ๙.
- รุ่ง แก้วแดง. (๒๕๕๐). *คำให้สัมภาษณ์ : ศาสตราจารย์กิตติคุณ ดร.สมหวัง พิธิยานุวัฒน์ กับการบริหารสำนักงานรับรองมาตรฐานและประเมินคุณภาพการศึกษา (สมศ.). (เอกสารอัด สำเนา).*
- วิจิตร ศรีสอาน. (๒๕๔๗). *คำบรรยายพิเศษใน “งานรวมพลังเพื่อพัฒนาคุณภาพมาตรฐาน การศึกษาไทย” เมื่อวันที่ ๒๗ ธันวาคม ๒๕๔๗ ณ มหาวิทยาลัยราชภัฏราชชนครินทร์. (เอกสารอัด สำเนา).*
- วิจิตร ศรีสอาน. (๒๕๕๒). *คำกล่าวของศาสตราจารย์ ดร.วิจิตร ศรีสอาน. ในกัลยาณมิตรและศิษย์ สมหวัง พิธิยานุวัฒน์. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.*
- สมหวัง พิธิยานุวัฒน์ และศิริพร เสนามนตรี. (๒๕๕๐). *การประเมินผลการปฏิบัติงานสำหรับเจ้าหน้าที่ สมศ.: ข้อพิจารณาเชิงมนทัศน์ วิธีวิทยา และระบบ. สำนักงานรับรองมาตรฐานและประเมินคุณภาพการศึกษา (องค์การมหาชน). กรุงเทพมหานคร : บริษัท ๒๑ เซ็นจูรี่ จำกัด.*
- สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ สำนักงานกฤษฎมมนตรี. (๒๕๔๒). (ร่าง) *รายงานการศึกษาเพื่อเตรียมการจัดตั้ง “สำนักงานรับรองมาตรฐานและประเมินคุณภาพการศึกษา”*. (อัดสำเนา เย็บเล่ม).

วารสารราชบัณฑิตยสภา

ปีที่ ๕๐ ฉบับที่ ๓ ก.ค.-ก.ย. ๒๕๕๘

ศาสตราจารย์กิตติคุณ ดร.สมหวัง พิธิยานุวัฒน์

๒๒๑

สำนักงานรับรองมาตรฐานและประเมินคุณภาพการศึกษา (องค์การมหาชน) สำนักนายกรัฐมนตรี. (๒๕๕๒).

รายงานการประเมินตนเองของสำนักงานรับรองมาตรฐานและประเมินคุณภาพการศึกษา (องค์การมหาชน). กรุงเทพมหานคร : บริษัทจุดทองจำกัด.

อมเรศ ศีลาอ่อน. (๒๕๕๒). คำกล่าวของนายอมเรศ ศีลาอ่อน ในกัถยาณมิตรและศิษย์ สมหวัง พิธิยานุวัฒน์.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

Cogan, J. J. (2009). Professor Dr. John J. Cogan's Speech. In His Colleagues, Friends and Students Somwung Pitayanuwat. Bangkok: Chulalongkorn University Printing House, Thailand.

Piyanart Srivalo. (2009). *THE NATION*. National Affairs. Monday, May 18, 2009, 18.

เว็บไซต์ ktedu@nationgroup.com

Abstract Rethinking the Management of the Office for National Education Standards and Quality Assessment (Public Organization) During 2001-2009

Somwung Pitiyanuwat

Fellow of the Academy of Moral and Political Sciences,

The Royal Society of Thailand.

The Office for National Education Standards and Quality Assessment (Public Organization, ONESQA), established by a royal decree in 2001, was a belief that the quality of education refers to the quality of learners with a high learning achievement. ONESQA is responsible for the external quality assessment of educational institutions once every five years.

This article aims at presenting the results of rethinking the management of ONESQA during 2001-2009. Five Cs were employed to describe the nature of ONESQA. Nine Lessons learned from the management of OESQA were reflected and documented. ONESQA in the first decade is nationally and internationally reorganized as a successful organization.

Keywords: Rethinking, Management Office for National Education Standards and Quality Assessment, ONESQA, Lessons learned.

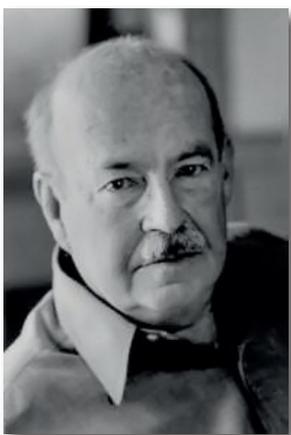
วารสารราชบัณฑิตยสภา

ปีที่ ๔๐ ฉบับที่ ๓ ก.ค.-ก.ย. ๒๕๕๘

ว่าด้วยชีวิตทางปัญญาของทัลคอตต์ พาร์สันส์

On the Intellectual Life of Talcott Parsons

(1902-1979)

ศาสตราจารย์พิเศษ ดร.จิโรช วีระสย
ภาควิชาสังคมศาสตร์และการเมือง
ราชบัณฑิตยสภา

บทคัดย่อ

ความเจริญก้าวหน้าของวิทยาการขึ้นอยู่กับหลายปัจจัยที่สำคัญอย่างยิ่ง ได้แก่ ตัวนักวิชาการ ผู้บุกเบิกขยายพรมแดนแห่งความรู้ กรณีสาขาสังคมวิทยาในช่วงกลางคริสต์ศตวรรษที่ ๒๐ ทัลคอตต์ พาร์สันส์ มีบทบาทสำคัญในมุมมองของสังคมวิทยาทางปัญญา พาร์สันส์เกิดมาในครอบครัวที่ให้ความสำคัญกับการศึกษาและได้มีโอกาสเรียนและสัมผัสกับบรรยากาศทางปัญญาระดับนานาชาติ อนึ่ง พาร์สันส์ มีเพื่อนร่วมงานที่เป็นอาจารย์มหาวิทยาลัย และผู้ที่เป็นศิษย์ได้ร่วมมือกันค้นคว้าและวิพากษ์อย่างสร้างสรรค์ นอกจากนี้ สังคมอเมริกันในยุคที่เขามีชีวิตอยู่เปิดกว้างให้มีเสรีภาพในการคิดและการนำเสนอผลงานยกเว้นระยะเวลาสั้น ๆ ช่วงวุฒิสมาชิกแม็กคาร์ที นานาปัจจัยทั้งหลายเหล่านี้ ประกอบกับพื้นสติปัญญาล้วน มีบทบาทส่งผลมีส่วนทำให้พาร์สันส์บรรลุความเป็นนักวิชาการระดับแนวหน้าด้านสังคมวิทยา

คำสำคัญ: ชีวิตทางปัญญาของทัลคอตต์ พาร์สันส์, ผลงานทางสังคมวิทยาที่โดดเด่น

๑. ความนำ

๑.๑ วิทยาการสังคมวิทยา (Sociology) มีพัฒนาการมาประมาณ ๑๕๐ ปี นักวิชาการที่รู้จักกันดีมี เช่น โอกุสต์ กงต์ (Auguste Comte, 1798-1857) ผู้บัญญัติหรือสร้างศัพท์ “สังคมวิทยา” ขึ้นมาในภาษาฝรั่งเศส คือ Sociologie

บรรดานักวิชาการระดับที่ช่วยวางรากฐานของสาขาวิชานี้มีหลายคนรวมทั้งเอมีล เดอร์ไคม์ (Emile Durkheim, 1858-1917), เกออร์ก ซิมเมล (Georg Simmel, 1858-1918), คาร์ล มากซ์ (Karl Marx, 1818-1883), มัคซ์ เวเบอร์ (Max Weber, 1864-1920), ชาลส์ คูลีย์ (Charles Cooley, 1864-1929) และจอร์จ เฮร์เบิร์ต มีด (George Herbert Mead, 1863-1931)

บุคคลเหล่านั้นอาจจัดว่าเป็นนักคิดเชิงสังคมวิทยา (sociological) ยุคบุกเบิกซึ่งเป็นชาวยุโรปเป็นส่วนใหญ่ ต่อมามีนักสังคมวิทยาในสหรัฐอเมริกาเพิ่มขึ้นเป็นจำนวนมาก และมีผู้หนึ่งซึ่งมีบทบาทสำคัญในวงการเป็นระยะเวลาเกือบ ๓๐ ปี นับตั้งแต่ช่วงสงครามโลกครั้งที่ ๒ เป็นต้นมา ได้แก่ ทัลคอตต์ พาร์สัน (Talcott Parsons) ซึ่งได้รับการยกย่องไว้โดย Charles Lemert. *Social Theory: The Multicultural and Classic Readings*. Oxford: Westview Press, 2004, p. 212. ดังนี้

“Talcott Parsons (1902-1979) is considered the founder of American sociological theory. Among his many former students, Parsons’s name is a virtual synonym for theoretical brilliance; among a comparable number of younger sociologists, the same name is synonymous with abstract, conservative, and incomprehensible scientism.”

๑.๒ ทัลคอตต์ (ทัลคัตต์) พาร์สันส์เกิดเมื่อวันที่ ๑๓ ธันวาคม ค.ศ. ๑๙๐๒ ในรัฐโคโลราโด สหรัฐอเมริกา บิดาของเขา เอ็ดเวิร์ด สมิต พาร์สันส์ (Edward Smith Parsons) เรียนจบจากสถาบันศึกษาศาสนาชื่อ Yale Divinity School และเป็น minister แห่งศาสนาคริสต์นิกายคองกรีเกชัน (Congregation) ตอนที่พาร์สันส์เกิดนั้น บิดาของเขาเป็นศาสตราจารย์สอนภาษาอังกฤษรวมทั้งเป็นรองอธิการบดี (Vice President) ของ Colorado College และต่อมาเป็นอธิการบดี (President) ของ Marietta College ในรัฐโอไฮโอ (Ohio) บรรพบุรุษของตระกูลพาร์สันส์อพยพมาจากประเทศอังกฤษ ตั้งแต่ช่วงต้นของคริสต์ศตวรรษที่ ๑๗

ทัลคอตต์ พาร์สันส์จบการศึกษาจาก Amherst College ซึ่งต่อมา คือ University of Massachusetts, Amherst โดยศึกษาวิชาชีววิทยา สังคมวิทยา และปรัชญา และได้รับปริญญาตรีเมื่อเขาอายุ ๒๒ ปี ใน ค.ศ. ๑๙๒๔ สถาบันแห่งนี้เป็นที่บิดาและลุงของเขาศึกษามาก่อน ในช่วงที่เป็นนักศึกษานั้นเขาเป็นหนึ่งในผู้นำนักศึกษาและสนใจวิชาเศรษฐศาสตร์โดยเรียนกับนักเศรษฐศาสตร์แนวสถาบัน (institutional economics) และพาร์สันส์ค้นคว้าผลงานของ ๑) ทอร์สไตน์ เวเบลิน (Thorstein

Veblen, 1857-1929), ๒) จอห์น ดิวอี้ (John Dewey, 1859-1952) ผู้เป็น pragmatist philosopher ที่ให้ความสำคัญกับจิตวิทยาโดยถือว่ามีอิทธิพลต่อชีวิตทางสังคมและ ๒) วิลเลียม เกรแฮม ซัมเนอร์ (William Graham Sumner, 1840-1910) ผู้ยึดแนววิวัฒนาการทางสังคมของเฮอริเบิร์ต สเปนเซอร์ (Herbert Spencer, 1820-1903) หนังสือ *Folkways* ของซัมเนอร์ให้กำเนิดศัพท์ใหม่ที่ใช้กันทุกวันนี้ คือ **mores (จารีต), folkways (วิถีประชา), ethnocentrism และ Social Darwinism**

นอกจากนี้ พาร์สันส์มีโอกาสเรียนกับนักปรัชญาแคลเรนซ์ อี. แอ์ส (Clarence E. Ayres) ในวิชา Philosophy III ซึ่งรายงานในห้องเรียน (Term papers) ของเขาได้รับการเก็บรักษาไว้จนกระทั่งปัจจุบัน โดยเรื่องแรกเขาได้เขียนเกี่ยวข้องกับทฤษฎีว่าด้วยพฤติกรรมมนุษย์โดยพิจารณาจากมุมมองปัจเจกชน และทางด้านสังคมฉบับที่ ๒ เป็นข้อพิจารณาศีลธรรมในเชิงพฤติกรรมศาสตร์

๑.๓ หลังจากจบปริญญาตรีแล้ว พาร์สันส์ได้ไปศึกษา ณ London School of Economics เป็นเวลา ๑ ปี ซึ่งทำให้เขาคุ้นเคยกับผลงานของ ๑) อาร์. เอช. ทอว์นีย์ (R. H. Tawney, 1880-1962) ๒) โบรนิสลาฟ มาลินอฟสกี (Bronislaw Malinowski, 1884-1942) และยังสนิทสนมกับผู้ต่อมา เป็นนักวิชาการที่สำคัญ ได้แก่ ๓) อี.อี. อีแวนส์-พริตชาร์ด (E. E. Evans-Pritchard, 1902-1973) ๔) เมเยอร์ ฟอ์เตส (Meyer Fortes, 1906-1983) และ ๕) เรย์มอนด์ เฟิร์ท (Raymond Firth, 1901-2002) ผู้มีอายุยืนถึง ๑๐๑ ปี

๑.๔ ณ London School of Economics แห่งนี้เขาได้พบกับเพื่อนนักศึกษาชื่อ เฮเลน แบนครอฟท์ วอล์กเกอร์ (Helen Bancroft Walker) ซึ่งเขาได้สมรสด้วยใน ค.ศ. ๑๙๒๗ ครอบครัว พาร์สันส์มีบุตร ๓ คน ได้แก่ แอนน์ (Anne) ชาลส์ (Charles) และซูซาน (Susan)

๑.๕ ต่อจากลอนดอน พาร์สันส์ได้ไปศึกษาที่ University of Heidelberg และได้รับปริญญา ทางด้านสังคมวิทยาและเศรษฐศาสตร์และในช่วงที่เขาเรียนอยู่ที่มหาวิทยาลัยแห่งนี้ พาร์สันส์ ได้มีโอกาสสนทนากับน้องชายของมักซ์ เวเบอร์ ซึ่งเป็นอาจารย์มหาวิทยาลัยคือ อัลเฟรด เวเบอร์ (Alfred Weber, 1868-1958) เขามีผลงานเขียน เช่น *Fundamentals of Culture-Sociology (1920-1)*

๑.๖ พาร์สันส์รู้จักคุ้นเคยกับคาร์ล มันทน์ไฮม์ (Karl Mannheim, 1893-1947) และช่วงที่มีการ สอบวิชาปรัชญาของอิมมานูเอล คานท์ (Immanuel Kant) ในหัวข้อที่ว่าด้วย “Critique of Pure Reason” ผู้สอบเขาได้แก่ นักปรัชญาชื่อ คาร์ล ยัสเพอส์ (Karl Jaspers, 1883-1969)

คุณนิพนธ์ของพาร์สันส์ (Dr.Phil) ว่าด้วย “The Concept of Capitalism in the Recent German Literature” โดยเขาเน้นผลงานของแวร์เนอร์ ซอมบาร์ท (Werner Sombart, 1863-1941) และมักซ์ เวเบอร์

๑.๗ พาร์สันส์ให้ความสนใจอย่างยิ่งยวดกับงานวิชาการของเวเบอร์โดยเฉพาะ *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism* ทั้งนี้อาจเป็นเพราะพาร์สันส์มีพื้นฐานอยู่ในแวดวงศาสนาจากการที่เขามีบิดาซึ่งเป็น minister ซึ่งสอดคล้องกับประเด็นที่เขาสนใจว่าด้วยบทบาทของวัฒนธรรมและศาสนาในกระบวนการแห่งการเปลี่ยนแปลงในประวัติศาสตร์ของโลก

พาร์สันส์สนใจผลงานของเวเบอร์จากภาษาเยอรมันเป็นภาษาอังกฤษโดยไปติดต่อขออนุญาตจากภรรยาของเวเบอร์คือ มาเรียนเนอ เวเบอร์ (Marianne Weber) ซึ่งอนุญาตและได้เชิญเขาไปร่วมสนทนาวិชาการกับนักวิชาการอื่นๆ ที่เรียกว่า Sociological Teas อันเป็นกลุ่มที่ทำการศึกษาประเด็นต่างๆ ทางสังคมวิทยาโดยภรรยาของเวเบอร์จัดขึ้นในห้อง Salon ที่บ้าน

๑.๘ ในขณะที่พาร์สันส์อยู่ที่ไฮเดลแบร์ก พาร์สันส์ได้พบกับบุคคลที่สนใจผลงานของเวเบอร์พอๆ กัน ได้แก่ อะเล็กซานเดอร์ ฟอน เชลทิง (Alexander von Schelting) และได้เขียนบทวิจารณ์หนังสือที่เขียนโดยเชลทิง ว่าด้วยเวเบอร์ อนึ่ง เขาได้ค้นคว้าหนังสือทางด้านสังคมวิทยาทางการศาสนาของ แอนส์ ดี. เทริลทซ์ (Ernst D. Troeltsch, 1865-1923) และเรื่องราวเกี่ยวข้องกับนิกายแคลวิน (Calvinism)

พาร์สันส์เขียนคู่มือวิทยานิพนธ์ว่าด้วย “The Concept of Capitalism in Recent German Literature” จึงต้องติดตามการอภิปรายในเยอรมนีเกี่ยวข้องกับธรรมชาติของลัทธิทุนในฐานะที่เป็นระบบเศรษฐกิจและสังคม เขาศึกษาผลงานของเวเบอร์ ที่ว่าด้วย *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*

๑.๙ พาร์สันส์เข้าเรียนกับคาร์ล ยัสเพอส์ ผู้ซึ่งระยะแรกทำงานในโรงพยาบาลจิตเวช เพราะเขาจบจาก medical school แห่ง Heidelberg University แต่ต่อมาเรียนและสอบเข้าทำงานในภาควิชาปรัชญาแห่งมหาวิทยาลัยดิงก์ลาว นับว่าเป็นโอกาสดีที่พาร์สันส์เรียนกับยัสเพอส์ ซึ่งสนิทสนมกับครอบครัวแม็กซ์ เวเบอร์ ซึ่งเวเบอร์เป็นศาสตราจารย์อยู่ที่มหาวิทยาลัยแห่งนั้น

๒. ชีวิตทางวิชาการในสหรัฐอเมริกา

๒.๑ หลังจากเรียนจบปริญญาเอกแล้วพาร์สันส์กลับมายังสหรัฐอเมริกาโดยเป็นอาจารย์ระยะสั้นที่ Amherst และย้ายไปที่ฮาร์วาร์ดซึ่งขณะนั้นยังไม่มีภาควิชาสังคมวิทยา ระยะนั้นเขาจึงอยู่ในภาควิชาเศรษฐศาสตร์และได้ทำงานกับโจเซฟ ชุมปีเตอร์ (Joseph Schumpeter, 1883-1950) ทำให้เขาเข้าใจความสำคัญของเศรษฐศาสตร์แนวสถาบัน (institutional economics) และกล่าวว่า “economic theory should be conceived as standing within some sort of theoretical matrix in which sociological theory also was included”

๒.๒ ในช่วง ๓-๔ ปีแรกแห่งการเป็นอาจารย์ที่ฮาร์วาร์ดพาร์สันส์ได้ช่วยทำให้เวเบอร์เป็นที่รู้จักกันมากขึ้นโดยการแปลหนังสือของเวเบอร์ ชื่อ *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*

ในการค้นคว้าเพิ่มเติมพาร์สันส์สนใจผลงานของนักเศรษฐศาสตร์อังกฤษ ๑) อัลเฟรด มาร์แชลล์ (Alfred Marshall, 1842-1924) และนักสังคมวิทยาและนักเศรษฐศาสตร์ชาวอิตาลี ๒) วิลเฟรโด ปาเรโต (Vilfredo Pareto, 1848-1923) ผู้เขียน *The Mind and Society* และผู้บัญญัติหรือริเริ่มศัพท์ “elite” คือ “the few who rule the many.” ซึ่งในระบอบเวลาดังกล่าวทฤษฎีของจอห์น เมย์เนิร์ด เคนส์ (John Maynard Keynes, 1883-1946) จากหนังสือชื่อ *The General Theory of Employment, Interest and Money (1936)* ที่เรียกว่า Keynesian economics ยังไม่แพร่หลาย ช่วงเวลาดังกล่าวพาร์สันส์หันมาสนใจเรื่องราวที่เป็นบริบททางสังคมวิทยาของเศรษฐศาสตร์

พาร์สันส์ให้ความสนใจกับผลงานของปาเรโต จากการฟัง แอล.เจ. เฮนเดอร์สัน (L.J. Henderson) สอนวิชาสัมมนาเรื่องดังกล่าวโดยมีนักสังคมศาสตร์ เช่น จอร์จ โฮมันส์ (George Homans, 1910-1988) เข้าฟังด้วยใน ค.ศ. ๑๙๓๔ ซึ่งเฮนเดอร์สันเป็นบุคคลสำคัญใน Harvard ด้านสังคมศาสตร์ในช่วงทศวรรษ ๑๙๓๐

๒.๓ ในช่วงนั้นฮาร์วาร์ดมีนักสังคมวิทยาเพียง ๒ คน ได้แก่ พิทิม โซโรคิน (Pitirim Sorokin, 1889-1968) และคาร์ล ซิมเมอร์มันน์ (Carl Zimmerman) ขณะนั้น โซโรคินมีฐานะเป็นผู้อาวุโสในสาขาสังคมวิทยา แต่อยู่ในภาควิชาเศรษฐศาสตร์ มีผลงานเขียนมากแต่มีปัญหาเกี่ยวกับเพื่อนร่วมงานและบรรดาศิษย์ที่มุ่งเข้าเรียนกับเขาในระยะแรก ตอนหลังนักศึกษาเหล่านั้นหลายคนหันมาทางผู้เข้ามาเป็นอาจารย์ใหม่ คือ พาร์สันส์

นักศึกษาและบุคคลรุ่นนั้น ต่อมา มีผลงานที่รู้จักกันกว้างขวาง เช่น ๑) รอเบิร์ต เมอร์ตัน (Robert Merton) ๒) วิลเบิร์ต มัวร์ (Wilbert Moore) ๓) จอร์จ โฮมันส์ ๔) เบอร์นาร์ด บาร์เบอร์ (Bernard Barber) และ ๕) เอ็ดเวิร์ด ทิรียาเกียน (Edward Tiryakian) ดังคำกล่าวของรอเบิร์ต เมอร์ตัน ที่กล่าวว่า “...although we students came to study with the renowned Sorokin, a subset of us stayed to work with the unknown Parsons.” ทั้งนี้ อาจเป็นเพราะพาร์สันส์มีวิธีและแนวการสอนอย่างที่กล่าวกันว่า “who taught by example rather than percept.” และนอกเหนือจากสอนในห้องเรียนแล้วเขายังมีการจัด tutorials ที่ห้องทำงานที่ Harvard จนห้องนั้นได้รับฉายาเรียกว่า “สำนักเรียนหรือกลุ่มพาร์สันส์ (the Parsonage)”

๒.๔ โซโรคินมีปฏิริยาต่อการมีชื่อเสียงของพาร์สันส์โดยการเป็นปฎิบัติแสดงความเป็นศัตรูอย่างชัดเจนโดยการต่อต้านพาร์สันส์ไม่ให้เห็นชัดเป็นผู้ช่วยศาสตราจารย์ แต่เขาได้ตำแหน่งเพราะได้รับความกดดันจากเฮนเดอร์สันและบุคคลอื่นซึ่งอยู่ภายนอก โดยที่พาร์สันส์เป็นผู้สอนธรรมดา (instructor) เป็นเวลา ๙ ปีมาแล้ว

ช่วงที่พาร์สันส์อยู่ Harvard เขาได้มีโอกาสพบปะกับนักวิชาการนานาชาติ โดยเฉพาะเขาได้รับอิทธิพลจากนักสังคมวิทยาชื่อ ดับเบิลยู. ลอยด์ วอร์เนอร์ (W. Lloyd Warner, 1898-1970) ผู้ซึ่งมีชื่อเสียงจากการศึกษาชุมชนที่เกี่ยวกับชนชั้น ชีวิต การทำงานในโรงงาน การรวมกลุ่มของผู้มีเชื้อสายเดียวกัน และเกี่ยวกับศาสนาซึ่งมี ๕ เล่มด้วยกันเรียกว่า *Yankee City Studies* และ เอลตัน มาโย (Elton Mayo, 1880-1949) ผู้บุกเบิก human relations theory ดังปรากฏในผลงานที่เรียกว่า *Hawthorne Studies* โดยให้ความสำคัญกับ informal organization

มาโยเป็นผู้กระตุ้นให้พาร์สันส์สนใจทฤษฎีทางจิตวิทยาและพาร์สันส์ได้ทำการวิจัยเชิงประจักษ์ว่าด้วย medical practice ในโรงพยาบาลซึ่งเขาได้ใช้วิธีการวิจัยแบบ participant observation และ interview ซึ่งก็พบว่า การปฏิบัติกรต่าง ๆ ของอาชีพแพทย์เป็นรูปแบบเชิง ideal-typical ขององค์การวิชาชีพสมัยใหม่

๒.๕ มหาสงครามโลกครั้งที่ ๒ (ค.ศ. ๑๙๓๙-๑๙๔๕) มีผลทำให้จำนวนนักศึกษาปริญญาโทและเอกที่มาศึกษาที่ Harvard ลดน้อยลง ซึ่งทำให้พาร์สันส์สามารถเพิ่มเวลาในการค้นคว้าและได้มีโอกาสทำงานให้กับรัฐบาลอเมริกันในฐานะที่ปรึกษาว่าด้วยการฟื้นฟูหลังมหาสงครามโลก (post-war reconstruction) ของเยอรมนี ซึ่งมีผู้เสนอให้ลดหรือตัดทอนกำลังความสามารถต่าง ๆ โดยเฉพาะความเป็นอุตสาหกรรมของเยอรมนีเพื่อตัดไฟแต่ต้นลมไม่ให้เยอรมนีเป็นอันตรายต่อยุโรปและกลุ่มประเทศในแอตแลนติกเหนือ

ในเรื่องนี้พาร์สันส์ผู้มั่นคงในตำแหน่งงานที่ฮาร์วาร์ดแล้วตั้งแต่ ค.ศ. ๑๙๓๗ ได้เขียนบันทึกคัดค้านเพราะถือว่าเป็นเรื่องที่ไม่เหมาะสมทั้งนี้เขาทำในฐานะนักสังคมวิทยา พาร์สันส์เสนอความเห็นซึ่งในช่วงเวลาดังกล่าวรัฐบาลอเมริกันไม่ได้ใช้นักสังคมวิทยามากนัก ยกเว้นในเรื่องของการทำสำมะโนประชากร (census) และการศึกษาวิจัยสำหรับกระทรวงเกษตร อนึ่ง รัฐบาลอเมริกันมอบหมายให้มีการศึกษาเชิงสหวิทยาการว่าด้วยขวัญกำลังใจ (morale) ของทหารในสนามรบโดยมีหัวหน้านักวิจัยชื่อ แซมวล สตาฟเฟอร์ (Samuel Stouffer, 1900-1960) และเขียนรายงานวิจัยที่เด่นมากชื่อ *The American Soldier* (1949) ซึ่งให้ความสำคัญกับจิตวิทยาและวิธีการวิจัยแบบสำรวจ (survey research) อีกทั้งเป็นผู้ริเริ่มใช้มโนทัศน์ว่าด้วย relative deprivation พาร์สันส์ไม่ได้ร่วมในการวิจัยนี้แต่พาร์สันส์เขียนบทความวิชาการเกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรมเยอรมัน และกล่าวถึงประชาธิปไตยในเยอรมนีก่อนยุคนาซี (pre-Nazi) ซึ่งว่าด้วยลักษณะทางสังคมวิทยาของลัทธิฟาสซิสต์และว่าด้วยปรัชญาการเมือง และลักษณะที่เรียกว่า เป็นบุคลิกภาพอำนาจนิยม (authoritarian personality) ทั้งที่ปรากฏอยู่ในเอกสารชื่อ *Politics and Social Structure*

๒.๖ ในช่วงสงครามโลกครั้งที่ ๒ และระยะ ค.ศ. ๑๙๔๐-๑๙๔๓ พาร์สันส์สูญเสียพี่ชายและบิดามารดา ซึ่งอาจมีผลทำให้เขาหันมาสนใจด้านสังคมวิทยาการแพทย์ และเขาหันมาศึกษา ซิกมุนด์ ฟรอยด์ (Sigmund Freud, 1856-1939) และเป็นช่วงที่เขาเข้ามาคุ้นเคยกับทฤษฎีของฟรอยด์ซึ่งเขาเน้น

ความสัมพันธ์ระหว่างนายแพทย์กับคนไข้และระหว่างผู้วิเคราะห์และผู้ที่ถูกวิเคราะห์ (analyzed) ในวิธีการรักษาทางจิตแบบของฟรอยด์ (psychotherapy) ซึ่งนำเขาไปสู่ทฤษฎีว่าด้วยการกล่อมเกล่าเข้าหลอมทางสังคมหรือสังคมประกิต (socialization)

๒.๗ ใน ค.ศ. ๑๙๔๖ พาร์สันส์ได้เข้ารับการศึกษาทางด้านจิตวิเคราะห์ที่ Boston Psychoanalytic Institute ทั้งนี้เกี่ยวข้องกับงานที่เขาสูญเสียญาติผู้ใกล้ชิดทั้ง ๓ คน ทำให้เขาเข้าไปสู่การเรียนรู้ด้าน psychotherapeutic help ช่วงนั้นถือว่าเป็นวิกฤติช่วงยุคสงคราม mid-life crisis โดยตอนนั้น พาร์สันส์ อายุ ๔๔ ปี

๒.๘ ต่อมาพาร์สันส์ทั้งความสนใจด้านจิตวิเคราะห์และหันเหมาสู่ความสนใจปัญหาทางด้านการเมืองและเศรษฐกิจโดยเฉพาะสนใจการเผยแพร่ผลงานของแมกซ์ เวเบอร์ซึ่งมีโอกาสนิ่งที่เขาได้รับเชิญให้วิจารณ์ผลงานแปลหนังสือของเวเบอร์ชื่อ *Wirtschaft und Gesellschaft* โดยนักเศรษฐศาสตร์ผู้หนึ่ง

๒.๙ พาร์สันส์ตัดสินใจแปลข้อเขียนของเวเบอร์และได้เพิ่มการอธิบายว่าด้วยประเภทของอำนาจอันชอบธรรม (legitimate power) คือ types of authority ๓ อย่าง ได้แก่ ๑) Rational-legal authority อำนาจแบบตรรกนิตินัย ๒) Traditional authority อำนาจตามครรถองประเพณีปฏิบัติ ๓) Charismatic Authority อำนาจแบบแคริสม่า คือ แบบพิเศษเฉพาะตนซึ่งแปลต่าง ๆ กัน เช่น บารมีวิสัย พร้อมคำนำซึ่งยาวมากประมาณ ๓๐,๐๐๐ คำ จึงทำให้มีผู้เข้าใจแมกซ์ เวเบอร์มากขึ้น (Max Weber (trans. A. M. Henderson and T. Parsons). *The Theory of Social and Economic Organization*. New York: Oxford University, Press, 1947.)

๓. ว่าด้วยงานวิชาการของพาร์สันส์

๓.๑ พาร์สันส์เป็นนักสังคมวิทยาที่พยายามตอบคำถามสำคัญที่นักสังคมวิทยาในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ สนใจ และมุ่งเข้าใจประเด็นปัญหาทางสังคมการเมืองร่วมสมัย ว่าด้วยความเป็นระเบียบเรียบร้อยทางสังคม (social order) เขาหาเหตุผลที่ทำให้สังคมต่าง ๆ อยู่รอดและมีระบบระเบียบเรียบร้อยมากบ้างน้อยบ้างมาได้อย่างไร พาร์สันส์ได้แสดงความเห็นตรงข้ามกับแนวคิดของนักเศรษฐศาสตร์ในการอธิบายการคงอยู่และการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ว่ามาจากแรงจูงใจแห่งการมุ่งได้ประโยชน์ส่วนบุคคล (self-interest)

สำหรับพาร์สันส์นั้นเขาให้ความสำคัญกับบรรทัดฐาน (norms) และค่านิยมหรือคุณค่า (values)

อนึ่ง พาร์สันส์สนใจเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับสังคมที่กำลังเผชิญอยู่คือการต่อสู้กันระหว่างลัทธิทุนกับลัทธิคอมมิวนิสต์ พาร์สันส์พยายามหาเหตุผลทางสังคมวิทยาเพื่ออธิบายการเกิดขึ้นของลัทธิ

ฟาสซิสต์ (Fascism) และสงครามโลกครั้งที่ ๑ และครั้งที่ ๒ รวมทั้งปัญหาการขัดแย้งเกี่ยวกับเชื้อชาติและด้านวัฒนธรรม รวมทั้งพยายามหาสาเหตุแห่งการขาดความมีเสถียรภาพและขาดความมั่นคงปลอดภัยทางการเมือง

(Robert Holton. Talcott Parsons in Rob Stones, ed. *Key Sociological Thinkers*. Palgrave, macmillan, 2008, p.136.)

๓.๒ พาร์สันส์มีชื่อเสียงว่าใช้สำนวนที่เข้าใจได้ยากแม้นักวิชาการด้วยกันเองยังได้กล่าวไว้ว่า “Parsons has a reputation for his impenetrable prose style and the large number of new, long words that he invented. His work is certainly difficult. Do try read Parsons’s work, but do not expect to understand it all at a first reading.”

สไตล์การเขียนของพาร์สันส์เป็นที่ปวดเศียรเวียนเกล้าของนักศึกษาโดยเฉพาะระดับปริญญาตรีหรือแม้กระทั่งระดับที่สูงขึ้นไป สมัยที่ผู้เขียน (จิรัชค) เรียนระดับปริญญาตรีสาขาสังคมวิทยา (ค.ศ. ๑๙๕๘-๑๙๖๑) ที่ UC Berkeley ได้เคยพบกับเพื่อนนักศึกษาบางคนที่พูดที่เล่นที่จริงว่าเขาพากันปวดศีรษะเพราะถูกบังคับให้อ่านประโยคที่สลับซับซ้อนของพาร์สันส์จนอยากจะยื่นเรื่องฟ้องศาลเพื่อขอค่าทำขวัญหรือเยียวยา แต่อย่างไรก็ตาม ผลงานของพาร์สันส์มีมากมายและหลากหลาย อีกทั้งมีอิทธิพลต่อความคิดของผู้คนจำนวนมาก ดังที่ David Jary and Julia Jary, eds. *Collins Dictionary of Sociology*. Collin, 2005, p.446. ระบุไว้ดังต่อไปนี้

“All these elements of Parsons’ work were enormously influential at the time. Parsons’ books became virtual bibles for a generation of functionalist sociologists.”

๓.๓ ผลงานของพาร์สันส์ที่สำคัญอื่น ๆ มี เช่น

๑) *The Social System* (1951)

๒) หนังสือที่ว่าด้วยครอบครัวซึ่งเขียนร่วมกับรอเบิร์ต เอฟ. เบลส์ (Robert F. Bales)

๓) ว่าด้วยเศรษฐกิจกับสังคม (Economy and Society) ซึ่งเขียนร่วมกับนีล สเมลเซอร์ (Neil Smelser, 1930-) ซึ่งเป็นศิษย์ของพาร์สันส์ (สำหรับสเมลเซอร์เป็นอาจารย์ผู้สอนวิชาความคิดทฤษฎีทางสังคมวิทยาในระดับปริญญาตรีให้ผู้เขียนในกระบวนวิชาสังคมวิทยาในระดับชั้นปีที่ ๔ (senior) ณ มหาวิทยาลัยแคลิฟอร์เนีย ณ นครเบิร์คลีย์ (UC, Berkeley) ใน ค.ศ. ๑๙๖๑ นีล สเมลเซอร์ได้รับปริญญาตรีจาก Harvard ใน ค.ศ. ๑๙๕๒ ช่วง ค.ศ. ๑๙๕๒-๑๙๕๔ สเมลเซอร์ได้รับทุนเป็น Rhodes Scholar อันเป็นทุนที่มีเกียรติภูมิสูงยิ่งให้ศึกษา ณ Oxford ซึ่งเขาสำเร็จวิชา PPE (Philosophy, Politics and Economics) ต่อจากนั้น เมื่ออายุ ๒๔ ปี เขาเข้าเรียนระดับหลังปริญญาตรีที่ Harvard และได้เขียนผลงานร่วมกับพาร์สันส์ ซึ่งจัดพิมพ์ใน ค.ศ. ๑๙๕๖ ก่อนที่สเมลเซอร์จะได้รับปริญญาเอกที่ Harvard University ใน ค.ศ. ๑๙๕๘ และเมื่ออายุเพียง ๓๐ ปี ได้ตำแหน่ง Full Professor

ที่ UC Berkeley และเมื่ออายุ ๓๑ ปี ได้รับเลือกให้เป็นบรรณาธิการที่อายุน้อยที่สุดของวารสารวิชาการทางสังคมวิทยาระดับนำ ได้แก่ ปริทรรศน์สังคมวิทยาอเมริกัน (*American Sociological Review*) และใน ค.ศ. ๒๐๑๐ ได้รับเกียรติจากการประชุมใหญ่ของนักสังคมวิทยาทั่วโลกที่ชุมนุมกันประมาณ ๖,๐๐๐ คน ที่ออสเตรเลียให้เป็นนักสังคมวิทยาระดับ lifetime

๔) Talcott Parsons. *Societies: Evolutionary and Comparative Perspectives*. New Jersey: Prentice-Hall, Inc., Englewood Cliffs, 1966b.

๕) Talcott Parsons. *The System of Modern Societies*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall. 1971.

๓.๔ หนังสือเล่มแรกของพาร์สันส์เรื่อง *โครงสร้างแห่งการกระทำทางสังคม* (“*The Structure of Social Action*”) เสนอว่า การกระทำทางสังคมมีลักษณะเป็นโดยความต้องการหรือความประสงค์ของตนเอง (“Voluntaristic”) ซึ่งเป็นแนวตรงกันข้ามกับแนวคิดที่ว่า “การกระทำ” เป็นการตอบสนองต่อ external stimuli คือ แรงกระตุ้นแบบร้อน หนาว หิวโหย หรือถูกบังคับ แต่ถือว่าผู้กระทำ (actor) คำนึงถึงปทัสถาน (norms) และค่านิยมทางสังคม (social values)

พาร์สันส์ กล่าวว่า ๕ เนื้อหาสำคัญที่เกี่ยวข้องกับการกระทำ คือ

๑) ผู้กระทำการ (actors)

๒) เป้าหมาย (ends)

๓) means ทรัพยากรซึ่งมีอยู่เพื่อบรรลุเป้าหมายต่าง ๆ

๔) conditions เงื่อนไขด้านสภาพการณ์ซึ่งการกระทำนั้นมีการถูกดำเนินการ

๕) ปทัสถาน (norms) คือ มาตรฐานในส่วนตัวบุคคลเลือกเป้าหมายและวิธีการ

๓.๕ ในช่วงสงครามโลกครั้งที่ ๒ ช่วงปลายทศวรรษ ๑๙๔๐ และช่วงต้นทศวรรษ ๑๙๕๐ พาร์สันส์ได้สร้างผลงานที่สำคัญคือ *ระบบสังคม* (*The Social System*) เล่มนี้เขียนคนเดียว และ *Toward a General Theory of Action* โดยมีผู้เข้าร่วมเขียน ได้แก่ เอ็ดเวิร์ด ทอลมัน (Edward Tolman), เอ็ดเวิร์ด ชิลส์ (Edward Shils) และผู้ร่วมงานอีกหลายคน ข้อคิดพิจารณาและข้อมูลต่าง ๆ ได้รับอานิสงส์จากการแลกเปลี่ยนทางวิชาการในการประชุมสัมมนาซึ่งได้รับการสนับสนุนจากมูลนิธิคาร์เนกี (Carnegie Foundation) จึงมักเรียกว่า Carnegie Seminar ในช่วงกันยายน ค.ศ. ๑๙๔๙ และมกราคม ค.ศ. ๑๙๕๐

ในหนังสือ *The Social System* พาร์สันส์เสนอกรอบพื้นฐานของทฤษฎีทั่วไปแห่งสังคม (General Theory of Society) อันเกี่ยวข้องกับสถานการณ์แห่งการปฏิสัมพันธ์ (interaction situation)

ในช่วง ค.ศ. ๑๙๕๐-๑๙๕๙ พาร์สันส์ได้พัฒนาตัวแบบ AGIL model อันว่าด้วย ๑) การปรับตัว Adaptation ๒) จุดหมาย Goal ๓) การบูรณาการ Integration ๔) Latency พาร์สันส์กล่าวไว้ได้รับแรงกระตุ้นหรือแนวคิดจากการสนทนากับรอเบิร์ต เอฟ. เบลส์ (Robert F. Bales) ในการศึกษาสาเหตุของจิตใจในกลุ่มย่อย ๆ พาร์สันส์ขยายความคิดนี้ร่วมกับนักศึกษาของเขาคือนีล สเมลเซอร์

๓.๖ งานทางวิชาการของพาร์สันส์ชะงักตัวลงจากการที่เขาถูกตั้งข้อสงสัยว่าเกี่ยวข้องกับลัทธิคอมมิวนิสต์ในยุคแห่งการไล่ล่าผู้ที่ถูกกล่าวหาว่ามีความคิดต่อต้านประเทศสหรัฐอเมริกาในช่วงเวลาที่เรียกว่ายุคแม็กคาร์ที (The McCarthy era) ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่ โจเซฟ อาร์. แม็กคาร์ที (Joseph R. McCarthy, 1908-1957) วุฒิสมาชิกแห่งรัฐวิสคอนซิน (Wisconsin) ได้ริเริ่มกล่าวหาใน ค.ศ. ๑๙๕๐ ช่วงสงครามเย็น (Cold War) อันมีการคุกรุ่นแห่งการขัดแย้งระหว่างโลกตะวันตกกับโลกคอมมิวนิสต์

แม็กคาร์ทีก็กล่าวหาว่ามีการแทรกซึม infiltration ของความคิดแบบคอมมิวนิสต์เข้าสู่วงการรัฐบาลรวมทั้งวงการศึกษามีผลให้ใน ค.ศ. ๑๙๕๒ ผู้อำนวยการ CIA คือ เจ. เอ็ดการ์ ฮูเวอร์ (J. Edgar Hoover) สงสัยว่ามีกิจกรรมคอมมิวนิสต์ที่ฮาร์วาร์ดและเกี่ยวข้องกับพาร์สันส์ โดยฮูเวอร์กล่าวอ้างว่า ในช่วงที่ไซโรคินทำงานเป็นหัวหน้าภาควิชาอยู่นั้นมีลักษณะที่อนุรักษนิยม และมีคนอเมริกันที่ภักดีต่อชาติ (loyal Americans) แต่ในช่วงที่มีภาควิชาใหม่ที่เรียกว่า ภาควิชาความสัมพันธ์ทางสังคม (Department of Social Relations) เปลี่ยนมาเป็นซ้าย และพาร์สันส์ถูกสอบสวนเกี่ยวกับเรื่องความมั่นคง รวมทั้งเพื่อนร่วมงานของพาร์สันส์ชื่อ แซมวอล สเตาท์เพอร์ อันมีผลทำให้พาร์สันส์ไม่ได้เข้าร่วมการประชุม UNESCO จนกระทั่งถึงปี ๑๙๕๕ ซึ่งเขาหลุดจากข้อกล่าวหา

๓.๗ พาร์สันส์มีผลงานออกมาซึ่งใน ค.ศ. ๑๙๕๖ คือ *Family, Socialization and Interaction Process* ซึ่งอธิบายว่าจิตวิทยาและจิตวิเคราะห์เข้าไปสู่ทฤษฎีว่าด้วยแรงจูงใจ (motivation) และการเข้าสู่สังคมประภคิต (socialization) รวมทั้งประเด็นที่ว่าด้วยความเป็นญาติกัน (kinship) ซึ่งต่อมาเขาเรียกว่าเป็น the societal community หนังสือดังกล่าวเขียนโดยร่วมมือกับ รอเบิร์ต เอฟ. เบลส์ (Robert F. Bales), เจมส์ โอลด์ส (James Olds), มอร์ริส เซลดิทซ์ จูเนียร์ (Morris Zelditch Jr.,) และฟิลิป อี. สเลเตอร์ (Philip E. Slater) สาระเกี่ยวข้องกับทฤษฎีบุคลิกภาพ ซึ่งเขาได้รับอิทธิพลจากนักวิจัยสมอง คือ เจมส์ โอลด์ส ซึ่งเป็นหนึ่งในผู้ก่อตั้ง neuroscience เขาได้แลกเปลี่ยนกับโอลด์สเกี่ยวกับโครงสร้างแรงจูงใจของปัญหาทางด้านจิตและร่างกาย นอกจากนี้ พาร์สันส์ได้รับอิทธิพลจากการอ่านงานวิจัยและสนทนากับฟรันซ์ อะเล็กซานเดอร์ (Franz Alexander) ผู้เป็นนักจิตวิเคราะห์ซึ่งเดิมสังกัด Berlin Psychoanalytic Institute และผู้บุกเบิกวิทยาการแพทยว่าด้วย psychosomatic medicine

๓.๘ ในช่วง ค.ศ. ๑๙๕๗-๑๙๕๘ พาร์สันส์ได้มาประจำอยู่ที่ Center of Advanced Study in the Behavioral Sciences ณ มหาวิทยาลัยสแตนฟอร์ด ปาโลอัลโต (Palo Alto), แคลิฟอร์เนีย (California) ซึ่งพาร์สันส์ได้แลกเปลี่ยนและเรียนรู้จากอัลเฟรด แอล. เกรอบอร์ (Alfred L. Kroeber, 1876-1960) นักมานุษยวิทยาผู้อาวุโส ซึ่งตอนนั้นอายุประมาณ ๘๑ ปี และเกรอบอร์ได้เสนอให้พาร์สันส์เขียนจดยินร่วมกัน joint statement เพื่อแสดงให้เห็นถึงข้อแตกต่างระหว่างระบบสังคมและระบบวัฒนธรรม และดังปรากฏใน Alfred L. Kroeber and Talcott Parsons. *The Concept of Culture and the Social System*. American Sociological Review, Vol.23. No.5. 1958.pp. 582-583.

๔. การอภิปรายผลงานวิชาการของพาร์สันส์ ๑๙๕๐-๑๙๕๙

๔.๑ ในช่วง ค.ศ. ๑๙๕๕-๑๙๕๖ มีการจัดสัมมนาโดยอาจารย์ของมหาวิทยาลัย Cornell เป็นประจำเพื่ออภิปรายผลงานของพาร์สันส์ และ ค.ศ. ๑๙๕๗ มีการสัมมนา ๗ ครั้ง ซึ่งมีผู้เข้าร่วมมาก และครั้งหนึ่งพาร์สันส์ได้เข้าร่วมประชุมและตอบคำถามคำวิจารณ์ ต่อมา มีการจัดพิมพ์ผลการสัมมนาเหล่านี้ขึ้น โดยมีบรรณาธิการคือ แม็กซ์ แบล็ก (Max Black) และพิมพ์ในรูปเล่มชื่อ *The Social Theories of Talcott Parsons: A Critical Examination* และมีบทความของพาร์สันส์เองด้วย การอภิปรายเกี่ยวข้องกับทฤษฎีบุคลิกภาพ (personality) ทฤษฎีองค์การ (organization) และเกี่ยวข้องกับวิธีการศึกษา ระเบียบวิธีวิจัย (methodology) ข้อเขียนวิชาการของพาร์สันส์ รวมทั้งอีกหนึ่งบทความซึ่งพิมพ์ใน ค.ศ. ๑๙๖๐ ชื่อว่า *Pattern Variables Revisited* ซึ่งอธิบายสาระสำคัญของทฤษฎีของพาร์สันส์โดยเฉพาะที่เกี่ยวกับตัวแบบต่างๆ

๔.๒ ในช่วงทศวรรษ ๑๙๖๐ มีนักวิชาการหลายคนได้รับอิทธิพลจากความคิดของพาร์สันส์ โดยเฉพาะในเรื่องการเข้าสู่ความเป็นสมัยใหม่ (modernization) ตัวอย่างได้แก่

- ๑) Gabriel A. Almond and James S. Coleman. *The Politics of Developing Areas*.
- ๒) Karl W. Deutsch
- ๓) S.N. Eisenstadt
- ๔) Seymour Martin Lipset
- ๕) Samuel P. Huntington
- ๖) David E. Apter
- ๗) Lucian W. Pye
- ๘) Sidney Verba
- ๙) Chalmers Johnson

ทั้งนี้ผู้เขียน (จิระโชค วีระสย) ได้มีโอกาสเข้าชั้นเรียนของบางท่าน เช่น วิชาสังคมวิทยาการเมือง (Political Sociology) ผู้บรรยายคือ ๑) ซีมัวร์ เมอร์ติน ลิปเซต (Seymour Martin Lipset, 1922-2006) ผู้ซึ่งเป็นนักวิชาการอเมริกันคนเดียวเท่านั้นที่ได้รับเลือกให้เป็นนายกสมาคมของ ๒ สมาคมวิชาการ คือ American Political Science Association (1979-80) และ American Sociological Association (1992-93) นอกจากนี้ ผู้เขียนได้เรียนวิชาการพัฒนาการเมืองกับ ๒) เดวิด แอปเตอร์ (David Apter) และวิชาว่าด้วยการเปลี่ยนแปลงกับ ๓) ชัลเมอร์ส จอห์นสัน (Chalmers Johnson) และเคยสนทนากับ ๔) ลูเซียน ดับเบิลยู. แอปเตอร์ (Lucian W. Pye) ว่าด้วย liberal education

๔.๓ ผลงานของพาร์สันส์ได้รับการยกย่องโดยนักวิชาการที่โด่งดังและอายุยืนยาวมาก (ค.ศ. ๑๙๑๗-๒๐๑๔) เกือบ ๑๐๐ ปี คือ เดวิด อีสตัน (David Easton) แห่ง Yale University ผู้ถึงแก่กรรมเมื่อปีที่แล้ว (ค.ศ. ๒๐๑๔) กล่าวว่า ในประวัติศาสตร์ของรัฐศาสตร์มีนักวิชาการหรือปัญญาชนเพียง ๒ คน เท่านั้นที่พยายามสร้างทฤษฎีทั่ว ๆ ไป (general theory) เกี่ยวกับรัฐศาสตร์ ได้แก่ ตัวอีสตันเองและทัลคอตต์ พาร์สันส์

๔.๔ พาร์สันส์สนใจอภิปรายประเด็นต่าง ๆ กับ รอเบิร์ต เอ็น เบลลาห์ (Robert N. Bellah) โดยเฉพาะที่ว่าด้วยปรัชญาทางศาสนาและในช่วงท้ายของ ค.ศ. ๑๙๖๐ เบลลาห์เดินทางไปญี่ปุ่นเพื่อศึกษาศาสนาและอุดมการณ์ของญี่ปุ่นและพาร์สันส์ได้ส่งร่างข้อเขียนของเขาว่าด้วยพื้นฐานทางศาสนาของระบบคุณค่าหรือค่านิยมอเมริกัน “The Religious Background of the American Value System” และขอให้เบลลาห์ (ซึ่งตอนอายุมากย้ายมาประจำที่ UC Berkeley) วิจัยและเสนอแนะ

พาร์สันส์สนใจเรื่องศาสนาและมักมีปฏิสัมพันธ์กับบรรดานักวิชาการและผู้ทีสนใจระบบความเชื่อ คำสอนของศาสนา และสถาบันศาสนา

๔.๕ พาร์สันส์เขียนบทความร่วมกับวินสตัน ไวต์ (Winston White) ชื่อ *การเชื่อมโยงระหว่างอุปนิสัยกับสังคม (The Link Between Character and Society)* ๑๙๖๑ ซึ่งเป็นการวิพากษ์วิจารณ์ผลงานของเดวิด ริสแมน (David Riesman) เรื่อง *ฝูงชนผู้เปล่าเปลี่ยว (The Lonely Crowd)* ว่าด้วยการเปลี่ยนแปลงอุปนิสัยของคนอเมริกัน ซึ่งเป็นหนังสือที่ขายดีได้ถึง ๑ ล้านเล่ม

สิ่งที่ริสแมนนำเสนอคือ ในช่วงที่ลัทธิทุนกำลังเกิดขึ้นนั้น มีผลกระทบต่อค่านิยมและลักษณะอุปนิสัยของคนอเมริกันคือ จาก “traditional-directed” (ประเพณีนำ) ค่อย ๆ เปลี่ยนมาเป็นการถูกควบคุมหรือผลักดันโดยหลักการความเชื่อแบบ “inner directed” (สำนึกนำ) สู่ “other directed” (ผู้อื่นนำ) คือ มักสดับรับฟังและทำตามผู้อื่นหรือ “ผู้อื่นนำ” แต่ทั้งพาร์สันส์และ White ไม่เห็นด้วยโดยถือว่าไม่มีการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างบุคลิกภาพของคนอเมริกันอันมีลักษณะเน้นแรงกระตุ้นภายในหรือสำนึกรับผิดชอบนำ

ทั้งนี้ผู้ตั้งข้อสังเกตว่าแนวคิดของริสแมนมีลักษณะคล้าย ๆ กับมโนทัศน์ของชาลส์ ฮอร์ตัน คูลี (Charles Horton Cooley, 1864-1929) นักสังคมวิทยาผู้เสนอความคิดว่าด้วย “looking-glass self” (ตัวตนที่สะท้อนภาพบุคคลอื่น ๆ) เหมือนกับดูภาพตนเอง

พาร์สันส์และไวท์เห็นว่าอุปนิสัยคนอเมริกันยังคงยึดโยงอยู่กับการมีจิตสำนึก แต่กลไกและการแสดงออกให้ปรากฏแตกต่างกัน

๔.๖ ใน ค.ศ. ๑๙๖๔ พาร์สันส์เดินทางไปไฮเดิลแบร์ก เพื่อร่วมในการฉลองครบรอบ ๑๐๐ ปี ของเวเบอร์ (Weber’s Centennial) และได้สนทนากับ ๑) เยอร์เก็น ฮาเบอร์มัส (Jürgen Habermas, 1929-) นักวิชาการเยอรมันผู้โด่งดังแห่งมหาวิทยาลัยแฟรงค์เฟิร์ต ๒) แฮร์แบร์ท มาร์คูเซอ (Herbert Marcuse, 1898-1979) นักคิดแนว critical theory และบุคคลอื่น การสนทนาค่อนข้างเข้มข้นเพราะ มีทรรศนะที่แตกต่างกัน

อนึ่ง ในงานครบรอบ ๑ ศตวรรษดังกล่าว พาร์สันส์ได้มีโอกาสพบกับนักวิชาการที่เชี่ยวชาญงาน ของเวเบอร์ผู้หนึ่งซึ่งรู้ภาษาเยอรมันดีเพราะเป็นภาษากำเนิด แต่ได้อพยพมาอยู่สหรัฐอเมริกาตั้งแต่วัยเยาว์ คือ ๓) ไرنฮาร์ด เบนดิกซ์ (Reinhard Bendix, 1916-1991) แห่ง University of California, Berkeley ผู้แต่งหนังสือเรื่อง มัคซ์ เวเบอร์ *Max Weber: An Intellectual Portrait* (1960) เบนดิกซ์เป็นทั้ง นักวิชาการและเป็นผู้บริหารโดยเคยดำรงตำแหน่งหัวหน้าภาควิชาทั้งสังคมวิทยา (Department of Society) และภาควิชารัฐศาสตร์ (Department of Political Science) ในช่วงเวลาที่ต่างกัน และเบนดิกซ์น่าจะเป็นผู้เชิญพาร์สันส์มาบรรยายพิเศษที่ UC, Berkeley ซึ่งผู้เขียน (จิรัช) ซึ่งเป็น นักศึกษาอยู่ได้มีโอกาสเข้าร่วมฟังด้วยโดยมีความรู้สึกที่ภาษาพูดของท่านไม่เข้าใจยากอย่างในภาษา เขียนตำรา

๔.๗ ใน ค.ศ. ๑๙๖๙ พาร์สันส์ได้รับเชิญจากสำนักพิมพ์สารานุกรมประวัติศาสตร์ของ บรรดาความคิดต่าง ๆ (Encyclopedia of the History of Ideas) เพื่อให้เขียนเรื่องสังคมวิทยาแห่ง ความรู้ (*Sociology of Knowledge*) และพาร์สันส์เขียนว่า สาขาสังคมวิทยาแห่งความรู้ว่าเป็น วิทยาการแขนงที่เกิดขึ้นในยุคสมัยใหม่ ทั้งนี้ เขาให้เกียรติให้ credit กับผลงานของคาร์ล มันไฮม์ (Karl Mannheim, 1893-1947) ผู้เป็นนักวิชาการชาวฮังการีแต่อพยพไปอยู่เยอรมนีและหลังจากที่ ฮิตเลอร์ขึ้นสู่อำนาจเป็นเผด็จการได้ย้ายถิ่นมายังประเทศอังกฤษ

๔.๘ ช่วงปัจฉิมวัยพาร์สันส์สนใจในบทบาทของความเป็นชาติพันธุ์ ethnicity และศาสนา ความเป็นปึกแผ่นทางสังคมภายในชุมชน พาร์สันส์ได้ติดต่อกับนักศึกษาเก่าที่เขาเคยสอนชื่อ เดวิด เอ็ม. ชไนเดอร์ (David M. Schneider, 1918-1995) ซึ่งขณะนั้นเป็นอาจารย์ที่ University of California, Berkeley ก่อนที่ชไนเดอร์จะไปรับตำแหน่งเป็นศาสตราจารย์ด้านมานุษยวิทยาที่ University of Chicago ค.ศ. ๑๙๖๐

ชไนเดอร์เป็นผู้เชี่ยวชาญทางด้านระบบเครือข่ายของอเมริกันดังปรากฏในหนังสือ *American Kinship: A Cultural Account* (1968) หนังสือนี้ทำให้พาร์สันส์เข้าใจระบบเครือข่ายอเมริกันมากขึ้น และเข้าใจพื้นฐานด้านทฤษฎีว่าด้วยชุมชนแห่งองค์รวมของสังคม (societal community) ซึ่งในช่วงท้ายแห่งชีวิตของพาร์สันส์ ๑๙๗๐-๗๘/๗๙ ได้ให้ความสำคัญกับเรื่องดังกล่าว อนึ่งพาร์สันส์ได้ยืมศัพท์จาก Schneider คือความเป็นปึกแผ่นที่คงทนแต่มีลักษณะกระจาย diffuse enduring solidarity ที่บ่งบอกลักษณะของชุมชนระดับองค์รวมทางสังคม (societal community)

พาร์สันส์มีอิทธิพลต่อนักศึกษาผู้หนึ่งที่เรียนกับเขา โดยจบปริญญาเอก ณ Harvard ใน ค.ศ. ๑๙๖๔ ได้แก่ เอ็ดเวิร์ด เลามันน์ (Edward Laumann, 1938-) ผู้ซึ่งให้ความสนใจการวิเคราะห์โครงสร้างของเครือข่ายทางสังคม (social network analysis) อันก่อให้เกิดความเป็นปึกแผ่นระดับชุมชน โดยผสมผสานกับบทบาทเชื้อชาติเผ่าพันธุ์

๔.๙ ความสนใจของพาร์สันส์มีหลากหลาย รวมทั้ง ๑) การร่วมสัมมนาว่าด้วยเรื่องกฎหมายกับสังคมวิทยาใน ค.ศ. ๑๙๗๒ โดยร่วมมือกับ ลอน แอล. ฟูลเลอร์ (Lon L. Fuller) ซึ่งเป็นที่รู้จักกันดีในผลงานที่ชื่อว่า *The Morality of Law* (1964) และพาร์สันส์ได้เขียนบทความซึ่งถือว่ามีอิทธิพลสูงยิ่งได้แก่ “Law as an Intellectual Stepchild.” (Freeman, Linton C. *The Development of Social Network Analysis*. Vancouver: Empirical Press, 2004.) ซึ่งเขาได้พิจารณาผลงานของ Roberto Mangabeira Unger ชื่อกฎหมายในสังคมสมัยใหม่ *Law in Modern Society* (1976) และ 2) ในเดือนกันยายน ค.ศ. ๑๙๗๒ พาร์สันส์ได้ร่วมการประชุมที่ซัลซ์บูร์ก (Salzburg) ที่ว่าด้วยผลทางสังคมจากการเข้าสู่ความทันสมัยในประเทศสังคมนิยม ซึ่งอะเล็กซ์ อิงเคอเลส (Alex Inkeles) เอซรา โฟเกล (Ezra Vogel) และรอล์ฟ ดาเรนดอร์ฟ (Ralf Dahrendorf, 1929-2009) เข้าร่วมประชุมด้วย

๔.๑๐ ใน ค.ศ. ๑๙๗๓ พาร์สันส์ได้เขียนหนังสือชื่อ *The American University* ร่วมกับเจอร์ราร์ด เอ็ม แพลตต์ (Gerald M. Platt) โดยได้รับเชิญให้เขียนจากมาร์ติน เมเยอร์สัน (Martin Meyerson) และสตีเฟน เกราบาร์ด (Stephen Graubard) แห่งสถาบันอเมริกันว่าด้วยศิลปะและวิทยาศาสตร์ พาร์สันส์เสนอว่า การปฏิบัติทางอุตสาหกรรมและทางการศึกษา เป็นตัวการสำคัญในการอุบัติขึ้นของโลกสมัยใหม่ ผลงานนี้เป็นคุณูปการต่อ Sociology of Education

๕. เกษียณอายุและมรณกรรม

๕.๑ พาร์สันส์เกษียณจาก Harvard University ใน ค.ศ. ๑๙๗๓ แต่เขากียังติดต่อกับนักวิชาการอื่น ๆ และได้รับเชิญไปบรรยาย ณ สถาบันต่าง ๆ เช่น ๑) University of Pennsylvania, ๒) Brown University, ๓) Rutgers University, ๔) The University of Chicago รวมทั้งที่ ๕) University of California at Berkeley.

การเกษียณอย่างเป็นทางการในพิธีเกษียณ (retirement banquet) เกิดขึ้นในเดือนมีนาคม ปี ๑๙๗๓ โดยศิษย์ ๑) รอเบิร์ต เค. เมอร์ตัน (Robert K. Merton) เป็นประธานและมีผู้เข้าร่วมสำคัญ คือ ๒) จอห์น ไรลีย์ (John Riley), ๓) เบอร์นาร์ด บาร์เบอร์ (Bernard Barber), ๔) เจสเซ พิตส์ (Jesse Pitts), ๕) นีล เจ. สเมลเซอร์ (Neil J. Smelser) ๖) จอห์น อะคูลา (John Akula)

๕.๒ ในช่วงวัยชราพาร์สันส์หันมาสนใจทางศาสนามากขึ้นและมักอภิปรายและเปลี่ยนทรรศนะกับรอเบิร์ต เบลลาห์ ผู้ค้นคว้าเกี่ยวกับศาสนาในญี่ปุ่น ดังผลงานชื่อ *Tokugawa Religion: The Values of Pre-Industrial Japan* (1957)

๕.๓ นอกจากนี้ พาร์สันส์สนใจความสัมพันธ์ระหว่างทฤษฎีทางชีววิทยาและทางสังคม และเป็นผู้ริเริ่มการประชุมสัมมนาที่เรียกว่า Daedalus Conference ซึ่งได้รับการสนับสนุนจาก American Academy of Arts and Science อันเป็นกลุ่มวิชาการที่สนใจปัจจัยทางชีววิทยาซึ่งมีผลกระทบต่อเรื่องทางสังคม

ผู้เข้าร่วมวันที่ ๑-๒ มีนาคม ๑๙๗๔ ผู้ซึ่งเป็นนักวิชาการผู้มีนวัตกรรมทางปัญญาหลายคน รวมทั้ง เอ็ดเวิร์ด โอ. วิลสัน (Edward O. Wilson) ซึ่งเป็นผู้บัญญัติศัพท์ชีววิทยาเชิงสังคม Sociobiology (E. O. Wilson, *Sociobiology: The New Synthesis* (1975)) ซึ่งระบุความหมายว่า เป็นการศึกษาอย่างเป็นระบบของพฤติกรรมทางสังคมทุกเรื่อง (“the systematic study of all social behavior.”)

๕.๔ ช่วงสุดท้ายของพาร์สันส์ วันที่ ๑๔ ธันวาคม ค.ศ. ๑๙๗๘ พาร์สันส์ได้รับปริญญาเกิตติมศักดิ์จากมหาวิทยาลัย Kwansai Gakuin University ณ ญี่ปุ่นและซึ่งต่อมามีการจัดพิมพ์บทความที่เขาเขียนรวบรวมโดย Dean Kurata (1983) หลังจากได้รับปริญญาเกิตติมศักดิ์แล้วเขาได้เดินทางกลับมายังสหรัฐอเมริกาในกลางเดือนธันวาคม ค.ศ. ๑๙๗๘ และพาร์สันส์กล่าวว่า ประสบการณ์ในญี่ปุ่นทำให้เขาคิดพิจารณาใหม่เรื่องราวเกี่ยวข้องกับการกำเนิดอารยธรรมยุคสมัยใหม่

๕.๕ อย่างไรก็ตามพาร์สันส์ไม่มีโอกาสเช่นนั้น เพราะช่วงที่เขาเดินทางไปประเทศเยอรมนี เพื่อร่วมในการฉลอง ๕๐ ปีแห่งการที่ตัวเองได้รับปริญญาจาก Heidelberg ได้เสียชีวิตก่อนหน้านั้นคือ ในวันที่ ๘ พฤษภาคม ปี ๑๙๗๙ จากเส้นโลหิตในสมองแตกซึ่งก่อนวันสุดท้ายของพาร์สันส์นั้นเขาได้บรรยายเกี่ยวข้องกับการที่ชนชั้นทางสังคมได้ลดความสำคัญลงให้กับผู้ฟังที่เป็นนักวิชาเยอรมันรวมทั้ง เยอร์เก็น ฮาเบอร์มัส นิกลาส ลูมันน์ (Niklas Luhmann) และอื่นๆ

๕.๖ ชีวิตทางปัญญาของทัลคอตต์ พาร์สันส์ บ่งบอกถึงความสนใจและความกระตือรือร้นค้นคว้าตลอดเวลา ทั้งนี้ปัจจัยที่เกี่ยวข้อง เช่น ๑) ภูมิหลังด้านครอบครัว ๒) การมีโอกาสได้เรียน และสัมผัสกับนักวิชาการที่มีผลงาน และศักยภาพระดับเยี่ยมยอด ๓) การได้ถ่ายทอดและปฏิสัมพันธ์กับนักศึกษา ผู้ใฝ่เรียน ใฝ่รู้ ใฝ่วิจัย

การเขียนบทความเกี่ยวกับชีวิตทางปัญญาของพาร์สันส์ ผู้เขียนยึดแนวที่คาร์ล มันน์ไฮม์ (ค.ศ. ๑๘๙๓-๑๙๔๗) ดังนี้

“Strictly speaking it is incorrect to say that the single individual thinks. Rather it is more correct to insist that he participates in thinking further what other men have thought before him. He finds himself in an inherited situation with patterns of thought which are appropriate to this situation and attempts to elaborate further the inherited modes of response or to substitute others for them in order to deal more adequately with the new challenges which have arisen out of the shifts and changes in his situation. Every individual is therefore in a two-fold sense predetermined by the fact of growing up in a society: on the one hand he finds a ready-made situation and on the other he finds in that situation preformed patterns of thought and conduct....”

(Charles Lemert. *Social Theory: Multicultural and Classic Reading*. Westview Press, 1999, p.219.)

๖. ผลงานทางวิชาการว่าด้วยการศึกษากับค่านิยมแบบกว้างขวางระดับสากล

๖.๑ ในช่วง ค.ศ. ๑๙๕๐-๑๙๕๙ พาร์สันส์มีผลงานเกี่ยวข้องกับสังคมวิทยาการศึกษา (Sociology of Education) โดยระบุว่า หลังจากได้รับการสังคมประภคิตภายในครอบครัว (primary socialization) โรงเรียนได้ทำหน้าที่ในฐานะที่เป็นหน่วยแห่งการกลมกลืนในระดับที่สำคัญยิ่ง (focal socializing agency) โดยโรงเรียนทำหน้าที่เหมือนกับเป็นช่วงรอยต่อหรือเป็นสะพานระหว่างครอบครัวและสังคม โดยการเตรียมการให้เด็ก ๆ พร้อมสำหรับบทบาทการเป็นผู้ใหญ่

๖.๒ พาร์สันส์กล่าวว่า เด็ก ๆ ถูกพิจารณาและปฏิบัติต่อโดยผู้ใหญ่ในมาตรฐานเฉพาะ (particularistic) โดยที่ผู้ใหญ่พิจารณาเด็กในวงรอบแนวความคิดเหมือนกับเป็นเด็กเฉพาะของตนเอง มากกว่าการพิจารณาเด็กผู้นั้นไม่ว่าชายหรือหญิงในมาตรฐานที่ใช้ทั่ว ๆ ไปกับทุก ๆ คน แต่ในสังคมที่กว้างขวางใหญ่กว่าสังคมระดับครอบครัว ตัวบุคคลคือตัวเด็กนั้นถูกปฏิบัติต่อในแง่ของมาตรฐานระดับที่กว้างขวางเข้าขั้นสากลคือทั่วไป (universalistic) กล่าวคือ เป็นมาตรฐานที่ใช้กับสมาชิกทุกคนโดยไม่คำนึงถึงความเป็นญาติสนิทหรือวงศ์วาน

๖.๓ ในเรื่องของสถานภาพ (status) เด็กในครอบครัวนั้น พาร์สันส์กล่าวว่า ถูกมองโดยยึดมาตรฐานแห่งสถานภาพที่ได้กำหนดมาก่อนแล้ว (ascribed) คือ โดยกำเนิด แต่เมื่อเติบโตขึ้นเป็นผู้ใหญ่ โดยเฉพาะเมื่ออยู่ในสังคมที่การอุตสาหกรรมก้าวหน้าสถานภาพของความเป็นผู้ใหญ่ (adult states) เป็นสิ่งที่ได้รับมาภายหลัง คือ ต้องดำเนินการเองเพื่อบรรลุ (achieved) ตัวอย่างได้แก่ ตัวบุคคลได้บรรลุสถานภาพแห่งอาชีพ (occupational status) ดังนั้น เด็กจะต้องเคลื่อนย้ายจากมาตรฐานเฉพาะและสถานภาพที่ถูกกำหนดไว้แต่เดิมภายในครอบครัวเข้าสู่มาตรฐานที่เป็นสากลและสถานภาพที่ได้กระทำขึ้นเองในสังคมแห่งความเป็นผู้ใหญ่

วารสารราชบัณฑิตยสภา

ปีที่ ๔๐ ฉบับที่ ๓ ก.ค.-ก.ย. ๒๕๕๘

ศาสตราจารย์พิเศษ ดร.จิรัช วิระสย

๒๓๙

๖.๔ พาร์สันส์กล่าวว่า ในช่วงแห่งการเปลี่ยนผ่านจากการเป็นเด็กสู่การเป็นผู้ใหญ่โรงเรียนทำหน้าที่ในการเตรียมการในเรื่องนี้ กล่าวคือ โรงเรียนกำหนดมาตรฐานที่ใช้ได้ทั่วไปซึ่งเด็กนักเรียนทุกคนพึงบรรลุ สถานภาพนี้โดยความประพฤติของเด็กนักเรียนถูกประเมินตามมาตรฐานของกฎเกณฑ์หรือระเบียบของโรงเรียน การบรรลุเป้าหมายต้องผ่านมาตรฐานในการสอบไล่ซึ่งเป็นมาตรฐานเดียวกันสำหรับนักเรียนทุกคนโดยไม่คำนึงถึงลักษณะที่ติดตัวมาไม่ว่าในเรื่องของเพศ ผิวสี พื้นฐานทางครอบครัว หรือชนชั้นที่มาพร้อมกับครอบครัว พาร์สันส์กล่าวว่าโรงเรียนดำเนินการโดยยึดมาตรฐานหรือหลักการแห่งผลงาน (meritocratic principle) โดยที่สถานภาพขึ้นอยู่กับคุณค่าหรือผลงาน

๖.๕ แนวคิดนี้ของพาร์สันส์สอดคล้องกับทรรศนะของนักสังคมวิทยาระดับกูรู (Guru) รุ่นก่อนคือ เดอร์ไคม์ โดยถือว่า โรงเรียนเป็นตัวแทนของสังคมในระดับย่อย และโรงเรียนเป็นตัวการหรือเป็นหน่วยที่เตรียมสมาชิกรุ่นเยาว์เพื่อบทบาทในสังคมเมื่อโตขึ้นซึ่งในสังคมอุตสาหกรรมสมัยใหม่ให้ความสำคัญกับเรื่องของความสามารถ (achievement) มากกว่าสิ่งที่เป็นลักษณะที่ติดตัวแต่เดิมคือ เพศ ผิวพรรณ อีกทั้งยึดมาตรฐานที่เป็นสากลมากกว่าเฉพาะเจาะจงในวงแคบ และอีกทั้งยึดหลักการแห่งคุณภาพงานซึ่งเกี่ยวข้องกับสมาชิกทุกคน

๖.๖ พาร์สันส์กล่าวว่าในสังคมอเมริกันโรงเรียนมีบทบาทในการปลูกฝังค่านิยมสำคัญ ๒ ประการ ได้แก่

- ๑) ค่านิยมแห่งการบรรลุความสำเร็จ
- ๒) ค่านิยมหรือคุณค่าแห่งการทัดเทียมกันของโอกาส

พาร์สันส์เห็นว่า โรงเรียนสนับสนุนให้นักเรียนบรรลุระดับสูงทางด้านวิชาการและมีการตอบแทนผู้ที่ประสบผลสำเร็จ และจากการที่มีการให้รางวัลผู้ประสบผลสำเร็จดังกล่าว โรงเรียนย่อมเป็นตัวการที่เกื้อหนุนคุณค่าแห่งการประสบผลสำเร็จ ทั้งนี้เป็นผลจากการที่โรงเรียนได้จัดให้ตัวบุคคลในสถานการณ์เดียวกันคืออยู่ชั้นใดชั้นหนึ่งในห้องเรียนมีโอกาสในการแข่งขันในการสอบและการกระทำที่ว่านั่นโรงเรียนส่งเสริมหรือสนับสนุนค่านิยมแห่งความเสมอภาคของโอกาสไปพร้อมกันไปด้วย

นอกจากนี้พาร์สันส์เสนอว่าระบบการศึกษาเป็นกลไกสำคัญสำหรับการคัดเลือกบุคคลเพื่อบทบาทในสังคม เขากล่าวว่าระบบการศึกษา “functions to allocate these human resource within the role-structure of adult society.”

(Anthony Giddens and Philip W. Sutton. *Sociology*. Seventh Edition, polity, 2013, p.693.)

๗. ความส่งท้าย

๗.๑ เป็นที่ทราบกันดีว่าผลงานทางวิชาการของพาร์สันส์มีมากและในระดับต้นแบบคือ มีการริเริ่มมาก แต่ในอีกด้านหนึ่งแล้วเขามีอิทธิพลสูงต่อนักศึกษาระดับปริญญาเอก ซึ่งต่อมาได้พัฒนาตนเองจนกระทั่งเป็นนักทฤษฎีทางสังคมวิทยาเอง ผู้ที่โด่งดังที่สุดได้แก่ ๑) รอเบิร์ต เมอร์ตัน ซึ่งได้รับปริญญาเอกใน ค.ศ. ๑๙๓๖ และต่อมาได้เป็นนักวิชาการแนวพาร์สันส์พร้อมกับการปรับปรุงเสริมเติมแต่งในช่วงที่ทำงานอยู่ที่ Columbia University ๒) ในปีเดียวกันนั่นเอง (ค.ศ. ๑๙๓๖) คิงสลีย์ เดวิส (Kingsley Davis) ก็ได้รับปริญญาเอกที่ Harvard University และอีกสองปีต่อมา ๓) วิลเบิร์ต มัวร์ ซึ่งได้รับปริญญาเอกและทำงานร่วมกับเดวิสในระยะต่อมา โดยร่วมกันเขียนงานเกี่ยวข้องกับทฤษฎี structural-functional theory และในช่วงต่อ ๆ มาจวบจนกระทั่งทศวรรษ ๑๙๖๐ พาร์สันส์ได้มีบทบาทสำคัญในการผลิตนักศึกษาระดับปริญญาเอกทางด้านสังคมวิทยา

(George Ritzer and Jeffrey Stepnisky. *Sociological Theory*. Ninth Edition, McGraw Hill, 2014, p.207,210.)

๗.๒ ผลงานสำคัญเริ่มจาก ค.ศ. ๑๙๓๗ ซึ่งเขาได้แปลหนังสือชื่อ *The Structure of Social Action* มีอิทธิพลต่อทฤษฎีทางสังคมวิทยาในสหรัฐอเมริกา ๓ ประการดังนี้

๑) เป็นการอธิบายให้คนเข้าใจเกี่ยวกับการวิเคราะห์แนวยุโรปและโดยเฉพาะในกรณีของเตอร์ไคม์ เวเบอร์ และปาเรโต

๒) พาร์สันส์ไม่ได้ให้ความสนใจต่อมากซ์และซิมเมลซึ่งทำให้ทฤษฎีในยุโรปดังกล่าวไม่ได้รับการเผยแพร่จนกระทั่งระยะหลัง

๓) หนังสือชื่อ *The Structure of Social Action* ไปทำให้เห็นตัวอย่างของการวิเคราะห์ทางทฤษฎีสังคมวิทยาที่ลึกซึ้งเฉียบคม

๗.๓ พาร์สันส์ได้นำเสนอทฤษฎีทางสังคมวิทยาซึ่งมีอิทธิพลสูงต่อสังคมวิทยาอย่างมาก ประเด็นหลักที่เขาเน้นคือ การเป็นระเบียบเรียบร้อยถูกถกนอมรักษาไว้ได้อย่างไร ในกรณีที่มีการเปลี่ยนแปลงพาร์สันส์ก็ถือว่าเป็นกระบวนการที่เป็นไปเป็นระเบียบเรียบร้อย ในช่วงต้นเขาให้ความสำคัญกับตัวผู้กระทำการ (actors) โดยคำนึงถึงความคิดและการกระทำของผู้กระทำนั้น แต่หลังจากผลงานใน ค.ศ. ๑๙๓๗ แล้ว พาร์สันส์ได้เปลี่ยนผ่านเข้าสู่ความเป็นนักทฤษฎีที่วิเคราะห์ในระดับมหภาค (structural-functional) โดยพุ่งความสนใจไปที่ระบบทางวัฒนธรรมและสังคมในขนาดใหญ่ และถึงแม้ว่าตัวเขาเองไม่ถือว่าไม่มีการขัดแย้งกันระหว่างแนวทฤษฎี ๒ อย่างดังกล่าวนี้

ทฤษฎีที่พาร์สันส์ได้พัฒนาขึ้นที่เรียกว่าโครงสร้างและการหน้าที่ ได้เริ่มตั้งแต่ช่วงต้นของทศวรรษ ๑๙๕๐-๑๙๕๕ ซึ่งปรากฏในงานเขียนหลายชิ้น แต่ที่สำคัญคืองานเขียนที่ชื่อว่า *The Social System* (1951)

ซึ่งในงานดังกล่าวเขาให้ความสนใจกับโครงสร้างของสังคมและความสัมพันธ์ที่มีต่อกันโดยถือว่าเป็นความสัมพันธ์ที่สนับสนุนซึ่งกันและกัน และนำไปสู่ dynamic equilibrium

๗.๔ พาร์สันส์ไม่เพียงแต่สนใจตัวระบบทางสังคม แต่สนใจความสัมพันธ์ของระบบทางสังคมต่อระบบแห่งการกระทำทางสังคมอื่น ๆ โดยเฉพาะระบบบุคลิกภาพและระบบวัฒนธรรม พาร์สันส์เห็นว่าความสัมพันธ์ระหว่างระบบต่าง ๆ เหล่านั้น ก็เป็นเช่นเดียวกับความสัมพันธ์ที่อยู่ภายในตัวระบบนั่นเอง กล่าวคือ มีลักษณะที่เป็น cohesion, consensus และ order ความหมายก็คือ โครงสร้างต่าง ๆ ทางสังคมได้ทำหน้าที่หรือที่เรียกว่าหน้าที่ประโยชน์ (functional) ต่อกัน

๗.๕ Nicholas Abercrombie, et al. *The Penguin Dictionary of Sociology*. Penguin Book, 2000, p. 255. กล่าวว่า เป้าหมายของพาร์สันส์ค่อนข้างกว้างขวางคือเพื่อให้มีโครงสร้างเชิงความคิดสำหรับสังคมวิทยาทั่วทั้งหมดยุคและน่าจะรวมบูรณาการทุกแขนงทางสังคมศาสตร์ทั้งนี้โดยดำเนินการบูรณาการระหว่างการวิเคราะห์การกระทำของแต่ละบุคคลและการวิเคราะห์ระบบสังคมขนาดใหญ่หรือในระดับใหญ่ เขาเริ่มต้นด้วยทฤษฎีที่ว่าด้วยการกระทำทางสังคมซึ่งลักษณะสำคัญก็คือบ่งชี้ความสำคัญระหว่างตัวผู้กระทำและลักษณะต่าง ๆ ของสิ่งแวดล้อมไม่ว่าจะเป็นทางด้านสังคมและสิ่งแวดล้อมธรรมชาติ ซึ่งทั้งสองอย่างนั้นได้ให้ความหมายในกรณีที่เป็นสิ่งแวดล้อมทางสังคมได้แก่ บุคคลอื่น ๆ อันมีการปฏิสัมพันธ์ทางสังคมซึ่งตัวผู้กระทำต้องสังเกตการลงมือกระทำของผู้อื่นรวมทั้งความปรารถนาและจุดมุ่งหมายของผู้อื่น ทั้งหลายเหล่านี้เขาถือว่าเป็นเป้าหมายในการแสวงหาความรู้ ในการปฏิสัมพันธ์ดังกล่าวโดยที่ปทัสถานและค่านิยมสำคัญอย่างยิ่งเพราะเป็นตัวการที่จัดระเบียบการกระทำของผู้อื่นรวมทั้งคาดว่าผู้อื่นกระทำอย่างไร

ทั้งนี้โดยผ่านกระบวนการสังคมประกิตซึ่งแต่ละบุคคลนำเข้าไปสู่ภายใน (internalized) ซึ่งปทัสถานและค่านิยมเมื่อผ่านจากวัยทารกจนกระทั่งเติบโตใหญ่

พาร์สันส์ถือว่าระบบบุคลิกภาพและระบบทางสังคมต้องพึ่งพาซึ่งกันและกัน แต่เขาให้ความสำคัญกับระบบสังคมที่มีอิทธิพลต่อบุคลิกภาพ

๘. ภาคผนวก : ตัวแบบของพาร์สันส์

A. The pure AGIL model for all living systems : ตัวแบบสำคัญทุกระบบที่มีชีวิต

(A) Adaptation. การปรับตัว

(G) Goal Attainment. การบรรลุเป้าหมาย

(I) Integration. การบูรณาการ

(L) Pattern maintenance. (L stands for “Latent function”). การรักษาไว้ซึ่งรูปแบบ

B. The Social system level : ตัวแบบระดับระบบสังคม

- a) The economy — social adaptation to its action and non-action environmental systems
- b) The polity — collective goal attainment
- c) The societal community — the integration of its diverse social components
- d) The fiduciary system — processes that function to reproduce historical culture in its “direct” social embeddedness.

C. The General Action Level : ตัวแบบระดับการกระทำแบบทั่ว ๆ ไป

- a) The behavioral organism (or system). (In later version, the foci for generalized “intelligence.”).
- b) The personality system.
- c) The social system.
- d) The cultural system. (See cultural level).

D. The cultural level : ตัวแบบระดับวัฒนธรรม

- a) Cognitive symbolization.
- b) Expressive symbolization.
- c) Evaluative symbolization. (Sometimes called : moral-evaluative symbolization).
- d) Constitutive symbolization.

E. The Generalized Symbolic Media : ตัวแบบการสื่อสารเชิงสัญลักษณ์อย่างทั่ว ๆ ไป

Social System level:

- (A) Economic system: Money.
- (G) Political system: Political power.
- (I) The Societal Community: Influence.
- (L) The Fiduciary system (cultural tradition): Value-commitment.

9. อ้างอิง

Easton, David. “Theoretical Approaches to Political Support.” *Canadian Journal of Political Science*, Vol. 9 (3), September, 1976, pp. 431-448.

Fulcher, James and John, Scott. *Sociology*. Fourth Edition, Oxford University Press, 2011, p.43.

- Giddens, Anthony and Philip W. Sutton. *Sociology*. Seventh Edition, Polity, 2013, p.70.
- Hamilton, Peter. *Talcott Parson*. London and New York: Tavistock Publications, 1983, pp.31-40.
- Henslin, James M. *Sociology: A Down-To-Earth Approach*. Peason, 2014, p.31.
- Jary, David and Julia, Jary. *Collins Dictionary of Sociology*. Collins, 2005, p.446.
- Lemert, Charles, ed. *Social Theory: The Multicultural and Classic Readings*. Second Edition, Westview Press, 1999, pp.297-298.
- Parsons, Talcott. *The Structure of Social Action*. New York: McGraw Hill, 1937.
- . *An Approach to Psychological Theory in Terms of the Theory of Action*. in Koch, Sigmund, editor, *Psychology: A Study of a Science*. Vol.3, New York: McGraw Hill, 1959.
- . *Durkheim's Contribution to the Theory of Integration of Social Systems*. in Wolff, Kurt H., editor, *Emile Durkheim 1858-1917*, Columbus: Ohio State University Press, 1960.
- . *Pattern Variables Revisited: A Response to Robert Dubin*. *American Sociological Review* (August, 1960), pp. 467-483. cf. Wallace, Walter L., ed. *Sociological Theory*. Aldine Transaction, 2008.
- Parsons, Talcott and Edward A. Shils, editors. *Toward a General Theory of Action*. Cambridge: Harvard University Press, 1951.
- Parsons, Talcott and Neil J. Smelser. *Economy and Society*. London: Routledge & Kegan Paul, 1956.
- Parsons, Talcott and Robert F. Bales. *Family, Socialization and Interaction Process*. London: Routledge & Kegan Paul, 1956.
- Parsons, Talcott, Robert F. Bales, and Edward A. Shils. *Working Paper in the Theory of Action*. Glencoe, Ill: Free Press, 1953.
- Ritzer, George. *The Blackwell Companion to Major Contemporary Social Theorists*. Blackwell, 2003, p.133.
- Scott, John and Marshall Gordon, eds. *Oxford Dictionary of Sociology*. Oxford, 2009, p.716.
- Turner, Bryan S. *The Cambridge Dictionary of Sociology*. Cambridge University Press, 2006, pp.430-431.

Abstract **On the Intellectual Life of Talcott Parsons (1902-1979)**

Jirachoke Virasaya

*Associate Fellow of the Academy of Moral and Political Sciences,
The Royal Society of Thailand.*

The advancement in academic realm is contingent upon a variety of positive factors, particularly the very scholar who is intent on embarking on the discovery of new horizons of knowledge. In the case of Sociology around the mid-20th century, Talcott Parsons commanded a leading role. Parsons was reared up in the family which valued intellect. He was also quite fortunate in obtaining exceptionally high quality education and got opportunities to take part in international academic gatherings. In addition, he had colleagues and students under his training who had collaborated in one way or the other with him in numerous intellectual pursuits. Furthermore, during most of his lifetime, with the exception of the McCarthy era, the American society bestowed upon him opportunities to think and write scholarly articles and books as well as engaged in various seminars and symposia. All such favorable circumstances plus his inborn intellect had played very crucial role in the advancement of the discipline of Sociology.

Keywords: intellectual life of Talcott Parsons, select scholarly innovations

วารสารราชบัณฑิตยสภา
ปีที่ ๔๐ ฉบับที่ ๓ ก.ค.-ก.ย. ๒๕๕๘

บ้านสามขา : บทเรียนความสำเร็จของการพัฒนา ที่ไม่ต้องอาศัยทฤษฎี

ศาสตราจารย์ ดร.มนัส สุวรรณ

ภาควิชาสังคมศาสตร์และการเมือง

ราชบัณฑิตยสภา

บทคัดย่อ

การพัฒนาประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการยกระดับความเป็นอยู่ของประชาชนให้มีความอยู่ดีและกินดีเท่าที่ผ่านมาของทุกรัฐบาลดูจะไม่ค่อยประสบผลสำเร็จเท่าที่ควร ยิ่งพัฒนายิ่งทำให้คนรวยรวยขึ้นแต่คนจนกลับจนลง วิเคราะห์ได้ว่าความสำเร็จดังกล่าวเป็นเพราะรัฐบาลโดยหน่วยงานที่รับผิดชอบไม่เข้าใจสาเหตุของปัญหาอย่างแท้จริงประการหนึ่ง และการยึดติดกับหลักการการกำหนดนโยบายจากส่วนกลางมากเกินไปอีกประการหนึ่ง บทความนี้เป็นความพยายามในการถอดบทเรียนแห่งความสำเร็จของการพัฒนาที่ไม่จำเป็นต้องอาศัยหลักการและทฤษฎีกรณิของบ้านสามขา อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง เป้าประสงค์สำคัญของความพยายามคือความต้องการให้บทเรียนนี้เป็นต้นแบบสำหรับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องของภาครัฐจักได้นำไปพิจารณา และตัดสินใจใช้เป็นทางเลือกในการพัฒนาเพื่อให้ประชาชนมีความอยู่ดีและกินดีมากขึ้น

คำสำคัญ: บ้านสามขา, บทเรียนแห่งความสำเร็จ, สำนักผู้นำ

ความนำ

เป็นที่น่าสังเกตว่าการพัฒนาประเทศโดยรัฐบาลที่ผ่านมามากยุคทุกสมัยมีเป้าหมายที่ค่อนข้างหลากหลาย ยิ่งไปกว่านี้ ยังเป็นที่น่าสังเกตต่อไปอีกว่าเป้าหมายสำคัญอย่างหนึ่งที่ทุกรัฐบาลมุ่งเน้นเหมือนกัน คือ การแก้ปัญหาความยากจนของประชาชน ในยุทธศาสตร์ประเทศ (Country Strategy) ซึ่งได้ใช้เป็นกรอบในการบริหารราชการแผ่นดินของรัฐบาลฉบับปัจจุบันก็กำหนดแนวทางในส่วนนี้ไว้ในยุทธศาสตร์ที่ ๒ ที่ว่าด้วยการลดความเหลื่อมล้ำ สาระสำคัญที่เกี่ยวกับการแก้ปัญหาความยากจนของประชาชนที่ระบุไว้ในยุทธศาสตร์ดังกล่าว มีทั้งหมด ๕ ประเด็นหลัก ประกอบด้วย (๑) การพัฒนาคุณภาพการศึกษา (๒) การยกระดับคุณภาพชีวิตและมาตรฐานบริการสาธารณสุข (๓) การสร้างโอกาสและรายได้แก่วิสาหกิจขนาดกลางและขนาดย่อม (SMEs) และเศรษฐกิจชุมชน (๔) แรงงาน และ (๕) ระเบียบยุติธรรมเพื่อลด

ความเหลื่อมล้ำ (www.pcd.go.th) ถึงกระนั้นก็ตาม การแก้ปัญหาความยากจนของประชาชนในประเทศ ก็ยังจัดได้ว่าไม่ประสบผลสำเร็จเท่าที่ควร ยิ่งมีการพัฒนาและมีการแก้ปัญหาเหล่านี้มากเท่าไร ยิ่งดูเหมือนว่าคนรวยกลับรวยขึ้นแต่คนจนกลับยิ่งจนลง มีเหตุปัจจัยหลายประการที่ทำให้เชื่อว่าน่าจะมีอิทธิพล ต่อปัญหาความยากจนของประชาชนและต่อความล้มเหลวในการแก้ปัญหา ในขณะที่โฆสิต ปันเปี่ยมรัฐ (๒๕๓๓) อดีตเลขาธิการสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (สศช.) เชื่อว่า ที่การแก้ปัญหาความยากจนของทุกรัฐบาลไม่ประสบความสำเร็จเป็นเพราะรัฐบาลเองไม่เข้าใจสาเหตุ ที่แท้จริงของความยากจน และที่สำคัญเช่นกันคือ การที่รัฐบาลมองว่าความยากจนที่เกิดขึ้นกับคนใน ชนบทเปรียบเสมือนเป็นส่วนเกินของสังคมที่ไม่จำเป็นต้องให้ความสำคัญ ธรรมรักษ์ การพิเชษฐ์ (๒๕๔๖) ซึ่งเป็นอดีตเลขาธิการ สศช. เช่นกันได้แสดงความเห็นเสริมว่า ความยากจนของประชาชนในชาติเกิดจาก การที่คนไทยส่วนใหญ่ยังมีระดับการศึกษาชั้นต่ำประการหนึ่ง และการเจริญเติบโตของระบบเศรษฐกิจ แบบทุนนิยมอีกประการหนึ่ง ธรรมรักษ์อธิบายว่า การที่คนมีการศึกษาน้อย โอกาสที่จะได้งานดี ๆ ทำ ย่อมมีน้อย และรายได้ก็พลอยน้อยตามไปด้วย กรณีของระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมซึ่งเน้นการแข่งขัน และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรอย่างไม่จำกัด เป็นระบบเศรษฐกิจที่มีลักษณะเมื่อใครยาวสาวได้สาวเอา คนที่จะชนะและกอบโกยได้มากที่สุดของระบบเศรษฐกิจแบบนี้คือนายทุนหรือคนรวย คนยากคนจนยัง ต้องเป็นคนยากคนจนต่อไปเหมือนเดิม

ความคิดเห็นในทำนองคล้ายกันกับที่กล่าวแล้วข้างต้น ไพบูลย์ วัฒนศิริธรรม (๒๕๔๑) ได้วิเคราะห์ ให้เห็นว่าปัญหาความยากจนของประชาชนในชาติเกิดจากความอ่อนด้อยของประเทศ ๕ ด้าน คือ ความอ่อนด้อยทางเศรษฐกิจ ความอ่อนด้อยทางการเมือง ความอ่อนด้อยของระบบราชการ ความอ่อนด้อย ของระบบการศึกษา และความอ่อนด้อยทางสังคมและวัฒนธรรม ทั้งนี้ ไพบูลย์เชื่อว่าความอ่อนด้อยทาง สังคม-วัฒนธรรมโดยเฉพาะอย่างยิ่งในประเด็นค่านิยมของคนไทยที่เปลี่ยนแปลงไปคือ เหตุปัจจัยที่สำคัญ ที่สุดของความยากจนในสังคมไทย คนไทยในปัจจุบันเน้นวัตถุนิยม ชอบความฟุ้งเฟ้อฟุ่มเฟือย ชอบความ ร่ำรวยและนิยมชมชอบคนรวยมากกว่าคนดี ไม่เห็นความสำคัญของระบบเศรษฐกิจแบบพอเพียงและ ความสุขตามอัตภาพ ในประเด็นที่เกี่ยวข้องเรื่องนี้ มนัส สุวรรณ (๒๕๕๔) ในบทความเรื่อง “ชนบทกับ ปัญหาความยากจน : มุมมองเชิงมนุษยนิเวศวิทยา” มองว่าความล้มเหลวในการแก้ปัญหาความยากจน ของประชาชนในประเทศเกิดจากความผิดพลาดใน ๒ กรณี คือ (๑) ความผิดพลาดในทางทฤษฎี หมายถึง การยึดติดกับแนวคิดและทฤษฎีมากเกินไป เชื่อว่ารูปแบบการพัฒนาหรือการแก้ปัญหาที่ประสบความสำเร็จในพื้นที่หนึ่งจะสามารถนำไปใช้แก้ปัญหาในพื้นที่อื่นได้ด้วย และ (๒) ความผิดพลาดในทางปฏิบัติ กล่าวคือ การแก้ปัญหาโดยการวางแผนและใช้บุคลากรจากส่วนกลาง โดยที่ประชาชนในท้องถิ่นซึ่งเป็น

เจ้าของปัญหาและเป็นเจ้าของพื้นที่กลับได้รับโอกาสในการมีส่วนร่วมน้อยมาก ที่สำคัญด้วยเช่นกันคือ การแก้ปัญหาความยากจนที่เน้น “การให้” มากกว่าการสอนให้รู้จัก “วิธีการทำ” ทำให้คนยากคนจนไม่สามารถช่วยเหลือตนเองได้อย่างยั่งยืน

ถามว่าองค์กรที่ใหญ่ที่สุดและมีอำนาจมากที่สุดในการบริหารประเทศคือ รัฐบาลยังไม่สามารถแก้ปัญหาความยากจนของประชาชนได้อย่างสมบูรณ์ แล้วจะมีองค์กรหรือหน่วยงานใดที่จะสามารถทำได้ ถ้าพึงจะให้จังหวัดและอำเภอซึ่งเป็นองค์กรบริหารราชการส่วนภูมิภาคและดูจะมีความใกล้ชิดกับชุมชนมากกว่ากระทรวง ทบวง และกรม ซึ่งเป็นองค์กรบริหารราชการส่วนกลางดำเนินการ แต่บทบาทในปัจจุบันของจังหวัดและอำเภอจะเน้นไปที่การทำหน้าที่เป็นผู้ประสานงานมากกว่าเป็นผู้ปฏิบัติ ในส่วนของเทศบาลและองค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) แม้จะมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับชุมชนโดยตรง แต่การบริหารราชการก็ยังติดขัดในเรื่องของระเบียบ กฎเกณฑ์ และขั้นตอน จนหลายครั้งหลายคราแก้ปัญหาหลาย ๆ อย่าง รวมทั้งปัญหาความยากจนของประชาชนเป็นไปอย่างไม่มีประสิทธิภาพ เมื่อเป็นดังนี้ ผู้เขียนมีความคิดที่ไม่ต้องพึ่งพาส่วนราชการแต่เปิดโอกาสให้ชุมชนบริหารจัดการและแก้ปัญหาต่าง ๆ ของเขาเองน่าจะดีกว่า องค์กรและหน่วยงานจากภายนอกขอให้ทำหน้าที่เป็นเพียงพี่เลี้ยงหรือผู้สนับสนุนก็พอ

จากบริบทการพัฒนาประเทศและการแก้ปัญหาความยากจนของประชาชนในชาติดังที่กล่าวแล้ว โดยย่อข้างต้น ผู้เขียนได้ไตร่ตรองแล้วเห็นว่าประสบการณ์ที่ได้ประจักษ์และสัมผัสจริงในภาคสนามเกือบ ๒๐ ปี กรณีชุมชนบ้านสามขาซึ่งเป็นชุมชนที่สามารถบริหารจัดการและแก้ปัญหาในด้านต่าง ๆ ของชุมชนได้เองอย่างมีประสิทธิภาพ สมาชิกในชุมชนสามารถดำรงชีวิตอยู่อย่างมีความสุขตามอัตภาพตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง น่าจะถูกนำมาถอดเป็นบทเรียนและเป็นต้นแบบในการสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนในพื้นที่อื่นได้ มิได้หวังไปไกลถึงขนาดที่ผู้รับผิดชอบการพัฒนาประเทศต้องนำไปพิจารณาอย่างจริงจัง อย่างน้อยก็ขอให้เป็นอย่างอื่นทางเลือกหนึ่งของการแก้ปัญหาสำคัญของประเทศเสริมเข้ากับแนวทางอื่น ๆ ที่มีอยู่แล้ว

บ้านสามขา

ที่ตั้งและความเป็นมา

บ้านสามขา ปัจจุบันตั้งอยู่หมู่ที่ ๖ ตำบลหัวเสือ อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง อยู่ห่างจากตัวเมืองลำปางไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ราว ๔๕ กิโลเมตร สภาพพื้นที่ของบ้านสามขามีลักษณะเป็นที่ราบระหว่างภูเขา มีความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรดิน น้ำ และป่าไม้ ส่งเสริมให้ประชาชนมีอาชีพหลักคือการทำนา

ที่ตั้งบ้านสามขาเดิมมีชื่อเรียกว่า “บ้านแม่หยวก” เนื่องจากเป็นพื้นที่ที่เต็มไปด้วยกล้วยป่า ซึ่งมีชาวบ้านเข้าไปตั้งถิ่นฐานเป็นเวลากว่า ๑๕๐ ปี มีการเล่าขานสืบต่อกันมาว่าชาวบ้านจากบ้านเหล่าหนองปล้องในเมืองลำปางซึ่งมีความยากจนได้พากันออกล่าสัตว์มาทางบ้านแม่หยวกซึ่งมีลักษณะเป็นป่าทึบและมีสัตว์ชุกชุม เวลาผ่านไปแทนที่จะเป็นการเดินทางเข้า-ออกเพื่อการล่าสัตว์ พรานชาวบ้านเหล่านี้ได้เริ่มตั้งหลักแหล่งด้วยการปลูกกระท่อมอยู่อาศัย จากนั้นก็มีคนเคลื่อนย้ายเข้ามาสมทบและอยู่อาศัยเพิ่มมากขึ้น ด้วยความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติส่งผลให้ชาวบ้านเหล่านี้เริ่มตั้งบ้านเรือนเป็นการถาวร เริ่มจากจำนวนครัวเรือนราว ๒๐-๓๐ ครัวเรือน เมื่อประมาณ พ.ศ. ๒๓๐๐ ปัจจุบัน (พ.ศ. ๒๕๕๘) บ้านสามขามีครัวเรือนรวมกันทั้งสิ้น ๑๕๔ ครัวเรือน และมีประชากรรวม ๖๗๐ คน

การเรียกชื่อหมู่บ้านจากเดิมคือบ้านแม่หยวกมาเป็น “บ้านสามขา” ในปัจจุบัน เกิดขึ้นตามตำนานที่เล่าขานสืบต่อกันมา ตามตำนานเล่าว่ามีพรานชาวบ้านคนหนึ่งออกไปล่าสัตว์ได้พบและฆ่าแกงตัวหนึ่งด้วยความที่แกงมีขนาดใหญ่มากทำให้พรานไม่สามารถนำแกงทั้งตัวกลับบ้านได้ ได้ตัดเอาเฉพาะขาหลังเพียงขาเดียวกลับไปเป็นอาหาร โดยตั้งใจว่าจะขอแรงชาวบ้านไปช่วยกันนำแกงส่วนที่เหลือในวันรุ่งขึ้น ครั้นเมื่อต้องนำชาวบ้านออกไปกลับปรากฏว่าแกงส่วนที่เหลือได้อันตรธานหายไป พบอีกทีก็เมื่อแกงถูกงูใหญ่ลากไปกินในถ้ำซึ่งอยู่ทางด้านตะวันตกของบ้านแม่หยวก คงเป็นเพราะโทสจริต ทำให้ชาวบ้านช่วยกันจับและฆ่างูเอาเนื้อมาเป็นอาหารและด้วยอาเพศที่แกงและงูถูกฆ่าตายทำให้เกิดพิบัติภัยขึ้นกับชุมชนและชาวบ้าน จากบ้านแม่หยวกซึ่งครั้งหนึ่งเคยเต็มไปด้วยต้นกล้วยป่า พิบัติภัยธรรมชาติทำให้ต้นกล้วยถูกทำลายจนหมดสิ้น ชาวบ้านจึงพร้อมใจกันเปลี่ยนชื่อหมู่บ้านใหม่โดยเรียกขานกันจนถึงปัจจุบันว่า “บ้านสามขา” (www.baansamkha.wordpress.com)

บริบทของชุมชน

พิจารณาในเชิงกายภาพบ้านสามขามีที่ตั้งอยู่บนที่ราบระหว่างภูเขา มีสภาพเป็นป่าผสมที่อุดมสมบูรณ์ ป่าไม้ที่ปรากฏบนภูเขาถือว่าเป็นทรัพยากรธรรมชาติที่มีคุณค่าอย่างมากต่อชุมชนบ้านสามขา เพราะนอกจากจะเป็นแหล่งต้นน้ำที่สำคัญสำหรับการบริโภคและอุปโภคแล้ว ยังเป็นปัจจัยสำคัญในการเพาะปลูกโดยเฉพาะอย่างยิ่งการทำนาซึ่งเป็นอาชีพหลักของคนในชุมชน นอกเหนือจากนี้ พื้นที่ป่าไม้ดังกล่าวยังเป็นแหล่งอาหารและแหล่งรายได้ของชาวบ้านในชุมชนจากการเก็บและการขายของป่า พื้นที่ของบ้านสามขาทั้งหมด ๑๖,๒๙๑ ไร่ แบ่งเป็นพื้นที่ต้นน้ำ ๑๒,๐๐๐ ไร่ เป็นพื้นที่สำหรับการอยู่อาศัยและเป็นพื้นที่สำหรับการทำมาหากิน และเป็นที่สาธารณประโยชน์จำนวน ๔,๒๙๑ ไร่ (เฉลิมเกียรติ ตะดวงดี, ๒๕๕๒)

วารสารราชบัณฑิตยสภา
ปีที่ ๔๐ ฉบับที่ ๓ ก.ค.-ก.ย. ๒๕๕๘

ในมิติด้านสังคม-เศรษฐกิจ สามารถกล่าวโดยรวมได้ว่าชุมชนบ้านสามขามีลักษณะคล้ายคลึงกับสังคมชนบทโดยทั่วไปของประเทศ กล่าวคือ ชาวบ้านมีความเป็นอยู่ที่เรียบง่าย ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ผู้คนส่วนใหญ่เป็นคนพื้นถิ่นใช้ภาษาถิ่น (คำเมือง) ในการสื่อสาร และนับถือศาสนาพุทธ วิถีชีวิตของประชาชนยังยึดมั่นอยู่กับประเพณีปฏิบัติดั้งเดิมของชุมชนค่อนข้างเคร่งครัด ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจ ชาวชุมชนบ้านสามขามีอาชีพและรายได้หลักมาจากการทำนา อาชีพและแหล่งรายได้รองค่อนข้างหลากหลายทั้งจากการเลี้ยงสัตว์ การแกะสลักไม้ การเก็บ/หาของป่า และการออกไปรับจ้างทำงานนอกหมู่บ้าน

ภาพที่ ๑ เส้นทางเข้าสู่บ้านสามขา

ภาพที่ ๒ การทำนาอาชีพหลักของชาวบ้าน

กรณีของสิ่งสาธารณูปโภคและสาธารณูปการ แม้ชุมชนบ้านสามขาจะไม่มีสิ่งอำนวยความสะดวกสบายสำหรับการดำรงชีวิตเทียบพร้อมเหมือนสังคมเมืองโดยทั่วไป แต่สิ่งที่มีอำนวยความสะดวกเหมาะสมตามอัตภาพของความเป็นสังคมชนบท ในส่วนของสาธารณูปการ บ้านสามขามีโรงเรียนชั้นการศึกษาพื้นฐานระดับประถมศึกษา ๑ โรงเรียน มีวัด ๑ แห่ง มีโรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพประจำตำบล ๑ แห่ง และมีเส้นทางถนนเชื่อมต่อถึงตัวเมืองลำปางได้ค่อนข้างสะดวก กรณีของสาธารณูปโภค ประชาชนในชุมชนบ้านสามขามีกระแสไฟฟ้าใช้กันทุกครัวเรือนตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๒๙ น้ำเพื่อการบริโภคและอุปโภคได้จากระบบประปาภูเขาที่ชาวบ้านร่วมมือกันจัดสร้าง มีการจัดตั้งโรงงานน้ำดื่มเมื่อ พ.ศ. ๒๕๕๐ ซึ่งส่งผลให้ประชาชนมีน้ำสะอาดเพื่อการดื่มกิน นอกเหนือจากนี้ การติดต่อสื่อสารกับสังคมภายนอกสามารถทำได้โดยผ่านระบบโทรศัพท์เคลื่อนที่และบริการโทรศัพท์สาธารณะ และบริการของไปรษณีย์ไทย

การปกครองและการบริหารจัดการ

ชุมชนบ้านสามขาได้มีความแตกต่างไปจากชุมชนในชนบทแห่งอื่นโดยทั่วไปในแง่ของการปกครองและการบริหารจัดการ กล่าวคือ ความเป็นอยู่ของประชาชนจะได้รับการดูแลโดยผู้ปกครองตามนโยบายของกรมส่งเสริมการปกครองส่วนท้องถิ่น ทั้งนี้ ความสำเร็จในการบริหารจัดการซึ่งหมายถึงความอยู่ดีและกินดีของสมาชิกในชุมชนจะมีมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับผู้นำทางการ ได้แก่ ผู้ใหญ่บ้าน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล อาสาสมัครสาธารณสุขหมู่บ้าน และกรรมการหมู่บ้าน และผู้นำที่ไม่เป็นทางการ ได้แก่ เจ้าอาวาส ปราชญ์ชาวบ้าน และผู้อาวุโสในชุมชนเป็นสำคัญ ถ้าผู้นำทั้ง ๒ กลุ่มมีคุณธรรมและจริยธรรม มีลักษณะเป็นผู้นำที่ดี และเป็นผู้ที่เล็งเห็นประโยชน์สุขของประชาชนเป็นหลัก ชุมชนจะถูกพัฒนาให้มีความเจริญก้าวหน้า ประชาชนในชุมชนเองก็มีความสงบสุข

การบริหารจัดการของบ้านสามขาตั้งอยู่บนพื้นฐานของความเป็นพี่เป็นน้อง การทำงานหรือการดำเนินกิจกรรมใดๆ จะมีลักษณะเป็นการร่วมแรงร่วมใจและพึ่งพาอาศัยกัน การบริหารงานของหมู่บ้านมีการจัดระบบในรูปของคณะกรรมการ ๔ ระดับ ประกอบด้วย (๑) คณะกรรมการหมู่บ้าน (๒) คณะกรรมการที่ปรึกษาประจำหมู่บ้าน (๓) คณะกรรมการตรวจสอบของหมู่บ้าน และ (๔) หัวหน้าหมวด ความพิเศษอย่างหนึ่งที่ทำให้บ้านสามขาประสบความสำเร็จในการสร้างความอยู่ดีมีสุขให้กับสมาชิกในชุมชนคือ การจัดตั้งกลุ่มเพื่อวัตถุประสงค์เฉพาะถึง ๗ กลุ่ม เช่น กลุ่มกองทุนสวัสดิการหมู่บ้านสามขา กลุ่มกองทุนเพื่อการผลิตและการลงทุน กลุ่มกองทุนออมทรัพย์เพื่อความมั่นคง กลุ่มงานเพื่อสาธารณประโยชน์

สภาพปัญหาและอุปสรรค

แม้บ้านสามขาจะได้ชื่อว่าเป็นหมู่บ้านหนึ่งที่ประสบความสำเร็จในการบริหารจัดการจนกลายเป็นต้นแบบและเป็นสถานที่สำหรับการศึกษาดูงานของหลากหลายหน่วยงานก็ตาม แต่ก็มิได้หมายความว่าชุมชนบ้านสามขาจะปลอดจากปัญหาและ/หรืออุปสรรคทั้งปวง ประสบการณ์และสภาพความเป็นจริงที่ปรากฏคือ ความเป็นหมู่บ้านที่ประสบความสำเร็จในการพัฒนาของบ้านสามขาแท้จริงแล้วมีพื้นฐานมาจากปัญหาและอุปสรรคที่เกิดขึ้นในชุมชนเองทั้งสิ้น ไม่ว่าจะเป็นปัญหาด้านสังคม ด้านเศรษฐกิจ หรือด้านสิ่งแวดล้อม ผู้นำชุมชนทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการต่างร่วมมือกันกำหนดกลยุทธ์ในการแก้ปัญหาดังกล่าวได้อย่างมีประสิทธิภาพนั้นประการหนึ่ง อีกประการหนึ่ง ความเป็นหมู่บ้านที่ประสบความสำเร็จจนเป็นต้นแบบให้กับหลาย ๆ พื้นที่มิได้หมายความว่าบ้านสามขาไม่มีปัญหาและอุปสรรคให้แก้ไขอีกต่อไปแล้ว ความจริงยังมีปัญหาทั้งที่เป็นปัญหาเก่าดั้งเดิมที่เรื้อรังสืบมาและปัญหาแปลกใหม่ที่เกิดขึ้น ปัญหาเหล่านี้ล้วนเป็นสิ่งท้าทายให้ผู้นำชุมชนบ้านสามขาต้องหามาตรการในการแก้ไขอย่างต่อเนื่อง

(๑) **ปัญหาด้านสังคม** ปัญหาความเหลื่อมล้ำของประชาชนในชุมชนบ้านสามขาที่กลายเป็นเหตุปัจจัยให้เกิดการพัฒนาและส่งผลให้ชาวบ้านมีความอยู่ดีและกินดีในปัจจุบันคือ ความยากจน ความยากจนนำไปสู่ปัญหาด้านสุขภาพและการศึกษา สุขภาพที่ไม่สมบูรณ์แข็งแรงผนวกเข้ากับการขาดการศึกษาของประชาชน ทำให้โอกาสในการทำงานและการหารายได้ต่ำ

ปัญหาสังคมอีกประการหนึ่งคือ ประชาชนส่วนหนึ่งในชุมชนยังขาดความตระหนักและจิตสำนึกในการมีส่วนร่วมในกิจกรรมของชุมชน หลายคนคิดว่าการบริหารจัดการภารกิจต่าง ๆ ของหมู่บ้านเป็นหน้าที่ของผู้นำ คือ ผู้ใหญ่บ้านและคณะกรรมการหมู่บ้าน คนกลุ่มนี้คิดเพียงว่าทำอะไรก็ได้เพื่อประโยชน์ของตนเองและครอบครัวของตนเอง ส่วนเรื่องอื่นเป็นเรื่องของ “ธุระไม่ใช่” หลายครั้งหลายกรณีที่ความคิดแบบนี้ของสมาชิกในชุมชนบางคนได้กลายเป็นเหตุของความขัดแย้งที่เกิดขึ้นกับคนในชุมชนเอง

การแพร่ระบาดของสิ่งเสพติดในชุมชน คือ ปัญหาสังคมอีกปัญหาหนึ่งที่ทำให้ชุมชนบ้านสามขา มีความล่าช้าในการพัฒนาอยู่ช่วงระยะเวลาหนึ่ง การที่คนในชุมชนโดยเฉพาะเยาวชนที่หมกมุ่นอยู่กับเหล้า บุหรี่ และยาบ้า เท่ากับเป็นการลดสมรรถนะและความสามารถในการแสวงหาความรู้ อีกทั้งโอกาสในการทำงานหารายได้ของคนกลุ่มนี้ก็น้อย ซ้ำร้ายมากไปกว่านี้คือ สภาพการณ์ดังกล่าวยังเป็นสาเหตุทำให้เกิดปัญหาโจรกรรมและการทะเลาะวิวาทขึ้นในชุมชน

(๒) **ปัญหาด้านเศรษฐกิจ** ในมิติของปัญหาด้านเศรษฐกิจข้อเขียนนี้ให้ความสำคัญกับปัญหา ๒ ประเด็น คือ อาชีพและรายได้ ชุมชนจะประสบปัญหาด้านเศรษฐกิจทันทีเมื่อสมาชิกไม่มีอาชีพที่แน่นอน และเมื่อสมาชิกมีรายจ่ายมากกว่ารายรับ กรณีบ้านสามขาไม่พบว่าประชาชนมีอาชีพที่ไม่แน่นอน ตรงกันข้ามมีหลากหลายอาชีพที่ชาวบ้านสามารถเลือกประกอบเพื่อเลี้ยงชีพได้ ทั้งการทำไร่ ทำนา หาของป่า การล่าสัตว์ การเลี้ยงสัตว์ หรือแม้แต่การแกะสลักไม้ และการรับจ้างทำงานนอกหมู่บ้าน ที่ดูจะเป็นปัญหา คือ ภาวะการเป็นหนี้ของชาวบ้านในชุมชน เมื่อแรกก่อนที่จะมีการแนะนำเอาสิ่งอำนวยความสะดวกในรูปของระบบไฟฟ้า น้ำประปา โทรศัพท์ และถนนเข้าไปยังหมู่บ้าน ชุมชนบ้านสามขาไม่เคยเดือดร้อนเรื่องของรายรับ-รายจ่าย การดำรงชีวิตของชาวบ้านมีความผูกพันแน่นแฟ้นกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในชุมชน ทรัพยากรธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ก่อปรักบัววัฒนธรรมของคนชนบทที่เกี่ยวคู่กันและกัน ทำให้เงินตราไม่มีความสำคัญมากนักในชีวิตประจำวัน ต่อเมื่อมีสิ่งสาธารณูปโภค-สาธารณูปการเข้าไปยังหมู่บ้านวิถีชีวิตของประชาชนโดยเฉพาะอย่างยิ่งพฤติกรรมการบริโภคที่เน้นวัตถุและสิ่งอำนวยความสะดวกสบายที่ทันสมัยได้ทำให้ชาวบ้านต้องกู้หนี้ยืมสินหรือไม่ก็จัดซื้อสินค้าบริการนั้นมาด้วยระบบผ่อนส่ง เงินที่ได้มาจากการประกอบอาชีพแทนที่จะถูกใช้จ่ายเพื่อสิ่งจำเป็นสำหรับการดำรงชีวิตกลับถูกใช้ไปกับสินค้าและบริการที่ฟุ่มเฟือยไร้ความจำเป็น ชาวบ้านเริ่มมีรายจ่ายมากกว่ารายรับที่หามาได้ ยิ่งนานหนี้สินก็ยิ่งพอกพูนมากขึ้นด้วยโลภจจริตและความไม่รู้จักคำว่า “พอประมาณ”

(๓) **ปัญหาด้านสิ่งแวดล้อม** ปัญหาสีเขียวที่ชุมชนบ้านสามขาประสบอยู่ถือว่าเป็นปัญหาพื้นฐาน กล่าวคือเป็นปัญหาที่เกิดขึ้นเกี่ยวเนื่องกันระหว่างทรัพยากรดิน น้ำ และป่าไม้ อาชีพหลักที่สำคัญของชาวบ้านคือ การทำไร่ทำนาซึ่งจำเป็นต้องอาศัยน้ำ บ่อยครั้งที่ประชาชนในชุมชนไม่สามารถทำการเพาะปลูกได้ เพราะความแห้งแล้งจากทรัพยากรน้ำที่เคยอุดมสมบูรณ์ต้องกลายสภาพเป็นความขาดแคลนน้ำ เนื่องจากป่าไม้ที่เป็นแหล่งต้นน้ำลำธารที่สำคัญถูกบุกรุกทำลายโดยเฉพาะอย่างยิ่งจากการเผาป่าของชาวบ้านเอง ยังคงมีชาวบ้านในชุมชนบ้านสามขาส่วนหนึ่งที่มีความคิดและความเชื่อแบบฝังใจว่าการเผาป่าจะทำให้พวกเขาได้ผลผลิตจากป่าในแต่ละปีเพิ่มมากขึ้นไม่ว่าจะเป็นเห็ด หน่อไม้ ผักหวาน หรือสัตว์ป่า จริง ๆ แล้วการเผาป่ามิใช่การทำลายเพียงทรัพยากรป่าไม้เท่านั้น แต่ยังเชื่อมโยงไปถึงทรัพยากรน้ำที่ถูกกักเก็บไว้ในต้นไม้อะและในดินลดลง ดินขาดความชุ่มชื้น สุดท้ายผลกระทบต่อที่ตามมาคือชาวบ้านไม่สามารถทำการเพาะปลูกได้

บทเรียนแห่งความสำเร็จในการพัฒนา

พิจารณาในมิติของเวลาสามารถกล่าวโดยรวมได้ว่า ช่วงที่ชุมชนบ้านสามขาประสบกับวิกฤติปัญหาทุกด้านคือช่วงระหว่าง พ.ศ. ๒๕๓๕ ถึง พ.ศ. ๒๕๔๕ ทางด้านกายภาพและสิ่งแวดล้อมบ้านสามขาประสบกับปัญหาไฟป่า การขาดแคลนน้ำ และภัยแล้งอย่างรุนแรง ในทางสังคมการแนะนำเอาสิ่งที่เป็นสาธารณูปโภคและสาธารณูปการเข้าไปยังหมู่บ้านไม่ว่าจะเป็นถนน ระบบไฟฟ้า และระบบการสื่อสารและโทรคมนาคม ทำให้พฤติกรรมการณ์การบริโภคของประชาชนเปลี่ยนแปลงไป ข้อจำกัดทางกายภาพและสิ่งแวดล้อมทำให้ชาวบ้านไม่สามารถทำอะไร ทำนา และหาของป่าได้เหมือนเคย นำไปสู่การขาดแคลนอาหารและขาดรายได้ การพัฒนาด้วยการสร้างสิ่งอำนวยความสะดวกรูปแบบต่าง ๆ ได้กระตุ้นให้ชาวบ้านเกิดความอยากได้ อยากมีซึ่งผลิตภัณฑ์และเครื่องใช้ที่ทันสมัย เมื่อเทียบกับรายได้ที่มีค่อนข้างต่ำ ทำให้ชาวบ้านต้องกู้หนี้ยืมสิน นี่คือการสาเหตุของปัญหาด้านเศรษฐกิจสังคมที่แสนปวดร้าวของชุมชนบ้านสามขา

ความพยายามในการแก้ไขวิกฤตการณ์ต่าง ๆ ดังกล่าวได้เกิดขึ้นควบคู่ไปกับการเกิดปัญหา โดยการนำของผู้ปกครองหมู่บ้านซึ่งจบการศึกษาเพียงแค่ชั้นประถมศึกษาปีที่ ๔ พร้อมผู้ช่วยและคณะกรรมการหมู่บ้าน สิ่งที่ดีถือว่าเป็นจุดเด่นและสมควรแก่การนำมาถอดเป็นบทเรียนสำหรับการพัฒนาท้องถิ่นคือ การแก้ปัญหาด้วยหลักคิดง่าย ๆ ๓ ประการ คือ หลักคิดประการแรกคือ ปัญหาของท้องถิ่นต้องให้คนในท้องถิ่นเป็นผู้แก้ ประการที่สอง ต้องเปิดโอกาสให้สมาชิกในชุมชนมีส่วนร่วมเพราะนี่คือสิ่งสำคัญที่จะนำไปสู่ความสำเร็จ และสุดท้าย เพื่อไม่ให้ปัญหาลุกลามหรือขยายวงกว้าง การแก้ปัญหาต้องแก้ที่ต้นเหตุโดยยึดหลักอริยสัจสี่ วันนี้ชาวบ้านในชุมชนบ้านสามขาใช้ชีวิตความเป็นอยู่ที่ดี มีความสงบและร่มเย็น มีการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ในทางสังคม ปัญหาหนี้สินและสิ่งเสพติดไม่มีหลงเหลือใน

หมู่บ้าน ทรัพยากรดิน น้ำ และป่าไม้กลับมา มีความอุดมสมบูรณ์ดังเดิม ความสำเร็จในการปกครอง และการบริหารจัดการที่เกิดขึ้นที่ชุมชนบ้านสามขาสามารถที่จะนำมาถอดเป็นบทเรียนเพื่อสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนในพื้นที่อื่นได้ดังต่อไปนี้

บทเรียนที่ ๑ “เข้าใจคน พัฒนาคน”

ถ้าถามนักบริหารและนักวิชาการที่มีภูมิรู้สูงว่าการแก้สรรพปัญหาให้ลุล่วงหมดสิ้นไป ควรจะแก้ ณ จุดใด? คำตอบที่เชื่อว่าจะออกมาคล้าย ๆ กันหรือทำนองเดียวกันคือ ต้องแก้ที่ต้นเหตุ ถ้าจะถามต่อไปว่าการแก้ที่ต้นเหตุคือแก้ที่ไหน? คำตอบที่เชื่อว่าจะออกมาคล้าย ๆ กันอีกคือ ต้องแก้ที่ “คน” เพราะคนคือผู้ก่อหรือผู้สร้างปัญหา สุดท้ายถ้าต้องตอบคำถามว่า การแก้ปัญหาที่ต้นเหตุคือแก้ที่คน มีวิธีการอย่างไร? เชื้อเหลือเกินว่านักบริหารและนักวิชาการจะตอบตรงกันว่า “ต้องให้คนมีการศึกษา” คำตอบเชิงแนวคิดและหลักการดังกล่าวข้างต้นอาจเป็นจริงในหลายกรณี แต่ก็อาจเป็นเท็จได้ในบางกรณี การให้การศึกษาแก่คนถือเป็นเรื่องดีเพราะเป็นการให้ความรู้หรือให้ปัญญา อย่างไรก็ตาม ต้องไม่ลืมว่าการสร้างปัญญาให้กับคนโดยไม่สร้างความรับผิดชอบหรือ “สติ” ให้เกิดควบคู่กันไปด้วยนั้น อาจทำให้ปัญหาที่ปรากฏอยู่แล้วมีวิกฤติรุนแรงมากขึ้นไปอีกก็เป็นได้

การพัฒนาคนของชุมชนบ้านสามขาโดยผู้ปกครองและกรรมการหมู่บ้านมิได้มุ่งเน้นที่การให้ปัญญาแก่ชาวบ้านเพียงอย่างเดียว แต่ได้ให้ความสำคัญกับการปลูกจิตสำนึกและความรับผิดชอบให้เกิดขึ้นในใจของชาวบ้านด้วย จริง ๆ แล้วขั้นตอนของการสร้างความตระหนักและจิตสำนึก (ปัญญาและสติ) ให้กับสมาชิกของชุมชนบ้านสามขาไม่ได้มีขั้นตอนอะไรที่สลับซับซ้อน เริ่มต้นง่าย ๆ ด้วยการทำให้ชาวบ้านรู้และเข้าใจเป็นลำดับแรกว่า ปัญหาหรือความเดือดร้อนของตนเองคืออะไร? ขั้นตอนต่อไปคือ ให้คนที่มีปัญหามีความเดือดร้อนสืบสวนหาสาเหตุแห่งความเดือดร้อนนั้น ขั้นตอนสุดท้ายคือ ช่วยกันคิดและไตร่ตรองว่าจะแก้ปัญหาและความเดือดร้อนนั้นได้อย่างไร?

ผู้ปกครองและคณะกรรมการหมู่บ้านบ้านสามขาและตระหนักเป็นอย่างดีเหมือนกับที่คนทั่วไปรู้และตระหนักกว่าการทำงานกับ “คน” โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือ การเข้าใจและการพัฒนาคนเป็นสิ่งที่ทำได้ลำบาก ทั้ง ๆ ที่รู้ว่าเป็นเรื่องยากแต่ก็เป็นสิ่งที่ทำลายด้วยคิดว่าถ้าไม่ทำก็ไม่รู้ว่ายากลำบากจริงหรือไม่ และการจะแก้ปัญหาความทุกข์ยากเดือดร้อนของชาวบ้านจะไม่มีโอกาสได้เริ่มต้น บทเรียนของการทำความเข้าใจคนในชุมชนบ้านสามขาของคณะผู้ปกครองโดยการนำของพ่อหลวงจางงันค์ จันทร์จอม เริ่มต้นด้วยการสังเกตและศึกษาพฤติกรรมของคนในชุมชน ที่สุดแล้วพบว่าลักษณะพฤติกรรมโดยทั่วไปของคนในบ้านสามขาแบ่งออกได้เป็น ๔ กลุ่มในสัดส่วนที่แตกต่างกัน ดังนี้

กลุ่มที่ ๑ หัวใจ ใจสู้ ภู้งาน ประสานแก่ง	มีสัดส่วนร้อยละ ๑๐
กลุ่มที่ ๒ รอดูที่ท่า	มีสัดส่วนร้อยละ ๓๐
กลุ่มที่ ๓ เอาหมุ่มมากเข้าว่า	มีสัดส่วนร้อยละ ๔๐
กลุ่มที่ ๔ ดีแต่พูด ชอบติ ชอบนินทา ไม่ร่วมมือ	มีสัดส่วนร้อยละ ๒๐

คนในกลุ่มแรกจัดได้ว่าเป็นคนพวกเดียวกันกับคณะผู้ปกครองหมู่บ้าน แต่ก็ยังจัดว่าเป็นคนกลุ่มน้อยเมื่อพิจารณาเปรียบเทียบกับอีก ๓ กลุ่มที่เหลือ กลยุทธ์เชิงมวลชนคือ การใช้คนกลุ่มแรกในการขายความคิดแทรกซึมเข้าไปในคนกลุ่มที่ ๒ ด้วยการแสดงให้เห็นถึงความจริงจังและตั้งใจของคณะผู้ปกครองที่ต้องการสร้างความสงบและความสุขให้กับคนทั้งหมดในหมู่บ้าน จากคนกลุ่มน้อยเริ่มมีความเป็นกลุ่มคนที่มีขนาดใหญ่ขึ้น มีสัดส่วนเป็นร้อยละ ๔๐ ของคนทั้งหมดในชุมชน ขั้นตอนต่อไปคือ พยายามชักจูงคนในกลุ่มที่ ๓ ให้เข้าเป็นพวกด้วยการทำและชี้แนะให้เห็นถึงประโยชน์ที่พวกเขาจะได้รับจากการมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมของชุมชน ระยะเวลา ๒-๓ ปีของการดำเนินการตามกลยุทธ์ดังกล่าว ทำให้คณะผู้ปกครองหมู่บ้านได้มวลชนร่วมเป็นพวกเดียวกันร้อยละ ๘๐ สำหรับคนในกลุ่มที่ ๔ จำเป็นต้องใช้เวลามากกว่าปรกติในการที่จะทำให้พวกเขาเข้าใจการทำงาน เมื่อประโยชน์สุขเกิดขึ้นกับคนในหมู่บ้านอย่างชัดเจน คนที่เหลือในกลุ่มสุดท้ายนี้เริ่มทยอยเข้ากับกลุ่มใหญ่ และยินดีให้ความร่วมมือกับการทำกิจกรรมของชุมชนมากขึ้น

บทเรียนที่ ๒ การพัฒนาสังคม

เมื่อพัฒนาคนได้แล้วเป้าหมายต่อไปของผู้ปกครองและคณะกรรมการหมู่บ้านที่ต้องทำเพื่อความเจริญก้าวหน้าและความสงบสุขของชุมชนคือ การพัฒนาสังคม หลักคิดในการปฏิบัติที่ไม่มีความซับซ้อนคือ ทำอย่างไรก็ได้ที่จะให้คนในชุมชนมีความรักและความสามัคคี เมื่อคนในชุมชนมีความสมัครสมานสามัคคี การทำงานใด ๆ เพื่อประโยชน์ของชุมชนมิใช่เรื่องยาก การร่วมแรงร่วมใจกัน การช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ล้วนเป็นปัจจัยที่จะทำให้ชุมชนเกิดความสงบสุข การบริหารจัดการในส่วนนี้ ผู้ปกครองและคณะกรรมการหมู่บ้านได้ปฏิบัติเชื่อมต่อจากการสร้างความตระหนักและจิตสำนึกในบทเรียนแรกด้วยการทำให้เกิดความรักความผูกพันระหว่างกันของคนตั้งแต่ระดับครอบครัว แล้วขยายสู่กลุ่มคนที่มีขนาดใหญ่ขึ้น

ภาพที่ ๓ การประชุมชี้แจง

ภาพที่ ๔ การประชุมระดมความคิดเห็น

ความพิเศษของบทเรียนในการพัฒนาสังคมของชุมชนบ้านสามขาที่น่าจะเป็นต้นแบบสำหรับชุมชนอื่นได้ คือ การหลีกเลี่ยงความขัดแย้งของคนในชุมชนด้วยการให้เกียรติซึ่งกันและกัน หลักปฏิบัติสำหรับกรณีนี้คือ ทุกครั้งที่จะมีกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับคนส่วนใหญ่ของชุมชน จะมีการจัดเวทีประชาคมเพื่อชี้แจงและระดมความคิดเห็นร่วมกัน ความน่าสนใจอย่างยิ่งที่จัดว่าเป็นลักษณะเฉพาะของบทเรียนนี้คือ ในการประชุมแต่ละครั้ง (๑) จะไม่มีการฆ่าความคิด หมายถึงการเปิดโอกาสให้แต่ละคนที่ต้องการแสดงความคิดเห็นไม่ว่าจะถูกหรือผิด และไม่ว่าจะเห็นด้วยหรือขัดแย้งกับความคิดเห็นของคนอื่นก็ตามได้แสดงออกอย่างเต็มที่ ไม่มีการห้ามหรือระงับการแสดงความคิดเห็นกลางคัน หลังจากนั้นจึงอภิปรายร่วมกันด้วยเหตุและผล และ (๒) ไม่มีการคิดแทนคนอื่น การตัดสินใจดำเนินการอะไรจะไม่มีการอ้างอิงว่าเป็นเพราะคนอื่นคิดหรือคนส่วนใหญ่คิดโดยไม่ได้เป็นความคิดเห็นของคนเหล่านั้นจริง แต่จะใช้หลักของประชาธิปไตยโดยยึดความคิดเห็นจริงของคนส่วนใหญ่

ผลสำเร็จเชิงประจักษ์ของการพัฒนาสังคมตามแนวปฏิบัติดังกล่าวคือ การมีส่วนร่วมของประชาชนในกิจกรรมของหมู่บ้านในหลากหลายรูปแบบทั้งร่วมแรง ร่วมใจ ร่วมคิด ร่วมทุนทรัพย์ และร่วมเป็นคณะกรรมการประจำหมู่บ้านชุดต่าง ๆ

บทเรียนที่ ๓ การพัฒนาเศรษฐกิจ

บทเรียนของการพัฒนาเศรษฐกิจในที่นี้มุ่งเน้นไปที่การแก้ปัญหาความยากจนและภาวะการเป็นหนี้สินของสมาชิกในชุมชนเป็นสำคัญ แนวทางปฏิบัติในการแก้ปัญหาเป็นไปตามหลักคิดที่กล่าวแล้วข้างต้นคือ ต้องรู้ให้ได้ก่อนว่าสาเหตุของปัญหาคืออะไร การศึกษาเชิงสำรวจของผู้ปกครองและ

คณะกรรมการหมู่บ้านด้วยความช่วยเหลือของนักวิชาการจากภายนอกชุมชนทำให้ทราบว่าความยากจนและหนี้สินของชาวบ้านเกิดจากเหตุ ปัจจัยสำคัญ ๒ ประการ คือ (๑) รายได้จากอาชีพหลักคือการทำไร่และทำนาไม่แน่นอนเนื่องจากสภาพภูมิอากาศ และ (๒) พฤติกรรมการบริโภคที่เปลี่ยนแปลงไปตามกระแสนิยม การแก้ปัญหาความยากจนและปัญหาหนี้สินของชาวบ้านชุมชนบ้านสามขาอันเนื่องมาจากการทำไร่และทำนาไม่ได้ผลอันเนื่องมาจากสภาพธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจะได้กล่าวถึงต่อไปในบทเรียนที่ ๔

บทเรียนของการแก้ปัญหาความยากจนและความเป็นหนี้สินของชาวบ้านชุมชนบ้านสามขาถือว่าเป็นบทเรียนที่มีความน่าสนใจไม่น้อย ความเจริญก้าวหน้าโดยที่ภาครัฐเป็นผู้แนะนำเข้าไปในหมู่บ้าน เช่น ระบบไฟฟ้า ถนน การสื่อสารโทรคมนาคม คือสาเหตุที่ทำให้พฤติกรรมการบริโภคของประชาชนเปลี่ยนแปลงไป ความฟุ้งเฟ้อฟุ่มเฟือยในการซื้อหาสินค้าและบริการที่ไม่จำเป็นต่อการดำรงชีวิตมีมากขึ้นนั้นส่วนหนึ่ง อีกส่วนหนึ่งที่พ่วงมาพร้อมกันคือ ความลุ่มหลงในอบายมุขทั้งสุรา ยาเสพติด และการพนัน ช่วงเวลาเพียงไม่กี่ปีหลังจากสาธารณสุขบุโรคตดังกล่าวถูกแนะนำเข้าสู่หมู่บ้าน เมื่อสิ้น พ.ศ. ๒๕๔๐ ชาวบ้านมีหนี้สินรวมกันราว ๑๘ ล้านบาท (เฉลิมเกียรติ ตะดวงดี, ๒๕๕๒) ถ้าไม่มีมาตรการใด ๆ ในการแก้ปัญหาดังกล่าว จำนวนหนี้สินของชาวบ้านอาจพอกพูนมากไปกว่านี้จากภาวะของการเป็นหนี้นอกระบบ

ภาพที่ ๕ ประชุมชี้แจงการทำบัญชีครัวเรือน

บัญชีรายรับ - รายจ่าย ประจำเดือน		บ้านเลขที่.....	
สรุปงานในภาพกลุ่มทุกๆเดือน			
รายการจ่าย	31 ธ.ค. ๒๕๔๙	รายการรับ	31 ธ.ค. ๒๕๔๙
อาหาร	6007	ถูกส่งให้	=
เครื่องนุ่งห่ม	2989	ขายสินค้าเกษตร	1945
ยารักษาโรค	358	ขายของป่า	1
งานสังคม	1861	เกษตรถัก	1750
การศึกษา	5739	เงินเดือน	7380
บ้าน	441	รับจ้าง	20812
แก๊ส	213	เงินกู้	-
ถ่าน	-	ถูกหวด	300
ค่าโทรศัพท์	1100	กำไรไร้งาน	-
อินเทอร์เน็ต	1080	อื่นๆ	29343
ไร่น้ำเงินต้น	4400		

ภาพที่ ๖ บัญชีครัวเรือนสรุปรายเดือน

“บัญชีครัวเรือน” คือ บทเรียนแห่งความสำเร็จในการแก้ปัญหา อาศัยการประชุมชี้แจงและการระดมความคิดเห็นของสมาชิกในชุมชน ได้ฉันทามติว่าทุกครอบครัวต้องจัดทำบัญชีแสดงรายรับ-รายจ่ายในครอบครัวของตนเองเพื่อให้ทราบว่าในรอบ ๑ เดือนมีรายรับจำนวนเท่าไรและมาจากแหล่งใด และมีรายจ่ายออกไปเพื่อสินค้าและบริการอะไรบ้างเป็นจำนวนเงินเท่าไร จากนั้นแต่ละครอบครัวต้องประเมินรายจ่ายโดยพยายามลด หรือตัดทอนรายการที่ไม่จำเป็น โดยเฉพาะอย่างยิ่งการดื่มสุรา เล่นการพนัน และการซื้อหาสินค้าและบริการที่ไม่มีความจำเป็นออกไป สุดท้ายทุกครอบครัวในชุมชนบ้านสามขาได้มีการจัดทำ

“บัญชีครัวเรือน” มีการออมมีการรวมกลุ่มอาชีพ และมีการดำรงชีวิตอย่างเพียงพอตามอัตภาพตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง

กลยุทธ์ในการแก้ปัญหาหนี้สินให้กับชาวบ้าน นอกเหนือจากการทำบัญชีครัวเรือนเพื่อหาทางลดรายจ่ายสำหรับสินค้าหรือบริการที่ไม่จำเป็นแล้ว ผู้ปกครองและคณะกรรมการหมู่บ้านยังมีวิธีการในการเพิ่มรายได้ให้กับสมาชิกของชุมชนโดยสนับสนุนให้ชาวบ้านมีอาชีพเสริม เงินจากกองทุนเพื่อการผลิตและการลงทุนของหมู่บ้านถูกนำมาใช้ในการฝึกอาชีพและส่งเสริมการสร้างรายได้ให้กับชาวบ้านผู้สนใจ มีการจัดซื้อจัดหาวัตถุดิบสำหรับการประกอบอาชีพเสริมโดยเฉพาะอย่างยิ่งการแกะสลักไม้ การทอผ้า และการปลูกพืชผักสวนครัว ผลิตภัณฑ์ และผลผลิตที่ได้จะมีการประสานและจัดหาตลาดในการจำหน่ายให้โดยที่ชาวบ้านไม่ต้องกังวล

บทเรียนที่ ๔ การจัดการสิ่งแวดล้อม

ดิน น้ำ และป่าไม้เป็นทรัพยากรธรรมชาติที่มีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตของชาวชุมชนบ้านสามขา ปัญหาสิ่งแวดล้อมที่สร้างความเดือดร้อนให้กับชุมชนเท่าที่ผ่านมาคือ ภัยแล้ง การขาดแคลนน้ำเพื่อการเพาะปลูก และดินขาดความอุดมสมบูรณ์ สาเหตุหลักของการเกิดภัยแล้งคือ ป่าไม้ที่เป็นแหล่งต้นน้ำถูกทำลาย ด้วยเจตคติและความเชื่อที่ไม่ถูกต้องที่ว่า การเผาป่าจะทำให้ได้ผลผลิตจากป่า เช่น เห็ด ผักหวาน หน่อไม้ มากขึ้นในฤดูกาลถัดมา อีกทั้งความคิดว่า การเผาป่ายังเป็นวิธีการจับสัตว์ป่ามาเป็นอาหารหรือเป็นสินค้านำไปขายได้ด้วย จริง ๆ แล้วการเผาป่าคือการทำลายสมดุลทางธรรมชาติ แทนที่ผลผลิตจากป่าจะมีความอุดมสมบูรณ์ตามเจตคติที่ผิดกลับหดหายเหลือน้อยลง ซ้ำร้ายคือ แหล่งต้นน้ำลำธารถูกทำลายทำให้เกิดภัยแล้งเป็นผลตามมา

บทเรียนของการพัฒนาสิ่งแวดล้อมของผู้ปกครองและคณะกรรมการหมู่บ้านคือ การปรับเปลี่ยนเจตคติและความเชื่อของชาวบ้านในเรื่องดังกล่าว ประสบการณ์เชิงประจักษ์ที่น่ายึดถือเป็นต้นแบบอย่างยิ่งในการแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมของชุมชนคือการสร้างความตระหนักและจิตสำนึก ซึ่งหมายถึงการสร้างความรู้ความเข้าใจและความรู้สึกรับผิดชอบด้วยการให้ชาวบ้านได้เรียนรู้จากของจริงในพื้นที่ วิธีปฏิบัติง่าย ๆ คือให้ชาวบ้านสังเกตพื้นที่ป่าที่ถูกเผาทำลายและพื้นที่ป่าที่ยังคงความเป็นธรรมชาติอยู่ในฤดูกาลถัดมา การเรียนรู้จากของจริงเพียงระยะเวลา ๒-๓ ปี ชาวบ้านต่างได้ข้อสรุปที่ชัดเจนว่าการเผาทำลายป่ามิได้ทำให้ผลผลิตจากป่าเพิ่มขึ้นตามความเชื่อที่มีอยู่ก่อน ตรงกันข้าม พื้นที่ป่าที่ไม่ได้ถูกทำลายกลับให้ผลิตภัณฑ์จากป่ามากกว่า ยิ่งไปกว่านี้คือ การรักษาผืนป่ายังช่วยทำให้พื้นดินเกิดความชุ่มชื้น และช่วยให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล ความตระหนักดังกล่าวได้มีส่วนช่วยทำให้ชาวบ้านร่วมแรงร่วมใจกันในการสร้างฝายชะลอน้ำ ฝายระวังการเกิดไฟป่า และป้องกันการบุกรุกทำลายป่า ปัจจุบันชาวบ้านชุมชนบ้านสามขาสามารถทำการเพาะปลูกได้ทั้งในฤดูกาลและนอกฤดูกาล เพราะมีแหล่งน้ำและทรัพยากรน้ำเพียงพอ

ภาพที่ ๗ ฝ่ายชะลอน้ำ (check dam)

ภาพที่ ๘ อ่างเก็บน้ำบ้านสามขา

บทวิเคราะห์สรุป

การพัฒนาชุมชนให้เข้มแข็งซึ่งหมายความโดยรวมว่า การทำให้สมาชิกในชุมชนมีความอยู่ดีและ
กินดีตามอัตภาพ ดำรงชีวิตอย่างสงบสุข พอเพียง ผูกพันอยู่กับสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุล เป็นนโยบายและ
ยุทธศาสตร์ของทุกรัฐบาลที่ผ่านมาที่พยายามจะทำให้สำเร็จให้มากที่สุดในทุกพื้นที่ของประเทศ สิ่งที่
น่าประหลาดใจคือ ความพยายามดังกล่าวยังไม่ประสบผลเท่าที่ควร ยังมีโครงการพัฒนามากเท่าไร
ก็ตามโดยเฉพาอย่างยิ่งในชุมชนชนบทดูเหมือนว่าคนจนซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ของประเทศกลับยิ่งจนลง
ในขณะที่คนรวยและนายทุนซึ่งเป็นคนส่วนน้อยของประเทศกลับรวยขึ้น ความล้มเหลวในการสร้างชุมชนให้
เข้มแข็งที่ปรากฏอยู่วิเคราะห์ได้ว่าเป็นเพราะการแก้ปัญหาไม่ถูกจุดอันเนื่องมาจากความไม่เข้าใจสาเหตุ
ของปัญหาอย่างถ่องแท้ สำคัญที่สุดน่าจะเป็นเพราะ (๑) ชนบทถูกมองว่าเป็นส่วนเกินของสังคมเมื่อ
เปรียบเทียบกับสังคมเมืองและสังคมอุตสาหกรรม (๒) นโยบายและ/หรือยุทธศาสตร์การพัฒนาถูกกำหนด
จากส่วนกลาง ซึ่งหลาย ๆ กรณีไม่ทราบบริบทของปัญหาและความต้องการที่แท้จริงของประชาชน ชำร่วย
มากไปกว่านี้คือ การใช้ยุทธศาสตร์เดียวกันในการพัฒนาทุกพื้นที่ของประเทศ (Universal model) และ
(๓) ประชาชนในชุมชนขาดโอกาสในการมีส่วนร่วม การบริหารจัดการการพัฒนาส่วนใหญ่ดำเนินการ
โดยส่วนกลางและ/หรือส่วนภูมิภาค

การพัฒนาชุมชนให้เข้มแข็งกรณีของบ้านสามขา อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง มีลักษณะพิเศษ
เฉพาะที่สามารถดำเนินการให้ประสบความสำเร็จได้โดยไม่ต้องอาศัยทฤษฎีหรือหลักการที่สลับซับซ้อน
แม้แต่แต่นโยบายหรือยุทธศาสตร์การพัฒนาจากส่วนกลางก็ได้ถูกนำมาเป็นตัวตั้ง เป้าหมายที่มุ่งจะทำให้
คนในชนบทมีความอยู่ดีและกินดีต่างหากที่ถูกนำมายึดเป็นหลัก กลยุทธ์ในการบริหารจัดการชุมชนเป็น
สิ่งที่คนในชุมชนทั้งผู้ปกครอง คณะกรรมการหมู่บ้าน และประชาชนร่วมวางแผนและร่วมกันปฏิบัติ

วารสารราชบัณฑิตยสภา

ปีที่ ๔๐ ฉบับที่ ๓ ก.ค.-ก.ย. ๒๕๕๘

ศาสตราจารย์ ดร.มนัส สุวรรณ

๒๕๕

ข้อเขียนนี้ขอสรุปเชิงวิเคราะห์ว่า ความสำเร็จของบ้านสามขาในการพัฒนาชุมชนให้เข้มแข็ง เป็นเพราะปัจจัยสำคัญประการเดียวคือ “สำนึกผู้นำ” (Leader’s conscience) ที่กล่าวเช่นนี้ได้ หมายความว่าผู้เขียนอ่านและทบทวนข้อเขียนที่กล่าวอ้างถึงความสำเร็จของบ้านสามขาแล้วถือโอกาส อุปมาเอา แท้ที่จริงแล้วผู้เขียนมีประสบการณ์ตรงทั้งจากการศึกษาดูงาน การวิจัยสนาม และการพบปะ สันทนาการกับผู้ปกครองและคณะกรรมการหมู่บ้านต่อเนื่องมาโดยตลอดเป็นเวลาเกือบ ๒๐ ปี สิ่งที่สะท้อน จากประสบการณ์ดังกล่าวทำให้ผู้เขียนมีความรู้สึกว่าตัวเองมี “ความเขลา” (Ignorance) อยู่มากพอสมควร ในมุมหนึ่งผู้คนอาจชื่นชมว่าเราเป็นนักวิชาการที่มีชื่อเสียงเพราะคุณวุฒิและตำแหน่งทางวิชาการ ในทางกลับกัน อีกมุมหนึ่งทำให้รู้ว่าสิ่งที่เรารู้สิ่งที่เราเข้าใจนั้น มันเป็นเพียงทฤษฎีที่อยู่ในตำรา ในบริบท ของความเป็นจริงในพื้นที่เฉพาะหลายกรณีไม่ได้เป็นไปตามที่ทฤษฎีได้กล่าวอ้างไว้เลย

ผู้ปกครองบ้านสามขา โดยเฉพาะอย่างยิ่งพ่อหลวงจันทรงค์ จันทร์จอม ผู้มีคุณวุฒิทางการศึกษา อย่างเป็นทางการเพียงชั้นประถมศึกษาปีที่ ๔ (ได้รับพระราชทานปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ ของมหาวิทยาลัยราชภัฏลำปางเมื่อ พ.ศ. ๒๕๕๒) คือต้นแบบของบุคคลผู้มี “สำนึกผู้นำ” และคือผู้ที่ เปลี่ยนวิถีชุมชนของบ้านสามขาจากวิกฤติให้กลายเป็นชุมชนที่มีการพัฒนาอย่างยั่งยืน

“สำนึกผู้นำ” ในที่นี้มีความหมายต่างไปจาก “ภาวะผู้นำ” (Leadership) ที่อ้างถึงกันในศาสตร์ ที่เกี่ยวข้องกับการบริหารและการจัดการ “ภาวะผู้นำ” อาจคิดและเข้าใจได้ว่าหมายถึงสภาพของการมี อำนาจและบารมี แต่ “สำนึกผู้นำ” หมายถึง ความรู้สึกรับผิดชอบในบทบาทหน้าที่ตามสถานภาพของ การเป็นผู้นำ ผู้ปกครองบ้านสามขาเป็นผู้ที่มีความรับผิดชอบอย่างเต็มเปี่ยมในฐานะผู้นำของชุมชน ผู้ปกครองบ้านสามขามี (๑) ความเป็นผู้นำคุณธรรมและจริยธรรมคือเป็นคนคิดดีและปฏิบัติดี (๒) ความเป็นผู้นำด้านจิตวิทยา สามารถพัฒนาให้ชุมชนเจริญก้าวหน้าได้โดยยึดหลัก “เข้าใจคน เข้าใจงาน” (๓) ความเป็นผู้นำเชิงสร้างสรรค์ ทำงานโดยไม่ต้องรอเงิน (๔) ความเป็นผู้นำเชิงธรรมาภิบาล ยึดหลัก ประชาธิปไตย โปร่งใส และตรวจสอบได้ (๕) ความเป็นผู้นำเชิงการศึกษา สามารถเรียนรู้และเลือกสิ่งดี มาใช้ประโยชน์กับชุมชน และ (๖) ความเป็นผู้นำเชิงการเปลี่ยนแปลง ไม่ปฏิเสธที่จะรับความช่วยเหลือจาก ภายนอก แต่จะดูความพร้อมของชุมชนและความเหมาะสมกับชุมชนก่อน

การทำให้ประชาชนในชาติมีความอยู่ดีและกินดีเป็นกรอบนโยบายการพัฒนาประเทศ ที่ผู้มีหน้าที่รับผิดชอบต้องให้ความสำคัญมากเป็นพิเศษในการวางแผน กำหนดกลยุทธ์ และนำสู่การปฏิบัติ ความพยายามในเรื่องดังกล่าวได้เกิดขึ้นแล้วในทุกยุคทุกสมัยของรัฐบาลที่เข้ามาบริหารประเทศ นโยบาย และกลยุทธ์หลายอย่างนำไปสู่ความสำเร็จในการพัฒนาให้คนอยู่ดีและกินดีมากขึ้น ในขณะที่อีกจำนวนหนึ่ง ประสบกับความล้มเหลว การนำเอาบทเรียนแห่งความสำเร็จในการสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนกรณี บ้านสามขาไปเป็นต้นแบบในการพัฒนาสำหรับชุมชนอื่น น่าจะทำให้ประชาชนคนไทยอย่างน้อยก็อีกส่วนหนึ่ง มีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น เป็นสิ่งที่ทำทนายสำหรับผู้ที่มีหน้าที่รับผิดชอบ ไม่แน่ว่าบทเรียนจากบ้านสามขา อาจเป็นแบบจำลองที่เหมาะสมที่สุดสำหรับการพัฒนาชุมชนชนบทของประเทศไทยก็เป็นได้ใครจะรู้ !!!

บรรณานุกรม

- “เงินไม่ใช่ทางออกของการปลดหนี้” คำยืนยันจากคนบ้านสามขา” สืบค้นจาก www.yes-wedo.com เมื่อวันที่ ๒๖ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๘.
- โฆสิต ปั้นเปี่ยมรัษฎ์. *การพัฒนาประเทศไทย: แนวคิดและทิศทาง*. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, ๒๕๓๓.
- เฉลิมเกียรติ ตะดวงดี. *การเลิกดื่มเหล้าและปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการเลิกดื่มเหล้าของชุมชนบ้านสามขา อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง*. สารนิพนธ์ประกาศนียบัตรบัณฑิต สำนักบัณฑิตอาสาสมัคร มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๒.
- ธรรมรักษ์ การพิศิษฐ์. *ยุทธศาสตร์สร้างสรรคพลังแผ่นดินเพื่อการพัฒนาประเทศ*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๖.
- “บทพิสูจน์ความสำเร็จชุมชนบ้านสามขา” สืบค้นจาก www.haii.or.th/thailandwaterchallenge เมื่อวันที่ ๒๖ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๘.
- “บ้านสามขาในแง่มุมของนักจัดการทรัพยากร” สืบค้นจาก www.gotoknow.org/posts/96384 เมื่อวันที่ ๒๖ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๘.
- “ประวัติบ้านสามขา” สืบค้นจาก www.baansamkha.wordpress.com เมื่อวันที่ ๒๖ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๘.
- ไพบูลย์ วัฒนศิริธรรม. *แผนแม่บทเพื่อการฟื้นฟูชาติ*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๔๑.
- มนัส สุวรรณ. “ชนบทกับปัญหาความยากจน: มุมมองเชิงมนุษยนิเวศวิทยา” บทความทางวิชาการเสนอต่อที่ประชุมราชบัณฑิตและภาคีสมาชิก สำนักธรรมศาสตร์และการเมือง ราชบัณฑิตยสถาน เมื่อวันที่ ๖ มิถุนายน ๒๕๕๐.
- “ยุทธศาสตร์ประเทศ” สืบค้นจาก www.dcd.go.th เมื่อวันที่ ๑๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๘.
- สถาบันสารสนเทศทรัพยากรน้ำและการเกษตร. *บ้านสามขา ชุมชนแห่งการเรียนรู้*. กรุงเทพฯ: สถาบันสารสนเทศทรัพยากรน้ำและการเกษตร, ๒๕๔๘.

Abstract The Lesson from Ban Sam Kha

Manas Suwan

*Associate Fellow of the Academy of Moral and Political Sciences,
The Royal Society of Thailand.*

Country development, particularly increasing the betterment of the people, as has been done by governments in the past is considered to be not quite successful. As the development strategies have been implemented, it seems like the rich get richer while the poor get poorer. It is believed that there are at least two main causal factors causing the failure. While not thoroughly understanding the causes of the problem is the one, the centralization policy is the other. This article is an attempt to translate the lesson of success learned from Ban Sam Kha in Lampang Province to the public. Particular aim in doing so is to induce any organization concerned to learn from the development prototype in the hope that this lesson would be taken into implementation, and be the alternative approach for country development.

Keywords: Ban Sam Kha, Lesson of success, Leader's conscience

ความฝันของคนไทยเรื่องเขตเศรษฐกิจพิเศษ เพื่อประชาคมเศรษฐกิจอาเซียน

รองศาสตราจารย์ ดร.วรวิทย์ หิรัญรักษ์
ภาควิชาสังคมศาสตร์และการเมือง
ราชบัณฑิตยสภา

บทคัดย่อ

ประเทศไทยได้มีการกำหนดเขตเศรษฐกิจพิเศษระยะแรกจำนวน ๖ พื้นที่ ได้แก่ จังหวัดตาก จังหวัดสระแก้ว จังหวัดตราด จังหวัดมุกดาหาร จังหวัดสงขลา และจังหวัดหนองคาย โดยรัฐบาลมุ่งที่จะส่งเสริมการพัฒนาเศรษฐกิจและการลงทุนในเขตเศรษฐกิจพิเศษให้ทันรองรับการเปิดประชาคมเศรษฐกิจอาเซียนที่จะมีขึ้นในปลายปี ๒๕๕๘ แต่การส่งเสริมการลงทุนต่าง ๆ ของรัฐบาลไทย เพื่อดึงดูดให้เม็ดเงินลงทุนชาวต่างประเทศจำนวนมากเดินทางเข้ามาลงทุนสร้างโรงงานอุตสาหกรรมในเขตเศรษฐกิจต่าง ๆ ที่ตั้งขึ้นตามจังหวัดชายแดนต่าง ๆ นั้น จะเป็นความฝันหรือไม่นั้น ขึ้นอยู่กับ

๑. ภาวะเศรษฐกิจโลกอยู่ในภาวะเศรษฐกิจตกต่ำหรือขยายตัว
๒. การเปิดประชาคมอาเซียน
๓. การแข่งขันจากเขตเศรษฐกิจพิเศษของประเทศเพื่อนบ้าน
๔. การพึ่งพาวัตถุดิบ สินค้าเกษตร สินค้าประมง แร่ธาตุ และทรัพยากรธรรมชาติต่าง ๆ ที่มีอยู่ในภูมิภาค

๕. ปัญหาความขัดแย้งระหว่างความคิดในการพัฒนาเขตเศรษฐกิจพิเศษระหว่างภาคประชาชนในพื้นที่กับนโยบายของรัฐบาล

ข้อเสนอแนะทางออกที่จะทำให้ความฝันจริง ได้แก่ การทุ่มงบประมาณด้านการพัฒนาเครือข่ายโครงสร้างพื้นฐาน การให้สิทธิพิเศษทางการเงินและการลดหย่อนภาษี จะต้องทำให้เหนือกว่าประเทศเพื่อนบ้าน มีการประชาสัมพันธ์และการตลาดเชิงรุก การอำนวยความสะดวกและการบริการต่าง ๆ ที่รวดเร็ว การส่งเสริมการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ เกษตรกรรม ปศุสัตว์ ประมง การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เพื่อให้เป็นวัตถุดิบสำหรับโรงงานอุตสาหกรรมที่ตั้งขึ้นในเขตเศรษฐกิจพิเศษ และรัฐบาลจัดให้มีการเลือกตั้งทั่วไป เพื่อสร้างความเชื่อมั่นแก่นักลงทุนชาวต่างประเทศ

คำสำคัญ: เขตเศรษฐกิจพิเศษ, สิทธิประโยชน์ด้านการลงทุนและการเงิน, สิทธิประโยชน์ด้านภาษีอากร, การเข้าที่ดินของคนต่างชาติ, แรงงานต่างด้าว, ศูนย์บริการเบ็ดเสร็จ, โครงสร้างพื้นฐาน

คำนำ

ตามที่ประเทศสมาชิกอาเซียน ๑๐ ประเทศ ประกอบด้วย ประเทศไทย สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ราชอาณาจักรกัมพูชา สาธารณรัฐสังคมนิยมเวียดนาม สาธารณรัฐแห่งสหภาพเมียนมา มาเลเซีย สาธารณรัฐสิงคโปร์ บรูไนดารุสซาลาม สาธารณรัฐฟิลิปปินส์ และสาธารณรัฐอินโดนีเซีย ได้มีการประชุมตกลงร่วมกัน กำหนดเปิดประชาคมเศรษฐกิจอาเซียน (Asean Economic Community–EEC) ในวันที่ ๓๑ ธันวาคม ๒๕๕๘ (เลื่อนจากเดิม วันที่ ๑ มกราคม ๒๕๕๘ เป็นเวลา ๑๒ เดือน ตามมติที่ประชุมสุดยอดผู้นำอาเซียน ณ กรุงพนมเปญ ระหว่างวันที่ ๑๘-๒๐ พฤศจิกายน ๒๕๕๗) โดยมีเป้าหมายที่การเป็นตลาดและฐานการผลิตเดียวกัน ภายใต้การเคลื่อนย้ายสินค้า และปัจจัยการผลิตเสรี เพื่อนำไปสู่การจัดสรรทรัพยากรทางเศรษฐกิจที่มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น โดยกลยุทธ์สำคัญอย่างหนึ่งของการส่งเสริมการค้าและการลงทุน เพื่อรองรับการเปิดประชาคมเศรษฐกิจอาเซียนของประเทศต่าง ๆ ก็คือ การพัฒนาเขตเศรษฐกิจพิเศษขึ้นตามจังหวัดต่าง ๆ ตามชายแดนของประเทศ เพื่อรองรับการค้าชายและการพัฒนาอุตสาหกรรมต่าง ๆ ที่จะเกิดขึ้นตามมา ซึ่งจะต้องมีการพัฒนาเศรษฐกิจทุกด้านในเขตเศรษฐกิจพิเศษที่เปิดขึ้นมา

ประเทศไทยเองก็ได้มีการกำหนดเขตเศรษฐกิจพิเศษระยะแรก จำนวน ๖ พื้นที่ (๗ ด่าน) ได้แก่ จังหวัดตาก จังหวัดสระแก้ว จังหวัดตราด จังหวัดมุกดาหาร จังหวัดสงขลา (สะเดาและปาดังเบซาร์) และจังหวัดหนองคาย และรัฐบาลมุ่งที่จะส่งเสริมการพัฒนาเศรษฐกิจและการลงทุนในเขตเศรษฐกิจพิเศษให้ทันรองรับการเปิดประชาคมเศรษฐกิจอาเซียนที่จะมีขึ้นในปลายปี ๒๕๕๘ นี้

เขตเศรษฐกิจพิเศษคืออะไร

โดยทั่วไป เขตเศรษฐกิจพิเศษ (Special Economic Zone–SEZ) คือ พื้นที่ที่รัฐบาลออกกฎหมายกำหนดให้เป็นพื้นที่ส่งเสริมการลงทุนในด้านการอุตสาหกรรม การพาณิชย์กรรม การบริการหรือกิจการอื่นใดที่จะเป็นประโยชน์แก่การพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศด้วยเป้าหมายอยู่ที่การเพิ่มปริมาณการค้าต่างประเทศ เพิ่มการลงทุน การสร้างงานและการบริหารจัดการที่มีประสิทธิภาพ โดยรัฐบาลจะให้การส่งเสริมสนับสนุน และอำนวยความสะดวกด้านต่าง ๆ รวมทั้งให้สิทธิพิเศษบางประการแก่ผู้ประกอบการที่เข้ามาลงทุนในเขตเศรษฐกิจพิเศษ ทั้งด้านการส่งเสริมด้านเงินลงทุน การพัฒนาอำนวยความสะดวกด้านโครงสร้างพื้นฐาน ระบบการสาธารณสุข ปลอดภัย สาธารณูปการ และการคมนาคมขนส่ง ถนน สะพาน รถไฟ ท่าอากาศยาน ท่าเรือ ไฟฟ้า น้ำประปา ระบบโลจิสติกส์ต่าง ๆ การสื่อสารโทรคมนาคม การนิคมอุตสาหกรรม เขตปลอดอากรขาเข้าและขาออก และคลังสินค้าทัณฑ์บน สำหรับเครื่องจักรอุปกรณ์ วัตถุดิบ และสินค้าที่ผลิตได้ และการยกเว้นภาษีรายได้นิติบุคคลและภาษีการขายแก่ผู้ประกอบการในเขตเศรษฐกิจ

พิเศษ การอนุญาตให้นำเข้าหรือส่งเงินออกนอกประเทศ การให้สิทธิพิเศษด้านกฎระเบียบเกี่ยวกับแรงงาน เป็นต้น เพื่อดึงดูดใจให้นักลงทุนชาวต่างประเทศเข้ามาลงทุนในเขตเศรษฐกิจพิเศษ เนื่องจากต้นทุนการผลิตจะต่ำลงและการส่งออกสินค้าที่ผลิตได้ก็มีต้นทุนต่ำ ทำให้สามารถแข่งขันในตลาดโลกได้

โดยทั่วไป ประเทศต่าง ๆ จะกำหนดพื้นที่เขตพิเศษขึ้นในจังหวัดชายแดนต่าง ๆ ของประเทศ ให้มีรูปแบบการบริหารจัดการที่พิเศษแตกต่างไปจากจังหวัดอื่น ๆ ของประเทศ โดยมีคณะกรรมการบริหารจัดการเขตเศรษฐกิจพิเศษที่จัดตั้งขึ้นเป็นการเฉพาะเพื่อกำหนดนโยบายและกำกับการบริหารจัดการด้านต่าง ๆ ของเขตเศรษฐกิจพิเศษของแต่ละพื้นที่แยกจากการบริหารจัดการกลางของส่วนกลาง เพื่อความเป็นอิสระและคล่องตัว

เขตเศรษฐกิจพิเศษของประเทศไทย

เขตเศรษฐกิจพิเศษของประเทศไทย คือ บริเวณพื้นที่ที่คณะกรรมการนโยบายเขตพัฒนาเศรษฐกิจพิเศษ ซึ่งมีนายกรัฐมนตรีเป็นประธาน หัวหน้าหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเป็นกรรมการ และสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติเป็นฝ่ายเลขานุการ กำหนดให้เป็นเขตพัฒนาเศรษฐกิจพิเศษ ซึ่งรัฐจะสนับสนุนโครงสร้างพื้นฐาน สิทธิประโยชน์การลงทุน การบริหารแรงงานต่างด้าวแบบไป-กลับ การให้บริการจุดเดียวเบ็ดเสร็จ (One-Stop Services-OSS) และการอื่น ๆ ที่จำเป็น

วัตถุประสงค์ของการจัดตั้งเขตเศรษฐกิจพิเศษ ก็เพื่อสร้างฐานการผลิตภาคอุตสาหกรรม การพาณิชย์กรรม และการบริการต่าง ๆ ให้เชื่อมโยงกับประเทศสมาชิกอาเซียน และเพื่อพัฒนาเมืองชายแดนของไทยมีความเจริญทันสมัย

กลยุทธ์ของการพัฒนาเขตเศรษฐกิจพิเศษ ประกอบด้วย

(๑) สร้างพื้นที่เศรษฐกิจใหม่ เน้นบริเวณจังหวัดชายแดน โดยใช้ประโยชน์จากการเชื่อมโยงทางการค้า การลงทุน และการท่องเที่ยวกับประเทศเพื่อนบ้าน

(๒) สนับสนุนโครงสร้างพื้นฐาน สิทธิประโยชน์และการให้บริการจุดเดียวเบ็ดเสร็จ

(๓) สนับสนุนวิสาหกิจขนาดเล็กลงและขนาดกลาง (SMEs) และการลงทุนต่อเนื่องของไทยในประเทศเพื่อนบ้าน

(๔) จัดระเบียบพื้นที่เศรษฐกิจชายแดน โดยการบริหารแรงงานต่างด้าว และอื่น ๆ ที่จำเป็น

การดำเนินนโยบายเขตเศรษฐกิจพิเศษในประเทศไทย

เมื่อวันที่ ๑๙ มกราคม ๒๕๕๘ เวลา ๑๐.๐๐ น. ณ ตึกสันติไมตรีหลังใน ทำเนียบรัฐบาล ที่ประชุมคณะกรรมการนโยบายเขตพัฒนาเศรษฐกิจพิเศษ (กนพ.) ซึ่งมีพลเอก ประยุทธ์ จันทร์โอชา นายกรัฐมนตรี

วารสารราชบัณฑิตยสภา

ปีที่ ๔๐ ฉบับที่ ๓ ก.ค.-ก.ย. ๒๕๕๘

รองศาสตราจารย์ ดร.วราวุฒิ หิรัญรักษ์

๒๖๕

และหัวหน้าคณะกรรมการรักษาความสงบแห่งชาติ เป็นประธานการประชุม ได้มีมติให้เร่งรัดเขตพัฒนาเศรษฐกิจพิเศษให้เริ่มมีการลงทุนได้ในปี ๒๕๕๘ ตามความพร้อมของพื้นที่ และให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องเร่งดำเนินการ ทั้งเรื่องโครงสร้างพื้นฐานและด้านพรมแดน โดยเฉพาะระบบสาธารณูปโภค สาธารณูปการรองรับกิจกรรม ในเขตเศรษฐกิจ การได้มาซึ่งที่ดิน แรงงาน ศูนย์บริการเบ็ดเสร็จด้านการลงทุนและแรงงาน นอกจากนี้ ขอให้โรงงานที่จะลงทุนในเขตพัฒนาเศรษฐกิจพิเศษ เน้นการแปรรูปสินค้าเกษตรเพื่อการบริโภคภายใน ประเทศและส่งออกตลาดต่างประเทศ และเพื่อสนับสนุนการดำเนินงานเขตเศรษฐกิจพิเศษให้เป็นรูปธรรม โดยเร็ว และสามารถดึงดูดการลงทุนได้อย่างมีประสิทธิภาพ ที่ประชุม กนพ. มีมติที่สำคัญดังนี้

๑. เห็นชอบในหลักการ กิจการเป้าหมายสำหรับการลงทุนในเขตพัฒนาเศรษฐกิจพิเศษ และ มอบหมายให้สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมการลงทุน สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจ และสังคมแห่งชาติ (สศช.) และหน่วยงานที่เกี่ยวข้องร่วมหารือในรายละเอียดของกิจการเป้าหมาย สำหรับการลงทุนในเขตพัฒนาเศรษฐกิจพิเศษ เพื่อให้นักลงทุนสามารถเริ่มขอรับการสนับสนุนการลงทุน ตามประกาศของสำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมการลงทุน (Board of Investment–BOI) ในกรณีที่เป็น กิจการเป้าหมายสำหรับเขตพัฒนาเศรษฐกิจพิเศษได้โดยเร็ว

๒. กำหนดให้มีหน่วยงานรับผิดชอบหลักในการให้ข้อมูลและประสานการดำเนินงานเขตพัฒนา เศรษฐกิจพิเศษในระยะแรก ได้แก่

- (๑) สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมการลงทุน (BOI)
- (๒) สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (สศช.)
- (๓) ศูนย์ดำรงธรรม กระทรวงมหาดไทย
- (๔) กระทรวงการต่างประเทศ

๓. ตั้งคณะกรรมการเพื่อพิจารณากำหนดขอบเขตพื้นที่เขตเศรษฐกิจพิเศษ แยกออกจากคณะ อนุกรรมการด้านขอบเขตพื้นที่ สิทธิประโยชน์ และศูนย์บริการเบ็ดเสร็จด้านการลงทุนที่มีปลัดกระทรวง การคลังเป็นประธาน โดยให้รัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทยเป็นประธาน โดยรับข้อเสนอของจังหวัด เป้าหมายไปพิจารณาต่อไป นอกจากนั้น ให้จัดหาพื้นที่ของรัฐให้เอกชนเช่า เพื่อให้ดำเนินการได้เร็ว

๔. เห็นชอบในหลักการแผนโครงสร้างพื้นฐานและด้านศุลกากร ปี ๒๕๕๗-๒๕๖๕ รองรับพื้นที่ เขตเศรษฐกิจพิเศษ ระยะแรก จำนวน ๖ พื้นที่ (๗ ด่าน) ได้แก่ จังหวัดตาก จังหวัดสระแก้ว จังหวัดตราด จังหวัดมุกดาหาร จังหวัดสงขลา (สะเตาะและปาดังเบซาร์) และจังหวัดหนองคาย และให้ความเห็นชอบ แผนระยะเร่งด่วน (ปี ๒๕๕๗-๒๕๕๙) ซึ่ง ๔๕ โครงการจะขอรับจัดสรรงบประมาณ ปี ๒๕๕๘ (งบกลาง) วงเงิน ๒,๖๒๒,๐๘๘ ล้านบาท และ ๗๙ โครงการ จะรับจัดสรรงบประมาณปี ๒๕๕๙ วงเงิน ๗,๙๒๔,๓๕๐ ล้านบาท

๕. ให้กระทรวงแรงงานประสานหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเร่งรัดแนวทางการจัดระบบแรงงานต่างด้าวในเขตพัฒนาเศรษฐกิจพิเศษ ที่เข้ามาทำงานในลักษณะไป-กลับให้เป็นรูปธรรมโดยเร็ว

๖. ให้มีการเตรียมการด้านสาธารณสุข การศึกษา ความปลอดภัย เพื่อรองรับการพัฒนาเขตเศรษฐกิจพิเศษ

(ข่าวทำเนียบรัฐบาลกลุ่มยุทธศาสตร์และแผนการประชาสัมพันธ์ สำนักโฆษก ทำเนียบรัฐบาล ๑๙ มกราคม ๒๕๕๘)

พื้นที่เขตเศรษฐกิจพิเศษในประเทศไทย

ในปี ๒๕๕๘ ประเทศไทยได้ประกาศเขตเศรษฐกิจพิเศษ
ระยะแรก ๕ จังหวัด (๖ พื้นที่ชายแดน) ได้แก่

๑. จังหวัดตาก
๒. จังหวัดมุกดาหาร
๓. จังหวัดสระแก้ว
๔. จังหวัดตราด
๕. จังหวัดสงขลา (สะเดาและปาดังเบซาร์)

ตั้งแต่วันที่ ๑๙ มกราคม ๒๕๕๘ เป็นต้นไป

ระยะสอง ๕ จังหวัด ได้แก่

๑. จังหวัดกาญจนบุรี
๒. จังหวัดเชียงราย
๓. จังหวัดหนองคาย
๔. จังหวัดนครพนม
๕. จังหวัดนราธิวาส

(ดูจากแผนที่และตารางที่ ๑ ประกอบ)

วารสารราชบัณฑิตยสภา

ปีที่ ๕๐ ฉบับที่ ๓ ก.ค.-ก.ย. ๒๕๕๘

ภาพที่ ๑

- จังหวัดที่ประกาศเป็นเขตเศรษฐกิจพิเศษระยะแรก
- จังหวัดที่ประกาศเป็นเขตเศรษฐกิจพิเศษระยะต่อไป

แผนที่ตั้งของจังหวัดที่ประกาศเป็นเขตเศรษฐกิจพิเศษ

ตารางที่ ๑ ขนาดของเขตเศรษฐกิจพิเศษ ระยะแรก

เขตเศรษฐกิจพิเศษ	ขนาด	
	ตารางกิโลเมตร	ไร่
รวม ๕ พื้นที่	๒,๙๓๒.๐	๑,๘๓๒,๔๘๐.๐
จังหวัดตาก	๑,๔๑๙.๐	๘๘๖,๘๗๕.๐
จังหวัดมุกดาหาร	๕๗๘.๕	๓๖๑,๕๔๒.๕
จังหวัดสระแก้ว	๓๓๒.๐	๒๐๗,๕๐๐.๐
จังหวัดตราด	๕๐.๒	๓๑,๓๗๕.๐
จังหวัดสงขลา	๕๕๒.๓	๓๔๕,๑๘๗.๕

ที่มา : สำนักงานคณะกรรมการนโยบายเขตเศรษฐกิจพิเศษ

ข้อมูลพื้นฐานของเขตเศรษฐกิจพิเศษ ระยะแรก

จากรายงานของสำนักงานคณะกรรมการนโยบายเขตพัฒนาเศรษฐกิจพิเศษ เขตเศรษฐกิจพิเศษในระยะแรก ประกอบด้วยพื้นที่ใน ๓๖ ตำบล ๑๐ อำเภอ ใน ๕ จังหวัด ประกอบด้วย

๑. เขตเศรษฐกิจพิเศษตาก

ประกอบด้วย พื้นที่ ๑๔ ตำบล ใน ๓ อำเภอของจังหวัดตาก ได้แก่

๑. อำเภอแม่สอด

ตำบลสายลวด ตำบลพระธาตุผาแดง ตำบลแม่ภาษา ตำบลแม่ระ ตำบลแม่ปะ ตำบลแม่สอด และตำบลมหาวัน

๒. อำเภอพบพระ

ตำบลช่องแคบ ตำบลพบพระ และตำบลวาลีย์

๓. อำเภอแม่ระมาด

ตำบลชะเนือ ตำบลแม่จะเร และตำบลแม่ระมาด

เขตเศรษฐกิจพิเศษตากอยู่ห่างจากกรุงเทพฯ ๔๒๖ กิโลเมตร เดินทางโดยทางหลวงหมายเลข ๑ และ ๓๒ (สายเอเชีย) มีด่านชายแดนแม่สอด เป็นจุดผ่านแดนถาวรเชื่อมต่อเมืองเมียวดี ประเทศเมียนมา มูลค่าการค้าชายกับเมียนมาเป็นอันดับ ๑ (ไม่รวมสังขละบุรีซึ่งมีการนำเข้าก๊าซ)

ความพร้อมของการคมนาคมขนส่งในเขตเศรษฐกิจพิเศษตาก ประกอบด้วย

- มีสนามบินพาณิชย์ที่อำเภอแม่สอด
- มีถนนเชื่อมต่อกับประเทศเมียนมา ผ่านสะพานมิตรภาพ ไทย-เมียนมา เข้าสู่ทางหลวงหมายเลข ๘๕ ของเมียนมา
- ระยะห่างจากนิคมอุตสาหกรรมเมียวดีของเมียนมา ๑๗.๓๕ กิโลเมตร
- สามารถเชื่อมโยงไปยังย่างกุ้ง ซึ่งเป็นศูนย์กลางทางเศรษฐกิจของประเทศเมียนมา ระยะทางประมาณ ๕๖๐ กิโลเมตร
- สามารถเชื่อมต่อไปยังอินเดียและจีนตอนใต้
- รัฐบาลมีแผนเปิดด่านชายแดนและก่อสร้างสะพานมิตรภาพไทย-เมียนมา แห่งที่ ๒ บริเวณบ้านริมเมย อำเภอแม่สอด จังหวัดตาก

โอกาสและศักยภาพ

- ขยายการค้าชายแดน ไทย-พม่า เพิ่มขึ้น
- เชื่อมต่อการค้าไปสู่อินเดียและจีน
- เป็นแหล่งแรงงานที่มีความพร้อม

ตัวอย่างกิจการเป้าหมาย

- อุตสาหกรรมที่ใช้แรงงานเข้มข้น ได้แก่ สิ่งทอ และเครื่องนุ่งห่ม เครื่องเรือนจากไม้แปรรูปแปรรูปสินค้าเกษตรและประมง (อุตสาหกรรมแป้งข้าวโพด น้ำมันข้าวโพด อาหารสัตว์)

- ผลิตภัณฑ์เซรามิกส์
- เครื่องหนัง
- อัญมณีและเครื่องประดับ
- อุตสาหกรรมชิ้นส่วนประกอบยานยนต์
- กิจการด้านโลจิสติกส์ ได้แก่ คลังสินค้า ศูนย์เปลี่ยนถ่ายสินค้า และยานพาหนะ
- นิคมอุตสาหกรรมและบริการสาธารณูปโภค/สาธารณูปการ/ธุรกิจบริหารจัดการ

สิ่งแวดล้อม

๒. เขตเศรษฐกิจพิเศษมุกดาหาร

พื้นที่ประกอบด้วย ๑๑ ตำบล ที่ติดชายแดนใน ๓ อำเภอ ได้แก่

๑. อำเภอเมืองมุกดาหาร

ตำบลคำอาฮวน ตำบลนาสีนวล ตำบลบางทรายใหญ่ ตำบลมุกดาหาร และตำบลสิบุญเรือง

๒. อำเภอหว้านใหญ่

ตำบลชะโนด ตำบลบางทรายน้อย ตำบลป่งขาม และตำบลหว้านใหญ่

๓. อำเภอดอนตาล

ตำบลดอนตาล และตำบลโพธิ์ไทร

เขตเศรษฐกิจพิเศษมุกดาหารอยู่ห่างจากกรุงเทพมหานคร ๖๔๒ กิโลเมตร เดินทางโดยทางหลวงหมายเลข ๒, ๒๐๗, ๒๐๒, ๒๑๖๙ และ ๒๑๒ มีด่านชายแดนมุกดาหาร เป็นจุดผ่านแดนถาวรเชื่อมต่อกับแขวงสะหวันเขต สปป. ลาว มูลค่าการค้าระหว่าง ไทย-สปป. ลาว เป็นอันดับ ๒ รองจากจังหวัดหนองคาย

ความพร้อมของการคมนาคมขนส่ง

- เชื่อมโยงกับ สปป. ลาว ผ่านสะพานมิตรภาพ ไทย-ลาว แห่งที่ ๒ (มุกดาหาร-สะหวันเขต)
- สามารถเชื่อมโยงสาธารณรัฐสังคมนิยมเวียดนาม ผ่านเส้นทาง R 9 เข้าสู่ท่าเรือดานัง ระยะทาง ๕๒๐ กิโลเมตร

โอกาสและศักยภาพ

- สามารถขยายการค้าชาย ไทย-สปป. ลาว
- สามารถเชื่อมโยงไปยังประเทศจีนตอนใต้และประเทศแถบตะวันออกไกล (ญี่ปุ่น เกาหลีใต้ ฮ่องกง)
- สปป. ลาว มีการพัฒนาเขตเศรษฐกิจพิเศษ สะหวัน-เซโน

ตัวอย่างกิจการเป้าหมาย

- แปรรูปอาหารและเครื่องดื่ม
- ยางพาราและผลิตภัณฑ์
- บริการฟื้นฟูสุขภาพ
- เครื่องใช้ไฟฟ้าและชิ้นส่วนอิเล็กทรอนิกส์
- อุตสาหกรรมพลังงานทดแทน
- ศูนย์การเปลี่ยนถ่ายสินค้าและยานพาหนะ คลังสินค้า
- ศูนย์กลางการค้าสินค้าเกษตร
- นิคมอุตสาหกรรมและบริการสาธารณูปโภค/สาธารณูปการ/ธุรกิจบริหารจัดการ

สิ่งแวดล้อม

๓. เขตเศรษฐกิจพิเศษสระแก้ว

พื้นที่ประกอบด้วย พื้นที่ ๔ ตำบล ใน ๒ อำเภอ ได้แก่

๑. อำเภออรัญประเทศ

ตำบลท่าข้าม ตำบลบ้านด่าน และตำบลป่าไร่

๒. อำเภอวัฒนานคร

ตำบลผักขะ

- เขตเศรษฐกิจพิเศษสระแก้วอยู่ห่างจากกรุงเทพมหานคร ๒๖๐ กิโลเมตร เดินทางโดยทางหลวงหมายเลข ๓๐๔ มีด่านชายแดนอรัญประเทศเป็นจุดผ่านแดนถาวร เชื่อมต่อกับจังหวัดบันเตียเมียนเจย ประเทศกัมพูชา มูลค่าการค้าระหว่าง ไทย-กัมพูชา สูงสุดของประเทศ

โอกาสและศักยภาพ

การคมนาคมขนส่ง

- สามารถเชื่อมโยงกับท่าเรือแหลมฉบัง ระยะทางประมาณ ๒๕๐ กิโลเมตร
- มีเส้นทางถนนเชื่อมโยงกับทางหลวงหมายเลข ๖ ของกัมพูชา และเชื่อมโยงกับเส้นทาง

หมายเลข ๗๑ เข้าสู่กรุงเทพมหานคร

- มีแผนก่อสร้างด่านศุลกากร ศูนย์โลจิสติกส์ และแนวเขตอุตสาหกรรมชายแดนแห่งใหม่ ณ บริเวณบ้านหนองเอี่ยน เพื่อเชื่อมโยงกับทางหลวงหมายเลข ๖ ของประเทศกัมพูชา (บ้านสติงบท)

- กัมพูชามีการพัฒนาเขตเศรษฐกิจพิเศษ ๓ แห่ง ได้แก่ ปอยเปต-โอเนียง ชันโค-ปอยเปต และบริเวณเมืองศรีโสภณ

- โอกาสการขยายการค้าระหว่างไทย-กัมพูชามีสูงมากขึ้น

ตัวอย่างกิจการเป้าหมาย

- แปรรูปสินค้าเกษตรและอาหาร
- พลังงานทดแทน
- สิ่งทอและเครื่องนุ่งห่ม
- เครื่องเรือน
- เครื่องใช้ไฟฟ้าและอิเล็กทรอนิกส์
- ชิ้นส่วนยานยนต์
- ศูนย์กระจายสินค้า
- กิจการเพื่อสนับสนุนการท่องเที่ยว
- นิคมอุตสาหกรรมและบริการสาธารณูปโภค/สาธารณูปการ/ธุรกิจบริหารจัดการสิ่งแวดล้อม

๔. เขตเศรษฐกิจพิเศษตราด

พื้นที่ประกอบด้วย พื้นที่ชายแดน ๓ ตำบล ของอำเภอคลองใหญ่ จังหวัดตราดทั้งอำเภอ ได้แก่ ตำบลคลองใหญ่ ตำบลหาดเล็ก และตำบลไม้รูด รวม ๕๐.๒ ตารางกิโลเมตร (๓๑,๓๗๕ ไร่)

เขตเศรษฐกิจพิเศษตราดอยู่ห่างจากกรุงเทพมหานคร ๔๒๐ กิโลเมตร เดินทางโดยทางหลวงพิเศษหมายเลข ๗ (กรุงเทพฯ-ชลบุรี สายใหม่) ๓๔๔, ๓ และ ๓๑ ผ่านชายแดนบ้านหาดเล็กเป็นจุดผ่านแดนถาวร เชื่อมต่อกับจังหวัดเกาะกง ประเทศกัมพูชา

โอกาสและศักยภาพ

- ขยายการค้า ไทย-กัมพูชา
- มีสนามบินพาณิชย์หนึ่งแห่ง สายการบินบางกอกแอร์เวย์ให้บริการ
- อยู่ใกล้กับท่าเรือสีหนุวิลล์ของประเทศกัมพูชา ระยะทางประมาณ ๒๕๐ กิโลเมตร และใกล้กับท่าเรือแหลมฉบัง ประมาณ ๓๒๖ กิโลเมตร
- ประเทศกัมพูชามีการพัฒนาเขตเศรษฐกิจพิเศษเกาะกง

ตัวอย่างกิจการเป้าหมาย

- กิจการเพื่อสนับสนุนการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ บริการฟื้นฟูสุขภาพการเดินทางท่องเที่ยว
 - การค้าชายแดนปลอดภาษี คลังสินค้าและพาณิชย์กรรม
 - การขนส่งทางบกทางทะเลและทางอากาศและศูนย์ถ่ายเปลี่ยนสินค้าและยานพาหนะ
- คลังสินค้า
- ห้องเย็น
 - แปรรูปสินค้าเกษตรและอาหาร ประมง

๕. เขตเศรษฐกิจพิเศษสงขลา

ที่ตั้ง พื้นที่ ๔ ตำบลของอำเภอสะเดา จังหวัดสงขลา ประกอบด้วย ตำบลสะเดา ตำบลสำนักขาม ตำบลสำนักแก้ว และตำบลปาดังเบซาร์ รวม ๕๕๒.๓ ตารางกิโลเมตร (๓๔๕,๑๘๗.๕ ไร่)

เขตเศรษฐกิจพิเศษสงขลาอยู่ห่างจากกรุงเทพมหานคร ๙๕๐ กิโลเมตร เดินทางโดยทางหลวงแผ่นดินหมายเลข ๔ และหมายเลข ๒ (สายเอเชีย) มีด่านชายแดนสะเดาและด่านชายแดนปาดังเบซาร์ เป็นจุดผ่านแดนถาวรเชื่อมต่อกับรัฐเคดาห์และรัฐเปอร์ลิส ประเทศมาเลเซีย มูลค่าการค้าชายแดนสูงสุดอันดับ ๑ และ ๒ ของไทย ตามลำดับ

โอกาสและศักยภาพ

- ขยายการค้า ไทย-มาเลเซีย
- มีท่าเรือน้ำลึกสงขลา
- มีสนามบินพาณิชย์ที่อำเภอหาดใหญ่
- มีทางหลวงแผ่นดินและทางรถไฟเชื่อมต่อกับประเทศมาเลเซีย ผ่านทางปาดังเบซาร์และเชื่อมโยงกับประเทศสิงคโปร์
- ใกล้ท่าเรือปีนังและท่าเรือกลางของมาเลเซีย
- เป็นแหล่งอาหาร อาหารทะเล อีเล็กทรอนิกส์ และมีเครือข่ายการผลิตเชื่อมโยงระหว่างไทย-มาเลเซีย
- ประเทศมาเลเซีย มีการพัฒนาเขตอุตสาหกรรมพัฒนาระบบถนนและระบบรางเชื่อมโยงชายแดนไทย

ตัวอย่างกิจการเป้าหมาย

- ยางพาราและผลิตภัณฑ์
- เครื่องเรือน
- ชิ้นส่วนยานยนต์
- สิ่งทอและเครื่องนุ่งห่ม
- แปรรูปอาหารทะเล
- อาหารฮาลาล
- นิคมอุตสาหกรรมและบริการสาธารณสุข/สาธารณสุขการ/ธุรกิจบริหารจัดการ

สิ่งแวดล้อม

การสนับสนุนจากภาครัฐแก่เขตเศรษฐกิจพิเศษ

รัฐบาลให้การสนับสนุนแก่สถานประกอบการที่เข้ามาตั้งในเขตเศรษฐกิจพิเศษทั้งด้านสิทธิประโยชน์ด้านการลงทุนและการเงิน ดังนี้

สิทธิประโยชน์ด้านการลงทุนและการเงิน

๑. สิทธิประโยชน์ที่ได้รับจาก BOI กรณีเป็นกิจการเป้าหมายตั้งในเขตเศรษฐกิจพิเศษ

สิทธิประโยชน์	ตามประกาศ BOI ที่ ๔/๒๕๕๗
ภาษีเงินได้นิติบุคคล	- ยกเว้น ๘ ปี (โดยจำกัดวงเงินไม่เกินร้อยละ ๑๐๐ ของเงินลงทุนไม่รวมค่าที่ดินและทุนหมุนเวียน) - ลดหย่อนสำหรับกำไรสุทธิที่ได้จากการลงทุน ในอัตราร้อยละ ๕๐ ของอัตราปกติ เป็นระยะเวลา ๕ ปี นับจากวันสิ้นสุดระยะเวลาการยกเว้นภาษีเงินได้นิติบุคคล
สิทธิประโยชน์อื่น ๆ	- หักค่าขนส่ง ค่าไฟฟ้าและค่าประปา ๒ เท่าของค่าใช้จ่ายดังกล่าวเป็นเวลา ๓๐ ปี นับตั้งแต่วันเริ่มมีรายได้จากการประกอบกิจการ - หักเงินลงทุนในการติดตั้งหรือก่อสร้างสิ่งอำนวยความสะดวก ร้อยละ ๒๕ ของเงินลงทุน นอกเหนือไปจากการหักค่าเสื่อมราคาตามปกติ
อาคารเช่า	- ยกเว้นอาคารเช่าสำหรับเครื่องจักร - ยกเว้นอาคารเช่าสำหรับวัตถุดิบและวัสดุจำเป็นสำหรับส่วนที่ผลิตเพื่อการส่งออกเป็นระยะเวลา ๕ ปี
การใช้แรงงาน	- อนุญาตให้ใช้แรงงานต่างด้าวไร้ฝีมือในโครงการที่ได้รับการส่งเสริม โดยให้เป็นไปตามแนวทางที่คณะกรรมการส่งเสริมการลงทุนกำหนด

๒. สิทธิประโยชน์สำหรับกิจการที่ไม่ได้รับการส่งเสริมจาก BOI

สิทธิประโยชน์	มติคณะกรรมการนโยบายเขตพัฒนาเศรษฐกิจพิเศษ ครั้งที่ ๒/๒๕๕๗
ภาษีเงินได้นิติบุคคล	ลดหย่อนจากร้อยละ ๒๐ เหลือร้อยละ ๑๐ เป็นเวลา ๑๐ รอบระยะเวลาบัญชี

มาตรการทางการเงิน

สิทธิประโยชน์	มติคณะกรรมการนโยบายเขตพัฒนาเศรษฐกิจพิเศษ ครั้งที่ ๒/๒๕๕๗
เงินกู้	ดอกเบี้ยผ่อนปรน รายละ ๑-๒๐ ล้านบาท

ที่มา : สำนักงานคณะกรรมการนโยบายเขตเศรษฐกิจพิเศษ

สิทธิประโยชน์สำหรับเขตปลอดอากรและคลังสินค้าทัณฑ์บน

กรณีผู้ประกอบการเข้ามาลงทุนตั้งเขตปลอดอากรและคลังสินค้าทัณฑ์บน ในเขตเศรษฐกิจพิเศษที่ตั้งขึ้น จะได้รับการสนับสนุนจากภาครัฐในการงดเว้นอากรนำเข้าและอากรขาออก

สิทธิประโยชน์ที่ได้รับจากกรมศุลกากร กรณีตั้งเขตปลอดอากรและคลังสินค้าทัณฑ์บน

สิทธิประโยชน์	เขตปลอดอากร (Free Zone)	คลังสินค้าทัณฑ์บน (Bonded Warehouse)
- ยกเว้นอากรนำเข้าเครื่องจักร	✓	✓
- ยกเว้นอากรนำเข้าวัตถุดิบที่นำมาผลิตเพื่อการส่งออก	✓	✓
- ยกเว้นอากรขาออก	✓	✓
- ยกเว้นอากรการกำจัดหรือทำลายวัสดุ	✓	✓
- ยกเว้นภาษีมูลค่าเพิ่ม (VAT) สำหรับวัตถุดิบที่นำเข้ามาผลิตเพื่อส่งออก	✓	✓
- ยกเว้นภาษีมูลค่าเพิ่ม (VAT) สำหรับสินค้านำเข้า-ส่งออก ไม่กำหนดระยะเวลาเก็บสินค้า	✓	ไม่เกิน ๒ ปี

ที่มา : สำนักงานคณะกรรมการนโยบายเขตเศรษฐกิจพิเศษ

วารสารราชบัณฑิตยสภา
ปีที่ ๔๐ ฉบับที่ ๓ ก.ค.-ก.ย. ๒๕๕๘

รองศาสตราจารย์ ดร.วราวุฒิ หิรัญรักษ์

๒๗๕

การเช่าที่ดินของคนต่างชาติตาม พ.ร.บ.เช่าที่ดินเพื่อการพาณิชย์กรรมและอุตสาหกรรม พ.ศ. ๒๕๔๒

ให้สิทธิในการเช่าอสังหาริมทรัพย์เพื่อพาณิชย์กรรมและอุตสาหกรรมเกินกว่า ๓๐ ปี แต่ไม่เกิน ๕๐ ปี กรณีครบกำหนดสัญญา แล้วสามารถต่อระยะเวลาเช่าได้อีกมีกำหนดไม่เกิน ๕๐ ปี

กรณีได้ BOI พ.ร.บ.ส่งเสริมการลงทุน พ.ศ. ๒๕๒๐ ให้นำการลงทุนสามารถถือกรรมสิทธิ์ที่ดิน เพื่อประกอบกิจการที่ได้รับการส่งเสริมฯ ตามจำนวนที่คณะกรรมการส่งเสริมการลงทุนกำหนด โดยหากเลิกหรือโอนกิจการให้ผู้อื่น ผู้ได้รับการส่งเสริมฯ ต้องจำหน่ายที่ดินภายใน ๑ ปี นับตั้งแต่วันที่เลิก หรือโอนกิจการ

แรงงานต่างด้าว

การสร้างโรงงานอุตสาหกรรมและสถานประกอบการอื่น ๆ เขตเศรษฐกิจพิเศษจะต้องอาศัยแรงงาน ทั้งแรงงานไทยและต่างชาติ จึงได้ให้การสนับสนุนผู้ประกอบการด้านแรงงานโดย

- อนุญาตให้แรงงานต่างด้าวเดินทางเข้ามาทำงานแบบไป-กลับ หรือไม่เกิน ๗ วัน
- มีการฝึกอบรมแรงงานไทยและแรงงานต่างด้าว

ศูนย์บริการเบ็ดเสร็จ (One Stop Service–OSS)

- ศูนย์บริการเบ็ดเสร็จด้านการลงทุน พิจารณานุมัติภายใน ๔๐ วัน
- ศูนย์บริการเบ็ดเสร็จด้านแรงงาน สาธารณสุข และการตรวจคนเข้าเมืองพิจารณานุมัติภายใน ๑ วัน

โครงสร้างพื้นฐาน

รัฐบาลจัดสรรงบประมาณการลงทุนพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานและด้านบุคลากร ตลอดจนสาธารณูปโภค ในปี ๒๕๕๘-๒๕๕๙ ในพื้นที่เป้าหมายเขตเศรษฐกิจระยะแรก ทั้ง ๕ พื้นที่ ๖ ด้าน วงเงิน ๑๐,๐๐๐ ล้านบาท (ตารางที่ ๒)

ตารางที่ ๒ งบประมาณพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานและด้านศุลกากรระยะเร่งด่วน ปี ๒๕๕๘-๒๕๕๙

พื้นที่ชายแดน	วงเงินปี ๒๕๕๘-๒๕๕๙ (ล้านบาท)				
	คมนาคม (ถนน สะพาน รถไฟ ท่าเรือ ท่าอากาศยาน)	ศุลกากร และด่านชายแดน	นิคม อุตสาหกรรม	สาธารณูปโภค (ไฟฟ้า ประปา ชลประทาน)	รวม
ตาก	๒,๐๕๒	๓๖๘	๑๕	๑,๒๖๐	๓,๖๙๕
สระแก้ว	๖๑๖	๖๘๘	๑๕	๗๙๓	๒,๑๑๒
ตราด	๒๐๗	๑๔๗	๑๕	๑๒๖	๔๙๕
มุกดาหาร	๘๐๖	๑๐๐	๑๕	๙๖๘	๑,๘๘๙
สงขลา (สะเดาและ ปาดังเบซาร์)	๑๐	๑,๔๓๖	๑๕	๗๙๑	๒,๒๕๒
รวม	๓,๖๙๑	๒,๗๓๙	๗๕	๓,๙๓๘	๑๐,๔๔๓

หมายเหตุ : ตัวเลขการลงทุนเบื้องต้น

ที่มา : สำนักงานคณะกรรมการนโยบายเขตเศรษฐกิจพิเศษ

โครงสร้างการบริหาร ประกอบด้วย

๑. คณะกรรมการนโยบายเขตพัฒนาเศรษฐกิจพิเศษ (กนพ.) (นายกรัฐมนตรีเป็นประธาน) มีสำนักงานเลขานุการ กนพ. เป็นสำนักงานประสานงาน

๒. คณะอนุกรรมการ ๔ ชุด

๒.๑ คณะอนุกรรมการด้านสิทธิประโยชน์ขอบเขตพื้นที่ และศูนย์บริการเบ็ดเสร็จด้านการลงทุน

๒.๒ คณะอนุกรรมการศูนย์บริการเบ็ดเสร็จด้านแรงงาน การสาธารณสุข และความมั่นคง

๒.๓ คณะอนุกรรมการฝ่ายโครงสร้างพื้นฐานและด้านศุลกากร

๒.๔ คณะอนุกรรมการด้านการจัดหาที่ดิน

การจัดตั้งเขตเศรษฐกิจพิเศษในระยะต่อไป

นายมนชล สุตประเสริฐ อธิบดีกรมโยธาธิการและผังเมือง เปิดเผยต่อประชาชาติธุรกิจว่า การจัดตั้งเขตเศรษฐกิจพิเศษในระยะต่อไป จะครอบคลุม ๕ จังหวัด มี ๗ เขตเศรษฐกิจพิเศษ ดังนี้

๑. จังหวัดกาญจนบุรี ๑ อำเภอ ๑ เขตเศรษฐกิจพิเศษ
 - (๑) อำเภอเมืองฯ ตำบลแก่งเสี้ยน อยู่ในพื้นที่ระหว่างหมู่บ้านหนองสองตอน กับหมู่บ้านหนองจอก เนื้อที่ ๒,๐๐๐ ไร่
 ๒. จังหวัดเชียงราย ๓ อำเภอ ๓ เขตเศรษฐกิจพิเศษ
 - (๑) อำเภอเชียงของ ตำบลสถาน อยู่ติดกับถนนเชื่อมกับสะพานมิตรภาพแห่งที่ ๔ เชียงของ-ห้วยทราย พื้นที่ ๕๐๐ ไร่
 - (๒) อำเภอเชียงแสน ตำบลบ้านแซว บริเวณท่าเรือเชียงแสนแห่งที่ ๒ ติดแม่น้ำโขง และถนนสาย ๑๑๒๙ พื้นที่ ๗๕๒ ไร่
 - (๓) อำเภอแม่สาย พื้นที่ที่เหลือจากภูเขา บริเวณด้านตะวันออกของเมืองพื้นที่ ๕๐๐ ไร่
 ๓. จังหวัดหนองคาย พื้นที่ตอนใต้ของอำเภอเมืองฯ เชื่อมต่อกับอำเภอสระใคร พื้นที่ ๓,๓๐๐ ไร่
 ๔. จังหวัดนครพนม ตั้งอยู่บริเวณบ้านสำราญเหนือ ตำบลอาจสามารถ อำเภอเมืองฯ ใกล้ด่านชายแดนนครพนม ติดถนนสาย ๒๑๒ พื้นที่ ๒,๒๐๐ ไร่
 ๕. จังหวัดนราธิวาส ตั้งอยู่ที่ตำบลนาค อำเภอตากใบ อยู่บนถนนสาย ๔๐๕๗ ห่างจากอำเภอตากใบ ๑๕ กิโลเมตร พื้นที่ ๒,๕๐๐ ไร่
- (ประชาชาติธุรกิจ www.prachachat.net ๑๗/๔/๒๕๕๘)

รูปแบบของเขตเศรษฐกิจพิเศษในความฝันของคนไทย

เขตเศรษฐกิจพิเศษ เป็นเรื่องใหม่สำหรับคนไทยและยังไม่เคยมีการจัดตั้งขึ้นมาก่อนในประเทศไทย เมื่อรัฐบาลไทยประกาศจัดตั้งเขตเศรษฐกิจพิเศษขึ้นใน ๕ จังหวัดชายแดน ได้แก่ จังหวัดตาก จังหวัดมุกดาหาร จังหวัดสระแก้ว จังหวัดตราด และจังหวัดสงขลา พร้อมทั้งอนุมัติแรงงานการจัดสรรงบประมาณในการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานด้านคมนาคม (ถนน สะพาน รถไฟ ท่าเรืออากาศยาน) ศุลกากรและด่านชายแดน นิคมอุตสาหกรรม และสาธารณูปโภค (ไฟฟ้า ประปา ชลประทาน) รวม ๑๐,๔๔๓ ล้านบาท ให้แก่จังหวัดเขตเศรษฐกิจพิเศษทั้ง ๕ จังหวัด ได้สร้างความตื่นตัวและความฝันให้แก่ประชาชนใน ๕ จังหวัดชายแดนที่ได้รับการจัดตั้งเป็นเขตเศรษฐกิจพิเศษ และประชาชนในอีก ๕ จังหวัด ได้แก่ จังหวัดกาญจนบุรี จังหวัดเชียงราย จังหวัดหนองคาย จังหวัดนครพนม และจังหวัดนราธิวาส ที่จะได้รับการจัดตั้งเป็นเขตเศรษฐกิจพิเศษในระยะที่ ๒ ต่อไป

ภาครัฐบาลคาดหวังว่าเขตเศรษฐกิจพิเศษจะช่วยส่งเสริมการลงทุนในประเทศจากสิทธิประโยชน์ต่าง ๆ ที่ให้นักลงทุน ทั้งคนไทยและชาวต่างประเทศจะดึงดูดให้นักลงทุนจำนวนมาก ทั้งคนไทย

และชาวต่างประเทศพากันเข้ามาลงทุนในเขตเศรษฐกิจพิเศษที่จัดตั้งขึ้น ซึ่งจะช่วยกระตุ้นเศรษฐกิจของประเทศไทยให้ฟื้นตัว

เขตเศรษฐกิจพิเศษจะช่วยส่งเสริมการส่งออกให้แก่ประเทศไทยเพราะรัฐช่วยลดต้นทุนในการประกอบการต่าง ๆ และมีการนำวัตถุดิบและแรงงานที่มีต้นทุนต่ำจากประเทศเพื่อนบ้านเข้ามาใช้ในการผลิต อีกทั้งจะส่งเสริมให้มีการนำเทคโนโลยีใหม่ ๆ จากต่างประเทศเข้ามา ทำให้คนไทยได้มีโอกาสเรียนรู้อุปกรณ์เทคโนโลยีใหม่ ๆ จากนักลงทุนต่างประเทศ และเขตเศรษฐกิจพิเศษจะเป็นศูนย์กลางการกระจายสินค้าจากประเทศไทยและประเทศอื่น ๆ ไปสู่ประเทศอื่น ๆ ในภูมิภาคและประเทศนอกภูมิภาคอาเซียน ที่สำคัญก็คือเขตเศรษฐกิจพิเศษจะก่อให้เกิดการจ้างงานทั้งแก่คนไทยและคนในประเทศเพื่อนบ้านจากการเดินทางเข้ามาทำงานในโรงงานอุตสาหกรรมและสถานประกอบการต่าง ๆ ที่ตั้งขึ้นในเขตเศรษฐกิจพิเศษ

ในขณะที่ภาคเอกชนและภาคประชาชนในทั้ง ๕ จังหวัด ได้คาดหวังว่าเขตเศรษฐกิจพิเศษจะทำให้จังหวัดมีความเจริญก้าวหน้าทันสมัย มีโรงแรมที่ทันสมัยและสถานบริการด้านการบันเทิงและการพักผ่อนหย่อนใจ มีสวนสนุก โรงภาพยนตร์ มีสวนสาธารณะ สำหรับนักท่องเที่ยว นักลงทุน ช่างฝีมือทั้งคนไทยและคนต่างชาติ ในตัวเมืองเต็มไปด้วยศูนย์การค้าขนาดใหญ่ มีร้านค้า มีสถานีรถไฟ ท่าอากาศยาน ท่าเรือ ทั้งมหาวิทยาลัยนานาชาติ โรงเรียนนานาชาติ หมู่บ้านจัดสรรขนาดใหญ่ โรงพยาบาลที่ทันสมัย และศูนย์กลางการคมนาคมขนส่ง ในขณะที่ในเขตนิคมอุตสาหกรรมและเขตปลอดอากรที่ตั้งขึ้นในเขตเศรษฐกิจพิเศษจะเต็มไปด้วยโรงงานอุตสาหกรรม ธนาคาร และสถาบันการเงินที่ให้ความสะดวกแก่นักลงทุน และแรงงานฝีมือ และแรงงานไร้ฝีมือทั้งคนไทยและคนต่างชาติ มีศูนย์ราชการที่ทันสมัย ข้าราชการและเจ้าหน้าที่ทำงานอย่างมีประสิทธิภาพ มีบริการแบบเบ็ดเสร็จ ณ จุดเดียว อำนวยความสะดวกให้แก่ นักลงทุนและประชาชนทั่วไป ที่ดินจะมีราคาสูงขึ้น ทำให้เกษตรกรที่เป็นเจ้าของที่ดินมีรายได้เพิ่มขึ้นจากการขายที่ดินให้แก่นักลงทุนสร้างโรงงานอุตสาหกรรม ศูนย์การค้า โรงแรมหรือหมู่บ้านจัดสรรขนาดใหญ่ หรือผลิตวัตถุดิบทั้งสินค้าเกษตรและสินค้าประมงส่งขายโรงงานแปรรูปสินค้าเกษตรหรือสินค้าประมงที่ตั้งขึ้นมาในเขตเศรษฐกิจพิเศษ ประชาชนในจังหวัดได้รับการจ้างงานในโรงงานอุตสาหกรรม โรงแรม ร้านค้า ธนาคาร สถาบันการเงิน และสถานประกอบการต่าง ๆ ที่ตั้งขึ้นมาใหม่

รูปแบบของเขตเศรษฐกิจที่คนไทยฝันถึงนั้น เขตเศรษฐกิจพิเศษอาจจะเหมือนเขตปกครองพิเศษ เช่น จีน และเขตปกครองพิเศษฮ่องกงของสาธารณรัฐประชาชนจีน ซึ่งมีความทันสมัยและมีสิ่งอำนวยความสะดวกมากมายสำหรับนักลงทุน นักท่องเที่ยวต่างชาติและชาวจีน สำหรับเขตเศรษฐกิจพิเศษในภูมิภาคอาเซียนด้วยตนเองที่ได้รับการกล่าวขานถึงมากที่สุดในขณะนี้ ได้แก่ เขตเศรษฐกิจพิเศษอิสกันดาร์ (Iskandar Malaysia Special Economic Zone) ซึ่งคนไทยต่างใฝ่ฝันจะให้เขตเศรษฐกิจพิเศษของไทยมีรูปแบบคล้ายคลึง

ความฝันของคนไทยอาจไม่เป็นจริงสมบูรณ์

ความฝันของคนไทยที่จะให้เขตเศรษฐกิจพิเศษที่รัฐบาลไทยทำขึ้นใน ๕ จังหวัดชายแดน มีการพัฒนาและรูปแบบคล้ายคลึงกับเขตปกครองพิเศษเงินของสาธารณรัฐประชาชนจีน หรือเขตเศรษฐกิจพิเศษฮีสกัันดาร์ของประเทศมาเลเซีย อาจไม่เป็นจริงสมบูรณ์ร้อยเปอร์เซ็นต์

สิ่งที่คาดว่าจะเกิดขึ้นอย่างแน่นอน เมื่อรัฐบาลได้ทุ่มเทงบประมาณจำนวน ๑๐,๔๔๓ ล้านบาท ลงไปในจังหวัดตาก สระแก้ว ตราด มุกดาหาร และสงขลา (สะเดาและปาดังเบซาร์) เพื่อพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน ศุลกากร และด่านชายแดน จะทำให้เกิดการลงทุนก่อสร้าง ถนน สะพาน สถานีรถไฟ และเส้นทางรถไฟ สถานีรถขนส่ง ท่าเรือและท่าอากาศยาน ระบบสาธารณูปโภค ไฟฟ้า น้ำประปา ระบบการชลประทาน นิคมอุตสาหกรรม ด้านศุลกากรและด่านชายแดน ขึ้นในจังหวัดเหล่านี้ จะทำให้ประชาชนส่วนหนึ่งมีงานทำเพิ่มขึ้น ประชาชนส่วนใหญ่มีความสะดวกสบายมากขึ้น จากการมีระบบการคมนาคมขนส่งและการสื่อสารที่ดีขึ้นกว่าเดิม จะมีคนต่างถิ่นเดินทางเข้ามาในจังหวัดชายแดนเหล่านี้มากขึ้น ทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ ซึ่งจะเข้ามาทั้งในฐานะนักท่องเที่ยว หรือนักลงทุน หรือแรงงานที่เข้ามาหางานรับจ้างทำในจังหวัด นักท่องเที่ยวชาวต่างประเทศส่วนหนึ่งจะเดินทางเข้ามาจากประเทศเพื่อนบ้านมาจังหวัดชายแดน เพื่อผ่านเข้ามา เพื่อท่องเที่ยวในประเทศไทยหรือเพื่อเดินทางต่อไปประเทศอื่นและส่วนหนึ่งจะเดินทางมาที่จังหวัดชายแดน เพื่อเดินทางต่อออกไปยังประเทศเพื่อนบ้าน แล้วอาจเดินทางย้อนกลับเข้ามาประเทศไทยใหม่อีก เพื่อเดินทางกลับประเทศของตนเอง

ในขณะที่คนไทยส่วนหนึ่งจะเดินทางเข้ามาเพื่อติดต่องานราชการหรืองานธุรกิจหรือจัดประชุมสัมมนาในจังหวัด คนไทยที่เป็นนักท่องเที่ยว ซึ่งแต่ก่อนเดินทางมายังจังหวัดชายแดน เพื่อไปท่องเที่ยวตามด่านชายแดนประเทศเพื่อนบ้าน เพื่อซื้อสินค้าชายแดนที่มีราคาถูก หรือเข้าไปพักผ่อนในบ่อนกาสิโนในประเทศเพื่อนบ้าน ซึ่งมีอยู่ตามชายแดนติดกับฝั่งไทย ทั้งที่จังหวัดตาก (อำเภอแม่สอด) จังหวัดเชียงราย (อำเภอเชียงแสน) จังหวัดมุกดาหาร (อำเภอเมืองฯ) จังหวัดตราด (อำเภอคลองใหญ่) และจังหวัดสระแก้ว (อำเภออรัญประเทศ) แต่เมื่อการคมนาคมขนส่งสะดวกขึ้น นักท่องเที่ยวชาวไทยก็จะเดินทางลึกลงเข้าไปท่องเที่ยวเข้าไปภายในประเทศเพื่อนบ้านมากขึ้น ในขณะที่แรงงานจากประเทศเพื่อนบ้าน ทั้ง สปป. ลาว กัมพูชา และเมียนมา จะเดินทางผ่านเข้ามาหางานทำในประเทศไทยได้มากขึ้น ส่วนคนไทยส่วนหนึ่งก็จะเดินทางไปหางานทำในประเทศมาเลเซียและสิงคโปร์ ซึ่งมีค่าจ้างสูงกว่าในประเทศไทยได้ง่ายขึ้น

การมีประชากรเพิ่มขึ้นในตัวเมืองจะทำให้มีการสร้างโรงแรมขนาดใหญ่ ศูนย์การประชุมขนาดใหญ่ ธนาคารและสถานบริการธุรกิจการเงิน ศูนย์การค้า ร้านค้าปลีกค้าส่งขนาดใหญ่ โรงเรียน โรงพยาบาล มหาวิทยาลัยระดับนานาชาติ ศูนย์ราชการ บ้านจัดสรร อพาร์ทเมนต์ คอนโดมิเนียม บ้านเช่า ตัวเมือง

มีความทันสมัยและมีขนาดใหญ่ขึ้น แต่การส่งเสริมการลงทุนเพื่อดึงดูดให้เม็ดเงินลงทุนชาวต่างประเทศจำนวนมากเดินทางเข้ามาลงทุนสร้างโรงงานอุตสาหกรรมในเขตเศรษฐกิจพิเศษต่าง ๆ ที่ตั้งขึ้นในจังหวัดต่าง ๆ นั้น จะเป็นการฝันที่เป็นจริงหรือไม่มันจะต้องขึ้นอยู่กับเงื่อนไขต่อไปนี้

๑. ภาวะเศรษฐกิจโลกอยู่ในภาวะเศรษฐกิจตกต่ำหรือขยายตัว

ถ้าช่วงเริ่มต้นของการเปิดเขตเศรษฐกิจพิเศษอยู่ในช่วงภาวะเศรษฐกิจโลกตกต่ำ ประเทศมหาอำนาจทางเศรษฐกิจที่เป็นนักลงทุนในประเทศต่าง ๆ เช่น สหรัฐอเมริกา สเปน เนเธอร์แลนด์ เยอรมนี ญี่ปุ่น จีน ออสเตรเลีย นิวซีแลนด์ สหรัฐอาหรับเอมิเรตส์ เลบานอน ซาอุดีอาระเบีย เป็นต้น มีภาวะเศรษฐกิจของประเทศซบเซา การส่งออกมีแนวโน้มตกต่ำลงกำลังใจของนักลงทุนในประเทศเหล่านี้ที่จะขยายการลงทุนเข้ามาในประเทศไทยก็จะลดลง

๒. การเปิดประชาคมเศรษฐกิจอาเซียน

กำหนดการเปิดประชาคมเศรษฐกิจอาเซียนได้มีการเลื่อนไปหนึ่งครั้งแล้ว จากเดิมวันที่ ๑ มกราคม ๒๕๕๘ ไปเป็นวันที่ ๓๑ ธันวาคม ๒๕๕๘ ในการประชุมสุดยอดผู้นำอาเซียน ณ กรุงเทพมหานคร ระหว่างวันที่ ๑๘-๒๐ พฤศจิกายน ๒๕๕๗ เนื่องจากมีปัญหาที่จะต้องจัดการอีกมากมาย รวมทั้งข้อตกลงและขั้นตอนต่าง ๆ อีกมากมายที่ประเทศต่าง ๆ ยังตกลงกันไม่ได้ อาทิ ประเด็นเรื่องการตรวจลงตรา ภาษีอากรสินค้า กฎระเบียบว่าด้วยการลงทุนระหว่างกัน ขณะเดียวกันถึงแม้จะมีการดำเนินการของประเทศต่าง ๆ ตามพิมพ์เขียวเพื่อจัดตั้งประชาคมเศรษฐกิจอาเซียนจะคืบหน้าไปพอสมควร กระนั้นผู้นำบางประเทศยังมีความวิตกกังวลถึงผลกระทบที่จะเกิดขึ้นตามมาหลังจากการเปิดประชาคมเศรษฐกิจอาเซียนแล้ว โดยเฉพาะอย่างยิ่งปัญหาที่มีลักษณะข้ามชาติต่าง ๆ เช่น ปัญหาการค้าชายแดน ปัญหาอาชญากรรม ปัญหายาเสพติด ปัญหาการค้ามนุษย์ อาเซียนจึงจำเป็นต้องเร่งส่งเสริมมาตรการเชิงนโยบายที่จำเป็นต่อการเปิดประชาคมอาเซียน ทั้งประเด็นเรื่องมาตรการกีดกันทางการค้า การติดต่อสื่อสารคมนาคม การพัฒนาวิสาหกิจขนาดกลางและขนาดย่อม ความคิดริเริ่มเกี่ยวกับบูรณาการอาเซียน ซึ่งถ้าหากยังไม่สามารถหาข้อตกลงมาตรการร่วมมือกันได้ ก็จะมีแนวโน้มที่จะต้องเลื่อนการเปิดประชาคมเศรษฐกิจอาเซียนออกไปอีก ซึ่งจะมีผลกระทบมากมายตามมาต่อมาเปิดเขตเศรษฐกิจพิเศษตามจังหวัดชายแดนของประเทศไทย

๓. การแข่งขันจากเขตเศรษฐกิจพิเศษของประเทศเพื่อนบ้าน

เขตเศรษฐกิจพิเศษอีอีซีกันดารของประเทศมาเลเซียประสบความสำเร็จในการดึงดูดนักลงทุนชาวต่างประเทศ เนื่องจากเขตเศรษฐกิจพิเศษตั้งอยู่ในรัฐยะโฮร์ทางตอนใต้ของประเทศมาเลเซีย ซึ่งอยู่ติดกับประเทศสิงคโปร์ ซึ่งมีรายได้สูงและกำลังมีการขยายตัวทางเศรษฐกิจ นักลงทุนภาคอุตสาหกรรม

วารสารราชบัณฑิตยสภา

ปีที่ ๔๐ ฉบับที่ ๓ ก.ค.-ก.ย. ๒๕๕๘

รองศาสตราจารย์ ดร.วราวุฒิ หิรัญรักษ์

๒๘๑

ชาวสิงคโปร์จำนวนมากจึงขยายการลงทุนเข้ามาตั้งโรงงานอุตสาหกรรมในเขตเศรษฐกิจพิเศษอีอีซีกันดารของมาเลเซีย จึงทำให้เขตเศรษฐกิจพิเศษมีการพัฒนาและเจริญเติบโตได้อย่างรวดเร็วและเป็นแรงดึงดูดใจให้นักลงทุนจากประเทศอื่น ๆ เข้ามาลงทุนเพิ่มขึ้นอีก แต่กรณีเขตเศรษฐกิจพิเศษของไทยส่วนใหญ่ ตั้งอยู่ในจังหวัดชายแดนที่ติดกับประเทศเพื่อนบ้านที่มีรายได้และการพัฒนาเศรษฐกิจอยู่ในระดับต่ำกว่าไทย ทั้งกรณีเขตเศรษฐกิจพิเศษตากอยู่ติดกับประเทศเมียนมา เขตเศรษฐกิจพิเศษสระแก้วและเขตเศรษฐกิจพิเศษตราดอยู่ติดกับประเทศกัมพูชา และเขตเศรษฐกิจพิเศษมุกดาหารอยู่ติดกับประเทศสปป. ลาว ซึ่งประเทศไทยไม่สามารถพึ่งพาอาศัยนักลงทุนจากประเทศเหล่านี้ได้เลย ในขณะที่เดียวกันประเทศเหล่านี้ก็มีการตั้งเขตเศรษฐกิจพิเศษขึ้นตามจังหวัดชายแดนที่ติดกับประเทศไทยด้านที่มีการตั้งเขตเศรษฐกิจพิเศษขึ้น และมีการให้สิทธิพิเศษทางการค้าและการลงทุนเช่นเดียวกับประเทศไทย เพื่อดึงดูดนักลงทุนจากต่างประเทศให้เข้าไปลงทุนในเขตเศรษฐกิจพิเศษของประเทศ จึงทำให้มีการแข่งขันกันในการหานักลงทุนชาวต่างประเทศและเงินลงทุน และการจัดท้าวัตถุดิบทั้งสินค้าเกษตร และสินค้าประมง แร่ธาตุและทรัพยากรธรรมชาติ รวมทั้งแรงงานที่มีราคาถูก เนื่องจากทุกประเทศต่างก็ส่งเสริมอุตสาหกรรมแปรรูปสินค้าเกษตรและประมง อุตสาหกรรมที่ใช้ทรัพยากรธรรมชาติ น้ำ ไม้ แร่ธาตุและดินที่มีอยู่ในภูมิภาค อุตสาหกรรมที่ใช้แรงงาน เช่น อุตสาหกรรมสิ่งทอ อุตสาหกรรมชิ้นส่วนคอมพิวเตอร์ อุตสาหกรรมไฟฟ้าและเครื่องใช้ไฟฟ้า อุตสาหกรรมชิ้นส่วนยานยนต์ ที่คล้าย ๆ กัน นอกจากนั้น เมื่อแข่งขันกันในเรื่องต้นทุนแรงงานต่ำ โรงงานอุตสาหกรรมของประเทศไทยก็จะเสียเปรียบเนื่องจากปัจจุบันโรงงานอุตสาหกรรมไทยก็ได้อาศัยแรงงานส่วนหนึ่งมาจากประเทศเพื่อนบ้านอยู่แล้ว ทั้งจากกัมพูชา สปป. ลาว และเมียนมา การแข่งขันกันจะทำให้ต้นทุนแรงงานของโรงงานอุตสาหกรรมของไทยมีต้นทุนที่สูงกว่า ในขณะที่เขตเศรษฐกิจพิเศษสงขลา (สะเดาปละปาดังเบซาร์) ซึ่งอยู่ติดกับประเทศมาเลเซีย ซึ่งมีรายได้สูงและมีการพัฒนาเศรษฐกิจสูง ก็ไม่อาจคาดหวังว่าจะดึงดูดนักลงทุนจากประเทศมาเลเซียเข้ามาได้ เพราะประเทศมาเลเซียเองก็มีการตั้งเขตเศรษฐกิจพิเศษติดชายแดนประเทศไทยและมีการส่งเสริมการลงทุนและให้สิทธิพิเศษในการลดหย่อนภาษีอากรเพื่อดึงดูดทั้งนักลงทุนมาเลเซียและนักลงทุนชาวต่างประเทศ เอาไว้ในเขตเศรษฐกิจพิเศษของตน

๔. การหวังพึ่งวัตถุดิบ สินค้าเกษตร สินค้าประมง แร่ธาตุ และทรัพยากรธรรมชาติต่าง ๆ ที่มีอยู่ในภูมิภาค

ทั้งภายในประเทศไทยและประเทศเพื่อนบ้าน เพื่อป้อนโรงงานอุตสาหกรรมในเขตเศรษฐกิจพิเศษของไทย จะพบปัญหาการแย่งชิงจากโรงงานอุตสาหกรรมในเขตเศรษฐกิจพิเศษของประเทศเพื่อนบ้าน

ในขณะที่ที่ดินในจังหวัดชายแดนของไทยก็มีราคาสูงขึ้นเมื่อรัฐบาลไทยประกาศให้เป็นเขตเศรษฐกิจพิเศษ แต่ในประเทศเพื่อนบ้าน รัฐบาลสามารถควบคุมราคาที่ดินในเขตเศรษฐกิจพิเศษได้ตามกฎหมาย

๕. มีปัญหาความขัดแย้งระหว่างแนวคิดในการพัฒนาเขตเศรษฐกิจพิเศษระหว่างภาคประชาชนในพื้นที่กับนโยบายของรัฐบาลกลาง

เช่นกรณีของจังหวัดตราดที่รัฐบาลกลางมุ่งส่งเสริมการลงทุนในภาคอุตสาหกรรมในเขตเศรษฐกิจพิเศษ แต่ภาคประชาชนในจังหวัดตราด ต้องการให้ส่งเสริมการท่องเที่ยว เนื่องจากมีแหล่งท่องเที่ยวตามธรรมชาติ ทะเล และภูเขาป่าไม้มาก ไม่ต้องการส่งเสริมอุตสาหกรรม เพราะจะก่อให้เกิดปัญหาสภาพแวดล้อมเสื่อมโทรม น้ำทะเลเน่าเสีย ควันพิษ จะทำให้เสียบรรยากาศในการท่องเที่ยว ซึ่งเป็นรายได้สำคัญของจังหวัดตราด นอกจากนี้ การมีรัฐบาลท้องถิ่นของจังหวัดกับรัฐบาลกลางที่มาจากต่างพรรคการเมืองกัน ก็จะเป็นสาเหตุให้การพัฒนาเขตเศรษฐกิจพิเศษในจังหวัดที่มีปัญหาในการบริหารและการพัฒนาได้ ดังเช่นที่เกิดขึ้นในกรุงเทพมหานคร เมื่อเกิดเหตุมหาอุทกภัยปี ๒๕๕๔ ที่รัฐบาลกลางและผู้บริหารกรุงเทพมหานครมาจากคนละพรรคการเมืองกัน

๖. ความไม่เชื่อมั่นในสถานการณ์ทางการเมืองภายในประเทศไทย

ทั้งปัญหาความไม่สงบเรียบร้อยที่เกิดขึ้นจากความขัดแย้งทางการเมืองภายในประเทศไทย ที่ผ่านมาและปัญหาการก่อความไม่สงบในจังหวัดชายแดนภาคใต้ จะทำให้นักลงทุนชาวต่างประเทศขาดความเชื่อมั่นในความปลอดภัย ไม่กล้าเสี่ยงที่จะเข้ามาลงทุนในประเทศไทย นอกจากนั้น ประเทศที่มีรัฐบาลที่ไม่ได้มาจากการเลือกตั้งจะถูกประเทศที่พัฒนาแล้ว ทั้งสหรัฐอเมริกาและกลุ่มประเทศสหภาพยุโรปตัดสิทธิพิเศษทางการค้าแก่สินค้าจากประเทศดังกล่าว ซึ่งจะทำให้สินค้าจากประเทศไทยมีความเสียเปรียบในการแข่งขันกับสินค้าจากประเทศเพื่อนบ้าน เนื่องจากประเทศไทยจะถูกตัดสิทธิพิเศษทางการค้าจากประเทศผู้ซื้อรายใหญ่ ๆ ในโลก จึงทำให้ต้นทุนสินค้าสูงกว่าราคาจึงแพงกว่า

ข้อเสนอแนะเพื่อให้ความผันเป็นความจริง

ทางออกที่จะทำให้ความผันของคนไทยเรื่องเขตเศรษฐกิจพิเศษ เพื่อประชาคมเศรษฐกิจอาเซียนเป็นความจริงได้ ได้แก่

๑. ประเทศไทยจะต้องใช้ความได้เปรียบด้านเงินทุนและเทคโนโลยีและการบริหารจัดการที่มีมากกว่าประเทศเพื่อนบ้านสร้างและพัฒนาเครือข่ายโครงสร้างพื้นฐานต่าง ๆ ทั้งสาธารณูปโภคและสาธารณูปการทั้งถนน รถไฟ ท่าเรือ สนามบิน ชลประทาน ไฟฟ้า น้ำประปา โทรศัพท์ การคมนาคมสื่อสาร

วารสารราชบัณฑิตยสภา
ปีที่ ๔๐ ฉบับที่ ๓ ก.ค.-ก.ย. ๒๕๕๘

รองศาสตราจารย์ ดร.วราวุฒิ หิรัญรักษ์

๒๘๓

การขนส่ง ระบบโลจิสติกส์ นิคมอุตสาหกรรม การบำบัดน้ำเสีย การกำจัดขยะ ทำให้มีโรงเรียนนานาชาติ มหาวิทยาลัยนานาชาติ โรงพยาบาลที่ทันสมัย สถานที่พักอาศัยทั้งบ้านจัดสรร อพาร์ทเมนต์ คอนโดมิเนียม สวนสาธารณะ ฯลฯ ทำให้มีความพร้อมและทันสมัยในเขตเศรษฐกิจพิเศษเพื่อดึงดูดใจนักลงทุนชาวต่างประเทศ

๒. มีการโฆษณาประชาสัมพันธ์และการออกตลาด (Road Show) อย่างเข้มข้นแนะนำเขตเศรษฐกิจพิเศษของไทยให้เป็นที่รู้จักในหมู่นักลงทุนทั่วโลก

๓. สิทธิพิเศษส่งเสริมการลงทุนต่าง ๆ ทั้งด้านสิทธิทางการเงิน การลดหย่อนภาษีรายได้นิติบุคคล อากาศเข้าและขาออก สิทธิในการครอบครองที่ดินและการพักอาศัยในประเทศไทยและ สิทธิด้านการจัดการแรงงานต่าง ๆ จะต้องมีความทันสมัย และดีกว่าหรือไม่ด้อยกว่าประเทศเพื่อนบ้าน

๔. การให้บริการต่าง ๆ ในการทำนิติกรรมสัญญาต่าง ๆ และในการติดต่อประสานงานต่าง ๆ ในขั้นตอนของการเริ่มต้นการลงทุนจะต้องสะดวก รวดเร็วประทับใจ เสียค่าใช้จ่ายต่ำ ไม่มีการเรียกร้อยค่าบริการพิเศษใด ๆ จากนักลงทุน

๕. มีการประสานความร่วมมือกันระหว่างภาคอุตสาหกรรมในเขตเศรษฐกิจพิเศษในประเทศเพื่อนบ้านใกล้เคียงในการเป็นห่วงโซ่การผลิต (Supply chain) ซึ่งกันและกัน แทนการแข่งขันกัน หรือแบ่งสัดส่วนการผลิตกันตามความถนัดของแต่ละเขตเศรษฐกิจพิเศษ

๖. มีการประสานความร่วมมือกันระหว่างรัฐบาลส่วนกลางกับองค์การบริหารส่วนท้องถิ่น และภาคเอกชนและภาคประชาชนในท้องถิ่นในการกำหนดนโยบายทิศทางการพัฒนาเศรษฐกิจของเขตเศรษฐกิจพิเศษ โดยกำหนดให้ทั้งองค์การบริหารส่วนท้องถิ่นจากระดับจังหวัด อำเภอ ตำบล สภาหอการค้า หน่วยงานตัวแทนทุกส่วนราชการ กระทรวงอุตสาหกรรม กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม กระทรวงพาณิชย์ กระทรวงคลัง กระทรวงการต่างประเทศ กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม สำนักงานส่งเสริมการลงทุน นิคมอุตสาหกรรม ตัวแทนภาคเอกชนและภาคประชาชนท้องถิ่นที่เกี่ยวข้อง เป็นต้น มีส่วนร่วมในการบริหารจัดการเขตเศรษฐกิจพิเศษ รูปแบบการบริหารเขตเศรษฐกิจพิเศษที่เป็นอิสระจากส่วนกลางที่มีส่วนร่วมจากทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องจะลดปัญหาความขัดแย้งในพื้นที่ลงได้

๗. รัฐบาลยังต้องส่งเสริมพัฒนาภาคเกษตรกรรม การปศุสัตว์ การประมง การพัฒนาและอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เพื่อใช้เป็นวัตถุดิบสำหรับโรงงานอุตสาหกรรมแปรรูป การเกษตร และอุตสาหกรรมที่ใช้น้ำ ไม้ ดิน หิน แร่ธาตุ ของภูมิภาคเป็นวัตถุดิบ แทนที่จะต้องรอพึ่งพาอาศัยวัตถุดิบจากประเทศเพื่อนบ้าน

๘. รัฐบาลส่งเสริมการลงทุนการพัฒนาด้านทรัพยากรมนุษย์ เพื่อสร้างผู้ประกอบการ แรงงานฝีมือและแรงงานทั่วไปที่มีคุณภาพ เพื่อทำให้มีแรงงานที่มีประสิทธิภาพและต้นทุนต่ำ บ่อนโรงงานอุตสาหกรรมได้อย่างพอเพียง ไม่ต้องอาศัยแรงงานจากประเทศเพื่อนบ้าน

๙. รัฐบาลจะต้องจัดให้มีการเลือกตั้งทั่วประเทศโดยเร็วที่สุด เพื่อให้ประเทศไทยมีการปกครองในระบอบประชาธิปไตยที่สมบูรณ์ เพื่อสร้างความเชื่อมั่นและศรัทธาจากนักลงทุนกลุ่มชาวต่างประเทศ ซึ่งจะทำให้ประเทศที่พัฒนาแล้วรายใหญ่ ๆ ทั้งสหรัฐอเมริกาและสหภาพยุโรป ยกเลิกการตัดสิทธิพิเศษทางการค้าแก่อินค้าจากประเทศไทย.

บรรณานุกรม

สำนักโฆษก ทำเนียบรัฐบาล ข่าวทำเนียบรัฐบาล วันที่ ๑๙ มกราคม ๒๕๕๘.

สำนักงานคณะกรรมการนโยบายเขตเศรษฐกิจพิเศษ.

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ

- เขตเศรษฐกิจพิเศษในประเทศไทย วันที่ ๒๐ มกราคม ๒๕๕๘
- การพัฒนาเขตเศรษฐกิจพิเศษของไทย วันที่ ๑๐ เมษายน ๒๕๕๘

สำนักยุทธศาสตร์และการวางแผนพัฒนาพื้นที่.

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ.

รายงานการศึกษาดูงานการบริหารจัดการเขตเศรษฐกิจพิเศษอิสกันดาร์ ประเทศมาเลเซีย และการวางแผนผังเมืองประเทศสิงคโปร์ ระหว่างวันที่ ๒๖-๒๘ มีนาคม ๒๕๕๗.

ประชาชาติธุรกิจ ข่าวนายมณฑล สุดประเสริฐ อธิบดีกรมโยธาธิการและผังเมืองเปิดเผยต่อประชาชาติธุรกิจ ว่าการจัดตั้งเขตเศรษฐกิจพิเศษระยะต่อไป จะครอบคลุม ๕ จังหวัดมี ๗ เขตเศรษฐกิจพิเศษ ค้นจาก www.prachachat.net. ๑๗/๔/๒๕๕๘.

ข้อมูลเขตเศรษฐกิจพิเศษเมียนมา ค้นจาก www.google.co.th/search?g=1=twm&revid=2068061323.

ข้อมูลเขตเศรษฐกิจพิเศษ สปป. ลาว ค้นจาก www.google.co.th/?gws_rd=s...tลาว&revid=1750626797.

วารสารราชบัณฑิตยสภา

ปีที่ ๔๐ ฉบับที่ ๓ ก.ค.-ก.ย. ๒๕๕๘

รองศาสตราจารย์ ดร.วรวิมล หิรัญรักษ์

๒๘๕

ข้อมูลเขตเศรษฐกิจพิเศษ ราชอาณาจักรกัมพูชา ค้นจาก www.google.co.th/?gws_rd=ss/#g=เขตเศรษฐกิจพิเศษกัมพูชา.

ข้อมูลเขตเศรษฐกิจพิเศษ มาเลเซีย ค้นจาก www.google.co.th/?gws_rd=s..g=เขตเศรษฐกิจพิเศษมาเลเซีย.

TRIS Acoademy of Managment ประกาศเลื่อนกำหนดการเปิดประชาคมเศรษฐกิจอาเซียนออกไปอีก ๑ ปี ค้นจาก tam.tris.co.th/newarticles/71-info 211112.hotrnail.

Abstract Thailand's dream of a special economic zones for Asean Economic Community

Vorawoot Hirunruk

Associate Fellow of the Academy of Moral and Political Sciences,

The Royal Society of Thailand.

Thailand has set special economic zones in six areas, in the first phase, in Tak Province, Trat Province, Mukdahan Province, Songkhla Province and Nong Khai Province. The government aims to promote economic development and investment in special economic zones to keep pace with the opening of the ASEAN Economic Community to be held in late 2558. However, the big investment support of the Government of Thailand to attract foreign industrial investors to invest in special economic zones set up in various provinces, is a dream or not, depends on,

1. The global economy is in recession or expansion.
2. Opening of the ASEAN Community
3. Competition from special economic zones of neighboring countries.
4. Dependence on raw materials, agricultural products, fisheries, minerals and other natural resources available in the region.
5. The conflict between the idea of developing special economic zone between the local people and the central government policy.

Suggestions of solution that will make dreams come true include providing more government budgets for the development of network infrastructure and offer more preferential financial and tax incentives than neighboring countries, promotion and aggressive marketing, One Stop Services, promotion of human resources development, agriculture, livestock, fisheries, conservation of natural resources and the environment, to provide raw materials for factories set up in special economic zones. Finally the government should set up general election to build confidence among foreign investors.

Keywords: Special Economic Zones, Investment and financial preferential benefits., Tax incentives, Rented Land for Foreigners, Foreign Workers, One-Stop Services Center, Basic Infrastructure Investment.

วารสารราชบัณฑิตยสภา

ปีที่ ๔๐ ฉบับที่ ๓ ก.ค.-ก.ย. ๒๕๕๘

ปฏิรูปครูศึกษาไทย : ลอง “พยายามใหม่” ดูอีกที*

ศาสตราจารย์กิตติคุณ ดร.ไพฑูรย์ สินลารัตน์

ภาควิชาสังคมศาสตร์และการเมือง

ราชบัณฑิตยสภา

บทคัดย่อ

ในบทความนี้ผู้เขียนได้กล่าวถึงการปฏิรูปครูศึกษาของไทยว่ามีการปฏิรูปกันมาตลอดแต่ไม่ค่อยได้ผลมากนัก ผู้เขียนเสนอว่าต้องลองพยายามปฏิรูปอีกครั้งหนึ่ง ซึ่งจะมีโอกาสประสบความสำเร็จมากขึ้นเพราะสภาพแวดล้อมปัจจุบันเอื้อต่อการปฏิรูปมากขึ้น ผู้เขียนยังได้เสนอแนวทางในการปฏิรูป ๗ ประการด้วยกันคือ (๑) โครงการครูทายาท : เพื่อคัดเลือกคนเก่งเข้าเรียนครู (๒) เฉพาะปริญญาเอกเท่านั้น : เพื่อสร้างสถาบันครูศึกษาที่เข้มแข็ง (๓) ๓๐ ยังแจ๋ว : จัดชั้นเรียนไม่เกิน ๓๐ คน (๔) โครงการเปิดปากศิษย์ปิดปากครู : ยกเลิกการสอนแบบบรรยาย (๕) ดวงดาวเป็นเป้าหมาย : กำหนดเกณฑ์มาตรฐานวิชาชีพให้ครูเพิ่มคุณภาพ (๖) ต้มยำกุ้งโมเดล : การวิจัยที่สอดคล้องกับสังคมไทย และ (๗) ไม่สนแม้กระทั่งรัฐมนตรี : ครูต้องทุ่มเทให้กับผู้เรียนอย่างเต็มที่และเต็มเวลา มีรายละเอียดของข้อเสนอและข้อวิพากษ์วิจารณ์ประกอบตัวอย่างเพียงพอ

คำสำคัญ: ครูศึกษาไทย, การปฏิรูปครูศึกษา, ครูทายาท, ต้มยำกุ้งโมเดล, เปิดปากศิษย์ปิดปากครู, การอุทิศตนของครู

ในบทความนี้ผู้เขียนจะขอแบ่งเรื่องที่จะเสนอเป็น ๗ ส่วนหลักคือ ส่วนที่ ๑ พูดถึงภาพลักษณ์หรือลักษณะของวิชาชีพครูในประเทศไทยที่กำลังเปลี่ยน ในส่วนที่ ๒ จะพูดถึงปัญหาและสาเหตุของวิชาชีพครูในประเทศไทยที่เชื่อมโยงกับส่วนที่ ๑ ส่วนที่ ๓ โอกาสในการปฏิรูปมีมากขึ้นกว่าในอดีต ส่วนที่ ๔ เป็นเรื่องที่เสนอให้ลองพยายามใหม่ดูอีกที ส่วนที่ ๕ เป็นแนวปฏิบัติเป็นตัวอย่างบางประการ ส่วนที่ ๖ เริ่มจากบันได ๓ ขั้น และส่วนที่ ๗ ส่วนสุดท้ายจะเป็นข้อสรุปและข้อฝากกับเพื่อนสมาชิกในวิชาชีพเดียวกันและวิชาชีพอื่นที่สนใจ

เดิมผู้เขียนตั้งใจว่าจะเสนอให้ผู้สนใจได้ลอง “คิดใหม่” เกี่ยวกับวิชาชีพครูจากประสบการณ์ของผู้เขียน แต่เมื่อได้ลองประมวลสิ่งที่อยากจะให้ท่านผู้อ่านได้คิดใหม่ดูแล้วก็พบว่าที่เราคิดว่าเป็น

* ปรับปรุงจากรายงานที่เสนอในการประชุมสำนักธรรมศาสตร์และการเมือง ราชบัณฑิตยสภา เมื่อวันที่ ๑๗ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๕๘

“ความคิดใหม่” นั้นแท้ที่จริงแล้วมีหลายส่วนเป็นความคิดแรกเริ่มที่คิดกันมาแล้วหรือเป็นความคิดเก่าที่ยังไม่สมบูรณ์ ที่ยังไม่ได้ทำ หรือทำแล้วเลิกไป โดยเหตุนี้ผู้เขียนจึงได้เสนอในลักษณะของการ “ลองพยายาม” ทำใหม่ดูอีกที โดยข้อเสนอเป็นแนวคิดและการดำเนินการที่เกิดจากประสบการณ์ของผู้เขียนที่อยู่ในวงวิชาชีพครูมาไม่น้อยกว่า ๔๐ ปี เป็นหลักสำคัญ

ส่วนที่ ๑ ภาพลักษณ์วิชาชีพครูที่กำลังเปลี่ยนไป

ภาพลักษณ์วิชาชีพครูที่เปลี่ยนไป
๑. จากวิชาชีพ “แข็ง” เป็นวิชาชีพ “อ่อน”
๒. จากวิชาชีพที่คนอื่นเองอย่างครูเป็นวิชาชีพที่ครูชอบเอาอย่างคนอื่น
๓. จากวิชาชีพที่คนอื่นอ้างทฤษฎีของครูเป็นวิชาชีพที่ครูชอบอ้างทฤษฎีของคนอื่น
๔. จากวิชาชีพแนวก้าวหน้าเป็นวิชาชีพอนุรักษ์นิยม
๕. จากวิชาชีพที่พูดพอดีเป็นวิชาชีพชอบพูด
๖. จากวิชาชีพที่เป็นผู้นำทางความคิดเป็นอาชีพเงียบเฉย
๗. จากวิชาชีพที่มีพลังอำนาจเป็นวิชาชีพที่ไร้พลังอำนาจ

ภาพประกอบ ๑

๑. เป็นวิชาชีพ “อ่อน” (Soft Profession) จากอดีตที่วิชาชีพครูเป็นวิชาชีพที่ “แข็ง” คือ ครูมีจิตใจที่เข้มแข็ง มีอุดมคติ อุดมการณ์ที่กล้าแข็งไม่เกรงกลัวต่อสิ่งต่าง ๆ ตลอดจนจนอำนาจฝ่ายต่ำ และครูก็จะภูมิใจในความเข้มแข็งของตนเอง แต่วิชาชีพครูหรือวิชาชีพสอนในปัจจุบันมักถูกมองว่าไม่ใช่วิชาชีพที่เข้มแข็งอีกต่อไป คนในวิชาชีพก็ค่อนข้างอ่อน พุดง่าย ๆ ระบบวิชาชีพก็อ่อน ไม่ค่อยต่อสู้มาก เข้าเรียนได้ง่าย เวลาเรียนก็เรียนง่าย จบง่ายตามไปด้วย จึงมีคนเรียนมาก คนมาเรียนก็มักเป็นคนที่ไม่เข้าอะไรที่ได้ไม่ได้แล้ว (แต่ปัจจุบันก็เริ่มมีแนวโน้มเปลี่ยนแปลงบ้างแล้ว ดูข้อมูลในภาคผนวก) ผู้เขียนเชื่อว่า จะยังมีตัวอย่างของประเทศอื่นด้วย แม้ประเทศสิงคโปร์และมาเลเซียเองเมื่อก่อนหน้านี้ก็พบปัญหาเดียวกัน

วิชาชีพครูของไทยจำเป็นต้องรักษาความเข้มแข็งอันนี้ไว้ให้ได้เพื่อวิชาชีพจะได้มีคุณค่าต่อสังคม และคงเอกลักษณ์ได้ตลอดไป

๒. เป็นวิชาชีพที่ชอบเอาอย่างคนอื่น (Imitative Profession) จากวิชาชีพที่คนเอาอย่าง คนเห็นว่ารูปแบบชีวิตที่ดีงามของเรา คนก็จะเอาอย่างเป็นแต่ชีวิตครู ในปัจจุบันคนจะไม่เอาอย่าง

อีกต่อไป แต่ในปัจจุบันในวิชาชีพครูเราจะมีทฤษฎีใหม่ ๆ วิธีการใหม่ ๆ หรือรูปแบบใหม่เหมือนเดิมแต่เป็นแนวคิดและวิธีการที่ครูมักมาจากต่างประเทศโดยเฉพาะจากตะวันตก เราจึงมักจะเอาอย่างของเขามาพูดมาบอก มาสอนนักเรียนของเรา มาบอกกับเพื่อนครูของเรา ผู้เขียนคิดว่ามีอยู่หลายประเทศทีเดียว ในอาเซียนของเราที่ชอบเอาอย่าง ตัวอย่างที่ชัดเจนของไทยคือเรื่อง Flip Classroom, Backward Design เป็นต้น

วิถีชีวิตของวิชาชีพครูจำเป็นจะต้องมีพื้นฐานวิญญูณของการเป็นผู้มีบทบาทในการนำวิชาการ ความรู้มาสู่สังคมให้ได้เหมือนเดิม อาจเป็นความรู้จากต่างประเทศก็ได้ แต่ต้องมีความสมดุลด้วยความรู้แบบไทยเราด้วย

๓. เป็นวิชาชีพที่ชอบอ้างทฤษฎี (Referable Profession) สืบเนื่องจากข้อที่ ๒ ในอดีตครูจะเป็นผู้นำ เป็นผู้ชี้แนะ เป็นผู้อธิบายว่าจะอะไรผิดอะไรถูกและครูจะอธิบายด้วยเหตุผล หลักการ ทฤษฎีต่าง ๆ เพราะครูจะศึกษาหาความรู้มา ครูเป็นอาชีพที่ต่อต่อวิชาการความรู้จากทุกมุมโลกมาสู่ชั้นเรียนพร้อมคำแนะนำ แต่ในปัจจุบันมีคำวิจารณ์วิชาชีพครูในประเทศที่กำลังพัฒนาโดยทั่ว ๆ ไปโดยเฉพาะประเทศไทยว่าชอบอ้างแต่ตำรา อ้างแต่แนวคิด อ้างแต่ทฤษฎี ว่าทฤษฎีเป็นอย่างนั้นอย่างนี้หลายครั้งก็เอาทฤษฎีทางการศึกษาไปให้คนอื่นใช้อ้าง และมักอ้างแต่ทฤษฎีตะวันตก ในทางปฏิบัติจริงไม่ได้ทำตามทฤษฎีที่ว่าเท่าใดจึงมักมีคำพูดว่า “ทำตามที่ครูพูดอย่าทำตามที่ครูทำ” อยู่เสมอ

ครูต้องเป็นผู้นำของความคิดให้ได้อีกครั้งหนึ่ง เป็นผู้อธิบายทฤษฎี เหตุผล และแนวปฏิบัติให้แก่ชุมชน ครูต้องกลับมาทำหน้าที่นี้ให้ได้

๔. เป็นวิชาชีพอนุรักษนิยม (Conservative Profession) สืบเนื่องจากข้อที่ ๓ ครูแต่ละคนในอดีตนั้นเคยเป็นบุคคลที่ก้าวหน้าทันสมัยที่สุด เพราะครูเป็นเสมือนผู้ต่อกับความรู้ กับภายนอกชุมชนได้ดีที่สุด แต่ในปัจจุบันเราจะได้ยินเสมอว่าครูไทยไม่ชอบการเปลี่ยนแปลงและไม่ยอมรับอะไรใหม่ ๆ มักจะทำอะไรในรูปแบบเดิม ๆ เสมอ ข้อนี้ก็มีคำอธิบายในทางวิชาชีพได้ ทั้งนี้เพราะวิชาชีพครูเกี่ยวข้องกับชีวิตคน จึงเป็นไปโดยธรรมชาติที่ผู้เกี่ยวข้องจะระมัดระวังเป็นพิเศษก่อนที่จะรับแนวคิดใหม่

แม้ครูจะระมัดระวังสิ่งที่สอนให้เด็กต้องเป็นของดีจริงแต่ก็ไม่ควรปิดกั้นความคิดใหม่ ๆ ไม่ควรติดกับของเก่าจนเกินไปโดยไม่เปิดรับของใหม่เท่าที่ควร

๕. เป็นวิชาชีพชอบพูด (Talking Profession) ในอดีตครูจะพูดพุดดีไม่บ่นไม่ว่ามากนัก และจะมีบางท่านที่เราเรียกปากร้ายใจดีพวกนี้ก็พูดไม่มาก แต่ในปัจจุบันครูในประเทศไทยนั้นจะพูดมากในชั้นเรียนเพราะเชื่อว่าสิ่งที่ตัวเองรู้นั้นต้องเหมาะสมกว่าที่อื่น ๆ บทความหลายชิ้นในหลายประเทศค่อนข้างพูดตรงกันว่า การสอนของครูในอาเซียนยังเน้นการบอก เน้นการบรรยายอยู่อย่างมาก โดยเหตุนี้จึงนำไปสู่คุณลักษณะของเด็กไทยที่ไม่มีความสามารถทางการคิดหรือวิเคราะห์มากเท่าที่ควร

ทางเลือกในอนาคตของครูต้องใช้แนวคิด “เปิดปากศิษย์ปิดปากครู” เพื่อให้ผู้เรียนได้พูดแสดงความคิดเห็นมากขึ้น

๖. เป็นอาชีพเงียบเฉย (Silent Profession) แม้ในชื่อก่อนเราจะกล่าวว่าครูพูดมากในชั้นเรียน แต่นอกชั้นเรียนครูกลับเฉยซึ่งในอดีตครูไทยมีบทบาทในชุมชนมาก แต่ปัจจุบันบทบาทเหล่านี้ค่อยๆ ลดลงครูกลายเป็นวิชาชีพสอนเป็นวิชาชีพเงียบเฉย ซึ่งฟังดูแล้วอาจจะขัดแย้งกับชื่อที่ผ่านมา แต่โดยความเป็นจริงคือ ครูชอบพูดในชั้นเรียน แต่นอกชั้นเรียนหรือในสังคมครูจะเงียบเฉย ใครจะวิจารณ์ครูอย่างไร วิจารณ์การศึกษาอย่างไร ครูจะเงียบและเฉยอย่างเดียว ไม่ได้แย้ง โต้ตอบ หรือโต้เถียงแต่อย่างใด สังคมจึงมักจะว่าครูไม่รู้ ครูไม่สนใจสิ่งแวดล้อม แต่ตามจริงครูก็คิด ครูรู้สึก แต่ไม่พูด

ครูควรมีบทบาทในการโต้แย้ง แสดงบทบาทของตัวเองให้มากขึ้นในปัจจุบันเรามีอำนาจเหมือนเก่าจะทำให้บทบาทของครูจะเด่นและชัดเจนขึ้น

๗. เป็นวิชาชีพที่ไร้พลังอำนาจ (Powerless Profession) ซึ่งตรงข้ามกับอดีตที่ครูเป็นวิชาชีพที่ทรงพลังอำนาจสูงทั้งกับเด็ก ผู้ปกครอง รวมถึงชุมชนด้วย จะเห็นชัดทั้งในอดีตของไทยและของอาเซียนแต่ละประเทศ ครูมีพลังอำนาจสูง ถ้าครูพูดอะไร ชาวบ้านจะฟังและเชื่อ ครูบอกและสอนเด็กจะทำตาม แต่ในปัจจุบันสังคมจะให้ความสำคัญน้อย ตลอดจนเด็กเองไม่เชื่อฟังครูเท่าที่ควร

ครูต้องฟื้นฟูบทบาทกลับมาที่มีอำนาจเหมือนเก่าจะทำให้บทบาทของครูจะเด่นและชัดเจนขึ้น

ส่วนที่ ๒ ปัญหาและสาเหตุของวิชาชีพครูในประเทศไทย

ลักษณะหรือสถานะดังที่จะกล่าว อาจจะทำให้ได้ว่าเป็นปัญหาสำคัญของวิชาชีพครูในปัจจุบันอย่างมาก แต่ก็ยังไม่ได้มีการแก้ไข ในส่วนนี้ขอเสนอประเด็นเพื่อการอภิปรายเป็น ๗ ประเด็น คือ

ปัญหาในวิชาชีพครูของไทย
๑. คนเก่งไม่มาเป็นครู
๒. สถาบันครุศึกษาไม่เข้มแข็ง
๓. ครูไม่เป็นแบบอย่างที่ดี
๔. ครูบรรยายมากเกินไป
๕. การควบคุมดูแลมาตรฐานยังอ่อนแอ
๖. การวิจัยค้นคว้ามีน้อย
๗. ขาดอุดมคติ ความมุ่งมั่น และความสำนึก

๑. คนเก่งไม่มาเป็นครู ถ้าประเทศไทยเราต้องการให้ประเทศมีคนเก่งขึ้นเราต้องได้คนเก่งมาเป็นครู ถ้าอาเซียนเราต้องการให้ได้เด็กนักเรียนที่เก่งเพื่อเขาจะได้คนเก่งจบและไปเป็นคนของอาเซียนเพื่อเขาจะได้ไปพัฒนาอาเซียนของเราให้รุ่งโรจน์ควบคู่กับในประเทศไทยเช่นกัน อาเซียนเองเราต้องมีครูที่เก่ง “ดินสอที่ทุ้จะเขียนภาพให้สวยงามเป็นไปไม่ได้” หรือจะพูดให้คนเกลียดก็ได้ว่า “คนโง่จะสอนให้คนฉลาดได้อย่างไร” ผู้เขียนเชื่อว่าเป็นไปไม่ได้ ปัญหาที่ผู้เขียนยังเชื่อว่ายังมีในหลายประเทศ แม้สิงคโปร์และมาเลเซียจะมีปัญหานี้น้อยลงแต่เมื่อ ๑๐ ปีก่อนก็ยังมีปัญหาอยู่ในประเทศไทยนี้ชัดเจนมาก

๒. สถาบันครุศึกษาไม่เข้มแข็ง สถาบันครุศึกษา (Teacher Education Institution or Faculty of Education) จะเป็นด่านแรกและเป็นด่านสำคัญของวิชาชีพครูซึ่งมักจะถูกมองว่าเป็นสถาบันชั้นสองในมหาวิทยาลัยเมื่อเทียบกับคณะหลัก ๆ เช่น คณะวิศวกรรมศาสตร์ คณะบัญชี จึงทำให้วิชาชีพครูไม่เข้มแข็งและมีแนวโน้มจะเป็นสถาบันชั้นรองได้โดยง่าย ทั้งนี้เพราะคณะครุศาสตร์หรือศึกษาศาสตร์ไม่ได้ให้ความสำคัญกับการเป็นเลิศ การมีคุณภาพสูงอย่างมากพอ มักจะทำอะไรพอฟ่าน พอใช้ได้เพียงพอแล้ว วิธีนี้ทำให้สถาบันครุศึกษาไม่เข้มแข็ง

๓. ครูไม่เป็นแบบอย่างที่ดี ความเป็นอนุรักษ์นิยมในวิชาชีพทำให้รูปแบบการบริหารในระดับสถานศึกษารวมทั้งสถาบันผลิตครูยังมีลักษณะของอำนาจนิยมสูงอยู่ ครูไม่เป็นแบบอย่างที่ดีทั้งในด้านการสอนและการดำรงตน ระบบในวิชาชีพเองที่ส่งเสริมและสนับสนุนให้ครูมีอิสระเสรี คิดค้นนวัตกรรมใหม่ ๆ ได้อย่างจริงจังและเต็มที่ยังมีน้อย รูปแบบการสอนในสถาบันฝึกหัดครูที่จะเป็นแบบอย่างให้นักศึกษาคูรูก็น้อย เราจึงควรดูแลในส่วนนี้ให้เข้มข้นและจริงจังกว่าที่เป็นอยู่ปัจจุบัน

๔. ครูบรรยายมากเกินไป ลักษณะและธรรมชาติการสอนของครูยังมีลักษณะเฉื่อย เนือย (Passive) ไม่น่าตื่นเต้นสำหรับคนรุ่นใหม่ กระบวนการเรียนการสอนยังเป็นแบบเดิม ๆ ครูใช้เวลากับการบรรยายเป็นส่วนใหญ่ การพัฒนางานให้มีชีวิตชีวาในการสอนยังมีไม่มากนัก การบรรยายมีข้อจำกัดในตัวเองคือแม้อาจารย์ผู้สอนจะเตรียมการมาดีและแม้เด็กจะท่องได้ แต่ก็ยังคิดไม่เป็นอยู่นั่นเอง

๕. การควบคุมดูแลมาตรฐานยังอ่อนแอ ในหลายประเทศมีการควบคุมดูแลคุณภาพและมาตรฐานของครู โดยเฉพาะการประกาศมาตรฐานของวิชาชีพครูซึ่งของไทยเราดำเนินการโดยคุรุสภาเองก็ยังไม่เข้มข้นเท่าที่ควร และเห็นว่าในหลายประเทศก็ยังไม่เข้มแข็งเช่นกัน บางประเทศก็ยังไม่มีการใช้มาตรฐานวิชาชีพโดยตรง การสอบใบรับอนุญาต (Licensing) ก็ยังไม่จริงจังนักในหลายประเทศ เราจึงควรดูแลในส่วนนี้ให้เข้มข้น จริงจัง และมีคุณภาพสูงกว่าที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน

๖. การวิจัยค้นคว้ายังมีน้อย ความสำเร็จของวิชาชีพครูในหลายประเทศ เช่น ฟินแลนด์ ฮังการี สิงคโปร์ มีรากฐานมาจากการวิจัยเป็นหลัก แต่ของไทยเราคงยังให้ความสำคัญกับงานวิจัยน้อยมาก ส่วนใหญ่เป็นการส่งเสริมในเชิงฝึกอบรม การทำงานจึงไม่ลึกซึ้งในทางวิชาการ เราต้องเปลี่ยนปรัชญาของการศึกษาในสถาบันครุศาสตร์หรือศึกษาศาสตร์เสียใหม่ให้งานวิจัยเป็นหลักของบุคลากรทุกคน

๗. **ขาดอุดมคติ ความมุ่งมั่น และความสำนึก** วิชาชีพครูเป็นวิชาชีพของอุดมคติ ของความมุ่งมั่น และของความสำนึก ท่านลองนึกถึงตัวท่านเองจะพบว่าที่เรายังเป็นครูอยู่ได้และอยู่อย่างสนุก อย่างมีความหมายเพราะเรามีอุดมคติของเราอยู่ เรามุ่งมั่น และอยากทำตามที่เราคิดและหวัง ทางแก้ในวิชาชีพครู ทางหนึ่งคือการปลุกฝังอุดมคติของครูอย่างจริงจัง

ส่วนที่ ๓ โอกาสในการปฏิรูปการเรียนรู้มีมากขึ้น

ในปัจจุบันถือได้ว่าเป็นโอกาสที่ดีที่สุดที่จะพูดและทำในเรื่องของการปฏิรูปการเรียนรู้ หรือปฏิรูปการเรียนการสอนในห้องเรียนหรือนอกชั้นเรียนก็ตาม ซึ่งถ้าเป็นเมื่อประมาณ ๑๐-๒๐ ปีก่อนเกือบจะไม่มีความเป็นไปได้เลย เพราะข้อเรียกร้องยังไม่ตกผลึกหรือคนในวงการก็ยังไม่พร้อม คนที่จะปฏิบัติ โดยเฉพาะครูเองก็ยังเป็นอาชีพที่คนมองข้าม แต่ในปัจจุบันสภาพอย่างที่ว่าได้เปลี่ยนไป

โอกาสที่ดีขึ้น
๑. ข้อเรียกร้องเรื่องคุณภาพเริ่มตกผลึกในวงการศึกษาและจากสังคม
๒. ความรู้ความเข้าใจในเรื่องกระบวนการเรียนรู้มีมากขึ้นและชัดเจนขึ้น
๓. คนในสาขาวิชาอื่น ๆ สนใจวิชาชีพครูและเป็นครูมากขึ้น
๔. คนเก่งเริ่มเข้าเป็นครูมากขึ้น ทำให้มหาวิทยาลัยทั่วไปยกเป็นครูมากขึ้น
๕. โอกาสการทำงานของครูดีกว่าก่อนมากเพราะตำแหน่งงานมาก
๖. เงินเดือน เงินตอบแทนดี และสวัสดิการดีขึ้นมาก
๗. ระบบการพัฒนาดีขึ้นมาก ก้าวหน้าในหน้าที่สอนของครู ทำให้ครูไม่ต้องพึ่งสายบริหารอย่างที่เป็นมา

ภาพประกอบ ๓

ข้อแรก ที่เดียวที่เราเห็นชัดในปัจจุบันคือ ข้อเรียกร้องที่มีต่อคุณภาพของผู้เรียนเริ่มตกผลึกในวงการศึกษาและวงสังคมมากขึ้น ปรากฏการณ์ทางการศึกษาหลายประการไม่ว่าจะเป็นผลการสอบ PISA ผลการสอบโอเน็ต (O-NET) ผลการประเมินวิเคราะห์ขององค์การนานาชาติ เช่น World Economic Forum ของบริษัท Pearson ตลอดจนประสบการณ์และหลักวิชาการของคนไทยกันเอง สะท้อนว่าเราจำเป็นต้องให้ความสำคัญและสนใจต่อการยกระดับคุณภาพของผู้เรียนและของการศึกษากันอย่างจริงจัง เพื่อให้ได้ผู้เรียนใหม่ ผู้เรียนที่มีคุณภาพ ก็จะหลีกเลี่ยงไม่พ้นที่จะต้องให้ความสำคัญกับการปฏิรูปการเรียนรู้ ให้ความสำคัญกับการปฏิรูปครูซึ่งในท้ายที่สุดแล้วก็มาเป็นวิทยาลัยครูในฐานะผู้ผลิตนั่นเอง

วารสารราชบัณฑิตยสภา
ปีที่ ๔๐ ฉบับที่ ๓ ก.ค.-ก.ย. ๒๕๕๘

ศาสตราจารย์กิตติคุณ ดร.ไพฑูริย์ สินลารัตน์

๒๙๓

ข้อที่ ๒ ความรู้ความเข้าใจในเรื่องของคุณภาพและกระบวนการเรียนรู้เพื่อให้ได้คุณภาพมีมากขึ้น และชัดเจนขึ้น สามารถนำไปปฏิบัติได้จริงจังขึ้น ไม่ว่าจะเป็นการสอนในปัจจุบันที่เน้นการบรรยายทำให้เด็กมีคุณลักษณะที่จำกัด ไม่สอดคล้องกับความต้องการในยุคใหม่ ความต้องการคุณลักษณะใหม่ ๆ เช่น การคิดวิเคราะห์ คิดสร้างสรรค์และมีผลงานจะสอนอย่างไร ก็มีแนวทางและข้อเสนอแนะชัดเจนขึ้น ซึ่งสมัยเมื่อ ๑๐ ปีก่อน แม้จะมีความชัดเจน แต่การดำเนินการก็ยังไม่ปรับมาก จิตวิทยาการเรียนรู้ที่ส่งเสริมให้ผู้เรียนกับครูอยู่กันด้วยความรัก ความเสียสละ ความเห็นอกเห็นใจกันก็มีมากขึ้น แต่ก่อนก็ยังมีน้อย และมีแนวทางการปฏิบัติที่ชัดเจนขึ้นเช่นเดียวกัน บทบาทของสถาบันฝึกหัดครูในการเตรียมความพร้อมของครูก็มีมากขึ้น

ข้อที่ ๓ วิชาชีพที่เป็นวิชาชีพที่ครูจะแลหลัก (ร่วมกับคนอื่น ๆ ในสังคม) คือวิชาชีพครูก็มีความพร้อมขึ้นมาก มีคนสนใจในอาชีพครูมากขึ้น จะเห็นได้ว่ามีคนที่ไม่ได้จบทางการศึกษาแต่มาสมัครทำงานครูในรอบ ๑-๒ ปีที่ผ่านมานับเป็นหมื่นคนและเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ เฉพาะ พ.ศ. ๒๕๕๗ มีผู้สมัครเข้าเป็นครูที่ไม่ใช่จบมาทางสายการศึกษาเกือบ ๒๐,๐๐๐ คน การสมัครเข้าเรียนประกาศนียบัตรบัณฑิตทางวิชาชีพครูก็มากขึ้นและหลักสูตรเองก็มีการดูแลคุณภาพมากขึ้น

ข้อที่ ๔ นอกจากนั้นแล้วในรอบ ๑-๒ ปีที่ผ่านมา ผู้สมัครเข้าเรียนทางสาขาการศึกษาหรือสายครูเป็นคนที่มีความสามารถสูง เรียนเก่ง คะแนนในชั้นมัธยมปีที่ ๖ สูง เลือกวิชาชีพครูเป็นอันดับ ๑ มากขึ้น นอกจากนั้น คะแนนการสอบเข้าในคณะของวิชาชีพครูยังสูงกว่าคณะที่เป็นเนื้อหาวิชาของมหาวิทยาลัยนั้น ๆ ด้วย ในมหาวิทยาลัยราชภัฏชัดเจนมาก ในหลายสถาบันคนที่เข้าเลือกเรียนคณะครุศาสตร์สมัครเป็นอันดับ ๑ ของมหาวิทยาลัย ซึ่งแต่ก่อนจะเลือกเป็นอันดับท้าย ๆ และคนที่เลือกอันดับหนึ่ง คะแนนก็สูงด้วยเกรด ๓ กว่าขึ้นไปเป็นส่วนใหญ่ในมหาวิทยาลัยปรกติก็มีหลายแห่ง เช่น จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ มหาวิทยาลัยขอนแก่น ข้อมูลค่อนข้างชัดเจนว่าคนที่เข้าคณะครุศาสตร์หรือศึกษาศาสตร์ในสาขาวิชาเอกวิทยาศาสตร์ ฟิสิกส์ เคมี ชีววิทยา คะแนนสอบเข้าสูงกว่าเอกฟิสิกส์ เคมี ชีววิทยา ในคณะวิทยาศาสตร์ของมหาวิทยาลัยนั้นโดยตรงอีกด้วย เช่นเดียวกับผู้เข้าเรียนในคณะครุศาสตร์สาขาทางด้านภาษาไทย ธุรกิจศึกษา สังคม มีคะแนนการสอบเข้าสูงกว่าคณะวิชาเนื้อหานั้น ๆ ทั้งสิ้น ซึ่งปรากฏการณ์นี้เป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นเป็นครั้งแรกในรอบกว่า ๓๐ ปีที่ผ่านมา

ข้อที่ ๕ นับจากนี้ไป โอกาสการทำงานในวิชาชีพครูหรือเรียกง่าย ๆ ว่า จบครูแล้ว โอกาสได้งานมีสูงมาก ทำไม่ถึงเป็นอย่างนั้น เพราะว่าใน ๑๐-๑๕ ปีข้างหน้า จะมีคนเกษียณปีละประมาณ ๒๐,๐๐๐ คนขึ้นไป นั่นก็คือว่าประมาณ ๕ ปี มีตำแหน่งว่างเป็น ๑๐๐,๐๐๐ คน คนที่จบสาขาวิชาชีพนี้จึงมีโอกาที่จะได้งานค่อนข้างดี และยังมีความสามารถที่สูง สอบเข้าได้ เขาก็จะมีโอกาสยิ่งขึ้น ในขณะที่

ที่วิชาชีพและโอกาสการทำงานในวิชาชีพและอาชีพอื่น ๆ เห็นได้ชัดมากกว่าหายากขึ้นทุกที ยิ่งในอนาคต การแข่งขันสูงขึ้นเรื่อย ๆ โอกาสของการหางานก็ยากขึ้นตามมา

ข้อที่ ๖ ควบคู่ไปกับโอกาสการทำงานมีมากอย่างที่กล่าวมาแล้ว ระบบค่าตอบแทนในวิชาชีพครูปัจจุบันก็ไม่น้อยกว่าวิชาชีพอื่นแล้ว ที่สำคัญคือ มีรายได้อื่นเข้ามาเสริมอีกถ้าเขามีความสามารถ เช่น เงินวิทยฐานะ ซึ่งทำให้วิชาชีพครูเมื่อรวมเงินเดือนโดยรวมแล้วสูงกว่าวิชาชีพอื่น แม้ไม่มากแต่ก็มี ความหมายพอสมควร จนกระทั่งมีคนพูดว่า การเป็นอาจารย์มหาวิทยาลัยสู้เป็นอาจารย์ระดับประถม มัธยมไม่ได้

ข้อสุดท้าย เป็นข้อเรียกร้องที่เกี่ยวกับบทบาทหน้าที่และการทำงาน หลายเรื่องในวิชาชีพครูได้ รับการปฏิบัติที่ดีขึ้นไปเรื่อย ๆ ทั้งในแง่ทางก้าวหน้า ในแง่บทบาทที่มีต่อสถานศึกษา ชุมชนก็มีความเข้าใจ เกี่ยวกับการศึกษามากขึ้น คนที่มีความสามารถ ขยันทำงาน เอาจริงเอาจังในสายสอนเงินเดือนจะขึ้นถึงระดับ ศาสตราจารย์ได้ แต่เดิมคนที่อยู่ในสายสอนถ้าอยากก้าวหน้าต้องขึ้นสายบริหาร แต่ปัจจุบันไม่จำเป็นแล้ว และครูรุ่นใหม่เองจำนวนไม่น้อยก็ไม่สนใจงานบริหารอีกต่อไป แต่สนใจความเป็นครูจริงจังขึ้น

ส่วนที่ ๔ ลองพยายามดูใหม่อีกที

ถ้าจะให้วิชาชีพครูในประเทศไทยมีคุณค่า มีบทบาทและเป็นพลังผลักดันประเทศให้รุ่งโรจน์ได้นั้น มีความเป็นไปได้สูง เพียงแต่เราจะต้องเปลี่ยนแปลงในวิชาชีพของเราอย่างเข้มข้น ลึกซึ้ง และจริงจังกัน อย่างขนานใหญ่เพื่อแก้ปัญหาที่กล่าวมาก่อน คือ

การเปลี่ยนแปลงในวิชาชีพครู
๑. เอาคนไม่ได้เรื่องออกไป
๒. สถาบันครูศึกษาต้องเป็นสถาบันชั้น ๑ ให้ได้
๓. ไม่เกินกว่า ๓๐ คนต่อชั้นเรียน
๔. เปิดปากศิษย์ปิดปากครู
๕. กำหนดมาตรฐานวิชาชีพครูให้สูงไว้
๖. คั่นคว่ำและพัฒนานวัตกรรมอย่างต่อเนื่อง
๗. พื้นวิญญูณของครูกลับมาให้ได้

ภาพประกอบ ๔

๑. เอาจนไม่ได้เรื่องออกไป ประเด็นนี้คือในวงวิชาชีพครูหรือเราต้องพยายามที่จะคัดเลือกคนเก่งและมีความมุ่งมั่นตั้งใจเป็นครูอย่างแท้จริงเข้ามาในวิชาชีพเราให้ได้ ถ้าเรา得人เก่งเข้ามาโอกาสที่เขาจะพัฒนาวิชาชีพให้ก้าวหน้าต่อไปในอนาคตก็จะเป็นไปได้สูง และโอกาสที่เขาจะสอนให้เด็กเป็นคนเก่งก็จะเป็นไปได้โดยง่าย พลังอำนาจของอาชีพก็จะกลับมาได้ง่ายขึ้น แต่แน่นอนคนเก่งจะเรียกร้องสูงด้วยเราก็คงต้องจัดความสมดุลให้พอดี ความเป็นคนเก่งจึงต้องควบคู่กับความเป็นคนดีด้วย

๒. สถาบันครุศึกษาต้องเป็นสถาบันชั้น ๑ ให้ได้ การเปลี่ยนแปลงสถาบันครุศึกษาที่มีอยู่เดิมให้เป็นสถาบันชั้น ๑ เป็นเรื่องยากแต่ไม่ใช่ว่าจะเป็นไปได้ มีตัวอย่างมากมายที่เราจะเรียนรู้ ไม่ว่าจะเป็นสิงคโปร์ มาเลเซีย ฟินแลนด์ เชียงไฮ้ ฮองกง คณะครุศาสตร์หรือศึกษาศาสตร์ของเขาเข้มแข็งทั้งสิ้น แนนอนที่ผู้สอนในสถาบันครุศึกษาต้องเป็นคนชั้น ๑ ก่อน แล้วกระบวนการจัดการก็จะตามมา การดำเนินการในขั้นนั้นรัฐบาลต้องตระหนัก ต้องรับรู้ และต้องสนับสนุนอย่างจริงจังด้วย ไม่เช่นนั้นรัฐบาลนั้นก็จะได้คนในประเทศเป็นคนชั้นรองอยู่ร่ำไป

๓. ไม่เกินกว่า ๓๐ คนต่อชั้นเรียน อยากให้ผู้เรียนเป็นอย่างไร ครูต้องเป็นอย่างนั้นก่อน การสอนให้ผู้เรียนเข้มแข็ง จริงจัง มีพลังอำนาจ ต้องให้ผู้เรียนเป็นผู้แสวงหาและเรียนรู้ด้วยตนเอง ถ้าเราต้องการสอนให้เด็กคิด เราต้องจัดบรรยากาศให้เขาได้คิด ถ้าเราต้องการสอนให้เขาพัฒนางาน ต้องให้เขาลงมือสร้างงานเอง กระบวนการอย่างนี้ต้องเกิดจากครูที่มีความรู้ความสามารถ และครูที่มีความสามารถมากขึ้นอย่างนี้ได้ต้องเป็นครูได้เคยอยู่ในบรรยากาศอย่างนั้นมาก่อน การจัดการเรียนการสอนในสถาบันครุจึงต้องจัดใหม่หมด ด้วยการจัดบรรยากาศการเรียนรู้ที่เป็นตัวอย่างให้ครูที่จะไปอยู่ในโรงเรียนในบรรยากาศนั้นเลย ซึ่งในลักษณะอย่างนี้ชั้นเรียนต้องมีจำนวนน้อยและควรไม่เกิน ๓๐ คน

ปัจจุบันมีนโยบายรับผู้เรียนครูเอก ๑ ห้อง ๓๐ คนนั้นอาจารย์ผู้สอนพอใจมากเพราะจัดการสอนได้ง่ายและดี แต่ผู้บริหารไม่ชอบเพราะทำให้รับผู้เรียนได้น้อย

๔. ใช้แนวคิด “เปิดปากศิษย์ปิดปากครู” ถ้าเราต้องการให้ผู้เรียนคิดเป็นเราต้องให้เขาฝึกคิดอยู่เสมอ ถ้าเราต้องการให้ผู้เรียนหาความรู้เป็นเราต้องให้เขาหาความรู้อยู่เสมอ และถ้าเราต้องการให้เขาทำเป็นเราต้องให้เขาทำอยู่เสมอ ต้องเลิกชั้นเรียนแบบบรรยาย การบรรยายมีประโยชน์แต่ไม่ใช่กับวิชาชีพการสอนหรือวิชาชีพครู เพราะการบรรยายไม่ได้สอนให้ผู้เรียนคิด วางแผน ลงมือทำ แต่การคิดและลงมือทำเกิดจากการเรียนด้วยการปฏิบัติจริง คิดจริง วางแผนจริง ฝึกจริง เรียนรู้จริง และประเมินผลจากที่ทำจริง ไม่ใช่ประเมินผลจากการพูดเท่านั้น

๕. กำหนดมาตรฐานวิชาชีพครูให้สูงไว้ ความเป็น Soft Profession ทำให้วิชาชีพครู เราทำอะไรแต่พอผ่าน พอใช้ได้ การกำหนดมาตรฐานวิชาชีพเป็นสิ่งที่ต้องกำหนดเพื่อเป็นแนวทางการผลิตและการใช้ครูแต่เท่าที่เป็นอยู่มากครูวิชาชีพที่วางกันไว้เป็นเพียงขั้นพื้นฐานซึ่งมีความเหมาะสมและจำเป็น เราต้องวางมาตรฐานให้สูงไว้ เพราะวิชาชีพครูที่จริงจังต้องเป็นวิชาชีพอุดมคติ เป็นเรื่องที่ยิ่งใหญ่ สำคัญ และนำไปสู่สิ่งที่สูงส่งเสมอ

สถาบันครุศึกษาและสภาวิชาชีพจำเป็นต้องร่วมมือกันในการพัฒนามาตรฐานวิชาชีพครูขึ้นใหม่ซึ่งมีทั้งมาตรฐานกลางและมาตรฐานในแต่ละวิชาชีพพร้อมทั้งกำหนดมาตรฐานให้สูงไว้เพื่อยกระดับของวิชาชีพ

๖. ค้นคว้าและพัฒนานวัตกรรมอย่างต่อเนื่อง แม้ในสถาบันผลิตครูหลายแห่งจะสอนวิธีการวิจัยแต่พอถึงการปฏิบัติจริงครูเองก็จะต้องได้ทำวิจัยมากนัก และมักจะวิจัยตามอย่างต่างประเทศอยู่เสมอ ผู้เขียนได้มีโอกาสศึกษาสำหรับงานการวิจัยที่เสนอร่วมและแลกเปลี่ยนกันระหว่างมาเลเซียกับไทยน่าสนใจมาก แต่ยังเป็นประเด็นพื้น ๆ เกินไป ไม่เห็นภาพรวม การวิจัยที่เกี่ยวกับครูและเด็กต้องเป็นการวิจัยสำหรับภาพรวม และเชื่อมโยงกับพื้นฐานเดิมของสังคม

นโยบายของสถาบันครุศึกษาจึงจำเป็นต้องกำหนดขึ้น โดยกำหนดให้ผู้สอนแต่ละคนต้องทำวิจัยอย่างน้อย ๑ เรื่องต่อคนต่อปี เป็นต้น

๗. พื้นวิญญูณของครูกลับมาให้ได้ ถ้าเรามีคนที่เก่งและเข้มแข็งเข้ามาเป็นครู การรวมพลังร่วมกันในระดับประเทศและร่วมกันในระดับภูมิภาคด้วยแล้ว การที่พื้นวิญญูณของครูจะกลับมาได้โดยง่าย การส่งเสริมครูตัวอย่าง ครูแกนนำ ครูผู้นำ การแลกเปลี่ยนกรณีศึกษา การดำเนินกิจกรรมเหล่านี้อย่างต่อเนื่อง จริงจัง และให้มีผลกระทบกับสังคมจะนำมาซึ่งพลังอำนาจที่หายไปของครู

ส่วนที่ ๕ แนวปฏิบัติบางประการ

ในส่วนนี้ผู้เขียนจะขอเสนอตัวอย่างหรือองค์ประกอบบางประการที่มีการดำเนินการในประเทศไทยและประเทศอื่น เพื่อการอภิปรายในการแสวงหาทางออกจากปัญหาวิชาชีพครูของเรา ซึ่งผู้เขียนขอเสนอเป็น ๗ กรณีศึกษา

๗ กรณีศึกษาเพื่อการหาทางออก
๑. โครงการครุทายาท : เพื่อการคัดเลือกคนเก่งมาเรียนครู
๒. คัดเลือกเฉพาะครูจบปริญญาเอก : เพื่อสร้างการเป็นสถาบันครุศึกษาที่เข้มแข็ง
๓. ชั้นเรียนเล็กเพื่อให้ครูฝึกปฏิบัติวิชาชีพ : ไม่เกินกว่า ๓๐ คน
๔. มีนโยบาย เปิดปากศิษย์ปิดปากครู : ยกเลิกการสอนแบบบรรยาย
๕. ตั้งความหวังให้สูงไว้ : เกณฑ์มาตรฐานวิชาชีพครูเพื่อคุณภาพ
๖. ต้มยำกุ้งโมเดล : การวิจัยให้สอดคล้องกับบริบทสังคม
๗. ไม่สนแม้กระทั่งรัฐมนตรี : ทุ่มเทให้ผู้เรียนอย่างจริงจัง

๑. โครงการครูทายาท คำภาษาไทยว่า “ครูทายาท” คือ “ลูกครู” สมัยเมื่อผู้เขียนเป็นคนบดที่อยู่ ที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ซึ่งกว่า ๒๐ ปีมาแล้ว สมัยนั้นเราพบปัญหา “คนเก่งไม่มาเป็นครู” มีโครงการรัฐบาลที่เรียกว่า “ครูทายาท” คือ ให้ทุนทำงานแก่ผู้เรียนทางครุศาสตร์ ทุนนี้ให้ผ่านคณะครุศาสตร์ทั่วประเทศ เพื่อคัดคนที่เรียนเก่ง (ดูทั้งคะแนนการเรียนและการสอบ) เมื่อเรียนจบแล้วจะบรรจุให้เป็นครูประจำการเลย ซึ่งเป็นโครงการที่ดี เพราะจะได้คนเก่งในวิชาชีพครู นำเสียโดยไม่ยาวนานก็ล้มเลิกไป มาถึงสมัยครูพันธุ์ใหม่ก็เช่นเดียวกันแต่เราต้องให้ผู้บริหารสนับสนุนอย่างต่อเนื่อง ช่วงแรกกว่าจะให้ทำ ๕ ปี ให้ทุนเรียนและประกันงานด้วยมีคนเก่งเข้าโครงการนี้มากแต่ในที่สุดทำได้ปีเดียวก็เลิกไป

การให้ทุนเรียนครูนี้หลักการสำคัญก็คือ การคัดคนเรียนนั่นเองซึ่งเกือบทุกประเทศในอาเซียนดำเนินการอยู่ เป็นทางออกที่ดีและได้ผลสำหรับการคัดคนเข้าเรียนครู การคัดคนเข้าเรียนครูจึงเป็นเรื่องสำคัญและจำเป็น

๒. คัดเลือกเฉพาะผู้ที่จบปริญญาเอก เพื่อให้สถาบันครุศึกษาเข้มแข็ง ควรรับเฉพาะผู้จบปริญญาเอกเข้าเป็นอาจารย์มหาวิทยาลัยรวมทั้งเข้าเป็นอาจารย์คณะครุศาสตร์ด้วย เพื่อให้ครุศาสตร์เข้มแข็งในเชิงวิชาการ แม้การได้รับปริญญาเอกจะไม่ใช่ว่าหลักประกันคุณภาพอย่างแท้จริง แต่เป็นแนวทางขั้นต้นที่เราจะพัฒนาสถาบันครุศึกษาให้มีมาตรฐานสูง ซึ่งกระบวนการอื่น ๆ อาจตามมาทีหลัง เช่น ทุกคนต้องเขียนตำรา บทความ เราอาจศึกษาตัวอย่างของเพื่อนบ้านจากประเทศสิงคโปร์หรือมาเลเซียได้

นอกจากการคัดผู้เรียนในสถาบันครุศึกษาแล้ว การคัดผู้สอนสถาบันครุศึกษาก็ยังจำเป็นเช่นเดียวกัน อนาคตของครุศึกษาไทยต้องเป็น “ครุศึกษาของคนเก่ง” ประเทศไทยจึงจะนำอาเซียนได้

๓. ไม่เกินกว่า ๓๐ คน ต่อชั้นเรียน แนวคิดนี้เป็นมติของคณะกรรมการคุรุสภาชุดที่แล้วที่กำหนดให้สถาบันครุศึกษาทั่วประเทศจะต้องจัดผู้เรียนในแต่ละห้องไว้เกินกว่า ๓๐ คนไม่ได้ เพราะต้องการให้ผู้สอนได้สอนในลักษณะของการจัดกิจกรรมเพื่อให้เด็กได้เรียนรู้ด้วยตัวเองได้ ซึ่งจะทำให้ผู้เรียนครูมีโอกาสฝึกการสอนด้วยตนเองจนเป็นแบบอย่างกับผู้เรียนได้ ทั้งนี้เพราะปัญหาที่ได้อธิบาย คือ คณะครุศาสตร์จะจัดผู้เรียนในแต่ละห้อง มีจำนวนตั้งแต่ ๑๐๐ คนขึ้นไป เป็นสิ่งยากแก่การจัดให้ผู้เรียนเรียนรู้ด้วยตนเอง

๔. เปิดปากศิษย์ปิดปากครู ดังที่เสนอไว้ในตอนก่อนหน้านี้ว่าเราต้องเลิกการบรรยายโดยสิ้นเชิงเพราะครูของประเทศไทย “(ครู) พูดมากแต่ (เด็ก) เรียนน้อย” เพราะใช้การบรรยายเป็นหลัก จำเป็นที่จะต้องให้ครูลดหรือเลิกพูดและให้เด็กมีโอกาสพูดมากขึ้น ให้เด็กได้มีโอกาสแสวงหาความรู้ได้มากขึ้น เป็นการสอนที่เปลี่ยนจากวัฒนธรรม “การรับ” ไปสู่ “การสร้าง” เป็นวัฒนธรรมที่จะนำไปสู่การแสวงหาความรู้ การสร้างองค์ความรู้ และใช้ความรู้ได้อย่างฉลาดตลอดจนการสร้างสรรค์สิ่งใหม่ ๆ ขึ้นในสังคมไทยอย่างจริงจังและมากพอ

การดำเนินนโยบายในข้อนี้อาจจะยุ่งยากและลำบากเพราะครูอาจพอใจกับการสอนบรรยาย เพราะมีความเคยชินกับการบรรยาย เด็กก็ชอบเพราะไม่ต้องทำงานมาก แต่ประสิทธิภาพการเรียนรู้ มีน้อยมากเด็กได้แต่จด ท่อง และจำไปเท่านั้น ผู้บริหารต้องทำและแนะนำทางเลือกใหม่ ๆ ให้ครู เป็นตัวอย่างให้มาก

๕. ตั้งความหวังให้สูงไว้ ในการกำหนดมาตรฐานวิชาชีพของครูนั้น ครูสภาเป็นหน่วยดำเนินการแต่ที่สังเกตดูเป็นมาตรฐานขั้นต่ำเป็นหลัก เราน่าจะกำหนดมาตรฐานในลักษณะของมาตรฐานขั้นสูงไว้ด้วย ในขณะเดียวกันผู้เขียนก็อยากเสนอว่า น่าจะได้ถึงเวลาแล้วที่เราจะกำหนดมาตรฐานวิชาชีพครูของอาเซียนกันอย่างจริงจังได้แล้วด้วย

๖. ทำการวิจัยอย่างต่อเนื่อง ทำการวิจัยโดยใช้ตั๋มยำกุงโมเดล (TomYam Kung-ization) ผู้เขียนใช้คำว่า “ตั๋มยำกุง” เพื่อแสดงให้เห็นว่าเราจำเป็นต้องทำวิจัยมากขึ้น แต่การวิจัยและการพัฒนาต่าง ๆ เราตามอย่างตะวันตกกระแสนี้เร็วมากเกินไป เพราะกระแสนี้จะทำให้คนทั้งโลกมีลักษณะเหมือนกัน ก็คือ เหมือนในแบบของเขาตามแนวคิดที่เขาเรียกกันว่า “Hamburgerization” หรือ “McDonaldization” เราต้องหันมาสนใจสภาพการณ์ของเรามากขึ้น ผู้เขียนจึงใช้ “ตั๋มยำกุงโมเดล” แทนแนวคิดท้องถิ่นที่ทำการวิจัยของเราแต่เชื่อมโยงกับนานาชาติด้วยการวิจัยค้นคว้าในเรื่องของประเทศเรา สังคมเราให้มากขึ้น

๗. ไม่สนแม้กระทั่งรัฐมนตรี ตัวอย่างนี้ผู้เขียนขอยกตัวอย่างจากหนังสือต่างประเทศเรื่อง Teach like your Hair’s on Fire แปลเป็นภาษาไทย แล้วในชื่อ “ครูนอกกรอบกับห้องเรียนนอกกรอบ” ซึ่งครูเฟอเอสควิท ที่ทุ่มเทเวลาดูแลนักเรียนในชั้นเรียนของท่านอย่างจริงจัง จนทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในตัวของผู้เรียนอย่างแท้จริง มีความหมายและมีคุณค่ากับทุกคน ท่านได้กล่าวในทำนองว่า ท่านไม่มีเวลามานั่งถึงผู้บริหาร หรือผู้บริหารระดับสูง เพราะท่านต้องสนใจเด็กของท่าน ในที่สุดท่านก็เปลี่ยนแปลงเด็กได้ โดยลักษณะนี้อำนาจของครูจึงกลับคืนมาเป็นอำนาจแห่งความเสียสละ ทุ่มเท และดีงาม

ส่วนที่ ๖ เริ่มจากบันได ๓ ขั้น

ในที่สุดแล้ว “ความพยายาม” ของวิชาชีพครูก็คือการที่ระบบวิชาชีพจะต้องสร้างคนรุ่นใหม่ ที่สอดคล้องกับสังคมยุคใหม่ และนำสังคมยุคใหม่ไปสู่ทิศทางที่เหมาะสมได้ ในทิศทางนี้ การสอนให้ผู้เรียนมีความสามารถหลักในการจดท่องและจำคงจะไม่เพียงพอ เราต้องสอนให้ผู้เรียนรุ่นใหม่สามารถคิดวิเคราะห์ได้และตามด้วยส่วนที่ ๒ คือ วางแผนดูว่าเราต้องการให้ผู้เรียนคิดแบบใหม่มีลักษณะอย่างไร ก็ใช้วิธีการสอนแนวนั้น ถ้าต้องการให้เด็กคิดสร้างสรรค์ มีผลงาน มีความรับผิดชอบ และเป็นผู้นำอย่างเพียงพอ ต้องให้เขาได้คิด ได้ทำผลงาน ฝึกความรับผิดชอบและฝึกความเป็นผู้นำ และส่วนสุดท้าย ส่วนที่ ๓ สอนให้เขาสอนตนเองได้ต่อไป

ในปัจจุบันความรู้ไม่ได้อยู่ที่ครูอย่างเดียวเหมือนในอดีต แต่ความรู้อยู่กับสื่อและเทคโนโลยีที่หลากหลายซึ่งเด็กจะหาได้ทั่วไป ดังนั้นต้องให้เด็กใช้วิธีการที่หลากหลายในการหาความรู้ ลักษณะของเด็กจะได้พัฒนาอย่างหลากหลายไม่ใช่อย่างเดียว

๖.๒ พัฒนารูปแบบการเรียนรู้ใหม่

ในปัจจุบันได้มีการพัฒนารูปแบบการเรียนรู้ใหม่ ๆ ขึ้นหลายประการซึ่งเป็นการเรียนรู้ที่ไม่เป็นการบรรยายแต่เน้นการลงมือทำของผู้เรียนเป็นหลัก ซึ่งมีแนวทางหลายประการให้อาจารย์ผู้สอนเลือกได้อย่างมากพอ

รูปแบบการเรียนรู้ใหม่

1. Problem-based learning
2. Research-based learning
3. Case-based learning
4. Project-based learning
5. Productivity-based learning
6. Work-based learning
7. Crystallization-based learning

ภาพประกอบ ๗

กระบวนการเรียนรู้ทั้ง ๗ ประการมีรายละเอียดเสนอแนะบางประการ ดังนี้

๑) การสอนโดยใช้ปัญหาเป็นฐาน เป็นการสอนที่ใช้ปัญหาเป็นแกนกลางในการเรียนรู้ โดยอาจให้ผู้เรียนรวบรวมปัญหาตนเองหรือผู้สอนยกปัญหาให้เด็กเลือกและตัดสินใจ แล้วให้ผู้เรียนหาวิธีการที่จะแก้ปัญหานั้น ๆ ซึ่งจะหาวิธีการแก้ปัญหาก็ได้ อาจคิดวิธีการแก้ปัญหามาจากหนังสือหรือการไปศึกษาข้อมูลจริงหรือทำการทดลองก็ได้ แล้วแต่จุดมุ่งหมายของการเรียนรู้นั้น เมื่อได้พอแล้วก็ต้องนำมาวิเคราะห์ผลอีกครั้งหนึ่งว่าถูกต้องหรือไม่ ได้ประโยชน์มากน้อยเพียงใด

๒) การสอนโดยใช้กรณีศึกษาเป็นฐาน กรณีศึกษาเป็นลักษณะของเนื้อหาและข้อความที่แสดงเหตุการณ์ใดเหตุการณ์หนึ่งและมีความสมบูรณ์ในตัวเอง เหตุการณ์ต่าง ๆ จะนำมาใช้เพื่อประโยชน์ในการเรียนรู้ของผู้เรียนได้อย่างดี ในการเลือกเหตุการณ์ใดเหตุการณ์หนึ่งจึงควรเลือกกรณีที่น่าสนใจหรือประสบการณ์ของผู้เรียนให้มากที่สุด ซึ่งจะให้ผู้เรียนเลือกมาเองโดยครูกระตุ้นหรือหนุนแนะให้

วารสารราชบัณฑิตยสภา

ปีที่ ๔๐ ฉบับที่ ๓ ก.ค.-ก.ย. ๒๕๕๘

ศาสตราจารย์กิตติคุณ ดร.ไพฑูริย์ สินลารัตน์

๓๐๑

เด็กได้เขียนหรือเล่ากรณีของตนเองขึ้นมาจะทำให้เด็กเรียนรู้ได้ด้วย เมื่อศึกษกรณีศึกษาแล้วก็ตั้งคำถามจากกรณีนั้น แล้วให้ผู้เรียนแสวงหาคำตอบ การเรียนรู้ของผู้เรียนก็จะเกิดตามมา ในการหาความรู้ นั้นควรให้เด็กทำเป็นกลุ่มเพื่อฝึกการทำงานร่วมกันไปด้วย

๓) การสอนโดยใช้วิจัยเป็นฐาน หลักคิดของการสอนแบบนี้ก็คือ การใช้การวิจัยเป็นกระบวนการเรียนรู้ตนเอง โดยอาจเริ่มต้นด้วยการกำหนดโจทย์หรือปัญหาขึ้น แล้วเราก็หาวิธีที่จะแก้ปัญหานั้นก็คือ การวิจัยนั่นเอง ในการหาคำตอบหรือตอบโจทย์วิจัยนั้น ผู้เรียนอาจตอบโดยหาความรู้จากหนังสือก็ได้ แต่ถ้าเป็นการวิจัยที่ดีและสมบูรณ์แบบต้องให้ผู้ไปดำเนินการวิจัยโดยตรงเลย เขาจึงจะได้สัมผัสรับรู้ และเห็นคุณค่าของทางการวิจัย

๔) การสอนโดยใช้โครงการเป็นฐาน การสอนในแบบนี้ก็มีลักษณะคล้ายคลึงการวิจัยคือ แทนที่จะตั้งโจทย์วิจัยก็เป็นการทำโครงการร่วมกันไปเลยหรือเป็นการเรียนรู้ทั้งโครงการ เราจะทำโครงการอะไร แล้วเราจะทำโครงการนั้นอย่างไร ซึ่งอาจเป็นโครงการเล็ก ๆ ก่อนแล้วค่อย ๆ ใหญ่ขึ้นต่อไป

๕) การสอนโดยใช้ผลผลิตเป็นฐาน การสอนแบบนี้เน้นที่ผลผลิตหรือผลิตภัณฑ์ (product) เป็นเป้าหมายของการสอนนั่นก็คือในการเรียนการสอนหรือการเรียนรู้เรื่องใดเรื่องหนึ่ง เราต้องวางเป้าหมายไว้ว่าวิชานี้จะให้ผู้เรียนกำหนดโครงการของตนเองหรือของกลุ่มกันเอง ผลสำเร็จหรือเป้าหมายของการสอนในแบบนี้ต้องมีผลงานเสนอ

๖) การสอนโดยใช้การทำงานเป็นฐาน แนวคิดนี้ก็คือการให้ผู้เรียนได้ลงมือทำงานหรือปฏิบัติจริง ลงมือทำจริงในสิ่งที่เรียนหรือในสิ่งที่อยากรู้ด้วยนั้น ซึ่งอาจทำไปทีละขั้นตอนก่อน หรือถ้าพร้อมก็ปฏิบัติกันไปพร้อมกับการเรียนรู้ เหมือนการศึกษาของไทยสมัยก่อนที่การศึกษาแบบใหม่จะเข้ามาที่เรียนรู้จากการทำงานจริงเป็นหลักก่อน เมื่อการศึกษาแบบใหม่เข้ามาแล้วการศึกษาเรียนรู้ของเราก็เรียนจากตำราเป็นหลัก การทำงานจึงเป็นส่วนน้อยไป

๗) เรียนรู้โดยใช้การตกผลึกเป็นฐาน การเรียนรู้ในแบบนี้เน้นที่การได้ลงมือปฏิบัติหรือจัดทำผลงานอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งโดยทั่วไปถ้าเราเรียนในสถานศึกษาเรามากก็ใช้งานเขียนหรือรายงานเป็นผลงานของผู้เรียนที่เขียนขึ้นแล้วให้เพื่อนรวมถึงอาจารย์ผู้สอนด้วย ช่วยวิเคราะห์วิจารณ์เมื่อวิจารณ์แล้วผู้สร้างงานนั้นก็ต้องไปคิดไปวิเคราะห์ ไปทำความเข้าใจกับงานของตนเองอย่างวิเคราะห์แล้วเขียนขึ้นใหม่ แล้วมาให้วิจารณ์กันใหม่ ซึ่งอาจต้องทำหลายครั้ง (๓-๔ ครั้ง) จึงจะทำให้ผู้เรียนมีความชัดเจนตกผลึกในงานที่ทำได้

การประยุกต์หลักสัตตวิธีเข้ากับการสอน ๗ แบบ

การประยุกต์หลักการสอนพื้นฐาน

หลักการสอนพื้นฐาน	การสอนแบบเน้นปัญหา/ เน้นกรณีศึกษา	การสอนแบบเน้นการวิจัย/ เน้นโครงการ/เน้นผลผลิต	การสอนแบบเน้น การมีงานทำ/การตกผลึก
๑. กำหนดจุดมุ่งหมายร่วมกับผู้เรียน	๑. ร่วมกันกำหนดปัญหาหรือเลือกกรณีศึกษา	๑. ร่วมกันกำหนดโจทย์ที่จะวิจัย หรือเป้าหมายของโครงการที่ต้องการได้จาก การเรียน	๑. กำหนดเป้าหมายให้ชัดเจน จะทำงานและมีผลงาน (Product) อะไร
๒. ส่งเสริมผู้เรียนแสวงหาความรู้ตามจุดมุ่งหมาย	๒. ร่วมกันหาวิธีแก้ไขแล้ว แสวงหาความรู้ ข้อมูล เพื่อตอบปัญหาในข้อที่ ๑	๒. ร่วมกันศึกษาวิธีการแก้ โจทย์และดำเนินการแก้ โจทย์ วิจัยหรือลงมือทำโครงการเพื่อให้ตรงกับโจทย์	๒. ศึกษาขั้นตอนที่จะทำงาน และวางแผนตามขั้นตอน ลงมือทำให้ได้ผลงาน
๓. ส่งเสริมและฝึกผู้เรียน คัดกรองข้อมูลได้	๓. ให้ผู้เรียนคัดกรองการ แก้ปัญหาหรือข้อมูลที่ สอดคล้องกับเรื่องที่ศึกษา	๓. ศึกษาผลที่ได้ ข้อมูลโครงการ ไหนตอบโจทย์ได้	๓. คัดกรองผลงานที่ได้มา แล้ววิเคราะห์งานหรือ ผลงาน (Product) นั้น
๔. ส่งเสริมให้ผู้เรียนสร้าง ความรู้ได้ด้วยตนเอง	๔. สร้างเป็นข้อเสนอในการ แก้ปัญหา/หรือแนวทาง แก่กรณีศึกษา	๔. พัฒนาเป็นข้อค้นพบตัว โครงการหรือผลผลิตจาก การศึกษา ทดลอง	๔. สร้างเป็นผลงาน/เนื้อหา
๕. ส่งเสริมให้ผู้เรียนตกผลึก ในความรู้ที่ได้มา	๕. ผู้เรียนวิเคราะห์ ตั้งคำถาม อย่างละเอียด/ทุกแง่มุม ต่อข้อเสนอแนะทั้ง รายบุคคลและกลุ่ม	๕. ตกผลึกข้อความรู้ที่พบจน แน่ใจว่าตรงตามที่ต้องการ	๕. ตกผลึก (วิเคราะห์/ ประเมิน) ในสิ่งที่พบ (หลายครั้ง) และแก้ตาม ที่วิเคราะห์
๖. สอนให้ผู้เรียนสามารถรู้จัก ประยุกต์ใช้ความรู้เป็น	๖. วิเคราะห์และแสวงหาวิธี ต่าง ๆ ที่จะนำไปใช้ใน สภาพแวดล้อมต่าง ๆ	๖. คิดวิเคราะห์และหรือทดลอง ถึงการนำผลไปใช้	๖. พิจารณาและทดลองถึง การนำไปใช้
๗. ส่งเสริมให้ผู้เรียนประเมิน ความรู้ที่ได้มา	๗. ประเมินความรู้ คำตอบ ต่อปัญหาหรือกรณี ศึกษาที่ได้และวิธีการ ที่ได้มา	๗. ประเมินผลงานและวิธีการ ต่าง ๆ ที่ได้ทำมา	๗. ประเมินการมีงาน รวมถึงประเมินผลงาน และวิธีการสุดท้าย

ภาพประกอบ ๘

วารสารราชบัณฑิตยสภา

ปีที่ ๔๐ ฉบับที่ ๓ ก.ค.-ก.ย. ๒๕๕๘

ศาสตราจารย์กิตติคุณ ดร.ไพฑูริย์ สินลารัตน์

๓๐๓

หลักการสอน ๗ ขั้นตอน (สัตตวิธี) เริ่มตั้งแต่การให้ผู้เรียนกำหนดจุดมุ่งหมายไปจนถึงให้ประเมินเมื่อนำมาใช้กับรูปแบบการสอนทั้ง ๗ แบบแล้ว (ดูภาพประกอบ ๘) จะมีลักษณะคล้ายคลึงกันนั่นก็คือเมื่อผู้สอนมีความมุ่งหมายจะใช้รูปแบบการสอนใดก็เริ่มกำหนดจุดมุ่งหมายร่วมกับผู้เรียนก่อนแล้วก็ตามดำเนินการเป็นขั้นตอนไปจนถึงขั้นประเมินขั้นสุดท้ายการเรียนรู้ก็จะสมบูรณ์ครบถ้วนหลายรูปแบบมีกระบวนการ ๗ ขั้นตอนที่คล้ายคลึงกันเราจึงอาจจัดการสอนโดยนำรูปแบบที่เหมาะสมมาใช้ด้วยกันได้ หลักสำคัญคือ เราจะให้ผู้เรียนเป็นอย่างไร ต้องใช้วิธีสอนในแนวนั้น

๖.๓ การสอนให้ผู้เรียนสามารถสอนตนเองได้ต่อไป

การสอนให้ผู้เรียนสามารถสอนตนเองได้ต่อไปเป็นอย่างไร ผู้เขียนขอเริ่มต้นด้วยการทำความเข้าใจก่อนว่าเมื่อเราสอนเด็กเราสอนอย่างไร ซึ่งคงไม่พ้นกิจกรรมอย่างในตารางข้างล่างนี้

โดยทั่วไปครูจะสอนตามแบบที่เป็นมาคือ ครูกำหนดจุดมุ่งหมายเอง หาความรู้มาให้เด็ก คัดกรองมาอย่างดีแล้วมาบอกไปตามที่คัดเลือกมา (แบบ ๑) (ดูภาพประกอบ ๙) เด็กได้ความรู้จากครูเท่านั้น หากความรู้เองไม่เป็น กระบวนการสอนให้เด็กสอนตนเองได้คือ ฝึกให้เขาหาความรู้เองตั้งแต่ต้นดั่งใน (แบบ ๓) เมื่อทำบ่อย ๆ ทำทุกวิชาต่อเพื่อตัวเด็กก็จะหาความรู้ได้เองต่อไป

การสอนของครูตามแบบเดิม ที่ครูจัดการให้ (แบบ ๑)	เมื่อผู้เรียนสอนตนเอง (แบบ ๒)	บทบาทของครูในการสอน ให้ผู้เรียนสอนตนเอง (แบบ ๓)
๑) ครูกำหนดจุดมุ่งหมายให้ผู้เรียน	๑) ผู้เรียนกำหนดจุดมุ่งหมายได้ด้วยตนเอง	๑) สอนให้ผู้เรียนกำหนดจุดมุ่งหมายได้ด้วยตนเอง
๒) ครูหาความรู้ให้ผู้เรียน	๒) ผู้เรียนหาความรู้ได้ด้วยตนเอง	๒) สอนให้ผู้เรียนหาความรู้ได้ด้วยตนเอง
๓) ครูคัดกรองความรู้ให้ผู้เรียน	๓) ผู้เรียนสามารถคัดกรองความรู้ได้ด้วยตนเอง	๓) สอนให้ผู้เรียนเลือกและคัดกรองความรู้ได้ด้วยตนเอง
๔) ครูสอนหรือบอกผู้เรียนอย่างเป็นระบบและเข้าใจง่าย	๔) ผู้เรียนสามารถสรุปองค์ความรู้ได้ด้วยตนเอง	๔) สอนให้ผู้เรียนสรุปองค์ความรู้ได้ด้วยตนเอง
๕) ครูวิเคราะห์ความรู้ที่ได้มาให้ดูเป็นตัวอย่าง	๕) ผู้เรียนรู้จักวิเคราะห์ความรู้ที่ได้ด้วยตนเอง	๕) สอนให้ผู้เรียนตกผลึกความรู้ได้ด้วยตนเอง
๖) ครูประยุกต์ใช้ความรู้ที่หามาให้เห็นชัดเจน	๖) ผู้เรียนสามารถประยุกต์ความรู้ที่หามาได้ด้วยตนเอง	๖) สอนให้ผู้เรียนประยุกต์ความรู้ได้ด้วยตนเอง
๗) ครูประเมินผลการเรียนให้ผู้เรียนได้	๗) ผู้เรียนประเมินการเรียนการสอนได้ด้วยตนเอง	๗) สอนให้ผู้เรียนประเมินความรู้ได้ด้วยตนเอง

ภาพประกอบ ๙

สถิติวิธีของการสอนเพื่อสอนให้ผู้เรียนสอนตนเองได้ต่อไปประกอบด้วยกระบวนการและขั้นตอน ๗ ประการต่อไปนี้

๑. สอนให้เขากำหนดจุดมุ่งหมายได้เอง ให้รู้ว่าจะเรียนไปเพื่ออะไร
 ๒. สอนให้เขาหาความรู้ได้เอง ว่าควรหาที่ไหน อย่างไร
 ๓. สอนให้เขาคัดกรองความรู้ได้เอง ด้วยเหตุผล ข้อมูล หลักการต่าง ๆ
 ๔. สอนให้เขาสรุปองค์ความรู้ได้เองด้วยการสอนขั้นตอนการวิเคราะห์ สังเคราะห์ และการสรุปองค์ความรู้
 ๕. สอนให้เขาตกผลึกในความรู้นั้นด้วยการให้เขาได้เข้าใจการวิเคราะห์ ตีความ และการประเมิน
 ๖. สอนให้เขาประยุกต์ความรู้เป็น รู้ว่าจะนำความรู้ไปใช้ประโยชน์ได้อย่างไร
 ๗. สอนให้เขาประเมินการสอนได้ด้วยวิธีการและขั้นตอนต่าง ๆ ตามหลักการประเมิน
- ทักษะการสอนทั้ง ๗ ประการนี้ เป็นสิ่งที่ครูผู้สอนในอนาคตไม่ว่าจะสอนในระดับพื้นฐานหรือระดับอุดมศึกษาจะต้องพัฒนาขึ้นอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

ส่วนที่ ๗ ข้อเสนอข้อฝาก

ไม่ว่าจะดูงานวิจัยหรือดูจากประสบการณ์ของผู้อยู่ในวงการศึกษไทยเห็นได้ชัดเจนว่าความสำเร็จของผู้เรียนอยู่ที่คุณภาพและการดำเนินงานของครู หากครูได้รับการผลิตและพัฒนามาอย่างดีก็จะนำไปสู่ความสำเร็จของผู้เรียนได้ดีตามไปด้วย

แต่ในปัจจุบันเห็นชัดเจนว่าครูที่ผลิตออกมาและได้รับการพัฒนาในรูปแบบปัจจุบันยังไม่สร้างครูให้เปลี่ยนไปจากเดิมได้ โดยสถาบันครุศึกษายังจัดระบบการสอนในรูปแบบเดิมคือ ครูยังผูกขาดเนื้อหาและการสอนอยู่จนกว่าชั้นเรียนของครุศึกษาจะเป็นชั้นเรียนที่มีความเป็นอิสระ มีความคิดสร้างสรรค์ นั้นแหละการครุศึกษาจึงจะมีประโยชน์อย่างแท้จริง

การที่จะให้วิชาชีพครุมีความคิดสร้างสรรค์และมีความเป็นอิสระนั้นมีผู้คิดและพยายามมาตลอด เพียงแต่เราไม่ได้ลงมือทำอย่างจริงจังจึงด้วยความไม่แน่ใจว่าเราจะทำได้ เราต้องลองพยายามอีกครั้ง เพราะสภาพแวดล้อมเปลี่ยนไปมากแล้ว.

บรรณานุกรม

- ไพฑูรย์ สินลารัตน์. *ปฏิรูปการเรียนรู้ : ปฏิรูปการศึกษาจากล่างขึ้นบน*. กรุงเทพฯ : สำนักงานเลขาธิการคุรุสภา, ๒๕๕๘.
- _____. *เพื่อความเป็นผู้นำของการครุศึกษาไทย : รวมบทบรรยายและบทความ*. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : วิทยาลัยครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิต, ๒๕๕๗.
- _____. *มาตรฐานวิชาชีพทางการศึกษา : ส่งมอบคนที่ดีที่สุดให้สังคม*. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : สำนักงานเลขาธิการคุรุสภา, ๒๕๕๗.
- สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ. (ร่าง) *ยุทธศาสตร์การผลิตและการพัฒนาครู*. กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, ๒๕๕๘.
- Lertchalolern, C and Sinlarat, P. *Innovation in Teacher Education: Roles of School of Education in a Borderless World*. Bangkok : Faculty of Education, Chulalongkorn University, 2000.
- Postiglione, G.A. and Tan, J. (eds). *Going to School in East Asia*. London : Greenword Press, 2007.
- SEAMEO RIHED. *Teachers and Teacher Education in Southeast Asian Counties*. Bangkok : Lincoln Promotion, 2002.

Abstract Thai Teacher Education Reform: Try It Again

Phaitoon Sinlarat

*Associate Fellow of the Academy of Moral and Political Sciences,
The Royal Society of Thailand.*

In the paper the author writes on Thai teacher education reforms. It seems that the previous reforms do not work well. However, the author recommends that we should try to reform it again, because the environments have changed. The author proposes 7 strategies for the reform. They are : 1. Kuruthayat Project: to select smart people to study teacher education, 2. Choose only Ph.D. teachers: to strengthen teacher education institutions, 3. Not more than 30 students: a small classroom for teachers to practice their profession, 4. Open a student's mouth and close a teacher's: give up lecturing, 5. Set a high hope: standard criteria for the quality of teaching profession, 6. Tom Yam Kung-ization Model: research in accordance with the social context, 7. Pay no attention even to the minister: immensely devoted to students. Details and comments are also provided in the paper..

Keywords: Thai Teacher Education, Teacher Education Reform, Kuruthayat, Tom Yam-Kung Model, Limitation of Lecturing, Teacher Devotion

วารสารราชบัณฑิตยสภา
ปีที่ ๔๐ ฉบับที่ ๓ ก.ค.-ก.ย. ๒๕๕๘

การพัฒนาเยาวชนสู่การปฏิรูปประเทศไทย

รองศาสตราจารย์ ดร. พรณทิพย์ (เกะนันท์) ศิริวรรณบุศย์
ภาควิชาสังคมศาสตร์และการเมือง
ราชบัณฑิตยสภา

บทคัดย่อ

ในปัจจุบันประเทศไทยอยู่ในยุคแห่งการปฏิรูปประเทศเพื่อไปสู่ความเจริญรุ่งเรืองเต็มรูปแบบ และมีประชาธิปไตยที่ยั่งยืนและมีสันติสุขที่ยั่งยืนในยุคโลกาภิวัตน์อย่างมีประสิทธิภาพและมีประสิทธิภาพ เด็กและเยาวชนเป็นปัจจัยสำคัญในกระบวนการพัฒนาประเทศ การพัฒนาบุคลิกลักษณะเด่นที่ชัดเจน ในเด็กและเยาวชนมีความสำคัญยิ่งต่อการพัฒนาประเทศ เพราะเขาเหล่านั้นคือประชากรในอนาคตของชาติ หากประชากรมีคุณภาพการปฏิรูปประเทศก็จะบรรลุเป้าหมายได้ ฉะนั้น สถาบันสำคัญในการพัฒนาเด็กและเยาวชน เช่น ครอบครัว สถานศึกษา ศาสนา และสื่อมวลชนต้องตระหนักในความรับผิดชอบในการพัฒนาประชากรรุ่นใหม่ด้วยการร่วมมือกัน

คำสำคัญ : การปฏิรูป, พัฒนาการเยาวชน, พัฒนาการเด็ก, ค่านิยม ๑๒ ข้อ, พระบรมราโชวาท

ในปัจจุบันประเทศไทยประสบปัญหานานัปการ ในการพัฒนาประเทศทั้งด้านสังคม เศรษฐกิจ และการเมืองการปกครอง และเมื่อวิเคราะห์ถึงสาเหตุของปัญหาที่เกิดขึ้นพบว่า ไม่ใช่รัฐธรรมนูญใหม่หรือการปรับแก้กฎหมาย แต่สาเหตุสำคัญคือ ทรัพยากรมนุษย์ส่วนใหญ่มีคุณภาพไม่เหมาะสม และไม่เอื้อต่อการพัฒนาประเทศ ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงประสิทธิภาพและประสิทธิผลของสถาบันหลักในการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ ไม่ว่าจะเป็นสถาบันครอบครัว สถาบันการศึกษา รวมตลอดไปจนถึงสถาบันอื่น ๆ ในสังคม เช่น สถาบันทางการเมือง สถาบันสื่อมวลชน สถาบันทางศาสนา ผลการวิจัยส่วนใหญ่พบว่า ครอบครัวเป็นสถาบันหลักในการพัฒนาเด็กและเยาวชน ถัดจากครอบครัวก็คือ สถาบันการศึกษา การพัฒนาเด็กและเยาวชนที่ถูกต้องจะนำไปสู่การสร้างความเข้มแข็งของชุมชน นั่นคือ พัฒนาการของชาติให้มีศักยภาพในสิ่งต่อไปนี้

๑. การสร้างจิตวิญญาณที่ดี
๒. การเรียนรู้การพัฒนาตนสู่การปฏิรูปประเทศ
๓. การรู้กระบวนการจัดการเพื่อการพัฒนาคนและชุมชนที่ยั่งยืน

กระบวนการพัฒนาคนถ่ายทอดโดยกระบวนการเรียนรู้ทางสังคม (Socialization process) ซึ่งหมายถึงรูปแบบการอบรมเลี้ยงดูที่เด็กได้รับจากครอบครัว ระบบการศึกษาที่มีคุณภาพและนอกเหนือจากนี้เด็กยังจะได้รับอิทธิพลจากภูมิปัญญาท้องถิ่น ระบบสารสนเทศและที่หลายคนอาจคิดไปไม่ถึงคือระบบการเมือง เด็กก็เป็นประชากรของชาติ ความดียประสิทธิภาพของสถาบันต่าง ๆ ที่กล่าวมาเบื้องต้นนี้เป็นปัจจัยหลักของอุปสรรคการพัฒนาประชากรของชาติ

ในการปฏิรูปประเทศไทยใน พ.ศ. ๒๕๕๘ เมื่อพิจารณาจากเอกสาร เจตนารมณ์ นโยบาย คสช. พบว่า คณะ คสช. มีเจตนารมณ์ที่จะยุติความขัดแย้งของคนในชาติ เพื่อขับเคลื่อนเศรษฐกิจและฟื้นฟูความเชื่อมั่นภายใต้ระบบบริหาร นิติบัญญัติ และตุลาการ โดยมุ่งผลประโยชน์ของชาติเป็นหลัก โดยเน้นการยกระดับการศึกษา สร้างมาตรฐานการดำรงชีวิตของประชาชนในสังคมไทยตามแนวปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง โดยกำหนดนโยบายบริหารราชการ ๑๔ ด้าน โดยสรุปได้ดังนี้ คือ

๑. ยึดระเบียบ คำสั่ง ข้อบังคับ กฎหมาย โดยมีข้าราชการทุกฝ่ายร่วมขับเคลื่อนเดินทางประเทศ
๒. ด้านเศรษฐกิจและการใช้จ่ายงบประมาณ ยึดกรอบวินัยทางการเงินการคลังตามที่กำหนดไว้ เร่งแก้ไขระเบียบ ข้อบังคับ และกฎหมายที่เป็นอุปสรรคต่อการปฏิบัติราชการ และการขับเคลื่อนเศรษฐกิจแบบการค้าเสรีให้เป็นสากล ส่งเสริมระบบการค้าเสรี ปรับปรุงระบบภาษีให้ประชาชนได้ประโยชน์สูงสุด
๓. ด้านความมั่นคง สร้างเสถียรภาพความทัดเทียมกันของประชาคมอาเซียน สนับสนุนพลังอันยิ่งใหญ่ของอาเซียนให้ทัดเทียมโลกตะวันตกโดยเร่งสร้างเจตคติและความเข้าใจถึงความสำคัญของความมั่นคงของประเทศ ให้สถาบันการศึกษามีบทบาทสำคัญในการปลูกฝังความรับผิดชอบต่อสังคม ความรักสามัคคี เพื่อแผ่และแบ่งปันเพื่อความสงบสุขในการอยู่ร่วมกันของประชาชนไทย
๔. ด้านการต่างประเทศ สร้างความเข้าใจ ความรู้แก่ประชาชนเพื่อการเข้าสู่ประชาคมอาเซียน ใน พ.ศ. ๒๕๕๘ พิจารณาสร้างเสริมความสัมพันธ์อันดีระหว่างประเทศให้ชาวต่างชาติมีความเชื่อมั่นและยอมรับในระบบการบริหารของภาครัฐและเอกชน เป็นมาตรฐานสากล ส่งเสริมการลงทุนจากแหล่งทุนภายนอก โดยมีการตรวจสอบที่โปร่งใส มิให้เอื้อประโยชน์ต่อผู้ใด ไม่ให้เกิดการผูกขาดโดยเฉพาะในส่วนที่เป็นโครงสร้างพื้นฐานที่สำคัญต่อความมั่นคงของประเทศ เช่น ระบบสาธารณูปโภค พลังงาน และการสื่อสาร
๕. ด้านสังคมจิตวิทยา ปลูกฝังจิตสำนึกความเป็นไทยให้ภูมิใจในประเพณี ประวัติศาสตร์ เพื่อให้สังคมไทยมีความเข้มแข็ง เสียสละเพื่อส่วนรวม อยู่ร่วมกันอย่างสมานฉันท์ มีสำนึกในความเป็นคนไทย ปลูกฝังให้คนไทยรักษาระเบียบวินัย เคารพกฎหมายอย่างเคร่งครัดทั้งผู้รักษากฎหมายและประชาชน

วารสารราชบัณฑิตยสภา

ปีที่ ๔๐ ฉบับที่ ๓ ก.ค.-ก.ย. ๒๕๕๘

รองศาสตราจารย์ ดร.พรพนทิพย์ (เกษนั้นนท์) ศิริวรรณมุขย์

๓๐๙

ผู้ปฏิบัติได้กฎหมาย การทุจริต คอร์รัปชันต่อหน้าที่ต้องถือเป็นพฤติกรรมที่น่ารังเกียจ ประชาชนทุกคนมีหน้าที่ต้องช่วยกันปกป้องผลประโยชน์ส่วนรวม

๖. ด้านกฎหมายและกระบวนการยุติธรรม ปรับปรุงแก้ไขส่วนงานต่าง ๆ ของกระบวนการยุติธรรมให้เข้มแข็ง เทียบตรง เป็นธรรมและตรวจสอบได้

๗. ด้านการศึกษา ต้องส่งเสริมการศึกษาในทุกช่วงวัย บูรณาการการศึกษาอย่างต่อเนื่อง พัฒนาครูและบุคลากรทางการศึกษา ใช้เทคโนโลยีทางการศึกษาสู่ความทันสมัย โดยมีผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง สร้างจิตสำนึกเยาวชนไทยให้รักความเป็นไทย ภูมิใจในประวัติศาสตร์ของประเทศ เทิดทูนสถาบันพระมหากษัตริย์ มีความสำนึกในการตอบแทนบุญคุณแผ่นดิน ให้ทุกฝ่ายร่วมมือกับสถาบันการศึกษาเพื่อพิจารณาประชาชนให้มีระเบียบวินัย เข้มแข็ง แข็งแรง ทั้งด้านร่างกาย จิตใจ พัฒนาภูมิคุ้มกันให้เยาวชนเพื่อเป็นพลังอำนาจของชาติในการพัฒนาประเทศอย่างยั่งยืน

๘. การพัฒนาระบบราชการ ส่งเสริมระดับคุณธรรมในระบบราชการ มีให้ผู้ใดครอบงำข้าราชการหรือระบบราชการ ปรับปรุงแก้ไขกฎหมาย ระเบียบ คำสั่ง ให้ทันสมัย ไม่ให้นักการเมืองก้าวก่ายหรือใช้อิทธิพลกับข้าราชการประจำ โดยให้ปกครอง บังคับบัญชาตามระเบียบวินัยที่ถูกต้องชอบธรรม

๙. การพัฒนาอาชีพและรายได้ ให้มีการยกระดับและพัฒนาอาชีพในทุกระดับอย่างเป็นธรรม

๑๐. การวิจัยและพัฒนา จัดสรรงบประมาณให้พอเพียงเป็นการปฏิบัติอย่างเป็นรูปธรรม ส่งเสริมให้มีการร่วมลงทุนจากต่างประเทศ

๑๑. การเตรียมการเข้าสู่การเป็นประชาคมอาเซียนปี ๒๕๕๘ ให้มีการบูรณาการการเตรียมเข้าสู่ประชาคมอาเซียนทั้ง ๓ เสาหลักอันได้แก่ ด้านการเมืองและความมั่นคง ด้านเศรษฐกิจ และด้านสังคมและวัฒนธรรม

๑๒. ด้านความปรองดองสมานฉันท์ สร้างสภาพแวดล้อมที่เหมาะสมเพื่อให้คนไทยยอมรับความคิดเห็นที่แตกต่างโดยไม่แตกแยก ยึดหลักนิติรัฐควบคู่กับหลักรัฐศาสตร์ ใช้หลักวิชาการสากลในการจัดการความขัดแย้ง สร้างความเป็นธรรมให้สังคมไทยมีความสามัคคีและสันติสุขที่ยั่งยืน

๑๓. การปฏิรูป ปฏิรูประบบการเมืองและการบริหารจัดการของรัฐในทุกระดับ โดยมุ่งให้เป็นประเทศในระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข

๑๔. การเลือกตั้ง ปรับปรุงให้การเลือกตั้งมีความสุจริต เทียบตรง ให้ทุกภาคส่วนต้องมีส่วนร่วมในการปรับระบบการเลือกตั้งให้เป็นไปตามธรรมนูญการปกครองของ คสช.

ทั้งหมดคือ เจตนารมณ์และนโยบายด้านต่าง ๆ ของ คสช. ด้วยวัตถุประสงค์เพื่อดูแลประโยชน์ให้กับคนไทยในช่วงการเปลี่ยนผ่านให้คนไทยได้มีโอกาสเริ่มต้นในการปฏิรูป เพื่อให้ประเทศไทยก้าวสู่ระบอบประชาธิปไตยที่สมบูรณ์อันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข

ใน พ.ศ. ๒๕๓๐ ไกรยุทธ ธีตรยานันท์ ได้นำเสนอพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ที่ทรงพระราชทานเกี่ยวกับการมีคุณลักษณะที่ดีของทรัพยากรมนุษย์ด้านคุณสมบัติเชิงพุทธธรรมไว้ดังนี้

๑. มีฉันทะและวิริยะ
๒. มีความอดทนอดกลั้นและจิตใจเข้มแข็ง
๓. มีความตั้งใจจริงและจริงใจ
๔. มีความถูกต้องและยุติธรรม
๕. มีความเมตตาและเสียสละ
๖. มีความสามัคคีพร้อมเพรียงกัน
๗. มีความสุจริต
๘. มีความกตัญญู
๙. มีวินัยในการดำเนินชีวิต

ซึ่งอาจอธิบายได้ดังนี้

๑. ฉันทะและวิริยะ

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงกล่าวถึง “ฉันทะ” ในพระบรมราโชวาทที่พระราชทาน แก่บุคคลกลุ่มต่าง ๆ ในลักษณะต่อไปนี้

“ฉันทะหรือความพอใจในการทำงาน ความพอใจในการปฏิบัติ ความพอใจในการค้นคว้า ถ้าสามารถรักษาไว้ได้แน่น เสมอดั้นเสมอปลาย การทำงานสิ่งใด แม้สำคัญยิ่งใหญ่ ก็เป็นอันหวังผลที่ได้ทุกสิ่ง เพราะการที่มีใจจดจ่อแน่นและพอใจในงานนั้น ทำให้พากเพียร อดทน ทำงานต่อเนื่องกันได้ ตลอด และเมื่อหมั่นทำอยู่เสมอก็เกิดความชำนาญชำนาญของมีผละกำลังมากขึ้น ทำงานได้ด้วยความเป็นอกุศล เบาใจ เหมือนกับนักกีฬาที่หมั่นฝึกหมั่นซ้อมอยู่เป็นประจำ ยิ่งฝึกก็ยิ่งได้กำลังและความคล่องแคล่วจัดเจน สิ่งที่ทำยาก ก็ค่อย ๆ กลายเป็นง่าย ๆ จะทำอะไรก็ทำได้สะดวกรวดเร็วและเหนียวแน่นจนสำเร็จ” (๑๒ กรกฎาคม ๒๕๒๓)

ฉะนั้น การมีฉันทะหรือมี “น้ำใจรักงาน” จึงเป็นพลังงานสำคัญที่ปกป้องไม่ให้เกิดความท้อแท้ และหมดกำลังใจ เมื่อพบอุปสรรคในการทำงาน

คุณธรรมที่ควบคู่กับ “ฉันทะ” คือ “วิริยะ”

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงชี้ให้เห็นว่า คำว่า “วิริยะ” นี้ มีความหมายที่ลึกซึ้งกว่าการ หมายถึง ความอดสาหัส ความขยัน ความอดทน กล่าวคือ

“คนที่มีความวิริยะ กลายเป็นคนที่มีวีระ เป็นคนที่กล้า อย่างเช่น คำว่าวีรบุรุษ วีรชน คนที่กล้า ก็คือวิริยะนี้ ความอดสาหัสหรือความกล้าก็เป็นคำที่สำคัญ ต้องกล้าเผชิญตัวเอง เมื่อกล้าเผชิญตัวเอง

กล้าที่จะลบล้างความขี้เกียจ เกียจคร้านในตัว หันมาพยายามอดุสาหะ ก็ได้วิริยะอดุสาหะ วิริยะในทางที่กล้าที่จะค้ำตัวเองในความคิดพิเรนทร์ ก็เป็นคนที่มีเหตุผล เป็นคนลอคคิตต่าง ๆ ก็หมายความว่าเป็นคนที่ดีดีที่ฉลาด วิริยะในทางทำไม่ยอมแม้ความเจ็บปวด ความกลัว มาคุกคามก็ทำสิ่งที่ถูกต้อง ก็เป็นคนกล้าถึงขอบคำว่าวิริยะ อันนี้ดีสำหรับท่านหรือ พระสงฆ์ ต้องมีวิริยะที่แท้จริงทั้งกล้าเผชิญสิ่งแวดล้อมข้างนอก และกล้าเผชิญตนเอง วิริยะอดุสาหะที่จะเรียนรู้ความดีที่แท้จริง ...” (๒๐ มิถุนายน ๒๕๑๘)

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงสรุปว่า

“คนไทยนำตัวนำชาติให้รอดพ้นอันตรายและเจริญเป็นอิสระมาโดยตลอดได้ ด้วยความอาศัยความเพียรพยายาม คือ พยายามไม่ก่อความชั่วให้เป็นเครื่องมือทำลายตัวทำลายผู้อื่น พยายามลดพยายามละความชั่วที่ตัวเองมีอยู่ พยายามก่อความดีแก่ตัวเองเสมอ พยายามรักษาเพิ่มพูนความดีที่มีอยู่นั้น ให้งอกงามสมบูรณ์ขึ้น” (๒๕ มิถุนายน ๒๕๓๖)

๒. ความอดทนและมีจิตใจเข้มแข็ง

เมื่อมีวิริยะ และเพื่อให้วิริยะเป็นคุณธรรมที่สามารถยึดมั่นได้ตลอดเวลาหรือที่สามารถตามนัยแห่งวิริยะนั้นได้ ปัจเจกบุคคลก็ต้องมี “ขันติ” หรือ “ความอดทน” หรือ “ความอดกลั้น” พุทธศาสนากล่าวถึง ขันติ ในลักษณะที่แยกออกไปต่างหาก โดยจัดเป็นองค์ประกอบหนึ่งของฆราวาสธรรม ๔ อันประกอบด้วย

- (๑) สัจจะ – ความจริง
- (๒) ทมะ – การฝึกฝน
- (๓) ขันติ – ความอดทน
- (๔) จาคะ – ความเสียสละ

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระบรมราโชวาทว่า “ขันติ เป็นคุณธรรมที่คู่กับวิริยะ (๑๓ ธันวาคม ๒๕๒๓) “ขันติธรรม” จึงเป็นคุณสมบัติที่จำเป็นประจำตัว เพื่อให้เกิดความยั้งคิด มีโอกาสที่จะพิจารณาให้ลึกลงไปทบทวนใหม่ ปัญหาหรือความติดขัดย่อมบรรเทาลง สามารถดำเนินงานได้โดยถูกต้อง ไม่เสียเวลา และบรรลุผล บุคคลจึงควรจะได้พยายามนำขันติธรรมที่ต่างก็มีอยู่แล้วด้วยการที่ได้ฝึกฝนอบรมมาตลอดเวลานานปีนั้นมาใช้ให้เกิดประโยชน์อันแท้จริงแก่ตัวเองและแก่งานของชาติ” (๑๔ กันยายน ๒๕๑๖)

ผู้ที่มีความอดทนและมีขันติประจำตัว เป็นผู้ที่มี “ความเข้มแข็ง” พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำรัสว่า “ความเข้มแข็งนั้นก็ไม่ได้มีความหมายว่าแข็งกระด้าง ความเข้มแข็งที่แข็งกระด้างนั้นไม่ได้ผลดี เพราะว่าติดต่อกับใครคนก็ไม่รัก คนก็ระแวงว่ามาเอาเปรียบกัน แต่ความเข้มแข็ง แข็งแกร่งจริงต้องประกอบด้วยความอ่อนโยน คือหนักน่าน มีความคิดอะไรหนักแน่น มีความมั่นใจ โดยเฉพาะ

มีความเข้มแข็งกับตัวเอง พยายามที่จะเรียนรู้พยายามที่จะปฏิบัติงานอย่างไม่เห็นแก่เหน็ดเหนื่อย” (๑๘ มีนาคม ๒๕๒๓)

๓. มีความตั้งใจและจริงใจ

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงมีบรมราโชวาทเกี่ยวกับความตั้งใจและจริงใจ ดังนี้

“ความตั้งใจจริงนี้ช่วยกำจัดความเกียจคร้าน ความอ่อนแอ และความท้อถอยได้อย่างดียิ่ง จะปลูกฝังความขยันหมั่นเพียรและความเข้มแข็งให้เกิดเป็นนิสัย...” (๓๑ พฤษภาคม ๒๕๐๘)

“การรู้จักความสงบใจ” จัดเป็นคุณธรรมหนึ่งที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงกล่าวถึงบ่อยครั้งในพระบรมราโชวาทและพระราชดำรัสที่พระราชทานในโอกาสต่าง ๆ “การรู้จักสงบใจ” คือ “การตั้งจิตตั้งใจให้ถูก” การตั้งใจให้ถูกนั้น คือการทำจิตใจให้สงบหนักแน่น ไม่วู่วาม ไม่ปล่อยให้อคติต่าง ๆ ครอบงำได้โดยง่าย ผีกหัดคิดพิจารณาเรื่องราวและปัญหาทั้งปวงด้วยความละเอียดรอบคอบและด้วยใจบริสุทธิ์เป็นกลางเสมอทุกครั้งให้เป็นนิสัย อันเป็นวิธีที่จะช่วยให้เกิดปัญญา สามารถคิดวินิจฉัยได้โดยกระจ่างแจ่มแจ้ง และการปฏิบัติแก้ไขได้ถูกต้องเที่ยงตรง (๓๑ ธันวาคม ๒๕๒๓) การรู้จักสงบใจจึงถือสาระของ “การตั้งใจในความสงบ” ซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงอธิบายความหมายว่า “คือรู้จักบังคับใจให้สงบนิ่งได้ แม้อยู่ในเหตุการณ์ที่อาจก่อให้เกิดความสับสนตื่นตระหนกก็ตาม ความพยายามระงับกายระงับใจ มิให้ฟุ้งซ่านจะทำให้เกิดสติ ระลึกรู้ถึงเหตุถึงผล ถึงข้อเท็จจริงและความถูกต้อง อันเป็นต้นทางให้สามารถคิดพิจารณาหาทางออกแห่งปัญญาได้ไม่อับจน” (๑๖ กรกฎาคม ๒๕๒๖)

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำรัส สรุปว่า “การที่มีความคิดจิตใจ อันกระจ่างแจ่มแจ้งและหนักแน่นอยู่เสมอจัดเป็นคุณธรรมสำคัญประการหนึ่งของแต่ละบุคคล เป็นเครื่องนำพาบุคคลไปให้ประสบความสำเร็จสวัสดิ” (๓๑ ธันวาคม ๒๕๒๓)

เมื่อมีความตั้งใจจริง ความสำเร็จในการทำงานก็มีโอกาสเกิดขึ้นได้ แต่ความสำเร็จนี้จะมีคุณค่าแก่ตัวเองและต่อส่วนรวมได้ ก็ต่อเมื่อบุคคลทำงานโดยมี “ความจริงใจ” ทั้งต่อตัวเองและผู้อื่น

“ความจริงใจต่อฐานะหน้าที่ของตนเอง ไม่หลอกลวงตนเอง ไม่หลอกลวงกันและกันเอง มูลเหตุสำคัญของความผิดพลาดล้มเหลวของภารกิจทั้งปวง ความจริงใจนี้ทำให้บุคคลเข้าถึงกัน เข้าถึงงาน เข้าถึงเป้าประสงค์ได้โดยตรง และช่วยให้สามารถสร้างสรรค์ความดีความเจริญได้โดยอิสระ คล่องตัว และมีประสิทธิภาพ” (๑๖ กรกฎาคม ๒๕๒๖)

๔. ความถูกต้องยุติธรรม

เมื่อบุคคลมีความจริงใจ รู้จักสงบใจ บุคคลนั้นจะมีจิตใจที่เน้น “ความถูกต้องยุติธรรม” ด้วยความถูกต้องยุติธรรม คือความเป็นธรรม ในพระราชดำรัสที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระราชทาน

วารสารราชบัณฑิตยสภา

ปีที่ ๔๐ ฉบับที่ ๓ ก.ค.-ก.ย. ๒๕๕๘

รองศาสตราจารย์ ดร.พรพนทิพย์ (เกษนั้นนท์) ศิริวรรณมุขย์

๓๑๓

ให้แก่ข้าราชการในสังกัดกระทรวงมหาดไทย เมื่อวันที่ ๑๗ พฤศจิกายน ๒๕๑๙ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำรัสว่า ความเป็นธรรมคือความดี คิดให้ถูกต้องตามหลักเหตุผล ถ้ามีอย่างนี้แล้ว เข้าใจว่าปลอดภัยในการปฏิบัติ ถ้าทำอะไรด้วยความเป็นธรรม ซึ่งจะตีความหมายว่าด้วยความมีเหตุผล ถูกหลักของวิชาการ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานพระบรมราโชวาท ความว่า “ถ้าคนเรามีความยุติธรรมในใจแล้ว สามารถที่จะปฏิบัติหน้าที่ได้ทุกอย่างที่เป็นประโยชน์ส่วนรวมและประโยชน์แก่ตนเอง เพราะว่าความยุติธรรมนี้ก็คือมีความคิดที่มีเหตุผล” (๔ ธันวาคม ๒๕๑๖)

ดังนั้น การมีความยุติธรรมหรือการมีความถูกต้องยุติธรรมก็คือ “การที่มีจิตใจที่เป็นธรรม” หรือ “ความยุติธรรมในใจ” นั่นเอง

๕. มีความเมตตาและความเสียสละ

ความเมตตาตามแนวพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว คือ “มีเมตตา มุ่งดี มุ่งเจริญต่อกัน” (๑๐ กันยายน ๒๕๑๒)

คุณธรรมนี้เมื่อมีในตัวบุคคลแล้ว ย่อมทำให้เกิดการเกื้อกูลกันและกัน การช่วยเหลือกันและกัน พระบรมราโชวาทของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ย้ำถึงคุณภาพของการให้ความช่วยเหลือที่อัญเชิญมา มีดังนี้

“การช่วยเหลือให้เขาได้รับสิ่งที่เขาควรได้รับตามความจำเป็นอย่างเหมาะสม จะเป็นการช่วยเหลือที่ได้ผลดีที่สุด เพราะฉะนั้นในการช่วยเหลือแต่ละครั้งแต่ละกรณีจำเป็นที่เราจะพิจารณาถึงความต้องการและความจำเป็นก่อน และต้องทำความเข้าใจกับผู้ที่จะช่วยให้เข้าใจด้วยว่า เขาอยู่ฐานะอย่างไร สมควรที่จะได้รับความช่วยเหลืออย่างไร เพียงใด อีกประการหนึ่ง ในการช่วยเหลือนั้น ควรจะยึดหลักสำคัญว่า เราจะช่วยเขาเพื่อให้เขาสามารถช่วยตนเองได้ต่อไป... (๖ เมษายน ๒๕๑๒)

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริว่าการช่วยเหลือไม่ควรเป็นการช่วยเหลือที่ทำให้เกิดการพึ่งพากันอย่างถาวร การให้ความช่วยเหลือกันและกันสื่อถึงการเสียสละเพื่อผู้อื่นทั้งในรูปของการเสียสละสิ่งของเงินทองตลอดจนกำลังกายและกำลังสมอง คุณลักษณะของการเสียสละคล้ายคลึงกับการให้ กล่าวคือ การเสียสละด้วยความตั้งใจจริง จะทำให้จิตใจผ่องใสนอกจากนี้ การเสียสละในรูปของการบริจาคการให้ทานนั้น จะตัดความโลภของตัวเองไปได้มากขึ้น ดังนั้นการเสียสละให้ผู้อื่นด้วยจิตเมตตา จึงเป็นคุณธรรมที่สำคัญสำหรับบุคคล ทำให้ไม่มีการเบียดเบียนผู้อื่นและไม่เอารอดเอาเปรียบผู้อื่น จัดเป็นการแสดงออกซึ่งธรรมในจิตใจของบุคคลนั้น

๖. ความสามัคคีพร้อมเพรียงกัน

การช่วยเหลือเกื้อกูลกันและกันยอมเป็นพื้นฐานสำหรับการสร้างการปลูกฝังความสามัคคีให้บังเกิดขึ้นกับกลุ่มบุคคล ชุมชน และประเทศชาติ ความสามัคคีกลมเกลียวกันเป็นคุณธรรมหนึ่ง

ที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงกล่าวย้ำเสมอทุกครั้งทีพระองค์ทรงมีโอกาส ทั้งนี้เพราะว่า พระเจ้าอยู่หัวทรงเชื่อว่า “ความสามัคคีพร้อมเพรียงกัน เป็นพื้นฐานที่สำคัญยิ่งในการปฏิบัติบริหารงานใหญ่ ๆ เช่นงานของแผ่นดิน” (๑๐-๑๑ เมษายน ๒๕๒๕)

พระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่พระราชทานแก่สามัคคีสมาคมในพระบรมราชูปถัมภ์ในการเปิดประชุมประจำปี ๒๕๒๕ ระหว่างวันที่ ๑๐-๑๑ เมษายน ๒๕๒๕ ที่อัญเชิญมาข้างล่างนี้ ได้กล่าวถึงคุณธรรมพื้นฐานของความสามัคคีอย่างชัดเจน

“ความสามัคคีพร้อมเพรียงกันเป็นพื้นฐานที่สำคัญยิ่งในการปฏิบัติบริหารงานใหญ่ ๆ เช่นงานของแผ่นดิน และความสามัคคีนี้ก็จะเกิดขึ้นมั่นคงได้ ก็ด้วยบุคคลในหมู่ในคณะ มีคุณธรรมเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวผูกพันจิตใจของกันและกันไว้ คุณธรรมเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจนั้นประการหนึ่ง ได้แก่การให้ คือให้การสงเคราะห์ช่วยเหลือกันให้อภัยไม่ถือโทษกัน ให้คำแนะนำตักเตือนที่ดีต่อกัน ประการที่สอง ได้แก่การมีวาจาที่ดี คือพูดคำดีจะ คำจริงต่อกัน พูดให้กำลังใจกัน พูดแนะนำประโยชน์แก่กัน และพูดให้รักใคร่ปรองดองกัน ประการที่สาม ได้แก่ ทำประโยชน์ให้แก่กัน คือประพฤติปฏิบัติตนให้เกิดประโยชน์เกื้อกูลซึ่งแก่กันและกัน และแก่หมู่คณะโดยส่วนรวม ประการที่สี่ ได้แก่ การวางตนได้สม่ำเสมออย่างเหมาะสม คือไม่ทำตัวให้ดีเด่นเกินกว่ากัน ร่วมมือด้วยหรือไม่ก็ตาม ผลดีที่ทำงานจะต้องเกิดขึ้นแน่นอน และยิ่งทำมากเข้านานเข้า ยิ่งยืนเข้า ผลดีก็จะเพิ่มพูนขึ้น และแผ่ขยายกว้างออกไปทุกที คนที่ไม่เคยทำดีเพราะเขาไม่เคยเห็นผลก็จะได้เห็น และหันเข้ามาตามอย่างหลักประกันสำคัญในการทำความดี จึงอยู่ที่ว่า แต่ละคนต้องทำใจให้มั่นคง ไม่หวั่นไหวกับสิ่งแวดล้อมที่เห็นอยู่รอบอยู่ มากเกินไปจนเกิดความท้อถอย เมื่อใจมั่นคงแล้ว ก็ขอให้ตั้งอกตั้งใจสร้างนิมิตและค่าหน้า ปฏิบัติดำเนินไปให้เต็มกำลังจนบรรลุผลสำเร็จในที่สุด ความดีความเจริญที่ปรารถนา ก็จะเกิดทวีขึ้น และจะเอาชนะความเลื่อมทรมต่าง ๆ ได้ไม่นานเกินรอ” (๒๐ ตุลาคม ๒๕๒๑)

๗. ความสุจริต

การเป็นผู้ที่มีการประพฤติดีประพฤติชอบ กล่าวในเชิงสรุป ก็คือ การเป็นผู้สุจริต ซื่อสัตย์ และซื่อตรงในการดำรงชีวิต

ดังนั้น การทำมาหากินเลี้ยงชีพต้องทำอย่างสุจริต คือการไม่โกง ไม่เอาเปรียบผู้อื่นอย่างผิดกฎหมาย และศีลธรรม พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีทศนะว่า การมีความสุจริตในลักษณะเช่นนี้จัดได้ว่าเป็นความดีของบุคคลที่ควรได้รับสนับสนุน

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานไว้ในพระบรมราโชวาท “ความสุจริตเป็นระเบียบ” และ “เป็นพื้นฐานและส่งเสริมให้เกิดความสามารถที่มาให้รูปของ “ความฉลาดไตร่ตรองให้ถูกต้องพอเหมาะแก่เหตุผลและจุดประสงค์” (๑๐ กันยายน ๒๕๒๔)

วารสารราชบัณฑิตยสภา

ปีที่ ๔๐ ฉบับที่ ๓ ก.ค.-ก.ย. ๒๕๕๘

รองศาสตราจารย์ ดร.พรพนทิพย์ (เกษนั้นนท์) ศิริวรรณมุขย์

๓๑๕

“ความสุจริตเป็นระเบียบ” ประกอบด้วย ความสุจริตเป็นระเบียบในความประพฤติหรือความสุจริตเป็นระเบียบในความสำนึก หรือทางในใจ อีกอย่างหนึ่ง ทั้ง ๒ ประการต่างอาศัยเกื้อกูลกันอยู่ตลอดเวลา จึงจำเป็นต้องอบรมบำรุง ให้เจริญมั่นคงขึ้นด้วยกัน เมื่อจัดระเบียบในการกระทำและในความคิดนึกได้เที่ยงตรงแน่นอนแล้ว ปัญญาหรือความรู้เข้าใจกันถูกต้องถ่องแท้ตรงจุด ก็จะเกิดขึ้น

“ความกตัญญูทวาที” เป็นคุณสมบัติหนึ่งของบุคคลที่เป็นคนดี พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงกล่าวถึงในพระบรมราโชวาทในโอกาสต่าง ๆ ได้ทรงให้ความหมาย ความกตัญญูทวาทีว่า “สภาพจิตที่ได้รับความดี และไม่ลบหลู่ผู้ทำความดีมาก่อน หากเพียรพยายามรักษาความดีที่พึงให้เป็นพื้นฐานในความประพฤติปฏิบัติทุกอย่างของตนเอง คนที่มีความกตัญญู เมื่อเต็มใจและจงใจกระทำทุกสิ่งทุกอย่างด้วยความดีดังนี้ ก็ย่อมมีแต่ความเจริญมั่นคงและรุ่งเรืองก้าวหน้ายิ่ง ๆ ขึ้น” พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงทรงสรุปว่า “ความกตัญญูทวาที เป็นคุณสมบัติอันสำคัญยิ่งสำหรับนักพัฒนาและผู้ปรารถนาความเจริญก้าวหน้าทุกคน” (เมษายน ๒๕๒๖)

๘. การมีวินัยในการดำเนินชีวิต

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานพระบรมราโชวาทในโอกาสที่ย้ำความสำคัญของการมีวินัย การกำหนดวินัยที่ดีให้แก่ตนเอง ก็คือ “การข่มใจบังคับตนเอง” ให้มีระเบียบ ให้อยู่ในกรอบ ข้อบังคับของกฎเกณฑ์ที่กำหนดขึ้น หรือให้มีพฤติกรรมที่จำเป็นสำหรับกิจการนั้น ๆ ทรงมีพระราชดำรัสว่า “ถ้าหากขาดวินัย ก็อาจปล่อยตัวปล่อยใจให้เป็นไปตามสะดวกสบาย ทำให้สูญเสียประโยชน์ที่พึงจะได้ไปเปล่า ๆ เท่ากับได้เบียดเบียนทำลายตนเองและทำลายผู้อื่นให้เสียหายด้วยอย่างน่าตำหนิที่สุด” การมีวินัยของบุคคลจะทำให้บุคคลผู้นั้น ใช้วินัยบังคับ “ให้ทำความดีความเจริญให้แก่ตน และเผื่อแผ่ความดีความเจริญนั้นแก่ผู้อื่นพร้อมกันไปด้วย” (๒๐ ธันวาคม ๒๕๒๐)

การมีวินัยเป็นสิ่งจำเป็นยิ่งสำหรับสังคมไทยในปัจจุบันซึ่งมักจะเน้นย้ำอิสรภาพและเสรีภาพในการแสดงออกในรูปแบบต่าง ๆ อันเป็นผลจากอิทธิพลของอารยธรรมโลกตะวันตก พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงพระราชทานพระบรมราโชวาทว่า การใช้เสรีภาพของตนเองโดยไม่ละเมิดเสรีภาพของผู้อื่น และสวัสดิภาพและความปกติสุขของส่วนรวม จะบังเกิดขึ้นได้โดยการฝึกให้มีวินัยประจำตัวนั่นเอง พระองค์ทรงให้ข้อคิดว่า “ยังมีอิสรภาพมากขึ้นเท่าใด ก็ต้องมีการข่มใจ บังคับใจมากขึ้นเท่านั้น” และทรงดำรัสว่า “อิสรภาพกับวินัยซึ่งดูเผิน ๆ เหมือนเป็นสิ่งที่ตรงกันข้ามนั้น แท้จริงเป็นของคู่กัน ทั้งจำเป็นต้องใช้ควบคู่กัน เพื่อให้ควบคุมกันอยู่เสมอ มิฉะนั้นจะหวังผลที่ดีอันพึงประสงค์ไม่ได้เลย” (๒๐ ธันวาคม ๒๕๒๐)

นอกจากคุณลักษณะที่ดีด้านคุณสมบัติเชิงพุทธธรรมที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระราชทานแล้วนั้น ยังมีแนวคิดเกี่ยวกับคุณสมบัติที่ดีของคนไทยอีกมากจากนักวิชาการและหน่วยงานของรัฐ

พรรณทิพย์ ศิริวรรณบุษย์ และคณะ (๒๕๕๕) ได้แบ่งพฤติกรรมคนไทยที่เอื้อต่อการพัฒนาประเทศไทยไว้ ๕ ด้าน คือ

๑. พฤติกรรมทางสังคม คือพฤติกรรมทางบวกที่แสดงต่อผู้อื่น
๒. พฤติกรรมส่วนบุคคล คือพฤติกรรมพัฒนาการและส่งเสริมจิตใจตนเอง
๓. พฤติกรรมต่อสภาพแวดล้อม คือพฤติกรรมอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและวัฒนธรรม
๔. พฤติกรรมทางการเมือง ได้แก่ พฤติกรรมประชาธิปไตย พฤติกรรมรับผิดชอบทางการเมือง ตั้งแต่จริยธรรมในการเลือกตั้ง ถึงการติดตามการปฏิบัติหน้าที่ของนักการเมือง
๕. พฤติกรรมทางเศรษฐกิจ ได้แก่ พฤติกรรมหารายได้ และพฤติกรรมการใช้จ่ายที่ดี การประหยัดและอดออม

ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ ๑๑ (๒๕๕๕-๒๕๕๙) มีวิสัยทัศน์ว่า “สังคมอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข ด้วยความเสมอภาคเป็นธรรมและมีภูมิคุ้มกันต่อการเปลี่ยนแปลง” โดยระบุพันธกิจดังนี้

๑. สร้างสังคมที่เป็นธรรมและเป็นสังคมที่มีคุณธรรม
๒. พัฒนาคุณภาพคนไทยให้มีคุณธรรม เรียนรู้ตลอดชีวิต มีทักษะการดำรงชีวิตอย่างเหมาะสม นับแต่ละช่วงวัย สถาบันทางสังคม มีความเข้มแข็ง สามารถปรับตัวรู้เท่ากับการเปลี่ยนแปลง
๓. พัฒนาฐานการผลิตและบริการให้เข้มแข็งและมีคุณภาพบนฐานความรู้ ความคิดสร้างสรรค์ และมีภูมิปัญญา สร้างความมั่นคงด้านอาหารและพลังงาน ปรับโครงสร้างการผลิตและบริการให้เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อมพร้อมสร้างความเชื่อมโยงกับประเทศในภูมิภาคเพื่อความมั่นคงทางเศรษฐกิจและสังคม
๔. สร้างความมั่นคงของฐานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม สนับสนุนการมีส่วนร่วมของชุมชน รวมทั้งสร้างภูมิคุ้มกันเพื่อรองรับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศหรือทางสังคม

ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ ๑๑ นี้กล่าวถึงการพัฒนาคนไทย คือการให้คนไทยได้มีโอกาสเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง มีสุขภาพที่ดีที่มีคุณธรรม จริยธรรมและสถาบันทางสังคมมีความเข้มแข็ง แต่หากชีวิตกลับเป็นจำนวนปีการศึกษาเฉลี่ยของคนไทย เพิ่มสัดส่วนประชากรที่เข้าใจ โครงข่ายคมนาคมและอินเทอร์เน็ตความเร็วสูง แต่มิได้มีการกล่าวถึงการพัฒนาเยาวชนปัญญา หรือสุขภาพะทางกาย อารมณ์ และพฤติกรรมสังคมของเด็กและเยาวชนไทย นอกเหนือจากนโยบาย คสช. และแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๑๑ แล้วรัฐบาลปัจจุบันยังเน้นการพัฒนาค่านิยม ๑๒ ข้อ ซึ่งมีค่านิยมรวมทั้งสิ้นจากมุมมองของผู้เขียน ๒๒ ประการ ได้แก่

วารสารราชบัณฑิตยสภา

ปีที่ ๔๐ ฉบับที่ ๓ ก.ค.-ก.ย. ๒๕๕๘

รองศาสตราจารย์ ดร.พรพนทิพย์ (เกษนันทน์) ศิริวรรณมุขต์

๓๑๓๗

จำนวนค่านิยม

(หนึ่งขีดคือ หนึ่งค่านิยม)

๑. มีความรักชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์	๑
๒. <u>ซื่อสัตย์ เสียสละ อดทน มีอุดมการณ์ในสิ่งที่ดีงามเพื่อส่วนรวม</u>	๔
๓. <u>กตัญญูต่อพ่อแม่ ผู้ปกครอง ครูอาจารย์</u>	๑
๔. <u>ใฝ่หาความรู้ หมั่นศึกษาเล่าเรียนทั้งทางตรงและทางอ้อม</u>	๑
๕. <u>รักษาวัฒนธรรมและประเพณีอันดีงาม</u>	๑
๖. <u>มีศีลธรรม รักษาความสัตย์ หวังดีต่อผู้อื่น แม่และแบ่งปัน</u>	๓
๗. <u>เข้าใจเรียนรู้การประเมินประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข</u>
<u>ที่ถูกต้อง</u>	๑
๘. <u>มีระเบียบวินัย เคารพกฎหมาย ผู้น้อยรู้จักการเคารพผู้ใหญ่</u>	๓
๙. <u>มีสติรู้ตัว รู้คิด รู้ทำ รู้ปฏิบัติตามพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว</u>	๓
๑๐. <u>รู้จักดำรงตนอยู่โดยใช้หลักเศรษฐกิจพอเพียงตามพระราชดำรัสของ</u>
<u>พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รู้จักอดออมไว้ใช้ยามจำเป็น มีไว้พอกินพอใช้</u>
<u>ถ้าเหลือก็แจกจ่าย จำหน่ายและพร้อมที่จะขยายกิจการ เมื่อมีความพร้อม</u>
<u>มีภูมิคุ้มกันที่ดี</u>	๒
๑๑. <u>มีความเข้มแข็งทั้งร่างกายและจิตใจ ไม่ยอมแพ้ต่ออำนาจฝ่ายต่ำ หรือกิเลส</u>
<u>มีความละเอียดรอบคอบต่อบาป ตามหลักศาสนา</u>	๑
๑๒. <u>คำนึงถึงผลประโยชน์ส่วนรวมและของชาติมากกว่าผลประโยชน์ของตนเอง</u>	๑

ตามที่กล่าวมาเบื้องต้นคือ สิ่งที่คาดหวังจะให้เยาวชนพัฒนาไปสู่เป้าหมาย แต่จะเกิดขึ้นได้อย่างไร คุณลักษณะต่าง ๆ เหล่านี้จะถูกพัฒนาและปลูกฝังจากสถาบันหลักเมื่อชีวิตเริ่มอุบัติขึ้น คือครอบครัวนั่นเอง

ครอบครัว ความหมายตามพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔ คือสถาบันพื้นฐานของสังคมที่ประกอบด้วย สามีภรรยา และหมายรวมถึงลูกด้วย ในความหมายของนักจิตวิทยาครอบครัว ครอบครัวคือสถาบันทางสังคมแห่งแรกที่มนุษย์สร้างขึ้นจากความสัมพันธ์ของสมาชิกที่มีต่อกันเพื่อเป็นตัวแทนของสถาบันสังคมภายนอกในการปลูกฝังความเชื่อ ค่านิยม และเจตคติแก่สมาชิกรุ่นใหม่ของสังคมที่อุบัติขึ้นในครอบครัว ครอบครัวมีวิวัฒนาการหลายรูปแบบ แต่ทุกรูปแบบให้ความสำคัญต่อสมาชิกครอบครัวในประเด็นต่อไปนี้

๑. ความสำคัญของความสัมพันธ์ที่ตีระหว่างพ่อแม่กับลูก
๒. ความสำคัญของความสัมพันธ์ที่ตีระหว่างสามีภรรยา
๓. ทุกครอบครัวมีหน้าที่และบทบาทหลัก ๕ ประการในการพัฒนาเด็กและเยาวชน ได้แก่

๓.๑ สอนและพัฒนากิจการดำเนินชีวิตในสังคมทุกด้าน เซวาน์ปัญญา บุคลิกภาพ อารมณ์ และพฤติกรรมสังคม

๓.๒ สอนบทเรียนในการสร้างภูมิคุ้มกันต่อผู้ชีวิต

๓.๓ พัฒนาค่านิยมในการประกอบอาชีพ

๓.๔ สอนให้ซึมซับสุนทรียภาพแห่งชีวิต และสันตนาการ

๓.๕ สอนบทเรียนทางเพศทั้งชายและหญิง

ฉะนั้นด้วยครอบครัวจึงมีความสำคัญ และเป็นสถาบันหลักในการพัฒนาเด็กและเยาวชนให้มีคุณภาพนำสู่การปฏิรูปประเทศ หากครอบครัวไม่เข้มแข็งไม่สามารถพัฒนาเยาวชนที่มีคุณภาพได้ การปฏิรูปประเทศจะเกิดขึ้นได้ยาก สิ่งสำคัญที่สุดที่คู่สมรสที่จะเป็นพ่อแม่เด็กต้องเรียนรู้คือ การศึกษาเพื่อเป็นพ่อแม่ (parent education) พ่อแม่เป็นจำนวนมากไม่มีความรู้ในการเป็นพ่อแม่ที่ดีว่าควรทำเช่นใด ร็อบิร์ต ริชาร์ดสัน ซีเยร์ส (Robert Richardson Sears) กล่าวว่า “พ่อแม่ทุกคนจะสามารถเลี้ยงดูลูกได้ดีกว่านี้ถ้าพ่อแม่รู้ว่าจะต้องเลี้ยงอย่างไร (every parent could do better, if he knew better)” ซีเยร์สเน้นอิทธิพลของการอบรมเลี้ยงดูของพ่อแม่ที่มีต่อพัฒนาการบุคลิกภาพที่แตกต่างกันในแต่ละบุคคล ทุกวันนี้พ่อแม่ส่วนใหญ่ยังไม่มีความรู้ว่าจะเลี้ยงลูกอย่างไร จะดีที่สุด หากได้มีการค้นหารูปแบบการอบรมเลี้ยงดูที่ถูกต้องสำหรับเยาวชนไทยและให้โอกาสพ่อแม่ได้ศึกษาเรียนรู้ พ่อแม่ก็จะสามารถเลี้ยงดูลูกได้ดีขึ้น รัฐต้องให้ความสำคัญและเร่งจัดบริการให้ความรู้กับผู้ที่จะเป็นพ่อแม่ทุกคนตั้งแต่เริ่มฝากครรภ์ ข้อกฎหมายควรกำหนดให้มีการฝากครรภ์ตั้งแต่เดือนแรกที่ตั้งครรภ์ และมีใช้ให้การศึกษาเฉพาะแม่ แต่ต้องให้พ่อเข้ามามีส่วนร่วมรับการศึกษสำหรับพ่อแม่ด้วย แม้พ่อจะมีใช้ผู้ตั้งครรภ์แต่ต้องมีความรับผิดชอบตั้งแต่การดูแลครรภ์ของแม่ การให้กำเนิดและการเลี้ยงดูลูกจนเติบโตเป็นผู้ใหญ่

ในสังคมไทยคนส่วนใหญ่จะเหมาคิดว่า การอบรมเลี้ยงดูลูกเป็นหน้าที่ของแม่เพียงลำพัง แต่เด็กทุกคนต้องการทั้งพ่อและแม่ นอกจากความจำเป็นที่เกิดในครอบครัวเลี้ยง บบาทบาทของพ่อแม่สำหรับเด็กแต่ละวัยนั้นแตกต่างกัน ตัวอย่างพ่อแม่ที่ดีหรือพ่อแม่ที่ลูกต้องการเพื่อการพัฒนาจิตใจงดงามและคุณภาพชีวิตกับลูกนั้น ควรมีลักษณะเช่นไร ในวัยเด็กตั้งแต่แรกเกิดถึง ๖ ปี ซึ่งเป็นช่วงสำคัญในชีวิต ในการพัฒนาบุคลิกภาพลักษณะนิสัยและเซวาน์ปัญญาของเด็ก ส่วนมากพ่อแม่มักจะคำนึงถึงแต่ที่ว่า พ่อแม่ต้องการให้ลูกเป็นอย่างไร เช่น เชื้อฟิ่ง ว่าง่าย ขยัน แต่พ่อแม่จะไม่ถามลูกว่าต้องการพ่อแม่แบบไหนหรือต้องการให้พ่อแม่เป็นเช่นไร

วารสารราชบัณฑิตยสภา

ปีที่ ๔๐ ฉบับที่ ๓ ก.ค.-ก.ย. ๒๕๕๘

รองศาสตราจารย์ ดร.พรพนทิพย์ (เกษนันทน์) ศิริวรรณมุขย์

๓๑๑

ผู้เขียนจึงขอเสนอพ่อแม่ที่เด็กต้องการดังนี้ วัยทารก (แรกเกิด-๒๔ เดือน) ในวัยนี้เด็กต้องการความรักความอบอุ่น ความผูกพันทางจิตใจ ทั้งจากพ่อและแม่ ใน ค.ศ. ๑๙๔๕ หลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ แอนนา ฟรอยด์ (Anna Freud) ธิดาของซิกมุนด์ ฟรอยด์ (Sigmund Freud) ได้จัดตั้งสถานเลี้ยงเด็กที่ได้รับภัยจากสงคราม (Hampstead War Nursery) และได้นำเด็กที่มีพ่อหรือแม่เลี้ยงเดี่ยวจำนวน ๘๐ คน ซึ่งมีปัญหาด้านขาดความรักความผูกพันทางจิตใจ (attachment) จากพ่อแม่มาดูแล โดยฟรอยด์มีจุดมุ่งหมายที่จะให้การสนับสนุนแม่มาเยี่ยมเด็กให้บ่อย เพราะฟรอยด์พบว่าการขาดความผูกพันทางจิตใจเป็นอุปสรรคสำคัญในพัฒนาการของเด็กทารก หากเด็กขาดความรักความอบอุ่น ความผูกพันทางจิตใจ เด็กจะเหงาซึม และมีปัญหาด้านพัฒนาการ ซึ่งต่อมา แฮร์รี ฮาร์โลว์ (Harry Harlow) นักจิตวิทยา ได้ศึกษาวิจัยเกี่ยวกับความผูกพันทางจิตใจระหว่างแม่กับลูกลิง ผลการวิจัยพบว่าความผูกพันของจิตใจ ความอบอุ่นเป็นสิ่งทีลูกต้องการในการเจริญเติบโต เช่นเดียวกับในมนุษย์ ดังนั้น เพื่อตอบสนองความต้องการขั้นพื้นฐานของทารก แม่ควรมีลักษณะดังนี้

๑. อ่อนโยนแต่หนักแน่น
 ๒. มีความรับผิดชอบในความเป็นแม่ พร้อมทั้งจะอุทิศเวลาในการอบรมเลี้ยงดูลูก
 ๓. มีจิตใจตื่นตัวในการเฝ้าหาความรู้เกี่ยวกับพัฒนาเด็ก และการส่งเสริมพัฒนาการ
- นอกจากแม่แล้ว ทารกยังต้องการพ่อที่มีลักษณะดังนี้
๑. พ่อที่ไม่ยกภาระการดูแลทารกทั้งหมดให้กับแม่ ยินดีที่จะให้เวลาในการให้ความรักและความอบอุ่นแก่ทารก
 ๒. พ่อที่ต้องเป็นตัวแทนของพ่อ (father figure) ให้ทารกเพศชายได้เลียนแบบ และเพื่อพัฒนาความคุ้นเคยกับเพศชายสำหรับทารกเพศหญิง การฝึกทักษะบางอย่างของทารก พ่ออาจทำดีกว่าแม่ เช่น หัดขี่จักรยานสามล้อ หรือหัดปีนป่าย
 ๓. พ่ออาจแก้ปัญหาทุก ๆ เรื่องที่ทารกและแม่แก้ไม่ได้ เป็นผู้คุ้มครองเมื่อแม่หรือทารกต้องการ เมื่อเด็กก้าวพ้นวัยทารกเข้าสู่วัยเด็กและวัยรุ่นก่อนที่จะพัฒนาขึ้นเป็นผู้ใหญ่ที่สมบูรณ์ เด็กต้องการความสัมพันธ์ที่ดีกับพ่อและแม่ การตอบสนองความต้องการพื้นฐานของเด็กและเยาวชน พ่อและแม่อาจกระทำดังนี้
๑. ความต้องการทางร่างกาย เด็กต้องได้อาหารที่มีประโยชน์ และเพียงพอกับการเจริญเติบโต ตามวัยและวุฒิภาวะ พ่อแม่ต้องกำกับการกินของลูกให้ถูกสุขอนามัย ไม่น้อยไปหรือมากเกินไปจนเด็กเป็นโรคอ้วน
 ๒. ความต้องการทางจิตใจ เด็กทุกวัยต้องการความรักและความเข้าใจ พ่อแม่ต้องรับผิดชอบพื้นฐานทางเขาวนปัญญา อารมณ์ และบุคลิกภาพ ตลอดจนพฤติกรรมทางสังคม จริยธรรมและคุณธรรม

พื้นฐานที่ต้องพัฒนาจากระบบการอบรมเลี้ยงดู พ่อแม่ต้องเลือกรูปแบบการอบรมเลี้ยงดูที่ดี และเหมาะสมที่สุดสำหรับลูกของตนเอง

๓. ความต้องการเสริมสร้างความเป็นตัวตน เด็กจะค่อย ๆ เรียนรู้และทำความเข้าใจตนเอง และสิ่งแวดล้อมของตน พ่อแม่ต้องให้โอกาสเด็กอยู่ในสภาพแวดล้อมที่อำนวยให้เกิดการเรียนรู้และพัฒนาทักษะต่าง ๆ ที่เด็กต้องการตามวัยและวุฒิภาวะทั้งด้านร่างกายและจิตใจ

รูปแบบการอบรมเลี้ยงดูที่พ่อแม่ควรพิจารณาเพื่อนำมาประยุกต์ในการอบรมเลี้ยงดู นักจิตวิทยาหลายคนได้ศึกษาวิจัยและในที่นี่จะขอนำเสนอรูปแบบการอบรมเลี้ยงดูของไดอานา บอมรินด์ (Diana Baumrind) บอมรินด์ได้ศึกษาค้นคว้ารูปแบบการอบรมเลี้ยงดูเป็นระยะเวลาานานกว่า ๑๐ ปี

นักจิตวิทยาพัฒนาการที่ศึกษารูปแบบการอบรมเลี้ยงดูไม่ว่า บอมรินด์ (1966, 1980) ดี.อาร์.เชลเลอร์ (D.R. Shaller) หรืออีลีเนอร์ เอ็มมอนส์ แม็กโคบี (Eleanor Emmons Mccoby) ที่อ้างอิงจากงานของบอมรินด์ได้พัฒนารูปแบบการอบรมเลี้ยงดู (Parenting Styles) เป็น ๒ มิติ ดังนี้

การเลี้ยงดูลูกของพ่อแม่

มิติตอบสนอง	มิติควบคุม	ควบคุม (Controlling demand)	ไม่ควบคุม (Uncontrolling undemand)
ตอบสนองและอบอุ่น (Responsive & warm)	๑. แบบเอาใจใส่ (Authoritative)	๓. แบบตามใจ (Permissive)	
ไม่ตอบสนองและห่างเหิน (Unresponsive & aloof)	๒. แบบควบคุม (Authoritarian)	๔. แบบทอดทิ้ง (Uninvolved)	

แผนภูมิที่ ๑ รูปแบบการอบรมเลี้ยงดูแสดง ๒ มิติ ตามหลักของบอมรินด์

บอมรินด์ อธิบายรูปแบบการอบรมเลี้ยงดู ๔ รูปแบบ ดังนี้

๑. การอบรมเลี้ยงดูแบบเอาใจใส่ คือการอบรมเลี้ยงดูที่เหมาะสมต่อพัฒนาการตามวุฒิภาวะของเด็ก โดยที่พ่อแม่จะอนุญาตให้เด็กมีอิสระตามวุฒิภาวะ แต่ในขณะเดียวกัน พ่อแม่จะกำหนดขอบเขตพฤติกรรมให้เด็กเชื่อฟังและปฏิบัติตาม บิดามารดาจะแสดงความรักเอาใจใส่และให้ความอบอุ่นกับใจเด็กพร้อมทั้งรับฟังความคิดเห็น บอมรินด์ชี้ว่าเด็กที่ได้รับการอบรมเลี้ยงดูแบบนี้จะเป็นผู้รู้จักการให้และมีความสามารถในการปรับตัวในสังคมได้ดี มีความไว้วางใจตนเองและสามารถควบคุมตนเองได้ดี

วารสารราชบัณฑิตยสภา

ปีที่ ๔๐ ฉบับที่ ๓ ก.ค.-ก.ย. ๒๕๕๘

รองศาสตราจารย์ ดร.พรพนทิพย์ (เกษนั้นหน) ศิริวรรณมุขย์

๓๒๑

๒. การอบรมเลี้ยงดูแบบควบคุม คือการอบรมเลี้ยงดูที่บิดามารดามีความเข้มงวด มีการจัดระบบการควบคุม และวางกฎเกณฑ์ให้เด็กปฏิบัติ มีการอธิบายเหตุผลน้อยมากหรือไม่มีเลย เด็กต้องยอมรับว่าคำสั่งของพ่อแม่ถูกต้องเสมอ บอมนรินทร์พบว่าเด็กที่ถูกอบรมเลี้ยงดูรูปแบบนี้มักจะไม่ค่อยมีความสุข ชอบหลีกเลี่ยงสิ่งสังคม มีความวิตกกังวลสูงและรู้สึกไม่มั่นคง ขาดความกระตือรือร้น เด็กมีแนวโน้มปรับตัวเข้ากับผู้อื่นได้ยาก

๓. การอบรมเลี้ยงดูแบบตามใจ คือรูปแบบที่พ่อแม่ปล่อยให้เด็กทำอะไรต่าง ๆ ตามการตัดสินใจของเด็กโดยไม่มีข้อกำหนดขอบเขตให้ ใช้การลงโทษน้อย ไม่เรียกร้องหรือควบคุมพฤติกรรมเด็ก เด็กสามารถแสดงความรู้สึกและอารมณ์ได้โดยไม่มีขีดจำกัด พ่อแม่มีความรักความอบอุ่นและตอบสนองความต้องการของเด็กเสมอ ให้ออกสาเด็กแสดงความคิดเห็นในครอบครัว พ่อแม่พยายามใช้เหตุและผลกับเด็ก บอมนรินทร์อธิบายว่าเด็กได้รับการอบรมเลี้ยงดูรูปแบบนี้ มักไม่มีศักยภาพตามวุฒิภาวะเพียงพอ มีความสามารถควบคุมตนเองต่ำ มีลักษณะพึ่งพาผู้อื่นสูง มีปัญหาในการควบคุมอารมณ์

๔. การอบรมเลี้ยงดูแบบทอดทิ้ง คือรูปแบบการอบรมเลี้ยงดูที่พ่อแม่ไม่ให้ความสนใจหรือตอบสนองความต้องการของเด็ก ให้ความเอาใจใส่ดูแลเด็กน้อยมาก เป็นพ่อแม่ที่หมกมุ่นกับปัญหาและความกดดันในชีวิตส่วนตัวจนไม่มีเวลาดูแลเอาใจใส่ลูก เพิกเฉยกับลูก ไม่วางมาตรฐานพฤติกรรมใด ๆ ให้เด็กปฏิบัติ ทำให้เด็กขาดวินัย อาจกลายเป็นบุคคลก้าวร้าวและมีปัญหาในสังคม อาจนำไปสู่การติดยาเสพติด หรือการกระทำที่ผิดทางอาชญากรรมต่าง ๆ

หากปรารถนาจะให้ลูกเป็นประชากรที่ดีของประเทศในอนาคต พ่อแม่จะต้องเรียนรู้ที่จะอบรมเลี้ยงดูลูกแบบเอาใจใส่ ให้ความสำคัญในการบ่มเพาะปลูกฝังสิ่งที่ถูกที่ควรให้แก่ลูก

เมื่อเด็กก้าวออกจากครอบครัวเด็กก็ต้องเข้าสู่ระบบการศึกษาด้วยทุกฝ่ายตระหนักดีว่าการศึกษาเป็นเครื่องมือพื้นฐานในการพัฒนาคุณภาพประชากรโดยเฉพาะเด็กและเยาวชน รัฐบาลปัจจุบันจึงกำหนดนโยบายด้านการศึกษาอาจอธิบายได้โดยสังเขปดังนี้

๑. ส่งเสริมและยกระดับการศึกษา ในทุกช่วงวัย ให้ทุกส่วนบูรณาการอย่างต่อเนื่อง ไม่แยกงานการศึกษาจนทำให้ขาดแนวทางที่ชัดเจนในการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ของประเทศ

๒. พัฒนาคูครูและบุคลากรทางการศึกษา และระบบเทคโนโลยีทางการศึกษาสู่ความทันสมัย โดยมีเด็กและเยาวชนเป็นศูนย์กลางการพัฒนา

๓. ปลูกฝังให้เยาวชนมีจิตสำนึกความรักชาติ ศาสน์ กษัตริย์ เรียนรู้และภูมิใจในประวัติศาสตร์สำนึกในการตอบแทนคุณแผ่นดิน

๔. ให้ฝ่ายความมั่นคงมีโอกาสให้ความร่วมมือกับสถาบันการศึกษา เพื่อสร้างความมีระเบียบวินัย ให้ความเข้มแข็งทั้งด้านร่างกาย จิตใจ เพื่อเป็นพลังอำนาจของชาติในการพัฒนาประเทศอย่างยั่งยืน

นโยบายทั้งหมดนี้คือ พันธกิจที่รัฐจะต้องทำด้านการศึกษา เพื่อเป็นแนวทางไปสู่วิสัยทัศน์ ในการปฏิรูปประเทศไทย ในวันที่ ๒๒ พฤษภาคม ๒๕๕๗ ของฝ่ายสังคมจิตวิทยาซึ่งมี พลเรือเอก อนุพงษ์ พิพัฒนาสัย รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ เป็นผู้รับผิดชอบ ที่ว่า “สังคมไทยเป็นสังคมสงบสุข สมานฉันท์ ปราศจากการใช้ความรุนแรงในการแก้ปัญหา มีความจงรักภักดีต่อสถาบันชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ รวมทั้งมุ่งเน้นการพัฒนาเพื่อเสริมสร้างรากฐานความมั่นคงทางสังคมให้มีความเข้มแข็งอย่างยั่งยืน ตลอดจนสนับสนุนการเสริมสร้างศักยภาพในการแข่งขัน และเป็นที่ยอมรับในระดับสากล”

แนวคิดพันธกิจในการบริหารราชการแผ่นดินมีดังนี้

๑. ยึดประชาชนเป็นศูนย์กลาง ผลประโยชน์ของประชาชนเป็นสำคัญ

๒. มุ่งเน้นผลสัมฤทธิ์ที่มีแผนและเป้าหมายที่ชัดเจนและมีระบบตรวจสอบ ติดตามประเมินผล อย่างเป็นรูปธรรม

๓. เพิ่มประสิทธิภาพและความคุ้มค่าของการใช้งบประมาณ

๔. เน้นคุณภาพระดับสากล ปรับปรุงการดำเนินงานอย่างต่อเนื่อง

๕. ยึดหลักธรรมาภิบาลในการบริหารและปฏิบัติราชการ

ทั้งนี้มีเจตนารมณ์มุ่งเน้นให้ประชาชนรู้คุณค่าและเข้าถึงทรัพยากรได้อย่างเท่าเทียมกัน ยกกระดับคุณภาพชีวิต ปรับปรุงระบบการศึกษา ให้ประชาชนสามารถเข้าถึงระบบสุขภาพของรัฐ อย่างมีคุณภาพ และเป็นธรรม เสริมสร้างอัตลักษณ์ของความเป็นไทยให้ชัดเจน ส่งเสริมการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรม ท้องถิ่น ยอมรับความหลากหลายทางวัฒนธรรม พร้อมกันนั้นเสริมสร้างการวิจัยและพัฒนาด้านวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี ตอบสนองความต้องการทั้งภาคเกษตรกรรมและอุตสาหกรรม เสริมสร้างศักยภาพด้านการท่องเที่ยวเชิงรุก และเสริมสร้างศักยภาพทุกด้าน รองรับการเข้าสู่การเป็นประชาคมอาเซียนและสังคมโลก

ส่วนกลยุทธ์ที่จะทำให้พันธกิจบรรลุเป้าหมายได้นั้น ต้องกลับไปพิจารณาในวงการศึกษายุคขึ้นตอน สิ่งสำคัญที่สุดผู้ที่เข้ามารับผิดชอบด้านจัดการศึกษาของชาติต้องมีหลักธรรมาภิบาล (Good Governance) ๖ ประการคือ

๑. หลักนิติธรรม คือปฏิบัติตามหลักกฎหมายอย่างเคร่งครัด เป็นธรรม

๒. หลักคุณธรรม คือยึดถือและเชื่อมั่นในความถูกต้องดีงาม เช่น มีพรหมวิหาร ๔ ขยันหมั่นเพียร เสียสละ มีระเบียบวินัย

๓. หลักความโปร่งใส คือการทำให้สังคมไทยเป็นสังคมที่สามารถตรวจสอบความถูกต้องได้ทุกระดับ เปิดเผยข้อมูลข่าวสารให้ประชาชนเข้าถึง

วารสารราชบัณฑิตยสภา

ปีที่ ๔๐ ฉบับที่ ๓ ก.ค.-ก.ย. ๒๕๕๘

รองศาสตราจารย์ ดร.พรณทิพย์ (เกษนั้นนท์) ศิริวรรณมุขย์

๓๒๓

๔. หลักการมีส่วนร่วม คือเปิดโอกาสให้ทุกคนมีส่วนร่วมในการตัดสินใจที่สำคัญต่อส่วนรวม ขจัดการผูกขาดโดยภาครัฐหรือภาคธุรกิจเอกชน ทำให้เกิดความสามัคคีและการร่วมมือกับทุกฝ่าย

๕. หลักความรับผิดชอบต่อสังคม คือทุกฝ่ายต้องตั้งใจปฏิบัติหน้าที่ภารกิจอย่างดียิ่ง มีความผูกพันรับผิดชอบต่อหน้าที่การงานของตนโดยตั้งจุดมุ่งหมายไปที่ส่วนรวม

๖. หลักความคุ้มค่า ผู้บริหารต้องตระหนักว่าทรัพยากรนั้นมีจำกัด ดังนั้น การบริหารจัดการต้องยึดหลักความพอเพียง ประหยัดและคุ้มค่า ต้องตั้งจุดมุ่งหมายให้เกิดแก่ส่วนรวมมากกว่าส่วนตนหรือกลุ่มตน

หากการบริหารระดับนโยบายการศึกษาของชาติกระทำโดยยึดหลักธรรมาภิบาลแล้ว พันธกิจต่าง ๆ ก็จะกระทำได้ เช่น การพัฒนาบุคลากรทางการศึกษาโดยเฉพาะครูต้องมีคุณธรรมและรักความเป็นครู นอกเหนือจากความเด่นทางวิชาการ เพราะวิญญาณครูนั้นต้องมีคุณธรรมนำความรู้และเขวี้ยงปัญญาเสมอ จึงจะสามารถเสียสละเพื่อความเจริญงอกงามของศิษย์ได้ และครูที่มีคุณธรรมเท่านั้นจึงจะสามารถช่วยปลูกฝังคุณธรรมนำความรู้ให้แก่เด็กและเยาวชน

นอกเหนือจากครอบครัวและสถาบันการศึกษาแล้ว ภาคส่วนสำคัญในการพัฒนาเด็กและเยาวชนสู่การปฏิรูปประเทศไทย ก็ยังมีองค์กรในสังคม เช่น องค์กรทางศาสนา องค์กรสื่อสารมวลชน องค์กรชุมชนท้องถิ่น

ที่สำคัญที่สุดคือ รัฐบาล หากรัฐบาลต้องการพัฒนาเด็กและเยาวชนอย่างแท้จริง รัฐต้องสนับสนุนพลังสร้างสรรค์ชุมชนเพื่อขับเคลื่อนความสำเร็จในการพัฒนาเยาวชนของชุมชน

นอกจากนี้ สถาบันทางศาสนาต้องสามารถเป็นที่พึ่งในการพัฒนาเด็กและเยาวชน ต้องมีกิจกรรมที่แสดงถึงความรับผิดชอบต่อสังคมในการสร้างสรรค์ชุมชน ส่งเสริมการพัฒนาคุณธรรม จริยธรรมในเด็กและเยาวชน

องค์กรสื่อสารมวลชนต้องมีความรับผิดชอบต่อสังคมสร้างสรรค์ชุมชนให้มีคุณภาพ เสนอข้อมูลข่าวสารความจริงทั้งเป็นกลางและมีการวินิจฉัยที่เที่ยงธรรม และมีคุณธรรมเพื่อเป็นปัจจัยสำคัญในการปฏิรูปประเทศทั้งด้านเศรษฐกิจ การเมือง และคุณธรรม จริยธรรม

สังคมต้องเป็นที่พึ่งพิงสำหรับสมาชิกสังคม เพื่อให้เด็กและเยาวชนเติบโตพัฒนาทั้งด้านร่างกาย เขวี้ยงปัญญา สุขภาวะ อารมณ์ บุคลิกภาพและพฤติกรรมสังคม และต้องมีเครือข่ายเชื่อมโยงอย่างชัดเจนระหว่างกัน บ้าน โรงเรียนและเครือข่ายต่าง ๆ ในชุมชน

หากหน่วยต่าง ๆ ในสังคมร่วมกันพัฒนาเด็กและเยาวชน ซึ่งเป็นทรัพยากรที่สำคัญที่สุดในการปฏิรูปประเทศไทย การปฏิรูปประเทศก็จะสำเร็จได้ในอนาคตไม่ไกลเกินรอ.

บรรณานุกรม

ไกรยุทธ ธีรตยาคีนันท์. *แนวพระราชดำริด้านการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว*. กรุงเทพฯ: สถาบันไทยศึกษาและฝ่ายวิจัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๑.

เจตนารมณ์ ค.ศ.ช. <http://www.org.uk.edreform.moe.go.th>

พระบรมราโชวาทและพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช. กรุงเทพฯ: คณะทำงานโครงการพัฒนาตามพระราชดำริร่วมกับธนาคารทหารไทย จำกัด, ๒๕๒๗.

พลเอก ประยุทธ์ จันทร์โอชา ผลงานรัฐบาล เอกสารแจกในที่ประชุมรัฐสภา ๒๕ มกราคม ๒๕๕๘

พรรณทิพย์ ศิริวรรณบุศย์ (ภาควิชาสังคมศาสตร์และการเมือง). การพัฒนาคนมีคุณภาพของสังคมไทย. เอกสารแจกในการประชุมสำนักธรรมศาสตร์และการเมือง, กรกฎาคม ๒๕๕๗.

_____ "จิตวิทยาครอบครัว" *วารสารราชบัณฑิตยสถาน*. กรุงเทพฯ: บริษัท ออฟเซ็ทพลัส จำกัด, ปีที่ ๓๘ ฉบับที่ ๑ มกราคม-มีนาคม พ.ศ. ๒๕๕๗.

พรรณทิพย์ ศิริวรรณบุศย์, ธีระพร อูวรรณโณ, เพ็ญพิไล ฤทธาคณานนท์, สุภาพรณ โคตรจรัส, คัคนางค์ มณีศรี, พรณระพี สุทธิวรรณ. *ทุนอุดหนุนงบประมาณแผ่นดิน การศึกษารูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างพฤติกรรมของคนไทยกับกระบวนการสังคมประกิตของครอบครัวในปัจจุบันที่เอื้อต่อการพัฒนาประเทศ*. โรเนียวเย็บเล่ม คณะจิตวิทยา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๕.

Baumrind, D. The Influence of Parenting Style on Adolescent Competence and Substance use. *Journal of Early Adolescent* 11, 5695.

Freud, Anna (1966-1980). *The Writing of Anna Frued*, 8 volumes, N.Y. : Indiana University of Pennsylvania volum 3. *Infants without families Reports on the Hampstead nurseries*. 1974.

Freud, Anna, *Life and work of Anna Freud*. The Frued Museum <http://www.edreform.moe.go.th>

Harlow, Harry F., Zimmerman, Robert. *Affectional responses in the infant monkey*. *Foundation of animal behavior*. (1996) xvi, 843, 376-387

วารสารราชบัณฑิตยสภา

ปีที่ ๕๐ ฉบับที่ ๓ ก.ค.-ก.ย. ๒๕๕๘

รองศาสตราจารย์ ดร.พรพนทิพย์ (เกษนั้นนันทน์) ศิริวรรณบุศย์

๓๒๕

Abstract The Development of Children and Youths in the Reformation of Thailand.

Punthip Sirivunnabood

*Associate Fellow of the Academy of Moral and Political Sciences,
The Royal Society of Thailand.*

At present time, Thailand is in the reformation process in order to move the country towards a fully functioning and sustainable democracy and to improve the effectiveness, efficiency and sustainable peace in the globalized world.

Children and youths are the main factor in the reformation process. The development of certain characteristics in children and youths are the important means for the developing of the country. The main institutes in human development such as families, education institutes, religions, and mass media must realize their responsibility for the developing of young generation population.

Keywords: Reformation, youth development, child development, the twelve values, the royal advices

การร่างรัฐธรรมนูญสหรัฐอเมริกา : ปัญหาและความสำเร็จ

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.วงเดือน นาราัจจ์

ภาควิชาสังคมศาสตร์และการเมือง

ราชบัณฑิตยสภา

บทคัดย่อ

รัฐธรรมนูญของสหรัฐอเมริการ่างขึ้นใน ค.ศ. ๑๗๘๗ และมีผลบังคับใช้ตั้งแต่ ค.ศ. ๑๗๘๙ โดยมีเนื้อหาเพียง ๗ มาตรา และมีรัฐบัญญัติแก้ไขเพิ่มเติมรัฐธรรมนูญเพียง ๒๗ มาตรา แต่กว่าจะบรรลุผลสำเร็จ คณะผู้ร่างรัฐธรรมนูญซึ่งเป็นตัวแทนมลรัฐต่าง ๆ ต้องประสบปัญหาที่เกิดจากความแตกต่างทางความคิดเกี่ยวกับโครงสร้างการปกครองซึ่งเกี่ยวเนื่องกับภูมิหลังทางประวัติศาสตร์และผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจของแต่ละมลรัฐ ความสำเร็จของการร่างรัฐธรรมนูญฉบับนี้จึงเป็นผลจากการทุ่มเทสติปัญญาเพื่อประนีประนอมให้ทุกฝ่ายยอมรับข้อจำกัดของรัฐธรรมนูญ โดยคำนึงถึงผลประโยชน์ของประเทศชาติเป็นสำคัญ

คำสำคัญ: รัฐธรรมนูญสหรัฐอเมริกา, ธรรมนูญแห่งสมาพันธรัฐ, ฝ่ายอนุรักษนิยม, ฝ่ายเสรีนิยม, ร่างรัฐธรรมนูญของมลรัฐเวอร์จิเนีย, ร่างรัฐธรรมนูญของมลรัฐนิวเจอร์ซีย์, การประนีประนอมครั้งยิ่งใหญ่

รัฐธรรมนูญของสหรัฐอเมริกามีอายุยืนยาวนานกว่า ๒๐๐ ปี มีเนื้อหาเพียง ๗ มาตราและตั้งแต่มีผลบังคับใช้ใน ค.ศ. ๑๗๘๙ จนถึงปัจจุบัน รัฐธรรมนูญฉบับนี้มีรัฐบัญญัติแก้ไขเพิ่มเติมรัฐธรรมนูญเพียง ๒๗ มาตรา ทำให้ได้รับยกย่องและเป็นแบบอย่างที่ยุโรปนำไปใช้ แต่กว่าจะบรรลุผลสำเร็จ คณะผู้ร่างรัฐธรรมนูญซึ่งเป็นตัวแทนมลรัฐต่าง ๆ ต้องประสบปัญหาที่เกิดจากความแตกต่างทางความคิดเกี่ยวกับโครงสร้างการปกครองซึ่งเกี่ยวเนื่องกับภูมิหลังทางประวัติศาสตร์และผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจของแต่ละมลรัฐ ความสำเร็จของการร่างรัฐธรรมนูญฉบับนี้จึงเป็นผลจากการทุ่มเทสติปัญญาเพื่อประนีประนอมให้ทุกฝ่ายยอมรับข้อจำกัดของรัฐธรรมนูญ โดยคำนึงถึงผลประโยชน์ของประเทศชาติเป็นสำคัญ

ภูมิหลังที่นำไปสู่การร่างรัฐธรรมนูญสหรัฐอเมริกา

ภายหลังได้รับชัยชนะในสงครามประกาศอิสรภาพเมื่อ ค.ศ. ๑๗๘๑ มลรัฐทั้ง ๑๓ แห่งของสหรัฐอเมริกาได้ตกลงให้มีการปกครองประเทศแบบสมาพันธรัฐ (Confederation) และประกาศใช้ธรรมนูญแห่งสมาพันธรัฐ (The Articles of Confederation) เป็นรัฐธรรมนูญฉบับแรก ระหว่าง ค.ศ. ๑๗๘๑-๑๗๘๙ แต่ในเวลาต่อมาพบว่ารูปแบบการปกครองภายใต้ธรรมนูญแห่งสมาพันธรัฐประสบปัญหาต่อการบริหารประเทศและการดำเนินนโยบายต่างประเทศ จึงมีการร่างรัฐธรรมนูญใหม่ใน ค.ศ. ๑๗๘๗ ซึ่งมีผลบังคับใช้ตราจนปัจจุบัน

ธรรมนูญแห่งสมาพันธรัฐ (The Articles of Confederation)^๑

หลังการประกาศอิสรภาพต่ออังกฤษใน ค.ศ. ๑๗๗๖ ผู้แทนมลรัฐทั้ง ๑๓ แห่งของสหรัฐอเมริกาใช้เวลา ๔ ปี (ค.ศ. ๑๗๗๖-๑๗๘๐) กำหนดรูปแบบการปกครองประเทศและร่างธรรมนูญแห่งสมาพันธรัฐเพื่อให้เป็นที่ยอมรับของทุกฝ่ายซึ่งได้ให้สัตยาบันและมีผลบังคับใช้ใน ค.ศ. ๑๗๘๑ แนวคิดหลักประกอบการร่างธรรมนูญแห่งสมาพันธรัฐคือ การจำกัดอำนาจของรัฐบาลกลางซึ่งบริหารโดยรัฐสภาและสงวนอำนาจส่วนใหญ่ไว้ให้มลรัฐ ส่งผลให้การบริหารประเทศภายใต้โครงสร้างการปกครองดังกล่าวประสบอุปสรรค และไม่ได้รับความเชื่อมั่นจากต่างประเทศ

ปัญหาของธรรมนูญแห่งสมาพันธรัฐ

บทเรียนจากประวัติศาสตร์ที่มลรัฐทั้ง ๑๓ แห่งเคยรู้สึกขมขื่นต่อการใช้อำนาจของรัฐสภาอังกฤษที่ออกกฎหมายบังคับซึ่งชาวอาณานิคมอเมริกาเห็นว่าไม่เป็นธรรม ทำให้มลรัฐต่าง ๆ ต่อต้านการให้อำนาจแบบเบ็ดเสร็จแก่รัฐบาลกลาง แต่ประสบการณ์การสู้รบกับอังกฤษในสงครามปฏิวัติก็ทำให้พวกเขาตระหนักว่าการมีรัฐบาลกลางเป็นสิ่งจำเป็น เพราะไม่เพียงแต่เป็นผู้ประสานงานกิจกรรมต่าง ๆ ระหว่างมลรัฐ หากยังต้องเป็นตัวแทนของชาวอเมริกันทั้งมวลในการดำเนินกิจการต่างประเทศ ทั้งด้านการทูตและการกู้ยืมเงินจากประเทศในยุโรป ดังนั้น ธรรมนูญแห่งสมาพันธรัฐจึงกำหนดให้รัฐสภาซึ่งประกอบด้วยผู้แทน

^๑ ดูเอกสารต้นฉบับของธรรมนูญแห่งสมาพันธรัฐได้ที่ “Primary Documents in American History: The Articles of Confederation,” <http://www.loc.gov/rr/program/bib/ourdocs/articles.html> สืบค้นเมื่อวันที่ ๔ กรกฎาคม ๒๕๕๘ และดูข้อมูลเพิ่มเติมใน โกวิท วงศ์สุรวัฒน์, “Articles of Confederation (1781-1789): ธรรมนูญแห่งสมาพันธรัฐ (พ.ศ. ๒๓๒๔-๒๓๓๒),” *สารานุกรมประวัติศาสตร์สากล: อเมริกา เล่ม ๑ อักษร A-B ฉบับราชบัณฑิตยสถาน* (แก้ไขเพิ่มเติม), (๒๕๔๗) หน้า ๑๓๔-๑๓๕.

จากมลรัฐต่าง ๆ ทำหน้าที่เป็นรัฐบาลกลาง ส่งผลให้เกิดปัญหาในการบริหารประเทศตั้งที่จอห์น ฟิสก์ (John Fiske, ค.ศ. ๑๘๔๒-๑๙๐๑)^๒ นักประวัติศาสตร์ชาวอเมริกันในสมัยต่อมาได้ชี้ไว้ในหนังสือชื่อ *The Critical Period of American History, 1783-1789* ว่าช่วงเวลาที่มีการบังคับใช้ธรรมนูญแห่งสมาพันธรัฐ เป็นช่วงวิกฤติของประวัติศาสตร์สหรัฐอเมริกา โดยรวม ปัญหาของธรรมนูญแห่งสมาพันธรัฐสามารถ จำแนกได้ ๒ ประเด็นหลัก คือ รัฐบาลกลางอ่อนแอไม่สามารถควบคุมมลรัฐต่าง ๆ ได้ และมลรัฐซึ่งมีอำนาจ มากเกินไปขาดเอกภาพ

รัฐบาลกลางอ่อนแอ โครงสร้างการปกครองแบบสมาพันธรัฐที่ปรากฏในธรรมนูญแห่งสมาพันธรัฐ สะท้อนถึงความอ่อนแอของรัฐบาลกลางที่บริหารโดยรัฐสภาซึ่งมีอำนาจจำกัด แม้รัฐบาลกลางจะมีอำนาจ ในเรื่องต่าง ๆ ได้แก่

๑. การประกาศสงครามและสงบศึก รวมทั้งการเกณฑ์กำลังพลทั้งกองทัพบกและกองทัพเรือ
๒. การลงนามในสนธิสัญญาต่าง ๆ และดำเนินการด้านพิธีการทูต ซึ่งรวมทั้งการแต่งตั้งทูต และต้อนรับทูตต่างประเทศ
๓. การดำเนินการเกี่ยวกับปัญหาอินเดียนแดง
๔. การไกล่เกลี่ยข้อพิพาทระหว่างมลรัฐ รวมทั้งกำหนดเขตแดนของมลรัฐ ตลอดจนให้การรับรอง มลรัฐใหม่ที่จะเกิดขึ้นในอนาคต
๕. การยืมเงินเพื่อเป็นค่าใช้จ่ายของรัฐบาลกลาง
๖. การจัดตั้งรูปแบบไปรษณีย์ และกำหนดมาตราชั่ง ตวง วัด
๗. การจัดทำเงินตราเพื่อใช้หมุนเวียนในประเทศ

อย่างไรก็ตาม ในทางปฏิบัติ รัฐสภาไม่มีอำนาจบริหารงานของรัฐบาลกลางตามที่ระบุในธรรมนูญ แห่งสมาพันธรัฐอย่างแท้จริง เพราะการออกเสียงในรัฐสภาที่ประกอบด้วยผู้แทนจากมลรัฐทั้ง ๑๓ แห่ง ซึ่งมีสิทธิออกเสียงได้มลรัฐละ ๑ เสียงมักถูกชี้นำโดยมลรัฐ การพิจารณาประเด็นต่าง ๆ ต้องอาศัยการ ลงมติด้วยคะแนนเสียง ๙ ใน ๑๓ มลรัฐ โดยผู้แทนของมลรัฐในรัฐสภามักขอความเห็นชอบจากมลรัฐ ซึ่งไม่ยินยอมให้รัฐบาลกลางมีอำนาจมากเกินไป ที่สำคัญรัฐบาลกลางไม่มีรายได้ของตนเองในการบริหาร ประเทศ เพราะไม่สามารถจัดเก็บภาษีการค้าระหว่างมลรัฐต่าง ๆ และภาษีขาเข้าได้เอง ต้องขอเงินจาก มลรัฐ ซึ่งก็ประสบปัญหาอย่างมาก เพราะรัฐสภาไม่มีอำนาจบังคับมลรัฐซึ่งส่วนใหญ่ไม่ยินยอมจ่ายเงินให้ รัฐบาลกลาง ดังเช่นในช่วง ๖ ปีแรกของการบริหารประเทศภายใต้ธรรมนูญแห่งสมาพันธรัฐ รัฐสภาได้ขอเงิน

^๒ วงเดือน นาราลัจจ์, “Fiske, John (1842-1901): นายจอห์น ฟิสก์ (พ.ศ. ๒๓๘๕-๒๔๔๔),” *สารานุกรมประวัติศาสตร์ สากล: อเมริกา เล่ม ๓ อักษร E-G ฉบับราชบัณฑิตยสถาน*, (๒๕๕๐) หน้า ๑๓๙-๑๔๐.

จากมลรัฐต่าง ๆ รวม ๑๒ ล้านดอลลาร์สหรัฐ แต่ได้รับเพียง ๓ ล้านดอลลาร์สหรัฐซึ่งไม่เพียงพอแม้แต่จะจ่ายเป็นค่าดอกเบี้ยของหนี้ที่ยืมมาใช้ระหว่างการทำสงครามกับอังกฤษในช่วงการปฏิวัติของชาวอเมริกัน (ค.ศ. ๑๗๗๖-๑๗๘๑) เป็นเหตุให้รัฐบาลกลางตัดสินใจขายเรือรบหลายลำเพื่อนำเงินมาเป็นค่าใช้จ่าย^๓ นอกจากนี้ รัฐสภายังต้องขายที่ดินทางชายแดนตะวันตกรวมพื้นที่ ๕,๖๒๕ ล้านไร่ (๑.๕ ล้านเอเคอร์) ให้แก่กลุ่มนักธุรกิจและผู้สนับสนุนในเมืองบอสตัน (Boston) ด้วยราคาเพียง ๑ ล้านดอลลาร์สหรัฐ^๔

การขาดแคลนงบประมาณทำให้รัฐบาลกลางไม่สามารถพัฒนากองทัพให้เข้มแข็ง ขณะนั้น รัฐบาลกลางมีทหารประจำการน้อยกว่า ๑,๐๐๐ คน จึงไม่สามารถต่อต้านการคุกคามของอังกฤษซึ่งมีกองทัพประจำการอยู่ที่แคนาดาและปฏิเสศไม่ยอมรับถอนค่ายทหารที่กระจายอยู่รอบบริเวณเกรตเลก (Great Lake) ตามข้อตกลงสันติภาพระหว่างอังกฤษกับสหรัฐอเมริกา ค.ศ. ๑๗๘๓ ส่วนสเปนก็ยังยึดครองดินแดนฟลอริดา (Florida) ไว้โดยที่สหรัฐอเมริกาไม่สามารถตกลงปักปันเขตแดนกับสเปน ความอ่อนแอด้านการทหารของรัฐบาลกลางเป็นที่ประจักษ์แก่ชาวอเมริกันในกรณีกบฏเชย์ (Shay's Rebellion)^๕ ซึ่งเกิดขึ้นเมื่อปลาย ค.ศ. ๑๗๘๖ ทางตะวันตกของมลรัฐแมสซาชูเซตส์ (Massachusetts) เมื่อแดเนียล เชย์ (Daniel Shay) อดีตทหารผ่านศึกในสงครามการปฏิวัติของชาวอเมริกันได้นำกองทัพเกษตรกรผู้ยากไร้จำนวน ๒,๐๐๐ คนที่มีสามง่ามโยยพางเป็นอาวุธบุกศาลากลางของเคาน์ตี (county) หลายแห่งเพื่อไม่ให้ที่ดินของตนถูกยึด เกษตรกรเหล่านี้เป็นอดีตทหารผ่านศึกที่ร่วมรบในการปฏิวัติของชาวอเมริกัน พวกเขาอาสาไปร่วมรบเพราะรัฐบาลสัญญาว่าจะจ่ายเงินค่าตอบแทนให้กับทหารอาสา รวมทั้งจะช่วยดูแลไม่ให้ที่ดินของพวกเขาถูกยึดเนื่องจากไม่ได้เสียภาษีระหว่างไปทำสงคราม แต่ปรากฏว่ารัฐบาลกลางไม่มีเงินจ่ายค่าตอบแทนให้ทหารเหล่านี้ ซึ่งมีหนี้สินจำนวนมาก ทั้งยังถูกเรียกเก็บภาษีที่ดินย้อนหลังในช่วงที่ไปทำสงคราม เกษตรกรส่วนใหญ่ไม่มีปัญญาจ่ายหนี้ต้องถูกบังคับยึดที่ดินทำกิน และบางส่วนถูกจำคุกเพราะไม่มีเงินจ่ายให้เจ้าหน้าที่ รัฐบาลพยายามแก้ปัญหาดังกล่าวด้วยการเจรจาขอให้มลรัฐดเก็บภาษีที่ดินของทหารอาস্য้อนหลัง แต่ไม่สำเร็จเพราะไม่สามารถบังคับมลรัฐได้ นอกจากนี้ เมื่อกลุ่มเกษตรกรลุกฮือขึ้นต่อต้านพวกเจ้าหนี้และบรรดาเศรษฐีทั้งหลายซึ่งเกรงว่าเหตุจลาจลจะกระทบผลประโยชน์ของตน จึงเรียกร้องให้รัฐบาลกลางส่งกองทัพปราบปรามกลุ่มผู้ประท้วง แต่รัฐบาลไม่มีเงินจ้างทหาร ผู้ว่าการมลรัฐแมสซาชูเซตส์ต้องเรียกระดมเงินเพื่อจ้างทหารอาสาปราบกบฏกันเอง เหตุการณ์นี้ทำให้ผู้นำของหลายมลรัฐตระหนักว่ารัฐบาลกลาง

^๓ Thomas E. Patterson (2003), *The American Democracy*, 6th ed., p. 72

^๔ Urwin Unger (1982), *These United States: The Quest of Our Past*, V. I: To 1877.2nd ed., p. 136.

^๕ ดู Thomas E. Patterson and Gary M. Halter (2008), *The American Democracy*, 8th ed., Texas Edition, pp. 40-41.

ที่อ่อนแอไม่สามารถคุ้มครองประชาชนและประเทศชาติได้บางมลรัฐ เช่น นิวแฮมเชียร์ (New Hampshire) ซึ่งมีชายฝั่งทะเลยาวเพียง ๒๘.๘ กิโลเมตร (๑๘ ไมล์) จึงจัดตั้งกองทัพเรือของตนเองแทนที่จะคอยพึ่งรัฐบาลกลาง สภาวการณ์ดังกล่าวทำให้ จอร์จ วอชิงตัน (George Washington) ถึงกับปรารถนาในจดหมายที่เขียนถึงทอมัส เจฟเฟอร์สัน (Thomas Jefferson) ว่าสหรัฐอเมริกาสมควรจะเรียกว่าชาติหรือไม่ (...whether the United States deserved to be called a nation.)^๖

มลรัฐขาดเอกภาพ การมีรัฐบาลกลางที่อ่อนแอทำให้ทั้ง ๑๓ มลรัฐของสหรัฐอเมริกาไม่เสถียรภาพและอธิปไตยในการบริหารกิจการภายในของตนอย่างเต็มที่ เช่น การผลิตเงินตราและจัดเก็บภาษีของตนเอง แต่การที่ทุกมลรัฐต่างมุ่งรักษาผลประโยชน์ของตนเองมากกว่าประโยชน์ของส่วนรวม ทำให้เกิดปัญหาการขาดเอกภาพซึ่งส่งผลกระทบต่อการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศ เนื่องจากแต่ละมลรัฐไม่ยินยอมประนีประนอมผลประโยชน์ของตน โดยเฉพาะเรื่องการจัดเก็บภาษีการค้าระหว่างมลรัฐและการตั้งกำแพงภาษีเพื่อกีดกันการค้าและตอบโต้ซึ่งกันและกัน โดยที่รัฐบาลกลางไม่สามารถเข้าไปดูแล เช่น กรณีมลรัฐคอนเนตทิคัต (Connecticut) ตั้งกำแพงภาษีสำหรับสินค้าสำเร็จรูปจากแมสซาชูเซตส์สูงกว่าสินค้าประเภทเดียวกันที่นำเข้าจากอังกฤษ ส่วนมลรัฐนิวเจอร์ซีย์ก็ตอบโต้การที่มลรัฐนิวเจอร์ซีย์ (New Jersey) เรียกเก็บภาษีจากสินค้าต่างประเทศที่บรรทุกโดยเรือสินค้าของมลรัฐอื่นด้วยวิธีการเรียกเก็บภาษีจากสินค้าของมลรัฐนิวเจอร์ซีย์ที่ขนส่งผ่านท่าเรือของนิวเจอร์ซีย์^๗

การมุ่งรักษาผลประโยชน์ทางการค้าของแต่ละมลรัฐโดยไม่ยอมประนีประนอมกันทำให้เกิดอุปสรรคในการติดต่อค้าขายระหว่างมลรัฐต่าง ๆ หลายมลรัฐเริ่มตระหนักถึงปัญหาที่เกิดขึ้นและต้องการหาทางออก กระทั่งเกิดกรณีพิพาทเกี่ยวกับสิทธิการเดินเรือในแม่น้ำโปโตแมก (Potomac) ซึ่งกั้นพรมแดนระหว่างมลรัฐแมริแลนด์ (Maryland) กับมลรัฐเวอร์จิเนีย (Virginia) โดยมลรัฐทั้ง ๒ ต่างอ้างสิทธิในการเก็บภาษีเรือบรรทุกสินค้าที่แล่นผ่านแม่น้ำดังกล่าว จอร์จ วอชิงตันจึงเชิญผู้แทนของทั้ง ๒ มลรัฐไปร่วมประชุมหารือที่บ้านพักส่วนตัวที่เมาต์เวอร์นอน (Mount Vernon) มลรัฐเวอร์จิเนียในเดือนมีนาคม ค.ศ. ๑๗๘๕ เกี่ยวกับการเดินเรือในแม่น้ำโปโตแมก ตลอดจนสิทธิการทำประมงและข้อปฏิบัติเกี่ยวกับการพาณิชย์ในอ่าวเชสพีก (Chesapeake Bay) ปรากฏว่าที่ประชุมสามารถกำหนดข้อตกลงร่วมกัน ค.ศ. ๑๗๘๕ (Compact of 1785) ที่ระบุว่า “น่านน้ำของทั้งสองฝ่ายเป็นเส้นทางสัญจรเสรีร่วมกันตลอดไปสำหรับเรือของมลรัฐใด ๆ ที่จะใช้และเดินเรือ”^๘ ความสำเร็จของการประชุมครั้งนี้ทำให้มลรัฐแมริแลนด์มี

^๖ Thomas E. Patterson, *Op. Cit.*, p. 42

^๗ *Ibid.*, p. 42.

^๘ “The Mt. Vernon Compact & The Annapolis Convention,”

ความคิดอยากขยายวงประชุมให้ครอบคลุมมลรัฐที่มีปัญหาเกี่ยวกับการใช้น้ำด้วยกัน เช่น เพนซิลเวเนีย (Pennsylvania) และคอนเนตทิคัต รวมทั้งการทำข้อตกลงเกี่ยวกับการเก็บภาษีขาเข้า เงินตราที่ใช้แลกเปลี่ยน และเรื่องอื่น ๆ ที่เกี่ยวกับการค้าระหว่างมลรัฐ^๙ ด้วยเหตุนี้ เจมส์ แมดิสัน (James Madison) ผู้แทนของมลรัฐเวอร์จิเนียซึ่งมีแนวคิดแบบอนุรักษนิยมที่สนับสนุนให้มีรัฐบาลกลางที่เข้มแข็งและเห็นจุดอ่อนของธรรมนูญแห่งสมาพันธรัฐจึงทำหนังสือเชิญผู้แทนของทั้ง ๑๓ มลรัฐไปประชุมหารือที่เมืองแอนแนโพลิส (Annapolis) มลรัฐแมริแลนด์ เกี่ยวกับปัญหาการค้าระหว่างมลรัฐที่มีระเบียบปฏิบัติแตกต่างกันในเดือนกันยายน ค.ศ. ๑๗๘๖ ทำให้เกิดการประชุมที่แอนแนโพลิส (Annapolis Convention) ระหว่างวันที่ ๑๑-๑๔ กันยายน ค.ศ. ๑๗๘๖ อย่างไรก็ตาม มีผู้เข้าร่วมประชุมเพียง ๑๒ คนซึ่งเป็นผู้แทนจาก ๕ มลรัฐคือ นิวยอร์ก นิวเจอร์ซีย์ เดลาแวร์ เพนซิลเวเนีย และเวอร์จิเนีย เนื่องจากตัวแทนจากมลรัฐนิวแฮมป์เชียร์ แมสซาชูเซตส์ โรดไอแลนด์ (Rhode Island) และนอร์ทแคโรไลนา (North Carolina) เดินทางมาเข้าประชุมไม่ทัน ส่วนคอนเนตทิคัต เซาท์แคโรไลนา (South Carolina) จอร์เจีย (Georgia) และแมริแลนด์ไม่ได้ตอบสนองคำเชิญ การที่จำนวนตัวแทนมลรัฐเข้าร่วมน้อยกว่า ๙ มลรัฐ ทำให้การประชุมครั้งนี้ไม่สามารถลงมติเพราะไม่อาจนับเป็นการประชุมรัฐสภา แต่ตัวแทนของมลรัฐที่เข้าร่วมประชุม โดยเฉพาะบุคคลสำคัญที่มีบทบาทต่อการร่างรัฐธรรมนูญในเวลาต่อมา คือ อะเล็กซานเดอร์ แฮมิลตัน (Alexander Hamilton) จากนิวยอร์ก จอห์น ดิกกินสัน (John Dickinson) จากเดลาแวร์ และเจมส์ แมดิสัน ต่างเห็นพ้องกันว่าควรจะมีการประชุมใหญ่ที่เมืองฟิลาเดลเฟียในเดือนพฤษภาคม ค.ศ. ๑๗๘๗ เกี่ยวกับผลกระทบของรัฐธรรมนูญแห่งสมาพันธรัฐต่อเศรษฐกิจและโครงสร้างพื้นฐานด้านการเมืองการปกครองของประเทศ จึงกล่าวได้ว่าการประชุมที่แอนแนโพลิสเป็นจุดเริ่มต้นที่นำไปสู่การร่างรัฐธรรมนูญฉบับใหม่

การร่างรัฐธรรมนูญสหรัฐอเมริกา (The U.S. Constitution) ค.ศ. ๑๗๘๗^{๑๐}

การร่างรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ที่ต้องได้รับความเห็นชอบจากมลรัฐส่วนใหญ่ของสหรัฐอเมริกาเป็นปัญหาใหญ่สำหรับคณะผู้ร่างรัฐธรรมนูญ เพราะแม้มลรัฐต่าง ๆ ของสหรัฐอเมริกาต่างยอมรับข้อบกพร่อง

^๙ Urwin Unger, *Op. Cit.*, p. 143

^{๑๐} คุรยละเอียดของรัฐธรรมนูญสหรัฐอเมริกาใน “The Constitution of the United States: A Transcription,” http://www.archives.gov/exhibits/charters/constitution_transcript.html สืบค้นเมื่อวันที่ ๔ กรกฎาคม ๒๕๕๘ และ โกวิท วงศ์สุรวัฒน์, “Constitution of the United States: รัฐธรรมนูญแห่งสหรัฐอเมริกา,” *สารานุกรมประวัติศาสตร์สากล: อเมริกา เล่ม ๒ อักษร C-D ฉบับราชบัณฑิตยสถาน* (แก้ไขเพิ่มเติม), (๒๕๕๘) หน้า ๑๙๘-๒๐๑.

ของธรรมนูญแห่งสมาพันธรัฐ แต่ส่วนใหญ่ยังคงต้องการสงวนอำนาจของมลรัฐในการปกครองตนเองไว้ และไม่ต้องทำให้รัฐบาลกลางมีอำนาจมากเกินไป ปัญหาหลักของการร่างรัฐธรรมนูญ ค.ศ. ๑๗๘๗ เกิดจากข้อขัดแย้งทางความคิดระหว่างฝ่ายอนุรักษนิยม (Federalist) และฝ่ายเสรีนิยม (Anti-Federalist) เกี่ยวกับหลักการในการกำหนดโครงสร้างของรัฐบาลและการดำรงสิทธิและความเสมอภาคของกลุ่มผลประโยชน์ต่าง ๆ ทำให้มีการอภิปรายโต้แย้งเกี่ยวกับข้อเสนอของแต่ละฝ่ายอย่างกว้างขวาง แต่ท้ายที่สุดทุกฝ่ายก็ยอมประนีประนอม โดยยอมรับความคิดและเหตุผลที่แตกต่างซึ่งทำให้ร่างรัฐธรรมนูญได้รับสัตยาบัน

การประชุมร่างรัฐธรรมนูญสหรัฐอเมริกาที่ฟิลาเดลเฟีย (Philadelphia Convention)

การประชุมร่างรัฐธรรมนูญ ค.ศ. ๑๗๘๗ จัดขึ้นที่สภานิติบัญญัติมลรัฐเพนซิลเวเนีย (Pennsylvania State House) หรือ Independence Hall เมืองฟิลาเดลเฟียในปัจจุบัน เริ่มการประชุมเมื่อวันที่ ๑๔ พฤษภาคม ค.ศ. ๑๗๘๗ แต่ผู้แทนจากมลรัฐยังไม่ครบองค์ประชุม จึงต้องเลื่อนออกไป และสามารถเปิดประชุมอย่างเป็นทางการในวันที่ ๒๕ พฤษภาคม การประชุมร่างรัฐธรรมนูญเป็นการประชุมครั้งประวัติศาสตร์ที่ชี้ชะตาทิศทางของประเทศสหรัฐอเมริกา ผู้ร่วมประชุมทั้งหมด ๕๕ คนจาก ๑๒ มลรัฐ^{๑๑} ได้รับการคัดเลือกจากสภานิติบัญญัติแห่งมลรัฐ ประกอบด้วยบุคคลหลากหลายอาชีพ เช่น พ่อค้า ช่างฝีมือ นักกฎหมาย ส่วนใหญ่เป็นบุคคลสำคัญในประวัติศาสตร์สหรัฐอเมริกา บางคนเป็นผู้ร่วมลงนามในคำประกาศอิสรภาพ (Declaration of Independence) บ้างก็เป็นผู้ร่างธรรมนูญแห่งสมาพันธรัฐ รวมทั้งตัวแทนจากการประชุมที่แอนแนโพลิส ที่สำคัญมีวีรบุรุษในการปฏิวัติของชาวอเมริกันอยู่ ๒ คน คือ จอร์จ วอชิงตัน แม่ทัพของกองทัพปฏิวัติ และเบนจามิน แฟรงกลิน (Benjamin Franklin) หัวหน้าคณะทูตที่เดินทางไปขอความช่วยเหลือจากประเทศต่าง ๆ ในยุโรประหว่างสงครามและประสบความสำเร็จอย่างยิ่ง โดยที่ประชุมได้เลือกจอร์จ วอชิงตันเป็นประธานการประชุม

ปัญหาของการร่างรัฐธรรมนูญ ค.ศ. ๑๗๘๗

ผู้เข้าประชุมส่วนใหญ่ตระหนักว่ารัฐบาลกลางที่มีอำนาจจำกัดไม่สามารถขับเคลื่อนการบริหารประเทศได้อย่างแท้จริง จึงเห็นว่าการปรับเปลี่ยนแก้ไขสาระและถ้อยคำในธรรมนูญแห่งสมาพันธรัฐเพียงบางส่วนไม่สามารถแก้ปัญหการบริหารประเทศได้ หากต้องร่างรัฐธรรมนูญขึ้นใหม่ โดยคำนึงถึงรูปแบบการปกครองที่เหมาะสม คำถามที่ตามมาคือ โครงสร้างการปกครองแบบใดเหมาะสมและสามารถถ่วง

^{๑๑} ขาดเพียงมลรัฐโรดไอแลนด์ที่ไม่ส่งผู้แทน เพราะไม่สนับสนุนรัฐบาลกลางที่มีอำนาจ

ดุลอำนาจของรัฐบาลกลางเพื่อป้องกันไม่ให้มลรัฐประสบปัญหาเหมือนสมัยอาณานิคมที่ถูกอังกฤษออกกฎหมายบีบบังคับ ดังนั้น ผู้เข้าประชุมจึงใช้เวลานานในการอภิปรายและโต้แย้งประเด็นปัญหาต่างๆ ที่นำเสนอโดยมลรัฐใหญ่และมลรัฐเล็ก เนื่องจากแต่ละมลรัฐโดยเฉพาะมลรัฐขนาดใหญ่และมลรัฐขนาดเล็กมีเป้าหมายและผลประโยชน์ต่างกัน การกำหนดโครงสร้างการปกครองของสหรัฐอเมริกา ไม่ว่าจะเป็นลักษณะใดก็ตาม ย่อมส่งผลกระทบต่อกลุ่มผลประโยชน์ของมลรัฐต่างๆ ด้วยเหตุนี้ ปัญหาสำคัญของการร่างรัฐธรรมนูญสหรัฐอเมริกา ค.ศ. ๑๗๘๗ จึงอยู่ที่หลักการในการวางกรอบโครงสร้างการปกครองและวิธีการดำรงสิทธิและความเสมอภาคของมลรัฐ

ปัญหาการวางกรอบโครงสร้างการปกครอง วันที่ ๒๙ พฤษภาคม เอ็ดมันด์ แรנדอล์ฟ (Edmund Randolph) ซึ่งเป็นผู้ว่าการมลรัฐเวอร์จิเนียและผู้แทนของมลรัฐในคณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญได้เสนอร่างรัฐธรรมนูญของมลรัฐเวอร์จิเนีย (Virginia Plan)^{๑๒} ซึ่งร่างโดยเจมส์ แมดิสัน เรียกกันทั่วไปว่า “ร่างของมลรัฐใหญ่” (“large-state” plan) เนื่องจากขณะนั้นเวอร์จิเนียเป็นมลรัฐที่มีประชากรมากที่สุดสาระสำคัญของร่างรัฐธรรมนูญฉบับนี้ คือ การแบ่งแยกอำนาจออกเป็น ๓ ฝ่ายซึ่งเป็นอิสระ สามารถตรวจสอบและถ่วงดุลกันได้ ตามแนวคิดของมงเตสกีเอ (Montesquieu) นักปรัชญาการเมืองชาวฝรั่งเศสประกอบด้วย

๑. ฝ่ายนิติบัญญัติ มี ๒ สภา คือ สภาผู้แทนราษฎรที่มาจากการเลือกตั้งของประชาชนทุก ๓ ปี และวุฒิสภาที่มาจากการเลือกตั้งของสมาชิกสภานิติบัญญัติของมลรัฐทุก ๗ ปี ฝ่ายนิติบัญญัตินี้มีอำนาจควบคุมการค้า การวินิจฉัยว่ากฎหมายขัดต่อรัฐธรรมนูญ การเก็บภาษี การจัดตั้งกองกำลังติดอาวุธ เพื่อสนับสนุนการบังคับใช้กฎหมาย

๒. ฝ่ายบริหารเลือก โดยสภานิติบัญญัติซึ่งสามารถถอดถอนฝ่ายบริหารได้

๓. ฝ่ายตุลาการ มีอำนาจยับยั้งกฎหมายได้ และได้รับการแต่งตั้งโดยสภานิติบัญญัติ

จะเห็นได้ว่าจุดเด่นร่างรัฐธรรมนูญฉบับนี้คือ การนำแนวคิดเรื่องการแบ่งแยกอำนาจและการตรวจสอบถ่วงดุลมาเป็นกรอบของโครงสร้างการบริหารประเทศ รวมทั้งการเสนอให้ฝ่ายนิติบัญญัติเป็นระบบสองสภา แต่การที่ร่างรัฐธรรมนูญฉบับนี้ให้อำนาจแก่ฝ่ายนิติบัญญัติเป็นผู้เลือกฝ่ายบริหารและแต่งตั้งตุลาการ ทำให้ฝ่ายนิติบัญญัตินี้มีอำนาจมากที่สุด นับเป็นการเอื้อประโยชน์และสร้างความได้เปรียบแก่มลรัฐใหญ่ที่มีประชากรมาก เพราะมีผู้แทนอยู่ในรัฐสภามากกว่ามลรัฐเล็กที่มีประชากรน้อยกว่า ด้วยเหตุนี้ร่างรัฐธรรมนูญของมลรัฐเวอร์จิเนียจึงกลายเป็นประเด็นถกเถียงในการพิจารณาของ

^{๑๒} ดูรายละเอียดของร่างรัฐธรรมนูญฉบับนี้ ใน “Transcript of Virginia Plan (1787),” <http://www.ourdocuments.gov/doc.php?doc=7&page=transcript> สืบค้นเมื่อวันที่ ๑๐ กรกฎาคม ๒๕๕๘

คณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญอย่างกว้างขวาง อย่างไรก็ตาม แม้ว่าร่างรัฐธรรมนูญฉบับนี้ จะได้รับการสนับสนุนจากจอร์จ วอชิงตัน และผู้นำคนสำคัญหลายคน แต่ก็ถูกคัดค้านโดยมลรัฐขนาดเล็กที่เห็นว่า จะสูญเสียประโยชน์หากยึดตามกรอบโครงสร้างของมลรัฐใหญ่

ดังนั้น ในวันที่ ๑๕ มิถุนายน วิลเลียม แพเตอร์สัน (William Paterson) จากมลรัฐนิวเจอร์ซีย์ จึงนำเสนอร่างรัฐธรรมนูญของมลรัฐนิวเจอร์ซีย์ (New Jersey Plan)^{๑๓} หรือ “ร่างของมลรัฐเล็ก” (“small-state” plan) ซึ่งมีโครงสร้างการปกครองแตกต่างจากร่างรัฐธรรมนูญของมลรัฐใหญ่เพื่อเป็นทางเลือกสำหรับที่ประชุมสาระสำคัญของร่างรัฐธรรมนูญของมลรัฐนิวเจอร์ซีย์ คือ

๑. ให้คงโครงสร้างการปกครองแบบเดิมของธรรมนูญแห่งสมาพันธรัฐไว้ คือ ให้มีรัฐสภาเพียงสภาเดียวและทำหน้าที่เป็นรัฐบาลกลาง แต่เพิ่มอำนาจให้รัฐสภาสามารถบริหารประเทศได้ โดยมีอำนาจจัดเก็บภาษี และออกกฎหมายหรือกฎเกณฑ์ต่าง ๆ เกี่ยวกับการค้าระหว่างมลรัฐ

๒. ทุกมลรัฐมีสิทธิออกเสียงลงมติในรัฐสภาเท่าเทียมกันคือ มลรัฐละ ๑ เสียง

๓. รัฐสภาสามารถเก็บภาษีจากมลรัฐตามสัดส่วนของประชากรแต่ละมลรัฐ กรณีมลรัฐที่มีทาสให้นับสัดส่วนของประชากรทาสผิดาเท่ากับ ๓ ใน ๕ ของประชากรที่เป็นเสรีชนในมลรัฐนั้น

๔. รัฐสภาเป็นผู้คัดเลือกคณะบุคคลมาปฏิบัติหน้าที่เป็นผู้บริหารรัฐบาล

ร่างรัฐธรรมนูญของมลรัฐนิวเจอร์ซีย์เปรียบเสมือนบัญญัติแก้ไขเพิ่มเติม (amendment) ธรรมนูญแห่งสมาพันธรัฐและสะท้อนแนวคิดและหลักการของมลรัฐขนาดเล็กว่ามลรัฐเล็กมีอิสรภาพและสิทธิเท่าเทียมมลรัฐใหญ่ ร่างรัฐธรรมนูญฉบับนี้จึงได้รับความเห็นชอบจากผู้แทนของมลรัฐต่าง ๆ รวม ๕ มลรัฐ ซึ่งมีจำนวนเกือบครึ่งหนึ่งของมลรัฐที่เข้าประชุม แต่ข้อเสนอดังกล่าวนี้ไม่ได้รับความเห็นชอบจากมลรัฐใหญ่ เพราะหากยึดตามโครงสร้างเดิม มลรัฐใหญ่ที่มีประชากรมากกว่าจะต้องเสียภาษีมากกว่าจะถูกมลรัฐเล็กที่มีประชากรน้อยกว่าควบคุมด้วยวิธีการออกกฎหมายบังคับผ่านสภานิติบัญญัติ

ร่างรัฐธรรมนูญทั้งของมลรัฐใหญ่และมลรัฐเล็กมีจุดร่วมเหมือนกันคือเพื่อรักษาผลประโยชน์ของมลรัฐ และเป็นเอกสารหลักสำหรับการพิจารณาและอภิปรายของที่ประชุมร่างรัฐธรรมนูญครั้งนี้ อย่างไรก็ตาม ประเด็นปัญหาสำคัญในการอภิปรายโต้แย้งของที่ประชุมไม่ได้ครอบคลุมเฉพาะปัญหาการวางกรอบโครงสร้างของรัฐธรรมนูญเท่านั้น หากยังรวมถึงปัญหาการอ้างสิทธิและความเสมอภาคของมลรัฐที่มีขนาดต่างกันด้วย

^{๑๓} ดูรายละเอียดของร่างรัฐธรรมนูญฉบับนี้ใน “The New Jersey Plan,” http://www.usconstitution.net/plan_nj.html สืบค้นเมื่อวันที่ ๑๐ กรกฎาคม ๒๕๕๘

ปัญหาการอ้างสิทธิและความเสมอภาคของมลรัฐ สารระที่แตกต่างของร่างรัฐธรรมนูญ ทั้ง ๒ ฉบับสะท้อนถึงความคิดที่อิงอยู่กับผลประโยชน์ของมลรัฐเป็นสำคัญ การที่มลรัฐทั้ง ๑๓ แห่งของสหรัฐอเมริกาแบ่งออกเป็นกลุ่มมลรัฐใหญ่และมลรัฐเล็กที่มีขนาดและโครงสร้างประชากร ตลอดจนผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจต่างกัน ทำให้ปัญหาของการอ้างสิทธิและความเสมอภาคเป็นปัญหาสำคัญไม่น้อยกว่าปัญหาเรื่องโครงสร้างการปกครองที่ว่า จะให้มีรัฐบาลกลางที่มีอำนาจบริหารประเทศได้เต็มที่หรือไม่ เพียงใด และอย่างไร

ประเด็นเกี่ยวกับ**สิทธิของมลรัฐ** มลรัฐใหญ่ซึ่งมีประชากรจำนวนมากค้ำประกันว่ามลรัฐใหญ่ควรมีสืทธิกำหนดทิศทางบริหารประเทศผ่านสภานิติบัญญัติมากกว่ามลรัฐเล็ก เพราะเสียภาษีให้รัฐบาลกลางตามจำนวนของประชากรในมลรัฐ ร่างรัฐธรรมนูญของมลรัฐเวอร์จิเนียจึงกำหนดให้คิดสัดส่วนของผู้แทนราษฎรในรัฐสภาตามจำนวนประชากร ในขณะที่ร่างรัฐธรรมนูญของมลรัฐนิวเจอร์ซีย์เน้นประเด็นเรื่อง**ความเสมอภาคของมลรัฐ** โดยเน้นหลักคิดเกี่ยวกับความเสมอภาคของทุกมลรัฐในสภานิติบัญญัติเพราะมีสถานะเป็นมลรัฐเหมือนกัน แต่ละมลรัฐจึงควรมีสืทธิออกเสียงได้ ๑ เสียงเท่ากัน แต่ฝ่ายที่สนับสนุนหลักการของมลรัฐใหญ่ไม่เห็นด้วย ความขัดแย้งทางความคิดและหลักการเรื่องสัดส่วนและจำนวนผู้แทนของมลรัฐในรัฐสภาจึงเป็นปัญหาสำคัญที่ทำให้การประชุมร่างรัฐธรรมนูญไปสู่วางตัน หลังจากประชุมอย่างเคร่งครัดผ่านไป ๖ สัปดาห์ เนื่องจากผู้สนับสนุนแนวคิดของร่างรัฐธรรมนูญทั้ง ๒ ฉบับไม่พบทางออกที่ทุกฝ่ายยอมรับได้ เบนจามิน แฟรงกลิน ซึ่งเป็นผู้อาวุโสมากที่สุดในคณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญจึงขอให้ทั้ง ๒ ฝ่ายยอมลดเงื่อนไขของแต่ละฝ่าย เพราะการยอมประนีประนอมผลประโยชน์ของทุกฝ่ายเป็นทางออกที่ทำให้การร่างรัฐธรรมนูญประสบความสำเร็จ

ความสำเร็จของการร่างรัฐธรรมนูญสหรัฐอเมริกา : การประนีประนอมของชาวอเมริกัน

ความสำเร็จของการร่างรัฐธรรมนูญสหรัฐอเมริกาเกิดจากการยินยอมประนีประนอมเกี่ยวกับหลักการและผลประโยชน์ของมลรัฐต่างๆ โดยเฉพาะการประนีประนอมครั้งยิ่งใหญ่และการประนีประนอมระหว่างมลรัฐภาคเหนือกับมลรัฐภาคใต้ที่ทำให้ที่ประชุมคณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญสามารถวางกรอบโครงสร้างรัฐธรรมนูญได้สำเร็จ

การประนีประนอมครั้งยิ่งใหญ่ วันที่ ๑๖ กรกฎาคม รอเจอร์ เชอร์แมน (Roger Sherman) ผู้แทนจากมลรัฐคอนเนตทิคัต ได้เสนอแผนประนีประนอมของมลรัฐคอนเนตทิคัต (Connecticut Compromise) หรือที่เรียกกันว่า “การประนีประนอมครั้งยิ่งใหญ่” (The Great Compromise) โดยนำร่างรัฐธรรมนูญเดิมของมลรัฐใหญ่และมลรัฐเล็กทั้ง ๒ ฉบับมาศึกษาเปรียบเทียบข้อแตกต่างและเงื่อนไข

ที่แต่ละฝ่ายต้องการ แล้วจึงนำไปผสมผสานให้สอดคล้องกับผลประโยชน์ของแต่ละฝ่าย หลังจากนั้นจึงเสนอแนวคิดและหลักการในแผนประนีประนอมต่อที่ประชุมคณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญ โดยมีสาระสำคัญ ดังนี้

๑. แบ่งแยกการปกครองเป็น ๓ ฝ่าย คือ ฝ่ายนิติบัญญัติ บริหาร และตุลาการ โดยให้มีระบบตรวจสอบและถ่วงดุลอำนาจของแต่ละฝ่าย

๒. ให้รัฐสภามี ๒ สภา คือ **สภาผู้แทนราษฎร** (House of Representatives) มีสมาชิกมาจากการเลือกตั้งของประชากรในแต่ละมลรัฐ จำนวนของสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจะแตกต่างกันตามจำนวนประชากรของมลรัฐ และ **วุฒิสภา** (Senate) มีสมาชิกจากทุกมลรัฐเท่ากัน คือมลรัฐละ ๒ คน

แผนประนีประนอมของมลรัฐคอนเนตทิคัตช่วยแก้ประเด็นปัญหาสำคัญเกี่ยวกับโครงสร้างการปกครองและการถ่วงดุลเรื่องสิทธิและความเท่าเทียมกันของมลรัฐใหญ่และมลรัฐเล็กไปได้ส่วนหนึ่ง ทำให้การประชุมเดินหน้าต่อไปได้ แต่ยังมีข้อขัดแย้งระหว่างกลุ่มผลประโยชน์ต่างๆ ที่เป็นรายละเอียดปลีกย่อยอีกหลายประเด็น โดยเฉพาะประเด็นเกี่ยวกับผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจระหว่างมลรัฐภาคเหนือกับภาคใต้ซึ่งมีผลให้การประชุมต้องหยุดชะงักอีก ดังนั้น ที่ประชุมจึงต้องประนีประนอมประเด็นเกี่ยวกับภาคเหนือและภาคใต้ด้วย

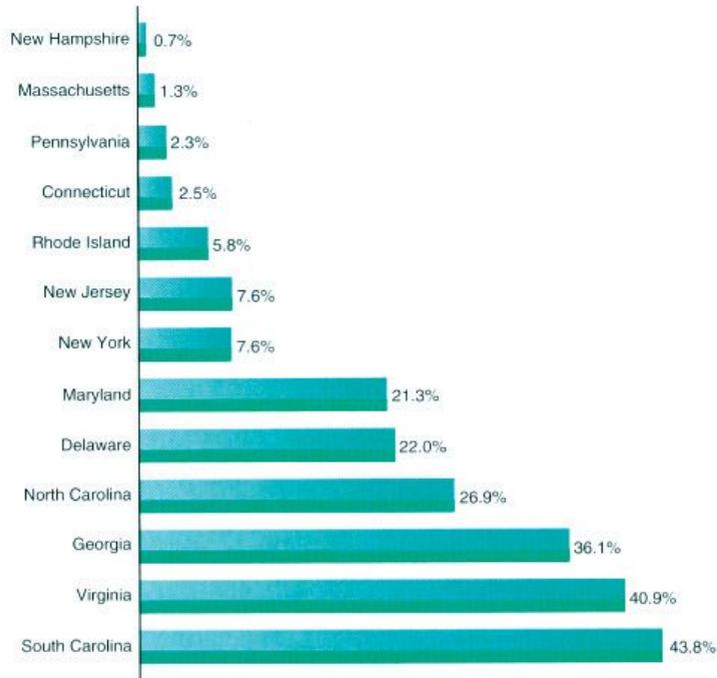
การประนีประนอมระหว่างภาคเหนือกับภาคใต้ ปัญหาของภาคเหนือและภาคใต้เกี่ยวกับผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจของแต่ละภูมิภาค กล่าวคือ มลรัฐทางเหนือมีรายได้หลักจากการประกอบอาชีพหลากหลาย ทั้งการค้า อุตสาหกรรม ช่างฝีมือ และเกษตรกรรมขนาดย่อมที่ใช้แรงงานในครอบครัวเป็นหลัก ไม่ต้องพึ่งพาแรงงานทาส แต่มลรัฐทางภาคใต้มีรายได้หลักจากการทำเกษตรกรรมในไร่นาขนาดใหญ่เพื่อส่งออกไปยังต่างประเทศ จึงต้องใช้แรงงานทาสจำนวนมาก มลรัฐภาคใต้มีข้อวิตก ๒ ประเด็นคือ

ประเด็นแรก มลรัฐภาคใต้มีจำนวนประชากรผิวขาวจำนวนน้อย ส่วนใหญ่เป็นประชากรทาสผิวดำที่มีจำนวนมาก ดังสถิติของสำนักงานสำมะโนประชากรสหรัฐอเมริกา (U.S. Bureau of the Census) เกี่ยวกับจำนวนทาสใน ค.ศ. ๑๗๙๐ พบว่าในจำนวน ๑๓ มลรัฐ เซาท์แคโรไลนามีประชากรทาสมากที่สุดถึงร้อยละ ๔๓.๘ เวอร์จิเนียมีร้อยละ ๔๐.๙ จอร์เจียมีร้อยละ ๓๖.๑ ส่วนมลรัฐภาคใต้ที่มีทาสน้อยที่สุดคือแมริแลนด์มีร้อยละ ๒๑.๓ ในขณะที่นิวยอร์กและนิวเจอร์ซีย์ซึ่งมีทาสมากที่สุดในจำนวนมลรัฐภาคเหนือ ก็มีทาสเพียงร้อยละ ๗.๖ ส่วนนิวแฮมป์เชียร์มีประชากรทาสน้อยที่สุดคือ ร้อยละ ๐.๗ ตามข้อมูลในตารางต่อไปนี้

วารสารราชบัณฑิตยสภา

ปีที่ ๔๐ ฉบับที่ ๓ ก.ค.-ก.ย. ๒๕๕๘

จำนวนประชากรทาสในมลรัฐของสหรัฐอเมริกา ค.ศ. ๑๗๙๐^{๑๔}

จำนวนประชากรทาสจากสถิติดังกล่าวทำให้มลรัฐภาคใต้เสียเปรียบหากรัฐธรรมนูญกำหนดสัดส่วนผู้แทนราษฎรเฉพาะจำนวนประชากรผิวขาวของแต่ละมลรัฐ มลรัฐภาคใต้ซึ่งมีประชากรผิวนายน้อยจะเป็นฝ่ายเสียเปรียบ โดยเฉพาะเมื่อมีการออกกฎหมายที่ไม่ยุติธรรมต่อผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจของมลรัฐภาคใต้ เช่น การตั้งกำแพงภาษีสำหรับสินค้าสำเร็จรูปที่นำเข้าจากต่างประเทศจะช่วยคุ้มครองผลประโยชน์ของภาคเหนือที่ผลิตสินค้าสำเร็จรูป แต่การออกกฎหมายเพื่อเก็บภาษีจากสินค้าเกษตรของภาคใต้ที่ส่งออกไปยังต่างประเทศจะทำให้สินค้าเกษตรของภาคใต้มีต้นทุนสูงไม่สามารถแข่งขันในตลาดต่างประเทศได้ ดังนั้น ที่ประชุมคณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญจึงต้องยอมประนีประนอม โดยกำหนดให้รัฐสภาออกกฎหมายเพื่อเรียกเก็บภาษีสินค้าขาเข้าได้ แต่ไม่สามารถออกกฎหมายเพื่อเก็บภาษีสินค้าขาออก

^{๑๔} Thomas E. Patterson and Gary M. Halter, *Op.Cit.*, p. 44

ประเด็นที่ ๒ ผู้แทนมลรัฐภาคใต้กังวลเรื่องสัดส่วนของจำนวนผู้แทนราษฎรจากมลรัฐภาคใต้ที่น้อยกว่าผู้แทนจากมลรัฐภาคเหนือ จึงต้องการให้นำบรรพทาสผิวดำเป็นประชากรของมลรัฐภาคใต้ด้วยที่ประชุมจึงยอมประนีประนอมโดยให้คิดสัดส่วน ทาส ๑ คน = คนผิวดำ ๓/๕ คน อย่างไรก็ตาม วิธีคิดเช่นนี้ไม่ใช่เรื่องใหม่ เพราะรัฐสภาภายใต้รัฐธรรมนูญแห่งสมาพันธรัฐเคยใช้สัดส่วน ๓/๕ เมื่อเรียกเก็บภาษีจากมลรัฐภาคใต้มาแล้ว ผลของการประนีประนอมประเด็นนี้ทำให้ผู้แทนราษฎรจากภาคใต้ครองที่นั่งในสภาผู้แทนราษฎรได้เกือบร้อยละ ๔๕ จากเดิมที่มีจำนวนผู้แทนชาวผิวดำประมาณร้อยละ ๓๕^{๑๕} นอกจากนี้ที่ประชุมยังยินยอมให้มีการค้าทาสต่อไปได้จนถึง ค.ศ. ๑๘๐๗ แม้ว่าผู้นำคนสำคัญที่มีบทบาทผลักดันให้การร่างรัฐธรรมนูญประสบความสำเร็จ เช่น เบนจามิน แฟรงกลิน และอะเล็กซานเดอร์ แฮมิลตัน จะไม่เห็นด้วยก็ตาม

หลังการประนีประนอมหลักการสำคัญ ๆ ที่ทำให้คณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญวางกรอบโครงสร้างรัฐธรรมนูญได้แล้ว คณะกรรมการได้อภิปรายประเด็นอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องอีกมาก เช่น ที่มาของประธานาธิบดี วิธีการเลือกประธานาธิบดี วิธีการตรวจสอบและถ่วงดุลอำนาจปกครองทั้ง ๓ ฝ่าย ฯลฯ กระทั่งผู้แทนจากทุกมลรัฐเห็นพ้อง และยอมรับหลักการ ตลอดจนสาระของร่างรัฐธรรมนูญในต้นเดือนกันยายน ค.ศ. ๑๗๘๗ ดังนั้น กรอบโครงสร้างรัฐธรรมนูญสหรัฐอเมริกาโดยรวมจึงประกอบด้วย การประนีประนอม ดังนี้

การประนีประนอมเกี่ยวกับโครงสร้างการปกครองสหรัฐอเมริกา มีการแบ่งแยกการใช้อำนาจเป็น ๓ ส่วนคือ

หลักการประชาธิปไตย (democracy) เป็นการใช้สิทธิของคนส่วนใหญ่ โดยผ่านสภาผู้แทนราษฎรที่มาจาก การเลือกตั้ง

หลักการอภิชนาธิปไตย (aristocracy) เป็นการใช้สิทธิของคนส่วนน้อย คืออูคูมิสมาชิกและผู้พิพากษาศาลฎีกาซึ่งมาจากการแต่งตั้ง

หลักการเอกราธิปไตย (monocracy) เป็นการใช้อำนาจของคน ๆ เดียว คือประธานาธิบดี ซึ่งเป็นประมุขและผู้บริหารสูงสุดของประเทศ

อำนาจทั้ง ๓ ส่วนนี้มีการกำหนดระบบจำกัด ตรวจสอบ และถ่วงดุลระหว่างสถาบันต่าง ๆ ดังนี้

๑. ประธานาธิบดีมีสิทธิเสนอร่างกฎหมาย แต่ต้องได้รับการรับรองจากรัฐสภา

๒. ประธานาธิบดีสามารถยับยั้งร่างกฎหมายที่เสนอโดยรัฐสภาได้ แต่ถ้ารัฐสภายืนยันร่างกฎหมายเดิมด้วยมติสนับสนุนถึง ๒ ใน ๓ ของจำนวนสมาชิกรัฐสภาทั้ง ๒ สภา ร่างกฎหมายนี้ก็จะมิผลบังคับใช้ได้

^{๑๕} *Ibid.*, p. 43.

วารสารราชบัณฑิตยสภา

ปีที่ ๔๐ ฉบับที่ ๓ ก.ค.-ก.ย. ๒๕๕๘

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.วงเดือน นาราสัจจ์

๓๓๓๙

๓. ศาลฎีกาสามารถวินิจฉัยร่างกฎหมายใด ๆ ที่เสนอโดยประธานาธิบดีหรือรัฐสภาว่าขัดต่อรัฐธรรมนูญหรือไม่

๔. รัฐสภาสามารถดำเนินการฟ้องร้องเพื่อถอดถอนประธานาธิบดี (Impeachment) ได้ ถ้าได้รับเสียงสนับสนุนจากทั้ง ๒ สภา

การประนีประนอมอุดมการณ์ประชาธิปไตย ได้แก่ สิทธิ เสรีภาพ และความเสมอภาคระหว่างกลุ่มอนุรักษ์นิยมกับกลุ่มเสรีนิยม ระหว่างมลรัฐเล็กกับมลรัฐใหญ่ และระหว่างมลรัฐมีทาสกับมลรัฐไม่มีทาส ได้แก่

๑. รัฐบาลกลางมีสิทธิจัดเก็บภาษี ควบคุมการค้า ประกาศสงคราม โดยมีประธานาธิบดีเป็นผู้บริหารประเทศ และมีศาลสูงสุดทำหน้าที่วินิจฉัยข้อกฎหมายหรือบทบัญญัติใด ๆ ที่ขัดต่อรัฐธรรมนูญ

๒. รัฐบาลมลรัฐมีอำนาจบริหารและจัดเก็บภาษีของตน รวมทั้งออกกฎหมายของมลรัฐที่ไม่ขัดต่อรัฐธรรมนูญ

๓. ทุกมลรัฐมีจำนวนวุฒิสมาชิกเท่ากันคือมลรัฐละ ๒ คน แต่จำนวนสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจะขึ้นอยู่กับสัดส่วนจำนวนประชากรของแต่ละมลรัฐ

๔. จำนวนประชากรทาสคิดให้เป็นจำนวนเท่ากับ ๓ ใน ๕ ของประชากรที่เป็นเสรีชน (หรือ ๑ : ๓/๕)

๕. ประชาชนเป็นผู้ออกเสียงเลือกตั้งประธานาธิบดีผ่านคณะผู้เลือกตั้ง (Electoral College) ซึ่งมีจำนวนตามสัดส่วนของประชากรแต่ละมลรัฐ

หลังจากคณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญยอมรับหลักการประนีประนอมในกรอบของร่างรัฐธรรมนูญแล้ว คณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญ (Committee of Style and Arrangement) จำนวน ๕ คน คือ อะเล็กซานเดอร์ แฮมิลตัน วิลเลียม จอห์นสัน (William Johnson) จากมลรัฐคอนเนตทิคัต รูฟัส คิง (Rufus King) จากมลรัฐแมสซาชูเซตส์ เจมส์ แมดิสัน และเกาเวอร์เนอร์ มอร์ริส (Gouverneur Morris) จากมลรัฐเพนซิลเวเนีย เป็นผู้ร่างและขัดเกลาสำนวนของรัฐธรรมนูญจนเสร็จสิ้นสมบูรณ์ โดยเกาเวอร์เนอร์ มอร์ริส ได้รับมอบหมายให้เป็นผู้เขียนคำปรารภของรัฐธรรมนูญ (Preamble) ซึ่งอธิบายถึงหลักการและเจตนารมณ์ ๖ ข้อที่ทำให้เกิดรัฐธรรมนูญฉบับนี้ โดยขึ้นต้นประโยคด้วยคำว่า “เราประชาชน” ดังนี้

We the People of the United States, in Order to form a more perfect Union, establish Justice, insure domestic Tranquility, provide for the common defence, promote the general Welfare, and secure the Blessings of Liberty to ourselves and our Posterity,

do ordain and establish this Constitution for the United States of America.

(เราประชาชนของสหรัฐ มุ่งจะสถาปนาสหภาพที่สมบูรณ์ ความยุติธรรม ประกันความสุขสงบภายในประเทศ จัดการป้องกันประเทศ ส่งเสริมสวัสดิการทั่วไป และรักษาเสรีภาพเพื่อพวกเราและลูกหลานบัญญัติและสถาปนารัฐธรรมนูญฉบับนี้ เพื่อประเทศสหรัฐอเมริกา)

ในวันที่ ๑๗ กันยายน ค.ศ. ๑๗๘๗ ผู้แทนของแต่ละมลรัฐได้ลงมติรับรองร่างรัฐธรรมนูญ แม้จะยอมรับว่าร่างฯ ดังกล่าวไม่สามารถตอบสนองความต้องการทั้งหมดของทุกฝ่ายได้ เนื่องจากทุกคนตระหนักตามสุนทรพจน์ของเบนจามิน แฟรงกลิน ที่กล่าวทิ้งท้ายไว้ก่อนปิดการประชุมในวันนั้น ว่า

I agree to this Constitution with all its faults, if they are such, because I think a central government is necessary for us...

I doubt too whether any other Convention we can obtain may be able to make a better Constitution.^{๑๖}

หลังจากนั้น ในวันที่ ๒๗ กันยายน ร่างรัฐธรรมนูญฉบับใหม่นี้ถูกนำเสนอให้รัฐสภาพิจารณา ก่อนที่มลรัฐต่าง ๆ จะให้สัตยาบันต่อรัฐธรรมนูญซึ่งจะต้องได้รับการรับรองจากมลรัฐต่าง ๆ อย่างน้อย ๙ มลรัฐ ปรากฏว่าร่างรัฐธรรมนูญฉบับนี้ถูกท้วงติงจากตัวแทนของบางมลรัฐอย่างมาก โดยเฉพาะประเด็นที่เกี่ยวกับสิทธิพื้นฐานของพลเมืองซึ่งไม่ได้ระบุอยู่ในร่างรัฐธรรมนูญ ทำให้คณะผู้ร่างรัฐธรรมนูญยอมรับว่าเมื่อรัฐธรรมนูญได้รับสัตยาบันจาก ๙ มลรัฐและมีผลบังคับใช้แล้ว จะต้องมีการเสนอเพิ่มบทแก้ไขเพิ่มเติมรัฐธรรมนูญตามข้อท้วงติงของมลรัฐ ขณะเดียวกัน บุคคลสำคัญของฝ่ายอนุรักษนิยมหรือเฟเดอรัลลิสต์คือ อะเล็กซานเดอร์ แฮมิลตัน เจมส์ แมดิสัน และจอห์น เจย์ (John Jay) จากมลรัฐนิวยอร์กก็ได้เขียนบทความวิชาการรวม ๘๕ บทความ อธิบายถึง ความสำคัญและความจำเป็นของการปกครองภายใต้รัฐบาลแบบสหพันธรัฐ (Federal State) หรือสหภาพ (Union) รวมทั้งแก้ไขข้อกล่าวหาของฝ่ายต่อต้านระบอบการปกครองแบบสหพันธรัฐ โดยใช้นามแฝงรวมกันว่า “Publius” พิมพ์เผยแพร่ในหนังสือของมลรัฐต่าง ๆ เพื่อโน้มน้าวให้ประชาชนเข้าใจและสนับสนุนการให้สัตยาบันต่อรัฐธรรมนูญ ต่อมามีการนำบทความทั้งหมดมาพิมพ์รวมเล่มชื่อ *The Federalist Papers*

ระหว่างวันที่ ๓ ธันวาคม ค.ศ. ๑๗๘๗ – ๒๑ มิถุนายน ค.ศ. ๑๗๘๘ รัฐธรรมนูญได้รับสัตยาบันครบ ๙ มลรัฐและมีผลบังคับใช้ทันที หลังจากนั้นก็ได้รับสัตยาบันเพิ่มอีกจนครบ ๑๓ มลรัฐ ใน ค.ศ. ๑๗๙๐

^{๑๖} “The U.S. Constitution,” http://www.history.com/topics/constitution#section_6 สืบค้นเมื่อวันที่ ๑๒ กรกฎาคม ๒๕๕๘

วารสารราชบัณฑิตยสภา

ปีที่ ๔๐ ฉบับที่ ๓ ก.ค.-ก.ย. ๒๕๕๘

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.วงเดือน นาราัจจ์

๓๔๑

ส่วนการแก้ไขเพิ่มเติมรัฐธรรมนูญเพื่อให้คุ้มครองสิทธิพื้นฐานของพลเมืองได้ดำเนินการจนเสร็จสิ้นระหว่างวันที่ ๒๕ กันยายน ค.ศ. ๑๗๘๙-๑๕ ธันวาคม ค.ศ. ๑๗๙๑ รัฐสภาสหรัฐอเมริกาได้อนุมัติบทบัญญัติแก้ไขเพิ่มเติมรัฐธรรมนูญรวม ๑๒ มาตรา ซึ่งครอบคลุมบทบัญญัติว่าด้วยสิทธิพื้นฐานของพลเมือง (Bill of Rights)^{๑๗} ในมาตรา ๑-๑๐ อันเป็นสิทธิพื้นฐานที่ประชาชนในประเทศประชาธิปไตยพึงมี เช่น เสรีภาพในการนับถือศาสนา การพูด การพิมพ์

โดยสรุป การร่างรัฐธรรมนูญสหรัฐอเมริกาที่มาจากภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ที่ส่งผลให้เกิดการปกครองภายใต้ธรรมนูญแห่งสมาพันธรัฐ แต่ความแตกต่างด้านผลประโยชน์ของแต่ละมลรัฐที่มีความหลากหลาย ทั้งขนาด ที่ตั้ง และลักษณะทางเศรษฐกิจ ทำให้การร่างรัฐธรรมนูญประสบปัญหาอย่างมาก ดังนั้น การประนีประนอมระหว่างกลุ่มต่างๆ ที่มีแนวคิด ความต้องการ และผลประโยชน์ต่างกัน จึงเป็นความจำเป็นและเป็นผลให้การร่างรัฐธรรมนูญประสบความสำเร็จ เพราะทุกฝ่ายต่างยอมรับว่า หากต้องการให้ประเทศเดินหน้าต่อไปอย่างยั่งยืนเพื่อผลประโยชน์สูงสุด ทุกฝ่ายจำเป็นต้องยอมรับการประนีประนอม แม้ว่าจะไม่เห็นด้วยกับหลักการทั้งหมดก็ตาม นอกจากนี้แล้ว การที่รัฐธรรมนูญสหรัฐอเมริกามีลักษณะเด่นที่สำคัญประการหนึ่งคือ การกำหนดให้มีบทบัญญัติแก้ไขเพิ่มเติมรัฐธรรมนูญเพื่อให้รัฐธรรมนูญมีความเหมาะสมและทันสมัยอยู่เสมอ จึงมีการเสนอบทแก้ไขเพิ่มเติมรัฐธรรมนูญว่าด้วยสิทธิพื้นฐานของพลเมืองในทันที ซึ่งเป็นการประนีประนอมระหว่างกลุ่มต่าง ๆ ทำให้การจัดการปกครองประเทศดำเนินไปตามกติกาที่ทุก ๆ ฝ่ายยอมรับร่วมกันได้ แสดงถึงการยอมรับความเปลี่ยนแปลงเพื่อความเหมาะสมกับยุคสมัย ด้วยเหตุนี้รัฐธรรมนูญสหรัฐฯ จึงได้รับการยกย่องว่าไม่ได้สร้างขึ้นเพื่อคนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งรุ่นใดรุ่นหนึ่งแต่เป็นสิ่งจีรังที่ไม่ถูกกำหนดด้วยเงื่อนไขเวลา นับเป็นการสร้างกฎหมายพื้นฐานการปกครองที่ดีที่สุด และยืนยาวที่สุดเท่าที่มนุษย์เคยทำได้ ดังที่ วิลเลียม อี. แกลดสตัน (William E. Gladston) อดีตนายกรัฐมนตรีของอังกฤษได้กล่าวยกย่องว่า

“เป็นผลงานมหัศจรรย์ที่สุดเท่าที่สมอง และความมุ่งมั่นของมนุษย์จะบันดาลให้เกิดขึ้นได้ภายในเวลาอันจำกัด”

(The most wonderful work even struck off at a given time by the brain and purpose of man)

^{๑๗} ดู โกวิท วงศ์สุวรรณ, “Bill of Rights : บัญญัติว่าด้วยสิทธิพื้นฐานของพลเมือง,” สารานุกรมประวัติศาสตร์สากล : อเมริกา เล่ม ๑ อักษร A-B ฉบับราชบัณฑิตยสถาน (แก้ไขเพิ่มเติม), (๒๕๔๓), หน้า ๒๑๔-๒๑๕.

บรรณานุกรม

เอกสารภาษาไทย

สารานุกรมประวัติศาสตร์สากล : อเมริกา เล่ม ๑ อักษร A-B. ฉบับราชบัณฑิตยสถาน (แก้ไขเพิ่มเติม). ๒๕๔๗.

กรุงเทพมหานคร : ราชบัณฑิตยสถาน.

สารานุกรมประวัติศาสตร์สากล : อเมริกา เล่ม ๒ อักษร C-D. ฉบับราชบัณฑิตยสถาน (แก้ไขเพิ่มเติม). ๒๕๕๘.

กรุงเทพมหานคร : ราชบัณฑิตยสถาน.

สารานุกรมประวัติศาสตร์สากล : อเมริกา เล่ม ๓ อักษร E-G. ฉบับราชบัณฑิตยสถาน. ๒๕๕๐.

กรุงเทพมหานคร : ราชบัณฑิตยสถาน.

เอกสารภาษาอังกฤษ

Boyer, Paul S. and Others. 1995. *The Enduring Vision: A History of the American People*.
Lexington: D.C.Heath and Company.

Brinkley, Alan. 2004. *The Unfinished Nation: A Concise History of the American People*.
4th ed. Boston: McGraw-Hill.

Davidson, James West and Others. 2002. *Nation of Nations: A Concise Narrative of the
American Republic*. Boston: McGraw-Hill. Seattle: University of Washington Press.

Dollar, Charles M. ed. 1979. *America: Changing Times To 1877*. New York: John Wiley & Son.

Patterson, Thomas E. 1995. *We The People*. 2nd ed. New York: McGraw-Hill.

_____. 2003. *The American Democracy*, 6th ed. Boston: McGraw-Hill.

Patterson, Thomas E. and Gary M. Halter. 2008. *The American Democracy*. 8th ed..Texas
Edition.

Unger, Urwin. 1982. *These United States: The Quest of Our Past*, V. I: To 1877. 2nd ed.
Boston: Little, Brown and Company.

Wilson, James Q. 1986. *American Government: Institutions & Policies*. 3d. ed. Lexington:
D.C. Heath and Company.

สื่ออิเล็กทรอนิกส์

“Primary Documents in American History: The Articles of Confederation,” Available from:

URL: <http://www.loc.gov/rr/program/bib/ourdocs/articles.html>

“The Constitution of the United States: A Transcription,” Available from: URL:

http://www.archives.gov/exhibits/charters/constitution_transcript.htm

“The Mt. Vernon Compact & The Annapolis Convention,” Available from: URL: [http://msa.](http://msa.maryland.gov/msa/mdstatehouse/html/compact_convention.html)

[maryland.gov/msa/mdstatehouse/html/compact_convention.html](http://msa.maryland.gov/msa/mdstatehouse/html/compact_convention.html)

“The New Jersey Plan, ” Available from: URL: http://www.usconstitution.net/plan_nj.html

“The U.S. Constitution.” Available from: URL: [http://www.history.com/topics/](http://www.history.com/topics/constitution#section_6)

[constitution#section_6](http://www.history.com/topics/constitution#section_6)

“Transcript of Virginia Plan (1787),” Available from: URL: [http://www.ourdocuments.gov/](http://www.ourdocuments.gov/doc.php?doc=7&page=transcript)

[doc.php?doc=7&page=transcript](http://www.ourdocuments.gov/doc.php?doc=7&page=transcript)

Abstract **Drafting U.S. Constitution: Problems and Success**

Wongduen Narasaj

*Associate Fellow of the Academy of Moral and Political Sciences,
The Royal Society of Thailand.*

The U.S. Constitution, which composes of 7 articles with 27 amendments, was drafted in 1787 and has been effective since 1789. Before it was successfully completed, however, the drafting of the U.S. Constitution had faced problems concerning the suitable form of government caused by contrasting ideas springing from different historical backgrounds and economic interests of the participating states. The success of the U.S. Constitution, as a reason, was the result of great efforts to bring most parties to compromise and agree upon the limitation of the constitution for the country's best interest.

Keywords: The U.S. Constitution, Articles of Confederation, Federalist, Anti-Federalist, Virginia Plan, New Jersey Plan, The Great Compromise

วารสารราชบัณฑิตยสภา
ปีที่ ๔๐ ฉบับที่ ๓ ก.ค.-ก.ย. ๒๕๕๘

ย้อนคิด : ทรรศนะทางจริยศาสตร์ของโสกราตีส เรื่อง ธรรมชาติของมนุษย์ หน้าที่ และการอยู่ในสังคม

รองศาสตราจารย์ลิวลี ศิริไล
ภาควิชาสังคมศาสตร์และการเมือง
ราชบัณฑิตยสภา

บทคัดย่อ

โสกราตีส (๔๖๙-๓๙๙ ปีก่อนคริสตศักราช) นักปรัชญาเอกชาวกรีก มีชีวิตอยู่ในช่วงระยะเวลายุคทองของปรัชญากรีก เป็นคนแรกที่เราจำเป็นต้องรู้ ได้แก่ เรื่องเราควรดำรงชีวิตและปฏิบัติตนอย่างไร ธรรมชาติของมนุษย์คือสิ่งที่มีเหตุผล คนดีคือคนที่มีเหตุผล การปฏิบัติด้วยเหตุผลคือพฤติกรรมที่สอดคล้องกับธรรมชาติของมนุษย์ ความรู้ที่แท้จริงสามารถบรรลุถึงได้ด้วยปรัชญา ญาณช่วยให้มนุษย์ตัดสินใจอย่างถูกต้อง ความเชื่อมโยงระหว่างความรู้กับการปฏิบัติเป็นลักษณะสำคัญที่สุดของทรรศนะทางจริยศาสตร์ของโสกราตีส จากประเด็นนี้ โสกราตีสย้ำว่า “คุณธรรมคือความรู้” โสกราตีสตระหนักดีว่าความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลกับสังคมจะต้องปฏิบัติตามกรอบข้อผูกพันทางจริยธรรมของสังคม รัฐ สังคม ให้สิ่งที่ดีแก่บุคคล ได้แก่ ความมั่นคง ความคุ้มครอง การศึกษา ฯลฯ ด้วยคุณความดีของประโยชน์ที่ได้รับเหล่านี้ทำให้เกิดเงื่อนไขที่บุคคลจะต้องเคารพและรักษากรอบของการปฏิบัติทางสังคม โสกราตีสประกาศด้วยความมั่นใจว่า จริยธรรมมีพื้นฐานอยู่บนความเท่าเทียมกันของสิทธิและหน้าที่ สังคมที่มีพื้นฐานทางจริยธรรมจะมีอยู่เป็นอยู่ได้ด้วยการตระหนักยอมรับเรื่องนี้

คำสำคัญ : ธรรมชาติของมนุษย์, ข้อผูกพันทางจริยธรรม, สิทธิและหน้าที่, สังคมที่มีพื้นฐานทางจริยธรรม

ภูมิหลัง

โสกราตีส (Socrates ๔๖๙-๓๙๙ ปีก่อนคริสตศักราช) เป็นนักปรัชญากรีก ชาวนครรัฐเอเธนส์ (Athens) มีชีวิตอยู่ในช่วงระยะเวลาที่ปรัชญากรีกเจริญรุ่งเรืองสูงสุด เรียกว่า ยุคทอง (golden age) โดยมีศูนย์กลางอยู่ที่นครรัฐเอเธนส์ ก่อนช่วงระยะเวลาดังกล่าว นักปรัชญากรีกที่อยู่ในนครรัฐไอโอเนีย (Ionia) ให้ความสนใจเรื่องของโลกธรรมชาติและพยายามหาคำอธิบายเรื่องธรรมชาติ กฎธรรมชาติ ด้วยวิธีการคิดแบบคาดคะเน (speculation) ซึ่งถือเป็นจุดเริ่มต้นของปรัชญาตะวันตก โดยมีนักปรัชญากลุ่มไอโอเนียน (Ionian Philosophers) ได้แก่ ทาเลส (Thales) อะแนกซิมินิส (Anaximenes) และอะแมกซีแมนเดอร์ (Anaximander) เป็นผู้นำ ทำให้การโต้แย้งเรื่องธรรมชาติแพร่หลายไปในหมู่นักปรัชญากรีก

โสกราตีสไม่ได้ให้ความสนใจแก่เรื่องดังกล่าว แต่เสนอความคิดว่า เรื่องที่สำคัญและจำเป็นอย่างยิ่งต่อการแสวงหาคำตอบ คือ **มนุษย์เราควรประพฤติปฏิบัติตนอย่างไร และควรดำรงชีวิตอย่างไร จึงจะเป็นชีวิตที่ดี** คำถามที่โสกราตีสนำมาเป็นประเด็นของการสนทนาโต้แย้ง ได้แก่ ความดีคืออะไร ความถูกต้องคืออะไร ความยุติธรรมคืออะไร และคนดีคือคนแบบไหน โสกราตีสมีความเห็นว่าการพบคำตอบคำถามดังกล่าวนี้จะเป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์เราแต่ละคน^๑ ด้วยเหตุนี้ โสกราตีสจึงได้รับการยกย่องว่าเป็นบิดาของจริยศาสตร์ ผู้วางรากฐานที่เป็นระบบของจริยศาสตร์ ซึ่งเป็นสาขาย่อยของอักษวิทยา [(Axiology) แยกออกเป็น ๒ สาขาย่อย ได้แก่ จริยศาสตร์และสุนทรียศาสตร์ (aesthetics)]

จุดเริ่มต้นของการโต้แย้งทางจริยศาสตร์

ก่อนหน้าที่โสกราตีสจะเสนอความคิดทางจริยศาสตร์อย่างชัดเจน ในสังคมของนครรัฐเอเธนส์ ขณะนั้นมีปราชญ์ชาวกรีกที่เรียกว่า โสฟิสต์ (Sophists) เสนอแนวความคิดที่แตกต่างออกไปจากบรรดานักปรัชญากรีกขณะนั้น สารสำคัญของความคิดของพวกโสฟิสต์ คือ การไม่เชื่อในการมีอยู่ของความจริง (truth) โดยเฉพาะความจริงสากล (universal truth) ที่มนุษย์ทุกคนจะเห็นตรงกัน พวกโสฟิสต์มีความคิดว่า ความจริงของแต่ละคนย่อมขึ้นอยู่กับประสบการณ์ทางประสาทสัมผัสของแต่ละคน ดังนั้นจึงไม่อาจหามาตรการที่จะตัดสินความจริงที่แท้ได้ โปรธาโกอรัส (Protagoras) โสฟิสต์คนสำคัญคนหนึ่งกล่าวว่า “มนุษย์เป็นมาตรการวัดทุกสิ่ง” (man is the measure of all things) ตัวของมนุษย์แต่ละคนจึงเป็นมาตรฐานการตัดสินความจริงสำหรับตน^๒ จอร์เจียส (Gorgias) โสฟิสต์อีกคนหนึ่งกล่าวว่า “ไม่มีอะไรเป็นอยู่มีอยู่ ถ้ามีอยู่ก็เป็นสิ่งที่มนุษย์เราไม่อาจรู้ได้ หรือถ้ารู้ได้ ก็ไม่สามารถสื่อสารได้ (nothing exists, and if it did, no one could know it, and if they knew it, they could not communicate it)^๓” ซึ่งหมายความว่า ความจริงสากลไม่มีอยู่ ตัวอย่างที่สำคัญของเรื่องนี้ ได้แก่ พระเจ้า ซึ่งโสฟิสต์ปฏิเสธและไม่ให้ความสำคัญ พวกโสฟิสต์สอนวิชาวาทศิลป์ (rhetoric) การเอาชนะคู่สนทนาด้วยวิธีการพูดที่ใช้โวหาร ไหวพริบ การโน้มน้าวใจมากกว่าการใช้เหตุผลและความรู้ การดำรงชีวิตในสังคมอย่างประสบความสำเร็จ คือเป้าหมายที่สำคัญ **ไม่ว่าความสำเร็จนั้นจะได้มาด้วยวิธีใด** ฮิปโปคราติส (Hippocrates) ผู้เป็นเพื่อนคนหนึ่งของโสกราตีส มีความตื่นเต้นที่จะไปเป็นศิษย์ของโสฟิสต์ เมื่อโสกราตีสถามว่าท่านจะไปศึกษาอะไรกับโสฟิสต์ ฮิปโปคราติสตอบไม่ได้ ทั้งคู่จึงชวนกันไปพบกับโปรธาโกอรัสผู้มีชื่อเสียง โสกราตีสแนะนำ

^๑ Magee, Bryan. *The Story of Philosophy*. (London: A Dorling Kindersley Book, 2010) p. 20.

^๒ E. Stumpf, Samuel. *Elements of Philosophy An Introduction*. 2nd ed. (New York: Mc Graw-Hill Book Company, 1987). p. 6.

^๓ H. Poplin Richard, Stroll Aurum. *Philosophy Made Simple*. (New York: A Made Simple Book, Doubleday. 1993). p. 188.

แก่โพรธากอรัสว่า อิปโปกราติสผู้มาจากครอบครัวฐานะดีในเอเธนส์ต้องการที่จะประสบความสำเร็จของชีวิตทางการเมืองและต้องการมาเป็นศิษย์ของโพรธากอรัส โสกราติสถามโพรธากอรัสว่าอิปโปกราติสจะได้อะไรบ้างจากการมาเป็นศิษย์ โพรธากอรัสตอบว่าเมื่ออิปโปกราติสมาพบเขาแล้ววันแรกเมื่อกลับไปก็จะดีขึ้นกว่าวันที่ผ่านมา และแต่ละวันที่มาพบเขาเมื่อกลับไปชีวิตจะดีขึ้นเรื่อย ๆ กว่าเดิม^๔ โสกราติสสงสัยและถามโพรธากอรัสว่า อิปโปกราติสจะดีขึ้นกว่าเดิมและดีขึ้นเรื่อย ๆ หมายความว่าอย่างไร ดีขึ้นอย่างไร โพรธากอรัสตอบว่า เขาไม่ได้สอนความรู้เหมือนที่อาจารย์ชาวกรีกสมัยนั้นสอน ได้แก่ คณิตศาสตร์ ดาราศาสตร์ ภูมิศาสตร์ ศิลปะ ดนตรี แต่อิปโปกราติสจะได้เรียนในสิ่งที่เขาต้องการมาเรียน ซึ่งเป็นสิ่งสำคัญทั้งในชีวิตส่วนตัวและชีวิตในสังคม เขาจะสามารถพูดและจัดการเรื่องในครอบครัวได้อย่างดีเยี่ยม เช่นเดียวกับการจัดการเรื่องของสังคม

โสกราติสมีความสงสัยในเรื่องการสอนเพื่อความสำเร็จของชีวิตในสังคมตามที่โพรธากอรัสอธิบาย โดยเห็นว่า ทั้งตัวครูผู้สอนและศิษย์ต่างก็ไม่มีความรู้ที่แท้จริงและอาจทำในสิ่งที่ผิด การมีความรู้ที่เราจะได้สิ่งต่าง ๆ ที่เราต้องการมาอย่างไร โดยไม่รู้ว่าจะอะไรคือสิ่งที่ถูกต้องที่เราควรได้มาย่อมเป็นสิ่งที่ไม่ดี เช่นเดียวกับการจะเป็นผู้นำย่อมต้องรู้ว่าตนควรพูดอย่างไร ควรทำให้ประชาชนมั่นใจในเรื่องอะไร และควรจะนำประชาชนไปทางใด ถ้าปราศจากความรู้อย่างแท้จริงในเรื่องเหล่านี้ย่อมเกิดผลเสีย โสกราติสมีความเห็นว่าทั้งโสฟิสต์และศิษย์ต่างก็ไม่มีความรู้ที่แท้จริงเปรียบเสมือนคนตาบอดจูงคนตาบอด^๕ ผู้ที่เชื่อและปฏิบัติตามคำสอนของโสฟิสต์ย่อมอันตรายทั้งแก่ตัวเองและแก่สังคม

ข้อโต้แย้งของโสกราติส

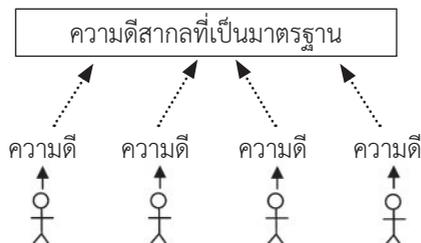
โสกราติสเสนอความคิดโต้แย้งโสฟิสต์ว่า ความรู้ไม่ได้หมายถึงการรู้จักสิ่งต่าง ๆ อย่างผิวเผินด้วยประสาทสัมผัส แต่ต้องรู้ถึงความจริงที่เป็นสากลของสิ่งนั้น ตัวอย่างเช่น เมื่อพูดถึงความดี ความดีที่คนเรารู้จักในแต่ละสังคมย่อมมีความแตกต่างกัน แต่ถ้ามนุษย์เราสามารถก้าวพ้นจากความจริงระดับนี้ได้ด้วยปัญญาก็จะสามารถเข้าถึงหรือพบความดีที่เป็นมาตรฐานสากล ดังเช่น ภาพแสดง

^๔ Loc, cit.

^๕ Ibid., p. 189

ภาพที่ ๒

คำถามเกิดขึ้นว่ามนุษย์เราจะสามารถเข้าถึงความจริงที่เป็นสากลนี้ได้อย่างไร โสกราตีสเริ่มต้นด้วยการอธิบายธรรมชาติของมนุษย์ ถ้ามนุษย์เรายังไม่สามารถรู้ว่า ความดีคืออะไร คนดีคือคนแบบไหน ก็จะไม่สามารถรู้ว่าเราควรประพฤติปฏิบัติตนอย่างไร

โสกราตีสอธิบายธรรมชาติของมนุษย์แบบทวินิยม (dualism) คือประกอบด้วยร่างกายและวิญญาณ (soul) ที่เป็นอิสระแก่กัน วิญญาณเป็นส่วนสำคัญหรือเป็นสาระสำคัญของความเป็นมนุษย์ เป็นศูนย์กลางของการรู้และการเข้าใจ มีภาวะเป็นกัมมันต์ (active) คือเป็นฝ่ายกระทำหรือสิ่งที่ทำให้มนุษย์เรตัดสินใจในสิ่งที่ตนตัดสินใจแล้วว่าถูกต้อง ดังนั้น สำหรับโสกราตีสแล้ว **ความรู้และการกระทำ คือสิ่งที่เชื่อมโยงกัน (knowing and doing) นี่คือนิยามสำคัญของความคิดทางจริยศาสตร์ของโสกราตีส^๖** ซึ่งหมายความว่า เมื่อคนเรารู้ว่าความดีคืออะไรก็ต้องทำสิ่งที่ดี โสกราตีสกล่าวถึงเรื่องนี้ว่า “คุณธรรมคือความรู้” (virtue is knowledge) โดยใช้วิธีการอธิบายแบบวิภาษวิธี (dialectic) ดังนี้^๗

มนุษย์ทุกคนมีชีวิตที่ดีเป็นจุดมุ่งหมายที่ต้องการบรรลุถึง

(ขั้นตอนที่ ๑)

ความรู้ที่จะช่วยทำให้มีชีวิตที่ดีเป็นสิ่งสำคัญและจำเป็นเพื่อบรรลุจุดมุ่งหมาย

(ขั้นตอนที่ ๒)

ชีวิตที่ดีซึ่งเป็นจุดมุ่งหมายประกอบด้วยปฏิบัติคุณธรรม ๔ ประการ คือ ความยุติธรรม การควบคุมตนเอง ความกล้าหาญ และความไม่เสื่อมเสีย (holiness) คุณธรรมทั้ง ๔ ประการนี้ มนุษย์จะต้องปฏิบัติให้เหมาะสมตามสถานการณ์ คือการต้องรู้ว่าอะไรคือสิ่งที่ดี และจะบรรลุถึงได้อย่างไร

(ขั้นตอนที่ ๓)

ทั้ง ๓ ขั้นตอนของวิภาษวิธีดังกล่าวนี้ จากขั้นตอนที่ ๑ โสกราตีสเปิดโอกาสให้โต้แย้งว่าชีวิตที่ดีคืออะไร ขั้นตอนที่ ๒ คือ การถกเถียงว่าการที่มนุษย์เราจะบรรลุถึงชีวิตที่ดีจะต้องทำอย่างไร จากการถกเถียงขั้นตอนที่ ๑ ขั้นตอนที่ ๒ โสกราตีสสรุปว่า คุณธรรมคือความรู้ และไม่มีบุคคลใดกระทำสิ่งที่ผิด

^๖ Kolenda, Konstantin, *Philosophy's Journey: A Historical Introduction*. (Reading: Addison – Wesley Publishing Company. 1974). P. 42

^๗ M. Borchert, Donald. *Encyclopedia of philosophy* (2nd vol. 9). P. 111.

ด้วยความตั้งใจ แต่กระทำลงไปเพราะความเขลาความไม่รู้ ด้วยเหตุนี้การใช้ปัญญา เหตุผลไตร่ตรอง เพื่อนำไปสู่การตัดสินใจกระทำในสิ่งที่ถูกต้องจึงเป็นสิ่งสำคัญ มิเช่นนั้นแล้วมนุษย์เราอาจตัดสินใจผิด ไปโดยหลายคนคิดว่าสิ่งที่ตนเลือกเป็นสิ่งที่ถูกต้อง

ตามความคิดของโสกราตีสคุณธรรมกับความรู้เป็นสิ่งเดียวกัน^๘ คุณธรรมไม่ได้เป็นวิถี (mean) ที่นำไปสู่ชีวิตที่ดี ถ้าปราศจากความรู้ ตัวความรู้จะช่วยนำบุคคลให้ปฏิบัติสิ่งที่ถูกต้องจึงจะถือว่าเป็นผู้มีคุณธรรม โสกราตีสเปรียบเทียบเรื่องนี้กับความดีของสิ่งอื่น ๆ เช่น บ้านที่ดีจะต้องประกอบด้วยสัดส่วนที่เหมาะสมขององค์ประกอบที่ดี เช่นเดียวกับมนุษย์ส่วนประกอบของร่างกายคือสุขภาพที่ดี ขณะที่ความยุติธรรม การรู้จักควบคุมตนเองเป็นส่วนประกอบของปัญญา ในผลงานนิพนธ์ของเพลโตชื่อ *The Republic* โสกราตีสสรุปเรื่องนี้ว่า ความดีของบุคคลหรือมนุษย์ที่ดีจะต้องประกอบด้วยคุณลักษณะของบุคลิกภาพที่แสดงออกถึงความเป็นผู้มีเหตุผล ซึ่งเป็นธรรมชาติของมนุษย์ (rational being) และชีวิตที่ดีก็คือชีวิตที่มีคุณธรรม ไม่ใช่สิ่งอื่นใด ความคิดเรื่องนี้ของโสกราตีสปรากฏในผลงานนิพนธ์ของเพลโตเรื่อง *Protagoras*, *Georgia's* และ *Meno* ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นความคิดของโสกราตีสอย่างแท้จริงที่เพลโตบันทึกไว้

ในสังคมเอเธนส์ช่วงที่โสกราตีสมีชีวิตอยู่มีความเชื่อที่สำคัญว่าบุคคลแต่ละคนจะต้องมีคุณธรรมหลัก (cardinal virtues) ๔ ประการ ได้แก่ ปรีชาญาณ (wisdom) ความกล้าหาญ (courage) ความรู้จักประมาณ (temperance) และความยุติธรรม (justice) จะช่วยให้สามารถตัดสินใจ ความถูกต้อง ความจริงได้อย่างถูกต้อง ซึ่งสอดคล้องกับความคิดของโสกราตีสตามที่กล่าวไว้ว่าคุณธรรมคือความรู้

หน้าที่ของมนุษย์ในสังคม

โสกราตีสมีความเห็นว่าเอเธนส์เป็นสังคมที่บุคคลอาศัยอยู่ร่วมกันและเป็นสังคมทางจริยธรรมในเวลาเดียวกัน ดังนั้น สุขภาวะของสังคมทั้งทางการเมืองและทางจริยธรรมย่อมขึ้นอยู่กับการปฏิบัติตามหลักจริยธรรมของบุคคลแต่ละคนในสังคม ซึ่งมีสาระสำคัญดังนี้

ความรับผิดชอบของแต่ละบุคคลต่อการกระทำของตน สิ่งสำคัญที่โสกราตีสย้ำคือ ธรรมชาติที่แท้จริงของมนุษย์ ได้แก่ การรู้จักใช้ปัญญาและเหตุผลตัดสินใจอย่างอิสระด้วยตนเองในการกระทำต่าง ๆ ดังนั้น โสกราตีสจึงให้ความสำคัญแก่การที่บุคคลแต่ละคนจะต้องสำรวจตนเอง รู้จักตนเอง รู้ข้อจำกัดของตนเองและรู้ว่าตนเองมีความรู้ความสามารถในเรื่องอะไร ข้อความสำคัญของโสกราตีสที่กล่าวถึงเรื่องนี้

^๘ *ibid.*, p. 112

คือ “ชีวิตที่ปราศจากการสำรวจไม่คุ้มที่จะอยู่” (the unexamined life is not worth living)^๙ การที่บุคคลใดตัดสินใจเรื่องที่ตนไม่มีความรู้ความเข้าใจอย่างแท้จริงถือได้ว่าเป็นผู้ที่ขาดความระมัดระวังและผลที่ตามมาคือความผิดพลาดทางจริยธรรม (moral faults) บุคคลควรยอมรับในความรู้ของตนและหลีกเลี่ยงที่จะตัดสินใจหรือกระทำไปด้วยความไม่รู้ โสกราตีสเองอุทิศชีวิตตนเองด้วยการช่วยสอนให้ประชาชนในเอเธนส์ได้ตระหนักถึงความสำคัญของการใช้เหตุผลอย่างถูกต้องกับการปฏิบัติที่ถูกต้อง อย่างไรก็ตาม โสกราตีสกล่าวว่าคนโดยทั่วไปมักโกรธและไม่พึงพอใจถ้ามีใครมาวิจารณ์หรือโต้แย้งความคิดของตน โดยเฉพาะในยามที่สภาวะทางการเมืองของสังคมไม่มั่นคง ไม่ปลอดภัย ผู้ที่โต้แย้งโดยถือความถูกต้องทางคุณธรรม (moral integrity) ก็จะถูกตบตีรุนแรง

การตัดสินใจโดยมุ่งความดีของส่วนรวม เมื่อมีผู้ตั้งคำถามว่า อะไรคือสิ่งที่ถูกต้องที่พึงกระทำ โสกราตีสอธิบายว่า สิ่งที่ต้องการที่บุคคลควรกระทำ คือ สิ่งที่มีประโยชน์ของส่วนรวม (common good) ไม่ใช่ประโยชน์ส่วนบุคคล ถ้าบุคคลใดคิดได้อย่างนี้ก็จะพูดและกระทำเพื่อประโยชน์ของส่วนรวม^{๑๐}

การกระทำของโสกราตีสในวาระสุดท้ายของชีวิตสะท้อนถึงคำสอนเรื่องนี้ โสกราตีสถูกศาลเอเธนส์พิพากษาประหารชีวิต ไครโต (Crito) ผู้เป็นทั้งเพื่อนและศิษย์คนสนิทพยายามหว่านล้อมให้โสกราตีสหนีเพื่อผลดีแก่ตัวเองและแก่ครอบครัว ซึ่งไครโตเห็นว่าเป็นสิ่งที่ถูกต้องและควรกระทำ โสกราตีสรับฟังข้อเสนอของไครโตและบรรดาศิษย์คนอื่น ๆ แต่เห็นว่าข้อเสนอทั้งหมดยังไม่หนักแน่นพอแก่ข้อโต้แย้งของโสกราตีสที่ถือเป็นหน้าที่ต่อสังคมเอเธนส์ ซึ่งไครโตไม่ได้พูดถึง โสกราตีสมีความเห็นว่า หน้าที่ของบุคคลที่จะต้องรับผิดชอบต่อสังคมเป็นเงื่อนไขหรือข้อผูกพันทางจริยธรรม (moral bond) ที่สำคัญซึ่งบุคคลจะต้องตระหนัก รัฐหรือสังคมให้สิ่งที่ดีแก่บรรดาบุคคลในสังคม ได้แก่ ความมั่นคงปลอดภัย การได้รับความคุ้มครอง การศึกษา การให้บริการด้านต่าง ๆ ด้วยเหตุนี้ บุคคลแต่ละคนจึงมีเงื่อนไขเป็นข้อผูกพันที่จะเคารพและรักษากรอบกติกาของการปฏิบัติในสังคม เป็นการตอบแทนสังคม^{๑๑}

การเคารพและปฏิบัติตามคำตัดสินของศาล โสกราตีสมีความเห็นว่าการเคารพและปฏิบัติตามคำตัดสินของศาลเป็นหน้าที่และข้อผูกพันทางจริยธรรมที่บุคคลจะต้องปฏิบัติตาม ถ้าบุคคลใดฝ่าฝืนไม่ปฏิบัติตามก็ถือเป็นการละเมิดกรอบกติกาของสังคม ในความเป็นจริงแม้ว่าบุคคลมีสิทธิที่จะยืนยันในความบริสุทธิ์ของตน และกระบวนการพิจารณาคดีอาจผิดพลาด บุคคลสามารถต่อสู้ตามกระบวนการยุติธรรมที่จะพิสูจน์ให้เห็นความบริสุทธิ์ของตน แต่ถ้าไม่สามารถทำให้ศาลเห็นด้วยกับข้อโต้แย้งของตน

^๙ E. Stumpf, Samuel. Loc. Cit.

^{๑๐} Kolenda, Konstantin. Opcit, p. 44.

^{๑๑} Ibid., p. 45

บุคคลก็ไม่อาจถือเอาความคิดของตนเป็นใหญ่ และดำเนินการตามความคิดของตนหรือโดยการช่วยเหลือของผู้อื่น (โสกราตีส หมายถึง บรรดาศิษย์และเพื่อนที่จะช่วยให้ตนหลบหนี) ถ้าทำตามความคิดของตนเอง ก็ย่อมเป็นการแสดงให้เห็นว่าสถานภาพการเป็นพลเมืองหรือประชาชนของสังคมเอเธนส์เหนือกว่ากฎที่พึงรักษาพื้นฐาน คือการเคารพปฏิบัติตามกรอบกติกาของสังคม หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งว่า ถ้าสังคมคล้อยตามความเห็นของตนว่าอะไรคือสิ่งที่ถูกต้อง ตนจึงจะยอมรับปฏิบัติตามกฎหมาย โสกราตีสมีความเห็นว่าการเข้ามาเป็นพลเมืองหรือประชาชนโดยมีพื้นฐานความคิดเช่นนี้ สังคมจะยังคงอยู่ได้อย่างไร และถ้าบุคคลแต่ละคนพูดว่า ข้าพเจ้าจะร่วมมือกับท่านตราบท่าที่ท่านยอมรับการตัดสินใจของข้าพเจ้าที่ว่าอะไรคือสิ่งที่ดีสำหรับข้าพเจ้า ข้อผูกพันทางจริยธรรมระหว่างบุคคลที่จะไม่เกิดขึ้น ด้วยเหตุนี้ ก็จะกลายเป็นว่าสิ่งที่ถูกต้องสำหรับบุคคลทุกคนที่จะต้องกระทำหรือปฏิบัติก็คือทำตามสิ่งที่ตนเห็นว่าถูกต้อง ซึ่งบุคคลเหล่านี้ก็จะไม่ยอมอุทิศตนต่อสิ่งใดนอกจากทำตามความประสงค์ของตนเองคือผู้ตัดสินสูงสุด โสกราตีสเห็นว่าความคิดเช่นนี้กระทบต่อความมั่นคงของสังคม^{๑๒}

ในสังคมกรีกช่วงเวลาที่โสกราตีสมีชีวิตอยู่ การที่ประชาชนของเอเธนส์เคารพกติกาและกรอบของสังคมเป็นสิ่งสำคัญ เมื่อบุคคลใดกระทำในสิ่งที่ละเมิดต่อกฎเกณฑ์ของสังคมจะถูกประชาชนในสังคมออกเสียงให้ออกจากเอเธนส์ไปอยู่ที่อื่น (ostracized) เป็นเวลา ๑๐ ปี ตามระบอบของการปกครองระบอบประชาธิปไตยโดยตรงของกรีกขณะนั้นคือประชาชนออกเสียงลงคะแนนด้วยตัวเอง โดยไม่ผ่านผู้แทน

จิตวิญญาณของวิถีประชาธิปไตย ในด้านการเมืองถึงแม้เอเธนส์จะทำสงครามกับเปอร์เซียและนครรัฐสปาร์ตาหลายครั้ง และบางครั้งก็ประสบความพ่ายแพ้สูญเสียทรัพยากรและสถานที่สำคัญอย่างรุนแรง แต่เอเธนส์ก็สามารถฟื้นตัวกลับสู่สถานภาพความมั่นคงทางเศรษฐกิจ การทรงอำนาจของกองทัพทางทะเล ความเจริญรุ่งเรืองทางวิชาการโดยเฉพาะด้านปรัชญา และการเป็นศูนย์กลางของวัฒนธรรมกรีก การดำรงชีวิตของชาวกรีกเป็นไปตามวิถีทางของการปกครองระบอบประชาธิปไตย ซึ่งมีสาระสำคัญตามคำกล่าวของเพอร์ริเคลส (Pericles) ผู้นำคนสำคัญของสังคมเอเธนส์ยุครุ่งเรืองที่ได้กล่าวในโอกาสรำลึกถึงบรรดาทหารที่เสียชีวิตในการทำสงครามกับนครรัฐสปาร์ตา โดยทูไซดิดีส (Thucydides) นักประวัติศาสตร์สมัยนั้นได้บันทึกไว้มีสาระสำคัญดังต่อไปนี้^{๑๓}

“การปกครองระบอบประชาธิปไตยของเราชาวเอเธนส์เป็นรูปแบบของเราเองที่ไม่ได้ลอกเลียนของใครมา แต่ระบอบการปกครองของเราจะเป็นแม่แบบแก่ผู้อื่น ธรรมเนียมการปกครอง (constitution) ของเราได้ชื่อว่า ประชาธิปไตย เพราะอำนาจการปกครองมาจากประชาชนทั้งหมดของประเทศไม่ใช่เป็น

^{๑๒} Loc. Cit.

^{๑๓} Melchert Norman. *The Great Conversation: A Historical Introduction to Philosophy* (London: Mayfield Publishing Company, 1995) pp 36-37.

อำนาจของกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง บุคคลแต่ละคนมีความเท่าเทียมกันตามกฎหมาย การที่บุคคลใดจะมีตำแหน่งสำคัญในสังคมขึ้นอยู่กับความสามารถเป็นสำคัญ และการมีตำแหน่งสำคัญทางการเมืองก็เช่นเดียวกันจะต้องขึ้นอยู่กับคุณสมบัติความสามารถของบุคคลนั้น ไม่ใช่เพราะความร่ำรวยมั่งคั่งทางทรัพย์สิน

การดำรงชีวิตประจำวันของบุคคลไม่ได้หมายถึง การที่แต่ละคนดำเนินชีวิตอย่างอิสระและความพึงพอใจเฉพาะของตน แต่ต้องคำนึงถึงผู้อื่นและมีความสัมพันธ์กับผู้อื่น **บุคคลจะต้องเคารพสิทธิและวิถีชีวิตของเพื่อนบ้าน** トラบเท่าที่การกระทำหรือวิถีชีวิตดังกล่าวไม่ได้เกิดผลกระทบต่อความรู้สึกหรือความปลอดภัยของผู้อื่น

นอกจากชีวิตส่วนตัวแล้ว บุคคลยังต้องคำนึงถึงหน้าที่ของการเป็นพลเมืองเอเธนส์ต้องเคารพกฎหมายอย่างเข้มงวดและต้องเคารพเชื่อฟังผู้มีอำนาจหน้าที่ตามกฎหมาย การเคารพเชื่อฟังปฏิบัติตามกฎหมายทั้งที่เป็นลายลักษณ์อักษรและกฎหมายที่สืบต่อกันมาเป็นประเพณี

ประเด็นหนึ่งที่สำคัญคือการใช้เวลาว่างและการพักผ่อนหลังจากที่ได้ทำงานมาแล้ว เอเธนส์มีนันทนาการหลากหลายที่ให้ประโยชน์ทั้งทางร่างกายและจิตวิญญาณ เรามีอาหารสินค้าที่ดีของเราขณะเดียวกันที่เราที่เปิดรับสิ่งที่ดีจากสังคมภายนอกทุกแห่งหน

ความมั่นคงทางการทหารเป็นสิ่งที่เรามั่นใจและไม่จำเป็นต้องมีการกำหนดโทษแก่ผู้ที่นำความลับของการทหารไปบอกแก่ฝ่ายศัตรู ที่เป็นเช่นนี้เพราะเรามั่นใจในความซื่อสัตย์ภักดีและความกล้าหาญของประชากรของเรา

การให้คุณค่าแก่สิ่งที่ดีงามในชีวิต เช่น ความมั่งมีด้วยทรัพย์สินสมบัติก็เป็นเพียงสิ่งที่เรานำมาใช้ประโยชน์แต่ไม่ใช่เป็นความมั่งมีเพื่อความโอ้อวด ความยากจนไม่ใช่สิ่งที่น่าละอาย แต่สิ่งที่น่าละอายคือไม่พยายามสู้ชีวิตให้พ้นจากความยากจน บุคคลแต่ละคนไม่ใช่ผู้ที่คำนึงถึงเฉพาะเรื่องส่วนตัวแต่ต้องคำนึงถึงประโยชน์ของรัฐ เราไม่ได้ถือว่าผู้ที่ไม่สนใจการเมืองหรือเรื่องของรัฐ เช่น ผู้ที่คำนึงถึงแต่เรื่องส่วนตัวแท้จริงแล้วบุคคลเช่นนี้ไม่ได้ทำอะไรหรือคำนึงถึงอะไรเลย

ลักษณะเฉพาะของเราชาวเอเธนส์คือเรามีมิตรต่อผู้อื่นด้วยการทำดีแก่ผู้อื่น ไม่ใช่การรับสิ่งที่ดีที่ผู้อื่นปฏิบัติต่อเรา ขณะที่เราแสดงเมตตาธรรมต่อผู้อื่นเราไม่ได้กระทำคำนึงถึงประโยชน์ที่จะได้รับหรือสิ่งที่จะต้องเสีย เรากระทำสิ่งที่ดีอย่างอิสระเสรีเพราะเรารู้ว่าสิ่งนั้นเป็นสิ่งที่ดี

ข้าพเจ้าขอประกาศว่ารัฐของเราเป็นการศึกษาสำหรับชาวกรีก “...that our city is education to Greece”^{๑๔} ชาวกรีกทุกคนจะต้องแสดงออกถึงความเป็นอิสระเป็นตัวของตัวเองและปฏิบัติตามดังที่ได้กล่าวมาแล้ว การเป็นรัฐที่ทรงอำนาจเป็นอีกสิ่งหนึ่งที่เราจะทิ้งไว้ให้ปรากฏแก่คนรุ่นหลังชาวกรีก

^{๑๔} Ibid., p.37.

ทั้งปัจจุบันและในอนาคตจะต้องภาคภูมิใจในรัฐของเรา เราไม่ต้องการคำชมจากบุคคลหนึ่งบุคคลใด เพราะคำชมจะคงอยู่เพียงชั่วขณะก็จะเลื่อนไป แต่สิ่งที่เราจะทิ้งไว้ให้คนรุ่นต่อไปในอนาคตได้รับรู้ คือความเป็นจริงของสิ่งที่เราได้ทำไว้ ด้วยจิตวิญญาณแห่งการผจญภัยของเราที่เดินทางไปทุกแผ่นดิน และพื้นที่ เราได้ทิ้งความทรงจำของสิ่งที่ดีที่เราได้ปฏิบัติต่อมิตรของเรา และการลงโทษที่เรากระทำ แก่ศัตรูของเรา สิ่งเหล่านี้จะปรากฏแก่ชาวโลกตลอดไป”

จากคำกล่าวของเพอร์เคลส จิตวิญญาณของเอเธนส์คือ ความภาคภูมิใจ ความมั่นใจในความเป็นตัวเอง มีระบอบการปกครองที่ประชาชนทุกคนมีส่วนร่วม มีการเคารพกฎหมายของสังคม ประชาชนมีคุณภาพเข้าใจในระบอบการปกครอง รู้ตระหนักในหน้าที่ ประชาชนส่วนใหญ่ได้รับการศึกษาเบื้องต้น และได้รับการศึกษาขั้นสูงตามความประสงค์และความสามารถ ประกอบกับในยุครุ่งเรืองซึ่งเป็นยุคของความเจริญทางวิชาการ สังคมเอเธนส์เป็นที่รวมของนักปรัชญาคนสำคัญจำนวนมาก ทำให้ชาวกรีกสมัยนั้นมีโอกาสได้ฟังความคิดเห็น ได้มีโอกาสสนทนากับนักปรัชญาโดยตรง ซึ่งถือเป็นแนวทางของการส่งเสริมสติปัญญาให้ “คิดเป็น” อีกแนวทางหนึ่ง

อย่างไรก็ตาม มีข้อที่น่าสังเกตหลายประการเกี่ยวกับวิถีชีวิตตามระบอบประชาธิปไตยของเอเธนส์ ประการแรก เอเธนส์เป็นนครรัฐที่ไม่ได้มีขนาดใหญ่จำนวนประชากรไม่มาก การที่ประชาชนชาวกรีกแต่ละคนจะมีส่วนร่วมทางการเมืองโดยการออกเสียงรับรองกฎหมาย นโยบายของรัฐหรือผู้นำทางการทหาร จึงทำได้โดยมาออกความเห็นและยกมือรับรองซึ่งเป็นรูปแบบของประชาธิปไตยโดยตรง (Direct Democracy) ประการที่สอง แม้ว่าจะมีการปรับปรุงแก้ไขกฎหมายและถือว่าบุคคลแต่ละคนเท่าเทียมกันตามกฎหมาย แต่เด็กและสตรีก็ไม่ได้ได้รับการปฏิบัติเหมือนประชาชนทั่วไป ตามวัฒนธรรมกรีกสตรีจะไม่มีสิทธิเข้าร่วมพิธีสำคัญหรือเข้าร่วมในการแข่งขันกีฬา ประการที่สาม สังคมกรีกยังคงมีทาสและชีวิตทาสก็อยู่ภายใต้อำนาจของผู้เป็นนาย เว้นแต่จะได้รับการปลดปล่อยให้เป็นอิสระ ข้อเท็จจริงอีกประการหนึ่งก็คือการออกกฎหมายและการบังคับใช้กฎหมายก็อาจมีปัญหาโดยศึกษาได้จากความคิดเห็นของพวกโสพิทส์ (the Sopluiists) ที่ไม่ยอมรับกฎหมายโดยถือว่า กฎหมายเป็นเพียงเครื่องมือของผู้มีอำนาจ กฎหมายบังคับใช้เฉพาะผู้ที่อ่อนแอและไม่มีอำนาจ ผู้ปกครองหรือผู้บริหารอาจใช้ช่องโหว่ของกฎหมายกำจัดบุคคลที่ตนไม่พอใจ การตัดสินประหารชีวิตโสกราตีสเป็นตัวอย่างที่ชัดเจน

สิ่งสำคัญประการหนึ่งที่ชวนให้วิเคราะห์ก็คือ การทำให้คนมีคุณภาพด้วยการศึกษาซึ่งจะนำไปสู่การเข้าใจระบอบของประชาธิปไตย คือ การตระหนักในความเป็นตัวเอง (autonomy) การเคารพสิทธิเสรีภาพของผู้อื่น การเคารพกฎหมายและการคำนึงถึงประโยชน์ส่วนรวมของสังคม รวมถึงการเข้าใจความหมายของ “เสียงข้างมาก” อย่างแท้จริง ถ้าพิจารณาจากทรรศนะของนักปรัชญากรีกคนสำคัญในสมัยนั้นคือโสกราตีส เพลโต และอริสโตเติล การศึกษาก็คือการพัฒนาหรือการเปลี่ยนบุคคลให้รู้จักคิดด้วยปัญญา เข้าถึงสัจธรรมที่เป็นความจริง ความดี ความงาม และความยุติธรรม

บทวิพากษ์

โสกราตีสเป็นนักปรัชญาที่มีทรรศนะแบบจิตนิยม (Idealism) ที่เชื่อว่ามีสภาพความจริงอีกประเภทหนึ่งที่ไม่ใช่วัตถุ เป็นนามธรรมและเป็นสากล (universal) ซึ่งจะเข้าถึงได้ด้วยปัญญาและเหตุผลของวิญญาณมนุษย์ ตัวอย่างเช่น ความดีตามความเห็นของแต่ละคน แต่ละวัฒนธรรมอาจต่างกัน แต่ถ้ามุขยได้ไตร่ตรองด้วยปัญญาและเหตุผลก้าวให้พ้นจากประสบการณ์ประสาทสัมผัสและความรู้สึกส่วนตัวก็จะเข้าถึงความดีที่ตรงกันได้ เป็นความดีสากล คำถามเกิดขึ้นว่าความสามารถทางปัญญาของมนุษย์แต่ละคนมีความแตกต่างกัน ทำอย่างไรบุคคลจึงจะเข้าถึงความจริงขั้นสูงระดับสากลนี้ได้ โสกราตีสให้คำตอบเรื่องนี้ว่า ครูผู้สอนจะต้องใช้วิธีการกระตุ้นให้ผู้เรียนรู้จักคิดรู้จักตั้งคำถามและค้นหาคำตอบในสิ่งที่ต้องการรู้ด้วยตนเอง การเรียนรู้เริ่มด้วยการตั้งคำถาม โดยมีครูเป็นผู้คอยให้ความช่วยเหลือ คอยโต้แย้งเพื่อให้ผู้เรียนพยายามตอบ วิธีการนี้เป็นวิธีการที่โสกราตีสใช้เรียกว่า Socratic method มีสาระสำคัญคือ ความสัมพันธ์ระหว่างครูกับศิษย์ต้องอยู่บนพื้นฐานของความเข้าใจกัน (sympathetic personal relationship)^{๑๕} ครูต้องเข้าใจธรรมชาติของศิษย์ซึ่งอาจมีปัญหาในการเรียนรู้ ครูจะต้องช่วยทีละขั้นตอนเพื่อให้ศิษย์พบคำตอบทางปัญญาได้ คุณสมบัติของครูจึงสำคัญอย่างมาก

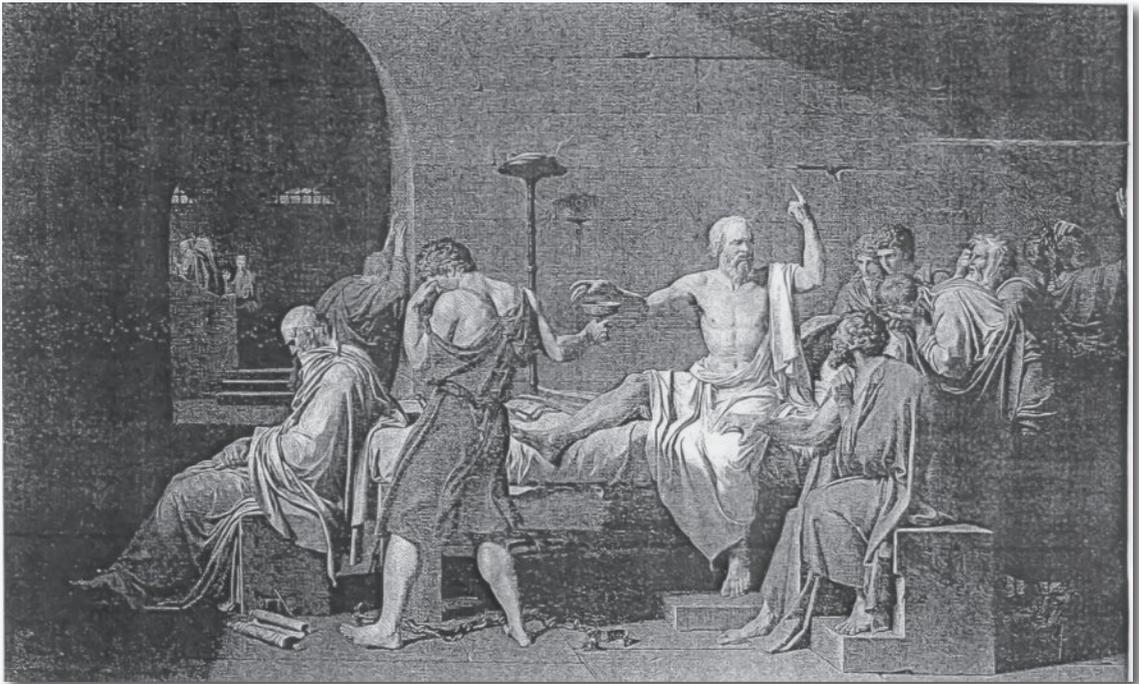
สังคมที่มีพื้นฐานทางคุณธรรม โสกราตีสมีความคิดว่า สังคมจะต้องมีลักษณะพื้นฐานที่สำคัญคือเป็นสังคมที่มีคุณธรรม ประชาชนในสังคมรู้และเข้าใจตรงกันในคุณธรรมหลักของสังคมรวมถึงมีหน้าที่สำคัญที่จะต้องช่วยรักษาคุณธรรมของสังคมไว้ แม้บุคคลแต่ละคนจะมีความคิดเห็นต่างกัน มีเสรีภาพในการแสดงความเห็นตามระบอบของสังคมประชาธิปไตย แต่เป้าหมายรวมของสังคมมีความสำคัญเหนือกว่าสิ่งอื่นใด **การสร้างบรรยากาศทางจริยธรรม (ethical climate)** ที่เป็นอัตลักษณ์ของสังคมจึงเป็นเรื่องสำคัญ สังคมที่อ่อนแอทางคุณธรรมย่อมไม่อาจดำรงอยู่ได้ โสกราตีสไม่ได้สิ้นหวังในสภาพของสังคมเอเธนส์และความไม่เป็นธรรมที่ตนได้รับ แต่กลับมีความเชื่อว่าบุคคลในสังคมยอมมองเห็นความผิดพลาดและช่วยกันแก้ไข นี่คือเหตุผลที่มีผู้วิพากษ์ว่าเหตุใดโสกราตีสจึงยอมรับคำพิพากษาแทนการหลบหนี

ใครเป็นผู้กำหนดคุณธรรมหลักของสังคม โสกราตีสไม่ได้ตอบเรื่องนี้อย่างชัดเจน แต่จากคำพูดของโสกราตีสจะเอ่ยถึงบุคคลสำคัญที่ได้รับการยกย่องจากประชาชน เนื่องจากสังคมกรีกในสมัยนั้นปกครองด้วยระบอบประชาธิปไตยโดยตรง ตามความหมายของประชาธิปไตยคืออำนาจเป็นของประชาชน (people power) ประชาชน (เฉพาะผู้ชาย) จะมาร่วมประชุมและยกมือโหวตออกเสียง เมื่อเป็นเช่นนี้คุณธรรมหลักของสังคมจึงมาจากประชาชนเป็นสิ่งที่ประชาชนยอมรับ ประเด็นนี้จึงอาจสรุปได้ว่า คุณธรรมหลักของสังคมนอกจากจะเป็นสิ่งที่คนในสังคมยอมรับ ผู้นำของสังคมจะต้องเป็นแบบอย่าง

^{๑๕} Masee, Bryan. Op cit. p. 23

ทรศนะของโสกราตีสแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนเรื่องของจริยธรรม (morality) ลิทธิ และหน้าที่ **จะต้องควบคู่กันไป** ตัวบุคคลแต่ละคนจะต้องตระหนักและประพฤติปฏิบัติให้ได้ดังนี้ สภาพของสังคมที่มีความเข้มแข็งทางคุณธรรมจึงจะเกิดขึ้น นำไปสู่ความเจริญในเรื่องอื่น ๆ การสร้างบุคคลให้เป็นคนดี คุณธรรมและเป็นคนเก่งจะต้องควบคู่กัน ถ้าจำเป็นจะต้องเลือกระหว่างคนเก่งกับคนดี ตามทรศนะของโสกราตีสคนดีจะต้องมาก่อน สิ่งสำคัญที่สุดคือบุคคลแต่ละคนจะต้องให้ความสำคัญแก่การพัฒนาตนเอง พัฒนาบุคลิกลักษณะของตน ซึ่งถือเป็นหน้าที่สำคัญ

“วาระสุดท้ายของโสกราตีส”

ภาพโสกราตีสยอมรับคำพิพากษาศาลเฮเธนส์ให้ประหารชีวิต
ด้วยการดื่มยาพิษ (hemlock) ท่ามกลางบรรดาศิษย์
โสกราตีสเตือนบรรดาศิษย์ให้อยู่ในความสงบโดยกล่าวว่า
“มนุษย์พึงตายอย่างสงบ” (man should die in peace)

วาดโดย Jacques-Louis David จิตรกรชาวฝรั่งเศส (ค.ศ. ๑๗๘๗)

การพัฒนาตนเองจะต้องเริ่มจากการที่บุคคลแต่ละคนรู้จักให้คุณค่าแก่ตนเองว่าเป็นทรัพยากรที่สำคัญของสังคม มีส่วนที่จะทำให้สังคมเจริญก้าวหน้ามีความมั่นคงหรือทำให้เสื่อมถอย แสวงหาความรู้ทั้งทางตรงและทางอ้อม คือ การศึกษาด้วยตนเองจากข้อมูลข่าวสารในสังคม รู้จักแยกแยะ ข้อมูล กรองข้อมูล เชื่อมโยงข้อมูลที่สำคัญ ไตร่ตรองด้วยเหตุผลด้วยปัญญา สามารถที่จะตัดสินใจเรื่องต่าง ๆ โดยไม่ใช้อารมณ์ มีหลักการที่จะวิพากษ์ออกความเห็น เข้าใจกระแสของสังคมที่เปลี่ยนแปลงและเผชิญความเป็นจริงได้ ทั้งหมดตามที่กล่าวมานี้ คือ การนำวรรณคดีทางจริยศาสตร์ของโสกราตีสมาประยุกต์ใช้ในความเป็นจริงของสังคมปัจจุบัน

บรรณานุกรม

- Borchert, Donald. *Encyclopedia of Philosophy*. 2nd ed. New York: Macmillan, 2006.
- E. Stump, Samuel. *Elements of Philosophy*. 2nd ed. New York: Mc Graw-Hill Book Company, 1987.
- H. Popkin Richard, Stroll Aurum. *Philosophy Made Simple*. New York: A Made Simple Book Doubleday, 1993.
- Kolenda, Konstantin. *Philosophy's Journey: A Historical Introduction*. Reading, Massachusetts: Addison-Wesley Publishing Company, 1974.
- Magee, Bryan. *The Story of Philosophy*. London: A Dorling Kindersley, 2010.
- Melchert Norman. *The Great Conversation: A Historical Introduction to Philosophy*. London: Mayfield Publishing Company, 1995.

Abstract Rethinking: Socrates' ethical thought on nature of man, duty, and living in society

Sivalee Sirilai

Associate Fellow of the Academy of Moral and Political Sciences,

The Royal Society of Thailand.

Socrates (469-399 B.C.), the great Greek Philosopher, lived in what has been called the philosophy's golden age. He was the first to teach us how to conduct our lives and ourselves. Man is a rational being, the good person is the rational person. To act rationally is the behavior appropriate to human nature. True knowledge can be obtained through wisdom, enabling him to judge what is right. The connection between knowing and doing is the most characteristic feature of Socrates' ethics. At this point Socrates emphasized on "virtue is knowledge" He realized that all the transactions between individuals and society must be conducted within the framework of moral bond. The state or the society provides the individuals with some benefits: security, protection, education etc. By virtue of beneficiary of all these, the individual incurs and obligates to respect and protect the framework of social practice. Socrates declared from the conviction that morality rests on the reciprocity of right and duty. Moral community can exist only when this is recognized.

Keywords: Nature of man, moral obligation, right and duty, moral community.

ปัญหาในการตรากฎหมายฝ่ายนิติบัญญัติ ของประเทศไทย

ศาสตราจารย์ ดร.ไพฑูริศ เอกจริยกร^๑

ภาควิชานิติศาสตร์ สำนักศึกษานิติศาสตร์และการเมือง

ราชบัณฑิตยสภา

บทคัดย่อ

ปัญหาการตรากฎหมายฝ่ายนิติบัญญัติของประเทศไทยมีอยู่ กล่าวคือในสภาพที่การเมืองเป็นปกติ การดำเนินการเป็นไปอย่างล่าช้ามาก ๆ จนทำให้ขาดกฎหมายใหม่ที่เหมาะสมในการขับเคลื่อนประเทศในด้านต่าง ๆ แสดงถึงความบกพร่องของกลไกของการนิติบัญญัติของประเทศไทย ครั้นในสมัยที่มีการปฏิวัติรัฐประหารกลับมีการออกกฎหมายในรูปของพระราชบัญญัติจำนวนมาก แต่บางส่วนการขาดความรอบครอบเพราะความรีบเร่งที่จะทำงานและความคิดว่าเป็นสมานิติบัญญัติแห่งชาติที่มีวาระสั้น ๆ เท่านั้นความพอดีจึงยังขาดอยู่ในระบบการตรากฎหมายฝ่ายนิติบัญญัติของประเทศไทย

คำสำคัญ: การตรากฎหมาย, นิติบัญญัติ, สมานิติบัญญัติแห่งชาติ

มนุษย์ชอบอยู่ร่วมกันเป็นสังคม และเมื่อมนุษย์มารวมตัวอยู่ด้วยกันเป็นสังคม แต่ละคนที่มาอยู่ร่วมกันนั้นย่อมมีความคิดเห็นและมีความประพฤติที่แตกต่างกันไปเป็นสังคมแล้วแต่พื้นฐานทางสังคมของแต่ละคน ความคิดเห็นหรือความประพฤติดังกล่าวอาจทำให้เกิดความไม่เป็นระเบียบหรือความขัดแย้งกัน จึงจำเป็นต้องมีการวางระเบียบหรือกำหนดกฎเกณฑ์ต่าง ๆ ร่วมกันเพื่อควบคุมความประพฤติให้อยู่ร่วมกันได้โดยปกติสุขและเกิดความสงบเรียบร้อย^๒ ระเบียบหรือกฎเกณฑ์ดังกล่าวในช่วงแรก ๆ แต่แรกอาจเกิดขึ้นจากศีลธรรม ขนบธรรมเนียม ประเพณีปฏิบัติ และหลังจากมีการประพฤติปฏิบัติต่อเนื่องกันมานาน ๆ อาจกลายเป็นจารีตประเพณีและกฎหมาย ระเบียบหรือกฎเกณฑ์ถือได้ว่าเป็นกฎหมายที่ใช้เป็นเครื่องมือในการควบคุมสังคมและเป็นเรื่องที่ขาดเสียไม่ได้ ดังคำกล่าวที่ว่า “ที่ใดมีสังคมที่นั่นมีกฎหมาย”^๓

^๑ ศาสตราจารย์ประจำคณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

^๒ ฌ็องฟองส์ โปเกบุตร และพรชัย สุนทรพันธ์, *หลักกฎหมายเอกชน (Principle of Private Law)*, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง), ๒๕๕๒, น.๑.

^๓ สมยศ เชื้อไทย, *คำอธิบายความรู้อกฎหมายทั่วไป*, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์วิญญูชน), ๒๕๕๖, น.๓๓๓.

วารสารราชบัณฑิตยสภา
ปีที่ ๔๐ ฉบับที่ ๓ ก.ค.-ก.ย. ๒๕๕๘

ศาสตราจารย์ ดร.ไพฑูริศ เอกจริยกร

๓๕๙

เมื่อสังคมมีความเจริญรุ่งเรืองมากขึ้น มีความก้าวหน้าทางวิชาการและมีการนำเทคโนโลยีมาในการดำรงชีวิตและการประกอบธุรกรรมต่าง ๆ สิ่งดังกล่าวทำให้เกิดความสับสนซับซ้อนในสังคมมากขึ้น ทำให้เกิดคนเห็นแก่ตัว เอารอดเอาเปรียบกันจนความขัดแย้งมากเกินกว่าที่จะนำจารีตประเพณีมาใช้แก้ไขปัญหาสังคมจำจึงจำเป็นต้องมีวิธีการใหม่ ๆ มาแก้ไขคือ การบัญญัติกฎหมาย จึงมีกระบวนการนิติบัญญัติและองค์กรนิติบัญญัติเกิดขึ้นในยุคหลัง ทำให้เกิดกฎหมายประเภทใหม่ ๆ ที่เป็นกฎหมายที่เป็นลายลักษณ์อักษร ในรูปของพระราชบัญญัติ พระราชกำหนด พระราชกฤษฎีกา หรือกฎกระทรวง^๔ และจากนั้นได้มีการพัฒนามาเป็นการจัดทำกฎหมายที่เป็นลายลักษณ์อักษร ซึ่งการจัดทำกฎหมายที่เป็นลายลักษณ์อักษรจะมีกระบวนการในการจัดทำ โดยกระบวนการดังกล่าวขึ้นอยู่กับประเภทของกฎหมายนั้น ๆ ว่าอยู่ในลำดับใด

สำหรับประเทศไทย ตั้งแต่สมัยสุโขทัยและสมัยกรุงศรีอยุธยา คนชาติไทยมีกฎเกณฑ์ของกฎหมายใช้บังคับอยู่แล้ว ทั้งที่เป็นกฎหมายที่ไม่เป็นลายลักษณ์อักษรที่เกิดจากจารีตประเพณีหรือเป็นกฎหมายที่ได้รับอิทธิพลจากต่างชาติ ต่อมาในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น กฎหมายไทยสืบทอดมาจากสมัยสุโขทัยและสมัยกรุงศรีอยุธยา โดยมีการรวบรวมและตรวจชำระให้เหมาะสม เรียกว่า “กฎหมายตราสามดวง” ส่วนการจัดทำประมวลกฎหมายนั้นได้เริ่มต้นในสมัยรัชกาลที่ ๕ และต่อมาได้มีการตราพระราชบัญญัติต่าง ๆ เรื่อยมาตามลำดับ ซึ่งนับได้ว่าเป็นกฎหมายลายลักษณ์อักษรของประเทศไทย

ในปัจจุบันนี้ กฎหมายลายลักษณ์อักษรแยกออกเป็นประเภทใหญ่ ๆ ได้ ๓ ประเภท ได้แก่

๑. กฎหมายที่ตราขึ้นโดยฝ่ายนิติบัญญัติ ได้แก่ พระราชบัญญัติ
๒. กฎหมายที่ตราขึ้นโดยฝ่ายบริหาร ได้แก่ พระราชกำหนด พระราชกฤษฎีกา และกฎกระทรวง
๓. กฎหมายที่ตราขึ้นโดยองค์การบริหารส่วนท้องถิ่น เช่น เทศบัญญัติ ข้อบังคับจังหวัด ข้อบังคับตำบล ข้อบัญญัติกรุงเทพมหานคร ข้อบังคับเมืองพัทยา

กฎหมายลายลักษณ์อักษรมีหลายรูปแบบ แต่ละรูปแบบมีศักดิ์ไม่เท่ากันโดยเรียงลำดับขั้นสูงไปขั้นต่ำ กฎหมายที่อยู่ในระดับต่ำกว่าจะขัดหรือแย้งกับกฎหมายที่อยู่ในลำดับสูงกว่าไม่ได้ สำหรับลำดับศักดิ์ของกฎหมายตั้งแต่ลำดับสูงสุดไปลำดับต่ำมีดังนี้^๕

^๔ เพิ่งอ้าง, น. ๔.

^๕ เพิ่งอ้าง, น. ๒๙-๓๐.

^๖ เพิ่งอ้าง, น. ๘๐, สมคิด เลิศไพฑูริย์, ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐธรรมนูญกับพระราชบัญญัติในช่วงการยึดอำนาจการปกครองประเทศ โดยคณะรัฐประหาร, บทความนำเสนอต่อที่ประชุมสำนักธรรมศาสตร์และการเมือง ราชบัณฑิตยสถาน, วันที่ ๑๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๘, น.๒.

^๗ รัฐสิทธิ์, ศุภสุวรรณ, *กฎหมายแพ่ง: หลักทั่วไป (Civil Law: General Principles)*, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์นิติธรรม) พิมพ์ครั้งที่ ๒, ๒๕๔๘, น. ๗๑- ๗๒.

วารสารราชบัณฑิตยสภา

ปีที่ ๔๐ ฉบับที่ ๓ ก.ค.-ก.ย. ๒๕๕๘

ศาสตราจารย์ ดร.ไพฑูริศ เอกจริยกร

๓๖๑

ชั้นต่อสำนักงานเลขาธิการคณะรัฐมนตรีและคณะรัฐมนตรี เมื่อคณะรัฐมนตรีมีมติอนุมัติในหลักการของร่างพระราชบัญญัติแล้ว จะส่งให้คณะกรรมการกฤษฎีกาเป็นผู้ตรวจพิจารณาทั้งสาระสำคัญและรูปแบบ^{๑๑}

เมื่อพิจารณาเสร็จแล้ว สำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกาจะส่งร่างพระราชบัญญัติกลับไปสำนักงานเลขาธิการคณะรัฐมนตรีเพื่อเสนอร่างพระราชบัญญัติเข้าสู่การพิจารณาของคณะรัฐมนตรีอีกครั้งหนึ่ง หากคณะรัฐมนตรีเห็นชอบ สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรีจะเสนอร่างพระราชบัญญัตินั้นต่อคณะกรรมการประสานงานสภาผู้แทนราษฎร (วิปรัฐบาล) และสภาผู้แทนราษฎรตามลำดับ ในการพิจารณาของสภาผู้แทนราษฎรจะแบ่งการพิจารณาร่างพระราชบัญญัติเป็น ๓ วาระตามลำดับ ได้แก่^{๑๒}

วาระที่ ๑ ชั้นรับหลักการ

วาระที่ ๒ ชั้นการพิจารณาโดยคณะกรรมการธิการและการพิจารณารายมาตรา

วาระที่ ๓ ชั้นลงมติเห็นชอบหรือไม่เห็นชอบกับร่างกฎหมาย

เมื่อสภาผู้แทนราษฎรเห็นชอบร่างพระราชบัญญัติฉบับใดแล้ว สภาผู้แทนราษฎรจะเสนอร่างพระราชบัญญัตินั้นต่อวุฒิสภา เมื่อวุฒิสภาได้รับร่างนั้นแล้วก็จะดำเนินการโดยการแบ่งเป็น ๓ วาระ เช่นเดียวกับการพิจารณาของสภาผู้แทนราษฎร โดยที่วุฒิสภาต้องพิจารณาร่างพระราชบัญญัติที่เสนอมาให้เสร็จภายใน ๖๐ วัน^{๑๓} ถ้าวุฒิสภาพิจารณาไม่เสร็จภายในกำหนดเวลา ให้ถือร่างพระราชบัญญัตินั้นผ่านความเห็นชอบของวุฒิสภา

ในการลงมติของวุฒิสภานั้นอาจเกิดขึ้นได้ ๓ กรณีคือ วุฒิสภาให้ความเห็นชอบโดยไม่มีเงื่อนไขหรือวุฒิสภาไม่ให้ความเห็นชอบ หรือวุฒิสภาให้มีการแก้ไขร่างพระราชบัญญัติ

เมื่อร่างพระราชบัญญัติผ่านความเห็นชอบของวุฒิสภาแล้ว นายกรัฐมนตรีจะนำร่างพระราชบัญญัติขึ้นทูลเกล้าฯ เพื่อลงพระปรมาภิไธย และลงประกาศในราชกิจจานุเบกษา

แต่ปัญหาการตรากฎหมายฝ่ายนิติบัญญัติในภาวะปกติ ที่พบได้เสมอและที่เป็นปัญหาใหญ่และสำคัญคือ ความชักช้าในการดำเนินการผ่านร่างพระราชบัญญัติฉบับใดฉบับหนึ่ง บางครั้งใช้เวลากว่า ๑๐ ปี นับตั้งแต่การยกร่างโดยผู้เกี่ยวข้องและการดำเนินการเพื่อให้พระราชบัญญัติดังกล่าวได้ผ่านออกมาประกาศใช้บังคับเป็นกฎหมาย ซึ่งเป็นปรากฏการณ์ที่น่านำมาพิจารณาเป็นอย่างยิ่ง^{๑๔} และในแต่ละปีมี

^{๑๑} เป็นการสรุปภาพรวมโดยย่อเท่านั้น

^{๑๓} แต่ถ้าเป็นร่างพระราชบัญญัติที่เกี่ยวข้องทางการเงินต้องพิจารณาให้เสร็จภายใน ๓๐ วัน เว้นแต่วุฒิสภาได้ลงมติขยายเวลาออกไปเป็นกรณีพิเศษซึ่งต้องไม่เกิน ๓๐ วัน

^{๑๔} จนมีผู้เคยเปรยให้ได้ยินว่ากรตรากฎหมายของประเทศไทยเป็นการตรา “กฎหมายเจ็ดชั่วโคตร” ซึ่งหมายความว่าความไปในทำนองว่าการที่จะออกกฎหมายฉบับหนึ่ง ๆ ใช้เวลานานมาก

ร่างพระราชบัญญัติที่ผ่านออกมามีผลใช้บังคับไม่มาก ทำให้กฎหมายของประเทศไทยล้าหลัง ไม่ทันสมัย^{๑๕} หรือไม่มีกฎหมายในเรื่องบางเรื่องใช้บังคับเมื่อเทียบกับประเทศอื่น บางเรื่องในขณะยกร่างสาระสำคัญของร่างพระราชบัญญัติมีความทันสมัย แต่เนื่องจากระยะเวลาในการผ่านร่างพระราชบัญญัติตามขั้นตอนต่าง ๆ หลักการที่นำมาจากกฎหมายระหว่างประเทศเปลี่ยนแปลงไป จึงทำให้ต้องปรับปรุงร่างพระราชบัญญัตินั้นอีกครั้งก่อนนำเสนอเข้ากระบวนการผ่านร่างพระราชบัญญัติตามปกติ เช่น การพิจารณาพระราชบัญญัติการรับขนทางอากาศระหว่างประเทศ พ.ศ. ๒๕๕๘^{๑๖} ซึ่งกว่าพระราชบัญญัติฉบับนี้จะผ่านกระบวนการนิติบัญญัติและมีผลใช้บังคับต้องใช้เวลาตั้งแต่การเริ่มต้นยกร่างจนมีผลใช้บังคับต้องใช้เวลาประมาณ ๑๕ ปี^{๑๗} โดยในช่วงท้ายของการดำเนินการทำได้รวดเร็วเนื่องจากได้มีการนำเสนอร่างพระราชบัญญัติฉบับนี้ต่อสภานิติบัญญัติแห่งชาติในสมัยที่มีการปฏิวัติ ซึ่งผู้เขียนขอเสนอเรื่องระยะเวลาในการตราพระราชบัญญัติฉบับนี้มาเสนอเป็นตัวอย่างเพื่อให้เห็นถึงระยะเวลาในการดำเนินการต่าง ๆ ตามลำดับ กล่าวคือ

๑๒ เมษายน ๒๕๕๓ : กรมการบินพลเรือน (บพ.) มีคำสั่งที่ ๑๓๗/๒๕๕๓ เรื่อง แต่งตั้งคณะกรรมการยกร่างพระราชบัญญัติการรับขนทางอากาศ พ.ศ.^{๑๘}

๒๕ ตุลาคม ๒๕๕๔ กระทรวงคมนาคม (โดย บพ.) เสนอร่างพระราชบัญญัติการรับขนทางอากาศ พ.ศ. ต่อคณะรัฐมนตรี

๒๙ มกราคม ๒๕๕๕ คณะรัฐมนตรีมีมติอนุมัติหลักการร่างพระราชบัญญัติการรับขนทางอากาศ พ.ศ. ตามที่กระทรวงคมนาคมเสนอ และส่งให้คณะกรรมการกฤษฎีกาตรวจพิจารณา

๑๔ พฤศจิกายน ๒๕๕๖ - ๒๙ มกราคม ๒๕๕๑ คณะกรรมการกฤษฎีกาพิจารณาแล้วเสร็จ

๑๓ กรกฎาคม ๒๕๕๐ สัมมนาเพื่อรับฟังความคิดเห็นเกี่ยวกับร่างพระราชบัญญัติฉบับนี้ (ครั้งที่ ๖)

^{๑๕} การตรากฎหมายที่ล่าช้าจะทำให้กฎหมายออกมามีผลใช้บังคับไม่ทันต่อสถานการณ์ จะทำให้กฎหมายไม่สามารถแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นได้ มูลนิธิสถาบันวิจัยกฎหมาย (Legal Research Institute Foundation: LRIF), อ้างแล้ว เจริญธรรมที่ ๑๐, น.๗

^{๑๖} สมชาย พิพุทธวัฒน์, การรับฟังความคิดเห็นร่างพระราชบัญญัติการรับขนทางอากาศระหว่างประเทศ พ.ศ. ๒๗ พฤษภาคม ๒๕๕๗ กรมการบินพลเรือน, www.aviation.go.th/.../รับฟังความคิดเห็นร่างรับขน%2057%2028%2... สืบค้นวันที่ ๒๓ เมษายน ๒๕๕๘

^{๑๗} เป็นเพียงตัวอย่างเพื่อให้เห็นความชักช้า โดยมีได้มีวัตถุประสงค์เพื่อแสดงว่าการชักช้าเกิดขึ้นที่ขั้นตอนส่วนใด เพราะร่างกฎหมายอื่นอาจเกิดการชักช้าในขั้นตอนส่วนอื่น ๆ ได้เช่นกัน

^{๑๘} ซึ่งคณะกรรมการชุดนี้เห็นว่าประเทศไทยควรเข้าเป็นภาคีสัญญาวว่าด้วยการทำให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันซึ่งกฎหมายบางประการเกี่ยวกับการรับขนทางอากาศระหว่างประเทศ ค.ศ. ๑๙๔๙ โดยมีการกำหนดจำนวนเงินความรับผิดชอบและจำนวนเงินจำกัดความรับผิดชอบในระดับหนึ่ง

วารสารราชบัณฑิตยสภา

ปีที่ ๔๐ ฉบับที่ ๓ ก.ค.-ก.ย. ๒๕๕๘

ศาสตราจารย์ ดร.ไพฑิฑิต เอกจริยกร

๓๖๓

๑๑ สิงหาคม ๒๕๕๒ กรมการบินพลเรือนแจ้งขอแก้ไขร่างพระราชบัญญัติการรับขนทางอากาศในส่วนของเกณฑ์จำกัดความรับผิดชอบที่ ICAO แจ้งการทบทวนตามข้อ ๒๔ ของอนุสัญญา^{๑๙}

๒๓ กันยายน ๒๕๕๓ สำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกาให้กระทรวงคมนาคมและกรมการบินพลเรือนแจ้งยืนยันร่างพระราชบัญญัติฉบับนี้เพื่อส่งให้คณะรัฐมนตรีพิจารณาต่อไป

๒๙ ตุลาคม ๒๕๕๓ กรมการบินพลเรือนมีหนังสือยืนยันร่างต่อสำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา

๑๗ พฤศจิกายน ๒๕๕๓ กระทรวงคมนาคมมีหนังสือยืนยันร่างต่อสำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา

๑๐ พฤษภาคม ๒๕๕๔ มีพระราชกฤษฎีกายุบสภาผู้แทนราษฎร พ.ศ. ๒๕๕๔ (ร่างพระราชบัญญัติฉบับนี้ยังคงอยู่ในการดำเนินการของสำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา)

๑๐ ตุลาคม ๒๕๕๕ สำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกามีหนังสือแจ้งว่าได้ส่งร่างพระราชบัญญัติไปยังสำนักงานเลขาธิการคณะรัฐมนตรีเพื่อดำเนินการต่อไป

๑๕ ตุลาคม ๒๕๕๕ สำนักงานเลขาธิการคณะรัฐมนตรีแจ้งให้หน่วยงานแจ้งยืนยันร่างพระราชบัญญัติไปยังสำนักงานเลขาธิการคณะรัฐมนตรี

๒๓ เมษายน ๒๕๕๖ กระทรวงคมนาคมแจ้งยืนยันร่างพระราชบัญญัติไปยังสำนักงานเลขาธิการคณะรัฐมนตรี

๑๐ มิถุนายน ๒๕๕๖ คณะรัฐมนตรีลงมติเห็นชอบร่างพระราชบัญญัติและสั่งให้คณะกรรมการประสานงานสภาผู้แทนราษฎรพิจารณาต่อไป

๙ ธันวาคม ๒๕๕๖ พระราชกฤษฎีกายุบสภาผู้แทนราษฎร พ.ศ. ๒๕๕๖ มีผลใช้บังคับ เป็นผลให้ร่างพระราชบัญญัติการรับขนทางอากาศ พ.ศ. เป็นร่างพระราชบัญญัติที่รัฐสภายังไม่ได้ให้ความเห็นชอบ

๑ กันยายน ๒๕๕๗ หัวหน้าคณะรักษาความสงบแห่งชาติเสนอร่างพระราชบัญญัติการรับขนทางอากาศระหว่างประเทศ พ.ศ.... ต่อสภานิติบัญญัติแห่งชาติ

๒๘ พฤศจิกายน ๒๕๕๗ ส่งร่างพระราชบัญญัติการรับขนทางอากาศระหว่างประเทศ พ.ศ.... ต่อนายกรัฐมนตรีเพื่อนำขึ้นทูลเกล้าฯ

๑๓ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๘ นำร่างพระราชบัญญัติการรับขนทางอากาศระหว่างประเทศ พ.ศ.... ลงประกาศในราชกิจจานุเบกษา

ที่กล่าวมาแล้วนั้นเป็นเพียงตัวอย่างของร่างพระราชบัญญัติฉบับหนึ่งเท่านั้น เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในการนำเสนอร่างพระราชบัญญัติฉบับต่าง ๆ นั้นอาจเกิดไม่เหมือนกัน ระยะเวลาที่ใช้ในการดำเนินการก็แตกต่างกันไปบ้าง แต่ที่เหมือนกันคือการใช้เวลาในการดำเนินการนานมากกว่าที่ควรจะเป็นและมีจำนวนพระราชบัญญัติที่ผ่านการพิจารณาไม่น้อยมากกว่าความต้องการของประเทศ ซึ่งผู้เขียนขอเสนอข้อมูล

สรุปประมาณการการผ่านร่างพระราชบัญญัติในแต่ละปีมาให้พิจารณา โดยเริ่มตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๑๗ จนถึง พ.ศ. ๒๕๕๗ ดังนี้

ปี พ.ศ. ที่ผ่านร่างพระราชบัญญัติ	จำนวนพระราชบัญญัติที่ประกาศใช้
พ.ศ. ๒๕๑๗	๗๑ ฉบับ
พ.ศ. ๒๕๑๘	๕๕ ฉบับ
พ.ศ. ๒๕๑๙	๓๓ ฉบับ
พ.ศ. ๒๕๒๐	๓๘ ฉบับ
พ.ศ. ๒๕๒๑	๗๐ ฉบับ
พ.ศ. ๒๕๒๒	๙๒ ฉบับ
พ.ศ. ๒๕๒๓	๓๓ ฉบับ
พ.ศ. ๒๕๒๔	๓๒ ฉบับ
พ.ศ. ๒๕๒๕	๔๒ ฉบับ
พ.ศ. ๒๕๒๖	๓๗ ฉบับ
พ.ศ. ๒๕๒๗	๕๑ ฉบับ
พ.ศ. ๒๕๒๘	๒๗ ฉบับ
พ.ศ. ๒๕๒๙	๕๕ ฉบับ
พ.ศ. ๒๕๓๐	๙๓ ฉบับ
พ.ศ. ๒๕๓๑	๔๑ ฉบับ
พ.ศ. ๒๕๓๒	๑๙ ฉบับ
พ.ศ. ๒๕๓๓	๔๗ ฉบับ
พ.ศ. ๒๕๓๔	๑๓๕ ฉบับ
พ.ศ. ๒๕๓๕	๑๑๕ ฉบับ

วารสารราชบัณฑิตยสภา
ปีที่ ๔๐ ฉบับที่ ๓ ก.ค.-ก.ย. ๒๕๕๘

ศาสตราจารย์ ดร.ไพฑูริศ เอกจริยกร

๓๖๕

ปี พ.ศ. ที่ผ่านร่างพระราชบัญญัติ	จำนวนพระราชบัญญัติที่ประกาศใช้
พ.ศ. ๒๕๓๖	๒๘ ฉบับ
พ.ศ. ๒๕๓๗	๔๔ ฉบับ
พ.ศ. ๒๕๓๘	๒๘ ฉบับ
พ.ศ. ๒๕๓๙	๓๔ ฉบับ
พ.ศ. ๒๕๔๐	๓๕ ฉบับ
พ.ศ. ๒๕๔๑	๖๕ ฉบับ
พ.ศ. ๒๕๔๒	๙๘ ฉบับ
พ.ศ. ๒๕๔๓	๖๗ ฉบับ
พ.ศ. ๒๕๔๔	๒๖ ฉบับ
พ.ศ. ๒๕๔๕	๓๔ ฉบับ
พ.ศ. ๒๕๔๖	๓๒ ฉบับ
พ.ศ. ๒๕๔๗	๘ ฉบับ
พ.ศ. ๒๕๔๘	๓๒ ฉบับ
พ.ศ. ๒๕๔๙	๑๖ ฉบับ
พ.ศ. ๒๕๕๐	๑๐๔ ฉบับ
พ.ศ. ๒๕๕๑	๑๑๑ ฉบับ
พ.ศ. ๒๕๕๒	๑๘ ฉบับ
พ.ศ. ๒๕๕๓	๒๘ ฉบับ
พ.ศ. ๒๕๕๔	๒๕ ฉบับ
พ.ศ. ๒๕๕๕	๑๒ ฉบับ
พ.ศ. ๒๕๕๖	๓๕ ฉบับ
พ.ศ. ๒๕๕๗	๒๕ ฉบับ

นอกจากตารางประมาณการที่ผู้เขียนได้นับจำนวนพระราชบัญญัติที่ถูกตราขึ้นโดยฝ่ายนิติบัญญัติ นับตามปี พ.ศ... ของพระราชบัญญัติ ผู้เขียนยังพบข้อมูลจากแหล่งอื่นที่แสดงให้เห็นจำนวนพระราชบัญญัติ ที่ถูกตราออกมาในสมัยช่วงการปฏิวัติ^{๒๐}

ก. สภานิติบัญญัติแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๑๕-๒๕๑๖ ที่ถูกแต่งตั้งขึ้นในรัฐบาลจอมพล ถนอม กิตติขจร ทำหน้าที่รัฐสภาระหว่างวันที่ ๑๖ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๑๕ ถึงวันที่ ๑๖ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๑๖ มีการตราพระราชบัญญัติประมาณ ๔๖ ฉบับ

ข. สภานิติบัญญัติแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๑๖-๒๕๑๘ ที่ถูกแต่งตั้งจากการเลือกโดยสมาชิกแห่งชาติ ขึ้นในช่วงรัฐบาลของนายสัญญา ธรรมศักดิ์ หลังเหตุการณ์ ๑๔ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๖ สภานิติบัญญัติ แห่งชาติชุดนี้ปฏิบัติหน้าที่ระหว่างวันที่ ๒๓ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๑๖ ถึงวันที่ ๒๕ มกราคม พ.ศ. ๒๕๑๘ มีการตราพระราชบัญญัติประมาณ ๑๒๐ ฉบับ

ค. สภานิติบัญญัติแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๒๐-๒๕๒๒ เกิดขึ้นภายหลังคณะปฏิรูปการปกครองแผ่นดิน นำโดย พล.ร.อ.สงัด ชลออยู่ ทำหน้าที่รัฐสภาระหว่างวันที่ ๑๕ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๒๐ ถึงวันที่ ๒๑ เมษายน พ.ศ. ๒๕๒๒ มีการตราพระราชบัญญัติประมาณ ๑๖๓ ฉบับ

ง. สภานิติบัญญัติแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๓๔ เกิดขึ้นหลังจากที่คณะรักษาความสงบเรียบร้อยแห่งชาติ โดย พล.อ.สุหทร คงสมพงษ์ ทำหน้าที่รัฐสภาระหว่างวันที่ ๑๕ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๓๔ ถึงวันที่ ๒๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๓๕ มีการตราพระราชบัญญัติประมาณ ๒๔๗ ฉบับ

จ. สภานิติบัญญัติแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๔๙-๒๕๕๐ เกิดขึ้นเมื่อคณะปฏิรูปการปกครองในระบอบ ประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข โดย พล.อ.สนธิ บุญยรัตกลิน เป็นหัวหน้าคณะฯ สภานิติบัญญัติแห่งชาติชุดนี้ทำหน้าที่รัฐสภาระหว่างวันที่ ๑๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๔๙ ถึงวันที่ ๒๒ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๕๐ โดยมีพระราชบัญญัติที่ผ่านสภานิติบัญญัติแห่งชาติใน พ.ศ. ๒๕๕๐ ประมาณ ๒๑๕ ฉบับ^{๒๑}

จากข้อมูลเบื้องต้นที่กล่าวมาแล้ว หากเปรียบเทียบจำนวนพระราชบัญญัติที่ผ่านการพิจารณาของ รัฐสภาในเวลาปกติกับพระราชบัญญัติที่ผ่านการพิจารณาจากสภานิติบัญญัติแห่งชาติในสมัยช่วงที่มีการ เปลี่ยนแปลงการปกครองของประเทศไทย จะพบว่าจำนวนพระราชบัญญัติที่ผ่านการพิจารณาจากสภา นิติบัญญัติแห่งชาติมีจำนวนสูงกว่าจำนวนพระราชบัญญัติที่ผ่านการพิจารณาของรัฐสภาในเวลาปกติหลายเท่า และมีจำนวนเฉลี่ยร้อยละน้อยกว่าฉบับต่อปี

^{๒๐} ซึ่งอาจมีจำนวนรวมตัวเลขแตกต่างกันไปจากตัวเลขของพระราชบัญญัติตามตารางบ้าง

^{๒๑} กลุ่มงานพัฒนาทรัพยากรสารสนเทศ สำนักวิชาการ สภานิติบัญญัติแห่งชาติ, พระราชบัญญัติที่ผ่านการพิจารณาของสภานิติบัญญัติ แห่งชาติ ๒๕๕๐ ..., library2.parliament.go.th/giventake/law.html. สืบค้นเมื่อวันที่ ๑๔ กรกฎาคม ๒๕๕๘

วารสารราชบัณฑิตยสภา

ปีที่ ๔๐ ฉบับที่ ๓ ก.ค.-ก.ย. ๒๕๕๘

ศาสตราจารย์ ดร.ไพฑูริศ เอกจริยกร

๓๖๗

ประเด็นที่น่าพิจารณามีว่า เหตุใดขั้นตอนในการนำเสนอร่างพระราชบัญญัติฉบับหนึ่ง ๆ จนกว่าจะผ่านการพิจารณาออกมามีผลใช้บังคับได้จึงต้องใช้เวลาอย่างมาก คำตอบในเรื่องนี้มีได้หลายประการ เช่น

ก. ระบบการเมืองการปกครองของประเทศไทยไม่มีเสถียรภาพ มีการเปลี่ยนแปลงการปกครองและยุบสภาบ่อย ตลอดจนในช่วงหลัง ๆ มีการขัดแย้งอย่างรุนแรงระหว่างกลุ่มประชาชนที่มีความคิดเห็นไม่ตรงกัน

ข. ในบางครั้งมีแนวความคิดว่าร่างพระราชบัญญัติที่ค้างพิจารณาอยู่ก่อนมีการเปลี่ยนรัฐบาลที่จัดตั้งขึ้นโดยกลุ่มพรรคการเมืองฝ่ายตรงข้าม สำคัญสำคัญของร่างพระราชบัญญัตินี้ดังกล่าวรัฐบาลชุดใหม่ไม่เห็นด้วยเพราะมีนโยบายที่แตกต่างกัน จึงไม่ผลักดันให้มีการดำเนินการต่อไป

ค. ในกรณีที่ต้องมีการออกกฎหมายอนุวัติการให้เป็นไปตามอนุสัญญาระหว่างประเทศที่ส่วนใหญ่แล้วจะร่างเป็นภาษาต่างประเทศ จะต้องมีการแปลอนุสัญญาระหว่างประเทศเป็นภาษาไทย และนำมาผนวกไว้กับพระราชบัญญัติหรือนำมาบัญญัติเป็นสาระสำคัญในร่างพระราชบัญญัติ ทำให้ต้องใช้เวลาอย่างมากในต่างประเทศบางประเทศ เช่น ประเทศอังกฤษ ซึ่งใช้ภาษาอังกฤษอยู่แล้ว สามารถนำบทบัญญัติของอนุสัญญามาผนวกไว้เป็นภาคผนวกโดยไม่ต้องแปลบทบัญญัติของอนุสัญญาให้เป็นภาษาของประเทศตนอีก ส่วนตัวบทของตัวพระราชบัญญัติจะบัญญัติไว้เพียงสั้น ๆ ซึ่งหากมีการต้องแปลบทบัญญัติของอนุสัญญาระหว่างประเทศให้เป็นภาษาไทย จะเกิดปัญหาว่าคำภาษาอังกฤษบางคำไม่สามารถจะหาคำแปลเป็นภาษาไทยได้ตรงตามเจตนารมณ์ ซึ่งหากต่อมามีการนำพระราชบัญญัตินี้ดังกล่าวที่ร่างเป็นภาษาไทยไปใช้บังคับ อาจทำให้มีผลทางกฎหมายไม่ตรงกับตัวบทของอนุสัญญาระหว่างประเทศ และในทางวิชาการยังมีปัญหาว่ากฎหมายไทยควรจะต้องยอมรับให้มีการดำเนินการเหมือนกับที่ต่างประเทศทำโดยไม่ต้องมีการแปลอนุสัญญาระหว่างประเทศที่ประเทศไทยจะต้องเข้าเป็นภาคีอนุสัญญาและออกกฎหมายอนุวัติการ โดยมีความเห็นว่าหากทำเช่นนั้น เมื่อมีปัญหาการตีความ คนไทยและประเทศไทยจะเสียเปรียบ ดังนั้นหากมีการแปลหรือเก็บความอนุสัญญาระหว่างประเทศมาเป็นภาษาไทยจึงเป็นเรื่องที่เหมาะสมกว่า

ง. การที่กระทรวง หรือกรมเสนอร่างพระราชบัญญัติต่อคณะรัฐมนตรี แต่ไม่ดำเนินการตามขั้นตอนให้ถูกต้องพร้อมมีรายละเอียดครบถ้วน ร่างพระราชบัญญัติจึงถูกส่งกลับไปให้ดำเนินการให้ถูกต้องก่อนส่งกลับมาที่คณะรัฐมนตรีใหม่^{๒๒}

จ. บางครั้งการพิจารณาร่างพระราชบัญญัติในรัฐสภาเกิดความล่าช้าเพราะเล่นเกม หรือแสดงโวหารกันมาก จึงทำให้ร่างกฎหมายบางฉบับที่มีเนื้อหาสาระสำคัญง่าย กลับใช้เวลานาน แต่ร่างกฎหมาย

^{๒๒} มูลนิธิสถาบันวิจัยกฎหมาย (Legal Research Institute Foundation: LRIF), อ้างแล้ว เจริญธรรมที่ ๑๐, น. ๖๗

บางฉบับมีเนื้อหาและสาระสำคัญยาก กลับใช้เวลาน้อย เพราะไม่มีคนกล้าอภิปรายหรือแสดงความคิดเห็น เพราะกลัวเสียหน้าจากความไม่รู้^{๒๓}

ฉ. หากมีร่างพระราชบัญญัติที่ฝ่ายค้านเป็นผู้เสนอ แม้รัฐบาลจะเห็นด้วยกับร่างพระราชบัญญัติดังกล่าว รัฐบาลมีสิทธิที่จะดึงร่างกฎหมายมาศึกษาก่อนเป็นเวลา ๑ เดือนได้ แต่เรื่องนี้ในความเป็นจริงอาจเป็นเพียงการถ่วงเวลา จากนั้นจะให้สำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกาจัดทำร่างกฎหมายในเรื่องดังกล่าวขึ้นมาใหม่ ให้เป็นร่างกฎหมายฉบับรัฐบาล และส่งไปประกบกับร่างกฎหมายของฝ่ายค้าน ทำให้เกิดการเสียเวลา^{๒๔}

ช. ความไม่มีเอกภาพของรัฐบาลในการเสนอและพิจารณาร่างกฎหมาย^{๒๕} ทั้งนี้อาจเป็นเพราะมีสมาชิกมาประชุมไม่ครบ หรือพรรคร่วมรัฐบาลอาจไม่เห็นด้วยกับร่างกฎหมายดังกล่าว

ซ. ที่ผ่านมา การพิจารณาในรัฐสภาก็มีกรอบเวลา แม้มีการขยายเวลาได้แต่ไม่นาน แต่ในช่วงการพิจารณาของฝ่ายบริหารตามขั้นตอนต่าง ๆ กลับไม่ปรากฏว่ามีการวางกรอบเวลาในการจัดทำและเสนอร่างกฎหมาย จึงทำให้บางครั้งร่างกฎหมายไปค้างการพิจารณาที่หน่วยงานใดหน่วยงานหนึ่งเป็นเวลานานมาก ซึ่งน่าจะต้องหาหนทางกำหนดกรอบเวลาในการดำเนินการเช่นเดียวกับการพิจารณาในชั้นรัฐสภา

ณ. หลังจากร่างกฎหมายผ่านการพิจารณาจากรัฐสภาแล้ว อาจมีการให้ตรวจสอบว่าร่างกฎหมายดังกล่าวขัดต่อรัฐธรรมนูญหรือไม่ ซึ่งอาจต้องใช้เวลาราว ๒ ปี^{๒๖}

ปัญหาที่กล่าวมาแล้ว ไม่ใช่ว่าจะไม่มีการพยายามที่จะแก้ไข ในความเป็นจริงที่ผ่านมาได้มีความพยายามในการแก้ไขปัญหาดังกล่าวอยู่บ้าง เช่น

๑. การกำหนดให้มีสมัยประชุม^{๒๗} สถานิติบัญญัติ เป็น ๒ สมัย กล่าวคือ

ก. สมัยประชุมสามัญ เป็นการกำหนดวันประชุมสภาโดยปกติในระยะเวลา ๑ ปี ซึ่งระยะเวลาของสมัยประชุมจะกำหนดโดยบทบัญญัติของรัฐธรรมนูญ ซึ่งรัฐธรรมนูญบางฉบับกำหนดระยะเวลาไว้ ๙๐ วัน บางฉบับกำหนดระยะเวลาไว้ ๑๒๐ วัน แต่สามารถขยายระยะเวลาได้

^{๒๓} ดู ญัตินันท์ อิทธิยาภรณ์, อ่างแล้ว เชิงอรุณที่ ๑๑, และสถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย (ทีดีอาร์ไอ), สัมมนาเรื่อง “การปรับปรุงกระบวนการนิติบัญญัติเพื่อส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชน” ASTV ผู้จัดการรายวัน, <http://www.manager.co.th/daily/ViewNews.aspx?NewsID=9550000030832>, สืบค้นวันที่ ๓๐ มิถุนายน ๒๕๕๘

^{๒๔} เพิ่งอ้าง

^{๒๕} เพิ่งอ้าง

^{๒๖} ญัตินันท์ อิทธิยาภรณ์, อ่างแล้ว เชิงอรุณที่ ๑๑

^{๒๗} สมัยประชุม หมายถึง ระยะเวลาการประชุมรัฐสภาที่ได้กำหนดไว้ในรัฐธรรมนูญว่าในปีหนึ่งรัฐสภาจะมีการประชุมกี่ครั้ง แต่ละครั้งมีระยะเวลานานเท่าใด

วาระสารราชบัณฑิตยสภา
ปีที่ ๔๐ ฉบับที่ ๓ ก.ค.-ก.ย. ๒๕๕๘

ศาสตราจารย์ ดร.ไพฑูริศ เอกจริยกร

๓๖๘

การสมัยประชุมสามัญแบ่งออกได้ ๒ ลักษณะคือ สมัยประชุมสามัญทั่วไปและสมัยประชุมสามัญนิติบัญญัติ ในการแยกสมัยประชุมทั้ง ๒ ลักษณะดังกล่าว มีเจตนารมณ์เพื่อให้การทำหน้าที่ของสมาชิกวุฒิสภาในการตรากฎหมายมีความรวดเร็วและมีประสิทธิภาพมากขึ้น^{๒๘}

ข. สมัยประชุมวิสามัญ เป็นการประชุมรัฐสภาในกรณีพิเศษนอกเหนือไปจากสมัยประชุมสามัญที่มีขึ้นเป็นปกติ

๒. การพยายามสร้างกลไกอื่นในการยกร่างพระราชบัญญัติโดยกรรมการที่ฝ่ายนิติบัญญัติแต่งตั้งขึ้นเอง เช่น การแต่งตั้งกรรมการยกร่างโดยประธานรัฐสภาในสมัยนายสมศักดิ์ เกียรติสุรนนท์ และอนุกรรมการเพื่อออกกฎหมายรองรับการเข้าสู่ประชาคมเศรษฐกิจอาเซียน เช่น การนำร่าง พ.ร.บ. ส่งเสริมและพัฒนาธุรกิจโลจิสติกส์ พ.ศ. ... ของกระทรวงพาณิชย์ที่ค้างพิจารณาหลายปี นำขึ้นมาพิจารณาโดยคณะอนุกรรมการเพื่อนำเสนอต่อคณะกรรมการและเสนอรัฐสภาต่อไป โดยเมื่อทำเสร็จจะให้สมาชิกวุฒิสภาฝ่ายรัฐบาลเข้าชื่อเสนอต่อรัฐสภาโดยตรง แต่ต่อมามีการดำเนินการได้เพียงเล็กน้อยก็มีคำสั่งยกเลิกเพราะเรื่องงบประมาณค่าเบี้ยประชุม และความไม่เหมาะสมที่ฝ่ายนิติบัญญัติจะเสนอร่างกฎหมายแข่งกับรัฐบาล

ที่กล่าวมาแล้วเป็นขั้นตอนในการตรากฎหมายในช่วงปกติ ส่วนขั้นตอนในการตรากฎหมายในช่วงการปฏิวัติเช่นในปัจจุบัน จะมีขั้นตอนบางอย่างที่สั้นกว่าแม้บางอย่างจะมีขั้นตอนในการเสนอร่างพระราชบัญญัติคล้ายคลึงกับขั้นตอนในการเสนอร่างพระราชบัญญัติในช่วงปกติ ทำให้การพิจารณาร่างพระราชบัญญัติต่าง ๆ เป็นไปอย่างรวดเร็วเพราะไม่มีพรรคฝ่ายค้านหรือวุฒิสภา มีเพียงสภานิติบัญญัติแห่งชาติที่คณะปฏิวัติแต่งตั้ง เช่น

เมื่อคณะรักษาความสงบเรียบร้อยแห่งชาติได้เข้าควบคุมอำนาจการปกครองประเทศเมื่อวันที่ ๒๒ พฤษภาคม ๒๕๕๗ และได้ประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๕๕๐ สิ้นสุดลง และต่อมาได้มีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย (ฉบับชั่วคราว) พุทธศักราช ๒๕๕๗ ซึ่งตามรัฐธรรมนูญฉบับนี้กำหนดให้ผู้ที่สามารถเสนอพระราชบัญญัติต่อสภานิติบัญญัติแห่งชาติ คือ

๑. คณะรัฐมนตรี
๒. สภาปฏิรูปแห่งชาติ
๓. สมาชิกสภานิติบัญญัติแห่งชาติจำนวนไม่น้อยกว่า ๒๕ คน

การพิจารณาร่างพระราชบัญญัติในชั้นสภานิติบัญญัติแห่งชาตินั้นจะมี ๓ วาระในทำนองเดียวกับการพิจารณาของสภาผู้แทนราษฎรในเวลาปกติ โดยตามมาตรา ๑๕ ของรัฐธรรมนูญ กำหนดว่าร่าง

^{๒๘} เช่นตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๕๕๐

พระราชบัญญัติ..... ที่ได้รับความเห็นชอบของสภานิติบัญญัติแห่งชาติแล้ว นายกรัฐมนตรีจะต้องนำขึ้น
ทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวายภายใน ๒๐ วันนับแต่วันที่ได้รับร่างพระราชบัญญัติ... นั้นจากสภานิติบัญญัติ
แห่งชาติ เพื่อพระมหากษัตริย์ทรงลงพระปรมาภิไธย และเมื่อประกาศในราชกิจจานุเบกษาแล้ว ให้ใช้
บังคับเป็นกฎหมายได้

อย่างไรก็ตาม การตรากฎหมายในยุคที่ยังคงอยู่ในช่วงการปฏิวัติโดยสภานิติบัญญัติแห่งชาติ
ก็มีปัญหาบางประการเช่นกัน กล่าวคือการรีบเร่งทำผลงานของทั้งฝ่ายสภานิติบัญญัติแห่งชาติและ
คณะปฏิวัติ ที่ต้องการให้เห็นผลงานและการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นโดยเฉพาะอย่างยิ่งการตรา
กฎหมายออกมาแก้ไขหรือเปลี่ยนแปลงประเทศและปัญหาที่มีอยู่ ทำให้ไม่มีการคัดค้านอย่างเต็มที่จาก
สมาชิกสภานิติบัญญัติแห่งชาติที่ได้รับการแต่งตั้ง ไม่มีฝ่ายค้าน และไม่มีวุฒิสภาคอยกลั่นกรอง และ
บางครั้งเป็นการเสนอร่างพระราชบัญญัติที่หน่วยงานที่เป็นเจ้าของเรื่องไม่ได้เป็นผู้นำเสนอ ผลที่ตามมาคือ

ก. พระราชบัญญัติบางฉบับที่ผ่านกระบวนการนิติบัญญัติ ได้ถูกคัดค้านจากฝ่ายต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง
เพราะได้สร้างปัญหาในทางปฏิบัติหรือทางธุรกิจ จนต้องมีการตราร่างพระราชบัญญัติออกมาแก้ไข ซึ่งเรื่อง
เช่นนี้ไม่ค่อยปรากฏขึ้นในสมัยที่ไม่อยู่ในช่วงการปฏิวัติ เช่น กฎหมายที่แก้ไขเรื่องค้าประกันกับจำนอง โดย
พระราชบัญญัติแก้ไขเพิ่มเติมประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ (ฉบับที่ ๒๐) พ.ศ. ๒๕๕๗ หรือการผ่าน
พระราชบัญญัติการรับขนทางอากาศระหว่างประเทศ พ.ศ. ๒๕๕๘ ซึ่งก่อนหรือในขณะที่จะมีการผ่านร่าง
พระราชบัญญัติฉบับนี้โดยสภานิติบัญญัติแห่งชาติใน พ.ศ. ๒๕๕๗ ปรากฏว่า กรมการบินพลเรือนได้มีการ
ยกร่าง พ.ร.บ.การรับขนทางอากาศ พ.ศ.... อีกฉบับหนึ่ง เพื่อแก้ไขร่างพระราชบัญญัติที่อยู่ในขั้นตอนการ
นำเสนอต่อสภานิติบัญญัติแห่งชาติ เนื่องจากร่างพระราชบัญญัติฉบับที่อยู่ในขั้นตอนการนำเสนอตั้งกล่าว
ยังไม่มีคุณสมบัติเพียงพอที่ประเทศไทยจะเข้าเป็นภาคีอนุสัญญามอลหรือกล่าวด้วยการทำให้เป็น
อันหนึ่งอันเดียวกันซึ่งกฎเกณฑ์บางประการเกี่ยวกับการรับขนระหว่างประเทศทางอากาศ ค.ศ. ๑๙๙๙
โดยฝ่ายต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องเห็นว่าหากนำร่างที่อยู่ในระหว่างการนำเสนอกลับมาแก้ไขเพิ่มเติม จะเป็นการ
เสียเวลา เพราะมีขั้นตอนที่เสมือนต้องเริ่มต้นใหม่ และจะทำให้ประเทศไทยไม่มีกฎหมายรับขนทางอากาศ
ที่ทันสมัยและเป็นสากลเหมือนประเทศต่าง ๆ หลังจากทีรอคอยการมีกฎหมายเฉพาะนี้มาเป็นเวลา
ไม่ต่ำกว่า ๓๐ ปีมาแล้ว เพราะบุคคลเหล่านี้เห็นถึงปัญหาของกระบวนการในการตราพระราชบัญญัติของ
ประเทศไทยที่กำลังกล่าวถึงอยู่

ข. ในอดีตที่ผ่านมาในสมัยรัฐบาลที่มาจากการเลือกตั้ง นายกรัฐมนตรีได้เคยมีหนังสือถึง
คณะกรรมการปฏิรูปกฎหมายเพื่อให้พิจารณากฎหมายที่ตราขึ้นในสมัยคณะปฏิวัติและสภานิติบัญญัติ
แห่งชาติว่า มีประเด็นพิจารณาว่าควรมีการปรับปรุงแก้ไข ยกเลิก หรือคงหลักเกณฑ์ของกฎหมาย

วารสารราชบัณฑิตยสภา
ปีที่ ๔๐ ฉบับที่ ๓ ก.ค.-ก.ย. ๒๕๕๘

ศาสตราจารย์ ดร.ไพฑูริศ เอกจริยกร

๓๗๑

ดังกล่าวไว้เช่นเดิมหรือไม่ หากไม่เหมาะสมก็ให้เสนอทำการยกเลิก เพราะกฎหมายดังกล่าวเกิดในช่วงที่ไม่เป็นประชาธิปไตย

ค. มีกฎหมายบางฉบับที่ออกในสมัยสภานิติบัญญัติแห่งชาติ เช่น พ.ร.บ.รถยนต์ (ฉบับที่ ๑๕) พ.ศ. ๒๕๕๑ ที่เสนอโดยสมาชิกสภานิติบัญญัติแห่งชาติ โดยได้มีการแก้ไขกฎหมายกำหนดให้รถยนต์เป็นทรัพย์สินที่จำนองได้เพื่อให้เป็นหลักประกันหนี้ได้ตามกฎหมาย ซึ่งเป็นทางเลือกให้กับประชาชนและเพื่อให้สอดคล้องกับภาวะเศรษฐกิจและสังคม พระราชบัญญัติฉบับนี้มีผลใช้บังคับตั้งแต่วันที่ ๑๑ พ.ค. ๒๕๕๑ แต่เนื่องจากพระราชบัญญัติไม่ได้เสนอโดยหน่วยงานที่รับผิดชอบโดยตรงคือกรมการขนส่งทางบก ทุกวันนี้การจำนองรถยนต์ยังทำไม่ได้ เนื่องจากต้องมีการออกกฎกระทรวงกำหนดรายละเอียดในการรับจดทะเบียนจำนองรถยนต์ซึ่งกรมการขนส่งทางบกเห็นว่า ในทางปฏิบัติอาจเกิดปัญหาได้ จึงไม่มีการออกกฎกระทรวง ดังนั้น การเสนอพระราชบัญญัติโดยที่หน่วยงานที่รับผิดชอบไม่ได้เป็นผู้เสนอตั้งแต่แรก อาจเกิดปัญหาในทำนองนี้อีก

จากที่กล่าวไปแล้วข้างต้นจะเห็นได้ว่า ปัญหาการตรากฎหมายฝ่ายนิติบัญญัติของประเทศไทยมีอยู่ กล่าวคือในสภาพที่การเมืองเป็นปกติ การดำเนินการเป็นไปอย่างล่าช้ามาก ๆ จนทำให้ขาดกฎหมายใหม่ที่เหมาะสมในการขับเคลื่อนประเทศในด้านต่าง ๆ แสดงถึงความบกพร่องของกลไกของการนิติบัญญัติของประเทศไทย^{๒๔} ครั้นในสมัยที่มีการปฏิวัติ กลับมีการออกกฎหมายในรูปของพระราชบัญญัติจำนวนมาก แต่บางส่วนของความครอบคลุมเพราะความรีบเร่งที่จะทำผลงานและความคิดว่าเป็นสภานิติบัญญัติแห่งชาติที่มีวาระสั้น ๆ เท่านั้น ความพอดีจึงยังขาดอยู่ในระบบการตรากฎหมายฝ่ายนิติบัญญัติของประเทศไทย ประเด็นอยู่ที่ว่าทำอย่างไรจึงจะเกิดความพอดี ให้มีการตราพระราชบัญญัติที่จำเป็นในสมัยที่ประเทศไทยอยู่ในภาวะปกติ มีพระราชบัญญัติที่ผ่านการพิจารณามากขึ้นกว่าเดิมอีก ๒ ถึง ๓ เท่า เพื่อให้เป็นการเพียงพอแก่การพัฒนาประเทศที่ต้องพึ่งพาการออกพระราชบัญญัติเพื่อใช้เป็นกลไกส่วนหนึ่งในการขับเคลื่อน โดยอาจนำข้อบกพร่องหรือปัญหาที่ผู้เขียนยกมากลับไปสร้างหรือปรับปรุงระบบที่ใช้อยู่ในปัจจุบัน ส่วนในช่วงที่ประเทศไทยมีการปกครองในสภาพไม่ปกติ การตราพระราชบัญญัติก็ไม่ควรรีบร้อน ควรพิจารณาให้รอบคอบ สมาชิกสภานิติบัญญัติก็ต้องกล้าแสดงความคิดเห็นและกล้าคัดค้านหรือเสนอแนะเกี่ยวกับร่างพระราชบัญญัติ ไม่ควรเอาใจผู้ใดผู้หนึ่งหรือคณะใดคณะหนึ่งเป็นการเฉพาะ แต่ให้คำนึงถึงความถูกต้องและผลประโยชน์ของประเทศตลอดจนผลประโยชน์ของประชาชนทั้งประเทศเป็นสำคัญ

^{๒๔} ซึ่งได้มีความคิดเห็นว่า ควรที่จะลดจำนวนกฎหมายที่ต้องผ่านการพิจารณาของรัฐสภา โดยให้เป็นอำนาจของฝ่ายบริหาร โดยให้รัฐสภาอนุญาตให้ฝ่ายบริหารไปตราพระราชกฤษฎีกา กฎกระทรวง เพื่อจะได้ลดเวลาของรัฐสภาให้เหลือเวลาไปพิจารณากฎหมายที่สำคัญเท่านั้น
ดู ญฐันท์ อธิษยาภรณ์, อ้างแล้ว เจริญธรรม ๑๑

นอกจากนี้จะต้องมีการลดขั้นตอนในการตรากฎหมายและการแก้ไขกฎหมายลงเหลือเท่าที่เพียงขั้นตอนที่จำเป็นเพื่อลดความคิดว่าการออกกฎหมายและการแก้ไขกฎหมายในประเทศไทยเป็นเรื่องที่ยากลำบาก ทำให้การพัฒนาประเทศที่ต้องอาศัยกลไกทางกฎหมายกลายเป็นอุปสรรคที่สำคัญประการหนึ่ง.

บรรณานุกรม

หนังสือและบทความ

ไพฑูริย์ เอกจริยกร. “ประเทศไทยกับการเข้าเป็นภาคีอนุสัญญาระหว่างประเทศที่เกี่ยวกับกฎหมายพาณิชย์นาวี”, *วารสารกฎหมายขนส่งและพาณิชย์นาวี*. ปีที่ ๕ ฉบับที่ ๕ (พฤศจิกายน ๒๕๕๓).

ณัฐพงศ์ โปกะบุตร และพรชัย สุนทรพันธ์. *หลักกฎหมายเอกชน (Principle of Private Law)*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๒.

รัฐสิทธิ์ ศุภสุวรรณ. *กฎหมายแพ่ง: หลักทั่วไป (Civil Law: General Principles)*. พิมพ์ครั้งที่ ๒ กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์นิติธรรม, ๒๕๔๘.

สมคิด เลิศไพฑูริย์. “ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐธรรมนูญกับพระราชบัญญัติในช่วงการยึดอำนาจการปกครองประเทศโดยคณะรัฐประหาร”. บทความนำเสนอต่อที่ประชุมสำนักธรรมศาสตร์และการเมืองราชบัณฑิตยสถาน. วันที่ ๑๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๘.

สมยศ เชื้อไทย. *คำอธิบายความรู้กฎหมายทั่วไป*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์วิญญูชน, ๒๕๕๖.

ข้อมูลจากสื่ออิเล็กทรอนิกส์

กลุ่มงานพัฒนาทรัพยากรสารสนเทศ สำนักวิชาการ สภานิติบัญญัติแห่งชาติ, พระราชบัญญัติที่ผ่านการพิจารณาของสภานิติบัญญัติแห่งชาติ ๒๕๕๐ ..., library2.parliament.go.th/giventake/law.html. สืบค้นเมื่อวันที่ ๑๔ กรกฎาคม ๒๕๕๘.

ณัฐนันท์ อิทธิยาภรณ์, เล่นเกม แสดงโวหารกันมาก “วิษณุ” ชี้ ต้นเหตุสภาออกกฎหมายชักช้า, สำนักข่าวอิสรา, <http://www.isranews.org/thaireform-news-politics/item/15473-2012-03-09-05-08-21.html>, สืบค้นวันที่ ๒๙ มิถุนายน ๒๕๕๘.

Abstract **Problems in the Enactment of Law in Thailand.**

Phathaichit Eakchariyakorn

Associate Fellow of the Academy of Moral and Political Sciences,

The Royal Society of Thailand.

Thailand has problems of enactment of law. When the politics in Thailand is normal, the procedure of enactment runs very slowly. On the contrary, when there is a revolution, or a coup d'état, the national legislative assembly adopt a lot of acts. But sometimes it lacks discretion due to the haste to show off and the idea that the term of the national legislative assembly is very shot. So the system of the enactment of law of Thailand lacks adequacy.

Keywords: enactment, legislation, the national legislative assembly

สำนักงานราชบัณฑิตยสภา
Office of the Royal Society

สนามเสือป่า เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร ๑๐๓๐๐
โทร. ๐ ๒๓๕๖ ๐๔๖๖-๗๐
www.royin.go.th

ISSN 0125-2968
www.jroyinsthai.com